PONTICA

XIV

1981
MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

1981

XIV

BIBLIOTECA MUZEULUI
DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA
NR. INV. 21.065/82

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

Vol. I	1968
Vol. II	1969
Vol. III	1970
Vol. IV	1971
Vol. V	1972
Vol. VI	1973
Vol. VII	1974
Vol. VIII	1975
Vol. IX	1976
Vol. X	1977
Vol. XI	1978
Vol. XII	1979
Vol. XIII	1980

Volum scanat și prelucrat de Răzvan Petcu (*razvan.arheo@gmail.com*)
© Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

Redactor responsabil — *A. V. RĂDULESCU*

Secretari științifici
C. CHERA — MĂRGINEANU și
L. BUZOIANU

SUMAR

SOMMAIRE

STUDII ŞI COMUNICĂRI

ETUDES ET COMMUNICATIONS

E. COMŞA

— Probleme privind practicarea vînătorii în cursul epocii neolitice pe teritoriul Dobrogei 9
— Questions concernant la pratique de chasse en Dobroudja à l'epoque néolithique 9

P. HASOTTI

— Consideraţii privind ceramica culturii Hamangia în lumina descoperirilor de la Medgidia-Satu Nou 23
— Considérations sur la céramique de la culture de Hamangia à la lumière des decouvertes de Medgidia-Satu Nou 23

S. MARINESCU-BÎLCU

— În legătură cu cîteva opinii ale unor cercetători străini asupra neo-eneoliticului românesc 39
— A propos de quelques opinions de certains chercheurs étrangers concernant le néo-énéolitique roumain 39

E. CIOCEA

— Unele observaţii asupra aşezărilor şi locuinţelor hallstattiene timpurii din spaţiul extracarpatic al României 47
— Considérations sur les sites et les habitations hallstattiennes anciennes de l'espace extracarpatique de Roumanie 47

M. IRIMIA

— Observaţii preliminare privind aşezarea antică de la gura Canliei 67
— Vorläufige Betrachtungen, die antike Siedlung von Gura Canliei betreffend 67

D. BOTEZATU

— Studiu antropologic al osemintelor din necropola de incinerație getică de la Canlia 123
— L'étude anthropologique des ossementes de la nécropole gétique d'incineration de Canlia 123

L. BUZOIANU

— Considerații asupra ștampilelor sinopeene de la Edificiul roman cu mozaic 133
— Considérations sur les estampilles sinopéennes de l'Edifice romain à mosaique 133

R. FLORESCU

— Tara lui Dromihaites 153
— Le pays de Dromichaites 153

M. BĂRBULESCU-MUNTEANU, A. RĂDULESCU

— Descoperiri epigrafice recente 159
— Neue epigraphische Entdeckungen 159

B. MITREA

— Contribuții la studiul tezaurului de la Dăieni 171
— Contributions à l'étude du trésor de Dăieni 171

A. RĂDULESCU

— Die lokale Herstellung der Beleuchtungsgegenstände — Lucernae 181

M. BUCOVALĂ, GH. PAPUC

— Date noi despre fortificația de la Ovidiu, municipiul Constanța (campania 1980) 211
— Nouvelles données sur la fortification d'Ovidiu, municipe de Constantza (la campagne de 1980) 211

P. DIACONU

— La Dobroudja et Byzance à l'époque de la génèse du peuple roumain (VIIème-Xème siècles) 217

G. CUSTUREA, N. S. ANDRONESCU

— Unele considerații asupra circulației monetare în Dobrogea în perioada 969—1092 221
— Some considerations about monetary circulation in Dobrudja between 969—1092 221

NOTE

NOTES

M. IRIMIA

— Descoperiri arheologie recente la Rasova (jud. Constanța) . . 239
— Neuere archäologishe Entdeckungen in Rasova (Kreis Konstanza) 239

D. BOUNEGRU, C. CHIRIAC

— Cîteva descoperiri izolate de la Callatis 249
— Quelques découvertes isolées de Callatis 249

M. ZAHARIADE, C. MUȘEȚEANU, C. CHIRIAC

— Noi descoperiri epigrafice pe limesul Dunării de Jos 255
— Nouvelles découvertes épigraphiques sur le limes du Bas-Danube 255

C. L. BĂLUȚA

— Mortaria ștampilate comune în Dacia și Moesia Inferior. . . . 263
— Mortaria estampillées communes en Dacie et Moesia Inferior 263

C. ICONOMU, C. BORDEIANU

— O nouă descoperire de lucerne la Constanța 269
— Une nouvelle découverte de lucernae à Constantza 269

Z. COVACEF

— Descoperiri arhitectonice și sculpturale de la Valu lui Traian . 277
— Découvertes architectoniques et sculpturales de Valu lui Traian 277

A. VERTAN

— Monnaies rares ou peu connues d'Antioche de Pisidie . . . 283

Z. COVACEF

— Observații asupra cîtorva portrete tomitane din sec. III e.n. . 289
— Betrachtungen, einige tomitanische Porträts aus dem 3. Jh. betreffend 289

C. CHERA-MĂRGINEANU

— Morminte creștine timpurii descoperite la Ostrov 297
— Bei Ostrov entdeckte frühchristliche Gräber 297

A. PANAITESCU

— Cuptor de ars materiale de construcție descoperit la Ulmetum 303
— Four pour la cuisson des matériaux de construction découvert à Ulmetum 303

R. OCHEȘEANU

— Cîteva monede bizantine din sec. VII—IX e.n. descoperite în Dobrogea 309
— Quelques monnaies byzantines des VIIème-IXème siècles de n.è., découvertes en Dobroudja 309

OVIDIANUM

I. MICU

— Pontus Euxinus în operele ovidiene din exil 317
— Pontus Euxinus dans les oevres ovidiennes de l'exile 317

CRONICA

CHRONIQUE

A. VERTAN, G. CUSTUREA

— Descoperiri monetare în Dobrogea 331
— Découvertes monétaires en Dobroudja 331

A. RĂDULESCU

— Darea de seamă asupra activității Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța în intervalul noiembrie 1979 — noiembrie 1980 357
— Compte rendu sur l'activité du Musée d'histoire nationale et archéologie de Constantza entre novembre 1979 — novembre 1980 357

C. CHERA-MĂRGINEANU

— Sesiunea științifică a Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța — 20—25 noiembrie 1980. 363
— La session scientifique du Musée d'histoire et archéologie de Constantza — 20—25 novembre 1980 363

P. DIACONU

— Recenzie 371
— Necrolog — Vasile Culică 379
— Nécrologue — Vasile Culică 379

STUDII
ȘI
COMUNICĂRI

PROBLEME PRIVIND PRACTICAREA VÎNĂTORII ÎN CURSUL EPOCII NEOLITICE, PE TERITORIUL DOBROGEI

EUGEN COMȘA

Activitatea intensă a arheologilor noștri, care se ocupă cu problemele epocii neolitice, a dus la descoperirea, în toate ținuturile țării, a numeroase loturi de oase de animale, cu a căror studiere s-au ocupat specialiștii în paleofaună [1]. Majoritatea materialelor faunistice au fost analizate pe loturi.

În ultima vreme, în cadrul unui ciclu de lucrări, fac încercarea de a strînge și de a sintetiza pe provincii [2], datele despre animalele vînate și de a le interpreta din punct de vedere istoric.

Cu prilejul tradiționalei sesiuni științifice de la Constanța, m-am gîndit să analizez și să prezint situația referitoare la animalele vînate de către membrii comunităților din epoca neolitică de pe teritoriul Dobrogei.

*

Regiunile dintre Dunăre și Marea Neagră au atras încă de timpuriu comunitățile neolitice. Cu toate cercetările, destul de amănunțite, efectuate în ultimele trei decenii, pe întinsul Dobrogei încă nu s-au descoperit urme de locuire din perioada de început a epocii deși considerăm că acea regiune a fost cu certitudine ocupată de comunități făcînd parte din marele complex neolitic timpuriu, cu ceramică pictată, care, pe calea „roirii" diferitelor sale grupuri, a ajuns să se răspîndească din ținuturile Greciei de azi pînă în nordul României.

---

[1] La studierea materialului osteologic neolitic din Dobrogea au depus o muncă intensă și rodnică prof. Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, ajutați de colaboratorii lor.

[2] Pînă acum au fost sintetizate datele despre animalele vînate, în cursul epocii neolitice din Muntenia și Moldova.

Prima cultură neolitică documentată în Dobrogea prin așezări numeroase este cultura Hamagia, a cărei evoluție (paralelă în timp cu a culturii Boian din Muntenia) a fost împărțită în cîteva faze [3].

Cea mai veche din ele este cea de lîngă lacul Golovița [4], atestată de curînd și lîngă Medgidia [5], numită faza Golovița. Faza mijlocie este documentată la Ceamurlia de Jos [6] (jud. Tulcea) și de aceea i s-a dat numele de faza Ceamurlia de jos, iar ultima fază este numită faza Mangalia. Cunoștințele despre unele faze sînt mai bogate.

În privința faunei din complexul de la Golovița, deși oasele găsite au fost analizate, nu s-au publicat încă date amănunțite [7]. Se face totuși precizarea importantă că oasele animalelor domestice predomină în raport cu cele sălbatice „ale căror resturi sînt totuși destul de numeroase" [8]. Sînt amintite ca provenind de la Golovița oase de mistreț și unelte lucrate din corn de cerb [9].

În monografia culturii Hamangia, datele despre oasele de animale din așezările de la Golovița și de la Ceamurlia de Jos s-au prezentat la un loc. Se semnalează că în cuprinsul lor, prin săpăturile făcute, s-au scos la iveală oase de cerb, cerb lopătar, elan, mistreț, pisică sălbatică și de asin sălbatic [10] (*Equus hydruntinus* Reg.). Subliniem că cerbul lopătar (*Cervus dama* L.) a fost întîlnit pentru prima oară în țara noastră în așezările neolitice de la Ceamurlia de Jos [11]. Menționăm că la Ceamurlia de Jos s-a găsit și o figurină redînd un patruped, probabil un cerb [12].

Principalele loturi de oase de animale din faza Ceamurlia de Jos a culturii Hamangia s-au descoperit la Cernavoda (jud. Constanța) și la Techirghiol (jud. Constanța).

Le Cernavodă, în cuprinsul unei necropole de tip Hamangia (la începutul activității colectivului) s-a constatat că aproape în fiecare mormînt fusese depus cîte un maxilar de cerb, elan, bou sau de porc [13]. De asemenea, adesea lîngă craniu era așezat cîte un colț de mistreț [14]. În unele morminte, în zona întregii necropole, s-au găsit oase de asin sălbatic [15]. Săpăturile din așezare au dus și la descoperirea unor oase de mistreț, asin sălbatic, castor, jder și de bour [16].

---

[3] D. Berciu : *Cultura Hamangia. Noi contribuții*, I. București, 1966, p. 35—58.
[4] *Ibidem*, p. 282.
[5] Săpături efectuate de P. Haşotti.
[6] D. Berciu, *op cit.*, p. 37.
[7] Materialul paleofaunistic de la Goloviţa a fost prelucrat în studiul manuscris al lui Sergiu Haimovici, *Fauna neolitică de la Goloviţa.*
[8] D. Berciu, *op. cit.*, p. 287.
[9] *Ibidem*, p. 245.
[10] *Ibidem*, p. 287.
[11] *Ibidem*, p. 288.
[12] *Ibidem*, p. 82—83.
[13] Seb. Morintz, D. Berciu, P. Diaconu SCIV, VI, 1955, 1—2, p. 154.
[14] D. Berciu și Sebastian Morintz, Materiale, V, 1959, p. 103.
[15] D. Berciu, *op. cit.*, p. 82—83.
[16] D. Berciu și Seb. Morintz, *op. cit.*, p. 104.

Un lot important de oase de animale sălbatice, scos la lumină din complexul de la Cernavodă, în anul 1956, a fost studiat de specialiști [17], din lucrarea cărora extragem o serie de date. Oasele datează în cea mai mare parte din faza Ceamurlia de Jos. Piesele mai bine păstrate au permis determinarea oaselor de la următoarele specii : castor, vulpe, vidră, mistreț, pisică sălbatică, cerb, căprioară, antilopă, bour și asin sălbatic [18]. Spre deosebire de alte regiuni, în zona așezării de tip Hamangia de la Cernavodă era vînat, de preferință, castorul apoi asinul sălbatic. În raport cu ele oasele de cerb, căprioară și de bour sînt mai puține. Celelalte categorii de animale sălbatice, vînate numai pentru blană, sînt reprezentate fiecare prin cîte o singură piesă sau două [19].

Dacă așezarea de la Cernavodă este lîngă Dunăre, situată în anumite condiții de mediu natural, cea de la Techirghiol oglindește, prin oasele de animale adunate, o altă zonă, cea din vecinătatea țărmului Mării Negre.

Stațiunea de la Techirghiol [20] aparține și ea fazei Ceamurlia de Jos. Din pămîntul de umplutură a numeroase gropi s-au strîns 1434 oase de animale, întregi și fragmente [21], din care s-au determinat 1163 piese. Ele provin de la următoarele specii : iepure, vulpe, mistreț, căprioară, asin sălbatic [22]. Se cuvine menționat că într-una din gropile cu materiale amestecate din vechime, neolitice și din epoca romană, s-a identificat un fragment de mandibulă de șacal [23] (*Canis aureus* L.). Datarea piesei nu este sigură.

Numărul mare de oase de la Techirghiol a permis să se calculeze proporția celor două categorii de oase de animale — domestice și sălbatice (Fig. 1). Prima categorie este reprezentată prin 1035 piese, ceea ce corespunde cu 94,7% din totalul oaselor de mamifere, iar de la animalele sălbatice provin numai 59 fragmente de oase (= 5,30%). O analiză sumară făcută în privința numărului de indivizi, din fiecare grup, dovedește că raportul este aproximativ același. Mamiferele domestice sînt reprezentate prin 333 indivizi (= 89,50%), iar cele sălbatice prin 39 indivizi (= 10,5%) [24].

Prin săpăturile din alte cîteva așezări de tip Hamangia s-au adunat loturi mici de oase de animale. Se menționează că în stațiunea de lîngă satul Movilița (jud. Constanța), de pe malul brațului Urluchioi, s-au găsit unelte de corn de cerb [25]. În marginea unei gropi, poate de

[17] Olga Necrasov, N. Haas, Sergiu Haimovici, C. Maximilian și D. Nicolăescu-Plopșor, Materiale, V, 1959, p. 110—112.
[18] *Ibidem*, p. 110—112.
[19] *Ibidem*, p. 110—112.
[20] Eugen Comșa, Doina Galbenu, Andrei Aricescu, Materiale, VIII, 1962, p. 167.
[21] Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, Materiale, VIII, 1962, p. 175.
[22] *Ibidem*, p. 177.
[23] *Ibidem*, p. 181.
[24] *Ibidem*, p. 177.
[25] V. Boroneanț, Pontica, X, 1977, p. 321—322.

mormînt de tip Hamangia, de la Limanu (jud. Constanța), se afla un craniu întreg și dinți de la alți indivizi, de asin sălbatic [26]. Pe locul „La Izvor" și în peștera „Cheia" de lîngă satul Cheia (jud. Constanța), s-au descoperit oase de cerb și de mistreț [27], iar în peștera „Gura Dobrogei" de la Gura Dobrogei (jud. Constanța), oase de cerb, de mistreț și unele probabil de căprioară [28].

Mai tîrziu, teritoriul Dobrogei a fost ocupat treptat de comunitățile din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița. Ele au provocat încetarea evoluției culturii Hamangia, comunitățile căreia au fost în parte asimilate. Din timpul fazei de tranziție datează două loturi de oase descoperite la Sarichioi (jud. Tulcea), în așezările din punctele „La Bursuci" și „La Grădină". Din primul lot fac parte oase determinate de cerb, cerb lopătar și de mistreț, iar din al doilea numai oase de cerb [29].

Din timpul culturii Gumelnița, a cărei evoluție s-a desfășurat pe întinsul Dobrogei numai în primele faze, dispunem de date referitoare la animalele vînate de comunitățile din așezările de la Luncavița, Hîrșova, Baia, Gura Dobrogei și Cernavoda.

Informații mai amănunțite avem numai despre oasele din stațiunea de la Luncavița [30] (jud. Tulcea).

În cuprinsul ei s-au delimitat șase niveluri, din care cele mai vechi corespund aspectului Aldeni II, ca după aceea cea mai mare parte a depunerilor să aparțină culturii Gumelnița. Oasele din fiecare nivel au fost strînse separat și apoi predate specialiștilor pentru a fi determinate. În lotul amintit sînt oase de cerb, mistreț, căprioară, bour, lup, vulpe și iepure [31].

Din datele publicate rezultă că în tellul de la Hîrșova (jud. Constanța) s-au găsit oase de cerb, mistreț și de bursuc [32]; la Baia (jud. Tulcea) de cerb [33]; la Gura Dobrogei, de cerb și de mistreț [34], iar la Cernavoda, de cerb [35].

Este drept că numărul de oase de animale de la Luncavița, dacă-l repartizăm pe niveluri, nu este prea mare, cu toate acestea analiza comparativă a oaselor de animale domestice în raport cu cele de animale sălbatice duce la unele rezultate semnificative. (Fig. 2).

---

[26] Doina Galbenu, Materiale, IX, 1970, p. 77.

[27] Informații verbale primite de la Al. Păunescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[28] Informații verbale primite de la Al. Păunescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[29] Informații verbale primite de la E. Oberländer-Tîrnoveanu căruia îi mulțumim și pe această cale.

[30] Eugen Comșa, SCIV, III, 1952, p. 413—416; idem, Materiale, VIII, 1962, p. 221—224.

[31] Sergiu Haimovici și Gianina Dardan, Materiale, IX, 1970, p. 108.

[32] Doina Galbenu, SCIV, XIII, p. 300 și 304.

[33] Informație de la prof. D. Berciu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[34] Informație verbală de la Al. Păunescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[35] Carl Schuchhardt, PZ, XV, 1924, p. 22—24; Ion Nestor, An Dob., XVIII, 1937, p. 13.

În nivelul cel mai vechi (6) s-au găsit 36 oase de animale domestice (= 72%) și numai 14 de animale sălbatice (= 28%) Prin urmare, se constată o predominare clară a primei categorii. În nivelul 5 s-au descoperit 81 oase de animale domestice (= 77,9%) și 23 oase de animale sălbatice (= 22,1%). Se observă deci o creștere a procentului de oase din prima categorie. Aceeași tendință se poate remarca și în următoarele două niveluri (4 și 3). În nivelul 4 s-au găsit 47 oase din prima categorie (= 85,5%) și 8 din a doua (= 14,5%). În nivelul 3 la 76 piese din prima categorie (= 90,4%) sînt numai 8 oase din a doua (= 9,5%).

Analiza oaselor din ultimele două niveluri dovedește o modificare profundă. În nivelul 2 s-au strîns numai 49 oase de animale domestice (= 45,4%) și 59 oase de animale sălbatice (= 54,6%). În ultimul nivel (1) provin 58 oase de animale domestice (= 37,6%) și 96 oase de animale sălbatice (= 62,4%) [36].

Comparația datelor despre cele două perioade: mai veche (niv. 6—3) și tîrzie (niv. 2 și 1) ne duce la concluzia că în prima din ele, creșterea animalelor domestice era dominantă, ajungînd pînă la 90,4%, în raport cu vînătoarea reprezentată printr-un procent de numai 9,5%. În schimb, în cea de a doua perioadă, deci în cursul unei faze evoluate a culturii Gumelnița, în nord-vestul Dobrogei, a început să predomine vînătoarea, în raport cu creșterea animalelor domestice, în ultimul nivel ajungîndu-se ca oasele de animale vînate să reprezinte 62,4%, față de numai 37,6% ale celor domestice.

*

Din datele prezentate reiese că pînă în prezent dispunem de date mai bogate sau mai puține despre oasele de animale sălbatice descoperite în 17 complexe neolitice din Dobrogea, din care 10 aparțin culturii Hamangia, 2 sînt din faza de tranziție și 5 aparțin culturii Gumelnița (Fig. 3). Dintre acestea mai importante sînt numai 3 loturi, studiate amănunțit de specialiștii în paleofaună și anume cele de la Cernavoda și Techirghiol pentru cultura Hamangia și cel de la Luncavița pentru cultura Gumelnița.

Nu poate fi întîmplător faptul că în așezarea de la Techirghiol, din faza Ceamurlia de Jos, oasele de animale domestice sînt în proporție de 94,7%. Considerăm că este o dovadă evidentă că în perioada dată creșterea animalelor domestice reprezenta o ocupație mult mai importantă decît vînătoarea.

La date statistice utile am ajuns și în cazul lotului de la Luncavița, din analiza căruia rezultă că în nivelurile 6—3, creșterea animalelor domestice ocupa în continuare un loc de seamă. Apoi, în ultimele două niveluri (2—1) vînătoarea a trecut pe primul loc, în zona (probabil și atunci acoperită de păduri întinse) din nord-vestul Dobrogei. O explicație corectă a acestui fapt se va putea da numai după studierea

[36] Sergiu Haimovici și Gianina Dardan, *op. cit.*, p. 107—110.

amănunțită și a altor complexe de tip Gumelnița din aceeași zonă. Se cuvine amintită poate constatarea că și în Moldova, în cursul etapei Cucuteni A—B 1, se observă o creștere a procentului de oase de animale sălbatice.

*

Pînă acum, din cursul epocii neolitice, pe întinsul Dobrogei, prin diferite oase descoperite în timpul săpăturilor arheologice sînt documentate următoarele 16 specii de animale sălbatice vînate :

ORDINUL RODENTIA :

— Familia Leporidae : iepure *(Lepus europaeus* Pallas.)
— Familia Castoridae : castor *(Castor fiber* L.)

ORDINUL CARNIVORA :

— Familia Canidae : vulpe *(Canis vulpes* L.)
lup *(Canis lupus* L.)
— Familia Mustelidae : vidra *(Lutra lutra* L.)
jder *(Martes martes* L.)
bursuc *(Meles meles* L.).
— Familia Felidae : pisica sălbatică *(Felis silvestris* Schreb.)

ORDINUL ONGULATA :

— Familia Suidae : mistreț *(Sus scrofa ferus* L.)

ORDINUL ARTYODACTYLA :

— Familia Cervidae : cerb *(Cervus elaphus* L.)
cerbul lopătar *(Cervus dama* L).
elanul *(Cervus alces* L.)
căprioara *(Capreolus capreolus* L.)
— Familia Cavicornia : antilopa sp. *(Saiga tartarica* L. ?)
bour (Bos *primigenius Boj.*)

ORDINUL PERISSODACTYLA :

— Familia Equidae : asinul sălbatic *(Equus hydruntinus* Reg.)

Nesigură încă este existența șacalului *(Canis aureus* L.) în timpul culturii Hamangia, în Dobrogea.

Din speciile menționate 14 se întîlnesc în așezările culturii Hamangia și numai 9 în cele ale culturii Gumelnița. Din primul grup lipsesc oase de lup și de bursuc, iar din al doilea castorul, vidra, jderul, pisica sălbatică, elanul, antilopa și asinul sălbatic.

Continuînd analiza statistică (Fig. 4) observăm că în cursul evoluției ambelor culturi s-au vînat în principal : cerbul (atestat în 8 complexe Hamangia din 10 și în 7 din 7 în arealul Gumelnița) și mistrețul (în 6 așezări Hamangia și în 4 Gumelnița). Numeric urmează căprioara (în 4 complexe Hamangia și într-unul Gumelnița). Un loc important îl ocupă asinul

sălbatic, ale cărui oase, în număr apreciabil, s-au găsit în trei complexe de tip Hamangia, dar în nici unul Gumelniţa. În cîte două complexe Hamangia se întîlnesc oase de bour şi de vulpe. Restul speciilor se găsesc în amebele culturi, numai în cîte o aşezare, dovadă că erau vînate pe scară foarte redusă.

Fără îndoială că dat fiind numărul redus al descoperirilor şi cantitatea relativ mică de oase din fiecare lot, încă nu pot fi trase concluzii definitive ci, ţinînd seama de datele existente să ajungem la unele constatări, care oglindesc stadiul actual al cercetărilor şi vor trebui verificate şi completate cu timpul.

În cazul culturii Hamangia s-au studiat mai amănunţit două loturi : Cernavoda şi Techirghiol. Din ambele s-au strîns numeroase oase şi totuşi din compararea lor rezultă unele deosebiri evidente, care credem că au o anumită semnificaţie istorică. La Cernavoda sînt oase de cerb, la Techirghiol ele lipsesc. Tot aşa, din cel de al doilea lot lipsesc oasele de bour, castor, vidră, pisică sălbatică, antilopă şi jder. La Cernavoda sînt reprezentate deci o serie de animale care sînt specifice unor ţinuturi acoperite cu păduri dese şi cu multe cursuri de apă. Observaţia ne face să admitem că în epoca neolitică zona era caracterizată prin păduri dese şi văile din preajmă erau bogate în bălţi şi pîraie [37].

În schimb, speciile de animale reprezentate la Techirghiol sînt mai des întîlnite în ţinuturile de stepă [38].

Este curios faptul că, din toate loturile avute în vedere, lipsesc oasele de urs.

Merită analizate cu atenţie şi arealele diferitelor specii de animale vînate. Desigur, sînt date provizorii. Cerbul şi mistreţul sînt atestate, pînă acum, în nordul şi centrul Dobrogei. Asinul sălbatic trăia în centrul şi sudul provinciei, iar bourul în regiunea centrală. Alte specii s-au găsit în zone încă restrînse.

Unele din speciile amintite au dispărut cu totul din fauna ţării noastre, cum sînt : castorul, cerbul lopătar, elanul, antilopa, bourul şi asinul sălbatic. De asemenea, cerbul nu se mai întîlneşte în Dobrogea. Aria de răspîndire a căprioarei şi mistreţului s-a restrîns mult. Căprioara mai trăieşte în zona de păduri din nordul şi din sud-vestul Dobrogei, iar mistreţul în Deltă şi în colţul de sud-vest al provinciei [39].

Animalele sălbatice reprezentate prin loturile de oase găsite în staţiunile celor două culturi din Dobrogea, erau vînate, în principal, cu arcul şi săgeata, iar în cursul culturii Gumelniţa şi cu sulița. Nu excludem posibilitatea ca şi în Dobrogea membrii comunităţilor neolitice să fi vînat diferite specii de animale folosind şi diverse tipuri de laţuri simple pînă la capcane complicate de tipul tivigului, dar despre ele încă nu avem nici un indiciu prin săpăturile făcute. Este semnalat ca fiind

[37] Olga Necrasov, Sergiu Haimovici, C. Maximilian şi D. Nicolăescu, Probleme de antropologie, IV, 1959, p. 10.

[38] Olga Necrasov şi Sergiu Haimovici, Materiale, VIII, 1962. p. 179.

[39] *Monografia geografică a R.P.R., I, Geografia fizică, Anexe*, p. XXII.

găsit în săpături și un craniu de bour, al cărui os frontal era găurit prin lovire, desigur atunci cînd a fost vînat [40], indiciu că la vînătoare se mai foloseau și alte metode (poate prăștii cu bile de piatră).

Nu putem trece cu vederea că în diferite complexe de tip Hamangia s-au făcut descoperiri ce oglindesc unele obiceiuri, probabil mult mai vechi, păstrate prin tradiție de comunitățile respective, legate de vînat și vînătoare. Amintim dezvelirea la Ceamurlia de Jos a unei vetre lîngă care se afla o groapă umplută cu oase de cerb, elan și mistreț, cu urme evidente de arsură. Explicația dată descoperirii este : „se pare că ne aflăm în fața unui festin dat în legătură cu o oarecare reuniune sau o practică religioasă" [41].

În cadrul necropolei Hamangia de la Cernavoda, aproape în fiecare mormînt s-au pus ofrande de hrană, de obicei carne de animale ; dintre cele sălbatice sînt cele de cerb, mistreț, asin sălbatic [42]. S-au găsit și mandibule întregi de cerb și de porc (mistreț ?). În unele morminte s-au depus și cranii întregi de mistreț și de la alte animale [43], iar aproape în fiecare mormînt s-a găsit cîte un colț de mistreț [44].

La Limanu s-a cercetat, în stratul de cultură, o groapă rituală sau poate a unui mormînt în care se afla un craniu întreg din asin sălbatic [45].

*

În partea finală a lucrării socotim necesară și utilă o comparație sumară a raportului dintre vînătoare și creșterea animalelor — în stadiul actual al cercetărilor — în cursul epocii neolitice de pe întinsul Munteniei [46], Moldovei [47] și Dobrogei.

Datele referitoare la neoliticul timpuriu fiind foarte puține pentru Muntenia și lipsind pentru Dobrogea trecem la cele privind vînătoarea din neoliticul mijlociu.

La purtătorii culturii Boian, din Muntenia, se constată o variabilitate a procentului de oase de animale vînate între 4 și 25% și respectiv a animalelor domestice reprezentate prin procente de la 75 pînă la 96%.

Loturile de oase de animale descoperite în așezările comunităților culturii Precucuteni din Moldova, nu sînt numeroase. Calculele făcute arată că oasele de animale vînate reprezintă în faza Precucuteni I un procent de 14,79%, față de 84,36%, cît este cel al animalelor domestice, iar din faza Precucuteni III oasele de animale sălbatice sînt în procent de 5,34%, iar cele de animale domestice ajung pînă la 94,65% [48].

---

[40] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 150.
[41] Idem, NEH, I, 1955, p. 31.
[42] Idem, *Cultura Hamangia*, p. 82—83.
[43] D. Berciu, Seb. Morintz și colab. Materiale, VII, 1961, p. 49.
[44] D. Berciu și Seb. Morintz, Materiale, V, 1959, p. 103.
[45] Doina Galbenu, Materiale, IX, 1970, p. 77.
[46] Eugen Comșa, Studii și comunicări, Pitești, (sub tipar).
[47] Idem, Mem. Antiq., (sub tipar).
[48] Silvia Marinescu-Bîlcu, *Tîrpești*, 1981, p. 150.

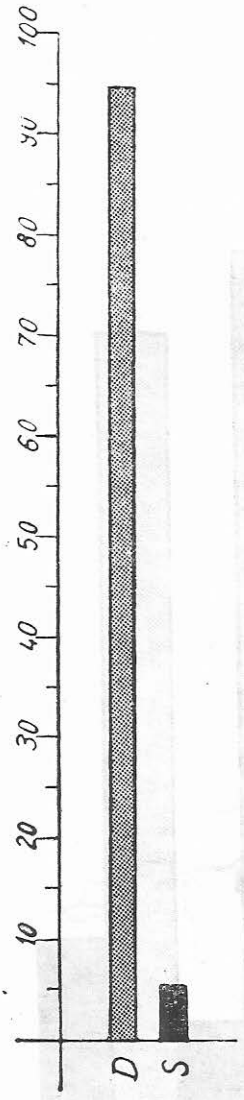

Fig. 1. Techirghiol — *Diagrama privind repartiția procentuală a oaselor de mamifere, pe categorii : D = domestice ; S = sălbatice.*

Repetăm și rezultatele analizei lotului de oase de la Techirghiol, din aria culturii Hamangia. Acolo oasele de animale sălbatice reprezintă numai 5,30%, iar cele de animale domestice sînt în proporție de 94,70% [49].

În cele trei provincii, situația din timpul neoliticului tîrziu este următoarea :

— Pe întinsul Moldovei, din analiza cîtorva loturi de oase de animale din două faze ale culturii Cucuteni, rezultă o predominare netă a oaselor de animale domestice, cu procentaje variind de la etapa Cucuteni A 1 — A 2 de la 89,48% [50] și ajungînd în etapa Cucuteni A—B 1 la 61.28% [51]. Concomitent se remarcă o creștere a procentajului de oase de animale sălbatice de la 10,46% în prima etapă pînă la 38,07% în cea de-a doua.

— Oasele de animale vînate de purtătorii culturii Gumelnița din Muntenia prezintă un procent relativ mic de 2,5% în așezarea de la Tangîru și între 7—19% în așezarea de la Gumelnița, iar oasele de animale domestice reprezintă la Tangîru 97,5% [52] și la Gumelnița de la 79,5 pînă la 92% [53].

— Tot în cadrul arealului culturii Gumelnița, dar în nord-vestul Dobrogei, în așezarea de la Luncavița, se constată o variabilitate semnificativă. În primele patru niveluri mai vechi observăm o creștere continuă a procentajului oaselor de animale domestice de la 72% pînă la 90,4% și proporțional o scădere a celor sălbatice de la 28 pînă la 9,5%. În schimb, în ultimele două niveluri, din aceeași așezare, raportul de pînă atunci al celor două categorii se inversează, proporția oaselor de animale sălbatice crește de la 54,6% pînă la 62,4%, iar a celor domestice scade de la 45,4% pînă la 37,6%.

Diagramele pe care am redat datele despre loturile din neoliticul mijlociu din Muntenia, Moldova și Dobrogea, oglindesc o situație clară și ne duc la o concluzie istorică importantă. În cursul evoluției comunităților culturilor Boian. Precucuteni și Hamangia, ocupația creșterii vitelor a jucat un rol preponderent în raport cu vînătoarea,

[49] Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, Materiale, VIII, 1962, p. 177.
[50] Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 151.
[51] Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, Materiale, IX, 1970, p. 62.
[52] Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, Dacia, NS, III, 1959, p. 561—570.
[53] Olga Necrasov și Sergiu Haimovici, SCIV, 17, 1966, 1, p. 101—108.

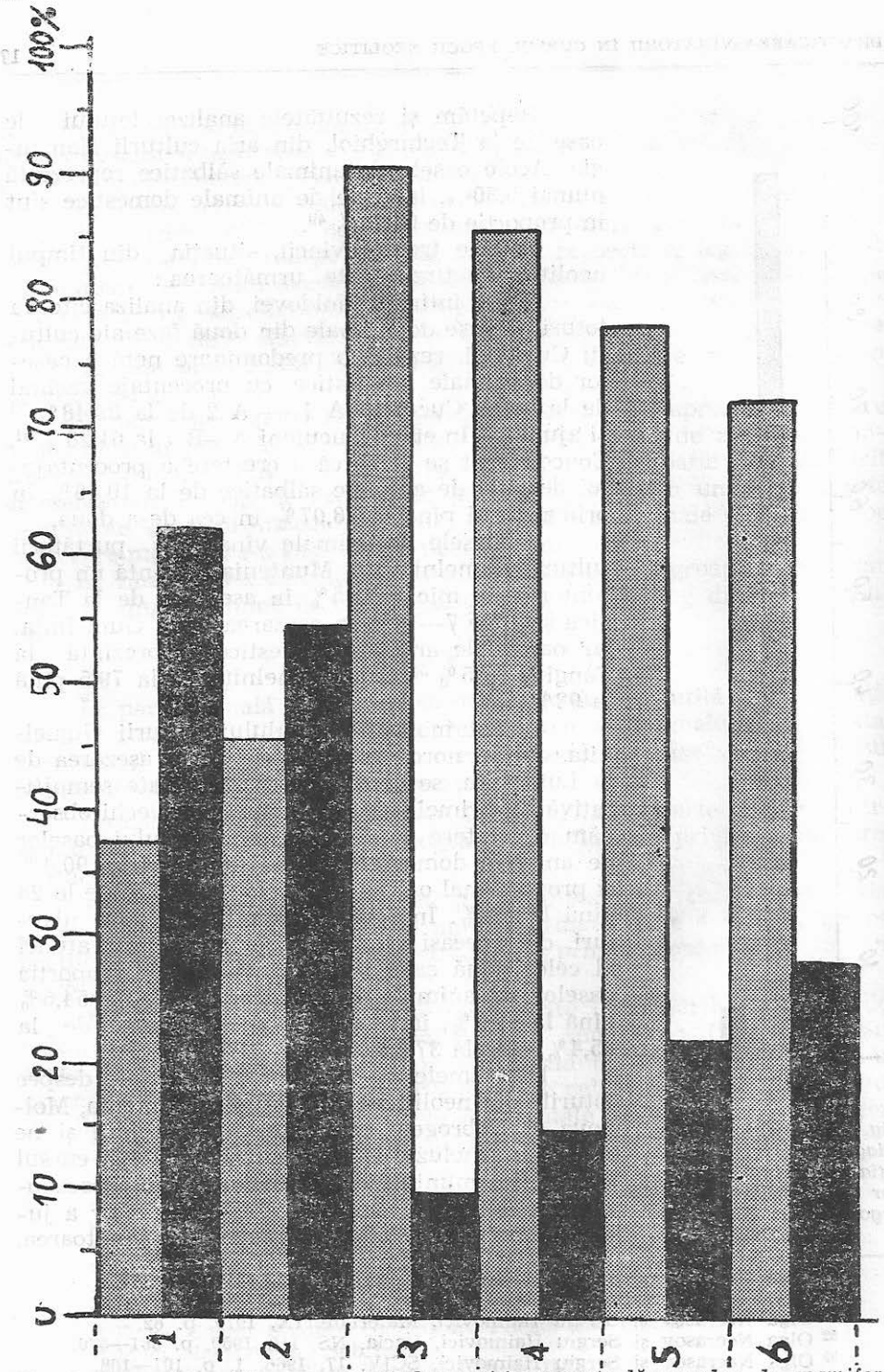

Fig. 2. Luncavița — Diagrama privind repartiția procentuală a oaselor de mamifere, pe categorii și niveluri (1—6); Coloanele: albe = animale domestice; negre = animale sălbatice.

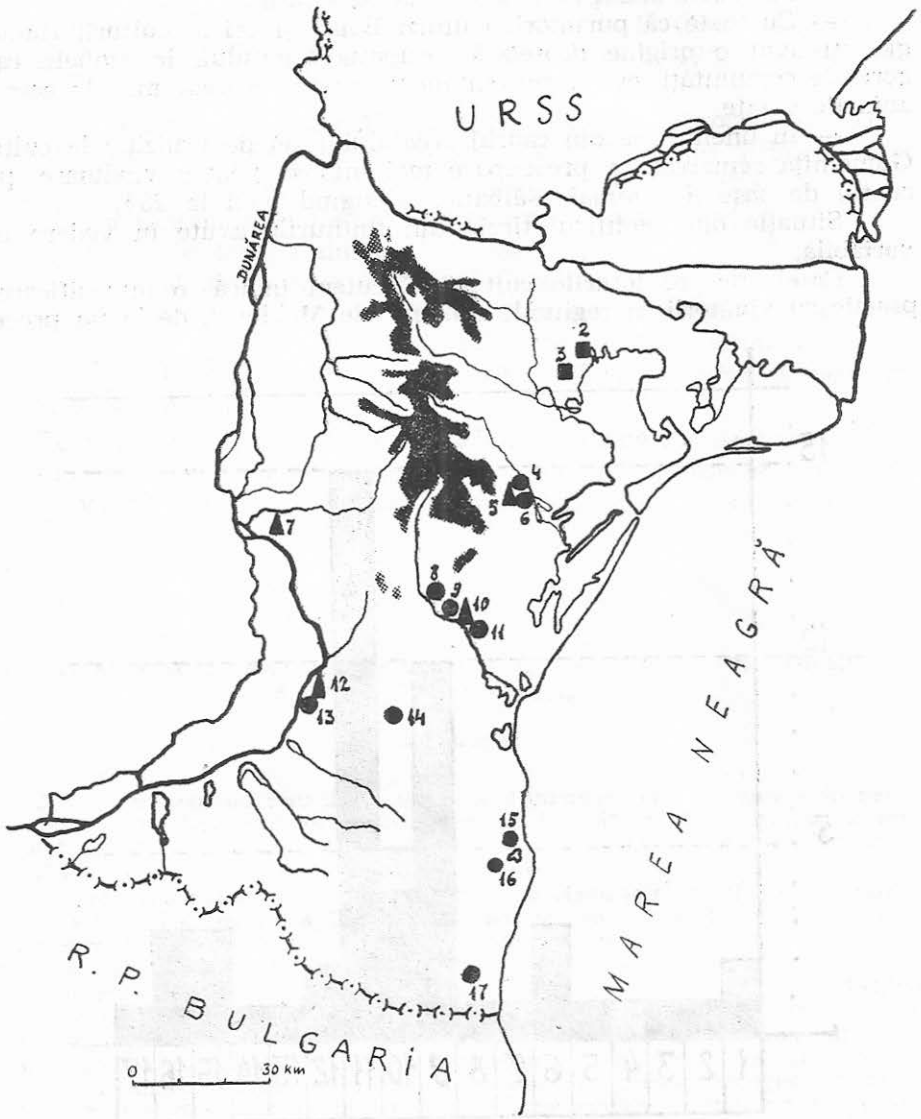

Fig. 3. Aşezările neolitice menţionate în text : ● = cultura Hamangia ; ■ = faza de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa ; ▲ = cultura Gumelniţa ; 1. Luncaviţa ; 2—3. Sarichioi ; 4. Goloviţa ; 5. Baia ; 6. Ceamurlia de Jos ; 7. Hîrşova ; 8—9. Cheia ; 10—11. Gura Dobrogei ; 12—13. Cernavoda ; 14. Medgidia ; 15. Techirghiol ; 16. Moviliţa ; 17. Limanu.

dovadă că oasele de animale domestice ajung să reprezinte pînă la 94% din total.

Aici se cuvin adăugate și alte două observații :

— Cu toate că purtătorii culturii Boian și cei ai culturii Hamangia au avut o origine deosebită, ocupația vînatului, la ambele categorii de comunități, este reprezentată printr-un procent mic de oase de animale vînate.

— În unele zone din cadrul arealului fazei de tranziție la cultura Gumelnița remarcăm o preocupare mai intensă pentru vînătoare, procentul de oase de animale sălbatice ajungînd pînă la 25%.

Situația din neoliticul tîrziu din ținuturile avute în vedere este variabilă.

Datele despre loturile culturii Cucuteni indică o intensificare a practicării vînătorii în regiunile de deal ale Moldovei, de la un procent

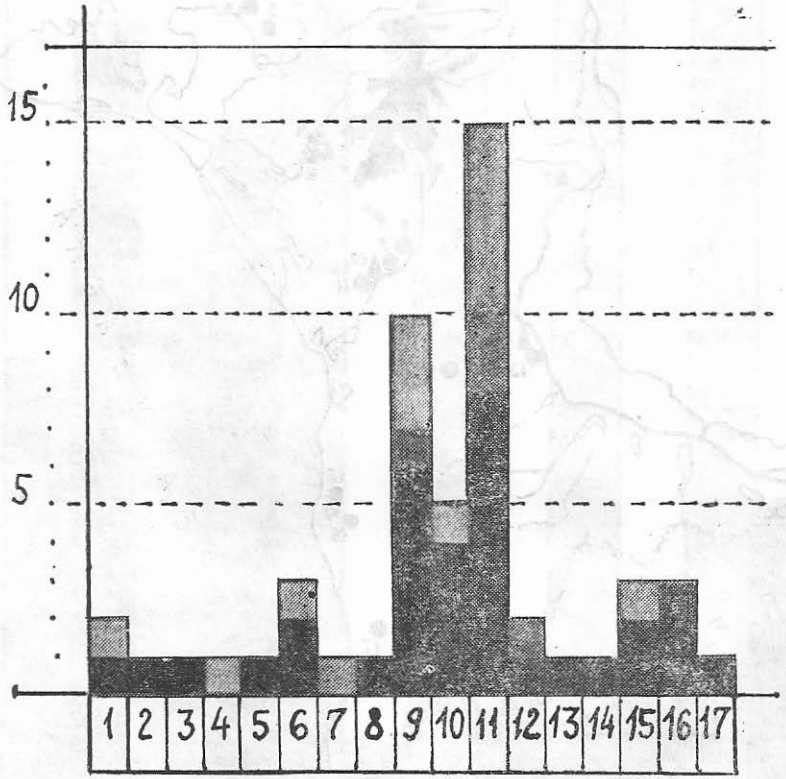

Fig. 4. Numărul (pe verticală) așezărilor în care s-au găsit oase de animale vînate și speciile (pe orizontală) respective : 1. Iepure ; 2. Castor ; 3. Vidră ; 4. Bursuc ; 5. Jder ; 6. Vulpe ; 7. Lup ; 8. Pisică sălbatică ; 9. Mistreț ; 10. Căprioară ; 11. Cerb ; 12. Cerb lopătar ; 13. Elan : 14. Antilopă ; 15. Bour ; 16. Asin sălbatic ; 17. Șacal ? ; Coloana : neagră = cultura Hamangia ; cenușie închisă = faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița ; cenușie = cultura Gumelnița.

de 10,46% în etapa Cucuteni A1—A2, pînă la 38,07% în etapa Cucuteni A—B 1.

La purtătorii culturii Gumelnița din Muntenia, la Tangîru, vînătoarea reprezintă numai 2,5%, iar în așezarea de la Gumelnița, în nivelul A 2 c, oasele de animale vînate ajung pînă la 19%, ca apoi să înceapă să scadă.

În Dobrogea, la Luncavița, în nivelurile vechi procentajul oaselor de animale sălbatice scade de la 28% la 9,5%, iar în ultimele două niveluri atinge procente foarte mari de 54,6% pînă la 62,4%.

Compararea datelor despre practicarea vînătorii indică o creștere accentuată, de fapt o dublare a procentajelor oaselor de animale vînate, atît în Moldova în aria culturii Cucuteni, cît și în Muntenia în aria culturii Gumelnița. În nord-vestul Dobrogei se constată o descreștere a numărului oaselor de animale sălbatice și apoi o dominare a lor, dovadă a practicării pe scară largă a vînătorii și o scădere a ponderii creșterii vitelor în zonă.

Pe măsura intensificării cercetărilor și strîngerii oaselor de animale din așezările neolitice dobrogene și a analizării loturilor, documentarea se va îmbogăți și concluziile formulate aici vor fi completate.

QUESTIONS CONCERNANT LA PRATIQUE DE LA CHASSE EN DOBROUDJA À L'ÉPOQUE NÉOLITHIQUE

Résumé

Jusqu'à présent on connaît 17 lots d'os d'animaux (en provenance du néolithique de Dobroudja) dont 10 appartiennent à la culture de Hamangia, 2 proviennent de la phase de transition de la culture de Boian à la culture de Gumelnitza et 5 appartiennent à la culture de Gumelnitza.

Le lot principal de l'aire de la culture de Hamangia, la phase „Ceamurlia de Jos" est celui découvert à Techirghiol, dans le cadre duquel les os d'animaux domestiques sont en proportion de 94,7% tandis que ceux d'animaux sauvages ne représentent que 5,30%.

Une autre situation digne d'intérêt présentent les os d'animaux de l'habitat à six niveaux (dont les derniers sont caractérisés par la prédominance des éléments de la culture de Gumelnitza, de Luncavitza. Dans les niveaux inférieurs (6—3), l'élevage du bétail ocupait la première place, ensuite, en ce qui concerne les deux dernières couches (2—1), les os d'animaux chassés enregistrent 54.6% (au 2e niveau) et 62,4% (au dernier niveau). On ne saurait fournir une explication correcte de ce fait qu'après l'étude détaillé d'autres lots d'os de complexes du type „Gumelnitza" de la même région. Par conséquent, pendant la plus grande partie de l'époque néolithique l'élevage du bétail a prédominé par rapport à la chasse.

Jusqu'à présent, dans les habitats néolithiques de Dobroudja ont été découverts et déterminés par les spécialistes en paléofaune les os des espèces d'animaux sauvages suivantes : lièvre, castor, renard, loup, loutre, chat sauvage, sanglier, cerf, daim, élan, chevreuil, antilope, aurochs, âne sauvage.

CONSIDERAȚII PRIVIND CERAMICA CULTURII HAMANGIA ÎN LUMINA DESCOPERIRILOR DE LA MEDGIDIA — SATU NOU

PUIU HAȘOTTI

În studierea conținutului culturii materiale a diverselor civilizații, ceramica ocupă de cele mai multe ori principalul loc, întrucît ea este elementul de conținut de cea mai mare importanță din cadrul acestor culturi și studiul ei oferă prețioase indicii de individualizare, de diferențiere, ale unor comunități omenești. În același timp, studiul ceramicii ne poate oferi date privitoare la fazele de evoluție ale unei culturi, succesiunea acestor faze, influențele primite de la alte civilizații (comunități omenești) vecine. Aceste lucruri sînt valabile mai ales pentru epoca neolitică.

Cercetările din așezarea aparținînd culturii Hamangia de la Medgidia — Satu Nou [1], ne-au oferit pe parcursul a trei campanii, o mare cantitate de ceramică, fapt care ne-a determinat să-i acordăm o atenție aparte. Importanța științifică a acestei ceramici este deosebită, întrucît ea se prezintă unitar. Acest aspect unitar al ceramicii este amplificat, întrucît așezarea prezintă un singur strat arheologic cu un nivel de cultură.

Din punct de vedere tehnic și la ceramica din așezarea noastră s-a constatat folosirea sudării „fișiilor" [2], legătura dintre aceste fîșii făcîndu-se prin subțierea marginilor fiecăreia dintre ele. Aceste fîșii reprezentau părți constitutive ale vasului, adică : fundul, corpul și partea superioară, în care era inclusă și buza ; de asemenea s-a constatat și procedeul reparării vaselor, prin introducerea de fibre vegetale în două găuri situate de-o parte și de alta a crăpăturii vasului.

În ceea ce privește compoziția pastei, ceramica de la Medgidia — Satu Nou, poate fi clasificată în două mari grupe :

---

[1] P. Haşotti, *Pontica*, 13, 1980, p. 199—215.

[2] E. Comșa, D. Galbenu, A. Aricescu, *Materiale*, 8, 1962, p. 168 ; D. Berciu, Cultura Hamangia, Ed. Acad. Române, 1961, p. 107.

1. *Ceramica de uz comun.* Este de departe cea mai numeroasă. Pasta este uniform arsă, ca degresant conţinînd cioburi pisate şi chiar pietricele. Pereţii sînt groşi, iar în raport cu aceştia, fundul fiecărui vas este mai gros decît pereţii. Vasele de uz comun, datorită compoziţiei pastei şi condiţiilor primitive de ardere, dobîndeau în spărtură diferite culori, de la cenuşiu şi negru, pînă la roşu-cărămiziu (mai ales cînd se proceda la o ardere secundară). Majoritatea acestor vase a fost lustruită în interior pentru a se obţine o porozitate mai redusă.

Ceramica de uz comun se împarte în trei subgrupe :

a) Ceramica decorată cu barbotină. Este cea mai numeroasă din cadrul acestei grupe. Cele mai multe vase au o formă tronconică (fig. 1/1), cu pereţi mai mult sau mai puţin arcuiţi, pînă la jumătatea vasului. Buza rotunjită este îngroşată cu 1—1,5 cm. La unele vase de acest tip, mai ales la cele de mici dimensiuni, buza propriu-zisă lipseşte, dar zona lustruită şi fără barbotină, dă impresia existenţei unei buze individualizate (fig. 1/2) Înălţimea vaselor variază de la 18 la 40 cm. În totalitate, ele sînt acoperite cu barbotină organizată în vîrci paralele. Alături de vîrci, ca element de decor, mai avem inciziile aplicate peste barbotina crudă, sub formă de linii în zigzag sau cu o reţea de linii drepte, dispuse în diferite direcţii. Această zonă de incizii fine este dispusă imediat deasupra fundului, mai rar şi în partea superioară a vasului. Într-un singur caz, barbotina formează un meandru. Zona imediat de sub buză este întotdeauna lustruită, sub aceasta apărînd barbotina organizată. În unele cazuri, peste barbotina crudă, s-a dat cu o „măturică", obţinîndu-se un decor specific.

După cum se ştie, barbotina ca element de decor, nu reprezintă un criteriu care să furnizeze prea multe indicii cronologice [3].

O altă formă de vas din această categorie, însă mult mai rar întîlnită, este cea cu pereţi globulari, avînd buza evazată sau dreaptă (Pl. 1/3). De o importanţă mai deosebită este un fragment ceramic, care are sub buză un frumos brîu alveolar (pl. 1/4), identic cu unul de la Goloviţa [4]. Subliniem lipsa totală a proeminenţelor. Ceramica grosieră acoperită cu barbotină, atît ca forme cît şi ca decor, este prezentată pe tot parcursul culturii Hamangia şi în principiu ea nu poate oferi indicii de datare a unei aşezări sau a unui complex aparţinînd acestei culturi.

Tot în această categorie ceramică avem două mici fragmente de strecurători şi un mic fragment care prezintă o linie din vopsea roşie.

b) Ceramica grosieră acoperită cu slip lustruit.

Compoziţia pastei acestei subgrupe este în mare aceeaşi cu cea a ceramicii acoperită cu barbotină. Totuşi întîlnim o pastă ceva mai elaborată, cu pietricele mai puţine. Pereţii vaselor sînt puţin mai subţiri. Locul barbotinei este luat de un slip castaniu, lustruit, cu o bună aderenţă la pastă. De multe ori slipul acoperă vasele atît la exterior cît şi în interior.

---

[3] Gh. Lazarovici, *Pontica*, IV, 1971, p. 37.
[4] D. Berciu, *op. cit.*, p. 247, 248 — fig. 145/3.

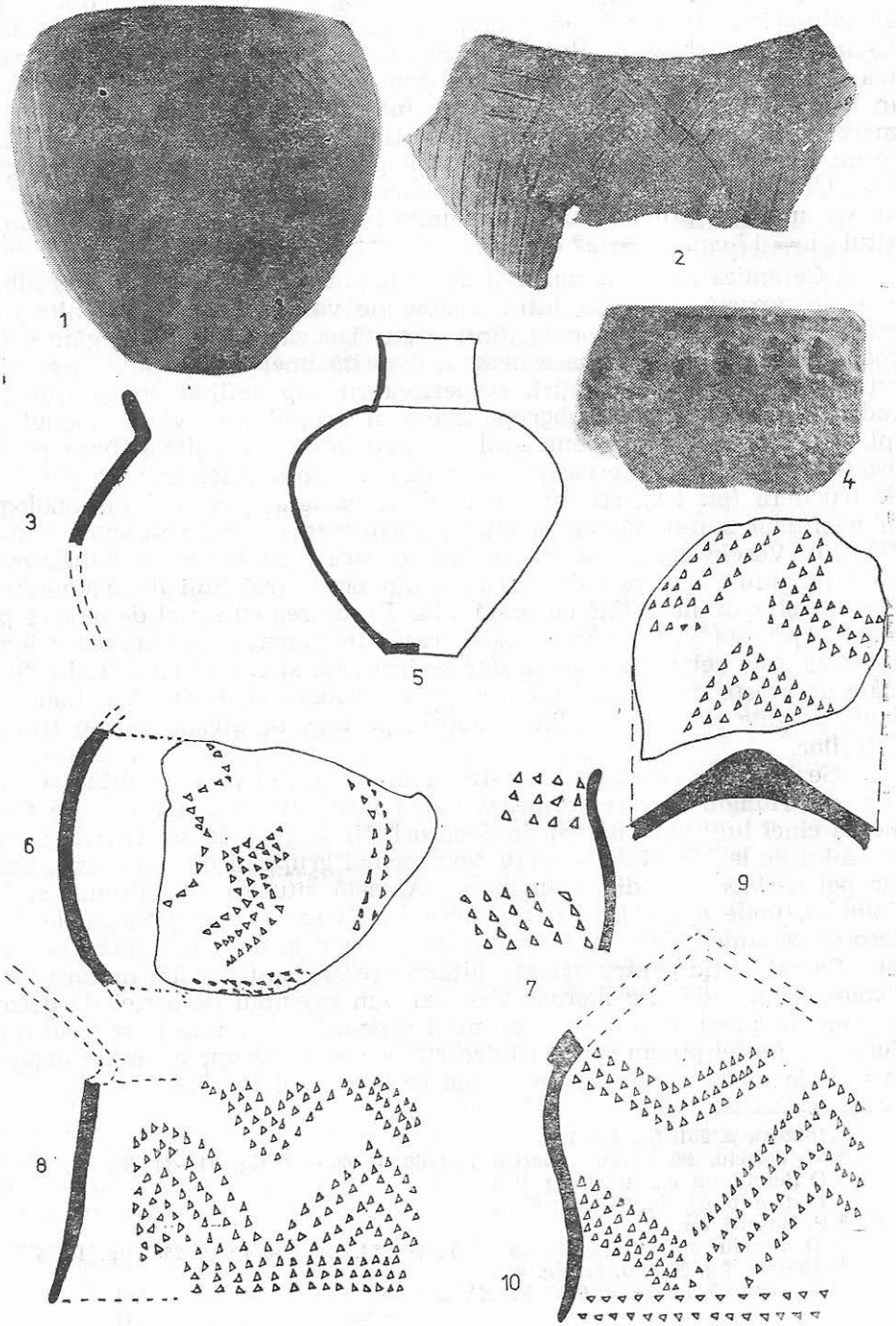

Pl. 1/1—3. Ceramică acoperită cu barbotină. 4. Fragment ceramic cu brîu alveolar. 5. Vas piriform acoperit cu slip lustruit — I = 72 cm. 6—10. Fragmente ceramice din subgrupa 1c. (Medgidia-Satu Nou).

Cel mai răspîndit vas al acestei subgrupe, este cel piriform, cu gît cilindric și fund mic, care prezintă în partea inferioară o umflătură („gușă"). De la baza gîtului se prind pereții foarte arcuiți, care în partea lor inferioară devin oblici. Gîtul are pereții drepți, sau puțin arcuiți în forma unui „S" întors. Buza este întotdeauna evazată (pl. 1/5). Remarcăm faptul că și la Golovița acest tip de vas este foarte răspîndit [5], forma respectivă amintind și de unele pahare de la Limanu [6], Mangalia [7], Cernavoda [8]. În cadrul acestei subgrupe remarcăm în mod deosebit un vas mare de provizii cu dimensiunile I = 72 cm. ; D max. = 54 cm. ; gîtul : i = 17 cm. ; d = 22 cm [9].

c) Ceramica cu decor din linii de triunghiuri încrustate cu pastă albă.

În această subgrupă intră o serie de vase, care pe lîngă alte caracteristici, sînt confecționate dintr-o pastă ceva mai bine pregătită. În spărtură vasele au o culoare neagră, datorită unei arderi puternice. Pereții vaselor sînt mai subțiri, acoperirea cu slip nefiind obligatorie. În cadrul formelor acestei subgrupe avem în primul rînd vasele globulare (pl. 1/6), sau ușor bitronconice (pl. 1/7), cu forme rotunjite și buza puțin evazată. Pe lîngă aceste forme mai remarcăm două fragmente de picioare de fructieră (pl. 1/8), specifice culturii Hamangia [10], și cu bune analogii în neoliticul sub-dunărean și cîteva fragmente de capace-căciulă [11] (pl. 1/9, 10). Vasele acestei subgrupe sînt decorate cu benzi, unghiuri, mai rar triunghiuri sau meandre formate din două, trei linii de triunghiuri excizate și apoi încrustate cu pastă albă. Decorarea cu astfel de motive pe toată suprafața vasului este foarte rară. În general, dispunerea triunghiurilor este relativ ordonată, dar se întîlnesc și cazuri cînd liniile formate de aceste triunghiuri nu sînt drepte. Citeodată pentru a fi mai ordonat așezate se trăgea o linie subțire, pe care se așezau bazele triunghiurilor.

Se întîlnesc de obicei două-trei linii din astfel de triunghiuri. Grupele de triunghiuri care formează patru linii sînt rare, iar cele ce formează cinci linii apar numai de două ori. Ni se pare caracteristic pentru ceramica de la Medgidia — Satu Nou tocmai grupajul din două-trei, mai rar patru-cinci linii din triunghiuri. Această situație o întîlnim și la Golovița, unde apare însă și un decor mai bogat. Le Ceamurlia de Jos decorul ceramicii este mult mai variat și bogat și de o mai mare acurateță. Caracteristic pentru această ultimă așezare sînt benzile în care sînt dispuse o serie de alte motive. Cel mai bun exemplu de astfel de decor este un fragment de la un vas de mari proporții ce se află la muzeul din Tulcea [12]. Astfel putem spune că decorul acestei subgrupe ceramice evoluează de la forme simple la forme din ce în ce mai complexe.

---

[5] *Ibidem*, p. 261, fig. 156/1.
[6] V. Volschi, M. Irimia, *Pontice* 1, 1968, p. 66—70, fig. 31—34, 38, 40.
[7] D Berciu, *op. cit.*, p 28, fig. 18/1.
[8] *Ibidem*, p. 69, fig. 26/1, 3 ; 27/3.
[9] P. Hașotti, *op. cit.*
[10] D. Berciu. *op. cit.*, p. 69, fig. 27/5 ; p. 254, fig. 150/4 ; p. 255, fig. 151/5.
[11] *Ibidem*, fig. 27/2, p. 12, fig. 4/4.
[12] E. Lăzurcă, *Peuce*, 8, 1980, Pl. XV/2.

O altă observație ar fi că numărul de linii formate din triunghiuri încrustat cu pastă albă, este în general direct proporțional cu mărimea vasului. Triunghiurile sînt neregulate, drepte, isoscele sau echilaterale. De multe ori ele s-au obținut printr-o excizie neglijentă și uneori în cadrul aceleiași benzi de triunghiuri avem acest element decorativ de diferite forme, mărimi și orientări.

Triunghiul, elementul decorativ atît de folosit în cadrul culturii Hamangia, capătă la vasele acestei categorii, întreaga sa putere de expresie.

Remarcăm în privința formelor și a decorului ceramicii de la Medgida — Satu Nou, că cele mai bune analogii le avem la Goloviță [13], și la Cernavodă [14], unde este documentată și o fază veche a culturii Hamangia.

2. *Ceramica fină*

Această grupă ceramică este elementul principal care ne oferă cele mai multe date de analiză și datare a așezărilor culturii Hamangia, căci formele și decorul din cadrul ceramicii fine aparținînd acestei culturi variază sensibil de la o fază la alta.

Sîntem nevoiți la o determinare a fazelor culturii Hamangia, mai ales pe baza ceramicii fine, întrucît nu avem așezări cu nivele arheologice care să documenteze două sau mai multe faze de dezvoltare (evoluție) a culturii. În cadrul aceluiași strat arheologic avem cel mult două nivele la Goloviță [15] sau trei nivele la Ceamurlia de Jos [16], care formează un „strat unitar", dar materialul arheologic este publicat fără a se specifica nivelul respectiv. Nici la Cernavoda, unde sînt sigur mai multe nivele ale acestei culturi, nu avem observații stratigrafice clare.

În studiul de față am încercat o analiză a formelor și decorului ceramicii fine de la Medgidia — Satu Nou, în paralel cu compararea formelor și decorului ceramicii fine de la Goloviță și Ceamurlia de Jos. Am abordat ceramica fină numai din aceste trei locuri, întrucît la Mangalia și Limanu, condițiile descoperirii sînt foarte neclare, la Techirghiol sînt două faze, iar materialul puțin și amestecat, iar în necropola de la Cernavoda sînt, după opinia noastră, trei faze ale culturii Hamangia. În plus, se pare că în necropole (Mangalia, Limanu, Cernavoda), este o ceramică puțin deosebită, în aceste locuri apărînd mai ales vase din ceramică fină și de mici dimensiuni.

În așezarea de la Medgidia — Satu Nou, ceramica fină (pl. 2) este bine reprezentată. Ea a fost descoperită mai ales în gropi menajere și bordeie. Pereții vaselor sînt subțiri și fundul este gros. Pasta bine frămîntată și arsă, are o culoare neagră-cenușie. Ca degresant este folosit nisipul, iar în cazuri rare, la vasele de dimensiuni mai mari, apar și cio-

[13] D. Berciu, *op. cit.*, p. 254, fig. 150/3 ; p. 255, fig. 151/3 ; p. 262, fig. 157/1.
[14] D. Berciu, S. Morintz, *Materiale*, 5, p. 102, fig. 4/2.
[15] D. Berciu, *op. cit.*, p. 233—236.
[16] *Ibidem*, p. 122—137.

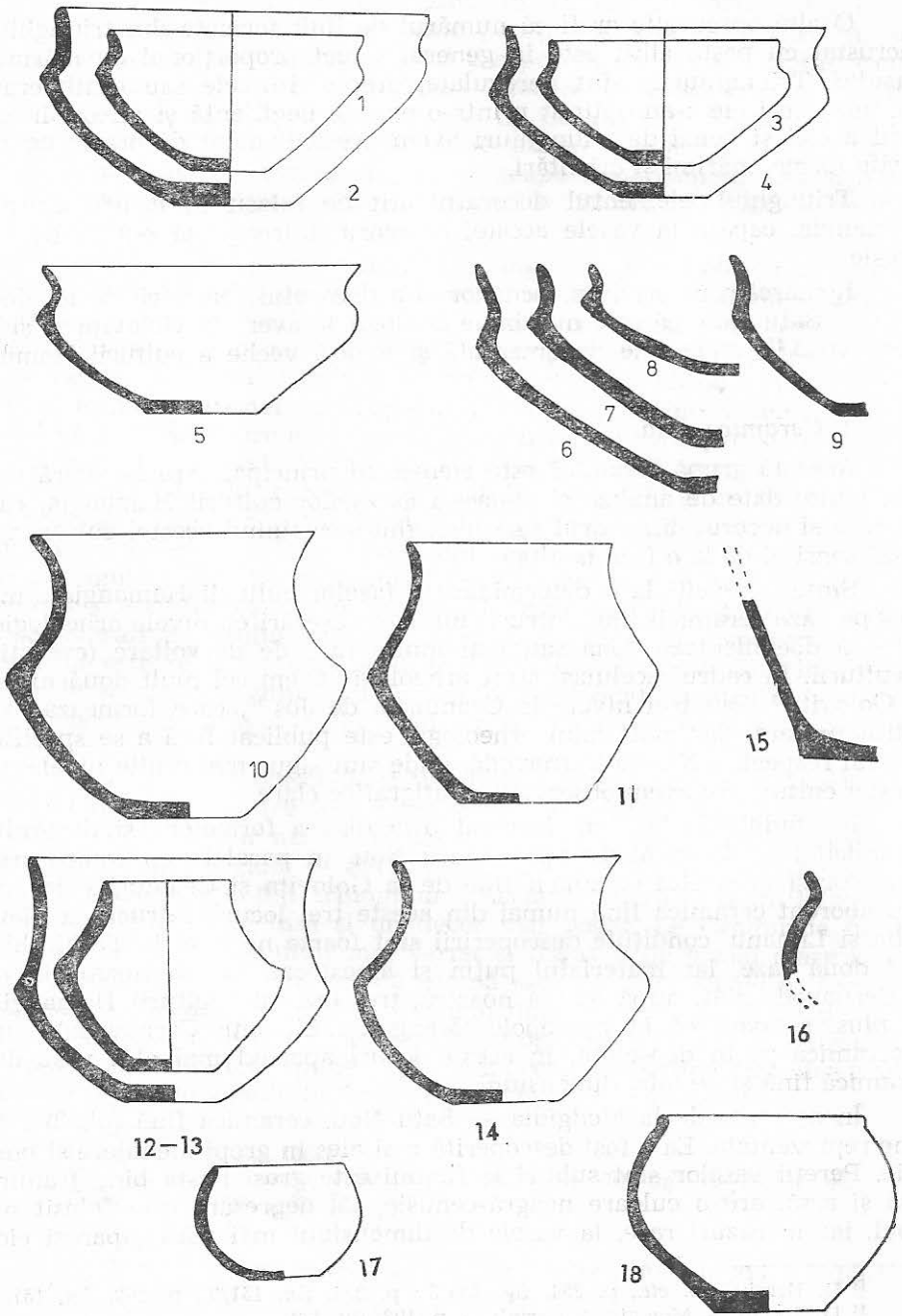

Pl. 2. Ceramică fină de la Medgidia-Satu Nou

buri mărunt pisate. Fără nici o excepție, vasele sînt acoperite la exterior cu un slip negru, mai rar castaniu, lustruit. În cazul în care considerăm slipul element de decor, putem spune că ornamentația este evaziprezentă la vasele acestei categorii. Asupra tehnicii de lucru, observăm ca și la ceramica de uz comun, obiceiul sudării părților componente ale vasului.

Cea mai răspîndită formă a ceramicii fine este strachina (pl. 2/1—8), care reprezintă 55% din totalul acestei grupe ceramice. Variabilitatea dimensiunilor străchinilor, este foarte redusă, înălțimea lor nedepășind în general 13 cm. Această siluetă joasă, care ar putea da o oarecare rigiditate vaselor, are o eleganță aparte, conferită de proporționalitatea părților componente. Buza de cele mai multe ori evazată, mai rar dreaptă, este subțiată la capăt. Ea este urmată în jos de un umăr scurt, drept și oblic spre exterior, de care se prind pereții foarte înclinați și ușor arcuiți ai vasului, care fac ca fundul să aibă un diametru de maximum 10 cm.

Străchinile de la Medgidia — Satu Nou (pl. 2/1—8) și unele de la Goloviță [17] (pl. 3/1—9) au umărul mai profilat, mai drept față de cele de la Ceamurlia de Jos (pl. 5/1—10), care au forme mai rotunjite [18]. În plus la Ceamurlia de Jos, unele străchini au fundul bine individualizat (pl. 4/13, 17, 18 ; pl. 5/2, 8—10) înalt în forma unui inel [19]. Această particularitate, apare rar la Goloviță (pl. 4/3, 5, 6 ; pl. 3/6) și deloc la Medgidia — Satu Nou.

Forma bitronconică, cunoscută atît de bine în cadrul culturii Hamagia și care ni se pare mai bine reprezentată la Goloviță decît la Ceamurlia de Jos, este foarte bine documentată la Medgidia — Satu Nou, unde ea constituie 42% din totalul vaselor ceramicii fine (pl. 2/10—14). Vasele bitronconice au o mare variabilitate de dimensiuni, înălțimea lor fiind cuprinsă între 8 cm. și 20 cm. Cele de dimensiuni mai mari reprezintă străchini adînci cu alură de castroane, iar cele mai mici cu înălțimea de pînă la 10 cm. sînt pahare. Grosimea pereților acestor vase este direct proporțională cu înălțimea lor. Profilul are forma unui „S" întors, partea superioară fiind mai mult sau mai puțin arcuită în interior. Buza nu este bine individualizată și la extremitatea ei se subțiază, întocmai ca la străchini. Diametrul fundului reprezintă mai puțin de jumătate din diametrul gurii.

Mult mai puțin numeroase sînt alte forme de pahare : globulare (pl. 2/16—18), globulare cu buza individualizată (pl. 2/16), evazată sau dreaptă, tronconice (pl. 2/15). La unele din aceste pahare lipsește decorul, fapt care amintește de situația similară din nivelul 1 (cel inferior) de la Goloviță [20].

---

[17] *Ibidem*, p. 256, fig. 152/1—3 ; 4—6 ; p. 258, fig. 153/2, 4, 5 ; p. 259, fig. 154/4, p ; p 260, fig. 155/3.

[18] *Ibidem*, p. 198, fig. 99, 100 ; p. 199, fig. 101/5 ; p. 202, fig. 104 ; p. 204, fig. 105, 106.

[19] *Ibidem*, p. 198, fig. 199/25, fig. 100/1—5 ; p. 199, fig. 101/6.

[20] *Ibidem*, p. 202, fig. 158/135.

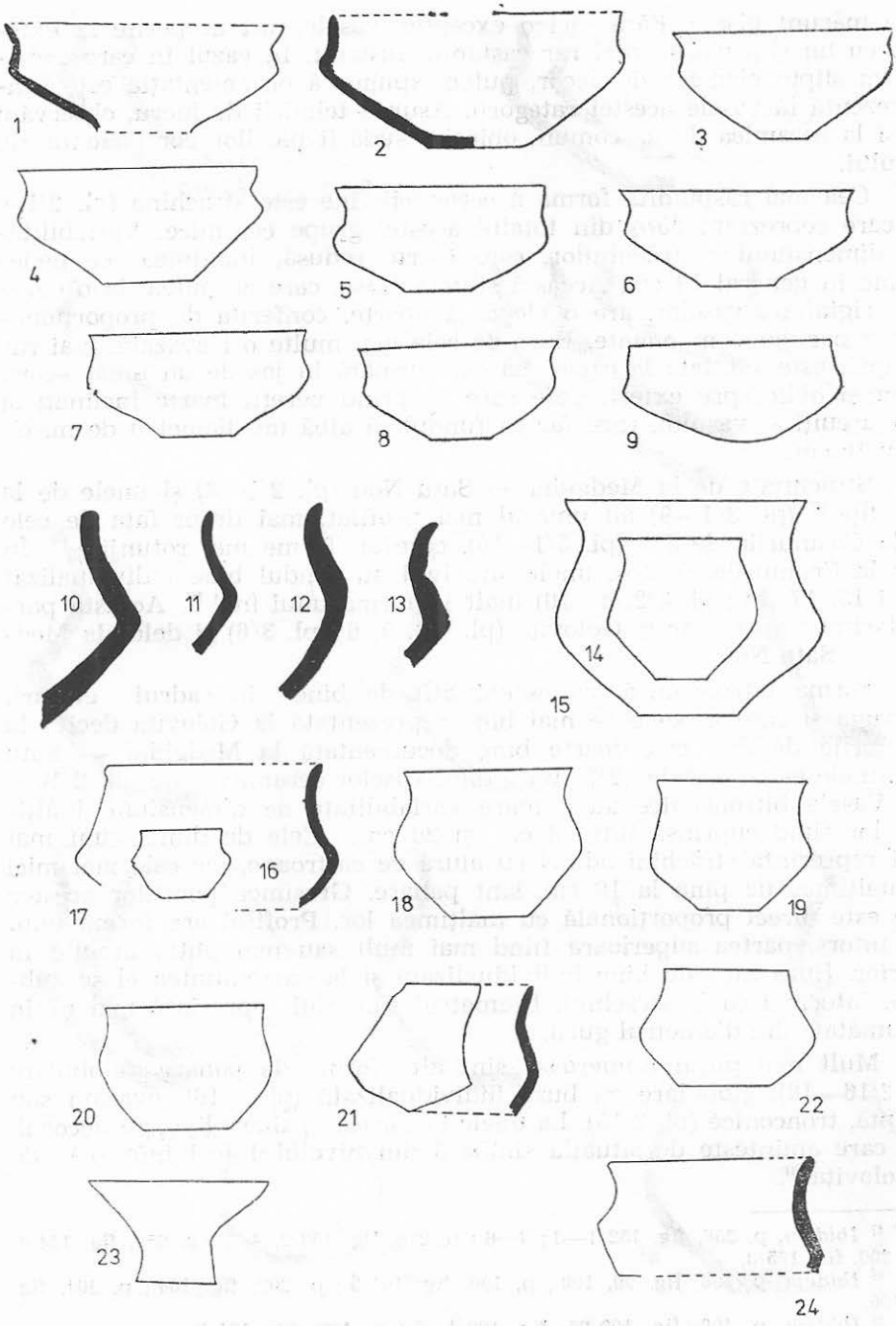

Pl. 3. Ceramică fină de la Goloviţa.

Semnalăm apariția destul de frecventă a torților (în trei cazuri) [21]. Este vorba despre profilul aproape întreg al unei ceșcuțe cu tortiță supraînălțată, care are în partea superioară o prelungire și un fragment din partea superioară a unui vas, cu siluetă joasă acoperit cu barbotină fină, peste care s-au practicat linii incizate orizontale și verticale, ce se întretaie neregulat ; sub gîtul cilindric vasul are două tortițe triunghiulare și două proeminențe dispuse față în față (în cruce). La toate acestea nu avem analogii în cadrul culturii Hamangia, dar astfel de analogii se pot face cu sudul Dunării [22].

Unele fragmente de străchini și vase bitronconice sînt confecționate din pastă grosieră, pereții fiind mai groși, iar un fragment de strachină este decorat cu barbotină organizată în vîrci paralele. Din cîte știm, acestea sînt singurele descoperiri de acest gen din cadrul culturii Hamangia care și sub aspectul tehnicii de lucru și al ornamentării, indică un aspect mai vechi al acestei culturi.

În privința formelor ceramicii fine de la Medgidia — Satu Nou remarcăm bunele ei asemănări, chiar similitudini, cu o serie de forme de la Golovița. Așa cum am arătat, străchinile din așezarea noastră și unele de la Golovița, au bine individualizate părțile lor componente (buză, gît, corp), care, îmbinîndu-se, dau naștere unor unghiuri obtuze. Vasele bitronconice de diferite dimensiuni au o răspîndire apreciabilă în aceste așezări [23], pe cînd la Ceamurlia de Jos, forma bitronconică (este vorba de forma bitronconică clasică, cu cele două părți constitutive aproximativ egale) este rară. În această ultimă așezare vasele bitronconice au o formă mai rotunjită, cu partea inferioară mult mai mică decît cea superioară [24] (pl. 4/19, 20 ; pl. 5/11—14, 17—21).

Este de remarcat faptul că la Golovița apar străchini, de exemplu cele cu fund inelar, cu umărul ușor oblic și buza înaltă și mult evazată [25], precum și pahare (pl. 4/7—10), care fie că se întîlnesc și la Ceamurlia de Jos, fie că se leagă tipologic cu forme din această așezare. Aceste forme de la Golovița nu există în așezarea noastră, fapt care ne face să le plasăm în nivelul superior de la Golovița, corespunzător unei etape mai evoluate a acestei așezări, etapă ce face trecerea la faza Ceamurlia. Ne rezumăm să semnalăm în acest sens, o întreagă serie de pahare, cu siluetă înaltă (pl. 4/7—10) a căror evoluție începe la Golovița și se continuă, cunoscînd o mare înflorire, la Ceamurlia de Jos. În schimb, paharele din așezarea noastră, în afară de cele bitronconice, sînt puține la număr și au formă globulară sau tronconică, cu siluetă joasă. Aceste tipuri există la Golovița dar nu le întîlnim și la

[21] P. Haşotti, *op. cit.*, p. 209.

[22] *Neolithic Greece, National Bank of Greece*, p. 295, Pl. XVI.

[23] Pentru Goloviţa — D. Berciu, *op. cit.*, p. 259, fig. 154/3, 7 ; p. 260, fig. 155) ; p. 201, fig. 156/3—5, 7—13, 15 ; p. 262, fig. 157 ; p. 263, fig. 158/1—3 ; p. 264, fig. 158/1. 3, 7.

[24] *Ibidem*, p. 201, fig. 103/1 ; p. 203, fig. 106/1, 3.

[25] *Ibidem*, p. 256, fig. 152/1, 2 ; p. 257 ; p. 267, fig. 161/4.

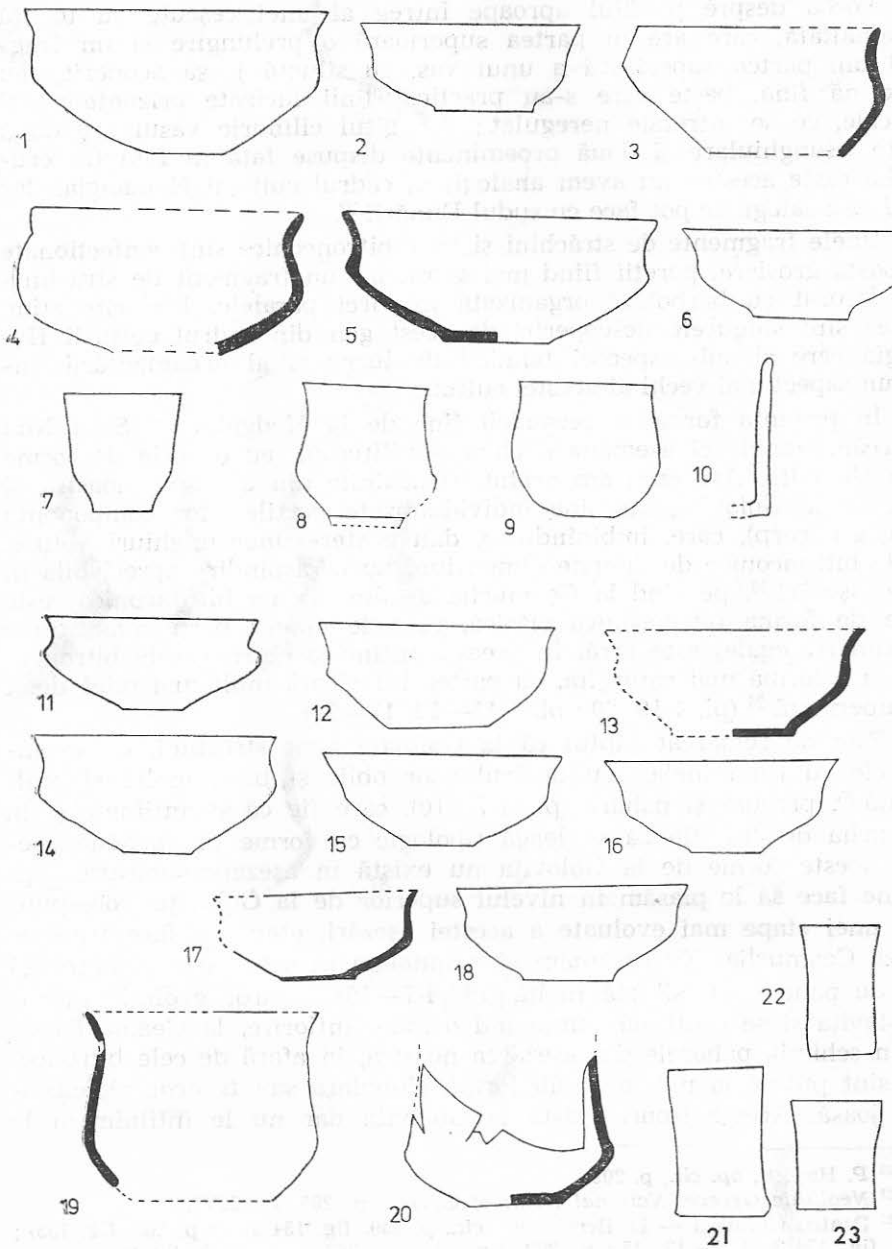

Pl. 4/1—10. Ceramică fină de la Goloviţa.
Pl. 4/11—23. Ceramică fină de la Ceamurlia de Jos.

Ceamurlia de Jos. Credem astfel că din paharele bitronconice a evoluat întreaga serie de pahare înalte, cu partea inferioară mai scundă, de la Ceamurlia de Jos [26] (pl. 5/11—21).

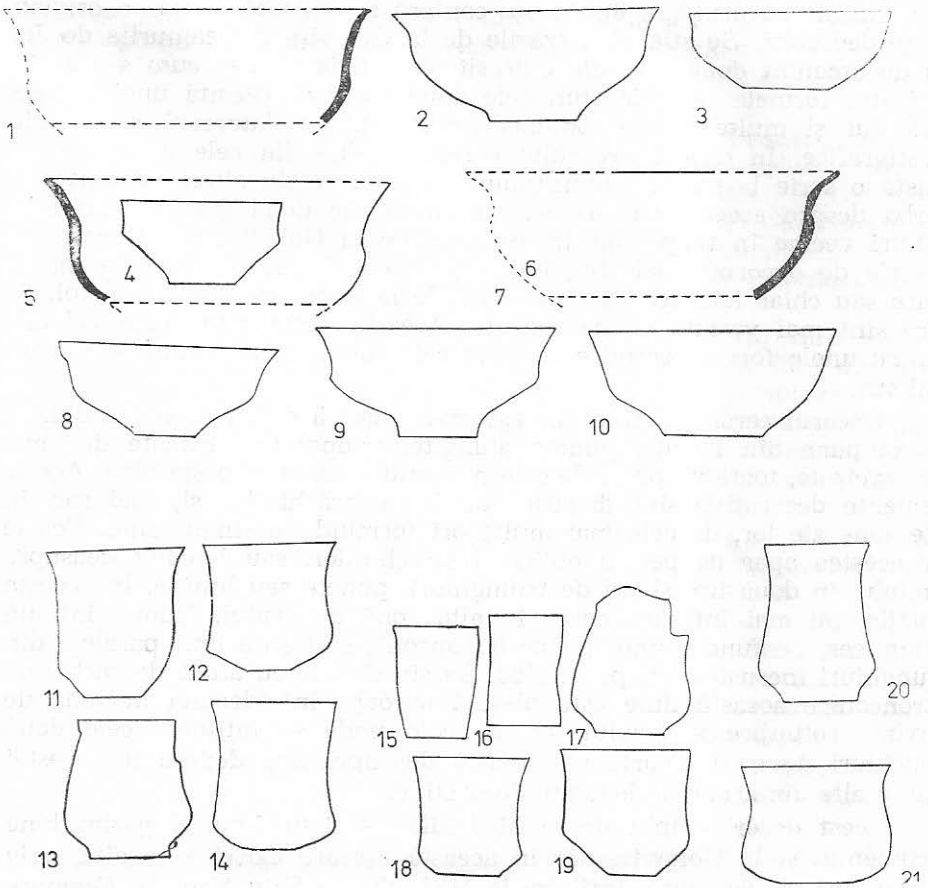

Pl. 5. Ceramică fină de la Ceamurlia de Jos.

La cele expuse mai sus, mai adăugăm faptul că procentul de pahare din totalul ceramicii fine, este mai mare la Ceamurlia de Jos decît la Goloviţa, iar la Medgidia — Satu Nou, acest procent pare a fi mai mic decît la Goloviţa. Acest lucru ar putea indica o creştere în timp a procentului şi numărului tipurilor de pahare în cadrul culturii Hamangia.

Astfel stînd lucrurile, prin studiul comparativ şi eliminatoriu al unor forme de ceramică fină de la Goloviţa, Ceamurlia de Jos, Medgi-

[26] *Ibidem*, p. 214, fig. 118, 119/3, 120/7, 8.

dia — Satu Nou, putem încadra ultima așezare, în mare, etapei corespunzătoare nivelului inferior de la Goloviţa.

Un element de o deosebită importanță în studiul ceramicii fine și al încadrării ei cronologice într-o anumită fază a culturii Hamangia, îl constituie decorul (pl. 6). Acesta conferă respectivei culturi o originalitate deosebită. Se știe că așezările de la Goloviţa și Ceamurlia de Jos, au documentat două faze ale culturii Hamangia și, așa cum s-a arătat mai sus, formele ceramice din cele două așezări prezintă unele deosebiri, dar și multe forme comune. Acest fapt se datorează și situaţiei stratigrafice. În cadrul decorului ceramicii fine din cele două așezări, există o serie bogată de similitudini, fapt firesc de altfel întrucît este vorba despre aceeași cultură și, mai mult, de două faze ale aceleiași culturi vecine în timp. Dar în așezarea de la Goloviţa se observă atît o serie de decoruri mai simple [27], cît și o serie de decoruri asemănătoare sau chiar identice cu decorurile de la Ceamurlia de Jos [28] (pl. 6), care sînt mai variate și mai bogate. Această observaţie este valabilă pentru unele forme ceramice comune celor două așezări, cum s-a văzut mai sus.

Decorul ceramicii fine din așezarea noastră este relativ simplu. El se compune din liniuţe, puncte alungite, triunghiuri incizate dar mai ales excizate, toate umplute de cele mai multe ori cu o pastă albă. Aceste elemente decorative sînt dispuse sub buza străchinilor și, mai rar, în alte zone ale lor, de cele mai multe ori formînd un singur rînd. Foarte rar acestea apar pe pereţii oblici ai străchinilor, sau imediat deasupra fundului în două-trei șiruri de triunghiuri, puncte sau liniuţe. În această situaţie, nu mai întîlnim decor în altă zonă a vasului. Numai într-un singur caz, pe fundul unui pahar bitronconic sînt șase linii paralele din triunghiuri încrustate cu pastă albă. La străchinile cu alură de castroane bitronconice această linie este plasată aproape întotdeauna în zona de maximă rotunjire a vasului (adică acolo unde se întîlnesc cele două trunchiuri de con). Foarte rar, există deasupra sau dedesubtul acestei linii, o alta din aceleași elemente decorative.

Acest decor simplu de la Medgidia — Satu Nou, îl găsim bine documentat și la Goloviţa, dar în această așezare există și o altă serie de decoruri pe care nu o întîlnim la Medgidia — Satu Nou. La Ceamurlia de Jos, decorurile fie că rămîn aceleași ca la Goloviţa, fie că evoluează spre forme mai complexe. Din studiul comparat al decorului ceramicii fine de la Goloviţa, Ceamurlia de Jos și Medgidia — Satu Nou, s-a observat o diversificare, o îmbogăţire și o acurateţe mai mare a decorului la Ceamurlia de Jos faţă de Goloviţa și la Goloviţa faţă de Medgidia — Satu Nou, ceea ce ne duce la concluzia că decorul a evoluat de la forme mai simple la forme mai complexe.

---

[27] *Ibidem*, p. 256, fig. 152/2—5 ; p. 258, fig. 153/2—4 ; p. 260, fig. 155/3, 4 ; p. 263, fig. 158, etc.

[28] *Ibidem*, p. 255, fig. 151/6 ; p. 256, fig. 152/1 ; p. 258, fig. 153/1, 5 ; p. 259, fig. 154/5 ; p. 262, fig. 157/4, 6.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Medgidia – –Satu Nou													
	Cîteodată mai dese												
Goloviţa		Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da
Ceamurlia de Jos				Da				Da		Da			Da

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Goloviţa	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da	da şi mai complex
Ceamurlia de Jos	Da	Da	mai dese	Da	Da	Da	Da	Da	Da	da şi mai complex			

Pl. 6. Decorurile ceramicii fine din aşezările Medgidia-Satu Nou, Goloviţa şi Ceamurlia de Jos.

Dacă la Goloviţa întîlnim, este drept mai rar ca la Ceamurlia de Jos, benzi drepte sau meandrice în care sînt încadrate grupe de linii care formează alte benzi, triunghiuri, meandre etc., dispuse cît se poate de variat, la Ceamurlia de Jos ele sînt dominante, iar la Medgidia — Satu Nou practic inexistente. Se remarcă faptul că decorul meandric foarte răspîndit la Goloviţa, este înlocuit la Ceamurlia de Jos cu decorul spiralic care este mai complex [29] (Pl. 6). La ceramica fină de la Medgidia — Satu Nou, chiar şi meandrul este rar.

Indicii de datare pot oferi liniuţele, punctele, triunghiurile, atît de des răspîndite în ceramica fină a culturii Hamangia. S-a observat că depărtarea mai mare între ele indică o fază mai veche ca şi tehnica exciziei, care este mai răspîndită la Goloviţa decît la Ceamurlia de Jos [30]. La Medgidia — Satu Nou există atît o mare distanţă între elementele decorative cît şi excizia fină din care ele mai întotdeauna au luat naştere.

La toate acestea mai adăugăm încă două observaţii care vin să întărească caracterul mai primitiv al decorului ceramicii fine din aşezarea noastră. În primul rînd elementele de decor mai complexe — pliseul şi mai ales canelura care se pare că prezintă o dezvoltare graduală în timp, pe parcursul evoluţiei culturii Hamangia, culminînd la unele vase de la Mangalia şi Limanu şi care indică poate, cea mai nouă fază a acestei culturi — apar foarte rar la Medgidia — Satu Nou. Ne rezumăm a remarca prezenţa numai în două cazuri a canelurii. În al doilea rînd, în aşezarea de la Medgidia — Satu Nou, la multe dintre străchini, care reprezintă 55% din totalul ceramicii fine, linia din triunghiuri, liniuţe sau puncte este înlocuită de o altă linie trasată cu un instrument bont, în acelaşi loc, sub buză. Acesta este un element de decor primitiv, grosolan şi foarte simplu, pe care nu l-am mai întîlnit într-o altă aşezare aparţinînd acestei culturi, el indicînd după opinia noastră o etapă mai veche în evoluţia comunităţilor Hamangia.

Fără să susţinem o distincţie netă între formele şi motivele decorative aparţinînd ceramicii fine din aşezările culturii Hamangia, din studiul acestei ceramici fine de la Medgidia — Satu Nou, Goloviţa şi Ceamurlia de Jos, se poate avansa concluzia provizorie după care motivele decorative care nu le avem la Medgidia — Satu Nou şi le avem în schimb la Goloviţa, aparţin ceramicii din nivelul superior de la Goloviţa. Această ceramică prezintă o serie de elemente comune cu ceramica de la Ceamurlia de Jos, care aparţine după opinia noastră nivelului inferior de aici.

În privinţa sincronismului aşezării de la Medgidia — Satu Nou, cu o altă cultură, subliniem că o serie de fragmente ceramice decorate cu triunghiuri încrustate cu alb (ceramica din categoria 1 c), amintesc de maniera de execuţie a triunghiurilor din cadrul culturii Boian — faza Bolintineanu. În aceeaşi ordine de idei, amintim de un castronaş (I = 5,2 cm. ; D = 3,2 cm.), acoperit cu barbotină, peste care s-au aplicat

[29] *Ibidem*, p. 268.
[30] *Ibidem*, p. 271.

linii fine incizate. Vasul are asemănări tot în faza Bolintineanu a culturii Boian.

Concluzionînd, arătăm că din studiul comparat al ceramicii din aşezările aparţinînd culturii Hamangia de la Medgidia — Satu Nou, Goloviţa, Ceamurlia de Jos, reiese faptul că prima aşezare este corespunzătoare în mare nivelului inferior de la Goloviţa, iar nivelul superior de la Goloviţa este urmat de nivelul inferior de la Ceamurlia de Jos, admiţînd şi faptul că, pentru o perioadă de timp, a fost un sincronism între cele două nivele.

Încadrarea cronologică de mai sus a aşezării de la Medgidia — Satu Nou este susţinută şi de procentul foarte mare de microlite de aici — circa 90% —, care după cum se ştie au avut o răspîndire mai mare la începutul multor culturi neolitice.

Bineînţeles, că toate aceste observaţii au un caracter provizoriu, de lucru, aşteptînd ca viitoarele cercetări să ne aducă noi şi mai clare elemente de periodizare şi conţinut ale culturii Hamangia.

Nu putem încheia fără a arăta că studiul ceramicii acestei culturi a demonstrat încă odată originea ei sudică.

CONSIDÉRATIONS SUR LA CÉRAMIQUE DE LA CULTURE DE HAMANGIA À LA LUMIÈRE DES DÉCOUVERTS DE MEDGIDIA — SATU NOU

Résumé

La céramique découverte dans l'habitat de Medgidia — Satu Nou appartenant à la culture de Hamangia présente un caractère unitaire. Elle été trouvée au seul niveau archéologique d'ici et se divise en deux grands groupes : 1) la céramique grossière d'usage commun ; 2) la céramique fine. A son tour, le premier groupe comprend trois subdivisions : a) céramique couverte de barbotine ; b. céramique grossière couverte de „slip" poli ; c) céramique décorée de rangées de triangles incrustés de pâte blanche. Le vase le plus répandu dans le cadre de la céramique couverte de barbotine appartient au type en tronc de cône à parois arquées (pl. 1/1). La barbotine est appliquée en rayures paralléles et, surtout à la partie inférieure des vases, il y a des incisions formant des zigzags ou des lignes droites disposées dans différentes directions. Pour la deuxième subdivision du premier groupe, le vase caractéristique est piriforme, à col cylindrique dont le bord est evasé ; les parois fortement arquées commencent sous le col (pl. 1/5). Les vases décorés de rangées de triangles incrustés de pâte blanche ont, en général, une forme globulaire (pl. 1/6—7), mais on rencontre aussi des couvercles en forme de bonnet de fourrure (pl. 1/9, 10) et des vases-fruitières à pied vide à l'intérieur (pl. 1/8). En général, ces vases sont décorés de deux ou trois — plus rarement quatre ou cinq — rangées de triangles disposées dans différentes directions parallèles. Ce groupement de lignes peu nombreuses est à rencontrer également à Galovitza, pour qu'on ait, à Ceamurlia de Jos, un décor plus complexe (méandres et spirales) et plus soigneusement exécuté.

Le groupe de la céramique fine est l'élément principal qui nous offre le plus de données pour analyser et dater les habitats et les complexes appartenant à la culture de Hamangia.

Les écuelles de Medgidia — Satu Nou (pl. 2/1—8) et quelques unes de Golovitza (pl. 3/1—7) ont l'épaule plus profilée et plus droite par rapport à celles de Ceamurlia de Jos (pl. 4/11—18, pl. 5/1—10), qui ont des formes plus arrondies et, fréquemment, les fonds individualisés, contourés, formant par leur élévation une sorte d'aneau. La forme de double tronc de cône, classique (les deux troncs de cône étant approximativement égaux), est mieux représentée dans les deux habitats qu'à Ceamurlia, où celle forme, rencontrèe maintenant surtout aux verres, devient plus arrondie et a la partie supérieure plus grande (pl. 5/11—21). D'autre part, dans le cadre des formes de la céramique fine de Golovitza, on rencontre une série de vases identiques ou se rapportant typologiquement fort bien aux vases de Ceamurlia de Jos, étant ainsi faite la transition aux formes de ce derniér habitat.

Pour ce qui est des décors de la céramique fine (pl. 6), l'auteur dit que, d'une part les objets de Medgidia — Satu Nou présentent un système décoratif plus simple et, d'autre part, à Golovitza et Ceamurlia de Jos il existe des décors plus riches, faits d'éléments décoratifs (triangles, petits ségments de lignes, points), plus denses et plus régulièrement disposés et plus soigneusement exécutés. Mais sur les objets de Ceamurlia de Jos il exite une nouvelle série de décors, plus complexe qu'à Golovitza. Ce dernier habitat présente, par conséquent, autant des vases et décors rencontrés à Medgidia — Satu Nou qu'une autre série de vases aux formes et décors plus variés et évolués, du type de ceux de Ceamurlia de Jos.

À base de ces observations comparatives (qui se sont imposées à cause de la non-précision de l'appartenance des vestiges à un des deux niveaux de Golovitza et trois de Ceamurlia de Jos), l'auteur est arrivé à la conclusion que l'habitat de Medgidia — Satu Nou correspond, en lignes générales au niveau inférieur de Golovitza et le niveau supérieur du dernier habitat est suivi par — ou fait la transition au niveau inférieur de Ceamurlia de Jos. Est également admise la possibilité que, pour un bref laps de temps, le niveau supérieur de Golovitza et celui inférieur de Ceamurlia de Jos fussent synchroniques.

L'analyse de la céramique de Medgidia — Satu Nou a offert de nouveaux éléments faisant, une fois de plus, la preuve de l'origine sudique de la culture de Hamangia.

ÎN LEGĂTURĂ CU CÎTEVA OPINII ALE UNOR CERCETĂTORI STRĂINI ASUPRA NEO-ENEOLITICULUI ROMÂNESC

SILVIA MARINESCU-BÎLCU

Zonă de confluenţă şi de sinteze culturale, teritoriul ţării noastre a fost supus de-a lungul pre- şi protoistoriei (cum era şi firesc) unor perpetue interferenţe etno-culturale. S-au întîlnit adeseori aici cele mai diverse civilizaţii venite în egală măsură din Anatolia şi Egeea, din Europa Centrală sau din cea extrem estică (Caucaz), uneori chiar de pe ţărmurile Adriaticii ori din îndepărtatele zone ale Balticii.

Din aceste motive interesul manifestat de savanţii străini pentru cercetarea, fie ea şi numai livrescă, a anumitor probleme legate de preistoria României pare destul de normală.

Mai nefirească ni se pare însă lipsa de acurateţă ştiinţifică de care dau dovadă unii dintre cercetătorii al căror prestigiu internaţional ar fi de natură să-i pună la adăpost de concluzii viciate, ignorînd total realităţile româneşti, ignorare generată doar de dorinţa argumentării unor ipoteze la care nu vor sau nu pot să renunţe.

Dat fiind specificul preocupărilor noastre, ne vom opri numai asupra cîtorva dintre cele mai ciudate şi tendenţioase luări de poziţie (mai mult sau mai puţin recente) referitoare mai ales la începuturile vieţii neolitice din Moldova şi Dobrogea.

Trecînd peste faptul că organizatorii a două colocvii internaţionale asupra problemelor neolitizării din Europa (unul ţinut la Sarajevo în 1977, cel de-al doilea la Cracovia în 1979) n-au găsit de cuviinţă să invite nici un neolitician român, ni se pare cel puţin ciudat ca tocmai în absenţa cercetătorilor noştri să se pună în circulaţie idei cu totul neconforme realităţilor arheologice româneşti.

Ocupîndu-se de condiţiile geografice ale procesului de neolitizare în anumite regiuni ale Europei, savantul iugoslav A. Benac a prezentat şi unele puncte de vedere ale diverşilor cercetători privind neolitizarea. Sînt astfel înseriate concluziile la care au ajuns I. Batović, M. Ga-

rašanin, J. Guillaine, N. Kalicz, J. Makkay, J. Kozlowski și S. Kozlowski, D. Srejović, și autorul însuși [1], dar nici una din opiniile cercetătorilor români, deși se discuta neolitizarea atît a zonei Porților de Fier, cît și a Moldovei și Dobrogei.

A. Benac, prezentînd la Cracovia [2] opiniile formulate de D. Srejović la Sarajevo în 1977 (opinii ce-i drept anterioare și acestei date [3]) nu ia nici o atitudine față de ele, deși o bună parte a lor fuseseră infirmate de studii temeinice [4]. Dar să prezentăm faptele.

Bazat pe descoperirile din peștera La Adam [5] și pe acelea de dată mai recentă din preajma orașului Soroca [6], D. Srejović a susținut că una dintre cele cinci zone de formare a culturilor neolitice (respectiv zona a treia) s-ar afla în Moldova și Dobrogea, constituind centrul culturii Bugo-Nistriene [7].

Disputele în jurul rezultatelor obținute în peștera La Adam, deși au fost destul de vii, s-au limitat la discuții în cerc restrîns în jurul comunicărilor ținute la Institutul de Arheologie, iar opiniile celor doi speologi care au cercetat peștera au fost adeseori împărtășite fără rezerve [8], deși o cît de sumară studiere a profilului săpăturii era de natură să dea de gîndit ; tentau însă teorii atît de spectaculoase și aparent bine argumentate, cu atît mai mult cu cît veneau după descoperirile din Tesalia.

Analizînd atît profilul cît și problematica însăși, Vladimir Dumitrescu a luat atitudine fermă, arătînd că La Adam nu poate fi vorba nici de neolitic aceramic, nici de condiții stratigrafice certe pentru oasele de oaie domestică, acestea putînd aparține foarte bine nivelului Hamangia [9]. Iar cît privește existența în Dobrogea a unui „centru de domesticire a oii în mesolitic" același autor scria : „problema depășește competența noastră și de aceea nu o discutăm, dar în orice caz aceasta nu are nimic de-a face cu neoliticul aceramic și mai ales cu dezvoltarea lui pe baza unui orizont cultural microlitico-mezolitic [10]..."

Se cuvin deci amintite și punctele de vedere ale unor specialiști în paleofaună. Alexandra Bolomey, de pildă, atrăgea atenția asupra riscurilor pe care le implică încercarea de a distinge oile sălbatice de

---

[1] A. Benac, *Conditions géographiques du processus de néolithisation dans certaines régions de l'Europe*, Problèmes de la néolithisation dans certaines régions de l'Europe, Wroclaw-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1980, p. 35—48.

[2] *Ibidem.*

[3] D. Srejović, *Die Wurzeln der Lepenski-Vir-Kultur*, Neue Endeckungen der Archäologie, Bergisch Gladbach, 1973, p. 197—220.

[4] C. S. Nicolăescu-Plopșor, SCIV, X, 1959, 2, p. 221—237 ; Vl. Dumitrescu, SCIV, 21, 1970, 2, p. 187—199 ; S. Bökönyi, Ethnozootechnie, 21, 1978, p. 65—70.

[5] C. Rădulescu și P. Samson, Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie, 76, 1962, 2—3, p. 282—320.

[6] V. I. Markevici, *Bugo-Dnestrovskaia cultura na teritorii Moldavii*, Chișinău, 1974.

[7] D. Srejović, *op. cit.*, p. 215—216. La această opinie autorul nu renunță nici la seminarul de la Sarajevo (1977).

[8] D. Berciu, *Cutura Hamangia*, I, București, 1966, p. 29—30.

[9] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 190—191.

[10] *Ibidem.*

acelea domestice numai pe baza mărimii oaselor [11] (așa cum s-a procedat cu materialul osteologic de La Adam). S. Bökönyi, discutînd și el opiniile autorilor descoperirilor din aceeași peșteră, potrivit cărora acolo ar fi existat încă din musterian două specii de oaie „*ovis orientalis*" și o alta mai mică (poate subspecie [12]), conchide : „Cu toate că în Pleistocenul mijlociu al Europei centrale și sud-estice se cunosc rare descoperiri de oi sălbatice, pînă acum nu s-a descoperit nici o singură oaie sălbatică autentică în Pleistocenul tîrziu sau în Holocenul timpuriu". Din acest motiv el consideră că descoperirile din peștera La Adam nu sînt convingătoare. Totodată, socotește că este greu de conceput ca în aceeași regiune să fi trăit, în același timp împreună două subspecii de oaie sălbatică și se arată surprins (și noi considerăm că este perfect justificat) că, de la săpăturile din această peșteră, efectuate acum aproape un sfert de secol, nu s-a mai descoperit nimic similar în așezările pleistocenului tîrziu sau ale epipaleoliticului din întreaga peninsulă Balcanică, deși săpăturile efectuate în astfel de așezări atît în România cît și în Jugoslavia (în zona Porților de Fier) au scos la iveală bogate resturi osteologice. Arătînd că studiul faunei din peștera Franchti de lîngă Nauplion (din Peloponez) a fost de importanță capitală, autorul citat subliniază că niciunul din nivelurile paleolitice și mezolitice din peșteră nu conținea oase de oaie și că aceasta, împreună cu capra, au apărut acolo, într-o formă domestică, abia în neoliticul pre-ceramic. În conformitate cu alte păreri anterior exprimate, și savantul maghiar consideră că oaia domestică a ajuns în Europa venind din sud-vestul Asiei la mijlocul mileniului VII î.e.n. Cele mai vechi exemplare domestice din Europa fiind acelea din nivelurile neolitice pre-ceramice din Grecia [13]. Reiese deci cu claritate netemeinicia concluziilor (prea pripite și ostentativ spectaculoase) trase de cei doi speologi care au cercetat peștera La Adam. Dealtfel în ceea ce privește Dobrogea, noi nici nu prea înțelegem cum de s-a putut vorbi de „centrul" culturii bugo-nistriene în această zonă în care nu s-a descoperit nici măcar un singur fragment ceramic bugo-nistrian, dovedit fiindcă pe teritoriul dintre Dunăre și Mare, prima cultură neolitică (documentată pînă în prezent) este cultura Hamangia, cultură care nu poate fi atribuită celui mai vechi neolitic. Fără a dori să reluăm discuția asupra vechimii culturii Hamangia (amplu dezbătută și ea în literatura noastră de specialitate [14]), considerăm oportun să reamintim că potrivit recentei demonstrații a Alexandrei Bolomey, litoralul Mării Negre devine locuibil abia la nivelul fazei Boian I [15]. Evident, în aceste condiții nu se mai poate pune în nici un fel problema vreunui centru primar de neolitizare în această zonă.

---

[11] Al. Bolomey, Dacia, NS, XXII, 1978, p. 7, nota 18.
[12] C. Rădulescu și P. Samson, *op. cit.*
[13] S. Bökönyi, *op. cit.*,
[14] D. Berciu, *op. cit.*, (toată bibliografia anterioară apariției acestui volum se află indicată aici și deci nu o vom mai menționa la rîndul nostru) ; Vl. Dumitrescu, op. cit., p. 194—199 ; etc.
[15] Al. Bolomey, *op. cit.*,

Cît despre Moldova (zonă în care presupunem că D. Srejović include întregul teritoriu dintre carpații Orientali și Nistru, deci și R.S.S. Moldovenească și parte din actuala Ucrainã) realitățile arheologice sînt departe de a-i confirma ipoteza. În primul rînd (după cum bine se știe) cea mai veche cultură neolitică din Moldova este cultura Criș, iar încercarea lui V.I. Markevici de a include R.S.S. Moldovenească în aria de răspîndire (și nicidecum de formare) a culturii bugo-nistriene [16] nu pare deloc convingătoare. Deși în harta de răspîndire a culturii bugo-nistriene sînt marcate pe malul stîng al Prutului localitățile Pererîta, Corpaci și Durnitoara veche, ca puncte unde au apărut diverse obiecte aparținînd culturii bugo-nistriene, iar între Prut și Nistru, Sărăteni, Holercani, Hansk, Ruptura (Sălișteni I), ca stațiuni ale aceleiași culturi [17], autorul nu ilustrează nici măcar un singur fragment ceramic din descoperirile în discuție. Mai mult decît atîta, la Ruptura (Sălișteni I), una din puținele descoperiri ilustrate (dar cu altă ocazie), predomină materialul Criș, acela bugo-nistrian tipic reducîndu-se la un singur fragment de vas [18], care ar putea reprezenta un simplu import în mediul cultural Starčevo-Criș. Este drept că la Soroca (mai precis în preajma acestui oraș) s-au descoperit stațiuni bugo-nistriene, dar ele se află chiar în preajma malului drept al Nistrului și însuși autorul descoperirii precizează că nu aparțin fazei vechi bugo-nistriene [19]. Dealtfel singurele materiale cu care se ilustrează locuirea bugo-nistriană dintre Prut și Nistru provin de la Soroca unde, potrivit afirmațiilor lui V.I. Markevici, triburile acestei culturi au sosit în faza a II-a a evoluției lor culturale [20], moment în care Moldova era ocupată de comunități Starčevo-Criș. Pe baza „importurilor" din această ultimă cultură în mediul bugo-nistrian, s-a putut stabili și un relativ sincronism Criș — faza bugo-nistriană II, precum și o contemporaneitate între sfîrșitul fazei a III-a și faza a IV-a a culturii bugo-nistriene și cultura ceramicii liniare cu note muzicale [21].

După părerea noastră, în mileniul V î.e.n., ariile culturilor Criș și mai apoi liniar-ceramică pe de o parte și bugo-nistriană pe de alta se atingeau mai degrabă în preajma Nistrului, decît a Prutului. Indiferent dacă se vor descoperi sau nu stațiuni bugo-nistriene (reale) între Prut și Nistru, ele nu vor fi în măsură să schimbe datele problemei dînd cîștig de cauză ideii potrivit căreia Moldova va fi constituit, împreună cu Dobrogea, centrul primar de formare al culturii bugo-nistriene, fie și numai pentru faptul, subliniat mai sus, că pătrunderea acestei culturi la vest de Nistru nu s-a petrecut nici măcar într-o fază inițială. ca să nu mai vorbim de absența ei totală din Dobrogea. Să nu

[16] V. I. Markevici, *op. cit.*,
[17] *Ibidem*, p. 14, fig. 1.
[18] V. I. Markevici, *Pamiatniki epoh neolita i eneolita*, Chișinău, 1973, p. 22—23, fig. 7. Vasul tipic bugo-nistrian, fig. 7/2.
[19] V. I. Markevici, *Bugo-dnestrovskaia...*, p. 144—16.
[20] *Ibidem*, Chiar și la Soroka există materiale tipice culturii Starčevo-Criș (v. fig. 17/3—5 ; 19 ; 48/5 ; 55/3—4, 8—9, 14 ;).
[21] V. N. Danilenko, *Neolit Ukrainî*, Kiev, 1969, fig. 154.

se fi gîndit oare D. Srejović (şi chiar şi A. Benac, care îi reproduce întocmai ipoteza) că însăşi numele acestei culturi indică (cel puţin parţial) zona ei primară ?

Există însă cercetători, cum este cazul colegei Henrieta Todorova, care ne surprind cu concluzii şi mai îndepărtate de realitate. Deşi bună cunoscătoare a bibliografiei româneşti (dovadă bogatul aparat critic), autoarea citată, în tabelul cronologic al unui volum în limba engleză, apărut la Oxford şi beneficiind deci de o sferă largă de difuzare, elimină complet de pe teritoriul Moldovei cultura Criş, înlocuind-o cu aceea bugo-nistriană (fazele II-V) [22]. Acelaşi lucru îl face şi în varianta (mai prescurtată) în limba rusă, a aceluiaşi volum [23].

Trebuie să recunoaştem însă, că din păcate, ideea pătrunderii culturii bugo-nistriene chiar şi la vest de Prut, aparţine unui cercetător român. Încă din 1971 Eugen Comşa (deşi menţionează că pînă la acea dată nu s-a descoperit nici o astfel de aşezare) emite ipoteza prezenţei în Moldova de nord a culturii bugo-nistriene, argumentîndu-şi punctul de vedere (printre altele) şi cu ajutorul celor „cîteva vase mici de tip bugo-nistrian descoperite la Zănești" [24]. Presupunînd că autorul se referea la cele două vase descoperite la Traian-Dealul Viei (care, în paranteză fie spus, nu se află în nordul Moldovei), noi am mai avut ocazia să subliniem inexistenţa unor sincronisme culturale majore între faza Precucuteni I (căreia îi aparţine aşezarea de la Traian-Dealul Viei) şi cultura bugo-nistriană, care îşi încheia evoluţia la nivelul culturii liniar-ceramice [25]. În cel mai bun caz sfîrşitul culturii bugo-nistriene ar putea corespunde în timp începutului culturii Precucuteni I.

Hortensia Dumitrescu a fost prima care a atras atenţia asupra asemănării celor două vase cu fundul ascuţit cu unele *tipuri răsăritene* (sublinierea ne aparţine), neuitînd însă să marcheze că singura asemănare cu acestea se rezumă la fundul lor ascuţit, atît pasta cît şi decorul fiind tipice culturii Precucuteni [26].

Cele două vase nu indică deci, nici pe departe o prezenţă efectivă bugo-nistriană la vest de Prut, ele nefiind cu adevărat tipice acestei culturi, a cărei ceramică (am mai spus-o şi cu alt prilej) nu poate fi confundată cu nici unele dintre materialele ceramice ale culturilor neolitice din Moldova.

Dar cu toate acestea, o simplă ipoteză potrivit căreia cultura bugo-nistriană ar fi pătruns şi la vest de Prut, preluată de unii arheologi străini, are acum implicaţii deosebit de dăunătoare cercetării româneşti. Căci, pentru a da greutate afirmaţiilor sale, Henrieta Todorova susţine chiar că şi cultura Ovcearovo (pe care o defineşte ca pe o variantă sudică a culturii Criş) ar include şi unele elemente bugo-nistriene [27]. Destul de

[22] H. Todorova, *The Eneolithic in Bulgaria*, Oxford, 1978, tabel 33.
[23] Idem. *Eneolit Bolgarii*, Sofia.
[24] E. Comşa, SCIV, 22, 1971, 3, p. 382—383 şi nota 45.
[25] S. Marinescu-Bîlcu, *Unele probleme ale începuturilor neoliticului la est de Carpaţii Orientali*, Suceava (sub tipar).
[26] H. Dumitrescu, Mem. Antiq., IV—V, 1972—1973 ; 1976, p. 47—54 ; 317—318.
[27] H. Todorova, *The Eneolithic...*, p. 11—12.

bizară afirmație, deoarece ea lipsește din volumul asupra rezultatelor săpăturilor de la Ovcearovo [28], iar stațiunea aceasta, chiar în tabelele de sincronisme ale autoarei, este situată la nivelul culturilor Sava V-VI, Petru-Rareș, pe de o parte și la acela al așezărilor Duran Kulak și Ulmeni, pe de alta. Dacă singura linie directoare în stabilirea unor influențe culturale este, după autoare, tendința spre o accentuată formă tronconică a părții inferioare a vaselor, considerăm lipsită de obiect continuarea discuției.

De fapt aceeași colegă de la Sofia, continuînd seria așa ziselor precizări științifice, deși recunoaște existența variantei pontice a culturii Gumelnița, susține că ea s-a născut din aspectele tîrzii Hamangia și Sava, cu participarea activă a culturilor Polyanița și Boian IV, iar cînd vorbește despre cultura Varna, consideră că elementele gumelnițene în zona litoralului au fost puține și înghițite rapid de cultura Varna [30]. Mai mult decît atîta, triburile noii culturi ar fi pătruns în sudul Basarabiei, venind de-a lungul litoralului sau chiar pe mare. Ajunse aici au intrat în contact cu purtătorii culturii Precucuteni-Tripolie, dînd naștere astfel unei variante locale a culturii Varna (nu a culturii Gumelnița !), numite Bolgrad, variantă care nu ar conține mai mult de 1% elemente gumelnițene [31].

În acest mod, se propun alte origini și alte componente decît cele reale pentru cultura Gumelnița din Dobrogea, se elimină această cultură (deși ea există) din sudul Basarabiei și indirect se pune la baza aspectului Aldeni, nici mai mult nici mai puțin, cultura Varna. De fapt, aceasta din urmă a devenit în accepția autoarei o cultură bine individualizată, deși în momentul publicării descoperirilor de la Ezerovo se punea mai degrabă problema unei variante locale (a culturii Gumelnița — Karanovo VI), respectiv a unui nou tip cultural [32]. Dar cum am mai avut ocazia să discutăm [33] problemele legate de acest aspect cultural (inclusiv acelea ale migrării lui spre Dobrogea), ne vom limita aici doar la a atrage, odată în plus, atenția asupra acestor interpretări mai mult decît tendențioase privind și problemele eneoliticului dintr-o arie destul de vastă (Dobrogea, sudul Moldovei, Basarabiei și nordul Munteniei).

Și ca o încununare a tuturor afirmațiilor sale, Henrieta Todorova plasează în Muntenia, pe coasta de vest a Mării Negre, nord-estul și nord-vestul Bulgariei, în Tracia, precum și în centrul și nordul Balcanilor (unde cu surprindere aflăm că se găsește și Deceea !) o invazie a triburilor din stepe petrecută la nivelul culturilor Rahmani, Kum-Tepe (nu știm care fază), Cucuteni A_4, A-B, Tripolie B II, Bodrogkeresztúr

[28] Idem, *Ovcearovo*, Sofia, 1976.
[29] Idem, *The Eneolithic...*, tabel 16.
[30] *Ibidem*, p. 41.
[31] *Ibidem*, p. 41—42.
[32] H. Todorova și G. Tonceva, *Die äneolithische Pfahlbausiedlung bei Ezerovo im Varnasee*, Germania, 53, 1975, p. 30—46.
[33] S. Marinescu-Bîlcu, Dacia, NS, XVI, 1972, p. 53—73 ; idem, *Asupra cîtorva aspecte ale neo-eneoliticului vest-pontic*, comunicare ținută la sesiunea muzeului din Constanța, (1977).

(= Românești) și înainte de Cucuteni B I, Cernavoda I, Durankulak, Sălcuța IV, orizontul torților pastilate, Folteşti, Usatovo, Iamnaia etc., invazie care în date recalibrate se va fi petrecut puțin după anii 4000 î.e.n. [34].

Dacă nimeni nu contestă profundele transformări survenite la sfîrșitul eneoliticului, dacă mormîntul de la Casimcea ca și sceptrele de piatră (de diverse tipuri) răspîndite din Caucaz pînă în Jugoslavia, sau chiar unele morminte stau mărturie a pătrunderii unor elemente stepice (nu întotdeauna și etnice), orice cercetător este dator să-și pună o întrebare mai mult decît firească : Unde sînt oare (cel puțin pînă în prezent) acele descoperiri care să permită concluzii atît de categorice și evident riscante. Subliniem din nou că peste acest „nivel de invazie stepică" (neindicat de autoare și pentru Moldova și Grecia), colega de la Sofia plasează culturile Cernavoda I, Sălcuța IV, torțile pastilate etc.[35].

Dorința, uneori firească, de a delimita cît mai mult în timp și spațiu arii culturale, de a ajunge la sincronisme cît mai spectaculoase duce, așa cum am văzut mai sus, la erori care — preluate și vehiculate cu ușurință — nu fac decît să dăuneze adevărului științific și, de ce n-am spune-o, chiar și bunului renume (adeseori cu trudă și pe merit cîștigat) al cercetătorului.

À PROPOS DE QUELQUES OPINIONS DE CERTAINS CHERCHEURS ÉTRANGERS CONCERNANT LE NÉO-ÉNÉOLITHIQUE ROUMAIN

Résumé

L'auteur présente la façon critique, les opinions formulées par certains chercheurs étrangers qui mettent en circulation des idées non-conformes aux réalités archeologiques roumaines. En ce sens, elle considère erronée la reprise, par D. Srejovic et A. Benec, des théories plus vieilles, fausses, conformément auxquelles les découvertes faites dans la grotte appelée „La Adam" aurainet prouvé l'existence, en Dobroudja, d'un „centre de domestication du mouton à l'époque mésolitique". Tout aussi erronées sont les opinions des chercheurs mentionnés et d'autres, conformément auxquelles une des zones de formation de la culture Bug-Nistrienne se trouverait en Moldavie et Dobroudja. Dans cette dernière province on n-a découvert aucun fragment céramique bugo-nistrien, la première culture néolitique d'ici qu'on eût documentée jusqu'à présent étant la culture de Hamangia qu'on ne saurait attribuer au plus ancien néolithique.

En Moldavie, la plus reculée culture néolithique est la culture Criș et la tentative de V. I. Markevici d'inclure la R.S.S. de Moldavie dans l'aire de diffusion de la culture bugo-nistrienne n'est point convaincante.

Certaines conclusions, encore plus éloigneées de la réalité, sont aussi à rencontrer dans les ouvrages d'Henriette Todorova (notes 22 et 23), laquelle élimine complètement du territoire de la Moldavie la culture Criș, en la remplaçant par

[34] Vezi nota 22.
[35] *Ibidem.*

la culture bugo-nistrienne (phases II et IV). L'auteur montre que l'hypothèse de la présence de la culture bugo-nistrienne dans la Moldavie du nord, formulée par Eugen Comșa, est également erronée.

En revénant aux ouvrages d'Henriette Todorova, l'auteur précise qu'une autre grande erreur est à constater lorsque la première considère que les élèments du Dobroudja de la culture Gumelnitza, bien documentée là, auraient été rapidement engloutis par la culture de Varna qui se serait étendue jusqu'au sud de la Bassarabie. Au fond, est critiquée l'affirmation du même auteur de Sofia qui place dans la Munténie, sur le littoral ouest de la Mer Noire et dans les régios voisines une invasion des tribus des steppes laquelle aurait eu lieu quelque peu après les années 4000 av.n.è. et qui est en contradiction avec les réalités archéologiques de l'espace analysé.

UNELE CONSIDERAȚII ASUPRA AȘEZĂRILOR ȘI LOCUINȚELOR HALLSTATTIENE TIMPURII DIN SPAȚIUL EXTRACARPATIC AL ROMÂNIEI *

ELVIRA CIOCEA

Cercetarea arheologică românească din ultimile decenii a pus într-o lumină cu totul nouă, alături de alte epoci istorice, și civilizația hallstattiană timpurie din spațiul carpato-ponto-dunărean. În ciuda progreselor realizate în cunoașterea acestei perioade, unele aspecte ale civilizației de la începutul epocii fierului au atras mai puțin atenția specialiștilor. Așezările și locuințele, de pildă, deosebit de importante pentru conturarea trăsăturilor etnografice ale oricărui neam, nu au constituit, încă, obiectul unor studii speciale. Iată de ce, în articolul de față, vom încerca să prezentăm datele referitoare la acest subiect, dificil de tratat. Principala dificultate o constituie sărăcia informațiilor, datorată, pe de o parte, cercetării inegale a diferitelor grupe culturale din regiunile extracarpatice ale țării, iar pe de altă parte, imposibilității, deseori resimțită, de a preciza, pe baza resturilor păstrate, planul și structura locuințelor. Această din urmă problemă se pune cu deosebire în cazul locuințelor de suprafață, elemente de construcție care ar fi putut rezista timpului (gropi de pari, resturi de podele și pereți), fiind mult mai sporadic atestate în cadrul săpăturilor decît în așezările neolitice, de pildă.

Cercetate prin săpături și recunoașteri arheologice, sau semnalate — în urma unor descoperiri întîmplătoare — se cunosc, în momentul de față, de pe teritoriul Moldovei 96 de așezări, din Oltenia și Muntenia 31, iar din Dobrogea numai 17 stațiuni, provenite din perimetrul a 130 de localități [1]. Acest fapt nu se datorează, credem, unor deosebiri

* Comunicarea de față a fost prezentată la Sesiunea științifică anuală a Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, 20—22 noiembrie 1980.

[1] A se vedea Anexa și fig. 1.

atît de frapante în intensitate locuirii diferitelor regiuni ale spațiului extracarpatic, ci, mai de grabă, amploarei mai mari sau mai mici a cercetărilor arheologice, efectuate în anumite zone [2]. Pe altă parte, trebuie subliniat și faptul că, în ciuda numărului impresionant al așezărilor identificate, săpături mai ample, ducînd la descoperirea unor complexe de locuire mai concludente, s-au efectuat numai în cîteva așezări : Stoicani [3], Tămăoani [4], Cozia [5], Grănicești [6], Lozna [7], (Moldova), Insula Banului [8] (Porțile de Fier), Babadag [9], Rasova-Malul Roșu [10] (Dobrogea).

În ceea ce privește peisajul geografic luat în stăpînire, se observă pentru teritoriul Moldovei, în raport cu aria culturii Noua, din epoca tîrzie a bronzului, extinderea spațiului populat și asupra zonelor cu o altitudine mai mare, pînă la cca. 500 m ; purtătorii culturii cu ceramică canelată de tip Gáva-Holihrady, de pildă, pătrund adînc în Podișul Sucevei. În această ordine de idei, restrîngerea ariei grupelor culturale hallstattiene timpurii, în principal, la zona de cîmpie a Olteniei și Munteniei față de răspîndirea culturilor Verbicioara și Tei, din epoca tîrzie a bronzului, bine reprezentate și în regiunea subcarpatică [11], nu reflectă, probabil, realitatea istorică a vremii, ci mai de grabă doar stadiul actual al cercetărilor.

Cele mai multe dintre așezările Hallstattului timpuriu sînt deschise, fără elemente de fortificație, amenajate de mîna omului. În legătură cu formele de relief alese pentru întemeierea acestora constatăm o mare varietate. Majoritatea stațiunilor sînt situate pe terasele inferioare ale rîurilor, acest tip de așezare fiind întîlnit mai ales în zonele de cîmpie și în regiunile depresionare (Cîmpia Jijiei Superioare, Bazinul Bahluiului, Cîmpia Dunării, Dobrogea). În ordinea frecvenței urmează așezările aflate pe terasele medii și înalte sau pe promontorii, caracterizînd, îndeosebi, zonele de podiș (Podișul Sucevei, Podișul Central Moldovenesc) [12]. În aria culturii Insula Banului, din regiunea Porțile de Fier întîlnim și așezări situate pe insule, fiind atestată de ase-

---

[2] Mai intens cercetate au fost Moldova, zona Porților de Fier și Dobrogea (vezi Anexă).

[3] M. Petrescu-Dîmbovița, Materiale, I, 1953, p. 13—155.

[4] Idem, SCIV, IV, 1953, 3—4, p. 765—778.

[5] A. László, Arh. Mold. VII, 1972, p. 207—224.

[6] Idem, *Așezarea hallstattiană timpurie de la Grănicești (jud. Suceava)*, m.s., 1975 și idem, Cercetări istorice, VII, 1976, p. 57—75.

[7] S. Teodor, P. Șadurschi, Materiale, XIII, Oradea 1979, p. 81—85.

[8] S. Morintz, P. Roman, SCIV, XX, 1969, 3, p. 393—423.

[9] S. Morintz, Peuce, II, Tulcea, 1971, p. 19—25.

[10] M. Irimia, Pontica, VII, 1974, p. 75—136.

[11] Pentru aria de răspîndire a culturilor epocii bronzului vezi A. C. Florescu, Arh. Mold. II, III, 1964, p. 150, fig. 26 *(harta ariei de răspîndire a complexului cultural Noua-Sabatinovka) și B. Hänsel, Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an den unteren Donau*, vol. II, harta 2 (grupele culturale din Bronzul tîrziu).

[12] A. László, *op. cit.*, Cercetări istorice, VII, Iași, 1976, p. 57—59, fig. 1 (Harta de răspîndire a descoperirilor hallstattiene timpurii în spațiul est-carpatic).

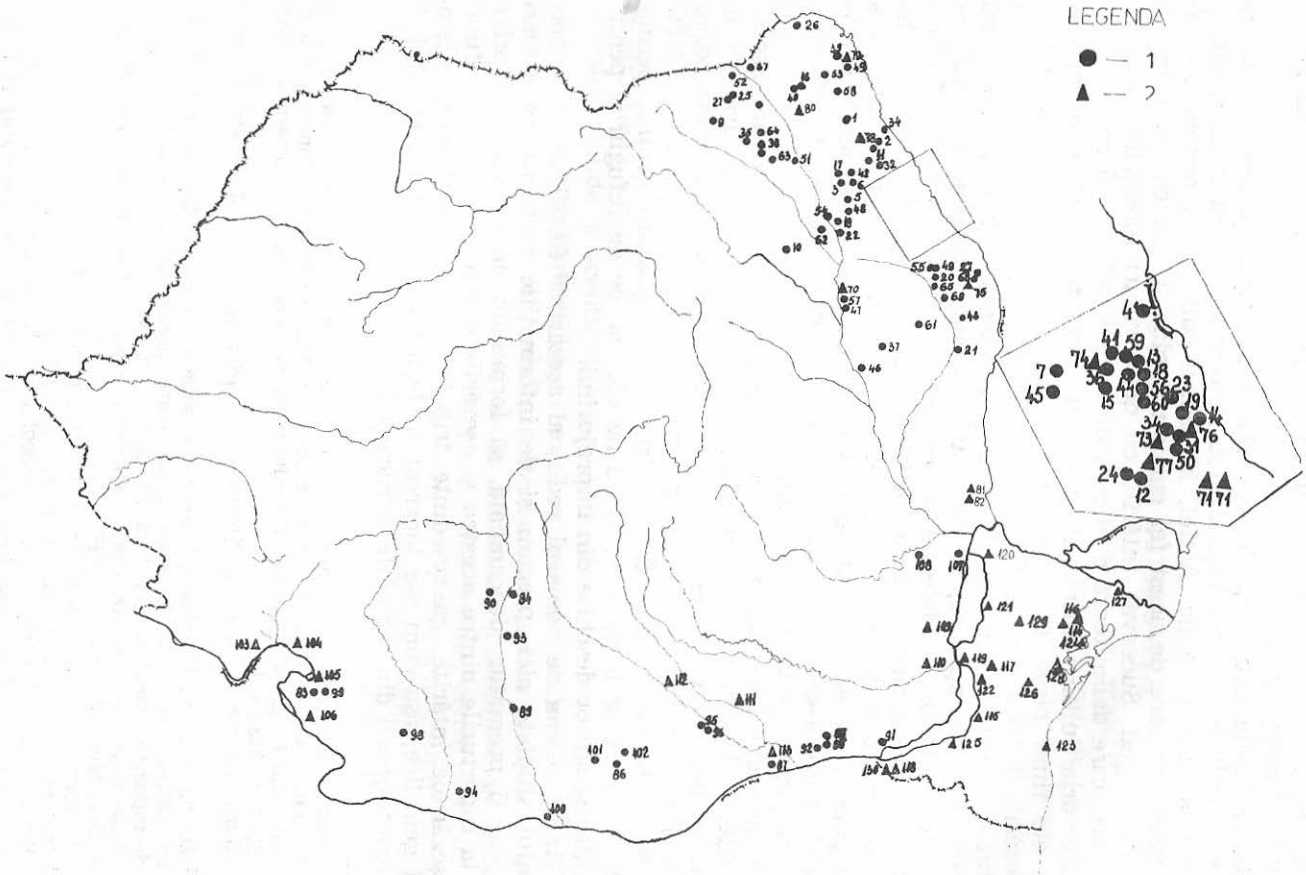

Fig. 1 — Răspîndirea așezărilor hallstattiene timpurii în regiunile extracarpatice ale României. 1. Complexul cultural cu ceramică canelată; 2. Complexul cultural cu ceramică incizată și imprimată.

menea, locuirea unor adăposturi sub stînci sau peşteri [13]. Această din urmă formă de locuire a fost documentată şi pe teritoriul Dobrogei, în aria culturii Babadag [14].

În regiunile extracarpatice ale României, tipul de aşezare fortificată este mult mai puţin reprezentat în comparaţie cu zona aflată în interiorul arcului carpatic. Astfel, în cadrul culturii cu ceramică canelată singura aşezare de acest fel cunoscută pînă în prezent, este cea de la Preoteşti (jud. Suceava), întărită cu două valuri intercalînd un şanţ de apărare, care delimitează o incintă de aproximativ 0,175 ha [15].

Din aria culturii Insula Banului nu cunoaştem nici o aşezare întărită, ele fiind prezente, în schimb în aria culturii Babadag. Alături de aşezările întărite de la Gîrliţa [16] şi Hîrşova [17], se remarcă în mod deosebit o aşezare eponimă a culturii, fortificată, într-o primă etapă, printr-un şanţ de apărare, la care au fost adăugate ulterior unul sau două valuri, placate cu dale de piatră, peste care s-a aplicat o lipitură de lut, arsă intenţionat. Incinta fortificată are o suprafaţă de 1,6 ha, grosimea stratului de cultură (1,5—2 m) indicînd o locuire intensă şi îndelungată [18]. Recent, a fost semnalată la Orbeasca de Sus (jud. Teleorman) încă o aşezare fortificată cu val de pămînt ars şi şanţ adiacent, aparţinînd unui nou grup hallstattian timpuriu [19].

În momentul de faţă este greu de precizat funcţia acestor aşezări fortificate. Avînd în vedere suprafaţa redusă, ca şi sărăcia urmelor de locuire, se poate presupune că „cetatea" de la Preoteşti a servit drept refugiu, fiind locuită doar în caz de pericol. Dimpotrivă, aşezarea fortificată de la Babadag poate fi considerată un important centru, permanent locuit, care ar fi putut servi, la nevoie, ca loc de refugiu şi pentru populaţia aşezărilor deschise din împrejurimi.

Ţinînd seama de numărul redus al aşezărilor fortificate din epoca şi spaţiul studiate aici, precum şi de informaţiile restrînse referitoare la ele, ar fi prematur, deocamdată, să formulăm unele concluzii privitoare la raporturile dintre acestea şi aşezările deschise, ori asupra funcţiei aşezărilor întărite, ca reşedinţe tribale sau ale vîrfurilor aristocraţiei gentilice, aşa cum s-a încercat în legătură cu unele „cetăţi" hallstattiene timpurii din regiunile intracarpatice ale ţării [20].

---

[13] Aşezări întemeiate pe insule au fost descoperite la : Insula Banului, Ostrovu Corbului, Ostrovu Mare ; peşteri locuite : Dubova-Peştera Ponicova ; adăposturi sub stînci : Dubova-Cuina Turcului ; cf. S. Morintz, P. Roman, *op. cit.*, SCIV, 1969, 3, p. 393 ; 421.

[14] Gura Dobrogei : cf. C. S. Nicolăescu Plopşor şi colab., Materiale, V, 1959, p. 17.

[15] D. Popovici, N. Ursulescu, *Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice de la Preoteşti-Cetate, jud. Suceava*, comunicare prezentată la a XIV-a sesiune anuală de rapoarte arheologice, Tulcea, 20—23 martie, 1980.

[16] A se vedea S. Morintz, Dacia, NS, VIII, 1964, p. 106 ; P. Diaconu, N. Anghelescu, Rev. Muz., V, 1964, 4, p. 349.

[17] S. Morintz, *op. cit.*, Dacia, NS, VIII, 1964, p. 104—108.

[18] *Ibidem*, p. 102 ; idem, *op. cit.*, Peuce, II, 1971, p. 20.

[19] Em. Moscalu, C. Beda, Cercetări arheologice, III, Bucureşti, 1979, p. 368—369.

[20] Cf M. Rusu, *Metalurgia bronzului din Transilvania la începutul Hallstattului.* Rezumatul tezei de doctorat, Iaşi, 1973, p. 30.

În așezările hallstattiene timpurii din regiunile extracarpatice ale României au fost atestate atît locuințe construite la suprafața solului, cît și cele adîncite în pămînt, aceste două tipuri fiind întîlnite, uneori, în incinta aceleiași așezări din cadrul ambelor complexe culturale, cu ceramică canelată, respectiv imprimată.

I. LOCUINȚE DE SUPRAFAȚA

Existența acestor locuințe este indicată, în majoritatea cazurilor, doar prin prezența fragmentelor de chirpic cu amprente de pari și nuiele, risipite sau aglomerate, precum și a cenușei, provenită de la suprastructura lemnoasă a construcțiilor. Mai rar, au fost descoperite și locuințe cu podeaua special amenajată. În funcție de acest criteriu, am putea deosebi, în cadrul locuințelor de suprafață, un tip mai simplu, fără podea, și altul, mai evoluat, cu podeaua amenajată.

A. *Locuințe simple.*

Avînd în vedere tehnica și materialele de construcție folosite, care au determinat, fără îndoială, atît aspectul cît și durabilitatea locuințelor, în cadrul acestui tip pot fi deosebite, după cît se pare, două variante :

a. *Colibe.* În cadrul acestor locuințe predomină, ca materiale de construcție, lemnul și trestia. Astfel, observațiile făcute la Corlăteni (cultura ceramicii canelate) au permis constatarea că locuitorii așezării au trăit în colibe de crengi și nuiele, chirpicul lipsind, în general [21]. O situație asemănătoare întîlnim și la Trușești (din cadrul aceluiași complex), unde procentajul mare de cenușă din compoziția depunerii vine în sprijinul ipotezei că avem de a face cu locuințe modeste, cu o structură din trestie și nuiele, peste care se aplica o lipitură superficială de lut. Pentru așezarea de la Tămăoani (aparținînd grupului cultural cu același nume) sînt presupuse colibe simple, construite din trestie și puțin lut [23]. În legătură cu așezarea de la Stoicani (grupul Cozia-Brad al culturii ceramicii imprimate) se consideră, de asemenea, că locuitorii se adăposteau în colibe simple, construite din trestie [24]. Situarea ambelor așezări din urmă în imediata apropiere a luncii Prutului, lipsită în general de material lemnos, dar bogată în trestie, ar putea explica utilizarea, cu precădere, a acesteia în construirea locuințelor. Forma, dimensiunile și structura colibelor, ca și dispunerea lor în incinta așezărilor, nu au putut fi stabilite. De asemenea, lipsesc observațiile privind amenajarea interioară a colibelor. La Corlăteni a fost descoperit, totuși, un mic complex cu caracter gospodăresc, constînd dintr-o vatră cu lipituri de lut și o construcție de chirpic de destinație neprecizată (poate un cuptor), alături de care se mai afla o rîșniță de piatră, un percutor

[21] I. Nestor și colab. SCIV, III, 1952, p. 91.
[22] A. C. Florescu, Materiale, III, 1957, p. 209.
[23] M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, SCIV, IV, 1953, 3—4, p. 776.
[24] Idem. op. cit., Materiale, I, 1953, p. 132.

și o grămăjoară de cărbuni [25]. De asemenea, la Trușești au fost descoperite două vetre, foarte apropiate una de alta, construite din lut la baza stratului de cultură [26]. Rămîne însă deschisă întrebarea, dacă aceste complexe făceau parte din incinta unor locuințe sau dacă constituiau anexele lor (poate în aer liber). Tot în rîndul anexelor locuințelor tre-

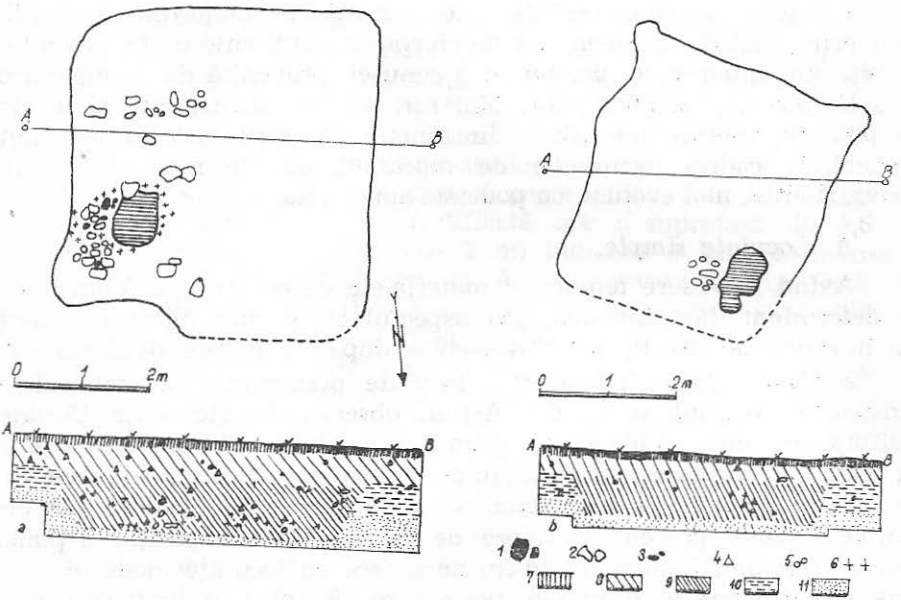

Fig. 2 — Cozia, jud. Iași. Bordeiul 1 (stînga) și bordeiul 2 (dreapta); 1. lipituri de vatră; 2. pietre plate; 3. fragmente de chirpic ars; 4. fragmente ceramice; 5. pietre; 6. urme de arsură; 7. pămînt arat; 8. strat de cultură hallstattian; 9. umplutura bordeielor din prima epocă a fierului; 10. strat de cultură cucutenian; 11. pămînt viu. (După A. László).

buie menționate și gropile (la Trușești fiind descoperite patru, la Tămăoani 17, iar la Stoicani 15) de provizii sau servind pentru depozitarea resturilor menajere [27].

b. Cea de-a doua variantă a locuințelor simple se caracterizează prin construcții mai durabile, avînd pereții construiți din împletituri de nuiele, susținuți de pari și lipiți cu lut amestecat cu pleavă. Din nefericire, în nici un caz nu au putut fi observate gropile parilor de susți-

[25] I. Nestor și colab., *op. cit.*, SCIV, III, 1952, p. 93.

[26] A. C. Florescu, *op. cit.*, Materiale, III, 1957, p. 209.

[27] Ibidem, p. 205 (Trușești); M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, Materiale, I, 1953, p. 132 (Stoicani); idem, *op. cit.*, în SCIV, IV, 1953, 3—4, p. 766—769 (Tămăoani, gropile nr. 6—17 au fost descoperite în timpul săpăturilor inedite, efectuate de A. László, 1975).

nere a pereților și acoperișului, astfel că nici în legătură cu acest tip de locuință nu pot fi făcute precizări privind planul și structura caselor.

Urmele lor, surprinse cu ocazia săpăturilor, se reduc la fragmente de chirpic ars cu amprente de pari și nuiele, de obicei risipite în stratul de cultură, excluzînd posibilitatea conturării mai exacte a planului caselor (Andrieșeni [28], Arsura [29], Bălteni [30], Buhăeni [31], Eșanca [32], Iacobeni [33], Letcani [34], M. Kogălniceanu [35], Prăjești [36], Slobozia-Hănești [37], Valea Lupului [38], toate aparținînd complexului cu ceramică canelată din Moldova). În cuprinsul așezărilor menționate, doar la Andrieșeni a fost descoperită o vatră fragmenară, construită din lut, gropile fiind semnalate la Andrieșeni (2), Arsura (1) și Valea Lupului. Este demn de menționat și faptul că din această așezare din urmă provin și cîteva rîșnițe plate din piatră, percutoare, greutăți de lut ars de la războaiele de țesut sau de la plasele de pescuit, precum și un fragment de tipar din piatră, de formă bivalvă, pentru turnat obiecte de bronz, puse în legătură tot cu locuințele de suprafață existente aici.

Observații mai detaliate asupra locuințelor au fost făcute cu ocazia săpăturilor efectuate în așezările de la Lozna și Grănicești (cultura ceramicii canelate).

La Lozna [39] au fost identificate șase locuințe situate la distanțe relativ mari una de alta, ocupînd, după cum se pare, partea cea mai înaltă a dealului. Locuințele, a căror formă nu a putut fi stabilită, sînt marcate prin aglomerări de chirpic, lipituri, ceramică, pietre de rîu, cărbuni și cenușă, ușor adîncite în sol față de nivelul de călcare. Urme de vatră au fost descoperite numai în L 5. Asemenea urme au fost identificate, în schimb, în afara aglomerărilor care marchează locuințele, indicînd existența unor vetre în aer liber. În legătură cu amenajarea interioară a locuințelor, merită toată atenția descoperirea în L 4 a opt greutăți piramidale perforate, la care se adaugă și alte mici fragmente de la astfel de piese, fiecare avînd altă formă și mărime. Dispuse într-o formă aproximativ circulară, ele sînt considerate de cercetătorii așezării ca provenind de la un război de țesut, instalat în L 4, documentînd practicarea meșteșugului casnic al țesutului. În cursul săpăturilor, afectînd o suprafață de 4 500 m^2, au fost descoperite numai două gropi. Groapa 1 se afla în apropierea L 4, iar groapa 2 chiar sub L 6, fără să se precizeze destinația lor, respectiv legătura cu locuințele menționate.

[28] A. C. Florescu, Materiale, V, 1959, p. 329—330.
[29] S. Teodor, Materiale, X, 1973, p. 57, fig. 3.
[30] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 269—270.
[31] I. Nestor și colab., *op. cit.*, SCIV, III, 1952, p. 40—41.
[32] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 240.
[33] *Ibidem*, p. 248.
[34] *Ibidem*, p. 208.
[35] *Ibidem*, p. 209—210.
[36] C. Buzdugan, Carpica, XIV, 1969, 2, p. 83—84.
[37] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 262.
[38] M. Dinu, Materiale, III, 1957, p. 169.
[39] S. Teodor, P. Șadurschi, *op. cit.*, Materiale XIII, Oradea, 1979, p. 81—82.

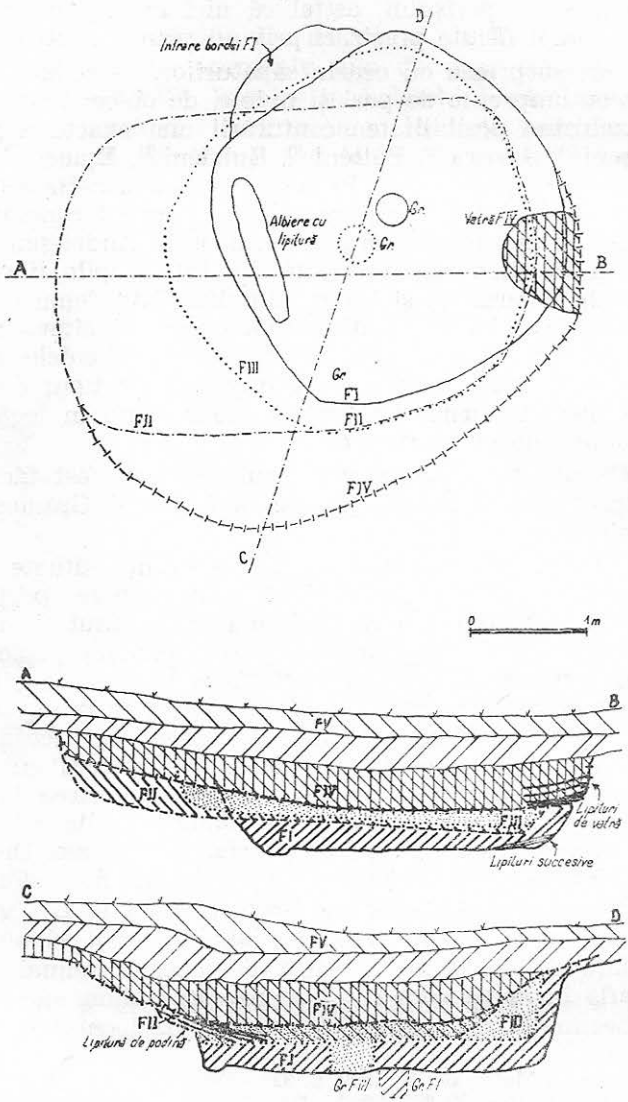

Fig. 3 — Insula Banului. Bordei de formă patrulateră cu colțurile rotunjite, sector A, cu patru faze de refacere (După S. Morintz și P. Roman).

La Grănicești [40], fragmentele de chirpic nu constituie, în general, aglomerări mai compacte. Analiza atentă a unor asemenea fragmente, a permis, totuși, să se facă unele considerații asupra tehnicii de con-

[40] A. László, *Așezarea hallstattiană timpurie de la Grănicești, jud. Suceava*, m.s., 1975.

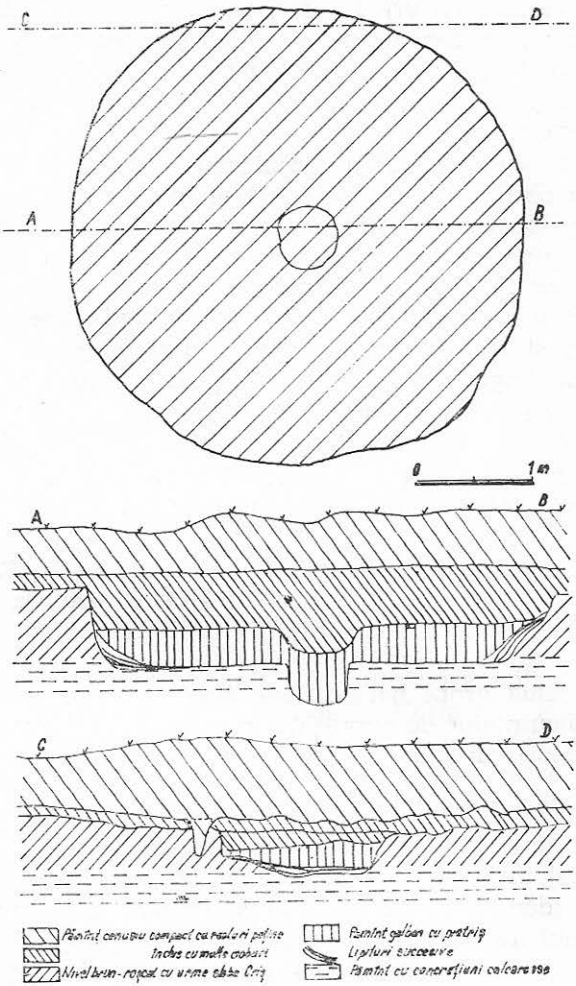

Fig. 4 — Insula Banului. Bordei de formă circulară, sector B. (După S. Morintz și P. Roman)

structie. Se constată, în primul rînd, că fragmentele de chirpici au o compoziție foarte compactă, cu puțină pleavă, folosindu-se ca degresant o cantitate mai mare de nisip. Unele fragmente mai mari, prezentînd pe o parte amprente de pari și nuiele, pe cealaltă parte fiind fețuite, au o grosime de cca. 10 cm. Astfel, grosimea pereților de la care provin aceste fragmente de chirpic, poate fi apreciată la cca. 20 cm.

A putut fi mai clar conturată o locuință de suprafață, marcată prin fragmente de chirpic, greutăți de lut ars de formă tronconică, prevă-

zute cu orificii, pietre, lipituri de vatră mai grupate. „Greutăţile", înalte de 20—25 cm, au fost dispuse pe o suprafaţă aproximativ circulară cu un diametru de 1,5 m, toate fiind descoperite în poziţie răsturnată. Numărul lor iniţial poate fi apreciat la cca. 20, dintre care s-au păstrat relativ bine 12 exemplare.

Cercetătorul aşezării de la Grăniceşti consideră că masivitatea acestor piese nu permite ca ele să fie puse în legătură cu un război de ţesut, instalat în locuinţa menţionată. Faptul că toate aceste piese prezintă urme de ardere, ne indică, mai degrabă, că ele au fost utilizate în legătură cu prepararea hranei la vetrele de foc [41]. Vatra locuinţei se află la 1,5 m de piesele descrise mai sus. Lipiturile acesteia, groase de 2—3 cm, s-au păstrat în poziţie originală numai pe o suprafaţă de 0,25×0,25 m, alte fragmente aflîndu-se în preajmă, în poziţie secundară.

În aşezarea de la Grăniceşti au fost descoperite şi cîteva complexe alcătuite din pietre, a căror destinaţie precisă nu poate fi stabilită. Se poate menţiona, în acest sens, o platformă constituită din pietre de rîu, aşezate una lîngă alta, într-un singur rînd, ocupînd o suprafaţă compactă de 3 × 1,20 m, în afara acestei porţiuni, pietrele sînt mai risipite. Printre ele se află doar puţine fragmente de chirpic şi lipituri de vatră. Această platformă poate fi pusă în legătură cu o locuinţă de suprafaţă, fie în mod direct (podea, fundament), fie indirect (anexă, porţiune pietruită de lîngă locuinţă).

Între cele două gropi hallstattiene timpurii descoperite la Grăniceşti şi urmele locuinţelor de suprafaţă, prezentate mai sus, nu s-a putut stabili nici o legătură directă.

B. *Locuinţe de suprafaţă cu podeaua amenajată.*

Acest tip este atestat, în momentul de faţă, numai în aria culturii Babadag şi numai în fazele ei mai recente. În aşezarea eponimă, aceste locuinţe au fost identificate, astfel, numai în părţile de mijloc şi superioare ale stratului de cultură. Podeaua lor este marcată de straturi orizontale de pămînt lutos, tasat, bine legat. Suprastructura caselor ne este indicată prin fragmente de chirpic ars cu amprente de paie, pari şi nuiele. În interiorul locuinţelor nu se semnalează vetre. În incinta ca şi în imediata lor apropiere au fost descoperite, în schimb, numeroase gropi de provizii cu secţiunea în formă de clopot, de dimensiuni variabile, avînd suprafaţa, în unele cazuri, lutuită şi mai rar arsă. Pe fundul unor asemenea gropi au fost descoperite boabe carbonizate de grîu şi orz [42].

În afara aşezării eponime, podele de locuinţă au mai fost identificate şi în aşezarea de la Cernavodă [43]. Datele sumare care ne stau la dis-

[41] G. I. Smirnova, SCIVA, XXV, 1974, 3, p. 366.
[42] S. Morintz, *op. cit.*, Dacia, NS, VIII, 1964, p. 102.
[43] M. Irimia, *op. cit.*, Pontica VII, 1974, p. 111.

poziție, nu permit definirea mai exactă (formă, dimensiuni, structură) a acestui tip de locuință.

II. BORDEIE. Pentru început considerăm necesare unele precizări asupra terminologiei. Locuințele adîncite în pămînt sînt desemnate în literatura de specialitate sub denumirea de bordeie sau semibordeie, fără a exista vreun criteriu obiectiv în această clasificare. Este suficient să citățm în acest sens, doar cîteva exemple. Locuințele de la Grănicești și Cozia, a căror adîncime față de nivelul hallstattian de călcare, variază între 0,60 și 0,80 m, ca și locuințele 1-2 și 4 de la Rasova-Malul Roșu, adîncite pînă la 1,40—2,15 m față de nivelul actual al solului, sînt considerate bordeie [44]. În schimb, toate locuințele de la Insula Banului, avînd inițial o adîncime maximă față de nivelul de călcare hallstattian de 0,70—0,85 m, ca și locuința nr. 3 de la Rasova-Malul Roșu, adîncită pînă la 0,98 m față de suprafața actuală a solului, sînt considerate semibordeie [45]. Fără a mai recurge la alte exemple, este de menționat că această oscilație în privința terminologiei referitoare la locuințele adîncite în pămînt se observă și în lucrările tratînd alte epoci sau perioade istorice. Neavînd, deocamdată, nici un element definitoriu sigur în diferențierea acestor două presupuse variante ale locuințelor adîncite în pămînt, ele vor fi desemnate, în continuare, cu termenul de bordeie.

O clasificare a acestui tip de locuință întîmpină, în momentul de față, serioase dificultăți, datorită informației sărăcăcioase care ne stă la dispoziție. Bordeie sînt semnalate în cadrul așezărilor de la Babadag [46], Brăiliță [47], Cățelul Nou [48], Cernavodă [49], Cozia [50], Hîrșova [51], Insula Banului [52], Jurilovca — Capul Dolojman [53], Rasova [54] (complexul cultural cu ceramică imprimată) și Grănicești [55] (complexul cu ceramică canelată), date mai complete fiind comunicate în legătură cu așezările de la Cozia, Insula Banului, Rasova și Grănicești.

---

[44] Sînt considerate *bordeie* locuințele de la Grănicești (A. László, *Așezarea hallstattiană timpurie de la Grănicești, Jud. Suceava*, m.s. 1975), Cozia (A. László, *op. cit.*, Arh. Mold., VII, 1972, p. 208), Rasova-Malul Roșu (M. Irimia, *op. cit.*, Pontica, VII, 1974, p. 87—88).

[45] Sînt considerate *semibordeie* locuințele de la Insula Banului (S. Morintz, P. Roman, *op. cit.*, SCIV, XX, 1969, 3, p. 396) și locuința III de la Rasova-Malul Roșu (M. Irimia, *op. cit.*, Pontica, VII, 1974, p. 88).

[46] S. Morintz, *op. cit.*, Dacia, NS, VIII, 1964, p. 102.

[47] L. Roșu, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980, p. 88 (Brăiliță).

[48] V. Leahu, Cercetări arheologice III, 1965, p. 51—52.

[49] M. Irimia, *op. cit.*, Pontica, VII, 1974, p. 111.

[50] A. László, *op. cit.*, Arh. Mold. VII, 1972, p. 208—209.

[51] S. Morintz, D. Șerbănescu, SCIVA, XXV, 1974, 1, p. 47—69.

[52] S. Morintz, P. Roman, *op. cit.*, SCIV, XXI, 1969, 3, p. 398.

[53] M. Irimia, *op. cit.*, Pontica, VII, 1974, p. 111.

[54] *Ibidem*, p. 87—88.

[55] A. László, *Așezarea hallstattiană timpurie de la Grănicești, Jud. Suceava*, m.s., 1975.

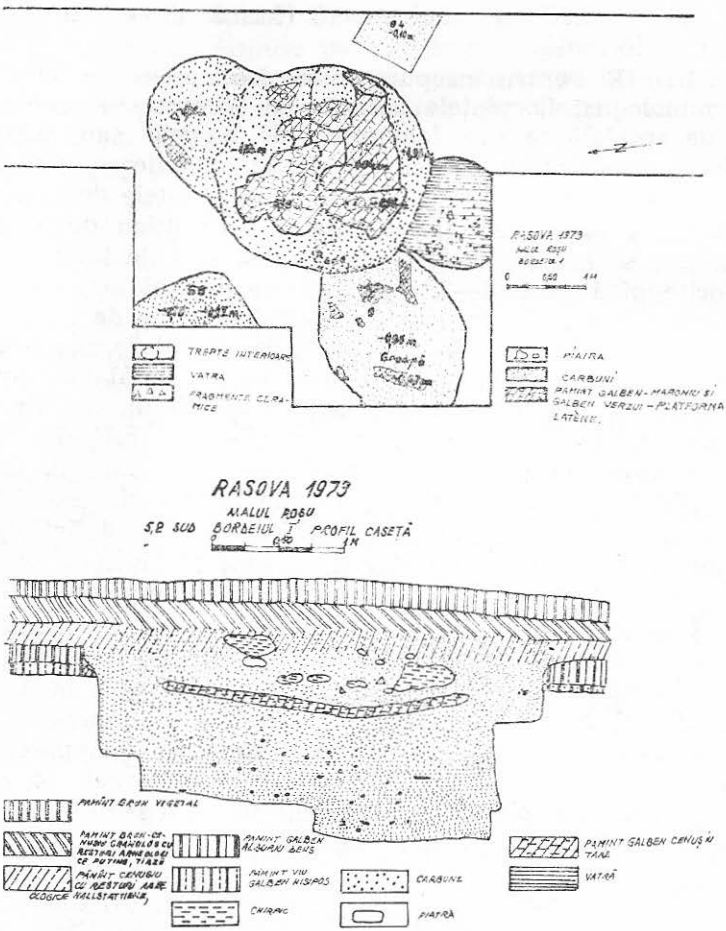

Fig. 5 — Rasova-Malul Roşu. Bordeiul 1 de formă ovală. (După M. Irimia).

În ce privește forma, pot fi distinse două tipuri principale : *ovale* sau *patrulatere cu colțurile rotunjite* (Grănicești [56], Cozia [57], Insula Banului, sectorul A, fazele I—II [58], Rasova — Malul Roșu [59]) și *circulare* (Insula Banului, sectorul A, fazele III—V, și sectorul B [60]). Dimensiunile variază la primul tip între 6,5—22,5 m^2 (Rasova : 6,5 ; 9,1 ; Insula Banului : 8,4 ; 10,8 ; 14 ; Cozia : 14 ; 22,5 ; Grănicești : 20 m^2), iar la cel

[56] *Ibidem.*
[57] A. László, *op. cit.*, Arh. Mold., VII, 1972, p. 208—209, fig. 2—3.
[58] S. Morintz, P. Roman, *op. cit.*, SCIV, XX, 1969, 3, p. 395, 398, fig. 3.
[59] M. Irimia, *op. cit.*, Pontica, VII, 1974, p. 78, 83, 87, fig. 2b, 4b, 6b.
[60] S. Morintz, P. Roman, *op. cit.*, SCIV, XX, 1969, 3, p. 396—399, fig. 5—6.

de-al doilea între 7,06—11,33 m² (Insula Banului). Adîncimea variază la bordeiele patrulatere — ovale între 0,60 și 0,80 m față de nivelul de călcare hallstattian (Grăniceşti, Cozia, Insula Banului), respectiv 0,98—2,15 m față de suprafața actuală a solului (Rasova — Malul Roşu). Bordeiele circulare, identificate la Insula Banului, au o adîncime care variază între 0,40 și 0,85 m față de nivelul de călcare hallstattian. Se observă prin urmare că adîncimea gropii bordeielor nu este în funcție de forma sau dimensiunile lor, ambele tipuri, dreptunghiular-ovale respectiv circulare, adîncindu-se, în general, pînă la 0,60—0,85 m. Constituie o excepție, pe de o parte bordeiele de la Insula Banului, sectorul A, care în urma refacerilor succesive își schimbă nu numai forma, dar și adîncimea : umplute parțial, podeaua lor va ajunge la cca 0,40 m sub nivelul de călcare. Se remarcă, pe de altă parte, adîncimea mare a bordeielor de la Rasova-Malul Roşu, socotită însă nu de la nivelul de călcare hallstattian, ci de la suprafața actuală a solului. Judecînd după singurul profil publicat, bordeiul 1 avea o adîncime reală de cca. 1,30 m și nu 1,95 m. Scăzînd diferența de 0,65 m, cel mai adînc bordei (nr. 2) de aici avea o adîncime de cca. 1,50 m și nu 2,15 m.

Reiese din datele expuse mai sus că dacă admitem pentru locuințe o înălțime minimă de aproximativ 2 m, permițînd locatarilor lor să se ridice în picioare, bordeiele trebuie să fi avut și o suprastructură (pereți, acoperiș, înălțată, în general, cu măcar 1,20—1,40 m deasupra solului antic, și mai rar cu cca. 1,60 m (Insula Banului, sectorul A, fazele IV—V, respectiv 0,50—0,70 m (Rasova — Malul Roşu). În felul acesta, toate bordeiele sînt, de fapt, locuințe numai parțial îngropate în pămînt, ceea ce subliniază, încă o dată, netemeinicia unei distincții între „bordeie" și „semibordeie".

În ce privește suprastructura bordeielor, observațiile de pînă acum sînt destul de sărăcăcioase ; urmele de cenușă și resturile de chirpic dovedesc, totuși, că la realizarea ei se folosea lemnul și trestia, respectiv împletiturile de crengi și nuiele, susținute de pari și lipite cu lut amestecat cu pleavă. Urmele unor gropi centrale, identificate la Insula Banului și Rasova — Malul Roşu, ar putea indica un acoperiș de formă conică. Cele două gropi de stîlpi, observate în colțurile de SE și SV ale bordeiului nr. 2 de la Cozia indică, pe de altă parte, un acoperiș într-o singură apă, intrarea în locuință fiind, în acest caz, pe latura ei sudică. La Insula Banului intrarea în bordeie se afla, în mod consecvent, pe latura ei vestică, iar la Babadag, pe cea sudică, fapt care ar putea constitui un indiciu în privința dispunerii locuințelor în cadrul așezării.

Observațiile arheologice permit și unele precizări în legătură cu amenajarea interioară a locuințelor. La Insula Banului, de pildă, fundul și uneori pereții gropii bordeielor sînt bine lutuiți. La Babadag, intrarea în bordeie este pardosită cu pietre. Vetre *in situ*, de formă circulară sau rectangulară, cu lipitură de lut aplicată direct pe pămînt, au fost descoperite numai în locuințele de la Cozia (bordeiul 1—2) și Rasova (bordeiul 1).

Vetrele de la Cozia au fost amenajate în colțul de NE, respectiv NV, al bordeielor, în capătul opus intrării, iar vatra menționată de la Rasova, lîngă marginea de SV a locuinței.

Fragmentele de lipituri de vatră, aflate în poziție secundară, în umplutura unor bordeie (Grănicești, Insula Banului) ar putea să indice, de asemenea, existența unor vetre, distruse ulterior, și în incinta acestora.

La Insula Banului mai apare, în mod frecvent, lîngă unul din pereți, o albiere lutuită, al cărei rost nu a putut fi lămurit, cercetătorii așezării amintind că este vorba, eventual, de cenușare, cunoscute și în alte epoci.

Este demn de menționat și faptul că pe fundul bordeiului 1 de la Cozia, și mai ales în jurul vetrei, au fost descoperite mai multe pietre plate, destul de mari, servind probabil ca loc de ședere sau ca suport pentru diferite obiecte de uz gospodăresc.

Tot în legătură cu amenajarea interioară a bordeielor, nu se poate trece cu vederea faptul că cele mai multe au groapa coborînd, jur împrejur sau numai pe unele laturi, în trepte largi, al căror rost nu se poate reduce numai la înlesnirea intrării în locuință. Aceste „trepte" largi, amenajate special, ori acoperite numai cu paie, împletituri, țesături sau piei de animale, au putut servi ca loc de șezut sau ca loc de culcare, făcînd mai confortabile modestele cămine de la începutul Hallstattului. Avînd în vedere dimensiunile relativ mici ale bordeielor, se poate considera, în sfîrșit, că aceste locuințe adăposteau o singură familie restrînsă, fără îndoială patriarhală, alcătuită cel mult din două generații (părinți și copii minori).

Ca și în cazul locuințelor de suprafață, ca anexe ale bordeielor au fost descoperite vetre în aer liber și gropi. O asemenea vatră, construită parțial pe o platformă de pietre plate și prezentînd urmele a trei refaceri, a fost descoperită în imediata apropiere a bordeielor 1 și 2 de la Grănicești. În porțiunile mai intacte ale vetrei, legate de lipitura inferioară, s-a păstrat baza unei bolți, ceea ce dovedește că, cel puțin în prima etapă, această vatră aparținea, de fapt, unui cuptor de formă aproximativ circulară, cu diametrul de cca. 1,20 m.

O altă vatră, amenajată pe un pat de cioburi, a fost descoperită la Insula Banului (sect. A), fără să se poată preciza dacă se afla în aer liber sau, eventual, aparținea unei locuințe de suprafață.

Gropile, foarte numeroase (la Rasova, de pildă, au fost descoperite peste 30), au în genere secțiunea trapezoidală sau în formă de clopot, mai rar, în formă de pungă. Cele mai multe sînt considerate menajere, unele însă, cu pereții lutuiți sau chiar arși (Babadag, Cernavodă), sînt, fără îndoială, gropi de provizii, servind, de pildă, la depozitarea cerealelor, după cum dovedesc boabele carbonizate de grîu și orz, provenite de la Babadag.

*

Recapitulînd, pe scurt, cele expuse mai sus în legătură cu locuințele hallstattiene timpurii din regiunile extracarpatice ale României, se impun cîteva concluzii. Se poate afirma, astfel, că locuințele de suprafață caracterizează, în primul rînd, așezările complexului cultural cu ceramică canelată din Moldova. În cadrul acestei culturi, bordeie au fost descoperite doar la Grănicești, fără să fie posibilă vreo diferențiere cronologică față de locuințele de suprafață, atestate în incinta aceleiași așezări.

O altă trăsătură a așezărilor acestui complex cultural pare a fi numărul redus al gropilor, la Trușești și Grănicești fiind descoperite 4, iar la Lozna numai două, cu toate că aceste din urmă așezări au fost mai intens cercetate. Este semnificativ poate și faptul că nici una dintre acestea nu a putut fi considerată groapă de provizii.

În sfîrșit, lipsesc, deocamdată, informațiile privind locuințele din aria sud-carpatică a acestui complex.

Cel de-al doilea mare complex cultural hallstattian timpuriu cu ceramică incizată și imprimată, se caracterizează, după cît se pare, mai ales prin locuințe de tip bordei. La Insula Banului s-a putut chiar urmări cum bordeiele de formă patrulateră cu colțurile rotunjite, sînt treptat înlocuite cu altele, circulare. Fenomenul nu este, însă, general în toate grupele culturale din cadrul acestui complex, la Rasova, de pildă, bordeiele păstrîndu-și forma ovală pînă în faza Babadag III. Pe de altă parte, dacă în așezările grupului Insula Banului bordeiele constituie singurul tip de locuință atestat sigur la Babadag, în fazele mai recente, apar și locuințe de suprafață cu podeaua special amenajată neîntîlnite în cadrul complexului cu ceramică canelată. O situație oarecum asemănătoare este întîlnită și pe teritoriul Moldovei, unde, în așezările complexului cultural cu ceramică incizată și imprimată de tip Tămăoani și Cozia, sînt atestate atît bordeie (Cozia) cît și locuințe de suprafață de genul colibelor (Tămăoani, Stoicani), cele două tipuri de locuință nefiind, însă, documentate în cadrul aceleiași așezări.

Ceea ce caracterizează, de asemenea, așezările complexului cultural în discuție, este numărul mare al gropilor, la Stoicani fiind descoperite de pildă 15, la Tămăoani 17, iar la Rasova peste 30. Unele dintre acestea, cu fundul și pereții bine neteziți sau chiar arși, sînt, fără îndoială, gropi destinate depozitării proviziilor (Babadag, Cernavodă, Tămăoani).

În sfîrșit, o trăsătură comună atît a bordeielor cît și a locuințelor de suprafață din cadrul ambelor complexe culturale, este simplitatea tehnicii de construcție și a amenajării interioare, din incinta locuințelor lipsind, cu cîteva excepții (Grănicești ; Lozna, L 5 ; Cozia, bord. 1—2 ; Rasova, bord. 1) chiar și vetrele de foc mai trainice, fețuite cu lut.

ANEXA

LISTA AŞEZĂRILOR HALLSTATTIENE TIMPURII DIN REGIUNILE EXTRACARPATICE ALE ROMÂNIEI *

A. *Moldova*

a. *Complexul cultural cu ceramică canelată.*

1. *Albeşti*, jud. Botoşani — Silişte (La Ostrov). 2. *Andrieşeni*, jud. Iaşi — Terenul şcolii generale. 3. *Băiceni*, com. Cucuteni, jud. Iaşi — a. Dealul Gosanu, b. Silişte. 4. *Bălteni*, com. Probota, jud. Iaşi — a. Marginea sud-estică a satului, b. La Pietriş. 5. *Bălţaţi*, jud. Iaşi — a. Livada I.A.S., b. La Podeţ. 6. *Belceşti*, jud. Iaşi — a. Dealul Nucului, b. La Coşere. 7. *Bîrleşti*, com. Erbiceni, jud. Iaşi — La Rîpă. 8. *Bîrzeşti*, com. Ştefan cel Mare, jud. Vaslui — La Haltă. 9. *Botoşana*, jud. Suceava — La cruce, La Grădinărie. 10. *Boţeşti*, com. Girov, jud. Neamţ — La C.A.P. 11. *Buhăeni* (fost Şoldana), com. Andrieşeni, jud. Iaşi — Pe terenul I.A.S. 12. *Ciurea*, jud. Iaşi — a. Baba Nicula, b. Zane, c. Rîpa. Fîntîna de pe Podiş. 13. *Cîrniceni*, com. Ţigăneşti, jud. Iaşi — Pe Holm. 14. *Coada Stîncii*, com. Bosia, jud. Iaşi — La şcoală. 15. *Cogeasca* (fost Cogeasca Veche, com. Leţcani, jud. Iaşi — La Bedreag. 16. *Corlăteni*, jud. Botoşani — Pe Ţarină. 17. *Cotnari*, jud. Iaşi, — Şesul Ţigăului. 18. *Cotu Morii*, com Popricani, jud. Iaşi — Toloaca. 19. *Criveşti*, com. Strunga, jud. Iaşi — a. Valea Cireşului. b. Rîpa de la Şipot. 20. *Dăneşti*, jud. Vaslui — La Islaz. 21. *Dodeşti*, com. Viişoara, jud. Vaslui — Şipot. 22. *Doljeşti*, jud. Neamţ — a. Vatra satului, b. Lişca (La Dănilă). 23. *Dorobanţu*, com. Aroneanu, jud. Iaşi — Sus de Iezătură. 24. *Dumbrava* (-Satu Nou), com. Ciurea jud. Iaşi — Marginea vestică a satului. 25. *Dumbrava* (fost Găureni), com. Grăniceşti, jud. Suceava — Punctul Trigonometric. 26. *Eşanca*, oraş Darabani, jud. Botoşani — Vatra Satului. 27. *Ghermăneşti*, com. Drînceni, jud. Vaslui — Baraboi II. 28. *Grăniceşti*, jud. Suceava — Dealul Ciuhii. 29. *Hălceni*, com. Şipote, jud. Iaşi — Dealu la Movila Mămăligii. 30. *Hănţeşti*, com. Adîncata, jud. Suceava — În faţa bisericii. 31. *Holboca*, municip. Iaşi — a. Peste Baltă (Pîrliţi). 32. *Iacobeni*, com. Vlădeni, jud. Iaşi — Pe Grind. 33. Iaşi, jud. Iaşi — a. Crucea lui Ferentz, b. Ceaunu lui Peretz, c. Valea Cacainei, la sud de poligonul de tragere, d. Strada Ciurchii, nr. 134. 34. *Ilişeni*, com. Santa Mare, jud. Botoşani — Holm. 35. *Ilişeşti*, com. Ciprian Porumbescu, jud. Suceava — Cetăţuia. 36. *Leţcani*, jud. Iaşi — a. Valea Ilenii, b. La Damian. 37. *Lichiţişeni*, com. Vultureni, jud. Bacău — Pe Tablă (Iezătură). 38. *Liteni*, com. Moara, jud. Suceava — a. La Fîntîniţă, b. Suhat. 39. *Liveni*, com. Manoleasa, jud. Botoşani — a. Valea Ciocoiului, b. La Bîtci. 40. *Mateeni*, com. Corlăteni, jud. Botoşani — Grădina Şcolii. 41. *Mihail Kogălniceanu*, com. Ţigăneşti, jud. Iaşi — La Hatie. 42. *Munteni*, com. Belceşti, jud. Iaşi — a. Cartierul Bădărău, b. Valea Mută. 43. *Olteneşti*, jud. Vaslui — La Staţie. 44. *Perieni*, com. Probota, jud. Iaşi — Vatra satului, la Vasile Terenteac. 45. *Podu Iloaiei*, jud. Iaşi — Marginea de sud-vest a comunei. 46. *Pogleţ*, com. Corbeasca, jud. Bacău — Frasinul (Bîtca). 47. *Prăjeşti*, com. Traian, jud. Bacău — Marginea de sud-vest a satului, terenul C.A.P. 48. *Războieni*, com. Ţibăneşti, jud. Iaşi — sud-estul dealului Buznei. 49. *Ripicenii Noi*, jud. Botoşani — Rîpa cu Sărături. 50. *Rusenii Noi*, com. Holboca, jud. Iaşi — Valea Satului. 51. *Siliştea Nouă*, com. Dolhasca, jud. Suceava — La Tănăsoaia. 52. *Siret*, jud. Suceava — Dealul Ruina. 53. *Slobozia Hăneşti*, com. Hăneşti, jud. Botoşani — a. Dealul Viei, b. Dealul Horodoaia (La Popran). 54. *Şcheia*, com. Al. I. Cuza, jud. Iaşi — La Izvoare. 55. *Tăcuta*, jud. Vaslui — Seivanii. 56. *Tăuteşti*, com. Rediu, jud. Iaşi — Vatra Apărătorilor. 57. *Traian*, jud. Bacău — La Comori (La Cireş). 58. *Truşeşti*, jud. Botoşani — Movila din Sesul Jijiei. 59. *Ţigănaşi*, jud. Iaşi — a. Movila Stînei, b. Dealul din Mijloc. 60 *Valea Lupului*, com. Rediu, municipiul Iaşi. 61. *Valea Lupului*, com. Ghergheşti, jud. Vaslui — Lotul şcolar. 62. *Văleni*, com. Boteşti, jud.

* Cifrele din Anexă corespund cu cele de pe hartă.

Neamț — Dealul Cetățuii. 63. *Vornicenii Mici*, com. Moara, jud. Suceava — Sesii, 64. *Zahareşti*, com. Stroeşti, jud. Suceava — Dealul Bîtca. 65. *Zăpodeni*, — jud. Vaslui — La Țintirim. 66. *Arsura*. jud. Vaslui ; 67. *Lozna*, com. Dersca, jud. Botoşani — Dealul Morii ; 68. *Preuteşti* jud. Suceava — Dealul Cetate ; 69. *Tancu*, jud. Vaslui — Piscul Ulmilor.

b. *Complexul cultural cu ceramică incizată şi imprimată*

70. *Brad*, com. Negri, jud. Bacău, 71. *Cozia*, com. Costuleni, jud. Iaşi — La Costică Arucsandrei. 72. *Holboca*, municipiul Iaşi — L. Movila cea mare. 73. *Horpaz* (fost Ezăreni) — Dealul Cotomănoaiei (Valea Ursului). 74. Leţcani, jud. Iaşi — c. Movila din Şes. 75. *Pîhneşti*, com. Arsura, jud. Vaslui — Dealul Henciului. 76. *Pocreaca*, com. Schitu-Duca, jud. Iaşi — Dealul Buzduganul. 77. *Proselnici*. com. Miroslava, jud. Iaşi — Dealul Belcea. 78. *Răuseni*, jud. Botoşani — a. Marginea nordică a satului, b. Două Movile (La Odaie), 79. *Rîşca*, com. Ripiceni, jud. Botoşani — Dealul Punar. 80. *Stinceşti*, com. M. Eminescu, Jud. Botoşani — La Ciocan. 81. *Stoicani*, com. Folteşti, jud. Galaţi — Cetăţuia. 82. *Tămăoani*, com. Frumuşiţa, jud. Galaţi — La Chisc.

B. *Muntenia, Oltenia, zona Porţilor de Fier*

a. *Complexul cultural cu ceramică canelată*

83. *Bistreţu*, com. Devesel, jud. Mehedinţi. 84. *Bîrseşti*, com. Budeşti, sau Mihăieşti, jud. Vîlcea. 85. *Boian B*, jud. Ialomiţa. 86. *Călineşti*, jud. Teleorman. 87. *Căscioarele*, jud. Ifov. 88. *Craiova*, jud. Dolj. 89. *Dranovăţu*, com. Goneasa, jud. Olt. 90. *Gătejeşti*, oraşul Băile Govora, jud. Vîlcea. 91. *Grădiştea*, jud. Ialomiţa. 92. *Mînăstirea*, jud. Ilfov. 93. *Orleşti*, jud. Vîlcea. 94. *Piscu Sadovei*, com. Sadova, jud. Mehedinţi. 95. *Popeşti-Novaci*, com. Mihăileşti, jud. Ilfov. 96. Popeşti, com. Mihăileşti, jud. Ilfov — Nucet. 97. *Vorăşti*, jud. Ialomiţa. 98. *Căciulatu*, com. Terpeziţa, jud. Dolj. 99. Vînjuleţ, jud. Caraş-Severin. 100. *Orlea*, jud. Olt. 101. *Albeşti*, jud. Teleorman. 102. *Orbeasca de jos*, jud. Teleorman.

b. *Complexul cultural cu ceramică incizată şi imprimată*

b_1 *Cultura Insula Banului*

103. *Dubova*, com. Plavişeviţa, jud. Mehedinţi. 104. *Insula Banului*, 105. *Ostrovul Corbului*, com. Hinova, jud. Mehedinţi. 106. *Ostrovu Mare*, com. Gogoşu, jud. Mehedinţi.

b_2 *Cultura Babadag*

107. *Brăiliţa*, munic. Brăila, jud. Brăila. 108. *Rîmnicelu*, jud. Brăila. 109. *Spiru Haret*, com. Berteştii de Jos, jud. Brăila. 110. *Ţăndărei*, jud. Ialomiţa. 111. *Radovanu*, jud. Ilfov. 112. *Tangîru*, (înglobat la satul Stoeneşti), com. Stoeneşti, jud. Ilfov. 113. *Căţelu Nou*, municipiul Bucureşti.

c. *Dobrogea*

Cultura Babadag

114. *Babadag*, jud. Tulcea. 115. *Cernavodă*, jud. Constanţa. 116. *Enisala*, com. Sarichioi, jud. Tulcea. 117. *Ghindăreşti*, com. Horia, jud. Constanţa. 118. *Gîrliţa*, com. Ostrov, jud. Constanţa. 119. *Hîrşova*, jud. Constanţa. 120. *Jijila*, jud. Tulcea. 121. *Piatra*, com. Ostrov, jud. Constanţa. 122. *Topalu*, jud. Constanţa. 123. *Constanţa*, jud. Constanţa. 124. *Jurilovca* — Capu Dolojman, jud. Tulcea. 125. *Rasova* — *Malul Roşu*, jud. Constanţa. 126. *Gura Dobrogei*, com. Cogealac, jud. Constanţa. 127. *Murighiol*, jud. Constanţa. 128. *M. Viteazu*, jud. Constanţa. 129. *Simbăta Nouă*, com. Topolog, jud. Tulcea. 130. *Galiţa*, com. Ostrov, jud. Constanţa.

CONSIDÉRATIONS SUR LES SITES ET LES HABITATIONS HALLSTATTIENNES ANCIENNES DE L'ESPACE EXTRACARPATIQUE DE ROUMANIE

Résumé

Les sites. On connaît présentément, dans les régions extracarpatiques de Roumanie, 145 sites (96 en Moldavie, 32 en Olténie et Valachie, 17 en Dobroudja) découverts dans le périmètre de 130 localités (fig. 1). Mais, des fouilles plus amples, qui ont mené à la découvèrte des complexes d'habitation édifiantes, ont été faites dans quelque uns seulement : Stoicani, Tămăoani, Cozia, Grănicești, Lozna (en Moldavie), Insula Banului (Porțile de Fier), Babadag, Rasova-Malul Roșu (Dobroudja).

La majorité des sites du Hallstatt ancien sont ouverts, la plupart étant situés sur les terrasses inférieures des rivières et ensuite, dans l'ordre de leur fréquence, sur les terrasses moyennes et hautes ou bien sur les promontoires. Dans le cadre de l'ensemble culturel de Insula Banului, il y a aussi des sites sur des îles, l'habitation étant attestée ici, également, dans des abris ou dans les grottes. Cette dernière forme d'habitation peut-être aussi observée chez les représentants de la culture de Babadag.

Dans le cadre de l'ensemble culturel à céramique cannellée, on connaît seulement deux sites fortifiés à l'aide des fossées et des *vallum* (Preutești, district de Succava et Orbeasca de Sus, district de Teleorman) et trois dans la culture de Babadag : Gîrlița, Hîrșova et Babadag.

Les habitations. I. Habitations de surface. A. Habitations simples. a) *Chaumières.* Dans le cadre de celles-ci, le bois (branches, haies) et le roseau sont prépondérents comme matériel de construction, mais le torchis manque, généralement (Corlăteni, Trușești, Tămăoani, Stoicani).

b) La seconde variante des habitations simples est caractérisée par des constructions plus durables avec des murs des haies, soutenus par des gourdins, collées avec de l'argile mélangée de balle de blé (Andrieșeni, Arsura, Bălteni, Buhăeni, Eșanca, Grănicești, Iacobeni, Letcani, Lozna, Mihail Kogălniceanu, Prăjești, Slobozia Hănești, Valea Lupului).

L'absence des données édifiantes (trous de gourdins, traces de plancher etc.) nous met, au moins pour l'instant dans l'impossibilité de dresser fidèlement les plans et la structure des habitations simples de surface.

À l'exception de l'habitation n° 5 de Lozna et d'une autre, de Grănicești, des foyers spécialement aménagés n'ont pas encore été confirmés. En ce qui concerne les foyers découverts à Corlăteni, Trușești et Andrieșeni, on n-a encore précisé s'ils appartenaient à l'enceinte des habitations ou bien s'ils étaient seulement leurs annexes. Des foyers, assurément en plein air, ont été découverts uniquement à Lozna.

B. *Habitations à plancher aménagé.* Elles sont témoignées, présentément, dans les phases récentes de la culture de Babadag (Babadag, Cernavodă). Dans le site éponime, le plancher des habitations est marqué par des couches orizontales de terre argileuse, bien tassée. La superstructure des habitations est mise en évidence par des fragments de torchis à ampreintes de pailles, de gourdins et de haïes. Ces habitations n'ont pas de foyers.

II. *Huttes.* Dans ce type ont été insérées toutes les habitations creusées dans la terre. Pour le moment, il n'y a aucun élément proprement caractéristique et sûr, à l'aide duquel on peut faire la différence entre les huttes et les demi huttes, différence qui existe pourtant dans la littérature de spécialité.

Quant à la forme des huttes, on peut discerner deux types principaux : huttes ovales ou quadrilatères à coins arrondis (Grănicești, Cozia, Insula Banului-secteur A, phases I—II, Rasova-Malul Roșu) et circulaires (Insula Banului-secteur A, phases III—V, et secteur B). Les dimensions chez le 1er type vont de 6,5 à 24,5 mètres-carrés et, au deuxième, de 7 à 11,5 metres-carrés. La profondeur des huttes n'est pas directement liée à la forme ou à leurs dimensions, les deux types se prolongeant dans la terre jusq'à 0,60—0,85 m.

Des foyers *in situ,* circulaires ou réctangulaires, à collage d'argile appliqué diréctement par terre ont été découvèrts uniquement à Cozia (huttes nos 1—2) et à Rasova-Malul Roșu (hutte no 1). Des foyers ou fours en plain air, annexés aux huttes ont été témoignés à Grănicești et Insula Banului.

Les habitations de surface sont particulières surtout aux sites de l'ensemble culturel à céramique cannellée de Moldavie. Dans ce milieu, des découvèrtes de huttes ont été signalées uniquement à Grănicești. Par contre, dans le cadre de l'ensemble culturel à céramique incisée et imprimée, les huttes sont très nombreuses, mais les habitations de surface sont attéstées seulement à Babadag, Tămăoani et Stoicani. Un autre trait particulier qui fait la différence entre les deux ensembles culturels signalés plus haut, semble être le fait que, en ce qui concerne les sites appartenant au premier, le nombre des fosses qu'on peut rencontrer est tres réduit, pendant que, pour le second, celles-ci sont nombreuses, quelques'unes, spécialement préparées, étant déstinées, sans doute, au stockage des provisions.

OBSERVAȚII PRELIMINARE PRIVIND AȘEZAREA ANTICĂ DE LA GURA CANLIEI

M. IRIMIA

Punctul arheologic Gura Canliei este situat pe malul drept al Dunării, la aproximativ 2,5 km în aval de cunoscuta cetate bizantină de la Păcuiul lui Soare. Zona aceasta, aflată în fața insulei Manca (Aurora), este bine cunoscută, deoarece în diferite rînduri mai mulți specialiști [1] au semnalat materiale arheologice recoltate prin cercetări de suprafață. Inundațiile repetate ale Dunării determină surparea permanentă a sectoarelor dinspre fluviu ale micilor promontorii prin care se termină Dealul Uscat și Ghivizlicu Mare, printre care curge pîrîul Canliei. Cercetările noastre, întreprinse în anii 1974—1976, 1978—1980, dar în campanii de scurtă durată, au fost determinate de accentuarea eroziunii așezării antice în ultima perioadă.

Pînă în prezent au fost efectuate patru secțiuni paralele (S 1—S 4) orientate aproximativ est-vest, precum și o casetă în malul dinspre Dunăre [2], în vederea cercetării unui cuptor de epocă romană, distrus în cea mai mare parte — altul decît cele două instalații observate în anul 1958 [3] și dispărute ulterior.

Din punct de vedere stratigrafic constatăm că sub solul vegetal negru, cenușos, gros de circa 20—30 cm, cu puține materiale cera-

[1] D. Vîlceanu, SCIV, 13, 1962, 1, p. 141—145 ; P. Diaconu, N. Anghelescu, Rev. Muz., 5, 1968, 4, p. 349—351 ; N. Conovici, Crișan Mușețeanu, SCIV, 26, 1975, 4, p. 546—547.

[2] Secțiunile și caseta au orientarea 97°5′—277°5′, precum și următoarele dimensiuni : S 1, S 3, S 4 sînt de 20×2 m, iar S 2 — de 22×2 m ; caseta, practicată în malul erodat, are lungimea de 4 m. Cercetîndu-se malurile abrupte ale Dunării, s-a constatat că urmele de locuire sînt situate numai pe pantele line ce coboară spre pîrîul Canliei. Ele nu ajung la punctele cele mai înalte ale celor două dealuri menționate, expuse curenților atmosferici, dovedind că așezarea s-a dezvoltat numai pe teraselé ferite, avînd drept axă pîrîul cu apă potabilă.

[3] D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 141.

mice — mai ales feudale-timpurii — răscolite de lucrările agricole, urmează un strat propriu-zis de locuire feudală-timpurie, relativ bogat, cenușiu închis, afînat, cu o grosime de circa 30—50 cm. Sub el urmează, în unele zone, un sol cenușiu-gălbui gros de 20—25 cm, care conține atît materiale feudale-timpurii, cît și romano-bizantine, răscolite din straturile inferioare. În anumite porțiuni acest sol cenușiu-gălbui este mai distinct și tasat, conținînd foarte puțin material arheologic, separînd clar cele două locuiri ; alteori el este mult mai subțire și mai greu de sesizat din cauza culorii și a densității apropiate cu a nivelelor feudale-timpurii și romano-bizantine. În cîteva porțiuni aspectul compact și grosimea mai mare a stratului cenușiu-gălbui par să indice o nivelare intenționată, datorată probabil locuitorilor epocii feudale-timpurii. În carourile 3—5 ale secțiunii S 1 acest strat „de nivelare" este impregnat cu multe sfărîmături de cărămizi romane.

Urmează o locuire continuă romană și romano-bizantină, de culoare cenușie, al cărei strat are o grosime de 40—50 cm, uneori mult mai mare, de 80 cm—1 m. Stratul amintit este relativ bogat, dar aspectul său și absența în sectorul cercetat a unor complexe tipice de locuire (vetre, locuințe, lutuieli și nivelări intermediare) face deosebit de dificilă determinarea nivelelor existente. Pînă în prezent doar în unele porțiuni ale secțiunilor S 2 și S 3 s-au observat urmele unei podine romane puternic arse, peste care erau căzute numeroase olane și țigle fragmentare (fig. 3—5 ; 9/2) și care reprezintă, probabil, după materialul recoltat, o parte a unei locuințe romane timpurii. Dacă din punct de vedere stratigrafic nivelele de locuire romană se pot delimita cu multă greutate, în schimb materialul arheologic recoltat pe diferite adîncimi, în cadrul cărora el apare destul de unitar, permite constatarea existenței așezării romane pentru întreaga perioadă corespunzătoare secolelor II—VI e.n. În anumite sectoare au putut fi sesizate, totuși, cu greutate, trei nivele de locuire romană și romano-bizantină. Un prim nivel, surprins mai clar în secțiunea S 3, între adîncimile de 60—90 cm de la suprafața solului, cuprinde materiale arheologice din secolele V—VI e.n. Al doilea nivel, cu grosimea de circa 25 cm, aflat între 0,90—1,15 m de la suprafață, cuprinde mai ales materiale caracteristice secolelor III—IV e.n. ; ultimul nivel, gros de circa 15 cm, situat între adîncimile de 1,15—1,30 m, alteori mai jos, pînă spre 1,50 m, cuprinde îndeosebi materiale de epocă romană timpurie (sec. II—III e.n.). În stratul arheologic roman apar mai frecvent și fragmente ceramice de epocă Latène sau hallstattiene, provenite din nivelele mai vechi. Locuirea romană, relativ bogată în unele zone, a deranjat destul de mult straturile anterioare, care au fost folosite uneori și pentru amenajări sau nivelări în perimetrul așezării.

Sub adîncimea medie de 1,30—1,50 m de la suprafața solului, alteori cu mult mai jos, urmează în unele sectoare o nivelare relativ compactă, cu grosimea de 10—15 cm, care suprapune nivelele de locuire mai vechi. Fiind realizată probabil la începutul epocii romane, pentru a se obține o orizontalitate cît de cît corespunzătoare a zonei, care este destul de înclinată (în pantă), această nivelare — surprinsă

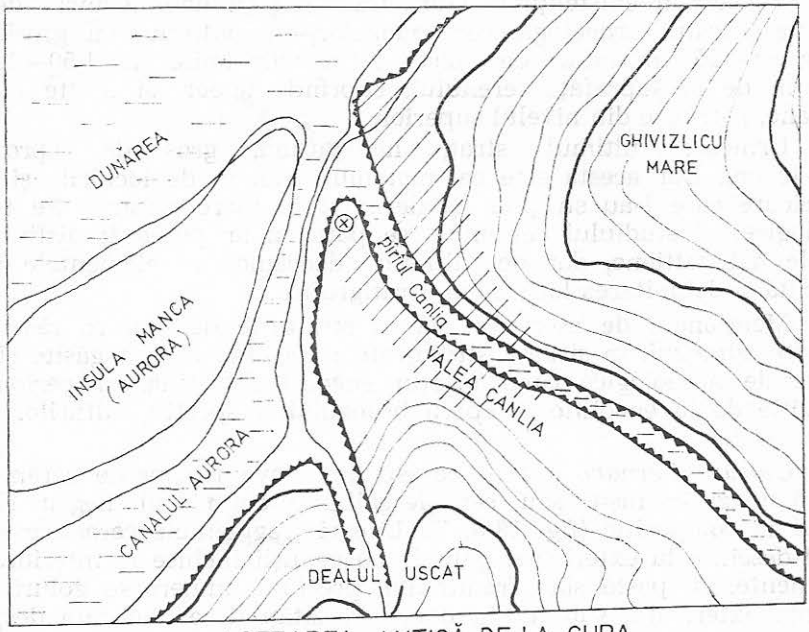

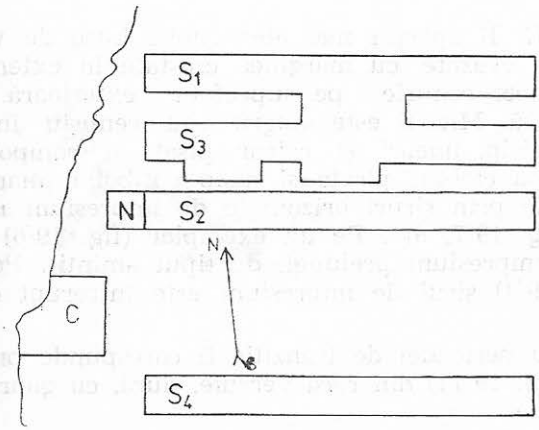

GURA CANLIEI
PLAN GENERAL DE SĂPĂTURĂ
0 2 4 6 8 m
1974–1976 ; 1977–1980
N – sector necercetat
C – casetă cuptor roman

Fig. 1

în cîteva puncte — este străpunsă de mai multe ori de gropile romane sau feudale-timpurii.

Constatăm existența la Gura Canliei și a unei locuiri de epocă Latène. Stratul arheologic corespunzător, discontinuu, cu grosimea de circa 15—25 cm, aflat de obicei între adîncimile de 1,50—1,65 sau 1,75 m de la suprafața terenului, cuprinde uneori și multe materiale romane, pătrunse din nivelul superior.

Urmează ultimul strat, hallstattian, gros de aproximativ 30—40 cm. Dar acesta este cel mai mult afectat de locuirile și gropile ulterioare care l-au străpuns și deranjat în mare măsură. Pe temeiuri tipologice, al studiului ceramicii, se pare că ar putea fi distinse două nivele hallstattiene, dar ne lipsesc deocamdată elementele care să permită și delimitarea lor strictă, stratigrafică.

Menționăm de asemenea că în straturile de cultură răscolite, la diferite adîncimi, în situații stratigrafice neclare, au fost găsite și cîteva materiale arheologice care aparțin eneoliticului final și perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, respectiv culturilor Cernavodă I și III.

Cultura Cernavodă I. Îi corespund cîteva fragmente ceramice din argilă neagră-cenușie sau cenușie-gălbuie, cu miezul negru și scoici pisate în compoziție (fig. 18/6, 7). Uneori fragmentele ceramice sînt cenușii-deschise la exterior și gălbui sau cenușii închise la interior. Unele fragmente, cu pasta slab frămîntată, prezintă numeroase goluri pe suprafața exterioară, sub forma unor porozități dese, datorate desprinderii fragmentelor de cochilii (fig. 18/4, 6—7). Un fragment (fig. 14/8) prezintă un șir orizontal de împunsături executate cu unghia, iar un altul (fig. 14/5), din pastă fină, cenușie, are drept ornament un șir de mici impresiuni executate cu șnurul răsucit. Pentru fragmentele amintite există analogii la Oltenița — Renie, Chirnogi, Ulmeni — Tăușanca [4] etc.

Cultura Cernavodă III. Îi aparțin mai ales cîteva buze de vase-borcan (fig. 19/1—3), puțin evazate, cu marginea crestată în exterior [5]. Pasta acestora este de obicei cenușie pe suprafața exterioară, dar uneori situația se inversează. Miezul este negru sau cenușiu închis. Conțin cioburi sfărîmate, nisip, uneori și calcar pisat în compoziție. Două fragmente de oale, cu cioburi pisate și nisip cu bobul mare în compoziție sînt ornamentate prin șiruri orizontale de impresiuni realizate cu un vîrf ascuțit (fig. 19/7, 9) [6]. Pe un exemplar (fig. 19/6) sînt trei rînduri orizontale de impresiuni prelungi, de tipul amintit. Pe cel de-al doilea (fig. 12/10 ; 19/4) șirul de impresiuni este întrerupt de o mică proeminență alungită.

Eneoliticului final sau perioadei de tranziție îi corespunde probabil un topor fragmentar (fig. 19/11) din rocă verzuie, dură, cu gaură de

[4] S. Morintz, P. Roman, Dacia, NS, 12, 1968, p. 47—80 și fig. 4/1—4 ; 9/21—23 ; 10/1 a—d ; 11/3, 7 ; 15/7 ; 17/3, 5 ; 24/9 ; 25/4 etc.

[5] *Ibidem*, p. 81—106 și fig. 30/28, 99, 33 ; 31/19, 21—24 ; 34/1 ; 40/1, 2, 4 etc.

[6] *Ibidem*, fig. 30/20, 25 ; 30/1, 2 ; 36/5 ; 40/4 ; 41/13 ; 44/2, 4.

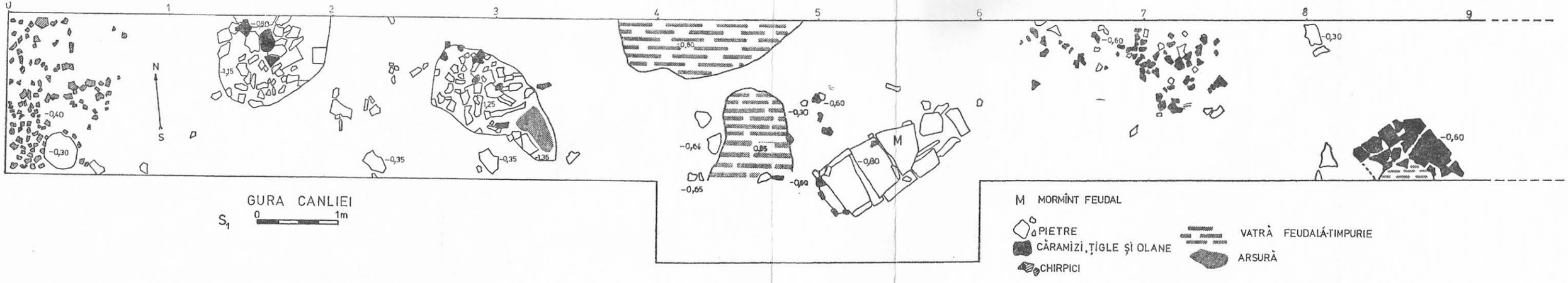
GURA CANLIEI
S1
0 1m
M MORMÎNT FEUDAL
PIETRE
CĂRAMIZI, ȚIGLE ȘI OLANE
CHIRPICI
VATRĂ FEUDALĂ-TIMPURIE
ARSURĂ

Fig. 2

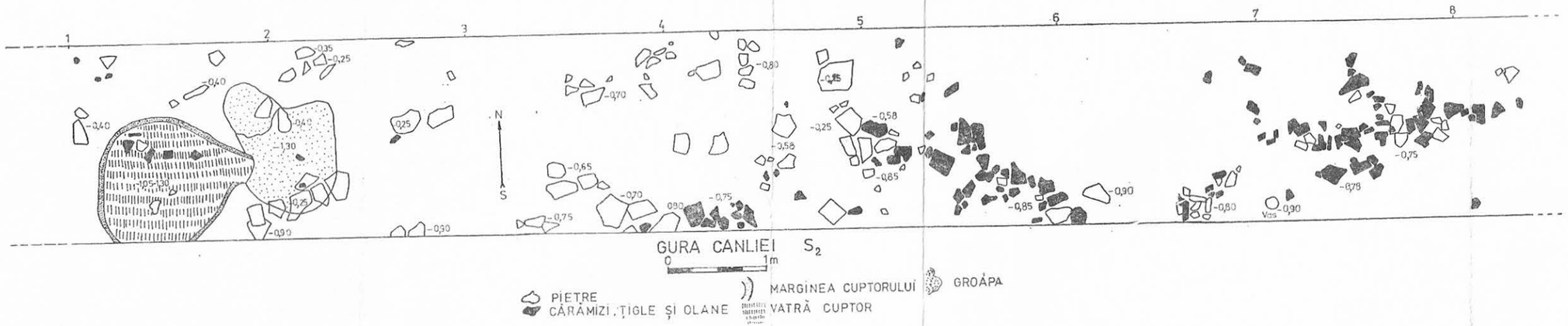
GURA CANLIEI S2
0 1m
PIETRE
CĂRAMIZI, ȚIGLE ȘI OLANE
MARGINEA CUPTORULUI
VATRĂ CUPTOR
GROAPA

Fig. 3

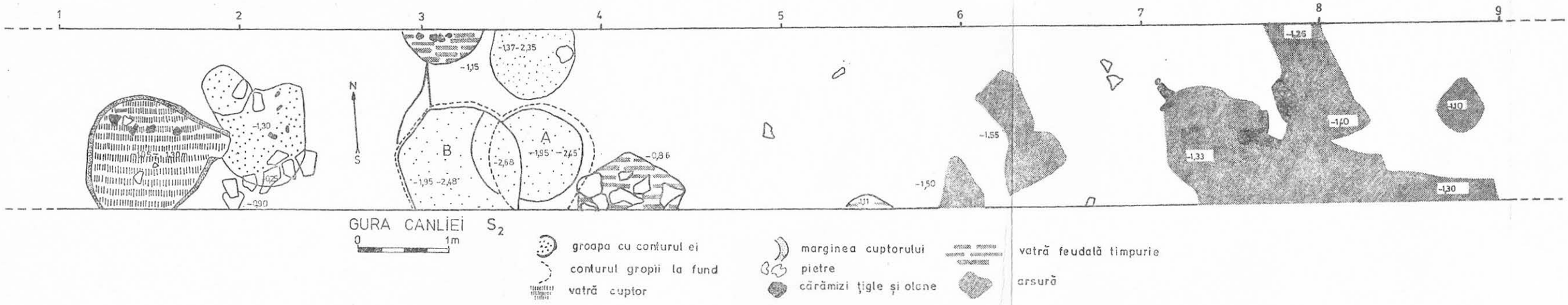
1
2
3
4
5
6
7
8
9
N
S
A
B
-1,15
-1,37-2,35
-1,95 -2,45
-2,68
-1,95 -2,48
-0,86
-1,30
-0,90
-1,55
-1,50
-1,26
-1,40
-1,10
-1,33
-1,30
GURA CANLIEI S2
0
1m
groapa cu conturul ei
conturul gropii la fund
vatră cuptor
marginea cuptorului
pietre
cărămizi țigle și olane
vatră feudală timpurie
arsură

Fig. 4

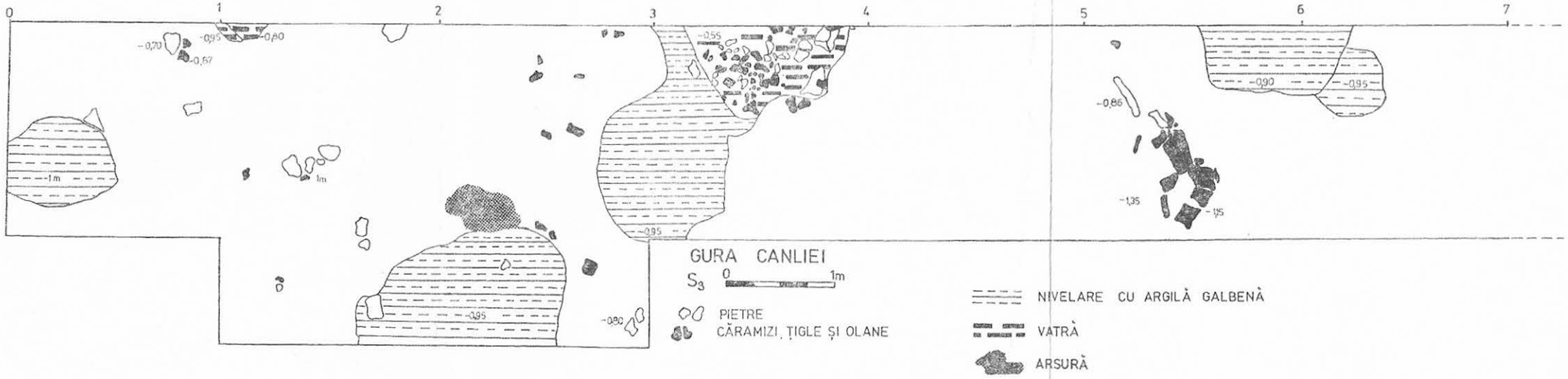
0
1
2
3
4
5
6
7
-0,70
-0,95
-0,80
-0,67
-1m
1m
-0,55
-0,95
-0,90
-0,95
-0,86
-1,35
-1,35
GURA CANLIEI
S3
0
1m
PIETRE
CĂRAMIZI, ȚIGLE ȘI OLANE
NIVELARE CU ARGILĂ GALBENĂ
VATRĂ
ARSURĂ

Fig. 5

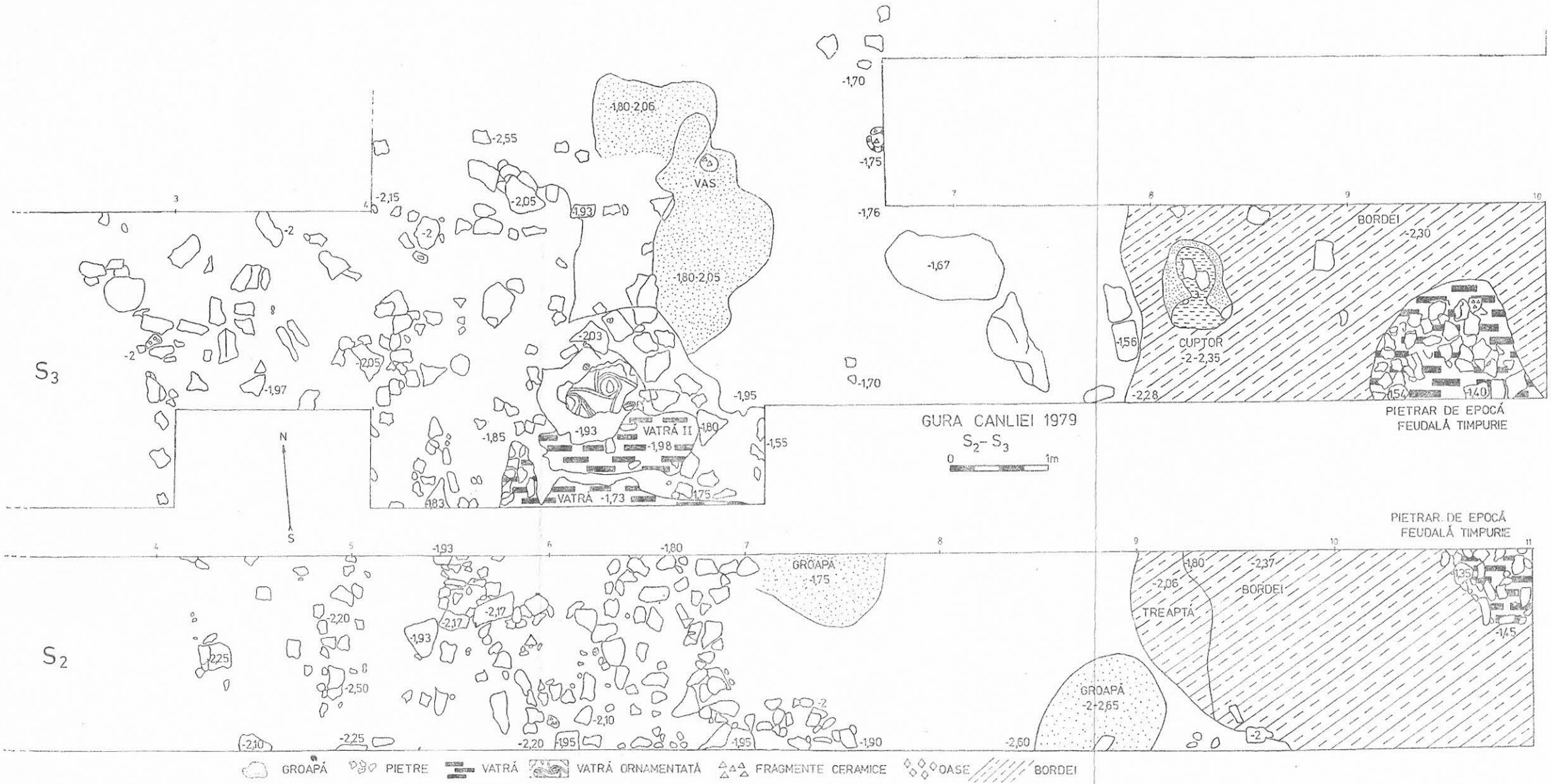
S3
S2
N
S
VAS
VATRĂ II
VATRĂ
GROAPĂ
BORDEI
CUPTOR
TREAPTĂ
PIETRAR DE EPOCĂ FEUDALĂ TIMPURIE
GURA CANLIEI 1979
S2 - S3
0
1m
GROAPĂ
PIETRE
VATRĂ
VATRĂ ORNAMENTATĂ
FRAGMENTE CERAMICE
OASE
BORDEI

Fig. 6

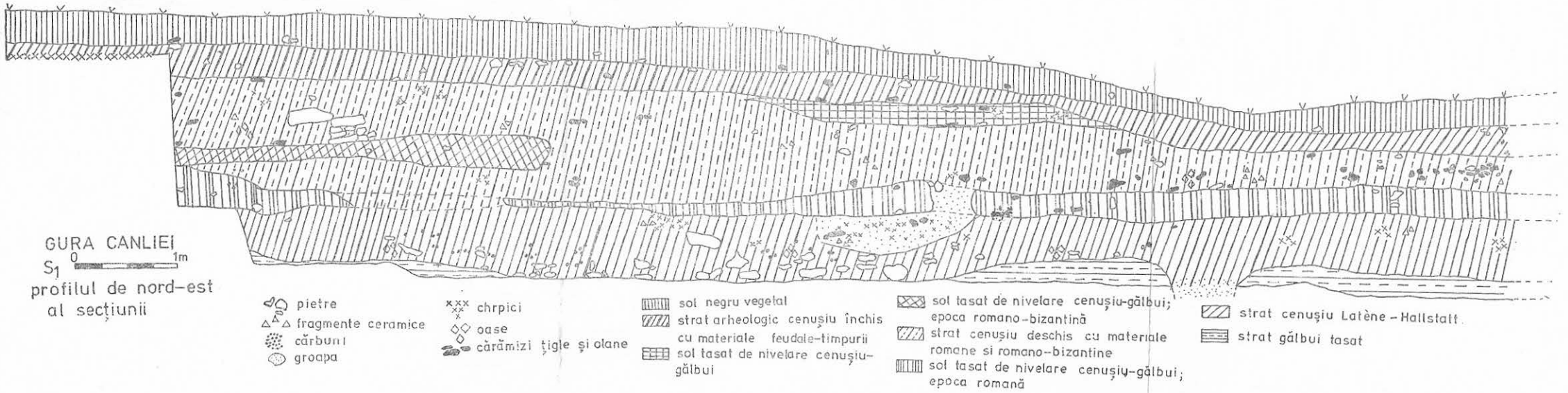
GURA CANLIEI
S1
0
1m
profilul de nord-est
al secțiunii
pietre
fragmente ceramice
cărbuni
groapa
chrpici
oase
cărămizi țigle și olane
sol negru vegetal
strat arheologic cenușiu închis cu materiale feudale-timpurii
sol tasat de nivelare cenușiu-gălbui
sol tasat de nivelare cenușiu-gălbui; epoca romano-bizantină
strat cenușiu deschis cu materiale romane si romano-bizantine
sol tasat de nivelare cenușiu-gălbui; epoca romană
strat cenușiu Latène-Hallstatt
strat gălbui tasat

Fig. 7

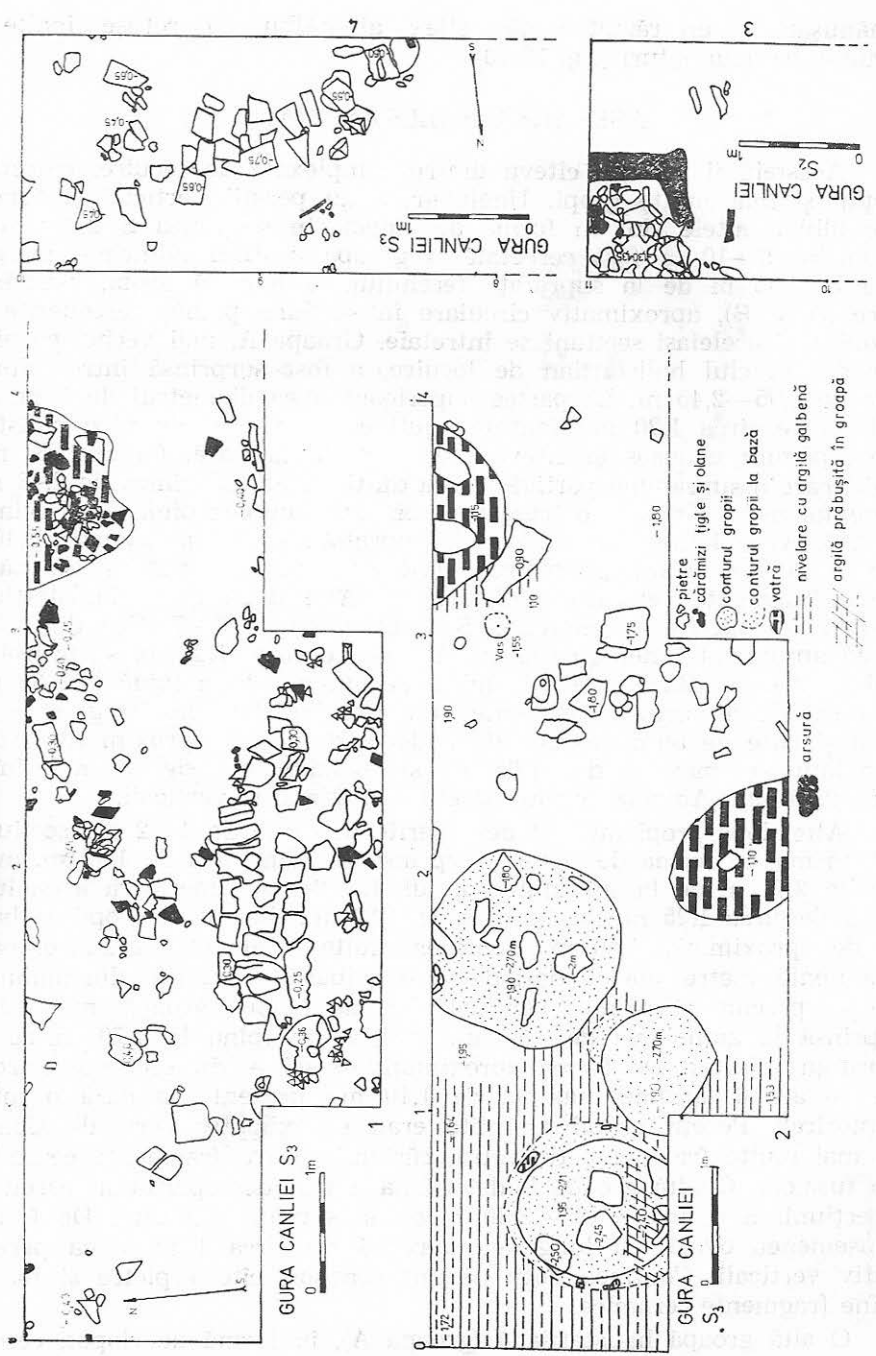
GURA CANLIEI S3
GURA CANLIEI S3
GURA CANLIEI S2
pietre
cărămizi țigle și olane
conturul gropii
conturul gropii la bază
vatră
nivelare cu argilă galbenă
argilă prăbușită în groapă
arsură

Fig. 9

înmănușare și un răzuitor din silex alb-gălbui cu retușe înalte și abrupte, pe două laturi (fig. 19/10).

AȘEZAREA HALLSTATTIANĂ

Acesteia îi aparțin cîteva dintre complexele de locuire, cercetate parțial și mai multe gropi. Unele gropi au pereții verticali și fundul ușor albiat, altele sînt în formă de clopot. În secțiunea S 2, în zona carourilor 9—10, a fost cercetată o groapă a cărei adîncime mergea pînă la 2,65 m de la suprafața terenului. Alte două gropi, asemănătoare (A și B), aproximativ circulare în secțiune plană, descoperite în caroul 4 al aceleiași secțiuni se întretaie. Groapa A, mai veche, pornind clar din nivelul hallstattian de locuire, a fost surprinsă între adîncimile de 1,95—2,45 m. La partea superioară avea diametrul de 1 m, iar la bază de circa 1,20 m. Conținea puține fragmente ceramice hallstattiene, pămînt cenușos și cîteva pietre aflate la bază. Groapa B, mai tîrzie, care o suprapune parțial pe cea dintîi, avea adîncimea de 2,48 m; prezenta însă la bază și o treaptă ovală, care mergea pînă la adîncimea de 2,68. Avea lățimea de 1,35 m la suprafață și de aproximativ 1,40—1,45 m la bază. Conținea pietre, oase de animale, puțină cenușă și cîteva fragmente ceramice hallstattiene. Alte două gropi hallstattiene au fost descoperite în secțiunea S 1, în carourile 6—7. Cea dintîi, de formă aproximativ neregulată, cu lățimea de circa 1,25 m, surprinsă la 2,06 m avea o adîncime relativ mică, de numai 32 cm (pînă la 2,38 m). Conținea de asemenea fragmente ceramice hallstattiene, fragmente de vatră și oase de animale. Cea de a doua, de formă aproximativ ovală, avea lățimea maximă de 1,65 m și o adîncime de 45 cm (între 1,75—2,20 m). Ambele aveau pereții aproximativ verticali.

Alte două gropi au fost descoperite în carourile 1—2 ale secțiunii S 3. Prima, în formă de clopot, surprinsă la adîncimea de 1,95 m, avea baza la 2,71 m de la suprafața solului. La partea superioară avea lungimea de circa 1,25 m, iar lățimea de 1,12 m; diametrul gropii la bază era de aproximativ 1,50 m. Conținea multe fragmente ceramice, oase de animale, pietre, bucăți mari de loess galben — prăbușit din malurile sale — precum și pămînt cenușos. Cea de-a doua groapă, mai mică, surprinsă la adîncimea de 1,90 m, are 80 cm (pînă la 2,70 m de la suprafața solului). De formă aproximativ ovală — în secțiune orizontală — are o lărgime maximă de 1,10 m; prezenta la bază o mică „cuptorire". Pereții gropii amintite erau aproximativ verticali. Conținea mai multe fragmente de vatră, cărbuni, cîteva fragmente ceramice și o fusaiolă. O altă groapă hallstattiană a fost descoperită în caroul 3 al secțiunii S 4, între 1,85—2,30 m de la suprafața solului. De formă de asemenea ovală, cu lungimea maximă de circa 1 m, avea pereții relativ verticali. Conținea doar pămînt cenușos, cîteva pietre și foarte puține fragmente ceramice.

O altă groapă hallstattiană (groapa A), în formă de clopot, cercetată parțial, a fost descoperită în caseta cuptorului roman. Tot aici a

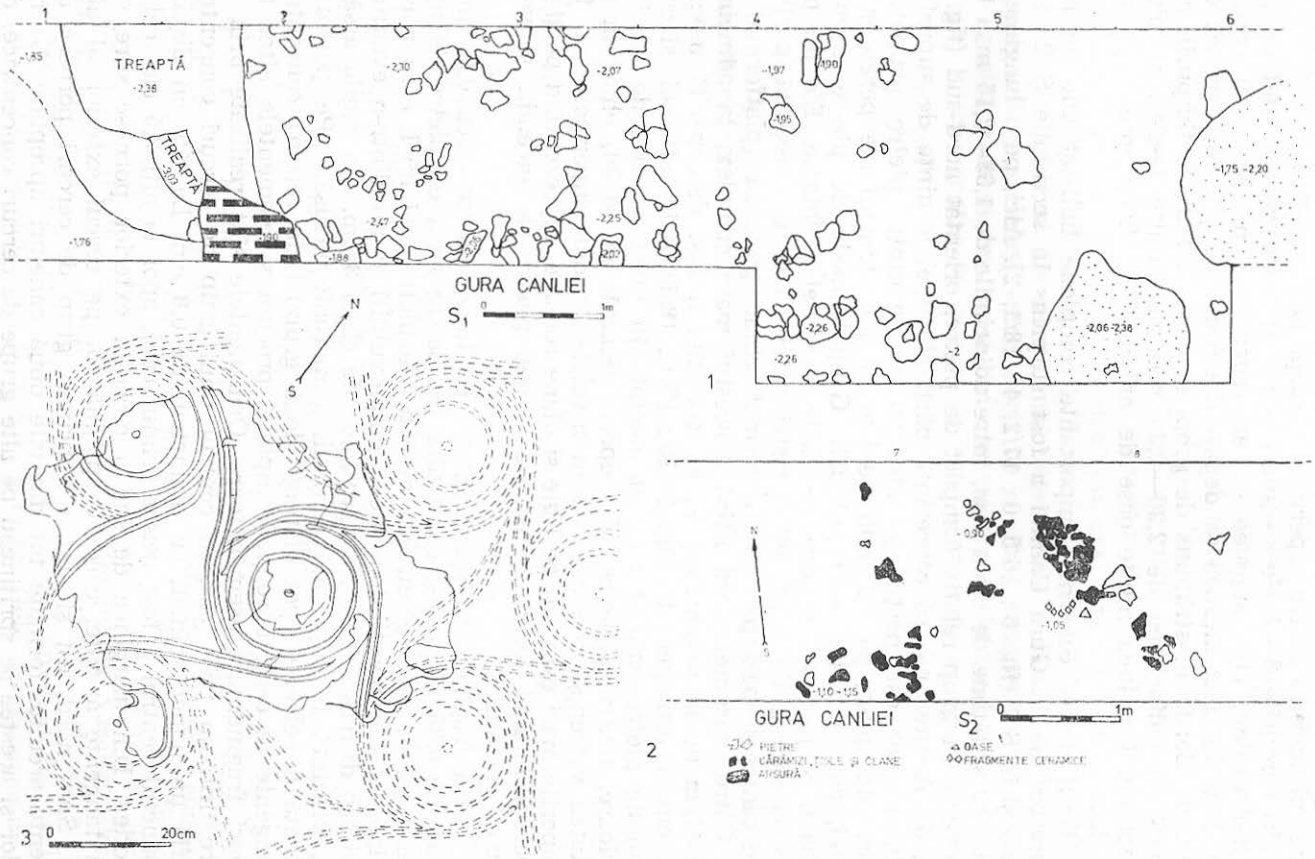

Fig. 9 : 3 — Încercare de reconstituire a decorului inițial al vetrei (varianta I).

fost surprinsă (între adîncimile 1,85—2,30 m) o groapă tronconică, cu diametrul mare la partea superioară (groapa D).

În carourile 3—4 ale secțiunii S 1 a fost surprins parțial un bordei hallstattian, cu lungimea de aproximativ 4 m. Nu s-au cercetat toate laturile sale, lățimea sa depășind oricum pe cea de 2 m, cît este secțiunea. Bordeiul, străpuns de gropi romane și feudale timpurii, avea la bază (la adîncimea de 2,20—2,30 m), mai multe lespezi și pietre nefasonate. Conținea multe oase de animale și fragmente ceramice specifice.

Unul dintre cele mai importante complexe hallstattiene de pînă în prezent de la Gura Canliei a fost surprins în secțiunile S 2—S 3, parțial și în S 1 (fig. 6 ; 16/5, 6 ; 17/2, 4 ; 18/1, 2). Aici, pe o lungime de circa 6 m și lățime de circa 4 m, între adîncimile de 1,65—2,15 m a fost descoperit un grup relativ compact de pietre, orientat nord-sud (fig. 6 ; 16/5, 6). Acestea par să reprezinte părți ale unei locuințe de suprafață. Pe latura de vest, parțial și către est, unele dintre pietre, grupate și uneori suprapuse, par să indice existența unor temelii ale pereților locuinței, care ulterior s-au prăbușit. Grupul masiv de pietre, aproape compact, reprezintă, se pare, resturile locuinței prăbușite. Ele nu provin însă numai de la pereții acestei mari locuințe, cercetată parțial ; unele dintre lespezi par să fi format chiar podeaua (platforma) ei.

Către marginea nord-estică a acestui mare complex, la adîncimea de 1,90 m de la nivelul actual al terenului a fost descoperită o vatră fragmentară ornamentată (fig. 13/10 ; 17/1 ; 18/1). Atît vatra, cît și complexul de pietre amintit au fost afectate în mare măsură de locuirile ulterioare, mai ales de cea din epoca romană. De altfel, chiar în vecinătatea vetrei și deasupra sa, în nivelele imediat superioare, au fost descoperite mari cantități de țigle și olane romane, reprezentînd părți ale acoperișului unei locuințe distruse, urme masive de incendii și vetre de epocă romană.

Vatra fragmentară ornamentată, cu lungimea de circa 0,90 m și lățimea de 0,85 m, a fost construită tot pe un strat de pietre de mari dimensiuni. În jurul ei au fost descoperite pietre mai mici, care par să provină tot din pereții locuinței (complexului)) și nu dintr-o eventuală „gardină" distrusă. Vatra, cu grosimea de circa 3 cm, din argilă arsă la roșu, prezintă la suprafață o lutuială maronie-închisă. Pe porțiunea existentă a vetrei se pot distinge două grupuri de cercuri concentrice și tangente la cerc, aproape complete, precum și elementele altor trei grupuri fragmentare asemănătoare. Ornamentele sînt realizate prin canelare. Într-un prim caz, în centrul unui grup de cercuri concentrice se află un punct adîncit, cu diametrul de 0,8 cm. La 6,5 cm distanță de punctul central a fost trasat primul cerc, apoi la alți 3,5 cm, cel de al doilea. Din marginea de sud a cercului exterior pornesc spre vest două tangente arcuite, care se sprijină tot pe cercul exterior al altui grup. Spre nord, est și sud, din primul grup de cercuri pornesc alte tangente arcuite, formate tot din cîte două caneluri apropiate. La rîndul lor și acestea se sprijineau pe alte grupe de cercuri concentrice, distruse aproape în totalitate, din care se mai păstrează doar cîteva ele-

mente. Și din cel de-al doilea grup de cercuri concentrice pornesc mai multe caneluri tangente, în alte direcții. Atît cercurile propriu-zise, cît și tangentele sînt reprezentate de caneluri relativ superficiale, late de 0,8 cm, efectuate pe vatra crudă, după ultima lutuială. Elementele ornamentale păstrate indică existența a cel puțin cinci grupuri de cercuri și a tangentelor corespunzătoare. Starea fragmentară a vetrei nu ne permite să precizăm cîte grupuri de cercuri concentrice, tangente, eventual și alte motive ornamentale, existau inițial.

Spre sud, în continuarea vetrei ornamentate au apărut alte resturi de vatră, pe o lungime de 1,70 m și lățimea de 30—55 cm (fig. 6 — vatra II). Pare să fie vorba mai degrabă de o fază mai veche, neornamentată, a aceleiași vetre, decît de o alta , independentă. Legătura lor organică pare să rezulte și din constatarea că în zona lor de contact sectorul neornamentat se unește cu cele ornamentate. Ambele sectoare par să reprezinte faze deosebite ale unei singure vetre, mult deranjată de complexele de locuire superioare, mai ales de cele romane. Această posibilitate este sprijinită și de faptul că la demontarea zonei ornamentate, în vederea restaurării, s-a observat că sub fragmentele ornamentate au apărut altele neornamentate.

În ceea ce privește grupul de pietre amintit, relativ compact pe întreaga suprafață, ca și în zona vetrei ornamentate, este posibil ca acesta să reprezinte nu numai limitele unei locuințe, ori ale unui alt complex, de caracter ritual, ci și platforma pe care s-a construit vatra, el fiind totodată și „podeaua" însăși a locuinței.

Complexul arheologic amintit, cu vatra ornamentată, suprapune parțial, în colțul său de sud-est, o groapă hallstattiană (fig. 6 ; 17/3), cu lungimea de la 1,65 m, lățimea de 1,20 m și adîncimea de 0,45 m (pînă la 2,40 m de la suprafața actuală). În interiorul gropii au fost descoperite un vas ceramic fragmentar (fig. 14/6 ; 21/1) și alte materiale hallstattiene nereprezentative. Groapa a fost săpată în loessul galben, pînă la stîncă.

În profilul de sud al secțiunii S 3, la adîncimea de 1,78 m, a fost descoperită o altă vatră fragmentară. Aceasta prezenta la bază un strat gros de 1,5 cm, iar la partea superioară un altul galben-roșcat, dur, cu grosimea de 1—1,5 cm. Vatra prezenta și o alveolare cu adîncimea de 12 cm. Aceasta suprapune parțial complexul cu pietre și vatra ornamentală, aparținînd unei locuiri ulterioare, probabil de epoca Latène.

Ceramica. S-a precizat că aceasta cuprinde două categorii : ceramica de bună calitate, relativ fină, lustruită la exterior, avînd uneori luciu metalic, și cea grosolană, mată, cu pasta neomogenă, conținînd mai ales cioburi pisate în compoziție, uneori și nisip grosier. Se constată că atît compoziția pastei cît și tratarea ei sînt legate, în cadrul ceramicii hallstattiene, de dimensiunile și funcțiunea vaselor. Pentru vasele de mari dimensiuni, fie că au sau nu suprafața lustruită și sînt de culoare neagră-cenușie ori gălbuie, s-au folosit în mod frecvent ca degresant cioburile sfărîmate și nisipul grosier. Cele de dimensiuni mai mici au pasta fie relativ curată, fie cu foarte puține cioburi pisate mă-

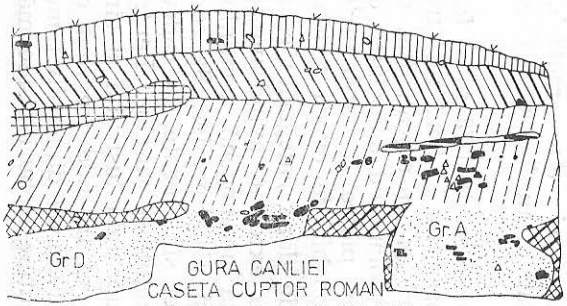

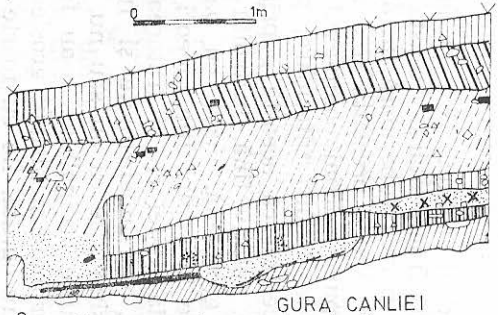

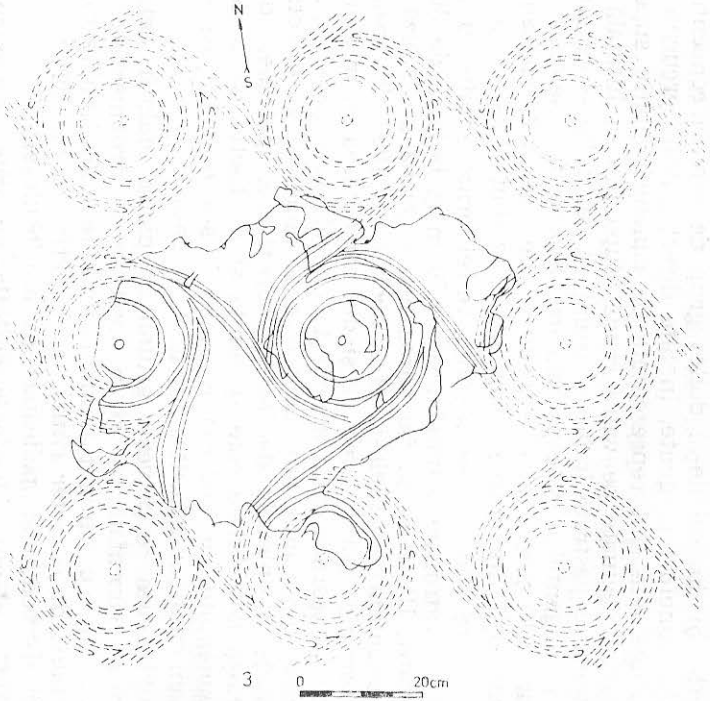

Fig. 10 : 3 — Încercare de reconstituire a decorului inițial al vetrei (varianta II).

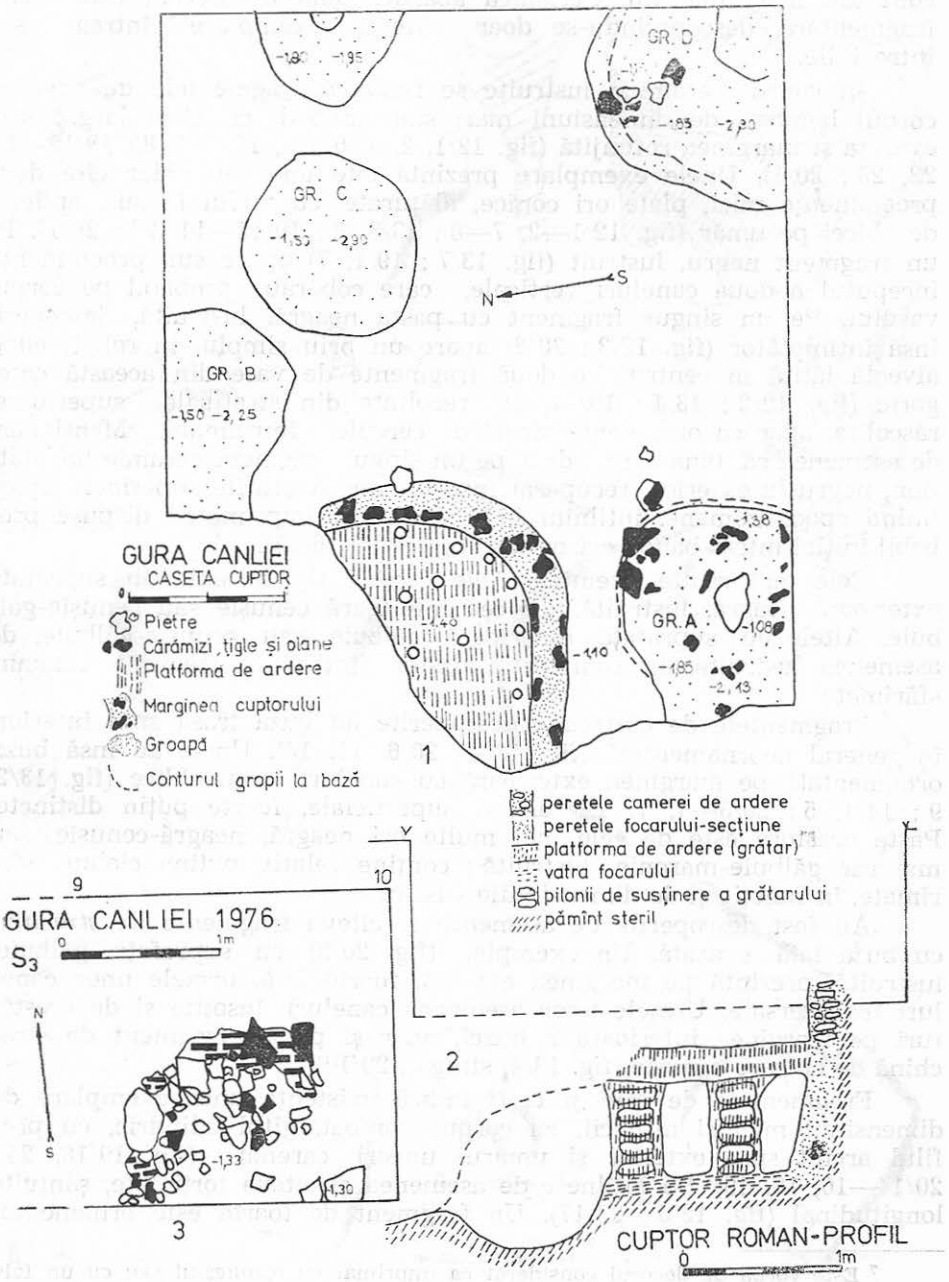
GR. D
-1,85 -2,30
GR. C
-1,53 -2,90
N
S
GR. B
-1,50 -2,25
GURA CANLIEI
CASETA CUPTOR
Pietre
Cărămizi, țigle și olane
Platforma de ardere
Marginea cuptorului
Groapă
Conturul gropii la bază
-1,40
-1,10
GR. A
-1,38
-1,08
-1,85
-2,13
1
peretele camerei de ardere
peretele focarului-secțiune
platforma de ardere (grătar)
vatra focarului
pilonii de susținere a grătarului
pământ steric
Y
Y
9
10
GURA CANLIEI 1976
S3
0
1m
N
S
-1,33
-1,30
2
3
CUPTOR ROMAN-PROFIL
0
1m

Fig. 11

runt sau nisip mai fin. Ceramica apărută pînă în prezent este foarte fragmentară, descoperindu-se doar cîteva exemplare întregi sau întregibile.

În cadrul ceramicii lustruite se remarcă fragmentele de vase cu corpul bombat, de dimensiuni mari sau mijlocii, cu gîtul larg, buza evazată și marginea rotunjită (fig. 12/1, 2, 4, 6—8 ; 13/1, 3, 8 ; 19/12—14, 22, 23 ; 20/1). Unele exemplare prezintă cîte una sau chiar cîte două proeminențe mici, plate ori conice, alăturate, cu vîrful în sus, aplicate de obicei pe umăr (fig. 12/1—2, 7—8 ; 13/3, 8 ; 19/12—14, 23 ; 20/1). Pe un fragment negru, lustruit (fig. 13/7 ; 19/1, 7) apare sub proeminență începutul a două caneluri verticale, care coborau probabil pe corpul vasului. Pe un singur fragment cu pasta neagră, lustruită, descoperit însă întîmplător (fig. 12/3 ; 20/2) apare un brîu simplu, în relief, cu o alveolă lățită în centru. Pe două fragmente de vase din această categorie (fig. 12/2 ; 13/1 ; 19/14, 19) recoltate din straturile superioare, răscolite, apar ca ornamente șiruri de cercuțe imprimate. Menționăm de asemenea că, pînă acum, doar pe un singur fragment ceramic hallstattian, negru la exterior, recuperat însă tot din straturile superioare aparținînd epocii romane, întîlnim linii și cercuri imprimate [7] dispuse probabil inițial într-o bandă orizontală (fig. 12/9 ; 19/25).

Cele mai multe exemplare ale acestui tip ceramic au suprafața exterioară neagră, lustruită, iar cea interioară cenușie sau cenușie-gălbuie. Altele au suprafața exterioară gălbuie sau cenușie-gălbuie, de asemenea lustruită. În compoziția pastei întîlnim frecvent cioburi sfărîmate.

Fragmentele de *castroane* descoperite au buza trasă spre interior, în general neornamentată (fig. 13/4 ; 20/6, 11, 13). Unele au însă buza ornamentată pe marginea exterioară cu caneluri largi, oblice (fig. 13/2, 9 ; 14/4, 5 ; 20/3—4, 7, 12) uneori superficiale, foarte puțin distincte. Pasta acestora este de cele mai multe ori neagră, neagră-cenușie, sau mai rar gălbuie-maronie, lustruită ; conține relativ puține cioburi sfărîmate, în funcție și de dimensiunile vaselor.

Au fost descoperite de asemenea și cîteva fragmente de *străchini* cu buza lată, evazată. Un exemplar (fig. 20/8) cu suprafața gălbuie, lustruită, prezintă pe marginea evazată, foarte lată, urmele unor caneluri transversale. Urmele unor asemenea caneluri, însoțite și de crestături pe marginea inferioară a buzei, apar și pe un fragment de strachină de culoare cenușie (fig. 13/4, stînga ; 20/10).

Fragmentele de *căni și cești* indică existența unor exemplare de dimensiuni mici și mijlocii, cu corpul bombat, gîtul cilindric, cu profilul arcuit spre exterior și umărul uneori carenat (fig. 19/18, 24 ; 20/14—16, 18, 19). Se întîlnesc de asemenea și cîteva torți late, șănțuite longitudinal (fig. 12/5 ; 20/17). Un fragment de toartă este ornamentat

[7] Este vorba de decorul considerat ca imprimat cu *torques*-ul sau cu un fals *torques*, dar care era executat de fapt cu instrumente de lut de tipul celor descoperite la Popești (cf. Al. Vulpe, Dacia, NS, 9, 1965, p. 111—113 și fig. 1/12) și Cozia (A. László. Mem. Antiqu. 1. 1969, p. 319—326).

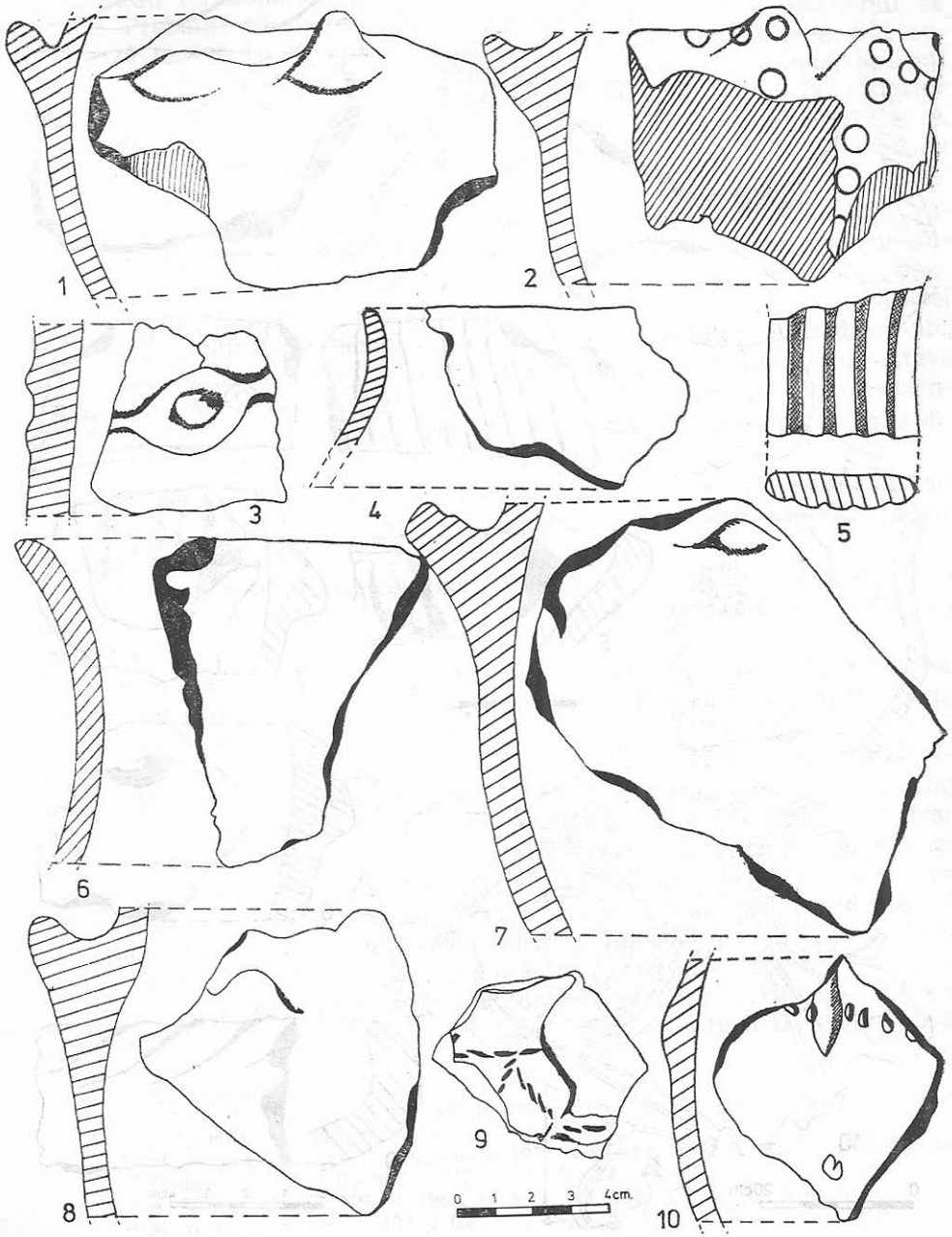

Fig. 12 ; 1—9 — Fragmente ceramice hallstattiene ; 10 — fragment ceramic de tip Cernavodă III.

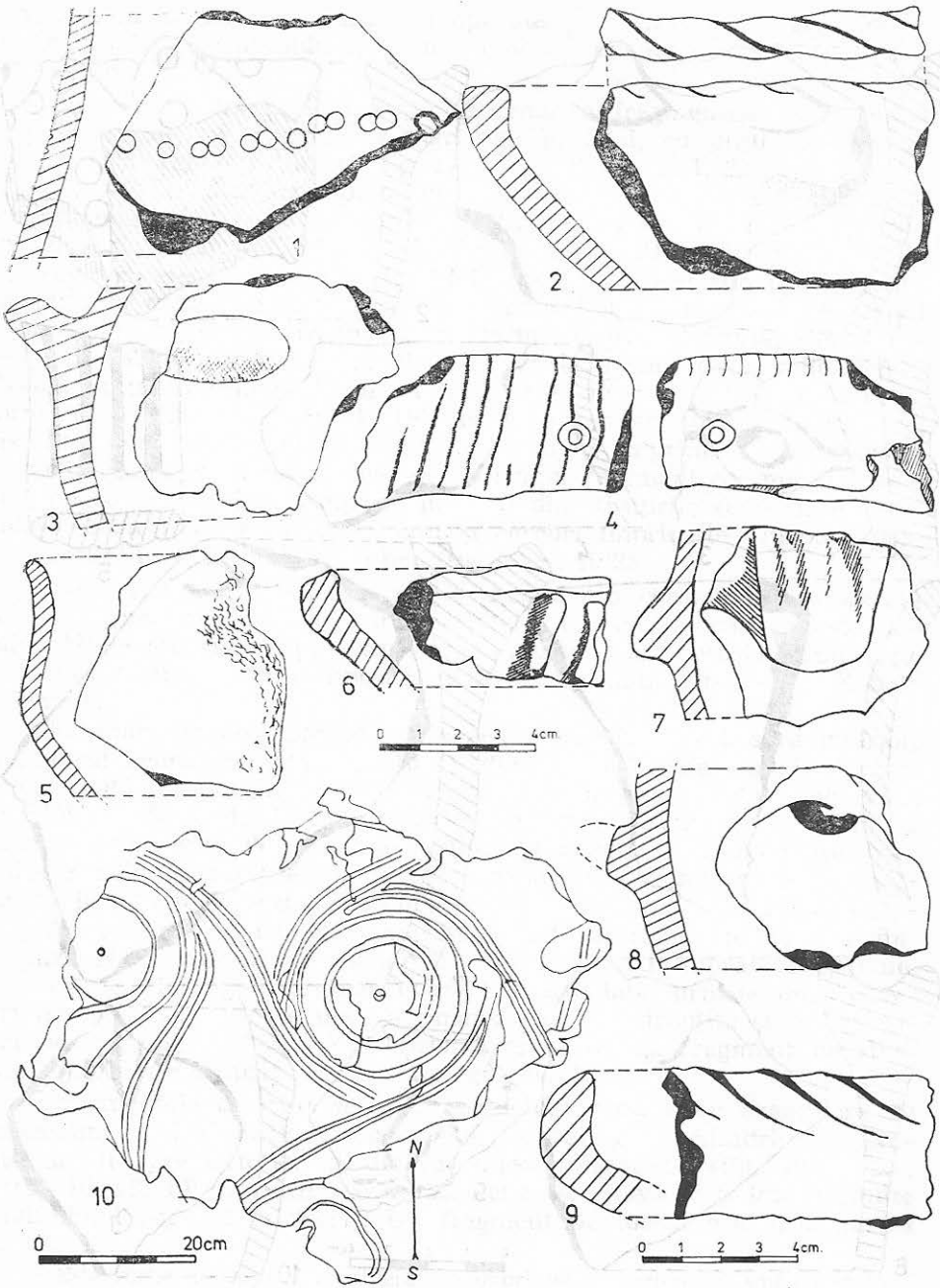

Fig. 13 : 1—9 — Fragmente ceramice hallstattiene ; 10 — vatra hallstattiană ornamentată.

pe margini cu două șiruri de împunsături mici, succesive (fig. 14/2 ; 20/20). Probabil dintr-o astfel de cană, de mai mari dimensiuni se păstrează partea inferioară, tronconică, cu fundul plat și umărul carenat (fig. 14/6 ; 21/1). Prezenta inițial patru butoni mici, conici, aplicați pe umăr. Pastă cenușie, cu cioburi pisate în compoziție. La exterior vasul prezintă o angobă cenușie-gălbuie, care acoperea asperitățile. A fost descoperit în groapa suprapusă parțial de complexul de pietre cu vatra ornamentată [8].

O formă ceramică frecventă este *vasul-borcan*, de dimensiuni variate, cu suprafața netezită sumar, de culoare gălbuie sau cenușiu-gălbuie (fig. 14/1, 3 ; 20/21—27). Vasele de acest tip au, de obicei, buza îngroșată în exterior și marginea dreaptă, orizontală. Decorul acestei grupe este realizat de brîuri alveolate, orizontale sau imprimate oblic, situate de obicei la o mică distanță sub buză. Se întîlnesc în cîteva situații și fragmente ornamentate cu cîte două brîuri paralele, orizontale (fig. 14/1, 3 ; 20/21, 24—26). Pasta acestei categorii ceramice conține multe cioburi pisate, pietricele și nisip grosier.

În legătură cu încadrarea culturală a descoperirilor hallstattiene de la Gura Canliei, în stadiul actual, preliminar, al cercetărilor putem nota următoarele :

Un singur fragment ceramic (fig. 12/9 ; 19/25), recuperat însă dintr-un alt nivel arheologic, este asemănător ceramicii de tip Babadag II [9].

În schimb cea mai mare parte a materialului ceramic este asemănătoare celui întîlnit în orizontul cultural Babadag III. Astfel, fragmentele de vase cu corpul bombat și gura evazată, prevăzute pe umăr cu apucători plate sau conice, trase în sus (fig. 12/1, 7, 8 ; 19/12, 14, 17, 23, 24) sînt asemănătoare vaselor de tip Babadag III descoperite atît în stațiunea eponimă [10] cît și la Rasova (Malul Roșu) [11]. Cele două fragmente recoltate din straturile răscolite, ornamentate cu șiruri de cerculețe imprimate (fig. 12/2 ; 13/1 ; 19/14, 19) se aseamănă unor exemplare de la Rasova [12], avînd analogii și în cultura Basarabi (mai ales în grupul pre-Basarabi) [13]. Canelarea oblică, uneori superficială, a buzelor și marginilor exterioare ale unor castroane (fig. 13/2, 9 ; 14/4, 5 ; 20/3, 4, 7, 12) reprezintă un decor comun pentru culturile hallstattiene, întîlnit la Rasova [14], la Babadag [15], precum și în cultura Basarabi [16]. Cele

[8] Vezi mai sus.
[9] S. Morintz, Dacia, NS, 8, 1964, p. 101 și urm. și fig. 7/5—7, 10 ; 8/3—6, 8, 13.
[10] S. Morintz, *op. cit.*, p. 106 și fig. 3/1, 3 ; 6/5.
[11] M. Irimia, Pontica, 7. Constanța, 1974, p. 89—91, 100 și fig. 15/3 ; 17/1, 7 ; 24/5.
[12] *Ibidem*, p. 103 și fig. 9/5 ; 11/2 ; 16/6—8 ; 23/2.
[13] A. Vulpe, Dacia, NS, 9, 1965, p. 106, 108, 118, 119 și fig. 7/6.
[14] M. Irimia, *op. cit.*, p. 103 și fig. 19/2—4, 7, 8 ; 20/2, 4, 5.
[15] S. Morintz, *op. cit.*, p. 106.
[16] A. Vulpe, *op. cit.*, p. 111—117 ; Idem, Materiale, 8, 1962, p. 365—366 și fig. 5/7 ; Vl. Dumitrescu, Dacia, NS, 12, 1968, p. 218—223, 231 și fig. 24/3—7.

cîteva fragmente de străchini (fig. 13/4 ; 20/8, 10) cu buza lată, evazată, ornamentate cu caneluri transversale își găsesc de asemenea analogii la Rasova [17]. Fragmentele de căni și cești cu umărul carenat (fig. 19/18, 24 ; 20/14, 18) își găsesc apropiere mai ales în descoperirile de tip Babadag III din stațiunea eponimă [18] și de la Rasova [19]. Vase-borcan ornamentate cu unul sau mai multe brîuri alveolate de tipul celor de la Gura Canliei (fig. 14/1, 3 ; 20/21, 24—26) s-au descoperit la Rasova [20], precum și în așezări aparținînd culturii Basarabi [21].

Materialul arheologic amintit de la Gura Canliei se aseamănă deci în mare parte celui descoperit în așezarea de la Rasova — Malul Roșu. Față de aceasta din urmă lipsesc totuși, pînă în prezent, unele forme obișnuite — cestile negre cu *umbo* pe fund, cele ornamentate pe corp cu caneluri oblice sau verticale, străchinile cu buza crestată oblic sau în unghi și cele cu buza fațetată. Lipsesc de asemenea, vasele cu corpul bombat ornamentate pe gît cu caneluri largi, orizontale, ori cu caneluri superficiale dispuse oblic sau vertical pe umăr, precum și proeminențele conice înconjurate de caneluri semicirculare, concentrice. Nu întîlnim pînă în prezent nici străchini sau castroane ornamentate în interior cu caneluri dispuse radial sau concentric, de tipul exemplarelor întîlnite la Rasova [22]. De asemenea, vasele-borcan sînt ornamentate mai simplu, în raport cu exemplarele aceleiași categorii de la Rasova.

Caracteristicile amintite deosebesc într-o anumită măsură ceramică hallstattiană de la Gura Canliei de cea de tip Babadag III din stațiunea eponimă sau de la Rasova — Malul Roșu. Lipsesc printre altele, la Gura Canliei și unele forme de vase sau ornamente mai numeroase de aspect pre-Basarabi, de tipul celor de la Rasova [23]. Cu toate acestea cele mai multe forme de vase precum și aspectul lor exterior, lustruit, cu luciu metalic-negru, negru-cenușiu sau gălbui — ca și tehnica de execuție a ceramicii sînt cu certitudine de tip Babadag III. Considerăm, în stadiul actual al cercetărilor că este vorba de o așezare aparținînd orizontului cultural amintit, dar care pare să dateze dintr-o etapă ceva mai tîrzie a evoluției sale, poate din cea finală.

---

[17] M. Irimia, *op. cit.*, p. 103 și fig. 12/3 ; 22/2, 4, 6, 8.

[18] S. Morintz, *op. cit.*, p. 117.

[19] M. Irimia, *op. cit.*, p. 107 și fig. 10/2 ; 12/2 ; 17/6, 10, 11 ; 24/7.

[20] *Ibidem*, p. 111 și fig. 11/3, 6, 7 ; 12/1 ; 24/2, 6 ; 25.

[21] A. Vulpe, Materiale, 8, 1962, p. 362 și fig. 4/1—18 ; Idem, Dacia, NS, 9, 1965, p. 118 și fig. 7/13—15 ; A. I. Meliukova, MIA, 64, 1968, p. 63 și fig. 15/8, 9, 13 ; 20/3.

[22] M. Irimia, *op. cit.*, p. 107 și fig. 20/3 ; 21/1—4 ; 22/5.

[23] *Ibidem*, p. 103 și urm. ; cum ar fi vasele cu corpul bombat ornamentate pe gît cu caneluri orizontale (fig. 18/24) ; străchinile cu marginea foarte lată, răsfrîntă, canelată transversal, relativ numeroase la Rasova (fig. 12/3 ; 22/2, 4, 6, 8) și doar într-un singur exemplar la Gura Canliei ; străchinile cu buza evazată și profil unghiular (fig. 20/6) ; cestile cu partea inferioară bombată, decorată cu caneluri oblice (fig. 10/1, 4 ; 18/5, 6), fațetarea unor buze de străchini (fig. 21/5—7) și a unor torți de vase (fig. 10/5—6) etc.

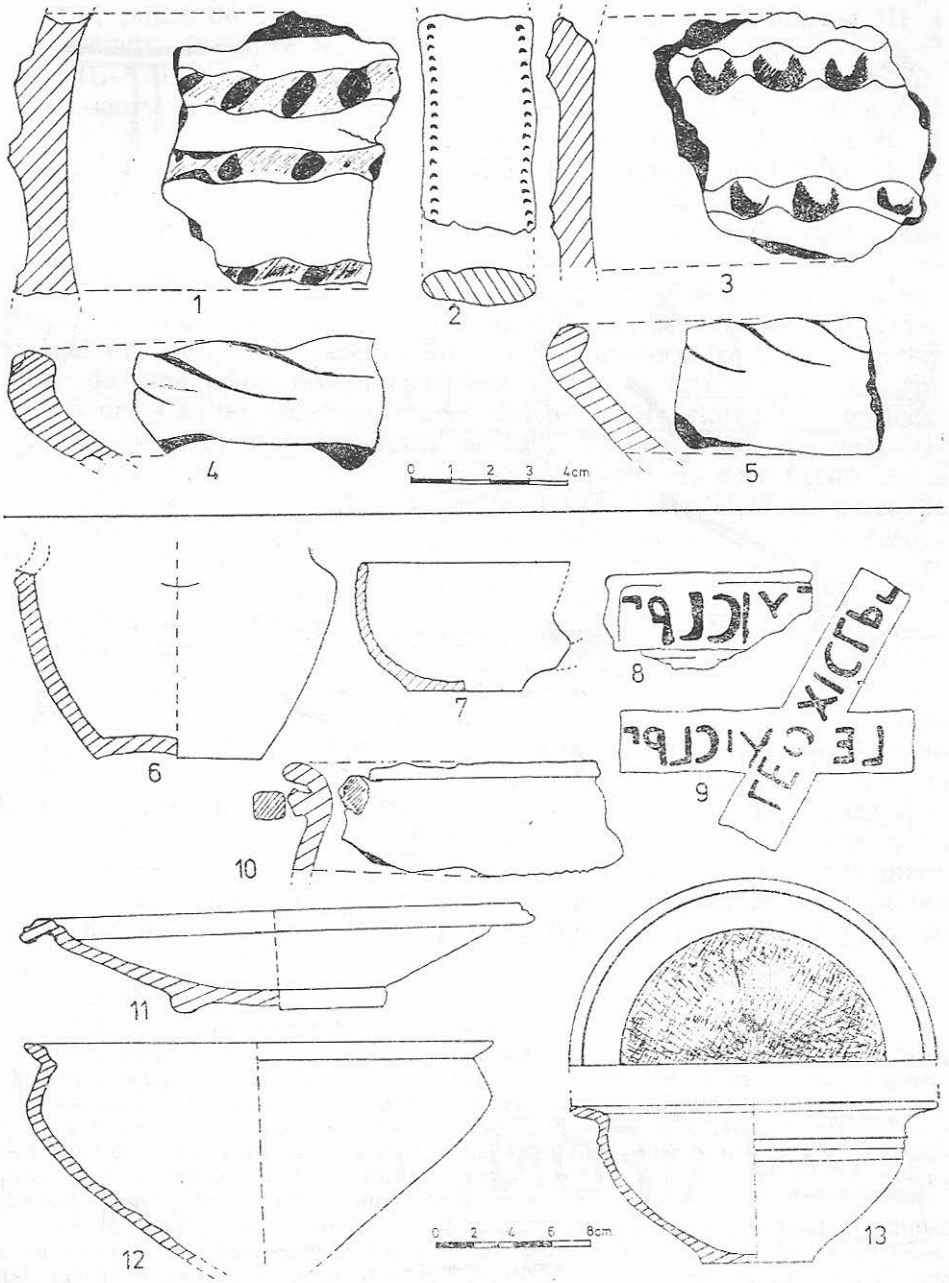

Fig. 14 : 1—5 — Fragmente ceramice hallstattiene ; 6 — vas hallstattian fragmentar descoperit în groapa suprapusă de complexul de pietre cu vatra ornamentată ; 7 — ceașcă hallstattiană tîrzie ; 8—9 — ștampile de pe cărămizi romane ; 10—13 — ceramică romană.

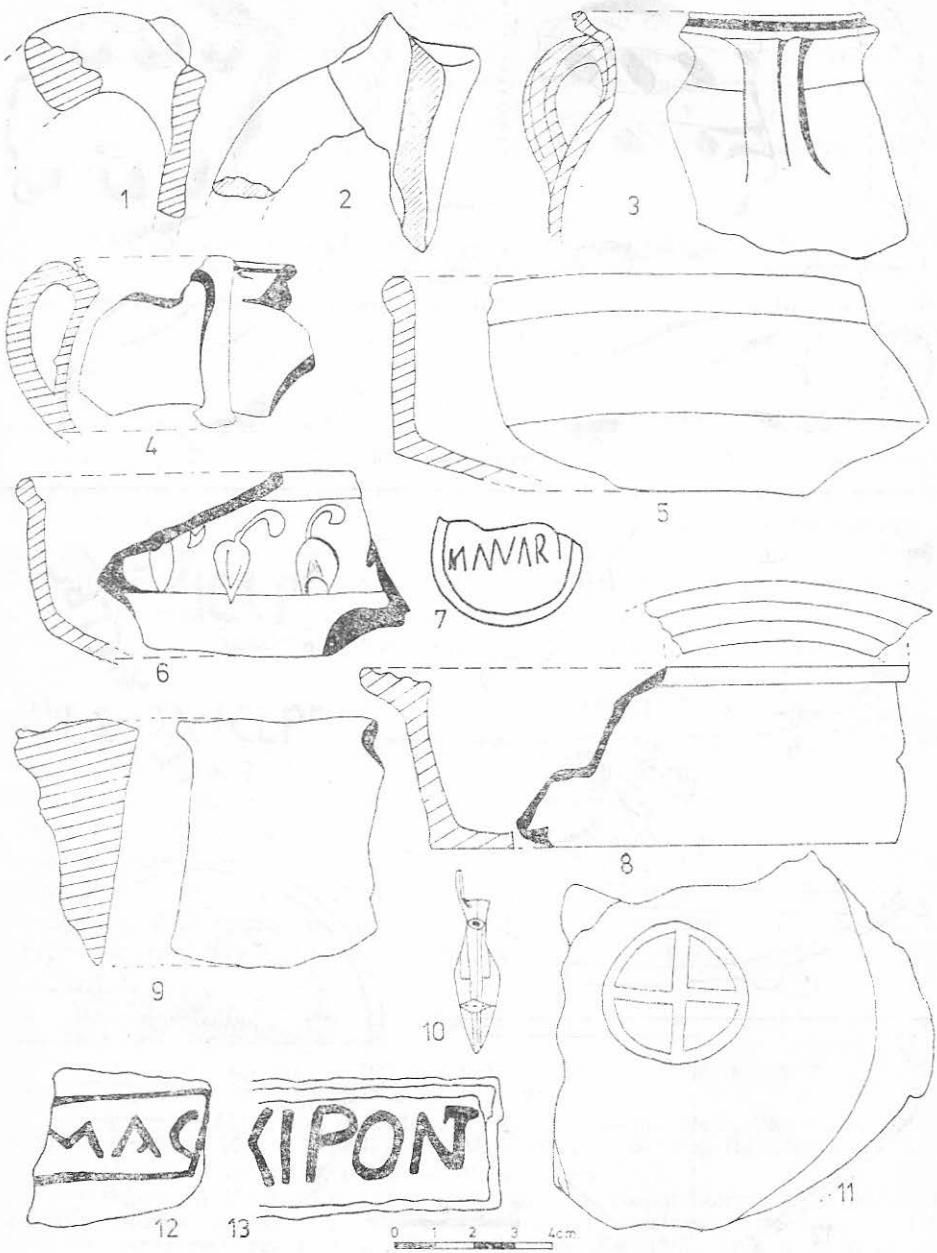

Fig. 15 : 1—2 — torţi de căni hallstattiene tîrzii ; 3—8 — ceramică romană (7 — opaiţ ştampilat) ; 9 — nicovală portativă (batcă) ; 10 — vîrf de săgeată de bronz cu spin recurbat ; 11 — fund de vas cu marcă de olar ; 12—13 — ţigle ştampilate descoperite în punctul „Valea cu tei" — satul Izvoarele (Pîrjoaia), com. Lipniţa.

Din punct de vedere cronologic orizontul cultural Babadag III a fost atribuit de către S. Morintz Hallstatt-ului mijlociu — B_3-C (sec. VIII—VII î.e.n.), precizîndu-se și sincronismul său parțial cu cultura Basarabi [24]. Așezarea sondată de la Rasova — Malul Roșu a fost atribuită primei etape a Hallstatt-ului mijlociu — Hallstatt B_3 și începutului etapei Hallstatt C (sec. VIII — începutul sec. VII î.e.n.), în care ceramica cea mai caracteristică era de tip Babadag III, asemănătoare celei din stațiunea eponimă, asociată cu ceramica de aspect pre-Basarabi, iar cultura Basarabi propriu-zisă, cu ceea ce are ea mai caracteristic, nu se cristalizase încă în zona apropiată. În aceeași măsură apropierea cronologică de orizontul cultural anterior — Babadag II — era mai evidentă [25]. Cu rezerva impusă de caracterul restrîns al cercetărilor de pînă acum putem considera totuși, că locuirea hallstattiană de la Gura Canliei aparține etapei finale a Hallstatt-ului mijlociu (sec. VII — eventual și începutul secolului VI î.e.n.) fără să avem criterii pentru o mai strictă nuanțare a descoperirilor, deși există unele dovezi stratigrafice [26]. Pe de altă parte lipsesc materialele ceramice de tradiție Babadag II, iar unele tipuri de vase, mai ales cele cu corpul bombat, castroanele cu pasta cenușie-gălbuie sau vasele-borcan se apropie de tipurile și tehnica vaselor Hallstatt-ului tîrziu [27].

O problemă deosebită o ridică vatra ornamentată și complexul (locuința rituală cu temelii și platformă de pietre) căreia îi aparține. Ornamentele vetrei, formate din grupuri de cercuri concentrice unite prin tangente, sînt realizate în totalitate din caneluri. Motivul ornamental al cercurilor concentrice legate prin linii tangente este caracteristic în această arie, mai ales ceramicii culturii Babadag. În faza Babadag I întîlnim cercuri mici concentrice asociate cu linii incizate [28]. Acest motiv ornamental apare mult mai frecvent în faza Babadag II, dar cerculețele și liniile tangente sînt executate numai prin imprimare. Pe unele fragmente de vase întîlnim registre ornamentale care cuprind benzi simple, duble sau chiar triple, alcătuite din cerculețe și tangente

---

[24] S. Morintz, *loc. cit.*

[25] M. Irimia, *op. cit.*, p. 123—124.

[26] Cum ar fi de exemplu groapa hallstattiană, cu vasul fragmentar (fig. 14/6 ; 21/1) descoperită în colțul de sud-est al complexului cu vatra ornamentată și suprapusă de acesta. Amintim de asemenea că la cea de a XV-a sesiune de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice, Brașov, 26—28 martie 1981, în raportul asupra săpăturilor efectuate în anul 1980 la Babadag, S. Morintz a precizat că s-au surprins două nivele în stratul cultural de tip Babadag III, care ridică atît problema duratei acestuia, cît și a cronologiei sale interne.

[27] În această situație rămîne totuși greu de explicat absența de la Gura Canliei, pînă acum, a unor materiale ceramice tipice Basarabi, cu forme și motive ornamentale specifice. Dar, oricum, acestea sînt relativ puține în această zonă (la Rasova descoperindu-se întîmplător un singur fragment — M. Irimia, *op. cit.*, p. 124 și fig. 18/1), iar cercetările noastre sînt, totuși, abia la început.

[28] S. Morintz, *op. cit.*, p. 106 și fig. 7/2 ; 8/2.

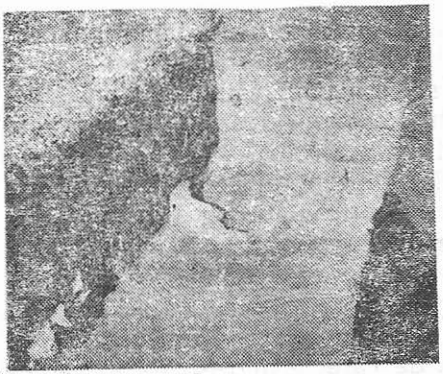

2

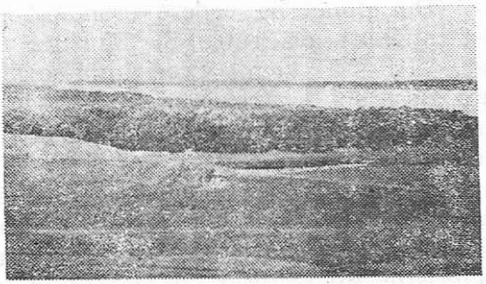

1

3

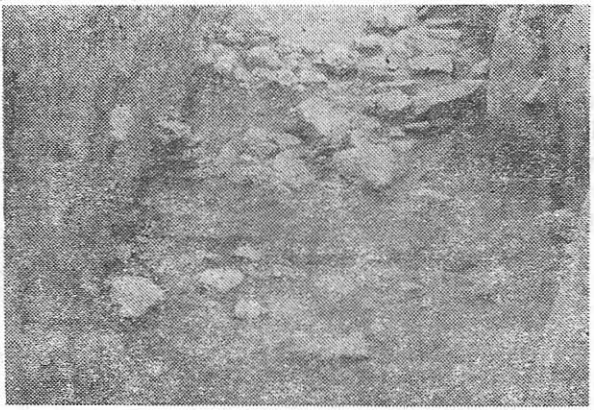

5

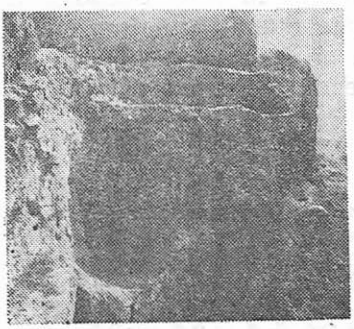

4

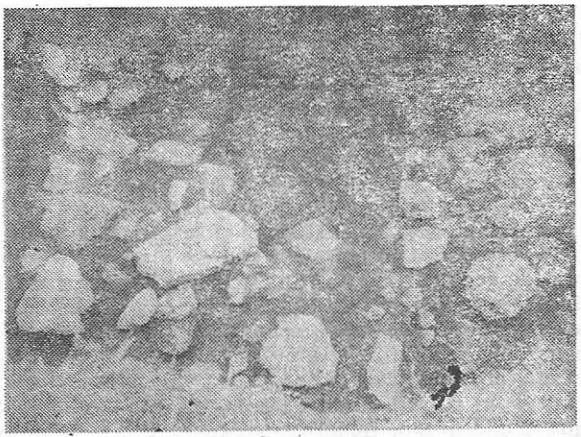

6

Fig. 16 : 1 — Vedere generală a sectorului de săpături (în planul îndepărtat pădurea de pe insula Manca și Dunărea); 2 — cuptorul de copt din secțiunea S_2; 3—4 — cuptorul roman (platforma de ardere și focarul); 5—6 — complexul ritual hallstattian — vedere parțială din secțiunea S_2.

imprimate [29]. Ornamente asemănătoare se întîlnesc și în zone mai îndepărtate [30].

Dar motivele decorative ale vetrei în discuție sînt executate în exclusivitate prin canelare, procedeu caracteristic mai ales orizontului cultural Babadag III. Absența la Gura Canliei a unor descoperiri caracteristice de tip Babadag II, apartenența covîrșitoare a materialului arheologic numai următoarei faze, ca și tehnica de ornamentare ne determină să considerăm vatra și complexul de cult corespunzător ca aparținînd orizontului cultural Babadag III. Este foarte posibil ca motivul cercurilor și tangentelor dispuse în registre decorative, cu numeroase antecedente în spațiul carpato-balcanic [31] să se fi păstrat ca element de tradiție al acestui complex ritual, realizarea lui fiind însă obținută prin noua tehnică — a canelării [32].

Descoperirile de la Gura Canliei par să evidențieze de asemenea existența unui material ceramic datînd din Hallstatt-ul tîrziu, fără ca acesta să poată fi delimitat deocamdată și stratigrafic. Întîlnim fragmente de vase-borcan din pastă grosieră, maronie-cenușie, cu marginea rotunjită și ornamentate sub buză cu un brîu alveolat întrerupt de apucători mici (fig. 21/2—10). Au de cele mai multe ori suprafața netezită. Se aseamănă unor exemplare descoperite la Bîrsești [33], Cernavodă [34] etc. Întîlnim și fragmente de străchini sau castroane cu suprafața gălbuie-cenușie, netezită sumar (fig. 20/23). Nu lipsesc nici fragmentele de căni lucrate de asemenea din pastă grosieră, cu torți

[29] *Ibidem* și fig. 4/1 ; 5/1 ; 7/5—7 ; 8 3—6, 8, 13 ; B. Hänsel *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Uteren Donau*, Bonn, 1976, I, p. 120—134 ; II, pl. 14/3 ; 15/1—10 (Hîrșova) ; 14/2, 4—13 (Babadag) ; 15/12—15 (Brăiliță) etc.

[30] D. P. Dimitrov, Studia Balcanica, 5, Sofia, 1971, p. 75 și fig. 4 (Pșeničevo) ; M. Čičikova, Studia Balcanica, 5, Sofia, 1971, p. 85—87 și fig. 6 (Bukjovici) etc. ; A. I. Meliukova, *Skifiia i frakiiskii mir*, Moscova, 1979, p. 24—28 și fig. 4. În lucrările amintite sînt menționate și celelalte descoperiri asemănătoare de pe teritoriul Bulgariei. A. László, Arh. Mold., 7, 1972, p. 207—223 ; Idem, Thraco-Dacica, București, 1976, p. 89—98 (în grupul cultural Stoicani-Cozia) ; A. I. Terenojkin, *Predskifskii period na dneprovekom pravoberejie*, Kiev, 1961, p. 67, fig. 41 ; A. I. Meliukova, op. cit., p. 72—90 și fig. 25/3, 8, 11 ; 27/1 (în cultura Ciornîiles) etc.

[31] Ca de exemplu în grupul hallstattian timpuriu Insula Banului (S. Morintz, P. Roman, SCIV, 20, 1969, 3, p. 393—423), ori în descoperirile de la Pșenicevo (D. P. Dimitrov, *loc. cit.*), Rascopanița (P. Detev, Apulum, 7/1, 1968, fi. 27—28) etc.

[32] Una dintre cele mai cunoscute vetre de cult, împodobită cu motive spiralo-meandrice, descoperită la Sighișoara și aparținînd culturii Wietenberg este considerată de majoritatea cercetătorilor drept o dovadă a influențelor miceniene (K. Horedt, NÉH, 2, 1960, p. 39 și fig. 5 ; K. Horedt și C. Seraphin, *Die Prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara*—Schässburg, 1971, passim). De asemenea, sînt cunoscute vetrele ornamentale alcătuite din chenare liniare simple, diagonale și cercuri descoperite în unele așezări getice (Mioara Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, București, 1979, p. 85—86 și fig. 9—11). Desigur, vatra ornamentată de la Gura Canliei nu are nici o legătură directă, culturală sau stilistică, cu vetrele menționate mai sus, deși avea tot o semnificație rituală.

[33] S. Morintz, Materiale, 3, 1957, p. 221—223 și fig. 2 ; Idem, Materiale, 5, 1959, p. 356 și fig. 2/2.

[34] D. Berciu, Materiale, 4, 1958, p. 283 și fig. 7 ; 8 (stînga).

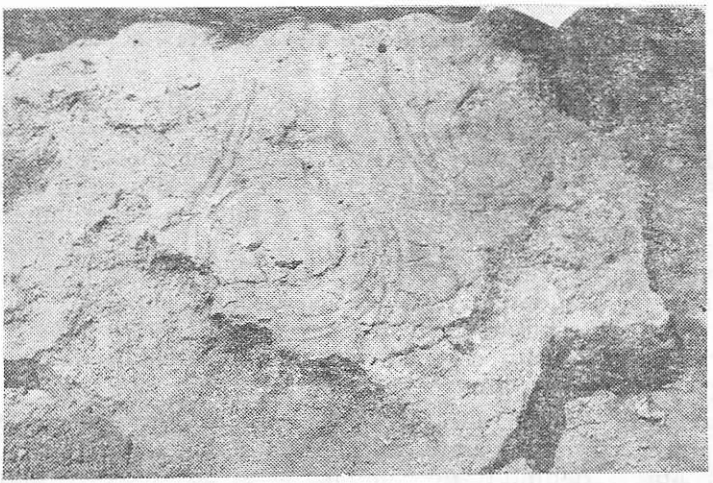

1

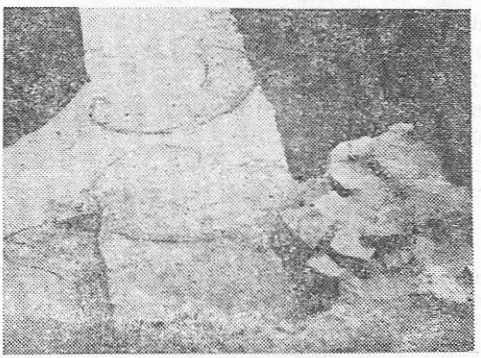

3

2

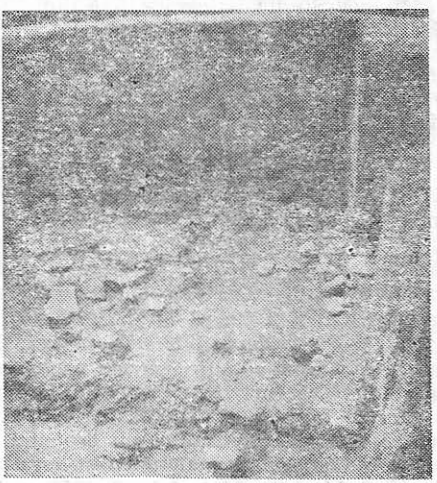

4

Fig. 17. 1 — Vatra hallstattiană ornamentată; 2 — imaginea parțială de la vest la est a secțiunii S_3, cu pietrele complexului hallstattian, după demontarea vetrei; 3 — gropi hallstattiene din secțiunea S_3 (în plan apropiat groapa cu vasul de la fig. 14/6; 21/1, suprapusă de pietrele complexului hallstattian); 4 — caseta secțiunii S_3, cu pietrele complexului hallstattian, după demontarea vetrei.

elipsoidale în secțiune și prevăzute cu o mică proeminență la partea superioară (fig. 15/1 ; 21/13).

O ceașcă (fig. 14/7 ; 21/11) cu profilul oblic, gura larg deschisă și fundul plat se aseamănă unor exemplare de la Bîrsești [35], Ferigile [36] și Dobrina [37]. După tipul căreia îi corespunde pare să fi avut o toartă supraînălțată, din care se păstrează doar punctul inferior de inserție. Pastă gălbuie-maronie, cu multe cioburi pisate în compoziție și suprafața aspră, nefețuită, cu urme cenușii datorate arderii secundare.

Un alt fragment provine de la o ceașcă sau cană, prevăzută cu o mică muchie reliefată pe toartă, deasupra buzei și secțiunea torții rectangulară (fig. 15/2 ; 21/12).

Putem presupune, în stadiul actual al observațiilor noastre că acest material ceramic, puțin numeros dar care se poate îmbogăți prin descoperiri viitoare, este de aspect hallstattian tîrziu, posterior orizontului cultural Babadag III. Aproape în exclusivitate grosier, el se deosebește totuși, atît ca formă cît și ca tehnică, de exemplarele orizontului cultural amintit. Este posibil ca din punct de vedere cronologic această ceramică să corespundă grupului cultural Bîrsești, sesizat de altfel și el în Dobrogea [38], sau orizontului Dobrina—Ravna I—Cernavodă [39].

A DOUA EPOCĂ A FIERULUI

Dintre complexele de locuire de pînă în prezent, acestei epoci îi poate fi atribuit cu certitudine doar un simplu bordei, descoperit în capătul de est al secțiunilor S 2—S 3. A fost cercetat parțial pe o lungime de aproximativ 5,5 m și lățimea de circa 4 m. Era străpuns de mai multe gropi romane și feudale-timpurii, fapt ce a împiedicat delimitarea clară a conturului și a dimensiunilor sale. A fost surprinsă doar marginea de vest, între adîncimile de 1,70—2,37 m de la suprafață și care era de formă aproximativ ovală. Bordeiul pare să fi avut mai multe trepte, dintre care s-a putut surprinde doar una — la adîncimea de 2,06 m — de formă ovală, cu lungimea de circa 1,70 m și lățimea de 0,80 m. Spre marginea de vest a bordeiului a fost descoperit un mic cuptor, cu lungimea de 0,75 m și lățimea de 0,52 m. Bolta acestuia s-a păstrat parțial, doar pe o înălțime de 10—15 cm. Vatra, reprezentată de pămîntul natural întărit prin arderi repetate, avea grosimea de 12—15 cm. Din *praefurnium* s-a mai păstrat doar un fragment de vatră cu lungimea de 40 cm și lățimea de 63 cm. În interiorul bordeiului au

[35] S. Morintz, Materiale, 3, 1957, p. 221, fig. 2/1 ; Idem, Materiale, 6, 1959, p. 232 și fig. 2/1 ; Idem, Materiale, 7, 1961, p. 201, 203, fig. 1/2, 3.

[36] A. Vulpe, Dacia, NS, 21, 1977, p. 83—84 și fig. 10/A 4 ; B 6 ; 10/A 12 ; 14/A 3—4 ; 15/B 4, 7.

[37] M. Mirčev, Izvestija — Varna, 1(16), 1965, p. 33 și urm., pl. I/2 ; VII/20.

[38] G. Simion, Thraco-dacica, 1, 1976, p. 143—147 și fig. 1 ; 2/1—6.

[39] Pentru încadrarea cronologică a acestui ultim orizont cultural de reținut și opiniile exprimate de B. Hänsel, P.Z., 49, 1974, 2, p. 210—216 și A. Vulpe, Dacia, NS, 21, 1977, p. 89—90.

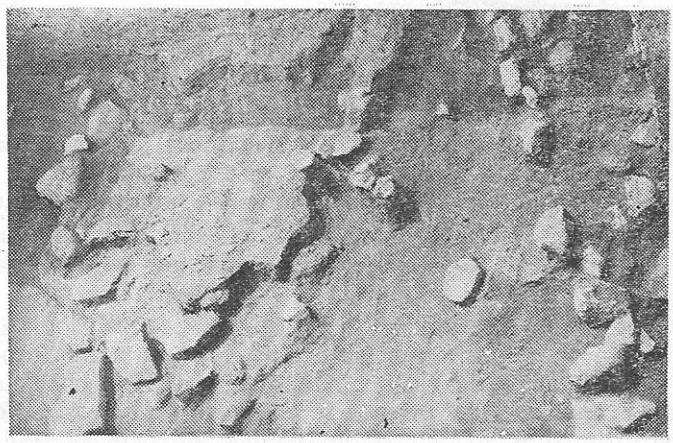

1

2

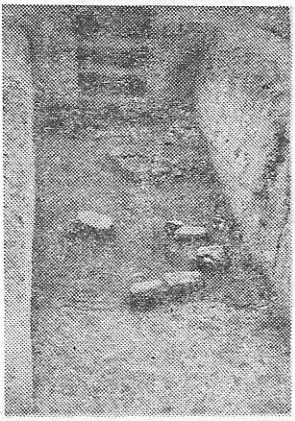

3

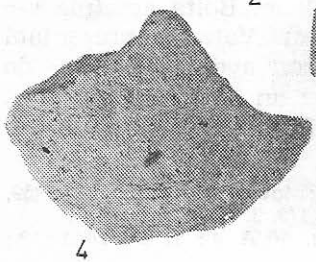

4

5

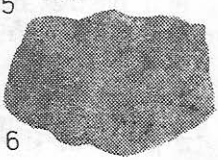

6

7

8

Fig. 18 : 1 — caseta secțiunii S_3 cu vatra ornamentată și pietrele complexului hallstanttian ; 2 — pietrele complexului amintit și gropile hallstattiene aflate parțial sub nivelul lor ; 3 — vedere parțială a secțiunii S_3 cu bordeiul de epocă Latène ; 4—8 — fragmente ceramice de tip Cernavodă I.

fost descoperite fragmente ceramice autohtone și grecești, o cană cenușie lucrată la roată, precum și un *kantharos* elenistic. Aparține probabil secolului I î.e.n. [40].

Menționăm de asemenea că în carourile 5—6 ale secțiunii S 1 și în caseta din spre S 3, la adîncimea de 1,70—1,75 m a fost surprinsă o zonă de arsură și cărbuni, cu fragmente ceramice caracteristice celei de a doua epoci a fierului. Arsura discontinuă — din cauza nivelelor ulterioare de locuire, care au deranjat-o — ar putea reprezenta urmele unei locuiri din epoca amintită și care nu poate fi delimitată prea clar.

Urmele altor arsuri intense, discontinui, în zona cărora au apărut fragmente ceramice getice și elenistice, precum și un vîrf de săgeată (fig. 15/10 ; 22/9) au fost observate de asemenea în carourile 7—9 ale secțiunii S 2, la adîncimea de 1,60—1,70 m de la suprafața actuală. Resturile unei vetre fragmentare, probabil de aceeași epocă, prevăzută cu o mică alveolare, au fost descoperite în profilul de sud al secțiunii S 3 ; aceasta suprapunea parțial complexul de pietre cu vatra hallstattiană ornamentată [41].

Aceleiași epoci îi aparțin și cîteva gropi cu materiale caracteristice. O asemenea groapă, cu diametrul maxim de 1,65 m, a fost descoperită în caroul 2 al secțiunii S 3, între adîncimile de 1,90—2,70 m (fig. 8/2).

Altă groapă, sub formă de clopot, surprinsă în caroul 1 al secțiunii S 3, între 1,95—2,71 m de la suprafața terenului aparținea aceleiași epoci. O alta, de dimensiuni mai mici, în care se afla un vas de tip *Lekanis* a fost descoperită în S. 4 [42]. Este posibil ca și alte cîteva gropi să fi aparținut aceleiași epoci, dar în unele situații nu s-a putut preciza cu certitudine nivelul arheologic din care ele începeau să se adîncească, iar materialele descoperite sînt nereprezentative.

Inventarul arheologic cel mai numeros și caracteristic acestei perioade este ceramica. În cadrul acesteia s-au putut deosebi următoarele categorii : 1) ceramică lucrată cu mîna ; 2) ceramica cenușie lucrată la roată ; 3) ceramica grecească și elenistică.

1) *Ceramica lucrată cu mîna.* Această categorie este reprezentată de fragmente cenușii-gălbui, cenușii-maronii, gălbui-roșcate, purtînd uneori urme datorate arderii secundare, cu pasta grosieră, care conține nisip și cioburi pisate.

Întîlnim fragmente de oale în formă de sac, ornamentate de obicei sub buză cu un brîu alveolat și proeminențe mici, puțin lățite (fig. 22/16, 19, 22 ; 23/2—5). În cîteva situații (fig. 22/20 ; 23/1), din brîul orizontal ori de sub apucătorile plate pornesc oblic sau vertical alte brîuri alveolate. Fragmentele amintite aparțin unui tip de vas întîlnit foarte frec-

[40] M. Irimia, Pontica, 13, 1980, fig. 2/9, 10 ; 6/1, 2.
[41] Mai sus.
[42] M. Irimia, *Cercetări arheologice în așezarea hallstattiană de la Gura Canliei (1980)*, comunicare prezentată la cea de a XV-a Sesiune de rapoarte, Brașov, 26—28 martie 1981 ; în volumul de Materiale și cercetări arheologice, 14, 1981 — sub tipar.

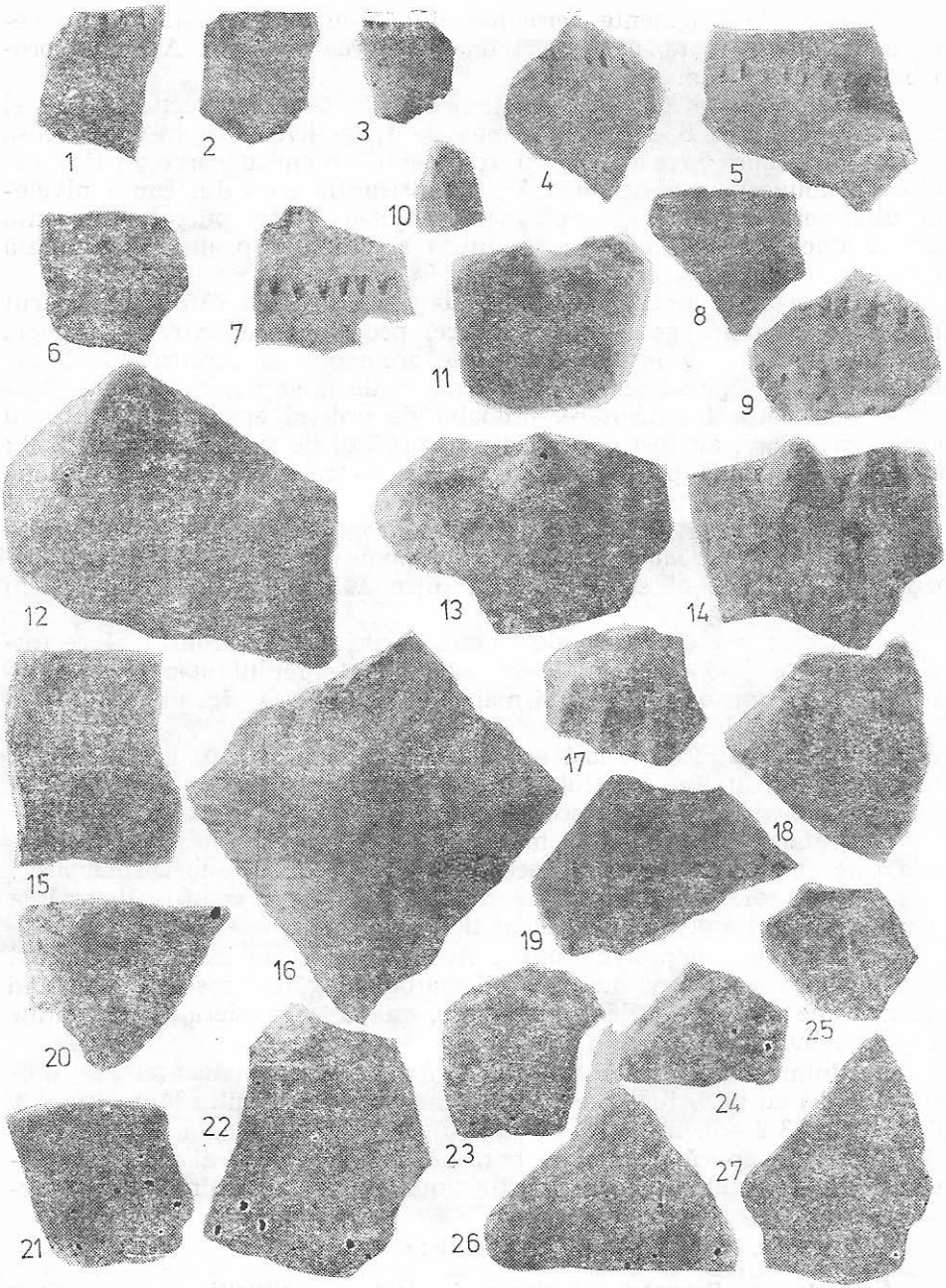

Fig. 19 : 1—9 — Fragmente ceramice de tip Cernavodă III ; 10 — răzuitor de silex ; 11 — topor fragmentar ; 12—27 — fragmente ceramice hallstattiene.

vent în necropolele și așezările getice, îndeosebi în secolele V—III î.e.n.[43], dar și mai tîrziu.

Alte cîteva fragmente de vase-sac (fig. 22/15, 21), cu pasta castanie, de asemenea grosieră și cu urme de ardere secundară, sînt ornamentate sub buză cu un șir orizontal de alveole adîncite în peretele vasului. Se aseamănă unor exemplare întîlnite la Histria[44], Dinogetia[45], Hațeg[46] etc. Alt fragment (fig. 22/17) prevăzut cu o apucătoare în formă de potcoavă aparține unui exemplar în formă de clopot, tip ceramic de asemenea foarte cunoscut în Dobrogea în secolele V—IV î.e.n.[47]. Din aceeași categorie fac parte și vasul miniatural ori vasul-sac descoperite în anul 1980 în secțiunea S 4[48], precum și o apucătoare plată (fig. 22/18).

2) *Ceramica cenușie lucrată la roată.* În cadrul acestui tip distingem două subgrupe. Cea dintîi (fig. 22/11, 12) cuprinde exemplarele cu pasta cenușie-neagră sau cenușie-maronie la exterior, dar cu miezul gălbui-maroniu. Pasta este arsă slab, friabilă, cu suprafața corodată. Aparține unei categorii lucrate cu certitudine de autohtoni. Distingem, astfel, un fragment de oală cu partea superioară tronconică și buza evazată, un perete de castron ori strachină (fig. 22/11), precum și o toartă de cană (?) prevăzută cu un buton supraînălțat (fig. 22/12). A doua subgrupă este reprezentată de fragmente de culoare cenușie-deschisă, cu pasta densă, arsă egal pe toată adîncimea pereților. Acesteia îi pot fi atribuite un fragment de castron cu buza trasă în interior, ornamentat pe marginea exterioară cu trei caneluri orizontale (fig. 22/10), un fragment de strachină cu buza evazată, o toartă de ceașcă fragmentară (fig. 22/13), precum și un fragment de chiup cu pereții groși de 1,7 cm (fig. 22/14). Subgrupei amintite, care cuprinde mai probabil vase cenușii grecești importate în mediul local, decît produse autohtone, îi putem atribui și vasul de tip *Lékanis* descoperit în S 4[49]. Este dificil de încadrat într-o anume perioadă această ceramică fragmentară; exemplarele prezentate par să aparțină totuși secolelor V—III î.e.n. În schimb, cana cenușie

---

[43] La Cernavodă (D. Berciu, Materiale, 4, 1957, p. 283 și fig. 5 — dreapta, 7 și 8 — stînga); Telița (G. Simion, Gh. I. Cantacuzino, Materiale, 8, 1962, p. 374, 377 și fig. 3/9; 3/17); Bugeac (M. Irimia, Pontice, 1, 1968, p. 204—205 și fig. 10, p. 213 și fig. 26) Poienești (R. Vulpe, Materiale, 1, 1953, p. 276 și fig. 58); Enisala G. Simion, Peuce, 2, 1971, p. 63—129, passim); Rasova — Malul Roșu (M. Irimia, Pontica, 7, p. 126—127 și fig. 27/1—3, 6); Zimnicea (A. D. Alexandrescu, Dacia, NS, 24, 1980, p. 44—45 și fig. 13—17).

[44] M. Coja, Pontica, 3, 1970, p. 103—105, fig. 2/9 — 15.

[45] Al. Barnea, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 105—109, fig. 2/2, 14; 3/2.

[46] M. Irimia, Pontica, 13, 1980. fig. 7/3, 5.

[47] La Satu Nou (B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, Materiale, 8, 1962, p. 370 și fig. 1/5); Bugeac (M. Irimia, *Neue Daten über das Bestattungsritual und die Chronologie des getischen Nekropole von Bugeac*, Traco-dacica, 2, 1981, fig. 3/1; 5/1 — sub tipar); alte exemplare inedite se află în Muzeul din Constanța; Enisala (G. Simion, *op. cit.*, passim).

[48] M. Irimia, *Cercetări arheologice în așezarea hallstattiană de la Gura Canliei (1980)*, Materiale, 14 — sub tipar.

[49] *Ibidem.*

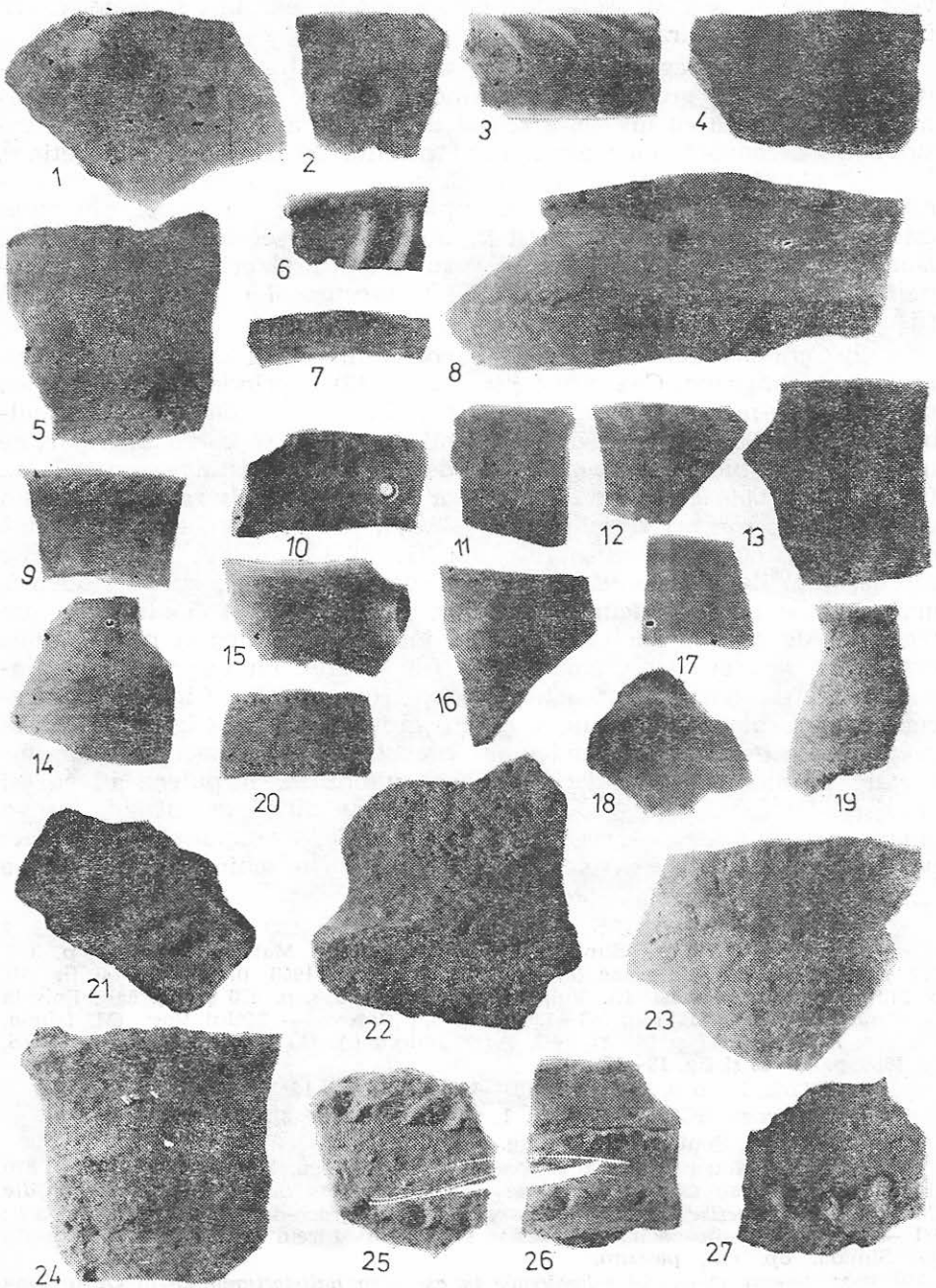

Fig. 20 : Fragmente ceramice hallstattiene

descoperită în interiorul bordeiului amintit mai sus, este mai tîrzie, putîndu-se data la sfîrșitul secolului II — secolul I î.e.n.[50].

3. *Ceramica greacă și elenistică.* Cercetările întreprinse la Gura Canliei au scos la iveală, de asemenea, cîteva fragmente de vase grecești cu figuri roșii. Acestea au apărut uneori (fig. 22/1, 3) în nivele corespunzătoare celei de a doua epoci a fierului[51], împreună cu exemplare grosiere, lucrate cu mîna, greu de atribuit unei anumite grupe. Alteori (fig. 22/2, 6) ele au fost recuperate din straturile romane[52], unde au ajuns datorită răscolirilor provocate de numeroasele gropi existente în zonă. Un fragment de *pelike* (?) sau *crater* (?) (fig. 22/1) este ornamentat cu o bandă verticală, în mijlocul căreia apar două șiruri de puncte, alternînd în zig-zag, precum și două linii verticale, executate cu vopsea neagră pe fondul roșu al bandei. În stînga se observă un fragment din mantia unui personaj, iar în dreapta urmele torții sub care apar cîteva elemente ale unui motiv vegetal (?) stilizat; toate ornamentele sînt executat cu vopsea roșie. Nu avem elemente suficiente pentru încadrarea tipologică și cronologică a acestui fragment, dar analogiile pentru banda verticală cu cele două șiruri de puncte conduc spre exemplare datate în secolele V și IV î.e.n.[53] Considerăm mai probabil ca fragmentul în discuție să aparțină secolului IV î.e.n.

Un alt fragment (fig. 22/6) prezintă o bandă ornamentală la fel cu cea a exemplarului anterior, precum și o volută dintr-un motiv vegetal (?) incomplet. Pentru celelalte fragmente, nedeterminate (fig. 22/2-5), precizăm doar că aparțin tot ceramicii grecești cu figuri roșii și se pot data, probabil, de asemenea în secolul IV î.e.n.

Dintre fragmentele de amfore amintim descoperirea[54] unui exemplar (fig. 22/23) care pare să aparțină grupului de Chios, cu gîtul înalt, cilindric[55] (secolele IV-III î.e.n.), precum și a unei torți (fig. 22/7) cu mică în pastă, aparținînd unui exemplar de Thasos. S-au mai descoperit fragmente de amfore heracleene[56], sinopeene[57], torți bifide de Cos[58] etc.

---

[50] M. Irimia, Pontica, 13, 1980 — sub tipar.

[51] Toate exemplarele de la fig. 22/1, 3—6 au apărut în secțiunea S 1, astfel: 22/4—5, în caroul 8, la —1,35 —1,50 m; 22/3, în caroul 6, la —1,75 —1,80 m; 22/1, în carourile 8—9, la —1,85 —1,90 m.

[52] Exemplarul de la fig. 22/6 a fost descoperit în S 1, caroul 7, la —0,95 —1 m, iar cel de la fig. 22/2 în S 3, caroul 6, la — 0,95 —1 m.

[53] David Moore Robinson, Sarah Elizabeth Freeman, *Corpus Vasorum Antiquorum* (CVA), U.S.A., fasc. 6, Cambridge, Massachusetts, 1937, p. 23, 2 a—b, pl. XXVI; *pelike* — 500—490 î.e.n.; Giulio Q. Giglioli, Vera Bianca, *CVA*, Italia, fasc. 39, Roma, Musei Capitolini fasc. II, 1965, III/1, p. 4, pl. 22 și 23/1; *pelike* — înainte de 470 î.e.n.; Maria-Louise Bernhard, *CVA*, Polonia, fasc. 6, Varsovie — Musée National, p. 15—16, pl. 29—32, *crater* cu colonete — secolul IV î.e.n.

[54] În secțiunile: S 1, caroul 6, la —1,65 —1,70 m (fig. 22/23); S 2, caroul 4, la —1,50 —1,55 m (fig. 22/8); S 1, caroul 9, la —2,15 —2,35 m (fig. 22/7).

[55] I. B. Zeest, *Keramiceskaia tara Bospora*, MIA, 83, 1963, p. 77—78, pl. IV/13; M. Lazarov, Izvestiia — Varna, 9 (24), 1973, p. 9, 13 (nr. 33—39 — catalog), tipul D și pl. III—IV.

[56] În caroul 8, S 3, —1,30 m (inv. 21 533).

[57] În S 2, caroul 6, — 1,05 m (inv. 21 533).

[58] În S 2, caroul 7, —1,70 —1,80 m (inv. 21 661).

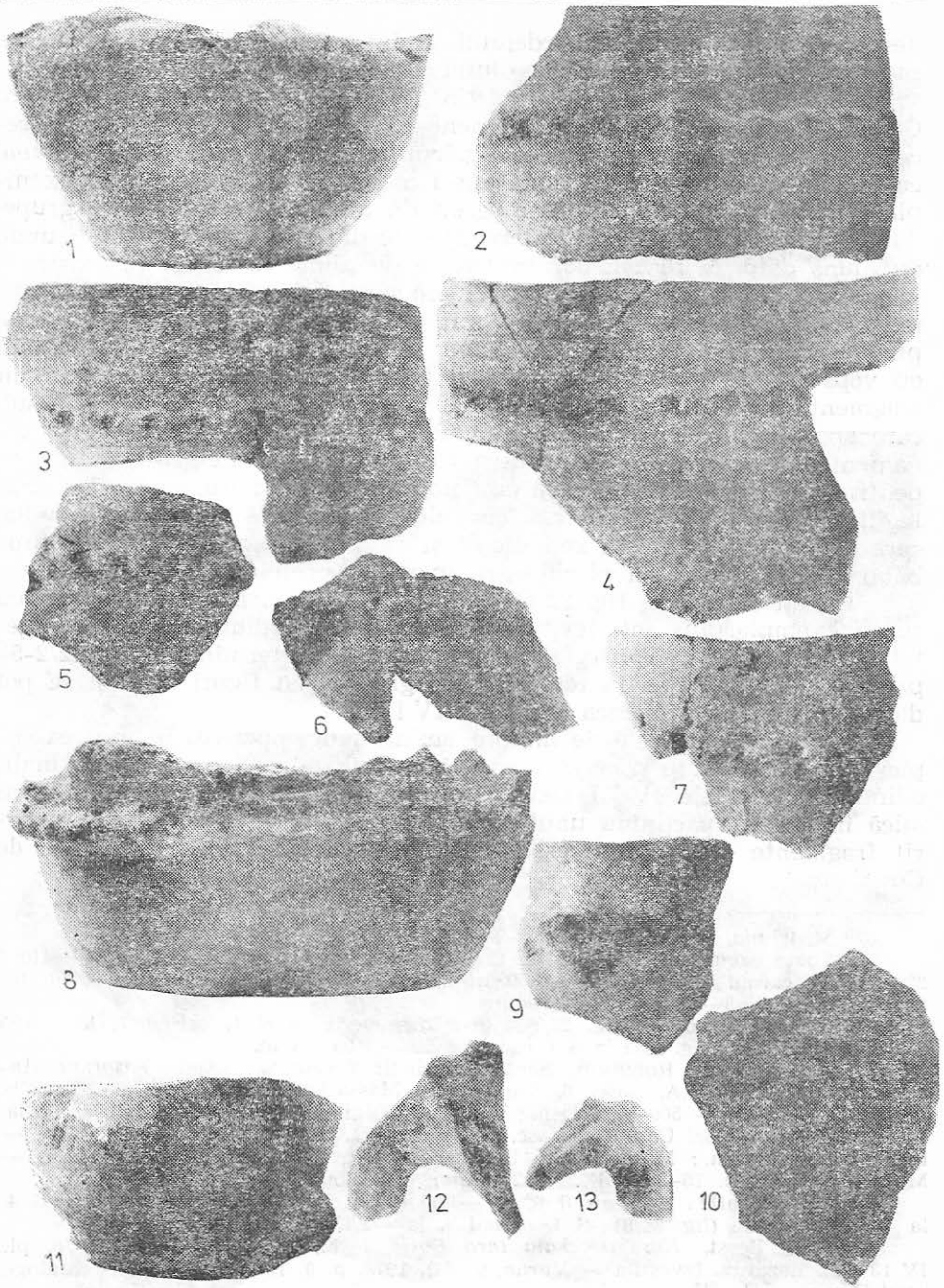

Fig. 21 : 1 — Vas hallstattian fragmentar descoperit în groapa suprapusă de complexul de pietre cu vatra ornamentată ; 2—10 — fragmente hallstattiene tîrzii, din caroul 5 al secțiunii S_1, — 1,65 — 1,70 m ; 11 — ceașcă hallstattiană tîrzie, descoperită în caroul 3 al secțiunii S_2, — 1,60 — 1,70 m ; 12—13 — torți de căni hallstattiene tîrzii.

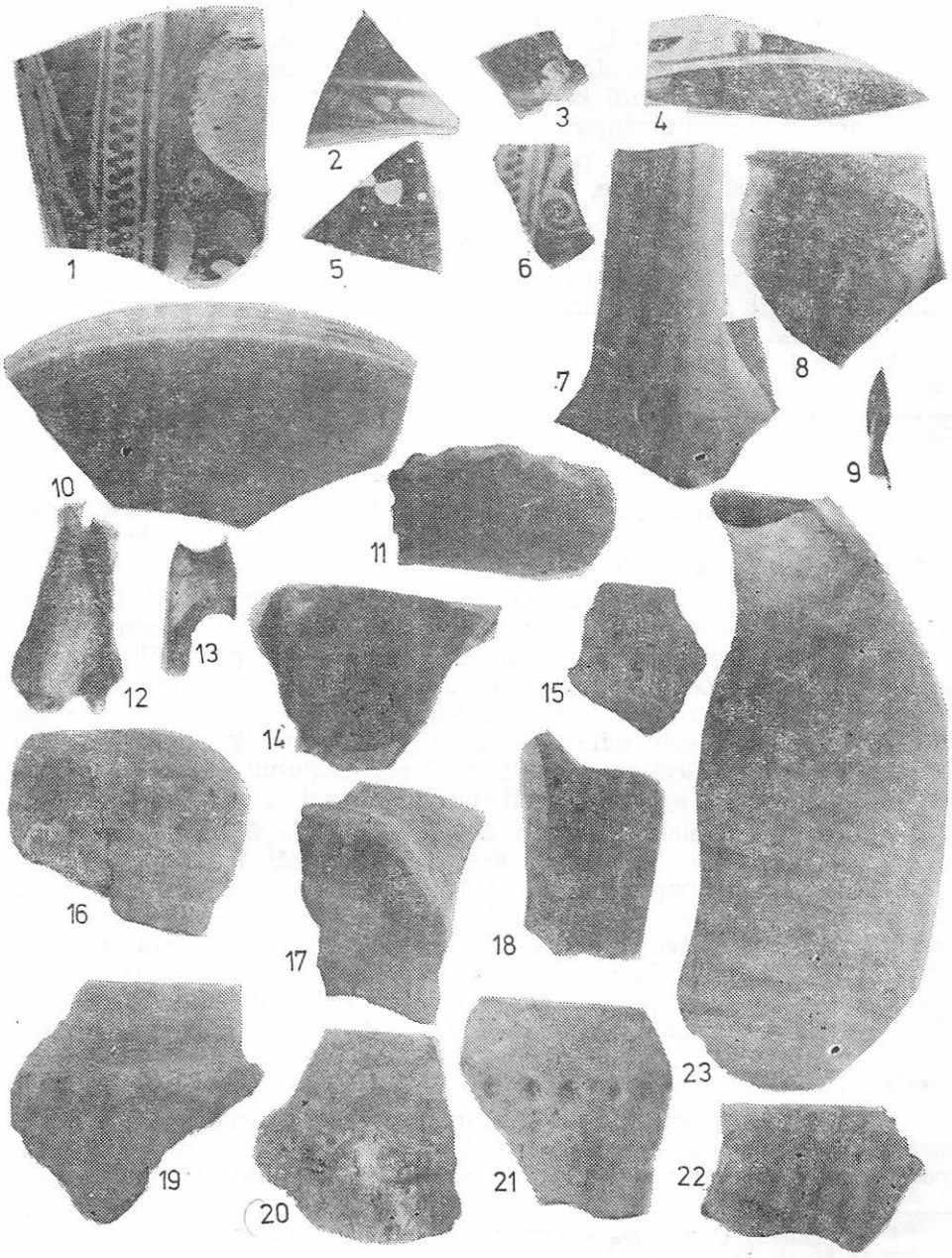

Fig. 22 : 1—6 — Fragmente de vase grecești cu figuri roșii ; 7—8,23 — fragmente de amfore ; 9 — vîrful de săgeată de bronz cu spin recurbat ; 10—14 — ceramică cenușie lucrată la roată ; 15—22 — ceramică getică lucrată cu mîna.

În zona așezării au mai apărut întîmplător două ștampile de amfore rhodiene din secolul III (?) î.e.n. [59] și o alta sinopeană, corespunzătoare grupei a VI-a cronologice [60]. Amintim de asemenea descoperirea în bordeiul cercetat a unui *kantharos* care se datează în secolul I î.e.n., sau la începutul celui următor.

Acestei locuiri îi mai pot fi atribuite un vîrf de săgeată „scitică" de bronz cu două aripioare, dulie lungă și spin recurbat (fig. 15/10; 22/9" [61], care poate fi datat în a doua jumătate a secolului VII — secolul VI î.e.n. [62], precum și un denar roman republican, din anul 77 î.e.n. [63].

Materialul arheologic corespunzător celei de-a doua epoci a fierului, descoperit la Gura Canliei, se datează într-un interval corespunzător secolelor V-I î.e.n. Nu este exclus ca cercetările viitoare să surprindă complexe arheologice mai bogate, care să ne ofere date mai numeroase, precum și o delimitare stratigrafică și cronologică mai strictă privind această epocă.

EPOCA ROMANĂ

Stratul de cultură roman și romano-bizantin este relativ bogat, cu toate că în interiorul lui nu s-au putut determina întotdeauna, cu suficientă claritate, nivelele de locuire.

În carourile 6—9 ale secțiunii S 2, pe o lungime de circa 7,5 m au apărut, la adîncimea de 0,75—0,85 m, două suprafețe discontinui de olane și țigle fragmentare (fig. 3). Ele reprezentau probabil resturile acoperișului unei locuințe de suprafață. Sub țiglele și olanele amintite s-au putut distinge resturile arse la roșu ale podinei locuinței, care au fost surprinse pînă spre adîncimea de 1,10—1,20 m. Atît din punct de vedere al situației stratigrafice, cît și al materialului ceramic descoperit, locuința amintită aparține epocii romano-bizantine.

Un alt grup relativ compact de olane și țigle fragmentare a fost observat în carourile 7 și 8 ale aceleiași secțiuni, la adîncimea de 1,05—1,15 m, pe o lungime de circa 3 m și lățime de 1,75 m (fig. 9/2). El suprapunea de asemenea resturile unei podine arse, gălbuie-roșiatică, discontinuă, cu cenușă și cărbune, ale cărei adîncimi erau cuprinse între 1,25—1,55 m. Podina cu grupul de olane și țigle amintit se afla sub podina, olanele și țiglele locuinței romano-bizantine. Printre resturile de olane și țigle ale nivelului inferior, deranjate de o groapă feudală timpurie, a fost descoperită la adîncimea de 1,15—1,25 m, partea inferioară a unui vas feudal-timpuriu (fig. 27/10).

În unele porțiuni podina arsă, mai timpurie, continua cu zone nearse de lut galben, care reprezintă urmele nivelărilor efectuate în epoca romană timpurie pentru a corecta denivelările anterioare ale tere-

[59] N. Conovici, C. Mușețeanu, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 546—547.
[60] M. Irimia, Pontica, 13, 1980.
[61] Descoperit în S 2, caroul 8, —1,55 —1,60 m.
[62] V. Vasiliev, *Sciții agatîrși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980, p. 74, varianta A la și pl. 9/3—6.
[63] D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 144.

nului. Straturile arheologice romane erau străpunse însă de mai multe gropi feudale timpurii, ori suprapuse de vetre, cuptoare și alte amenajări din aceeași epocă, ce le-au deranjat destul de mult.

Aproximativ aceleași nivele romane au fost surprinse și în secțiunea S 3. Sub complexele feudale-timpurii întîlnim relativ puține materiale romano-bizantine. Partea inferioară a acestui nivel este marcată de cîteva lentile discontinui (fig. 5) de lut galben, descoperite la adîncimile de 0,95—1,00 m, în carourile 1, 3, 4, 6 și care acopereau locuirile mai vechi. Acestui nivel îi aparține o oală ceramică fragmentară, de mari dimensiuni, descoperită în caroul 6, la adîncimea de 1 m (fig. 24/13). În același carou, sub nivelul marcat de lentilele de lut amintite, la adîncimea de 1,15 m a fost descoperit un mic grup de olane și țigle (fig. 5). Sub acesta s-a găsit, la adîncimea de 1,35 m, un vas getic fragmentar, lucrat cu mîna, din sec. II—III e.n. (fig. 23/21). Nu toate lentilele de lut galben descoperite la adîncimile de 0,95—1,00 m erau suprapuse de țigle și olane, deoarece nu s-au descoperit peste tot urme de construcții.

În secțiunea S 2, lentilele de lut ce marchează nivelarea romană timpurie și care poartă urme intense de arsură, sînt surprinse în carourile 6—7 pînă la adîncimea de 1,40—1,55 m. În carourile 1—2 ale secțiunii S 3 a apărut de asemenea, între adîncimile de 1,50—1,60 m, o nouă lentilă aproape continuă de lut galben, care suprapune nivelele mai vechi, de epocă Latène. În acest sector nivelarea de epocă romană a fost străpunsă mai puțin de gropi sau de alte complexe feudale timpurii, de aceea ea se păstra relativ compact. În caroul 2 al secțiunii S 2 între adîncimile de 1,30—1,55 m au fost descoperite două străchini fragmentare de epocă romană-timpurie (fig. 14/12, 13; 23/8, 9), iar în caroul 9 o roată fragmentară cioplită dintr-o țiglă sau olană (fig. 25/10). În caroul 7 al aceleiași secțiuni, la adîncimea de 1,55 m a fost descoperită o altă lentilă de lut, arsă intens, în jurul căreia se aflau mai multe pietre și materiale romane specifice. În carourile 8—9 țiglele, olanele și materialele ceramice romane timpurii se aflau la adîncimea de 1,35—1,40 m, după care urmau resturile arse ale podinei. În carourile 10—11, fragmentele de olane și țigle ale aceluiași nivel erau cuprinse între adîncimile de 1,25—1,40 m, după care, pînă spre adîncimile de 1,40—1,50 m urma podina propriuzisă cu suprafața gălbuie-roșcată, din cauza arderii. Pe acest nivel au fost descoperite fragmente ceramice din secolele II—III e.n. un fragment de grătar al unui cuptor, precum și un sestert din anul 97 e.n., din timpul împăratului Nerva [64]. De asemenea, în carourile 3—4 ale secțiunii S 1, la adîncimea de 1,60—1,65 m au fost descoperite urmele nivelării romane timpurii, realizată din lut galben, sub forma unei lentile, dar care era mult deranjată de complexele ulterioare de locuire. Aceasta acoperea nivelele mai vechi, cărora le aparțineau și numeroase pietre ori materiale arheologice caracteristice.

[64] Moneda a apărut în S 2, caroul 10, la adîncimea de 1,45 m, BMC 112; identificarea R. Ocheșeanu.

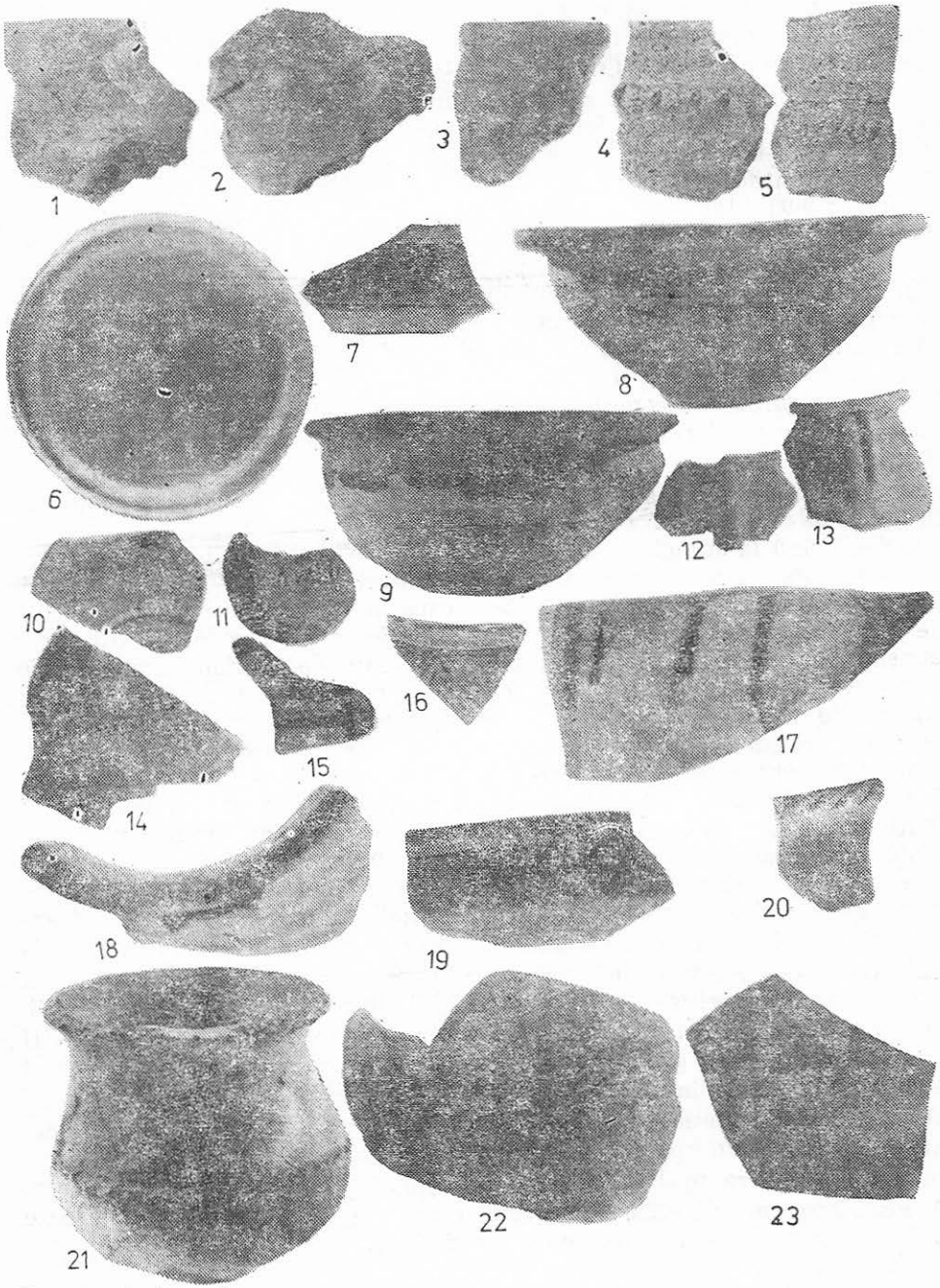

Fig. 23 : 1—5 — Ceramică getică lucrată cu mîna ; 6—19, 22—23 — fragmente ceramice romane ; 20—21 — ceramică getică de epocă romană.

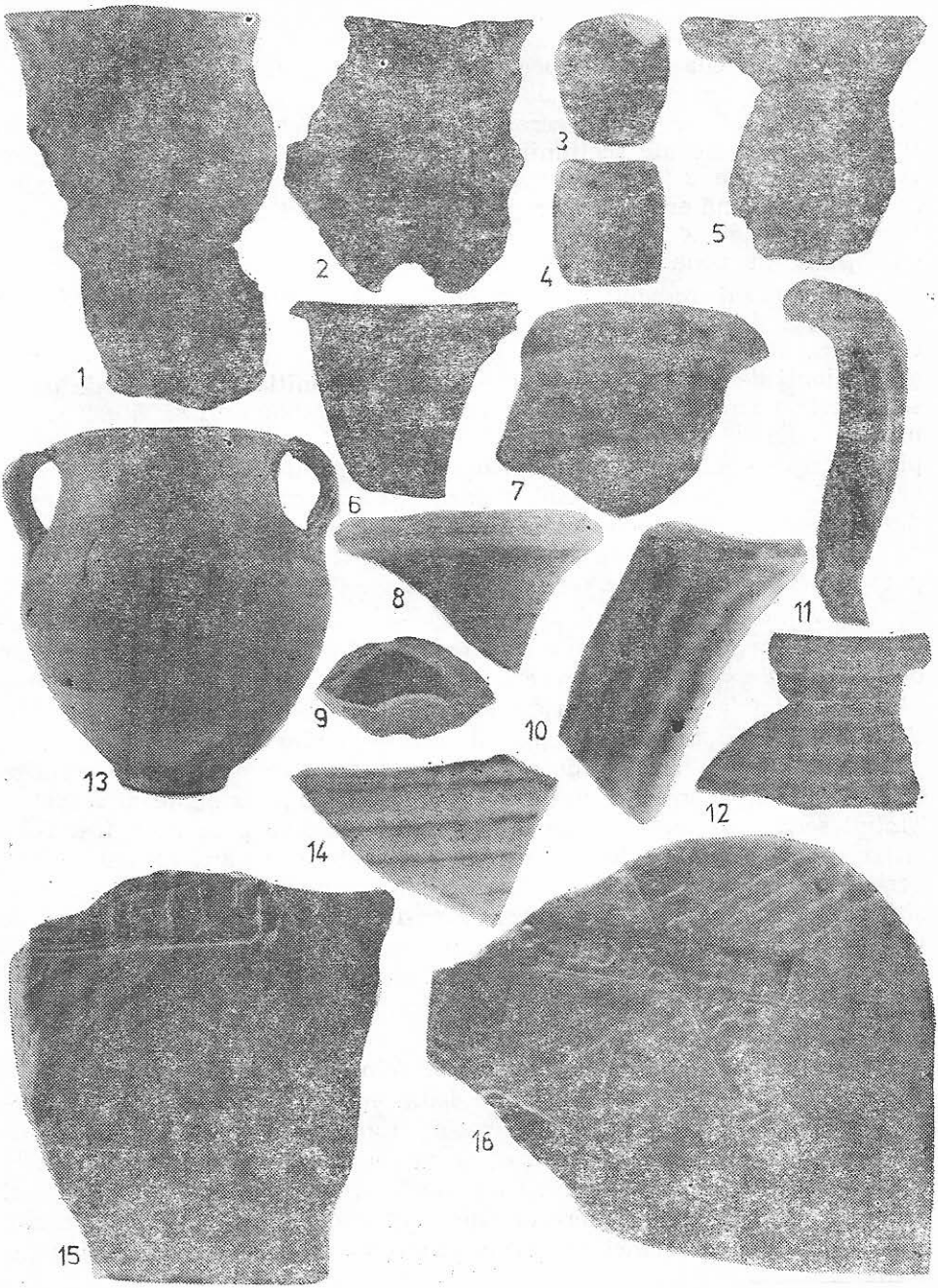

Fig. 24 : 1—2, 5 — Fragmente ceramice de tip sarmatic ; 3—4 — vase miniaturale ; 6—12 — fragmente ceramice romane și romano-bizantine ; 13—14 — cărămizi ștampilate.

Cercetările întreprinse au dus de asemenea la descoperirea mai multor gropi menajere din epoca romană. O asemenea groapă a fost surprinsă între adîncimile de 1,30—1,95 m în caroul 3 al secțiunii S 3 ; o alta, cuprinzînd fragmente ceramice, olane și țigle caracteristice, descoperită în caroul 4 ale secțiunii S 2 străpungea nivelele mai vechi pînă la adîncimea de 2,35 m. În secțiunea S 1 o astfel de groapă, a cărei adîncime maximă era de 1,98 m, a apărut în caroul 10, iar o alta, de mari dimensiuni (2,60 × 2,40 m) și adîncă de 2 m de la suprafața solului, s-a descoperit în zona carourilor 6—7.

Tot epocii romane îi aparține un cuptor fragmentar, erodat în mare parte de apele Dunării (fig. 11/1, 2 ; 16/3, 4). Acesta, de formă circulară, avea focarul săpat în pămîntul steril. În focar s-au construit apoi pilonii de susținere ai camerei de ardere, inițial în număr de patru sau cinci, dintre care se păstrau doar trei în momentul săpăturii. Pilonii, înalți de circa 70 cm și groși de 30—32 cm, erau construiți din chirpici nearși — întăriți ulterior prin arderi repetate — fragmente de cărămizi și de olane. Peste piloni și focar s-a construit din chirpici de mari dimensiuni, fragmente de cărămizi și de olane lipite cu lut, platforma de ardere a vaselor, groasă de circa 20 cm. În platformă au fost rezervate orificiile de tiraj, din care se păstrau zece.

Pornind de la nivelul platformei s-a construit apoi camera de ardere a vaselor, cu o grosime a pereților de 24 cm, folosindu-se fragmente de olane, țigle și cărămizi. Pereții camerei de ardere, distruși de locuirea ulterioară, feudal-timpurie și erodați de ape, se păstrau doar pe o înălțime maximă de 45 cm. Atît pereții focarului, pilonii de susținere, cît și platforma ori camera de ardere au fost acoperite cu un strat de lut gros de 1—1,5 cm. Diametrul inițial al cuptorului era probabil de circa 1,50 m. Ținînd seama de forma și de dimensiunile sale, se pare că a fost folosit pentru arderea vaselor. În umplutura camerei de ardere s-au descoperit atît fragmente de olane și de cărămizi provenite din pereții prăbușiți, uneori zgurificate din cauza intensității arderii, cît și deșeuri de vase. În apropierea cuptorului au fost recoltate mari cantități de fragmente de vase, reprezentînd probabil deșeuri de fabricație (fig. 25/12—20 ; 26/1—17). Pe baza inventarului ceramic cuptorul de la Gura Canliei pare să dateze din secolul IV e.n.

Cuptoare circulare, cu platformă, folosite tot pentru arderea vaselor ori a obiectelor mărunte, datînd din epocile arhaică, clasică și elenistică s-au descoperit la Histria[65]. Un cuptor de aceeași formă, folosit pentru arderea vaselor și prevăzut cu un pilon central, s-a descoperit la Rasova[66]. Între anii 1970—1972 au fost cercetate la Dervent, pe malul drept al Dunării, în apropiere de șantierul Păcuiul lui Soare, mai multe cuptoare, între care cinci de formă circulară, de mici dimensiuni, pen-

[65] M. Coja Histria, V. București-Paris, 1979, p. 18—37.

[66] M. Irimia, *Descoperiri arheologice recente la Rasova (jud. Constanța)*, în acest volum.

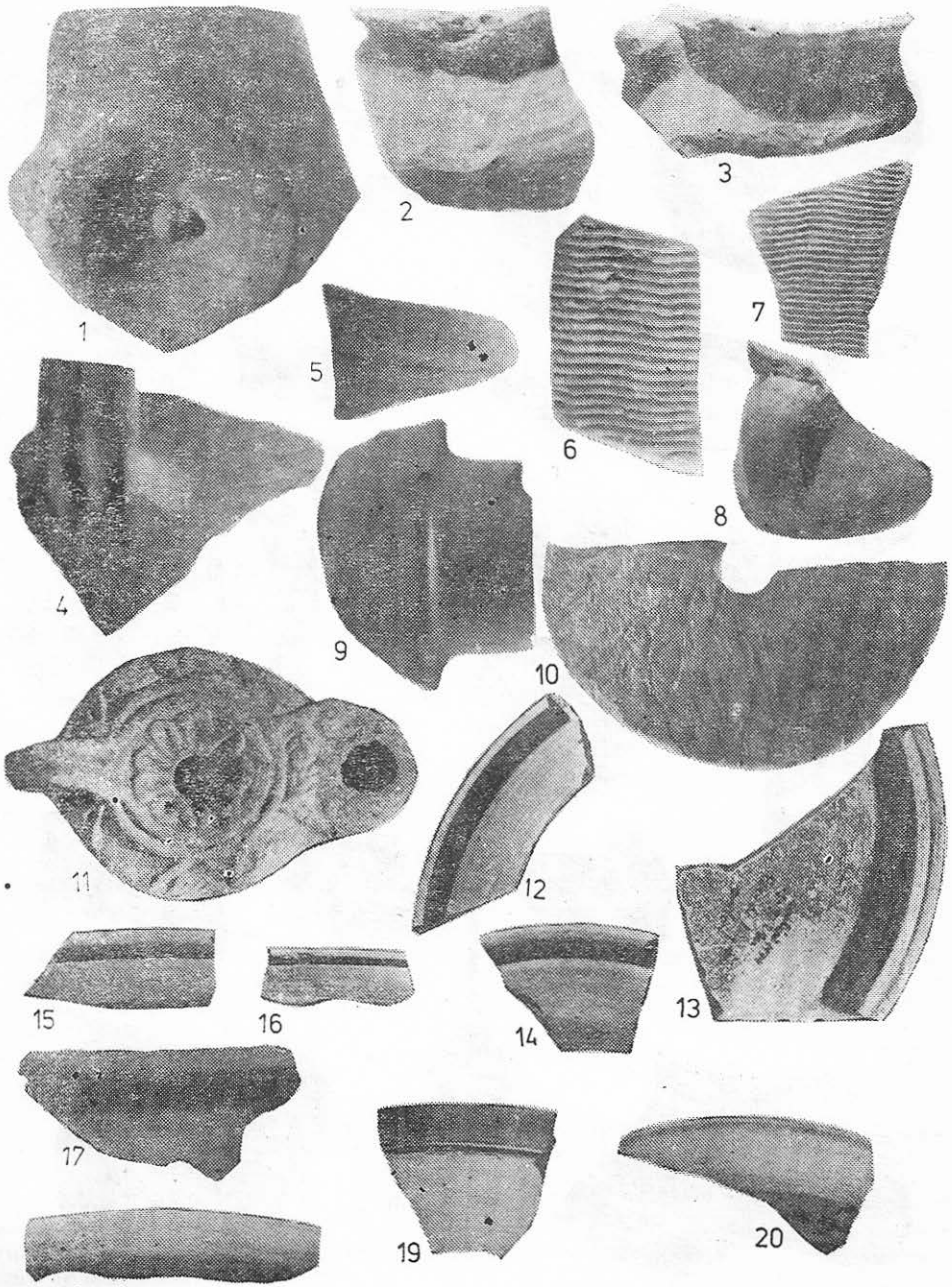

Fig. 25 : 1--8 — Fragmente ceramice romano-bizantine ; 9 — tub fragmentar de apeduct ; 10 — fragment de roată cioplită dintr-o olană ; 11 — opaiț ; 12—20 — fragmente ceramice descoperite în zona cuptorului roman.

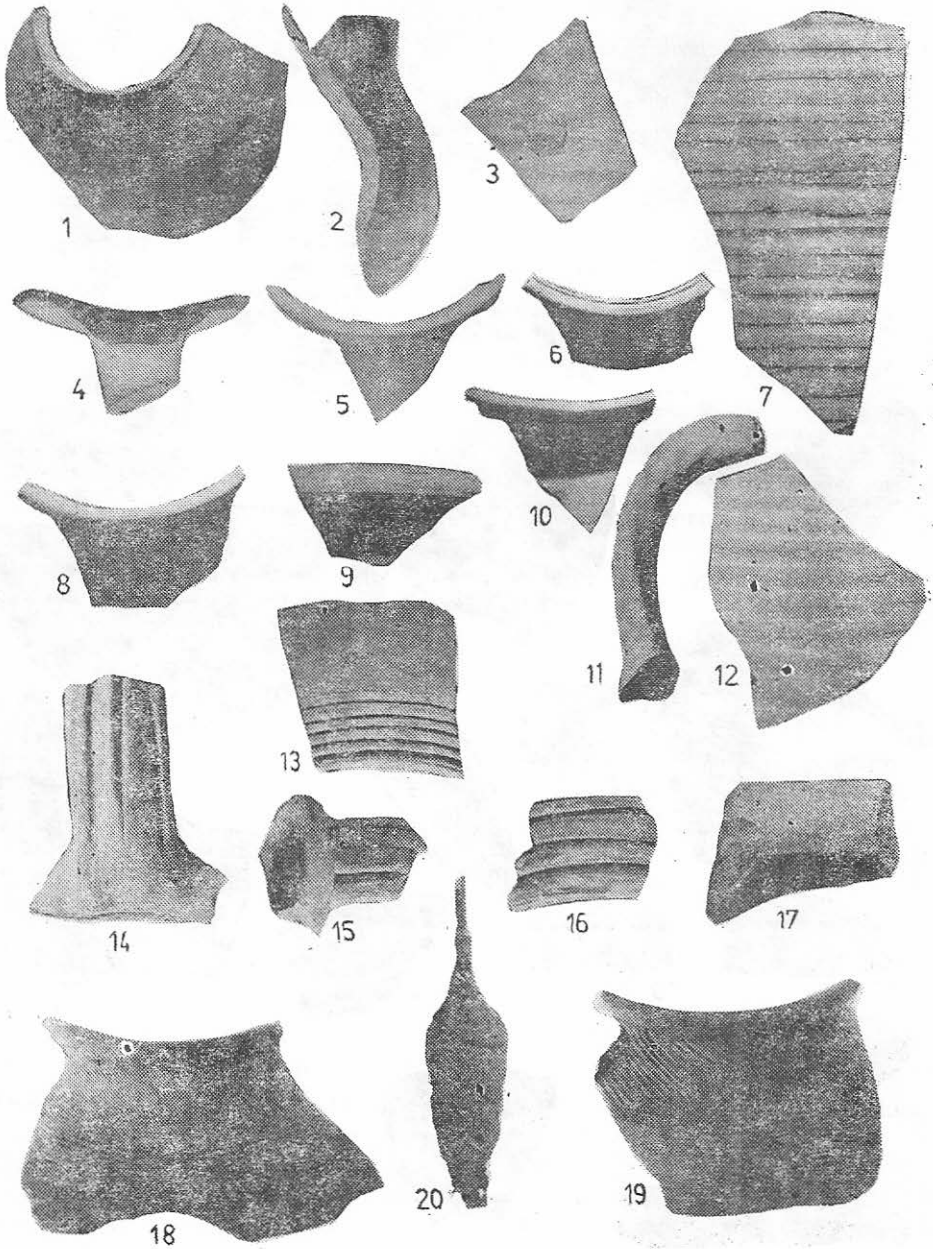

Fig. 26 : 1—17 — Fragmente ceramice din zona cuptorului roman ; 18—19 — fragmente ceramice feudale-timpurii (19 — pe vatra cuptorului de copt) ; 20 — vîrf de săgeată feudal-timpuriu.

tru ars ceramică [67]. Ele se datează în secolul II — începutul secolului III e.n. Un cuptor de formă aproximativ circulară, folosit probabil tot pentru arderea vaselor, a fost descoperit la Adamclisi, în afara zidului de incintă al cetății, lîngă poarta de sud [68]. Focarul săpat în pămînt steril, avea doi piloni de susținere a platformei de ardere, construiți din chirpici și un canal de alimentare cu combustibil. Cuptorul, datînd probabil de la sfîrșitul secolului IV sau începutul celui următor [69], era tăiat de o construcție din secolul VI e.n.

Instalația în discuție de la Gura Canliei se apropie și de cuptorul dreptunghiular pentru ars bombarde din ceramică, descoperit în anul 1958 la Telița, com. Frecăței, jud. Tulcea [70]. Acesta avea în mijloc un stîlp de cărămizi, gros de 60 cm, iar în colțuri alți stîlpi susținători mai mici. Pe acești stîlpi s-a construit platforma de ardere, din fragmente de țigle așezate vertical și legate cu pămînt ; acestora li s-a suprapus un alt rînd de țigle așezate orizontal. Cuptorul de la Telița a fost datat în secolul IV e.n.[71].

Un alt cuptor, de formă rectangulară, folosit probabil pentru arderea materialelor de construcție și al cărui focar avea trei arcade de cărămizi susținute de pilaștri, s-a descoperit în punctul Capul Bisericuța, din apropierea cetății Argamum [72]. Instalația a fost datată în secolele IV—VI e.n.

În secțiunea S 4, efectuată în anul 1980, au fost descoperite de asemenea resturile unor complexe de locuire din epoca romană. Astfel, în carourile 7—8 au fost sesizate la adîncimea de 1,50—1,70 m urmele unei arsuri intense care aparține probabil unei locuințe, iar în carou-

---

[67] Cuptoarele nr. 5, 6, 7, 11, 15 ; sînt formate din focar, platforma de ardere a ceramicii (grătar) și camera de ardere a vaselor. Au fost săpate direct în pămînt galben, steril. În toate cazurile, pereții camerei de ardere, arși pe o grosime de numai 12—15 cm, sînt prost conservați. Platformele de ardere, aproximativ circulare, au diametrul de 1,20—1,30 m. Sînt prevăzute cu orificii de tiraj rotunde sau pătrate, al căror număr variază între 7 și 11. Focarele, lucrate îngrijit, înalte de aproximativ 45—50 cm, aveau vetrele ovale, bine arse. Cuptoarele prezentau cîte un mic culoar de alimentare — *furnium* — săpat tot în pămîntul steril, precum și un spațiu pentru alimentarea cu combustibil și evacuarea cenușii — *praefurnium*. Săpăturile au fost efectuate de autorul acestui articol.

[68] Săpături efectuate în anul 1975 de R. Ocheșeanu și Gh. Papuc. Instalația este prezentată pe scurt de Gh. Papuc în *Tropaeum Traiani*, 1. București, 1969, p. 66 și fig. 45.

[69] Datarea se bazează mai ales pe descoperirea unei monede de la sfîrșitul secolului IV în cenușa din apropiere, considerată ca aparținînd probabil cuptorului amintit. Autorii săpăturilor au constatat prezența în zonă a unor elemente care ar indica existența mai multor cuptoare, necercetate încă.

[70] Informație G. Simion, Muzeul „Delta Dunării" — Tulcea.

[71] Pe baza monedelor descoperite în camera de ardere și în groapa bombardelor, dintre care una reprezintă o emisiune de la Constantius II (337—361).

[72] M. Coja, Peuce, 6, 1977, p. 165—166.

rile 1—3 au apărut resturile altei locuințe de suprafață din care s-a păstrat doar temelia de piatră a unui zid [73].

Materialul arheologic de epocă romană și romană târzie este relativ divers. Perioadei timpurii îi putem atribui mai multe exemplare specifice. Astfel, în caroul 8 al secțiunii S 2, la adîncimea de 1,30 m a fost descoperită o farfurie fragmentară (fig. 14/11 ; 23/6) cu buza lată, răsfrîntă, arcuită, ornamentată pe margine cu o canelură. Corpul scund, puțin bombat și fundul inelar. Argilă fină gălbuie-cărămizie cu angobă roșie intensă, parțial corodată. Dimensiuni : înălțimea 5 cm, diametrul maxim 26,5 cm, diametrul fundului 10,4 cm. Inv. 21 528.

Unele exemplare relativ asemănătoare au fost datate în a doua jumătate a secolului II î.e.n.[74], dar forme apropiate întîlnim și în perioada romană târzie.

Un fragment de castron, cu pereții oblici și umărul proeminent, iar cu buza ușor carenată, răsfrîntă puțin, este ornamentat cu frunze, în tehnica barbotinei (fig. 15/6 ; 23/7). Pastă roșie, angobă roșie-intensă. Sub decor apare incizată o linie adîncă, orizontală. Ceramică asemănătoare a fost datată în secolul II, începutul secolului III e.n.[75].

În caroul 2 al secțiunii S 2, la adîncimea de 1,30—1,55 m au fost descoperite două castroane fragmentare lucrate la roată. Un exemplar (fig. 14/13 ; 23/8) are corpul înalt, tronconic, puțin bombat și buza lată, răsfrîntă, puțin oblică. Pe marginea buzei prezintă o incizie continuă, circulară, iar pe umăr două caneluri orizontale. Fundul plat, profilat. Pastă albă-roză, aspră, cu nisip negru, fin. Sub buză și pe partea inferioară a corpului prezintă pete negre-cenușii și maronii datorate arderii secundare. Dimensiuni : înălțimea 8 cm ; diametrul maxim 18,5 cm. Inv. 21 519.

Cel de-al doilea (fig. 14/12 ; 23/9), are corpul de asemenea tronconic, umărul proeminent, buza puțin îngroșată spre exterior, cu marginea lată orizontală ; spre interior buza prezintă un „prag" unghiular, bine marcat. Pastă albă-gălbuie, cu nisip negru, fin. În exterior prezintă cîteva pete negre-cenușii, datorate arderii secundare. Inv. 21 236.

Exemplarele aparțin unei categorii ceramice a cărei pastă conține multă humă alburie și care este foarte răspîndită în zona Dunării și în

---

[73] M. Irimia, *Cercetări arheologice în așezarea hallstattiană de la Gura Canliei (1980)*, Brașov, 1981, în Materiale, 14 — sub tipar.

[74] Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 125 tipurile 6—7 și pl. LXX, nr. 858, 866 ; Idem, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980, p. 69, tipurile 1—2, pl. XL/4, 2 ; A. Opaiț, Peuce, 8, 1980, p. 339 (strachină), pl. XIV/2.

[75] Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, p. 50—52 și pl. XVIII/218 ; XIX/224, 230 ; Gh. Ștefan, SCIV, 9, 1958, 1, p. 61 și urm. ; B. Sultov, *Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sud-est européennes*, II, Sofia, 1969, p. 488.

vecinătatea ei [76]. Unele castroane, avînd forme asemănătoare, au fost datate în secolul II și în prima jumătate a secolului III e.n.[77].

În aceeași perioadă se datează și unele fragmente de cănițe (fig. 15/3, 4 ; 23/12, 13), inițial de formă globulară sau ovoidală, lucrate din argilă gălbuie-cărămizie, acoperite uneori cu angobă roșcată sau maronie, fragmentele de strachini și farfurii cu pasta roșie, fină, acoperite cu angobă roșie și impresiuni dispuse în cercuri concentrice (fig. 23/10, 19), ori fragmente de oale ornamentate cu „rotița" (fig. 23/14). Ceramica amintită aparține unei categorii larg răspîndite, cu numeroase analogii în Dobrogea, ca și în alte regiuni.

Cercetările au scos la iveală de asemenea mai multe opaițe romane [78]. Un exemplar fragmentar (fig. 23/15) descoperit în caroul 7 al secțiunii S 1, dar în nivelele epocii feudale timpurii, unde a ajuns în urma răscolirii straturilor mai vechi, aparține probabil tipului cu ștampilă (Firmalampen). Are discul plat, adîncit, mărginit de un brîu în relief, care se desface în dreptul ciocului, formînd un canal lung ; pe bordură prezintă un mic buton ornamental. Argilă fină gălbuie-roșcată, cu urme de vopsea roșie. Inv. 21 188.

Dintr-un alt opaiț fragmentar, aparținînd aceluiași tip, (fig. 15/7 ; 23/11), descoperit în zona așezării, se păstrează doar o parte din bazin și fundul mărginit de un cerc în relief. Pe fund se află ștampila IANVARI (cu IA și NV în ligatură). Argilă fină roșcată-gălbuie, acoperită cu vopsea roșie maronie. Inv. 21 636. Opaițele cu ștampila lui *Ianuarius*, răspîndite în mai multe variante [79], au cunoscut o mare circulație în provinciile de apus ale Imperiului, răspîndindu-se în răsărit atît în Dacia cît și în Moesia Inferior [80]. Exemplarul aparține unei variante produsă într-o officină locală. S-a arătat că data de confecționare a acestor opaițe nu pare a fi mai veche de prima jumătate a secolului II e.n.[81], dar că au apărut și în complexe arheologice din prima jumătate a secolului III e.n.[82]

---

[76] Formele de vase cele mai frecvente, a căror pastă conținea multă humă (caolin ?) sînt cănile trilobate, cănițele cu o toartă, strachinile și castroanele ; cf. M. Irimia, Pontica, 7, 1974, p. 130 și fig. 28/1 (Rasova) ; A. Rădulescu, Pontica, 8, 1975, p. 336—337, 343 și pl. IV/1—2 ; IX (Cernavodă) ; I. Bogdan-Cătăniciu, Al. Barnea, *Tropaeum Traiani*, I, p. 182 și fig. 146, 148 N II 4(7) etc. (Adamclisi) ; A. Opaiț, *op. cit.*, p. 330 (castroane), pl. II/2 ; p. 336 (cănițe), pl. VIII/3. Fragmente ceramice sau chiar exemplare întregi aparținînd acestei categorii s-au descoperit de asemenea la Ostrov, Izvoarele, Sacidava, Capidava, Troesmis, Dinogeția etc., fapt ce ar putea pleda, eventual, pentru existența în zonă a unor ateliere ceramice care utilizau argila locală cu un conținut ridicat de humă.

[77] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 121, tipul 5 (nr. 780—793).

[78] Vezi și M. Irimia, *Cercetări arheologice la Gura Canliei (1980)*, Materiale, 14 — sub tipar.

[79] N. Gostar, Arh. Mold., 1, 1961, p. 165—166, 183, 193 ; Dorin Alicu, Dacia, NS, 20, 1966, p. 214—215, 218.

[80] N. Gostar, p. 183 ; Dorin Alicu, *loc. cit.* ; I. Micu, Analele Dobrogei, 1928, p. 81.

[81] N. Gostar, *loc. cit.*

[82] Dorin Alicu, *op. cit.*, p. 214.

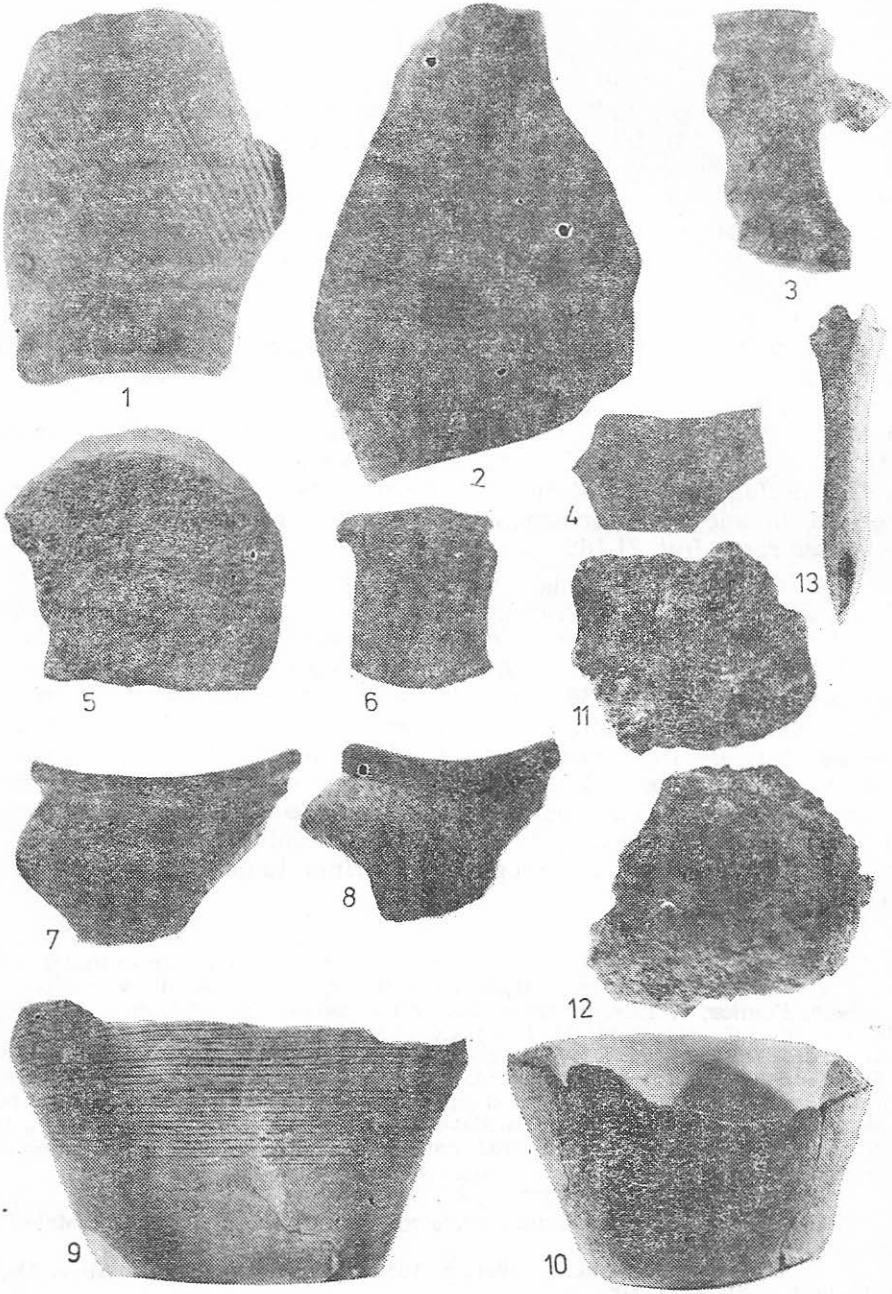

Fig. 27 : 1—5, 7—10 — Fragmente ceramice feudale-timpurii (2—3 — smălțuite ; 4 — fragment cenușiu cu decor în rețea ; 5 — fund de vas cu marcă de olar) ; 6 — nicovală portativă (batcă) ; 11—12 — bucăți de zgură de fier ; 13 — împungător de os.

Un opaiț descoperit de asemenea în perimetrul așezării, dar în partea de nord a pîrîului Canliei, nesondată, are corpul alungit, cu ciocul în prelungire. Discul este mic, cu bordura înclinată, decorată cu frunze de viță, struguri și lujeri. Orificiul de alimentare, dispus în partea centrală, este înconjurat de o rozetă și două nervuri concentrice în relief. Toarta lamelară, canelată. Fundul e marcat de un cerc imprimat. Lut roz, vopsea roșie, parțial corodată. Dimensiuni : lungimea 3,5 cm ; diametrul 5,4 cm ; înălțimea 3 cm. Inv. 21 709 (fig. 25/11). Se apropie de unele exemplare datate în secolele III—IV e.n.[83], dar pare să aparțină, totuși, unei perioade mai tîrzii [84].

În caroul 6 al secțiunii S 3, la adîncimea de 1,35 m, în strat arheologic de epocă romană, a fost descoperită o oală-borcan getică, fragmentară, lucrată cu mîna, cu corpul bombat, gîtul relativ înalt, profilul concav și buza răsfrîntă (fig. 23/21). Pe umăr prezintă un brîu alveolat ; marginea exterioară a buzei este de asemenea alveolată. Pastă cărămizie în spărtură, cenușie-maronie la exterior, cu pete negre datorate arderii secundare. Prezintă în compoziție nisip și cioburi pisate. Dimensiuni : înălțimea rămasă, 0,165 m ; diametrul gurii 0,157 m. Inv. 21 234.

Oalele getice de acest tip sînt relativ numeroase ; întîlnim exemplare asemănătoare la Enisala [85], Alimanu [86], precum și în așezări rurale, centre urbane, militare sau necropole din Dacia romană [87] sau din afara provinciei [88]. După cum s-a arătat [89], originea oalelor-borcan de acest tip o reprezintă vasele apropiate din secolul I î.e.n. Ele vor continua să rămînă forme ceramice tradiționale deco-getice, în complexele arheologice daco-romane de la sfîrșitul secolului I — secolele II—III e.n.[90] Fără a

[84] C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967, p. 24 (tip XXVI), nr. 670—685 și fig. 47.

[84] Dacă avem în vedere analogia cu exemplarul de la p. 154, fig. 206 (nr. 804), nedatat, sau cu altele, din sec. IV—V (T. Szentlleky, *Ancient Lamps*, Budapesta, 1969, nr. 208 ; I. Bogdan-Cătăniciu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 188, fig. 164, NV9(1).

[85] M. Babeș, SCIV, 22, 1971, 1, p. 25—27 și fig. 6/1, 2—3 ; 7/1, 2, 4 ; 8/2.

[86] C. Scorpan, Pontica, 7, 1974, p. 240 și fig. 4, 5.

[87] Cum ar fi Soporul de Cîmpie (D. Protase, Dacia, NS, 13, 1969, p. 301—302, fig. 9/2) ; Ocna Sibiului (Idem, Apulum, 7/1, p. 232 și urm., fig. 3, 4) ; Govora-Sat (Em. Moscalu, SCIV, 21, 1970, 4, p. 659—660) ; Stolniceni (D. Tudor, SCIV, 18, 1967, p. 655—660 și fig. 2, 3 ; Gh. I. Petre, SCIV, 19, 1968, 1, p. 147) ; Cîrcea, Leu-Albota, Dobrun (Gh. Polilian, *Ceramica romană din Oltenia*, p. 132) ; Ocnița (Gh. I. Petre, SCIV, 17, 1966, 1, p. 27, fig. 6/1—2) ; Locusteni (Gh. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, p. 78—80, pl. XLIII/5, 6 ; XLV/3) etc.

[88] La Chilia (S. Morintz, Dacia, NS, 5, 1961, p. 406, fig. 6/2) ; Militari (Vlad Zirra, Gh. Cazimir, Cercetări arheologice în București, I, 1963, p. 52, fig. 8/1—2) ; Mătăsaru (Gh. Bichir, Eug. Popescu, Materiale, IX, 1970, p. 277—278 și fig. 6/1) ; Străulești (M. Constantiniu și P. I. Panait, Materiale de istorie și muzeografie, 6, 1968, p. 44—64, fig. 7/5, 9, 10, 11). Tipul de oală-borcan este întîlnit de asemenea la carpi (Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 65, pl. XLIV/2, 4) si la dacii liberi din nordul și vestul Transilvaniei (S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Mediașul Aurit*, Baia Mare, 1967, pl. XV/5).

[89] I. H. Crișan, *Ceramica geto-dacică. Cu privire specială la Transilvania*, București, 1969, p. 162—163 și fig. 76).

[90] M. Babeș, *op. cit.*, p. 30—31 ; Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 660 ; Al. Barnea, SCIVA, 25, 1974, p. 110—111 și fig. 5/2.

putea realiza o încadrare mai precisă a exemplarului de la Gura Canliei, considerăm că el aparţine tot acestei perioade. Tipului amintit îi aparţin şi alte fragmente, dintre care unul (fig. 23/20), descoperit în careul 2 al secţiunii S 2, are crestată oblic marginea exterioară a buzei. Menţionăm de asemenea, descoperirea unor fragmente de ulcioare—amorfe (între care şi toarte — inv. 21 378), de tipul celor de la Enisala, Visterna [91], Histria [92], Mangalia [93], Alimanu [94] etc. datate în aceeaşi perioadă.

Printre materialele arheologice aparţinînd epocii romane au fost descoperite şi cîteva fragmente ceramice de tip sarmatic. Astfel, în careul 8 al secţiuni S 1 (fig. 24/1), în careul 10 al secţiunii S 4 (fig. 24/2), la adîncimea de 1,20—1,30 m, precum şi în zona aşezării, în mod întîmplător (fig. 24/5), au apărut fragmente de vase-borcan cu pereţii arcuiţi şi buza răsfrîntă. Au suprafaţa exterioară gălbuie-maronie sau maronie-brună, cu urme negre datorate arderii secundare. Pasta conţine multe ingrediente : cioburi pisate, nisip cu bobul mare, chiar pietricele, uneori scoici şi pleavă. Suprafeţele vaselor sînt neuniforme, aspre. Tot sarmatice ar putea fi, eventual şi două vase miniaturale, cu corpul aproape cilindric (fig. 24/4) sau puţin bombat (fig. 24/3) descoperite în careul 4 al secţiunii S 2, la o adîncime de 1,10 m de la suprafaţa solului. Exemplarele amintite sînt străpunse sub bază de cîte patru orificii, dispuse în cruce. Pastă grosieră, cenuşie-gălbuie. Dimensiuni : înălţime : a) 4 cm ; b) 3,8 cm ; diametrul maxim : a) 3,8 cm ; b) 4 cm. Inv. a) 21 535 ; b) 21 536.

Fragmentele ceramice par să provină de la vase asemănătoare celor descoperite la Jugureanu, Ruşeţu [95], Dorobanţu [96], Ulmeni — Olteniţa [97], Olteniţa — Reni [98], Tîrguşor [99] etc. Cele mai numeroase descoperiri sarmatice din zona extracarpatică a României au fost datate în secolul II — prima jumătate a secolului III [100], perioadă în care putem încadra şi materialele ceramice amintite mai sus.

Cercetările de pînă acum au scos la iveală puţine monede antice. În afara sestertului amintit, din anul 97 e.n.[101], menţionăm şi descoperirea întîmplătoare a unui denar roman imperial din timpul lui Marcus Aurelius [102].

AR ↓ 2,70 gr, 17 mm.

BMC IV, p. 128, nr. 875, pl. 18.15

Roma, anii 155—156 e.n. Inv. 46 250

---

91 M. Babeş, *op. cit.*, p. 28 şi fig. 3/1—4 ; 8/1.
92 P. Alexandrescu, Histria, II, p. 206—207 şi pl. 99.
93 C. Iconomu, Pontice, 1, 1968, p. 250 şi fig. 10.
94 C. Scorpan, *op. cit.*, p. 239 şi fig. 1.
95 Gh. Bichir, Pontica. 5, 1972, p. 145 şi pl. IV/1—2 ; 5—6.
96 *Ibidem*, p. 145 şi pl. V/4 ; XIX/4.
97 S. Morintz, B. Ionescu, SCIV, 19, 1968, 1, p. 109—111 şi fig. 14/5.
98 *Ibidem*, p. 100—102 şi fig. 6/2, 4.
99 Gh. Diaconu, *Tîrguşor*, Bucureşti, 1965, p. 19—29 şi pl. XI/2, 3 ; XIV/2 etc.
100 Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 169.
101 *Supra*, nota 64.
102 Identificare Antoaneta Vertan.

Alte cîteva monede apărute sînt complet ilizibile.

În sectorul de sud-vest al așezării, afectat de lucrărilor agricole, cu ocazia arăturilor a fost descoperit, în anul 1979, un altar din secolul III e.n., dedicat lui Cautes [103].

Din zona erodată de Dunăre au fost recuperate de asemenea și cîteva țigle sau cărămizi ștampilate [104]. Astfel, pe o cărămidă fragmentară (...x...x 5,7 cm), care prezintă pe suprafața exterioară și urmele unor caneluri paralele, superficiale, apare imprimată inscripția LEG (io) XI CL (audia) P (ia) F (idelis). Ștampilă dreptunghiulară (...x 3,2 cm) mărginită de o linie în relief imprimată inegal și scriere inversată (?). Înălțimea literelor — între 1,8—2,2 cm. Inv. 21 178 (fig. 14/8 ; 24/15).

Pe o altă cărămidă (...x 27,2 x 4,8 cm) apare imprimată de patru ori aceeași inscripție : LEG (io) XI CL (audia) P (ia) F (idelis). Ștampile dreptunghiulare identice (14,7 × 3 cm), suprapuse două cîte două, mărginite de cîte o linie în relief și scriere inversată. Înălțimea literelor între 1,8—2 cm. Inv. 21 177 (fig. 14/9 ; 24/16).

Cărămizile și țiglele cu ștampila legiunii a XI-a Claudia sînt relativ frecvente în acest spațiu, dată fiind prezența unității respective la Durostorum [105]. Cărămizi ștampilate ale aceleiași legiuni sînt semnalate, în afară de Durostorum și de localitatea Ostrov [106] din apropiere, la Izvoarele [107], Capidava [108] sau chiar pe litoral, la Tomis și Callatis [109], pre-

[103] M. Bărbulescu, în acest volum.

[104] O cărămidă ștampilată, descoperită în anul 1972 de colegul Valeriu Sîrbu, se află la Muzeul din Călărași. O țiglă asemănătoare, apărută în anul 1980, la M. Irimia, *Cercetări arheologice la Gura Canliei (1980)*, Materiale, 14 — sub tipar.

[105] Ion N. Dianu, *Istoria Legiunii XI Claudia și originea orașului Durostor (Silistra)*, București, 1888 ; B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diocletian*, Leipzig, 1906, passim ; G. Popa-Lisseanu, *Încercare de monografie asupra cetății Dîrstorului*, Silistra, 1913 ; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei*, București, 1937, passim ; R. Vulpe, DID, II, 1968, p. 96 ; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 37—41 etc.

[106] V. Culică, Pontica, 3, 1970, p. 365—377 ; tot aici și bibliografia referitoare la descoperirile mai vechi ; Idem, Dacia, NS, 22, 1978, p. 225—237.

[107] Fragmentul de țiglă descoperit în punctul „Valea cu Tei" și avînd inscripția [LEG] XI PONT se află în colecția școlii generale din satul Canlia, com. Lipnița. Dimensiuni : lungimea 8 cm ; lățimea 3,5 cm. În cazul în care ea aparține într-adevăr legiunii amintite, ar fi de reținut și atributul PONT(ICA ?) și care, după informațiile noastre actuale nu a mai apărut pe alte ștampile. Prezentăm cu acest prilej și un fragment de țiglă provenit din aceeași colecție, descoperit tot la „Valea cu Tei", care poartă ștampila (LEG V ? MAC(EDONICA ?) ;dimensiuni : 5×2,6 cm. În cadrul în care întregirea propusă e corectă ar fi de reținut, printre altele, apariția în aceeași localitate a ștampilelor ambelor legiuni precum și punctul sudic, relativ îndepărtat, în care se semnalează o ștampilă a unității militare de la Troesmis. Un document epigrafic relativ recent descoperit la Sacidava (dealul Muzait, satul Dunăreni), arăta că, teritoriul supravegheat de legiunea a V-a Macedonica îngloba, într-o anumită perioadă, și această localitate (cf. C. Scorpan, Pontica, 10, 1977, p. 160—162), aflată la numai 20—22 km nord—nord est de Izvoarele.

[108] Gr. Florescu, *Capidava*, București, 1958, p. 15. De reținut și opinia exprimată de A. Aricescu, *op. cit.*, p. 38, după care Legiunea a XI-a Claudia și-a extins teritoriul pînă la Capidava abia după anul 167 e.n., anterior regiunea aflîndu-se sub supravegherea Legiunii a V-a Macedonica.

[109] A. Rădulescu, Actes du IXe Congrès international d'Etudes sur les frontières romaines, Mamaia, 6—13 septembrie 1972, București-Köln-Wien, 1974, p. 127.

cum și în stînga Dunării, în mai multe locuri [110]. Cu toate că o serie de izvoare antice atestă prezența la Dunărea de Jos a unității amintite pînă la începutul secolului IV [111], s-a arătat recent [112] că țiglele și cărămizile care poartă ștampilele cu epitetul P (ia) F (idelis) ar aparține perioadei cuprinse între data instalării legiunii a XI-a Claudia la Durostorum [113] și începutul secolului III. Aceasta permite încadrarea exemplarelor de la Gura Canliei în intervalul menționat.

Cercetările au scos la iveală și materiale ceramice care pot fi datate în secolele III—IV. Astfel, în caroul 8 al secțiunii S 2, la adîncimea de 1—1,10 m au fost descoperite fragmente de talere (sau tipsii) cu pereții puțin oblici și buza lată, orizontală, răsfrîntă. Pe partea superioară a buzei se află două sau trei caneluri concentrice, largi. Fundul este plat. Sînt relativ joase, cu înălțimea de 5—6 cm. Argilă albă-gălbuie, aspră, cu urme negre la exterior și interior datorate arderii secundare (fig. 15/8). Inv. 21 532. Se aseamănă unor exemplare descoperite la Troesmis [114], Adamclisi [115], Sacidava [116], precum și în Oltenia [117], Transilvania [118] etc. Tipul amintit poate fi întîlnit încă din secolul II, dar continuă și în cele următoare [119].

În caroul 6 al secțiunii S 3, la adîncimea de 1 m, a fost descoperită o oală-crater de mari dimensiuni cu partea inferioară tronconică, bombată, umărul proeminent, teșit, gîtul larg, aproape cilindric și baza cu marginea lată, orizontală. Are fundul mic, puțin concav, iar torțile late, în bandă, concave spre interior și prevăzute cu cîte două caneluri adînci, longitudinale, la exterior. Pastă gălbuie, fină. La exterior, partea superioară a vasului, pînă sub diametrul maxim este acoperită cu angobă maronie roșcată. Dimensiuni : înălțimea 26,8 cm ; diametrul maxim 22 cm ; diametrul gurii 18,2 cm. Inv. 21 516 (fig. 24/13).

Acest tip de vas are la bază craterele elenistice și romane timpurii [120]. Întîlnim exemplare întru-cîtva asemănătoare, datînd din secolul

---

[110] La Drajna de Sus, Romula, Buridava și Slăveni ; cf. D. Tudor, *Oltenia romană*[4], București, 1978, passim ; de asemenea la Tîrgușorul Vechi (cercetări Gh. Diaconu) și Pietroasele (apud V. Culică, Dacia, NS, 22, 1978, p. 231—232 și nota 24).

[111] A se urmări la A. Aricescu, *op. cit.*, p. 108.

[112] V. Culică, *op. cit.*, p. 230—231.

[113] După încheierea războaielor dacice, cel mai tîrziu pe la anul 107 (cf. R. Syme, JRS, 18, 1928, London, p. 41—55).

[114] A. Opaiț, *op. cit.*, p. 330, nr. 3 (cratițe) și pl. IV/5.

[115] I. Bogdan-Cătăniciu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 183 și fig. 149 N III, 1 (11).

[116] C. Scorpan, Pontica, 8, 1975, p. 290 și fig. XIII/5, 6.

[117] Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, p. 123—124 (farfurii-talere), nr. 830—847 (tipurile 1—3) și pl. LXVIII—LXIX.

[118] N. Gudea, I. Pop, *Castrul roman de la Rîșnov (Cumidava)*, Brașov, 1971, pl. XI/1.

[119] H. Robinson, *Pottery of the Roman Period, Chronology. The Athenian Agora*, V. Princeton, 1959, pl. 14, K 80, K 90 (sec. III—IV), pl. 18, M 34, 35, pl. 33/M 350 (sec. VI), pl. 70, L 59, 61.

[120] A. Opaiț, *op. cit.*, p. 333 și pl. VI/2. Nu considerăm însă absolut necesar să condiționăm răspîndirea relativ mare a acestui tip de faptul că modelele grecești clasice și elenistice au fost preluate de către geto-daci ; filiera directă elenistică-romană timpurie ni se pare, cel puțin pentru unele zone, mai probabilă.

II e.n., atît în Dobrogea [121], cît și în Oltenia [122] sau Transilvania [123]. O oală-crater descoperită la Tomis, cu partea superioară mai puțin zveltă, fără umăr, a fost datată în a doua jumătate a secolului IV [124]. Considerăm că exemplarul nostru, care reprezintă un tip intermediar, aparține secolului III sau începutului secolului IV, datare asigurată și de situația sa stratigrafică.

Unele fragmente de oale (fig. 24/6—8), cu gîtul cilindric, relativ înalt și buza întoarsă oblic sau orizontal în afară, îngroșată, cîteodată canelată, provin, probabil, de la cratere asemănătoare, sau de la oale de tip înrudit [125]. Sînt confecționate din argilă roșie-cărămizie sau bej-gălbuie, cu angobă roșie-maronie sau maronie-neagră.

Aceleiași perioade îi aparțin și cîteva toarte torsionate de amfore (sau căni ?) (fig. 24/11). Au pasta aleasă îngrijit, cărămizie-gălbuie ; uneori sînt acoperite cu angobă maronie roșcată. Amforele cele mai timpurii de acest tip aparțin secolului II [126], dar par a avea o dezvoltare mai mare în veacurile următoare [127].

Secolului IV îi pot fi atribuite și fragmentele de amfore (fig. 24/11) ornamentate cu caneluri orizontale, regulate, despărțite de nervuri late, fără muchie. Ele aparțin unui tip foarte răspîndit, a cărui evoluție a putut fi sesizată pentru întreaga perioadă corespunzătoare secolelor II—VI [128].

În caroul 2 al secțiunii S 2 a fost descoperit și un opaiț fragmentar (fig. 24/9) lucrat la roată, de un tip mai rar, cu bazin central, bombat, canal circular și bordură înaltă. Pastă neagră-cenușie, aspră. Inv. 21 527. Exemplare asemănătoare au fost datate în secolul IV e.n. [129]. Aceluiași secol par să-i aparțină deasemenea cîteva fragmente de căni și de străchini, acoperite de obicei cu angobă roșie sau maronie.

După cum aminteam mai sus, în zona cuptorului roman a fost descoperită o cantitate relativ mare de fragmente ceramice, specifice mai ales secolului IV. Cîteva fragmente au apărut chiar pe platforma de ardere a cuptorului, fără a avea, totuși, certitudinea că erau „in situ". Cea mai mare parte a fost găsită în stratul arheologic sau în gropile

---

[121] La Tomis (A. Rădulescu, Pontica, 8, 1975, p. 333 și pl. II/1 ; C. Scorpan, Pontica, 9, 1976, pl. XXVII/1, 2) ; Noviodunum (E. Bujor, G. Simion, Materiale, 7, 1961, p. 395, fig. 3/2) ; Horia (V. Baumann, Peuce, 4, p. 67, pl. VI/5).

[122] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 91, tipul 2, nr. 394—397.

[123] D. Popescu, Materiale, 2, 1957, p. 159, fig. 96/12.

[124] C. Scorpan, Pontica, 9, p. 173, tip H și pl. XXVII/3.

[125] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 92, tipul 4, nr. 399—407.

[126] Ca la Dinogetia (SCIV, 1—2, 1953, p. 264, fig. 24/1).

[127] Sec. IV — Tomis (A. Rădulescu, Pontica, 9, p. 102 și pl. II/1) și mai ales sec. VI (C. Scorpan *op. cit.*, p. 164, tip XIII-G ; M. Irimia, Pontica, 1, 1968, p. 394, fig. 15).

[128] C. Scorpan, *op. cit.*, p. 159—161, tip VII-A și pl. VII. Referitor la acest tip de amfore, ca și la altele înrudite, se consideră, de către mulți cercetători, că forma striurilor sau a canelurilor are și o valoare cronologică ; canelurile largi, despărțite prin nervuri late sînt specifice mai ales sec. IV—V.

[129] C. Scorpan, Pontica, 6, 1973, p. 209—210, tipul A, fig. 1—3.

din apropiere şi reprezenta deşeuri de fabricaţie sau resturi ale unor produse ceramice sparte accidental.

S-au descoperit fragmente de talere (sau tipsii) cu buza răsfrîntă, ornamentată cu canaluri sau incizii concentrice, fragmente de castroane şi străchini (fig. 25/12—20), dintre care unele prezintă pe buză o linie circulară incizată, ori, spre interior, chiar o margine profilată, carenată, pentru susţinerea capacului (fig. 25/13). Din zona cuptorului provin de asemenea numeroase fragmente de oale cu corpul bombat (fig. 26/1—2 ; 8—10) ori de căni bombate (fig. 26/4—5), cu buza evazată şi torţi late, canelate longitudinal. Sub buză prezintă frecvent cîte o nervură reliefată. Alte căni aveau torţile torsionate (fig. 26/11). Partea inferioară a unui vas era ornamentată cu un registru format din cinci caneluri succesive (fig. 26/13). Aceleiaşi perioade îi aparţin şi numeroase torţi de oale, cu secţiunea ovală şi trei caneluri longitudinale, (fig. 26/14—16) care provin de la exemplare asemănătoare celui amintit mai sus (fig. 24/13) sau de la forme înrudite ; uneori se păstrează şi o parte din buza vasului, îngroşată şi teşită spre exterior.

Fragmentele amintite, descoperite în zona cuptorului, indiferent de tipul de vas căruia îi aparţin, au pasta identică, moale, cu granule de fier în amestec. Cele mai multe exemplare sînt gălbui-cărămizii ; nu lipsesc nici exemplarele cu pasta roşcată-cărămizie sau chiar cenuşie-gălbuie. Diferenţa se datorează arderii vaselor în mai multe şarje. E posibil ca unele să provină chiar din aceeaşi şarjă sau din cele arse la temperaturi apropiate. Fragmentele amintite diferă uneori şi din cauza angobei, care poate fi maronie-roşcată, maronie-brună, sau roşcată. Pasta unor vase este foarte asemănătoare cu a cărămizilor descoperite în aşezare, ceea ce ar putea reprezenta un argument suplimentar pentru confecţionarea locală a cîtorva categorii ceramice. De aici provine şi o toartă masivă de amforă (fig. 26/17) cu secţiunea circulară, pastă aspră, roşcată-cărămizie, fără granule de oxizi de fier, caracteristică, deci, unei alte zone şi corespunzătoare unui tip întîlnit la Mangalia în secolul IV e.n.[130].

Din aceeaşi zonă au fost recoltate mai multe fragmente de oale sau căni (fig. 26/6), cu pasta aspră, roşcată sau gălbuie şi mult nisip în compoziţie. Buza unor exemplare are marginea rotunjită sau uneori canelată. Aparţin categoriei oalelor de bucătărie, relativ frecventă în perioada romană tîrzie. Tot în preajma cuptorului au fost descoperite mai multe fragmente de amfore (fig. 26/7, 12) care provin de la exemplare ornamentate cu caneluri orizontale, regulate, despărţite prin nervuri late, fără muchii, caracteristice secolului IV. Pentru aceeaşi perioadă pot fi menţionate de asemenea cîteva fragmente ceramice cenuşii de tip Sîntana de Mureş şi care se adaugă descoperirilor de acest tip semnalate anterior pe malul dobrogean al Dunării [131].

[130] C. Iconomu, Pontica, 1, p. 247, 250 şi fig. 12—13 ; C. Scorpan, Pontica, 9, tip X—D, p. 163—164 şi pl. X/2.

[131] A. Petre, Materiale, 8, p. 570—576 ; Idem, SCIV, 15, 1964, 1.

Cercetările au scos parțial la lumină, după cum aminteam mai sus și cîteva complexe arheologice romano-bizantine, cu material caracteristic. Acesta este reprezentat de fragmente de amfore așa numite „cu coaste" (fig. 25/4, 5), sau cu striuri dese (fig. 25/6, 7), ușor ondulate, specifice secolelor V—VI [132]. Ceramica de bucătărie este reprezentată mai ales prin fragmente de oale cu pasta roșcată cărămizie sau cenușie-cărămizie (fig. 14/10 ; 25/1—3, 8), aspră și cu nisip în compoziție. Oalele aveau de obicei buza evazată, uneori canelată, gîtul scurt și torțile groase.

Printre materialele de epocă romană menționăm descoperirea a numeroase fragmente de tuburi de apeduct (fig. 25/9), sau de cărămizi, olane și țigle arse intens, vitrifiate. Ele ne determină să presupunem existența în zonă a unor instalații specializate și în arderea materialelor de construcție [133]. Uneori fragmentele ceramice, țiglele sau olanele erau cioplite pentru confecționarea altor obiecte : fusaiole sau roți mici (fig. 25/10).

EPOCA FEUDALISMULUI TIMPURIU

În așezarea de la Gura Canliei aceasta este marcată de mai multe complexe caracteristice. În caroul 1 al secțiunii S 1 au fost descoperite la adîncimea de 0,30—0,40 m resturile unei locuințe de suprafață (fig. 2). Ele constau din fragmente de chirpic cu urme de nuiele, provenite probabil de la pereții locuinței.

În stratul feudal-timpuriu întîlnim foarte frecvent numeroase pietre, fragmente de țigle, olane și cărămizi romane refolosite, care provin de la diferite complexe deranjate. Cercetările au scos de asemenea la iveală mai multe grupuri de pietre aranjate parțial, care par să reprezinte resturi ale unor locuințe semiîngropate de tipul celor identificate la Capidava [134], Dinogetia [135] etc. O asemenea locuință a fost cercetată parțial în caseta carourilor 2—3 ale secțiunii S 3 (fig. 8/1), unde grupul de pietre dispus pe o lungime de circa 3 m și o lățime de 60—70 cm, oarecum sub forma unui zid orientat est-vest, precum și alte pietre deranjate, din apropiere, au apărut începînd chiar de la adîncimea de 0,25—0,35 m de la suprafața solului, continuînd apoi pînă la adîncimea de 0,90—1 m. În partea de sud a „zidului" amintit, s-a descoperit la adîncimea de 1,10 m o vatră realizată prin amenajarea directă a terenului, înroșit și întărit prin arderi repetate ; ea ar putea aparține, eventual, locuinței în discuție (fig. 8/2).

---

[132] A. Rădulescu, Pontica, 9, p. 107—110, nr. 8, 10, pl. VIII și XI ; C. Scorpan, Pontica, 9, p. 159, tip VII-A ; (pl. VII, XXXII) ; p. 163, tip VIII-B (pl. VIII, 1—3 ; XXXIII) ; M. Irimia, Pontice, 1, p. 386—388 și fig. 13/1, 4—7, 9—10, 14.

[133] De-a lungul malului, în apropierea așezării, au mai fost observate alte trei cuptoare, încă necercetate.

[134] Gr. Florescu, în *Capidava*, I, București, 1958, p. 135—152 ; R. Florescu, N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 7, 1974, p. 417 și urm. ; N. Cheluță-Georgescu, Pontica, 11, 1978, p. 212—219.

[135] Eug. Comșa, în Dinogetia, I, București, 1967, p. 42 și urm.

Resturile unei alte locuințe par să fi fost surprinse în ultimele două carouri ale secțiunii S 3, în care pietrele, apărute între adîncimile de 0,40—0,90 m erau dispuse pe o lungime de 3,50—3,70 m și o lățime de 0,40—0,50 m, într-o formă care sugerează de asemenea un zid (fig. 8/4), orientat nord-vest — sud-est. Acesta pare să se completeze cu un alt grup de pietre apărut în ultimul carou al secțiunii S 2. În ambele secțiuni, alte pietre și fragmente de cărămizi sau olane refolosite, surprinse de la adîncimea de 0,35—0,40 m, pînă spre 1,30—1,40 m, erau mult deranjate. Acestei locuințe probabile pare să-i aparțină și soba-pietrar descoperită la adîncimea de 1,30—1,35 m în colțul de est — nord-est al secțiunii S 2 (fig. 8/3).

În caroul 9 al secțiunii S 1 a fost cercetată o vatră aproximativ rectangulară, cu dimensiunile de 1 × 0,90 m, pardosită cu cărămizi și țigle romane fragmentare, refolosite (fig. 2). Lucrată cu multă grijă, vatra prezenta la partea superioară un strat de arsură roșie-maronie. A fost descoperită la adîncimea de 0,60 m, de la nivelul actual al solului. O altă vatră asemănătoare, fragmentară, săpată direct în pămînt, întărită cu bucăți de olane, fragmente ceramice și cîteva pietre mici a fost observată la adîncimea de 0,90 m în malul așezării, erodat de Dunăre. Gardina acesteia avea o înălțime de circa 35 cm, iar stratul de arsură era de 5—7 cm. Vetrele de acest tip au analogii la Dinogetia [136], Capidava [137] și Dervent [138].

Două suprafețe puternic înroșite, reprezentînd probabil vetre fragmentare, au fost descoperite la adîncimea de 0,55 și 0,80 m în carourile 4—5 ale secțiunii S 1 (fig. 2). Mici bucăți ale unei vetre deranjate, cu suprafața de 0,45 × 0,25 m, situate la adîncimea de 1,15 m au fost descoperite și în caroul 6. O altă vatră asemănătoare, amenajată direct în pămînt, întărită puternic prin arderi repetate, a fost cercetată parțial și în caroul 4 al secțiunii S 2, la adîncimea de 0,86 m (fig. 4). Aceasta suprapunea parțial o nouă vatră, tot de epocă feudală timpurie, aflată la adîncimea de 1,07 m. În carourile 3—4 ale secțiunii amintite a fost descoperită parțial la adîncimea de 1,15 m o vatră de formă aproximativ circulară, realizată din pămînt galben înroșit prin arderi repetate, fragmente de țigle romane și pietre (fig. 4).

Cercetările au scos la iveală de asemenea, în carourile 2 și 3 ale secțiunii S 1 două sobe-pietrare (fig. 2). Cea dintîi, cu dimensiunile de 1,35 × 1,15 m a fost surprinsă între adîncimile de 0,80—1,15 m. A doua, de formă alungită, cu dimensiunile de 1,70 × 0,95 m și apărută între adîncimile de 1,25—1,36 m, prezenta la bază urmele unei arderi intense, negre-roșcate. De altfel, pietrele ambelor sobe-pietrare erau intens arse, roșcate, iar stratul de arsură aflat la baza lor avea o grosime de 10—12 cm. O nouă sobă-pietrar a fost descoperită în caroul

[136] *Ibidem*, p. 41, Vatra era de formă ovală, pardosită cu cărămidă romană, un fragment de chiup și o placă de piatră.

[137] Informație N. Cheluță-Georgescu.

[138] Informație P. Diaconu.

4 al secțiunii S 3, la adîncimea de 1,15 m. La partea superioară aceasta era suprapusă de numeroase olane și țigle fragmentare, refolosite.

În caroul 2 al secțiunii S 2 a fost descoperit, între adîncimile de 1,05—1,30 m de la suprafața terenului, un cuptor de copt, cu forma ovală, alungită spre gură (fig. 3 ; 4 ; 16/2). Vatra acestuia avea lungimea de 1,55 m, iar lățimea de 1,35 m. Bolta se păstra doar pe o înălțime maximă de 20—25 cm. Cuptorul a fost realizat în pămîntul cruțat, întărit prin arderi repetate. Vatra și pereții arși ai cuptorului aveau grosimea de 5—6 cm. Vatra era podită cu fragmente de olane și țigle romane care aveau rolul de a păstra căldura mai multă vreme ; deasupra fragmentelor de olane și țigle s-a așezat un strat de lut, pentru uniformizarea vetrei. În fața cuptorului se afla o groapă cu dimensiunile de 1,20 × 0,70 m, folosită probabil pentru alimentarea cu combustibil (fig. 3 ; 4). În apropiere se afla o altă groapă mai mică, folosită pentru depozitarea cenușei. Cuptorul pare să fi fost integrat unui complex aparte (locuință ?), după cum ne sugerează grupul de pietre care-l mărginește parțial în spre sud (fig. 3 ; 4).

Un alt cuptor de copt a fost descoperit în anul 1980 în secțiunea S 4 [139]. Cuptoare asemănătoare sînt cunoscute și în alte așezări, ca Dridu [140], Bucov [141], Dinogetia [142], Capidava [143] etc.

Epocii feudale timpurii îi aparțin de asemenea mai multe gropi, care au deranjat mult straturile arheologice anterioare. Conțineau fragmente ceramice specifice, pietre, resturi de vetre, cenușă, oase, cărbuni, precum și materiale arheologice antrenate din nivelele inferioare.

Cu prilejul cercetărilor arheologice a fost descoperit și un mormînt de inhumație în cistă de piatră (fig. 2). Construit din blocuri de calcar refolosite, provenite dintr-o construcție, fără nici un inventar arheologic, mormîntul a fost datat, cu aproximatie, în secolele X—XI e.n.[144].

În stratul arheologic feudal-timpuriu au apărut cîteva bucăți de zgură de fier (fig. 27/11—12), fusaiole, precum și o bogată ceramică. După forma vaselor, compoziția pastei și motivele ornamentale folosite deosebim mai multe categorii ceramice.

O categorie foarte numeroasă este reprezentată de ceramica modelată dintr-o pastă brună-roșcată, cu cioburi pisate și nisip grosier în compoziție. Ca forme de vase se disting borcanele cu umerii puternic boltiți și buza mai mult sau mai puțin răsfrîntă, precum și borcanele cu umerii lăsați ceva mai în jos. Ornamentele caracteristice sînt liniile

---

[139] M. Irimia, *Cercetări arheologice la Gura Canliei*, sub tipar.

[140] E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p. 56—76.

[141] M. Comșa, *Cultura materială veche românească. (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov — Ploiești)*, București, 1978, p. 37—40.

[142] Eug. Comșa, *op. cit.*, p. 40—41.

[143] R. Florescu, N. Cheluță-Georgescu, *op. cit.*, p. 426 ; N. Cheluță-Georgescu, *op. cit.*, p. 220—221.

[144] M. Irimia, *Un mormînt de epocă medievală descoperit la Gura Canliei, jud. Constanța*, SCIVA, 32, 1982, 1, sub tipar.

orizontale paralele, incizate (fig. 26/19 ; 27/7, 9), dispuse în special pe zona bombată a vasului și sub diametrul maxim, pînă în apropierea fundului. Alteori inciziile au fost executate mai neglijent (fig. 26/18 ; 27/1). Sub buză vasele erau ornamentate cu linii oblice sau în „val", incizate (fig. 26/19 ; 27/7—8). Se întîlnesc de asemenea și benzi de linii orizontale întretăiate de grupuri de linii oblice (fig. 27/1). Din fragmentele recoltate dintr-o groapă descoperită în caroul 8 al secțiunii S 2, la adîncimea de 1,15—1,25 m, s-a putut reconstitui partea inferioară, tronconică, a unui vas lucrat cu mîna, din pastă cenușie-maronie, aspră. Fundul plat, puțin profilat (fig. 27/10). Într-o altă groapă aflată în caroul 4 al secțiunii S 3, a fost descoperită la adîncimea de 1,55 m, partea inferioară, fragmentară, a unui vas lucrat la roată, ornamentat spre bază cu striuri orizontale (fig. 27/9). Reținem de asemenea un fragment de vas-borcan (fig. 26/19) descoperit în cuptorul de copt amintit mai sus. Pe un fund de vas apare imprimată o marcă de olar de forma unei roți cu patru spițe [145] (fig. 15/11 ; 27/5).

O a doua grupă, puțin numeroasă, o formează ceramica lucrată dintr-o argilă alburie, cu nisip folosit ca degresant.

A treia grupă, de asemenea puțin numeroasă, cuprinde ceramica cenușie, fină, cu decor lustruit, mai ales în rețea sau cu linii orizontale (fig. 27/4).

O altă grupă o formează ceramica smălțuită, de factură superioară [146]. Fără a fi prea numeroasă, aceasta cuprinde mai ales fragmente de ulcioare cu două torți (fig. 27/2, 3). Toate provin de la exemplare confecționate din pastă compactă, dură. Smalțul este monocrom, verde-oliv, cu nuanțe diferite. Decorul unui fragment de ulcior constă din două grupe de cîte două linii incizate, orizontale, executate după modelarea vaselor, dar înainte de aplicarea smalțului (fig. 27/2).

Acestei epoci îi aparțin, de asemenea, un împungător de os (fig. 27/13) [147], o nicovală (batcă) de fier de mici dimensiuni [148] (fig. 15/9 ; 27/6) și un vîrf de săgeată, tot de fier [149] (fig. 26/20). Nicovala, de forma unei dălți rectangulare, cu secțiunea triunghiulară, are partea inferioară ascuțită, care se înfigea într-un suport de lemn. Partea supe-

[145] Mărci asemănătoare s-au descoperit la Capidava (P. Diaconu în *Capidava*, 1, p. 219—220, pl. 33/1, 2 și fig. 114/14 ; 115/5), Dinogetia (M. Comșa, în *Dinogetia*, 1, p. 205—220), Păcuiul lui Soare (P. Diaconu, în *Păcuiul lui Soare*, I, București, 1972, p. 131—136) ; Dridu (Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 90—93) ; Bucov (M. Comșa, *Cultura materială veche românească*, p. 94—97) etc.

[146] Pentru această categorie, din bogata bibliografie existentă reținem doar capitolele unor monografii, în care apar referiri la alte lucrări : R. Florescu, în *Capidava*, I. p. 179 ; 193 ; 205—209 ; I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 230—249 ; *Păcuiul lui Soare*, I. p. 89—107 ; Maria Comșa, *op. cit.*, p. 106—113.

[147] Are lungimea de 11 cm. Inv. 21 517.

[148] Descoperită în caroul 10 al secțiunii S 2, la adîncimea de 0,65 m. Dimensiuni : înălțimea 6 cm ; lățimea 5,3 cm ; grosimea maximă 3,4 cm. Inv. 21 522.

[149] Descoperit în caroul 7 al secțiunii S 3, la adîncimea de 0,50 m. Dimensiuni : lungimea 6,5 cm ; lățimea 1,5 cm ; Inv. 21 635.

rioară, pe care se modelau alte obiecte de metal ori se ascuțeau coasele [150], este mult lățită, datorită unei întrebuințări îndelungate.

Vîrful de săgeată, foliform, se termină cu un peduncul alungit, circular în secțiune, puțin îngroșat la mijloc. Se aseamănă unui exemplar de la Bucov [151], dar săgeți oarecum similare s-au descoperit și la Dinogetia [152].

Ținînd seama de analogiile amintite, considerăm că locuirea de epocă feudală-timpurie de la Gura Canliei aparține intervalului cronologic corespunzător celei de-a doua jumătăți a secolului IX—secolul X și se încadrează *culturii vechi românești* [153] existente și în această parte a Dobrogei.

Cercetările întreprinse la Gura Canliei au scos la iveală materiale importante din mai multe epoci. Continuarea investigațiilor atît în zona sondată cît și pe latura de nord — nord est a pîrîului va oferi date arheologice mai bogate în legătură cu unele aspecte ale perioadelor istorice amintite.

VORLÄUFIGE BETRACHTUNGEN, DIE ANTIKE ANSIEDLUNG VON GURA CANLIEI BETREFFEND

Zusammenfassung

Der archäologische Punkt von Gura Canliei befindet sich auf dem rechten Ufer der Donau, ungefähr 2,5 Km. flussabwärts von der byzantinischen Burg von Păcuiul lui Soare.

Die zwischen den Jahren 1974—1976, 1978—1980, für kurze Perioden unternommenen Ausgrabungen sind auf die anwachsende Erosion der Ansiedlung in den letzten Jahren zurückzuführen.

Vom stratigraphischen Standpunkt wurde festgestellt, dass sich unter der dichten vegetalen Schicht, von 20—30 cm, eine Schicht für Wohnhaftigkeit, von 30—50 cm. aus der frühfeudalen Epoche folgt. Unter dieser wurde, in manchen Zonen, das Vorhandensein einer gesenkten Erde von 20—25 cm, wahrgenommen, welche die frühfeudale Schicht von der römischen abgrenzt. Die römische und römisch-byzantinische Wohnhaftigkeit wird durch eine Schicht von 40—50 cm., manchmal auch breiter, dargestellt. In manchen Teilen, folgt unter der mittleren Tiefe von 1,30—150 m. eine dichte Ebnung von 10—15 cm., die in der römischen Epoche entstanden ist und die über den älteren Schichten liegt. Das archäologische Niveau der Latène Epoche, das nur in wenigen Ausgrabungsabteilungen zu finden ist, beträgt 15—25 cm. Die letzte Schicht, die Hallstatt-Schicht ist ungefähr 30—40 cm. breit.

Unter archäologisch unklaren Bedingungen wurden auch einige Keramikfragmene der Cernavoda I und II Kulturen aufgefunden.

---

[150] Piesa se aseamănă micilor nicovale portative întrebuințate de țărani și astăzi, în unele zone din Moldova, pentru ascuțitul coaselor.

[151] M. Comșa, *op. cit.*, p. 126 și fig. 97/13.

[152] I. Barnea în *Dinogetia*, I, p. 343 și fig. 182/32, 34.

[153] Denumire propusă de Gh. Diaconu, SCIV, 30, 1980, 4, p. 551—553, pentru înlocuirea unei terminologii adeseori improprie, folosită de specialiști.

Die Hallstatt Ansiedlung Zu dieser gehören einige teilweise untersuchte Wohnkomplexe und mehrere Gruben, von denen manche senkrechte Wände und einen gerundeten Boden aufweisen, andere glockenförmig sind. In den Ausgrabungsabteilungen S_2—S_3 wurde ein Rituskomplex aufgefunden. Es ist wahrscheinlich ein Teil einer Oberflächenwohnung mit Grundmauer und Steinboden (Abb. 6 ; 16/5—6 ; 17/2, 4 ; 18/1—2). An dessen Nordostseite wurde in einer Tiefe von 1,90 ein fragmentärer Herd aufgefunden, der mit konzentrischen Kreisen und Kreistangenten verziert ist. Diese Verzierungen wurden durch Kannelieren hergestellt (Abb. 13/10 ; 17/1 ; 18/1). Der Herd wurde auf einer Steinschicht aufgebaut. Die erhalten gebliebenen Verzierungselemente weisen auf das Vorhandensein von wenigstens fünf Kreisgruppen und deren entsprechenden Tangenten hin. In der Nähe wurden die Fragmente eines Herdes aufgefunden, der wahrscheinlich eine spätere, nichtornamentierte Phase der ornamentierten darstellt.

Die Keramik umfasst zwei Kategorien : a) Keramik von guter Qualität, poliert and der Oberfläche, mit metallischem Glanz, schwarz, grausschwarz oder gelbich (Für grössere Gefässe wurden zerstossene Scherben und grober Sand als Entfetter verwendet) ; b) Grobe Keramik, matt, nichtomogene Paste, mit vielen, zerstossenen Scherben und grobem Sand.

Im Rahmen der ersten Kategorie unterscheidet man :

Fragmente von *bäuchigen Gefässen,* mit weitem Hals und auslandendem Rand. Einige Stücke haben auf der Schulter kleine, platte oder kegelförmige Vorsprünge (Abb. 12/1—2, 7—8 ; 13/3, 8 ; 19/12—14, 23 ; 20/1). oder senkrechte Anfangskanne lüren (Abb, 13/7 ; 19/17). Auf anderen Stücken erscheinen Reihen von eingedrückten Kreisen (Abb. 12/9 ; 19/25).

Die Schüsselfragmente, mit nach Innen geneigtem Rand, sind im allgemeinen unverziert (Abb. 13/4 ; 20/6, 11, 13) ; manche haben auf dem Aussenrand weite, gerade Kannelüren (Abb. 13/2, 9 ; 14/4, 5 ; 20/3, 4, 7, 12). *Die Kummenfragmente* mit breitem, ausladendem Rand sind wenige (Abb. 20/8). *Die Kannen* — und *Schalenfragmente* sprechen vom Vorhandensein mancher kleinen und mittleren Stücken, mit bäuchigen Körper und manchmal stufenförmiger Schulter. Ein fragmentäres Stück mit kegelförmigem Unterteil und auf der Schulter vier angebrachten kleinen Knöpfen (Abb. 14/6, 21/1) wurde in einem Graben aufgefunden, der sich unterhalb des Steinkomplexes mit verziertem Herd befand.

Zur zweiten Kategorie gehören die *napfförmigen Gefässe* von verschidenen Grössen, mit glatter Oberfläche und gelblicher oder graugelblicher Farbe. Diese sind gewöhnlich, unter dem Rand, mit einer oder mehreren alväolierten Reihen verziert (Abb. 14/1, 3 ; 20/21, 24—26).

Hinsichtlich der kulturellen Eingliederung ist festzustellen, dass in der Umgebung der Asiedlung nur ein einziges Keramikfragment des Babadag II Typs aufgefunden wurde. Die anderen Materialien gehören dem Babadag III Typ an, die denjenigen von der gleichnamigen Ansiedlung oder von Rasova (Malul Roşu) ähnlich sind. Die Ähnlichkeit mit den Rasova-Materialien ist grösser. Es bestehen aber auch Unterschiede (besonders in der Form und Verzierung der Gefässe). Anschliesslich des beschränkten Charakters der Erforschung, kann angenommen werden, dass die Ansiedlung von Gura Canliei, im Vergleich zu der von Rasova (Malul Roşu), jünger ist und der Endphase des mittleren Hallstatts (7. Jh. — vielleicht auch Anfang des 6. Jh.v.u.Z.) angehört.

In Gura Canliei wurden auch einige Materialien aus dem ausgehenden Hallstatt aufgefunden : Fragmente von napfförmigen Gefässen (Abb. 21/2—10), von Schalen (Abb. 20/23). Es kann möglich sein, dass diese, vom chronologischen Standpunkt, der Kulturgruppe Bîrseşti oder Dobrina-Ravna I—Cernavodă entsprechen.

Die zweite Epoche der Eisenzeit Dieser entsprechen eine teilweis erforschte Hütte, die mit einem kleinen Herd versehen ist, mehrere unterbrochene Brandspuren, welche die Beweise mancher Ansiedlungen darstellen, wie auch einige Gruben mit spezifischen Materialien.

1) *Die handverfertigte Keramik* ist besonders durch sackförmige Topffragmente, die mit alväolierten Streifen und kleinen Vorprüngen (Abb. 22/16, 19—20, 22 ; 23/15 und Note 48), oder mit einem unter dem Topfrand eingedrückten sen krechten Alväolenstreifen (Abb. 22/15, 21) verziert sind.

2) *Die graue, am Töpferrad verfertigte Keramik* umfasst zwei Kategorien: a) mit wenig gebrannter Paste, zerbrechlich, korrodiert, von den Einheimischen verfertigt (Abb. 22/11, 12); b) von guter Qualität, wahrscheinlich aus den griechischen Kolonien eingeführt (Abb. 22/10, 13, 14 und Note 49).

3) *Die griechische und hellenistische Keramik.* Es wurden einige griechische Gefässfragmente mit roten Figuren (Abb. 22/1—6) aus dem 4.Jh.v.u.Z. aufgefunden. In Ansiedlungsgebiet erschienen ebenfalls Amforenfragmente von Chios, Thassos, Heraclea, Sinope und Cos, wie auch Amphorenstempel (Abb. 22/7, 8, 23 und Noten 59—60).

Zur getischen Ansiedlung gehören auch einige Materialien aus den Jh. 2—1 v.u.Z. (Siehe Noten 40, 50, 63). Die aus der zweiten Epoche der Eisenzeit stammenden Funde werden den Jh. 5—1 v.u.Z. eingeschrieben.

Die römische Epoche Die römische und römisch-byzantinische Kulturschicht ist reich, aber auch innerhalb dieser konnten die Ansiedlungsniveaus nicht immer klar bestimmt werden. Es wurden die Ziegel — und Röhrenüberreste des Daches einer Oberflächenwohnung (Abb. 3; 9/2) aufgefunden, die sich über den adgebrannten Fussboden derselben Wohnung befanden. An manchen Stellen kamen ungebrannte Zonen von gelbem Ton ans Tageslicht, die von den unternommenen Nivellierungsarbeiten in der frührömischen Zeit sprechen. Diese verbesserten die früheren Unebenheiten des Bodens. Die römischen Schichten waren von vielen frühfeudalen Gruben durchdrungen.

Der römischen Epoche gehört ein fragmentärer kreisförmiger Herd (Abb. 11/1, 2; 16/3, 4) mit Stützpfeiler für die Brandplattform an. In der Nähe wurden grössere Mengen von Gefässfragmenten, wahrscheinlich Erzeugungsabfälle (Abb. 25/12—20; 26/1—17) aufgefunden. Der Herd wird dem 4.Jh. eingeschrieben.

Die römischen und römisch-byzantinischen Materialien sind verschiedenartig. Zur frühen Periode gehören ein Teller (Abb. 14/11; 23/6), zwei fragmentäre Schüsseln (Abb. 14/12, 13; 23/8, 9), fragmentäre Kännchen, Teller und Töpfe, wie auch mehrere Öllämpehen. (Abb. 15/7; 23/11, 15), von denen manche gestempelt sind (Abb. 15/7; 23/11). Ebenfalls zu dieser frühen Periode gehören ein handgearbeiteter fragmentärer getischer Topf aus römischer Epoche (Abb. 23/21), mehrere ähnliche Fragmente, wie auch einige sarmatische Keramikstücke (Abb. 24/1—5). Aufgefunden wurden noch ein Sesterz aus dem Jahre 97 u.Z. (Nerva), ein Denar aus den Jahren 155—156 u.Z. (Marcus Aurelius), wie auch ein Altar aus dem 3.Jh., der Cautes gwidmet wurde.

Aus der korrodierten Donauzone wurden einige Dachziegeln und Ziegelsteine mit dem Stempel LEG (io) XICL (audia) P (io) F (idelis) wiedergewonnen (Abb. 14/8, 9; 24/15, 16 und Note 104).

Die Forschungen haben auch einige Keramikmaterialien, die den Jh. 3—4 eingeschrieben werden können, ans Tageslicht gebracht: Fragmente von Präsentierteller (Abb. 15/8), ein trichterförmiger Topf (Abb. 24/13) und mehrere ähnliche Gefässfragmente (Abb. 24/6—8), torsionierte Amphoren — oder Kannenhenkel (Abb. 24/11). Zum. 4. Jh. gehören mehrere mit regelmässigen Kannelüren verzierte Amphorenfragmente (Abb. 24/11). Kannen — und Kummenfragmente, wie auch ein fragmentäres Öllämpchen (Abb. 24/9). Ein Teil der in der Umgebung des römischen Herdes aufgefundenen Keramik wurde an Ort und Stelle hergestellt. Einige Fragmente stammen vielleicht aus derselben Beschickung oder aus Beschickungen mit ähnlichen Temperaturen.

Es wurden auch einige graue Keramikfragmente vom Sîntana de Mureș Typ aufgefunden.

Die Keramik der Jh. 5—6 wird von den charakteristischen Amphoren (Abb. 25/4—7) und Topffragmenten (Abb. 14/10; 25/1—3, 8) veranschaulicht.

Entdeckt wurden auch zahlreiche Fragmente von gut gebrannten und verglasten Aquäduktröhren. Ziegelsteinen, Röhren und Dachziegeln, die uns annehmen lassen, dass in dieser Zone spezielle Herde für Verbrennung von Baumaterialien vorhanden waren.

Der *frühfeudalen Epoche* entsprechen die Überreste von ungebrannten Ziegeln und Gerten einer Oberflächenwohnung (Abb. 2), wie auch Steingruppen, die

wahrscheinlich zu einer halb eingegrabenen Wohnung gehören (Abb. 8/1). Es wurden mehrere Herde unterscht, von denen manche mit fragmentären römischen Ziegelsteinen und Ziegeln belegt waren (Abb. 2), wie auch Steinöfen (Abb. 2 ; 8/3). Aufgefunden wurden auch zwei Herde (Abb. 3 ; 4 ; 16/2 und Note 139), mehrere Gruben, wie auch eine Körperbestattung in Steinmantel (Note 144).

In der archäologischen Schicht erschienen einige Stücke Schlacke (Abb. 27/11—12), ein Durchbohrer aus Knoche (Abb 27/13), ein kleiner rechteckiger Amboss (Abb. 15/9 ; 27/6), eine Pfeilspitze (Abb. 26/20), wie auch eine reiche Keramik. Diese umfasst mehrere Kategorien : 1) aus rotbrauner Paste, mit zerstossenen Scherben und grobem Sand modiellerte Keramik ; Keramik aus weisslichem Ton und feinem Sand ; 3) graue, feine Keramik mit pollierter Verzierung. 4) Glasurkeramik.

Die frühfeudale Ansiedlung gehört der zweiten Hälfte des 9. und des 10. Jh. an. Der Autor meint, dass die weiteren Forschungen, sowohl in der erforschten Zone als auch auf der Nordostseite des Baches, reichere Daten bezüglich der erwähnten historischen Perioden liefern werden.

STUDIU ANTROPOLOGIC AL OSEMINTELOR DIN NECROPOLA DE INCINERAȚIE GETICĂ DE LA CANLIA

DAN BOTEZATU

Material și metoda de lucru

Între anii 1969 și 1974 au fost executate o serie de săpături arheologice în necropola din incinerație de la Canlia, comuna Lipnița — județul Constanța. Cimitirul a fost datat din secolele IV-III î.e.n. cu excepția a patru morminte (22, 23, 24 și 32) cu ardere pe loc, ce aparțin secolului II e.n., adică din epoca romană.

Au fost scoase la iveală un număr de 81 morminte de incinerație însă pentru studiul nostru am avut la dispoziție doar materialele provenite din campaniile anilor 1969 (17 morminte numerotate de la 5 la 21) și 1974 (18 morminte numerotate de la 64 la 81 inclusiv), deci un total de 35 morminte.

Materialul din urne, după ce a fost cernut pentru a se scoate din el resturile de cenușă, a fost numărat și triat după mărimea și importanța fragmentelor, fiind separat pe porțiuni ale corpului (cap, trunchi și membre).

Determinările făcute pentru stabilirea sexului s-au referit în special asupra următoarelor caractere : grosimea oaselor neurocraniului sau a fragmentelor de diafize humerale și femurale, relieful locurilor de inserție a unor grupe principale de mușchi, dezvoltarea regiunii glabelare și a stîncii temporale, gradul de erupere, dimensiunea și forma dinților, dimensiunea epifizelor principalelor oase lungi (cap. humeral și femural), gradul de robusticitate al fragmentelor osoase în general etc.

Vîrsta a fost apreciată după grosimea, desenul, complicarea suturilor și gradul de obliterare a oaselor neurocraniului, modificările progresive ale suprafețelor articulare ale pubisului etc.

O atenție deosebită a fost acordată gradului de calcinare a materialului osteologic ce poate modifica grosimea și forma oaselor precum

și faptului dacă toate părțile scheletului sînt sau nu prezente în materialele păstrate în urnă.

Determinarea sexului și vîrstei

Mormîntul 5 (s. II. 1969): conținea un număr de peste 200 fragmente osoase dintre care 62 mai mari. S-a putut identifica o epifiză superioară a radiusului (21 mm în diametru), un fragment de diafiză femurală la care se constată o platimerie destul de avansată (76,86) și un cap humeral. Printre fragmentele mici de craniu s-a găsit o porțiune din regiunea glabelară a osului frontal care prezenta un relief destul de accentuat. Acest fapt ne indică apartenența resturilor osoase unui individ de sex masculin, de vîrstă matură.

Mormîntul 6 (s. III. 1969): cu fragmente în general mici și foarte mici. Dintre cele 22 fragmente mai semnificative s-au putut identifica 3 fragmente de diafiză femurală cu o linie aspră nu prea dezvoltată, un fragment de axis și unul de astragal. Grosimea fragmentelor de diafiză (3,3 mm) ne indică o vîrstă adultă sau matură și un sex probabil feminin.

Mormîntul 7 (s. IV. 1969): din 242 fragmente am putut determina 22, reprezentînd 4 fragmente de vertebre, 2 fragmente de diafize humerale, epifiza superioară a radiusului (20 mm în diametru), epifiza inferioară a radiusului, fragment de metatars I și o falangă, 2 fragmente din rotulă, 2 epifize inferioare de tibie și peroneu, un fragment din epifiza superioară a tibiei (platoul tibial) și o porțiune din osul coxal în regiunea tuberozității sale. Din craniu am determinat două fragmente destul de subțiri (2,5 mm) din parietal și un fragment din bolta palatină. Judecînd după fragmentele de vertebră, grosimea oaselor parietale și a diafizelor humerale, putem atribui aceste resturi unui individ matur, de sex probabil feminin. De remarcat și prezența a două oase calcinate de bovideu tînăr cu același grad de calcinare, probabil rezultate din ofranda mortuară.

Mormîntul 8 (s. IV. 1969): conține fragmente foarte puține (48), majoritatea mici și foarte mici. Ținînd cont de un fragment din regiunea orbitară stîngă a frontalului și mai ales de un mugure de premolar superior (fără colet, dar de dimensiuni mari), putem spune că individul a aparținut vîrstei „infans II" (sub 10 ani) și că sexul a fost masculin (?).

Mormîntul 9 (s. V. 1969): urna conținea fragmente puține, majoritatea lor provenind din regiunea neurocraniului (parietale și frontal) de grosime mijlocie, la fel ca și unele resturi ale diafizelor femurale. Vîrsta individului : adultă sau matură ; sexul probabil — feminin.

Mormîntul 10 (s. VI. 1969): cuprindea 30 fragmente (două mijlocii ca mărime și 28 mici) cu totul nesemnificative. Nu se poate determina nici sexul și nici vîrsta subiectului.

Mormîntul 11 (s. VI. 1969): cu un număr de 216 fragmente, din care majoritatea provin de la craniu. Astfel s-au determinat din neurocraniu mai multe fragmente din parietale, frontal de diferite grosimi precum și o bucată din temporal cu apofiza mastoidă nu prea dezvoltată

indicînd apartenența individului la sexul feminin. Masivul facial este reprezentat prin fragmente din bolta palatină și o porțiune subnazală cu o apertură piriformă de 22 mm lărgime. Din mandibulă este prezentă doar o porțiune din condilul stîng precum și 3 molari inferiori. Scheletul postcefalic este mai slab reprezentat, fiind identificat un fragment femural de 32 mm diametru. Grupa de vîrstă este matură iar sexul feminin (?). Principalele părți ale scheletului sînt reprezentate.

Mormîntul 12 (s. VII. 1969): 124 fragmente osoase (44 mari, 16 mijlocii, 28 mici și 36 foarte mici) provenind din toate părțile mai importante ale scheletului. Astfel, sînt prezente : fragment dintr-un omoplat, două bucăți din diafiza humerală, un cap femural (42 mm în diametru), un corp vertebral (probabil din regiunea dorsală), o porțiune din mandibulă cu molara 3 apărută, precum și mici fragmente din neurocraniu. Grupa de vîrstă adultă sau matură, sexul feminin.

Mormîntul 13 (șanț IV prelungire 1969): 16 resturi mijlocii ca mărime și 62 mici, date cu totul nesemnificative. Vîrsta probabilă — adultă (?), iar sexul indeterminabil.

Mormîntul 14 (s. VI. 1969): conținea peste 400 fragmente din toate părțile scheletului, dintre care 16 craniene (din frontal, parietale, occipital), un cap femural (43 mm diametru), epifiza superioară a radiusului (16 mm diametru), numeroase porțiuni de vertebre. Grosimea fragmentelor craniene și a oaselor lungi indică probabil sexul feminin și vîrsta adultă tînără.

Mormîntul 15 (s. X. 1969): 106 fragmente osoase, majoritatea din ele mijlocii și mari (82), provenind din toate regiunile scheletului. Din regiunea cefalică s-au găsit fragmente de parietale, de boltă palatină, de mandibulă (cu un grad înalt de robusticitate), de temporal cu o apofiză mastoidă bine dezvoltată și cu cavitatea cotiloidă, 5 dinți (2 molare inferioare, 2 premolare și un incisiv inferior). Din regiunea postcefalică s-au găsit : fragment de axis, un cap femural (42 mm diametru) cu o porțiune a gîtului femural, fragment de diafiză humerală (cu diametrul maxim 19 mm și minim 15 mm) și femurală cu o grosime a pereților de 7 mm. Acestea ne indică apartenența individului la sexul masculin și la vîrsta matură.

Mormîntul 16 (1969) : peste 210 fragmente din care 6 craniene (parietale, frontal, 2 dinți). Sînt prezente toate părțile componente ale scheletului : vertebre cap humeral, cap femural, epifiza superioară a radiusului (16 mm diametru), epifizele inferioare ale radiusului și humerusului, calcaneu și astragal. Grupa de vîrstă adultă (peste 25 ani), sexul feminin.

Mormîntul 17 (s. X. 1969): fragmente puține dar mari (circa 60), reprezentînd atît neurocraniul (frontal, orbită, parietale) cît și oasele lungi (diafiză de femur cu linia aspră pronunțată și tibia). Grupa de vîrstă matură, sexul probabil masculin (?).

Mormîntul 18 (s. VII. 1969): resturi destul de numeroase dar nesemnificative. Judecînd după o margine de orbită, individul a putut fi de sex feminin și de vîrstă adultă.

Mormîntul 19 (s. VII. 1969): 56 fragmente nesemnificative. Vîrsta probabilă adultă sau matură. Sexul putea să fi fost feminin (?).

Mormîntul 20 (s. XII. 1969): deşi conţine puţine resturi osoase putem aprecia vîrsta ca fiind adultă sau matură. Sexul este indeterminabil.

Mormîntul 21 (1969): din cauza arderii intense şi fragmentării excesive nu s-au putut face aprecieri asupra vîrstei şi sexului.

Mormîntul 64 (s. XIX. 1974): 26 fragmente dintre care am determinat un fragment de coxal cu cavitatea cotiloidă şi un premolar superior cu apexul încă deschis, fapt ce atestă că grupa de vîrstă a individului era cea adolescentă.

Mormîntul 65 (s. XVIII. 1974): fragmente relativ puţine (48) iar din cele mari doar 8 sînt semnificative 4 fragmente de vertebre, 3 bucăţi din diafizele femurale (cu grosimea pereţilor între 3 şi 3,2 mm) şi un fragment de os frontal. Sexul era probabil feminin, iar vîrsta adultă sau matură. Împreună cu resturile osoase s-a mai găsit şi un fragment dintr-un obiect de fier foarte ruginit, cu o grosime de 2 mm şi o formă de poligon neregulat.

Mormîntul 66 (s. XV. 1974): fragmente subţiri de neurocraniu şi de diafiza de oase lungi. Datorită unor muguri dentari definitivi aparţinînd unor incisivi şi canini putem preciza că vîrsta aparţinea categoriei „infans I".

Mormîntul 67 (s. XIV. 1974): din cele peste 180 fragmente s-au putut determina următoarele : 6 din neurocraniu, o margine alveolară a mandibulei, ram vertical al mandibulului, molar stîng, epifiză superioară radius (diametru 16 mm), epifiză superioară cubitus, 3 falange superioare, rotulă, 2 astragal etc. Toate părţile scheletului sînt astfel reprezentate. Vîrsta adultă-matură şi sexul probabil feminin. S-au găsit şi resturi din ofranda mortuară (calcaneu şi astragal de ovicaprin de talie mică) ce a fost arsă pe acelaşi rug. De asemenea printre oase s-a identificat şi un fragment de obiect din fier de formă cilindrică (cu o lungime de 15 mm şi diametrul de 3—4 mm), ascuţit la unul din capete.

Mormîntul 68 (s. XIV. 1974): cu fragmente mici şi subţiri ce au aparţinut unui copil mic („Infans 1").

Mormîntul 69 (s. XVIII. 1974): 129 fragmente, cea mai mare parte din scheletul postcefalic : cap femural (43 mm diametru), condili femurali, metatars I, metacarp, vertebre cervicale, astragal, diafiză humerus. Neurocraniul este reprezentat numai printr-un fragment de occipital de o grosime mijlocie. Sexul este probabil feminin (?), iar vîrsta adultă sau matură.

Mormîntul 70 (s. XVIII 1974): resturi relativ puţine (92) şi mărunte. Semnificative sînt doar un cap femural de 35 mm diametru şi un fragment de vertebră ce ne face să atribuim individului sexul feminin şi vîrsta matură. Se pare că regiunea cefalică nu este reprezentată.

Mormîntul 71 (s. XVIII. 1974): reprezentat prin 454 fragmente. Se pare că resturile de oase calcinate au fost mai cu grijă adunate, toate

regiunile scheletului fiind bine reprezentate. Calcinarea deşi intensă nu a fragmentat atît de puternic oasele ca la celelalte schelete. S-au putut determina porţiuni din cap humeral, epifiză superioară a radiusului, vertebre (11 bucăţi), coxal cu regiunea simfizară a pubisului (care ne arată că vîrsta individului era aproximativ de 30 ani) şi cu incizura ischiatică (după care apreciem că sexul era probabil masculin), din sacrum şi din neurocraniu (frontal). Împreună cu piesele osoase s-a găsit şi un fragment dintr-o lamă din fier (probabil de cuţit) cu o lungime de 2 cm şi o grosime de 2—3 mm.

Mormîntul 72 (1974): cu 52 fragmente (11 mari şi mijlocii şi 41 mici). Am determinat un gît şi un cap femural (40 mm în diametrul), 2 corpuri vertebrale probabil din regiunea dorsală sau lombară (diametrul antero-posterior 28 mm). Şi la acest mormînt nu am putut determina părţi ale scheletului cefalic. Vîrsta adultă sau matură şi sexul probabil feminin (?).

Mormîntul 73 (s. XIV — 2.05.1974): aproape numai aşchii subţiri ce au aparţinut unui copil mic („infans I").

Mormîntul 74 (s. XIII. 1974): prezintă 18 fragmente mari dintre care 2 craniene, restul fiind diafize de tibie platicnemice şi humerus. Vîrsta adultă iar sexul probabil feminin (??).

Mormîntul 75 (s. XII. 1974): conţine resturile unui schelet ce nu au fost calcinate prea puternic. Tot scheletul este reprezentat, uneori prin fragmente mari şi chiar foarte mari. Din regiunea craniană s-a identificat un fragment din osul frontal cu regiunea glabelară prezentînd un relief slab (ceea ce ne-a permis să apreciem sexul ca feminin), fragmente de parietale a căror sutură sagitală începe să se oblitereze pe endocraniu, fapt ce pledează pentru o vîrstă matură. Din scheletul postcranian am determinat fragmente de vertebre de diafize de humerus şi femur, calcaneu, coxale cu o eşancrură ischiatică largă (ceea ce atestă din nou sexul feminin) etc.

Mormîntul 76 (s. XII. 1974): conţine resturi din toate părţile scheletului, mărimea fragmentelor fiind uneori destul de mare. Din craniu am determinat fragmente din frontal (cu marginile orbitare), din parietal cu o porţiune din sutura sagitală, din mandibulă (cu o margine alveolară care atestă o faţă largă), din osul palatin. Din scheletul trunchiului şi membrelor vom consemna fragmente din 14 vertebre, cap femural (47 mm diametru), epifiza inferioară a humerusului (lărgirea maximă : 59 mm), 2 cupule radiale (cu 21,5 mm şi 23 mm diametru), astragal, rotula etc. Vîrsta individului este matură (circa 35—40 ani) iar sexul masculin. Tot în urnă s-a găsit şi un fragment dintr-o lamă de fier — probabil cuţit — de 3,8 cm lungime şi 2—3 mm grosime, precum şi un vîrf osos (probabil un corn de ovicaprine) cu urme de incizuri, formînd unghiuri paralele între ele.

Mormîntul 77 (s. XII. 1974): cu scheletul bine reprezentat deşi fragmentele sînt destul de mici. Am determinat cîteva fragmente craniene (de temporal cu cavitatea glenoidă, de palatin, de molar, de maxilar cu apertura piriformă, 2 muguri dentari definitivi cu o dezvoltare

avansată (epifize superioare de femur, astragal, rotule, vertebre). Vîrsta individului ; infans II (9—10 ani).

Mormîntul 78 (s. XI. 1974): foarte puţine fragmente ale unui copil mic (infans I).

Mormîntul 79 (1974): cu resturi mici şi puţine aparţinînd probabil unui adolescent.

Mormîntul 80 (s. XXVII. 1974): în urnă au fost depuse peste 300 fragmente incinerate şi calcinate de culoare alb-vineţie. Resturile provin de la doi indivizi, deoarece am identificat fragmente de parietal cu o grosime de 13—14 mm de occipital cu o grosime de 15 mm ce au aparţinut cu siguranţă unui bărbat matur alături de un condil mandibular, de dinţi mărunţi (fragmentaţi), de molar ce par a fi aparţinut unui infans I. Remarcăm că această situaţie este unică în cadrul materialului de studiu provenit de la Canlia, pe care l-am avut la dispoziţie. Din aceiaşi urnă mai provine şi o porţiune dintr-un radius de miel (probabil ofrandă mortuară).

Mormîntul 81 (s. XXVII. 1974): cu resturi puţine (57) şi puternic calcinate ce au aparţinut probabil unei femei (1) adulte, judecînd după fragmentele determinate : 2 capete humerale, epifiză inferioară a humerusului, vertebre şi cîteva porţiuni din neurocraniu.

Concluzii paleodemografice

Din totalul de 35 de morminte analizate antropologic, a rezultat un număr de 36 de indivizi (unul din morminte fiind dublu), repartiţia lor pe vîrstă şi sex fiind prezentată în tabelul de mai jos.

TABEL

REPARTIŢIA PE VÎRSTĂ ŞI SEX A SCHELETELOR INCINERATE DE LA CANLIA

Vîrstă/Sex	Bărbaţi	Femei	Intermediabili	TOTAL N	TOTAL %
„Infans I“ 0—7 ani	—	—	5	5	13,89
„Infans II“ 7—14 ani	1	—	1	2	5,56
Adolescent 14—22 ani	—	1	2	3	8,33
Adult sau matur 22—59 ani	6	16	2	24	66,67
Bătrîni 60—X	—	—	—	—	—
Indeterminabili	—	—	2	2	5,56
	7=19,44%	17=47,22%	12=33,33%	36 =	100,00%

Din cauza numărului mic de morminte studiate (acest număr nefiind decît jumătate din numărul celor săpate) s-ar putea ca raportul numeric între grupele de vîrstă şi între sexe (sex ratio) să fie întîmplătoare. Astfel numărul mic de copii (infans I şi II) din necropola de la Canlia întrunind un procentaj de 19,45%, diferă de cel al copiilor din necropola din aceeaşi perioadă de la Bugeac (localitate vecină cu Canlia) unde se întîlneşte un procent mai ridicat (47,3%) [1], însă procente oarecum asemănătoare se întîlnesc la unele necropole de incineraţie mai tîrzii (sec. IV e.n.) cum sînt cele de la Tîrgşor (18,5%), Olteni (14,7%), Mogoşani (17,3%). Cu o oarecare rezervă am putea totuşi concluziona că mortalitatea copiilor era în general scăzută la această populaţie, acelaşi lucru fiind valabil şi pentru perioada adolescenţei.

Dificultatea stabilirii cu precizie a vîrstei indivizilor adulţi şi maturi ne-a obligat a reuni aceste categorii de vîrstă într-una singură (adulţi-maturi), clasă care în cadrul acestei populaţii întruneşte maximum de procent al mortalităţii (66,67%). Datorită gradului intens de calcinare al scheletelor nu s-a putut determina nici vîrsta indivizilor bătrîni (senilis), dar este posibil ca unul dintre indivizii cu vîrsta nedeterminată să fi aparţinut acestei categorii.

Greutăţile întîmpinate la determinarea sexului pe resturile incinerate nu permit a discuta repartiţia grupelor de vîrstă pe sexe, vom sublinia totuşi procentul mai ridicat al femeilor (47,22%) faţă de cel al bărbaţilor (19,44%).

Concluzii de ordin morfo-antropologic

Numărul mic de cazuri şi puternice incinerări, fac imposibilă generalizarea unor observaţii morfologice, care raportate la totalul mormintelor s-ar putea să aibă un caracter întîmplător. Totuşi vom sublinia date de ordin biometric, o parte dintre ele servindu-ne la determinarea sexului indivizilor. Astfel, diametrul maxim al capului femural prezintă o variabilitate cuprinsă între 42 şi 47 mm la bărbaţi 35—40 mm la femei ; diametrul maxim al cupolei radiusului este cuprins între 20 şi 23 mm la bărbaţi şi 16—20 mm la femei ; pentru diametrul capului humeral am putut constata valori cuprinse între 32 şi 35 mm, o epifiză inferioară prezentînd o lărgime de 59 mm. În ceea ce priveşte grosimea pereţilor unor fagmente din diafiza oaselor lungi s-a putut observa că ea variază între 5—7 mm pentru femur şi 3,2—4 mm pentru humerus ; pentru oasele neurocraniului s-au măsurat următoarele grosimi ; frontal 5,3—8,3 mm, parietale 2,3—14 mm, occipital 6,8—15 mm.

În afară de aceste date s-a mai constatat că la mormîntul 74 scheletul prezenta o tibie cu o uşoară platicnemie (63,22), la materialul osos

[1] Dardu Nicolăescu Plopşor, *Pontica*, 1974, 7, p. 32.

din mormîntul 5, femurul prezenta un indice platimer (77,29), iar la scheletele 6 şi 17 femurele aveau o linie aspră destul de pronunţată.

Ţinînd cont de faptul că incinerarea indivizilor a fost destul de uniformă (exceptînd doar scheletul din mormîntul 75 ce avea o ardere mai puţin avansată), iar gradul de construcţie al oaselor în timpul arderii fiind aproape egal, putem admite că datele de mai sus se încadrează în limitele unei variabilităţi normale pentru populaţia din acea perioadă.

Concluzii asupra unor aspecte ale ritualului

Pentru cunoaşterea ritualului funerar al traco-geţilor, necropola de la Canlia îşi aduce contribuţia printr-o serie întreagă de elemente şi anume : adulţii şi copiii erau înmormîntaţi împreună în cadrul aceleiaşi necropole ; în general în fiecare mormînt se găseşte un singur individ (excepţie făcînd doar M.80, unde au fost depuşi doi indivizi — un bărbat şi un copil mic) ; s-a observat o mare atenţie în momentul adunării resturilor incinerate de pe rug şi introducerea lor în urnă în aşa fel ca toate părţile scheletului să fie reprezentate (doar la M 70 şi M 72 se pare că a fost omisă regiunea cefalică), aceeaşi grijă am întîlnit-o la scheletele de maturi şi de copii.

În privinţa ofrandelor mortuare, spre deosebire de necropola de la Bugeac — unde se obişnuia arderea pe rug a unei ofrande animale atît la indivizii adulţi cît şi la copii [2], în necropola de la Canlia s-au găsit oseminte provenind din ofrande numai împreună cu scheletele indivizilor adulţi sau maturi. Cantitativ predomină ofrandele de ovicaprine (3 cazuri M 67, M 76, M 80), apoi cele de bovidee (1 caz — M 7), în nici un mormînt negăsindu-se amestecate mai multe specii. Ofrande de animale există şi în necropolele de incineraţie mai vechi de la Ferigile şi Tigveni [3].

În fine, dacă ne referim la fragmentele metalice găsite în urnele cercetate, vom preciza că ele s-au găsit atît în mormintele cu indivizi de sex feminin (M 65 şi M 67), cît şi în cele cu indivizi de sex masculin (M 71 şi M 76), la acestea din urmă ele provenind cu siguranţă dintr-o lamă de pumnal sau cuţit.

Limitîndu-ne la aceste cîteva observaţii făcute asupra celor 35 de morminte avute la dispoziţie din necropola de la Canlia, sperăm că viitoarele cercetări să aducă completări care să lărgească sfera cunoştinţelor noastre asupra caracteristicilor ritualului funerar al traco-geţilor şi să furnizeze informaţii mai precise asupra particularităţilor lor antropologice.

---

[2] Idem, *op. cit.*, p. 35.

[3] W. Wolski, D. Nicolăescu-Plopşor, *Studiul antropologic al necropolei hallstattiene tîrzii de la Ferigile, Buridava*, 1972, p. 257 şi urm. ; D. Nicolăescu-Plopşor, Wanda Wolski, *Elemente de demografie şi ritual funerar la populaţiile vechi din România*, Bucureşti, 1975, p. 81—99 şi urm.

L'ÉTUDE ANTHROPOLOGIQUE DES OSSEMENTES DE LA NÉCROPOLE GÉTIQUE D'INCINÉRATION DE CANLIA

Résumé

L'auteur présente les résultats des expertises anthropologiques effectuées sur les restes cinéraires de la nécropole de Canlia (IVe siècle av.n.è.), investiguée entre 1969—1974 par Em. Moscalu. Sur les 81 complexes funéraires, l'auteur a eu à sa disposition les ossements provenus de 35 tombes (nos 5—21 et 64—81). Du total des tombes analysées de façon anthropologique il a résulté un nombre de 36 individus (une tombe étant double), leur répartition par sexe et âge étant présentée au tableau no. 1. Le nombre restreint d'enfants de la nécropole de Canlia diffère de celui des enfants de la nécropole de Bugeac, datant de la même période, où le pourcentage est plus élevé ; de cette manière, on peut considérer que la mortalité des enfants était plus réduite dans le cadre de cette communauté.

On á remarqué une attention particulière pour le ramassage des restes incinérés sur le bûcher, de façon à ce qui toutes les parties du squelette fussent représentées. On a découvert de ossements en provenance des offrandes animales brûlées sur le bûcher seulement ensemble avec les squelettes des individus adultes.

Quantitativement prédominent les offrandes de moutons et de chèvres, suivies par les boeufs, en aucun cas n'ayant été mélangées plusieurs espèces.

CONSIDERAȚII ASUPRA ȘTAMPILELOR SINOPEENE DE LA EDIFICIUL ROMAN CU MOZAIC

LIVIA BUZOIANU

Mărturiile comerțului sinopean se oglindesc în special în materialele arheologice. Cel mai important izvor pentru stabilirea legăturilor de comerț exterior ale Sinopei sînt ștampilele ceramice. Este recunoscută [1] răspîndirea aproape absolută a ștampilelor ceramice sinopeene pe țărmurile Mării Negre. În ceea ce privește arealul Pontic, ștampilele sinopeene provin din partea vestică și, mai ales, cea nordică a Mării Negre [2]. Studiile recente consacrate acestei probleme au relevat inițierea concomitentă a exportului sinopean în nordul și vestul Mării Negre pînă la sud de Callatis [3] și au recunoscut Histria și Callatisul ca parteneri principali pentru Sinope pe coasta occidentală a acestui areal [4]. Lucrarea noastră încearcă să stabilească poziția economică a Tomisului [5] între centrele importatoare de produse amforice, surprinzînd, unde este cazul, particularitățile lui de dezvoltare.

Situația de ansamblu a importurilor de amfore ștampilate între materialele rezultate din săpătura de la Edificiul roman cu mozaic se prezintă după cum urmează :

Thasos	60 exemplare	17,1%
Sinope	105 exemplare	30 %
Rhodos	123 exemplare	35,1%
Heraclea	3 exemplare	0,8%
Chersones	3 exemplare	0,8%
Cnidos	aprox. 36 exemplare	10,2%
Cos	2 exemplare	0,5%
Proveniență nedeterminată	18 exemplare	5,1%
	Total = 350 exemplare	

[1] B. N. Grakov, *Drevnegreceskie keramiceskie kleima s imenami astinomov*, M., 1929, p. 31.

[2] I. B. Brașinsky, Antičinîi gorod, Moscova, 1963, p. 133—134.

[3] Idem, *op. cit.*, p. 140.

[4] M. Lazarov, Izvestiya Varna, XIV (XXIX) 1978, p. 16 sqq. Spre orientare vezi și M. Gramatopol — Gh. Poenaru Bordea, Dacia NS XIII, 1969, p. 137.

[5] Un prim studiu asupra situației economice a Tomisului în perioada elenistică îl aflăm la M. Gramatopol — Gh. Poenaru Bordea, SCIV, 19, 1963, 1, p. 41—61.

Pentru a obține o situație comparabilă cu celelalte centre importatoare, aplicăm și noi procedeul reducerii la jumătate a toartelor rhodiene [6]. Deși în acest caz situația numerică și procentuală comportă modificări în favoarea Sinopei, ne manifestăm opinia asupra existenței simultane pe piața tomitană a produselor sinopeene și rhodiene [7], aceasta cu atît mai mult cu cît s-a constatat că nu toate amforele sinopeene poartă ștampilă [8] și au fost găsite și exemplare de Sinope cu ambele torți ștampilate [9].

Thasos	60 exemplare	20,8%
Sinope	105 exemplare	36,4%
Rhodos	61 exemplare	21,1%
Heraclea	3 exemplare	1,04%
Chersones	3 exemplare	1,04%
Cnidos	aprox. 36 exemplare	12,5%
Cos	2 exemplare	0,69%
Proveniență nedeterminată	18 exemplare	6,2%
	Total 288 exemplare	

Coroborînd datele noastre la situația semnalată cu ocazia studierii primului lot de ștampilate de la Tomis [10], obținem următoarea reprezentare cantitativă și procentuală :

Thasos	74 exemplare	20,4%
Sinope	123 exemplare	33,9%
Rhodos	84 exemplare	23,2%
Heraclea	9 exemplare	2,4%
Chersones	3 exemplare	0,8%
Cnidos	42 exemplare	11,6%
Proveniență nedeterminată	23 exemplare	6,3%
Cos	4 exemplare	1,1%
	Total 362 exemplare	

Între materialele arheologice de epocă elenistică semnalate în nivelul VII, corespunzător sec. III-I î.e.n. în săpătura de la Parcul Catedralei [11], se numără și 41 toarte ștampilate dintre care 10 sînt de prove-

[6] Rezerve față de procedeul împărțirii la doi a amforelor rhodiene vezi la V. Eftimie, Dacia NS III, 1959, p. 200 și n. 13 ; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 47.

[7] I. B. Brașinsky, op. cit., p. 138 și n. 29.

[8] I. B. Brașinsky, SA, 1961, 3, p. 179 sqq. ; idem, Anticinii gorod, p. 135.

[9] V. V. Skorpil, IAK, 51, Petrograd, 1914, p. 125, N. 22 ; B. N. Grakov, *op. cit.*, p. 37—38.

[10] M. Gramatopol — Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 47.

[11] A. Rădulescu, C. Scorpan, Pontica, VIII, 1975, p. 25.

nienţă sinopeană [12]. Pe traseul drumului dintre Tomis şi Axiopolis [13] au fost semnalate 6 exemplare sinopeene la Poarta Albă [14] databile în sec. II î.e.n., 2 exemplare la Medgidia [15] şi cîte un exemplar la Palas [16], Valul lui Traian [17], Basarabi [18], Nicolae Bălcescu [19] şi Cernavodă [20]. Existenţa pe aceste exemplare a unor nume de astynomi Αἰσκίνης II, Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου, Ζῆνις ὁ Ἀπολλοδώρου, Ἱκέσιος ὁ Βακκίου, Μνησικλῆς, prezente la Tomis într-un număr apreciabil, constituie o dovadă în plus [21] a circulaţiei comerciale pe artera respectivă aflată sub controlul Tomisului.

Observaţiile de natură onomastică ne permit punerea în evidenţă pentru zona vest-pontică a unor „noi" asociaţii de nume astynom-producător :

astynom	Εὐχάριστος	— producător	Νικίας
astynom	Μνῆσις	— producător	Ποσειδώνιος
astynom	Αἰσκίνης II	— producător	Δᾶς
astynom	Ἀνθεστήριος ὁ Νουμηνίου	— producător	Παπῆς
astynom	Εὐχάριστος ὁ Καλλισθένου	— producător	Φιλήμων
astynom	Ποσίδειος ὁ Θεαρίωνος	— producători	Κεφαλίων şi Νονμήνιος
astynom	Πυθόχρηστος ὁ Ἀπολλωνίδου	— producători	Εὐμάχος şi Μένων
astynom	Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου	— producător	Κτῆσων etc.

În cazul asocierii unui astynom cu producători comuni mai multor grupe cronologice [22], am preferat să luăm în considerare încadrarea cronologică a astynomului. Este situaţia asocierii activităţii astynomului Ἀντίμαχος cu producătorii Καλλισθένης (inv. 11247) şi Σιμαλίων (inv. 11246) ; a astynomului Ἀριστίων cu producătorul Πρῶτος (inv. 11152) ; a atynomului

---

[12] Stampilele amforice de la Parcul Catedralei se repartizează după cum urmează : Sinope — 10 exemplare ; Thasos — 9 exemplare ; Rhodos — 9 exemplare ; Heraclea — 3 exemplare ; Chersones — un exemplar ; Cnidos — 2 exemplare ; incerte — 6 exemplare ; romană — un exemplar.

[13] M. Irimia, Pontica, VI, 1973, p. 65.

[14] Idem, *op. cit.*, p. 29 sqq.

[15] Al. Popeea, SCIV, 18, 3, 1967, p. 511—512.

[16] M. Irimia, Pontica XIII, 1980, p. 86.

[17] Idem, Pontica VI, 1973, p. 63.

[18] Idem, Pontica XIII, p. 81.

[19] Idem, Pontica VI, p. 44.

[20] Idem, Pontica XIII, p. 84.

[21] Idem, Pontica VI, p. 65 ; C. Muşeţeanu, N. Conovici, A. Anastasiu, Dacia NS XXII, 1978, p. 194 ; R. Vulpe, Pontice II, 1969, p. 155.

[22] În repartizarea numelor pe grupe cronologice am avut în vedere B. N. Grakov, *op. cit.*, passim.

Ποσίδειος ὁ Θεαρίωνος cu producătorii Μενίσκος (inv. 11217) şi Νουμήνιος (inv. 11190), sau a astynomului Ζῆνις ὁ Ἀπολλοδώρου cu producătorii Ἡρακλείδης (inv. 11241) şi Κτήσων (inv. 11216). Prezenţa astynomului Μνῆσις cu producători din prima grupă cronologică — Ἀρχεπτόλεμος şi Γόλας plasează activitatea acestui astynom la limita dintre subgrupa I B şi grupa a II-a cronologică. Deşi pentru producătorul Κεφαλίων este indicată numai grupa a V-a cronologică, prezenţa acestuia cu astynomul Ἀριστίων pe o ştampilă care şi-a aflat analogii perfecte în două exemplare mai vechi de la Callatis [23], ne determină să acceptăm ca perioadă de activitate a acestui producător şi grupa a IV-a cronologică [24]. Pentru astynomul Πυθοκλῆς şi producătorul Πύθης, care au comun grupele cronologice II şi III, am luat în considerare limitele grupei a III-a [25].

Raportul numeric, atunci cînd avem un număr considerabil de exemplare aparţinînd unui anumit astynom prezent în două centre situate la limite geografice, în cazul nostru Histria şi Callatis, este în măsură să ne dea o imagine a direcţiilor de difuzare a produselor amforice. Rezultatele nu exclud erori inerente datorate faptului că în cazul Histriei numărul descoperirilor a crescut cu cîteva sute [26] de la data publicării primului catalog [27]; pe de altă parte, asemenea descoperiri continuă să se facă şi situaţia numerică comportă modificări de la o etapă de săpături la alta. În ciuda acestor neajunsuri, se pot face cîteva observaţii: dacă pentru primele două grupe cronologice raportul frecvenţei numelor de astynom pentru Histria şi Callatis este în general de paritate [28], începînd cu grupa a III-a cronologică raportul se modifică uşor în favoarea Callatisului — caz de excepţie astynomul Εὐχάριστος cu 26 exemplare la Callatis şi 4 exemplare la Histria [29] — pentru ca în grupa a IV-a să devină net avantajos coloniei doriene [30]. Pentru ultimele două grupe cronologice raportul cunoaşte fluctuaţii, la început, se pare, cu uşor avantaj pentru Callatis, mai tîrziu pentru Histria [31].

Acum însă este perioada cînd Tomisul începe să se impună ca centru importator remarcabil între coloniile vest-pontice. Ἱκέσιος ὁ Βακχίου

---

[23] M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, Dacia NS XIII, p. 193, nr. 399—400.

[24] Producătorul Κεφαλίων apare şi cu alţi astynomi din grupa a V-a: Δημήτριος II (M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 197, nr. 430), Ἱκέσιος (Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia VII—VIII, 1937—1940, p. 262, nr. 45), Λέων (V. Canarache, *Importul amforelor ştampilate la Istria*, Bucureşti, 1957, p. 131, nr. 298).

[25] În acest sens vezi şi M. Lazarov, *op. cit.*, p. 33, nr. 16.

[26] V. Eftimie, *op. cit.*, p. 198 şi n. 5; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 128 şi n. 6, 7.

[27] V. Canarache, *op. cit.*

[28] Vezi M. Lazarov, *op. cit.*, tabele p. 28—59.

[29] Idem, *op. cit.*, p. 30, nr. 4.

[30] Oferim spre exemplificare următoarele nume: Αἰσχίνης II: 43 exemplare Callatis; 4 exemplare Histria; Ἀντίμαχος : 36 exemplare Callatis, 9 exemplare Histria; Δημήτριος : 12 exemplare Callatis, 5 exemplare Histria; Ἀρτεμίδωρος : 22 exemplare Callatis, 4 exemplare Histria, etc.

[31] De exemplu astynomul Ζῆνις ὁ Ἀπολλοδώρου 1 exemplar Callatis, 4, exemplare Histria; Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου: 3 exemplare Callatis, 7 exemplare Histria; Μνῆσις ὁ Φορμίωνος: 1 exemplar Callatis, 4 exemplare Histria, etc.

este prezent la Tomis cu 4 exemplare față de un exemplar Callatis [32] și trei exemplare Histria [33] ; Λεωμέδων ὁ Ἐπιδήμου — 5 exemplare ; Ποσίδειος ὁ Θεαρίωνος și Πυθόχρηστος ὁ Ἀπολλωνίδου fiecare cu cîte 8 exemplare la Tomis [34]. Prezența ultimului cu 5 exemplare la Histria [35] față de 1 exemplar Costinești [36] și 2 exemplare Callatis [37], ne conduce la ipoteza unei difuzări dinspre nord spre sud a ștampilelor acestui astynom.

În ce privește emblemele, remarcăm pe ștampilele noastre prezența, în general, a emblemelor de astynomi, reprezentînd după Țehmistrenko [38] particularitatea ultimei perioade — a IV-a — în evoluția ștampilelor sinopeene, perioadă ce se suprapune grupelor III, IV, V și VI din cronologia lui Grakov. Prezența unor embleme diferite cu astinomul Αἰσχίνης [39], indică existența a cel puțin doi astynomi omonimi. Menționarea pe un exemplar a astynomului Αἰσχίνης cu producătorul Ἀρτεμίδωρος, la care se adaugă și caracteristici de pastă și dispunere a legendei, ne determină să luăm în considerare grupa I cronologică, comună ambelor nume.

În discutarea oscilațiilor relațiilor comerciale trebuie avută în vedere, în egală măsură, situația economică a orașului importator și a centrului de export. Din acest punct de vedere avem ca repere cronologice : războiul dintre Bizanț și Callatis aliat cu Histria, purtat pe la anul 260 î.e.n. pentru controlul Tomisului [40] ; anul 220 î.e.n. cînd Mithridates II atacă Sinope [41] și 183 î.e.n., data la care orașul este capturat de Farnakes I, devenind capitală a regilor din Pont.

Deși textul lui Memnon nu indică mobilurile care au determinat că Byzantion să intervină în ajutorul Tomisului, este de presupus că la data conflictului Tomisul era recunoscut ca punct comercial de perspectivă [42] pe coasta vest-pontică, titlul de ἐμπόριον reflectînd, așa cum s-a arătat [43], o funcție economică și nu o stare politică. Putem considera deci mijlocul sec. III î.e.n. ca dată post quem de dezvoltare economică deosebită [44] a cetății tomitane, supusă în același timp fenomenului de

---

[32] M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 212, nr. 557.

[33] V. Canarache, *op. cit.*, nr. 283, 284, 285.

[34] Am avut în vedere și exemplarele mai vechi publicate în SCIV, 19, 1, 1968, p. 54, nr. 27—28, și p. 55, nr. 29.

[35] V. Canarache, op. cit., nr. 333, 334, 335, 336 (2 exemplare).

[36] M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, catalog, nr. 1125.

[37] Idem, *op. cit.*, nr. 577—578.

[38] V. I. Țehmistrenko, SA, 1, 1958, p. 68.

[39] Idem, *op. cit.*, p. 56 și în special p. 59.

[40] Memnon, FHG, III, p. 537 = F. Gr. Hist., III B, p. 347—348, fr. 13(21).

[41] Polybiu, *Hist.*, IV, 56.

[42] D. M. Pippidi, *Contribuții* 2, p. 34 ; 175/22 ; 155 ; 216 ; R. Vulpe, *HAD*, p. 85—86 ; I. Stoian, *Tomitana*, p. 20, 21.

[43] R. Vulpe, Pontice II, p. 153 și 155. Că Tomisul la data respectivă avea un statut politic de πόλις elenistic deținătoare a unei χώρα apare clar din textul lui Memnon : περὶ Τομέως τοῦ ἐμπορίου... ὁ τοις Καλλατιανοῖς ὅμορον ἦν
(Vezi și D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 155 și 175/22.

[44] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 154 ; D. M. Pippidi, DID I, p. 237 și n. 69, 70, 71.

criză economică comun cetăților din Pontul Stîng în ultimele două secole î.e.n. [45].

În ce privește Sinope, cele două evenimente marchează o perioadă de criză economică [46]; referitor la primul eveniment, Polybiu [47] ne informează de un ajutor material dat de rhodieni sinopeenilor între care 10 000 amfore cu vin[48]. Data coincide cu deosebitul avînt al importurilor rhodiene [49], mai ales după anularea τέλος-ului impus de bizantini mărfurilor în tranzit prin Strîmtori [50]. În schimb, trecerea orașului Sinope sub autoritatea regilor din Pont, dacă la început a determinat o scădere a vieții economice, a fost urmată la scurt timp de o perioadă de avînt economic prelungit pînă la pierderea orașului de către Mithridates VI Eupator [51].

Sînt recunoscute [52] în general două perioade de vîrf ale comerțului sinopean: prima începe de la jumătatea sec. IV î.e.n. și durează pînă la 220 î.e.n. și este privită ca o consecință generală a înfrîngerii atenienilor în războiul peloponeziac cu premise mai apropiate în atitudinea lui Eumelos față de grecii din Pont [53]. Cea de a doua perioadă, bine reprezentată în coloniile vest-pontice [54], se plasează în sec. II î.e.n., începînd cu al treilea deceniu al acestui secol, și este favorizată de politica încurajatoare promovată de regii Pontului [55].

Este cunoscut faptul că deocamdată nu există o cronologie absolută unanim acceptată pentru ștampilele ceramice din Sinope. Cronologia inițială, stabilită de B.N. Grakov [56] a suferit corective ulterioare. Dacă în privința momentului de început al ștampilării, însuși Grakov [57] și după el alți cercetători [58] sînt de acord cu stabilirea lui la mijlocul

---

[45] D. M. Pippidi, *Contribuții* 2, p. 200 sqq; idem, DID, I, p. 230 și în special p. 268; I. Stoian, *op. cit.*, p. 24 sqq.

[46] I. B. Braşinsky, *op. cit.*, p. 138.

[47] Polybiu, IV, 56.

[48] Referitor la acest ajutor, I. B. Braşinsky, *op. cit.*, p. 138 și n. 29 remarcă faptul că produsul de bază al exportului sinopean era uleiul de măsline și nu vinul, admițînd pe această bază existența simultană pe piețele de desfacere a produselor sinopeene și rhodiene.

[49] V. Eftimie, *op. cit.*, p. 200; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, SCIV, 19, 1, 1968, p. 49; Idem, Dacia NS XIII, p. 147—148; D. B. Șelov, *Keramiceskie kleima iz Tanaisa III—I vekov do n.e.*, Moscova, 1975, p. 26; M. Lazarov, Izvestija Varna XIII (XXVIII) p. 10, schema 1.

[50] D. M. Pippidi, *Contribuții* 2, p. 44 și n. 48.

[51] I. B. Braşinsky, *op. cit.*, p. 138—139; V. Eftimie, *op. cit.*, p. 199; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 149.

[52] I. B. Braşinsky, *op. cit.*, p. 137 și 141.

[53] Vezi nota 47; Diodor, XX, 25; referitor la intervenția aceluiași rege în favoarea callatienilor, după asediul lor din 310—309 î.e.n., vezi D. M. Pippidi, *Contribuții* [2], p. 132 și 163.

[54] M. Lazarov, Izvestija Varna XIV (XXIX), 1978, p. 16 tabelul II; vezi și nota următoare.

[55] V. Eftimie, op. cit., p. 199; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 149.

[56] Vezi nota 1.

[57] B. N. Grakov, MIA, 36, M., 1954, p. 90.

[58] S. A. Semenov, *Raport la a III-a Sesiune de Arheologie*, Kerci, 1963; I. B. Braşinsky, *op. cit.*, p. 133, idem, Eirene, XI, 1973, p. 127.

sec. IV î.e.n. [59], data de sfîrșit a ștampilării, anii 70 î.e.n. la Grakov, este coborîtă la ultimile decenii ale sec. II î.e.n. [60] sau între primul și al doilea sfert al aceluiași secol [61]. Stampilele din ultimele trei grupe cronologice, care sînt și cele mai numeroase — 61,5% la noi — sînt încadrate în limite de timp care variază din al doilea sfert al sec. II î.e.n. pînă în primul sfert al sec. I î.e.n. la Grakov, și de la mijlocul sau ultimul sfert al sec. III î.e.n., ocupînd întreg sec. II î.e.n. sau primele trei sferturi ale sec. II î.e.n., în schemele propuse de Semenov, Brașinsky și Vasilenko [62].

Lipsa unui consens în atari încercări de cronologie care, toate, au ca punct de plecare clasificarea propusă de B.N. Grakov, probează faptul că datarea relativă stabilită de acest cercetător își păstrează încă semnificația. Aceasta pe de o parte, și absența unui context arheologic la materialul studiat de noi, pe de altă parte, ne determină să luăm în considerare această clasificare cronologică ce ne oferă în același timp și posibilitatea unor statistici comparative între centrele importatoare de amfore sinopeene.

Situația cronologică a ștampilelor sinopeene de la Edificiul roman cu mozaic se prezintă după cum urmează [63] (Fig. 1) :

grupa I : mijlocul sec. IV-270 î.e.n.	2 exemplare	1,9%
grupa II : 270—220 î.e.n.	7 exemplare	6,6%
grupa III : 220—180 î.e.n.	2 exemplare	1,9%
grupa IV : 180—150 î.e.n.	15 exemplare	14,2%
grupa V : 150—120 î.e.n.	26 exemplare	24,7%
grupa VI : 120—70 î.e.n.	18 exemplare	17,1%
comune grupelor V—VI	5 exemplare	4,7%
nedatate	30 exemplare	28,5%

Compararea datelor noastre cu situația cunoscută [64] pentru Histria și Callatis și înscrierea lor într-un grafic orientativ, ne conduce la următoarele observații (fig. 2) [65] :

1. prezența importurilor sinopeene pentru toate trei coloniile Histria, Tomis și Callatis încă de la jumătatea sec. IV î.e.n. În felul acesta

[59] Cf. totuși V. I. Țehmistrenko, SA, 1960, 3, p. 68 și B. A. Vasilenko, SA, 1971, p. 249—250, care admit o datare și mai timpurie în primul sfert al sec. IV î.e.n., dacă nu chiar în ultimul sfert al sec. V î.e.n.

[60] S. A. Semenov, *op. cit.* ; I. B. Brașinsky, *op. cit.*, p. 133 ; B. A. Vasilenko, *op. cit.*, p. 249—250.

[61] V. I. Țehmistrenko, *op. cit.*, p. 47 și n. 106 cu obiecții la D. B. Șelov, *op. cit.*, p. 137—138.

[62] Vezi sintetizate aceste cronologii la M. Lazarov, *op. cit.*, p. 13, tabel I.

[63] Facem cu această ocazie corectările necesare situației importurilor sinopeene prezentate de noi într-o primă formă în Pontica XIII, p. 127—128.

[64] Vezi și M. Lazarov, *op. cit.*, p. 19, schema 1.

[65] În configurarea grafică am luat în considerare pentru Tomis și exemplarele publicate în SCIV, 19, 1, 1968 ; În cazul acesta grupa a III-a ajunge la un total de 7 exemplare ; grupa a IV-a : 17 exemplare ; grupa a V-a : 33 exemplare ; grupa a VI-a : 20 exemplare.

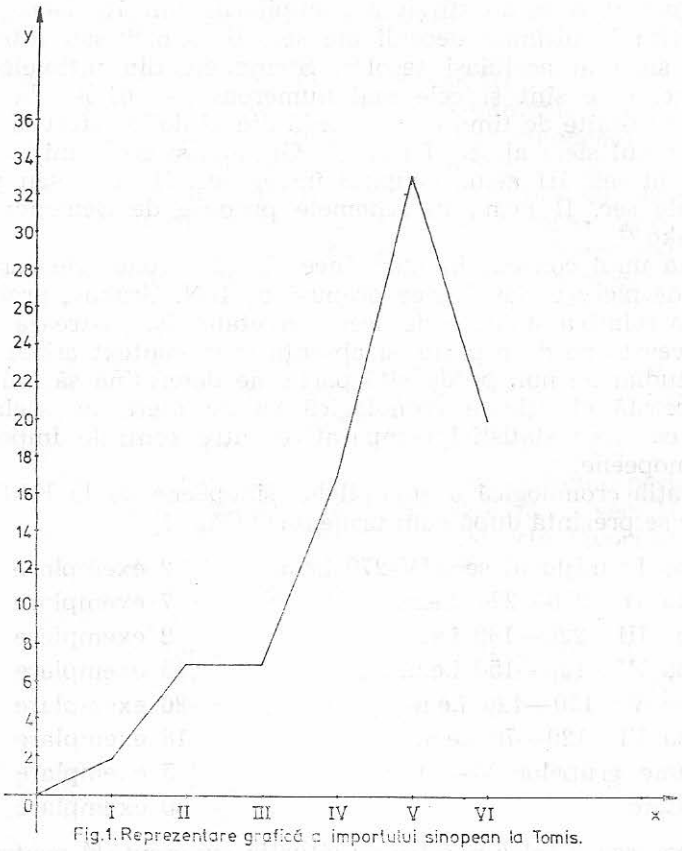

Fig.1. Reprezentare grafică a importului sinopean la Tomis.

apare clar pentru toate aceste colonii existența relațiilor comerciale cu Sinope independente de importurile nord-pontice și la o dată mai timpurie față de restul coloniilor situate la sud de Callatis [66] ;

2. creșterea importurilor sinopeene pe parcursul sec. III î.e.n. cu premisă în acțiunea de curățare de pirați a bazinului Mării Negre, purtată de basileul bosporan Eumelos [67] ;

3. atingerea unei faze de apogeu comercial la Histria și Callatis în al doilea sfert al sec. II î.e.n. ca urmare a redresării comerțului sinopean[68] încă de la sfîrșitul sec. III î.e.n. spre coasta vest-pontică ;

4. o nouă dezvoltare comercială în a doua jumătate a sec. II î.e.n., prelungită și în primul sfert al secolului următor. Această dezvoltare

[66] I. B. Brașinsky, Anticinii gorod, p. 140 ; M. Lazarov, *op. cit.*, p. 16, tabel II și p. 28 tabel VI.
[67] Vezi mai sus notele 47 și 48.
[68] I. B. Brașinsky, *op. cit.*, p. 141, 142.

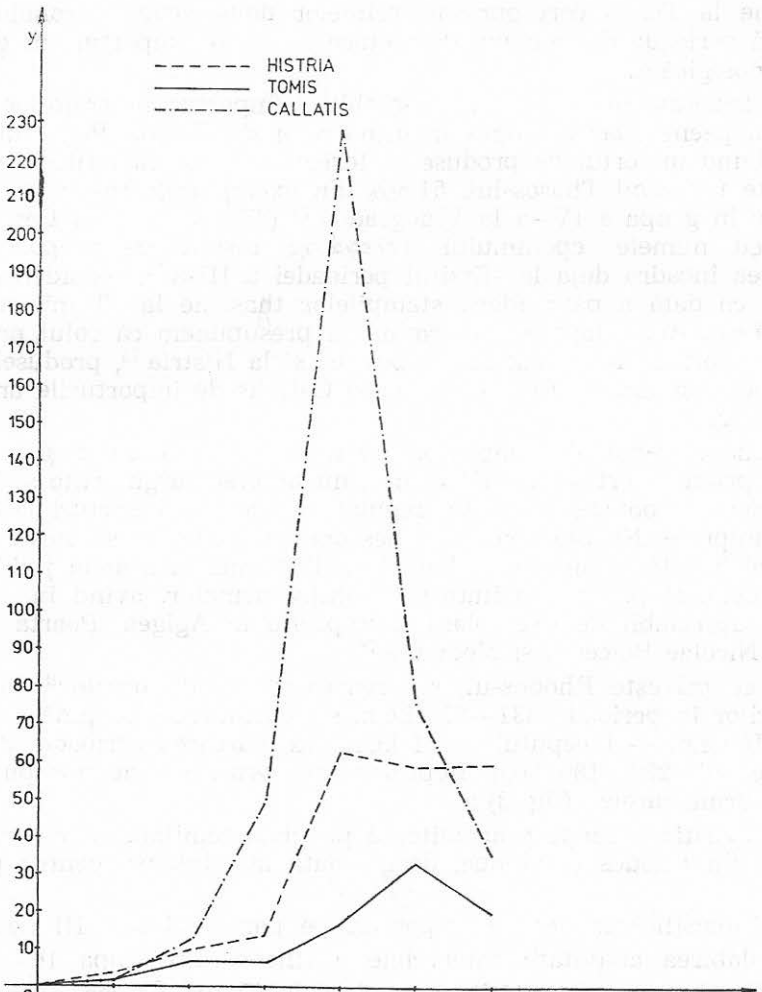

Fig.2. Situația importurilor amforelor de Sinope la Histria, Tomis și Callatis.

orientată, în general, spre coasta nord-pontică [69], este evidentă la Tomis la începutul intervalului, cînd se atinge faza maximă a importului sinopean, și anunțată la Histria [70] pentru perioada 120—70 î.e.n., timp în care celelalte colonii cunosc un regres economic [71].

Datele puse în valoare de studierea ștampilelor amforice de la Edificiul roman cu mozaic vin să umple un gol în privința importurilor

[69] Idem, *op. cit.*, p. 142.

[70] V. Eftimie, *op. cit.*, p. 199 semnalează frecvența maximă a ștampilelor din Sinope la Histria tocmai în grupa a VI-a a lui Grakov.

[71] M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 140.

sinopeene la Tomis corespunzînd primelor două grupe cronologice şi confirmă perioada de maximă dezvoltare a acestor importuri în grupa a V-a cronologică [72].

Considerate în situaţia de ansamblu a importurilor amforice, ştampilele sinopeene apar la Tomis în urma celor de Thasos. Raportul cantitativ privind importul de produse amforice la Tomis la mijlocul sec. IV î.e.n. este favorabil Thasos-lui. 51,6% din exemplarele thasiene sînt încadrabile în grupa a IV-a la Vinogradov [73] (350—330 î.e.n.) Deşi exemplarul cu numele eponimului Τελεφάνης însoţit de prepoziţia ἐπί s-ar putea încadra deja la sfîrşitul perioadei a III-a [74], considerăm deocamdată ca dată a pătrunderii ştampilelor thasiene la Tomis mijlocul sec. IV î.e.n. Acest fapt ne determină să presupunem că rolul principal pe piaţa tomitană l-au avut la început, ca şi la Histria [75], produsele din Thasos, aceeaşi funcţie fiind deţinută la Callatis de importurile amforice din Heraclea [76].

Numărul redus al ştampilelor din Heraclea la Tomis, deşi anunţate încă din primul sfert al sec. IV î.e.n.[77], nu ne oferă argumente suficiente de susţinere a ipotezei prezenţei regulate a acestor importuri la o dată atît de timpurie. Nu este exclus ca descoperirile viitoare să ateste o prezenţă mai bogată a importului heraclean la Tomis în a doua jumătate a sec. IV î.e.n. şi prima jumătate a secolului următor, avînd în vedere numărul apreciabil de exemplare descoperite la Agigea, Poarta Albă, Castelu, Nicolae Bălcescu şi Medgidia [78].

În ce priveşte Rhodos-ul, s-a remarcat cu altă ocazie [79] apariţia importurilor în perioada 331—275 î.e.n. şi continuarea lor pînă la sfîrşitul sec. II î.e.n. — începutul sec. I î.e.n., cu marcarea perioadei de apogeu între anii 220—180 î.e.n. Reprezentarea grafică a datelor pune în evidenţă următoarele : (fig. 3) :

— apariţia aproape concomitentă pe piaţa tomitană a importurilor amforice din Rhodos şi Sinope, deocamdată mai intense pentru primul centru ;

— intensificarea acestor importuri pe parcursul sec. III î.e.n. ;

— slăbirea activităţii comerciale a Rhodos-ului după 166 î.e.n.[80]

— continuarea activităţii comerciale la Tomis în sec. II î.e.n. şi începutul sec. I î.e.n. în primul rînd cu produse din Sinope. Importurile rhodiene, deşi prezente, sînt reduse cantitativ în comparaţie cu perioada anterioară.

---

[72] M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, SCIV, 19, 1, 1968, p. 49.
[73] Iu. G. Vinogradov, NE, X, 1972, p. 35.
[74] Idem, *op. cit.*, p. 32.
[75] V. Eftimie, *op. cit.*, p. 199.
[76] M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, Dacia NS XIII, p. 147.
[77] I. B. Braşinsky, NE, V, 1965, p. 27 ; B. A. Vasilenko, NE, XI, 1974, 4, p. 6—7.
[78] M. Irimia, Pontica VI, passim.
[79] L. Buzoianu, Pontica XIII, p. 119—139.
[80] V. Eftimie, *op. cit.*, p. 198—199.

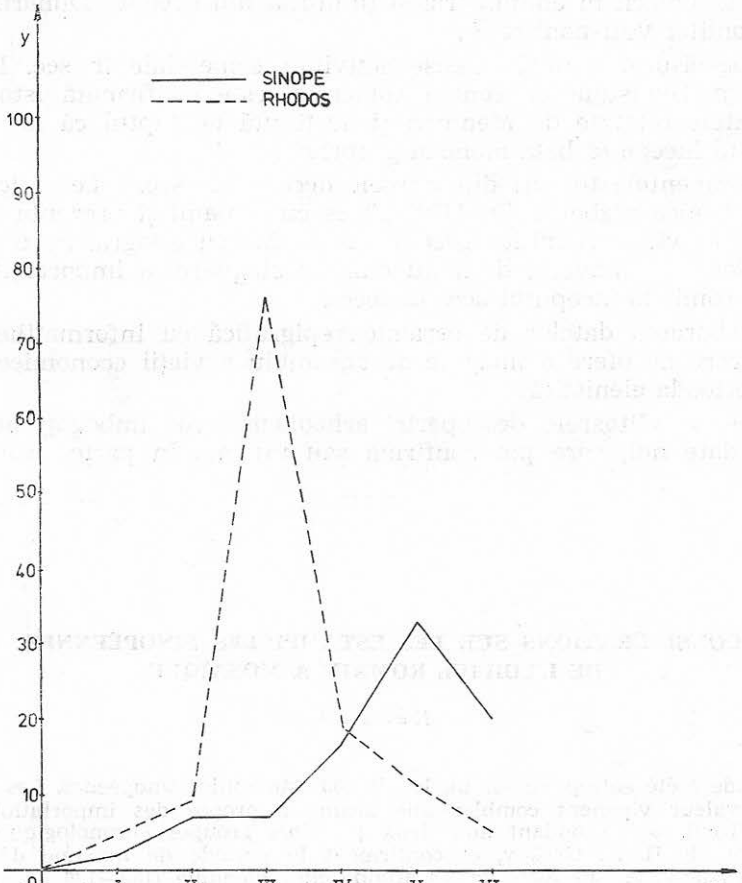

Fig.3. Grafic comparativ al importurilor sinopeene şi rhodiene la Tomis.

Situaţia prezentată ne permite cîteva observaţii cu caracter general :

1. începutul unei activităţi comerciale stabile la Tomis la jumătatea sec. IV î.e.n. şi prefigurarea Thasos-ului ca prim centru exportator pe piaţa tomitană. Acest moment poate fi legat, credem, de „politica tracică" iniţiată de Filip al II-lea şi continuată de Alexandru Macedon [81] ;

2. anunţarea la sfîrşitul sec. IV î.e.n. a unui comerţ înfloritor la Tomis prin apariţia simultană aici a importurilor din Rhodos, Sinope, Heracleea şi Chersones. Nu este lipsită de plauzibilitate dezvoltarea Tomisului la această dată în directă legătură cu măsurile de siguranţă

[81] D. M. Pippidi, DID I, p. 195—197.

luate de Lysimach în administrarea ţinutului din dreapta Dunării, inclusiv a coloniilor vest-pontice [82] ;

3. desfăşurarea unei intense activităţi comerciale în sec. III î.e.n. Importanţa Tomisului ca centru comercial este confirmată istoric de evenimentele relatate de Memnon şi susţinută de faptul că la această dată oraşul începe să bată monedă proprie [83].

Evenimentele tulburi din primele decade ale sec. I î.e.n., legate de cel de-al treilea război al lui Mithridates cu romanii şi prezenţa acestora din urmă în viaţa coloniilor greceşti de la Marea Neagră, ne determină să considerăm o scădere, dacă nu chiar o stagnare, a importurilor amforice la Tomis la începutul acestui secol.

Coroborarea datelor de ceramică epigrafică cu informaţiile izvoarelor literare ne oferă o imagine de ansamblu a vieţii economice la Tomis în perioada elenistică.

Desigur, viitoarele descoperiri arheologice vor îmbogăţi acest tablou cu date noi, care pot confirma sau infirma în parte concluziile noastre.

CONSIDÉRATIONS SUR LES ESTAMPILLES SINOPÉENNES DE L'EDIFICE ROMAIN À MOSAÏQUE

Résumé

L'étude a été entreprise sur un lot de 105 estampilles sinopéenes. Les données mises en valeur viennent combler une lacune à propos des importations sinopéenes à Tomi, correspondant aux deux premiers groupes chronologiques de la classification de B. N. Grakov, et confirment la période de maxime développement de ces importations dans de Ve groupe chronologique (150—120 av.n è.).

Considérées dans le cadre de la situation d'ensamble des importations d'amphores, on remarque l'apparition sur le marché de Tomi des importations sinopéennes, chronologiquement à la suite de celles de Thasos et, en quelque sorte, simultanément avec les produits rhodiens. Après l'affaiblissement de l'activité commerciale de Rhodes, les exemplaires sinopéens atteignent l'apogée de leur diffusion ; mais les évenements troubles du Ier mènent à l'affaiblissement, sinon à la stagnation de l'activité commerciale de la ville.

[82] D. Berciu, DID I, p. 131—135 şi 19 cu n. 55 ; D. M. Pippidi, *Contribuţii* [2], p. 214—215.

[83] E. Condurachi, B. St. Ac., seria st. ist. fz. econ. juridice, t. II, nr. 1, 1950, p. 15—29 ; I. Stoian, *op. cit.*, p. 21.

STAMPILE SINOPEENE DE LA EDIFICIUL ROMAN CU MOZAIC

Nr. crt.	Nr. Inv.	ASTYNOMI	PRODUCĂTORI	SIMBOL	OBSERVAȚII
1.	2.	3.		4.	5.
GRUPA 1. subgrupa A					
1.	11225	Ἱστιαῖος	Μάνης	vultur pescar	
GRUPA I, subgrupa B					
2.	11213	Αἰσχίνης	Ἀρτεμίδωρος	rupt	
GRUPA a II-a					
3.	11273	Ἀριστοφάνης	. . . . .	cal de mare vas	
4.	11188	Εὐχάριστος	Νικίας	floare	comună gr. a II-a
5.	11245	Μαντίθεος	—	cap de bărbat	
6.	11154	Μνῆσις	Ἀρχεπτόλεμος	probabil cap de bărbat	producător gr. I
7.	11160	Μνῆσις	Γόλας	ciorchine	producător gr. I
8.	11184	Μνῆσις	Ἑκαταῖος	rupt	comună gr. a II-a
9.	11234	Μνῆσις	Ποσειδώνιος	rupt	comună gr. a II-a
GRUPA a III-a					
10.	11226	Μνησικλῆς	— Μνῆσις ὁ Νευμηνίου	probabil ciorchine	
11.	11207	Πυθοκλῆς	— Πύθης	rupt	comune gr. II—III.
GRUPA a IV-a					
12.	11170	Αἰσχίνης	— Δᾶς	ciorchine ↓	comună gr. a IV-a
13.	11203	Αἰσχίνης	— ... ΙΑ | ΟΣ (Ἑστιαῖος?)	ghioagă ↓	comună gr. a IV-a
14.	11211	Αἰσχίνης	— ....ΣΟΥ	ghioagă ↓	
15.	**11242**	Αἰσχίνης	— Φ .....ΟΥ (Φιλοκράτου?)	ghioagă ↓	

1.	2.	3.		4.	5.
16.	11247	Ἀντίμαχος	— Καλλισθένης	cornul abundenței↑	comună gr. a IV-a
17.	11246	Ἀντίμαχος	— Σιμαλίων	cornul abundenței↑	comună gr. a IV-a
18.	**11171**	Ἀριστίων	— Κεφαλίων	Satir |→	producător gr. a V-a
19.	11183	Ἀριστίων	— Μητρόδωρος	Satir ←|	
20.	11152	Ἀριστίων	— Πρῶτος	Satir |→	comună gr. a IV-a
21.	11198	Ἀρίστίων	— Σιμαλίων	Satir ←|	comună gr. a IV-a
22.	**11178**	Δημήτριος	— Δημήτριος	cap cu cunună ←|	comună gr. a IV-a
23.	**11228**	Λέων	—	leu șezînd →	
24.	**11165**	Λέων ὁ Λεοντίσκου	— Διῖος	rupt	
25.	**11173**	Λέων ὁ Λεοντίσκον	— Διῖος	rupt	
26.	11239	Σιμίας	— Ἀγάθων	vas ↑	comună gr. a IV-a
GRUPA a V-a					
27.	**11187**	Ἀνθεστήριος ὁ Νουμηνίου	— Πάπης	ornament la pupa unei corăbii	comună gr. a V-a
28.	11197	Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος	— Iᵛ ... ΣΙΣ (Μνῆσις?)	probabil proră de corabie	
29.	11167	Ἀντίπατρος ὁ Νίκωνος	— ...ΝΩΝ	proră de corabie	
30.	11220	Εὐχάριστος ὁ Καλλισθένου	— Φιλήμων	ciorchine ↓	comună gr. a V-a
31.	11161	Ἱκέσιος ὁ Βαχχίου	— ''Ανδρων	proră de corabie	
32.	11210	Ἱκέσιος ὁ Βαχχίου	— Κτήσων	proră de corabie	comună gr. a V-a
33.	11240	Ἱκέσιος ὁ Βαχχίου	— Κτήσων	proră de corabie	comună gr. a V-a
34.	11168	Ἱκέσιος ὁ Βακχίου	— Μένων	proră de corabie	comună gr. a V-a
35.	11219	Καλλισθένης	— Θυαίας	—	comună gr. a V-a
36.	11195	Πολύκτωρ ὁ Δημητρίου	— Θυαίας	cap cu barbă ↑	comună gr. a V-a
37.	11169	Ποσίδειος ὁ Θεαρίωνος	— Κεφαλίων	zeitate feminină |→	
38.	11253	Ποσίδειος ὁ Θεαρίωνος	— Κλεαίνετος	zeitate feminină |→	comună gr. a V-a

1.	2.	3.	4.	5.
39.	11217	Ποσίδειος ὁ Θεαρίωνος — Μενίσκος	zeitate feminină↑	comună gr. a V-a
40.	11190	Ποσίδειος ὁ Θεαρίωνος — Νουμήνιος	rupt	comună gr. a V-a
41.	11250	Ποσίδειος ὁ Θεαρίωνος —	zeitate feminină←|	
42.	11255	Ποσίδειος ὁ Θεαρίωνος —	zeitate feminină ↑	
43.	11180	Πυθόχριστος ὁ 'Απολλωνίδου — Εὔμαχος	rupt	aceeași legendă SCIV, 19, 1, 1968, p. 55, nr. 29
44.	11159	Πυθόχριστος ὁ 'Απολλωνίδου — Μένων	acrostil ↑	comună gr. a V-a
45.	11186	Πυθόχριστος ὁ 'Απολλωνίδου — Κ	rupt	
46.	11163	Πυθόχριστος ὁ 'Απολλωνίδου — Με	acrostil ↑	
47.	11237	Πυθόχριστος ὁ 'Απολλωνίδου — . . . . . Σ	șters	
48.	11227	Πυθόχριστος ὁ 'Απολλωνίδου — . . . .χ.	acrostil↑	
49.	11236	Πυθόχριστος ὁ 'Απολλωνίδου —	acrostil ↑	
50.	11256	Χορηγίων — Κτήσων	Nike conducînd quadriga →	comună gr. a V-a
51.	11259	Χορηγίων ὁ Λεωμέδοντος — Πρῶτος	Nike conducînd quadriga →	comună gr. a V-a
52.	11201	Χορηγίων ὁ Λεωμέδοντος —	rupt	
GRUPA a VI-a				
53.	11174	Αἰσχρίων ὁ 'Αρτεμιδώρου — —	kantharos ↑	
54.	11241	Ζῆνις ὁ 'Απολλοδώρου — 'Ηρακλείδης	rupt	comună gr. a VI-a
55.	11216	Ζῆνις ὁ 'Απολλοδώρου — Κτήσων	trofee ↑	comună gr. a VI-a
56.	11208	Ζῆνις ὁ 'Απολλοδώρου — ϛΓγ	rupt	
57.	11179	Ζῆνις ὁ 'Απολλοδώρου — . . . . . ος	trofee ←	
58.	11202	Ζῆνις ὁ 'Απολλοδώρου —	trofee ↑	
59.	11205	Λεωμέδων ὁ 'Επιδήμου — 'Αρίστων	călăreț |→	
60.	11257	Λεωμέδων ὁ 'Επιδήμου — Σύμμαχος	călăreț |→	comună gr. a VI-a

1.	2.	3.		4.	5.
61.	11244	Λεωμέδων ὁ Ἐπιδήμου	ΑΓ' . . . . . (Ἀπατούριος?)	călăreț ←|	
62.	11254	Λεωμέδων ὁ Ἐπιδήμου	—	călăreț |→	
63.	11251	Λεωμέδων ὁ Ἐπιδήμου	—	călăreț ←|	
64.	11214	Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου	— Κτήσων	leu triumfător ←|	comună gr. a VI-a
65.	11209	Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου	— . . . . .ΣΩΝ	leu triumfător ←|	
66.	11230	Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου	— . . . . .ος	leu triumfător |→	
67.	11185	Μαντιθεος ὁ Πρωταγόρου	—	leu triumfător |→	
68.	11079	Μητρόδωρος ὁ Ἀρισταγόρου	— Ποσίδειος	—	comună gr. a VI-a
69.	11204	Μνῆσις ὁ Φορμίωνος	— —	Nike |→	
70.	11126	Πόσις ὁ Στρατονίκου	— ... Α/Δ...	ciorchine ←	
COMUNE GRUPELOR V—VI					
71.	11166	Ἀπολλόδωρος ὁ Διονυσίου	— —	—	
72.	11189	Ἀπολλόδωρος ὁ Διονυσίου	— —	—	
73.	11258	Ἀπολλόδωρος ὁ Διονυσίου	— —	—	
74.	11196	Ἑκαταῖος ὁ Λαμάχου	— —	tirs cu panglică ciorchine	
75.	11131	Ἑκαταῖος ὁ Λαμάχου	— —	rupt	
STAMPILE CARE CONȚIN NUMAI NUMELE PRODUCĂTORULUI					
76.	11086	Μένων		cap bărbos ←|	
77.	11199	.... ΡΧΟΥ		—	
78.	11258	..... ΡΙΟΣ(Δημήτριος?)		cap bărbos |→	
79.	11175	..... ΣΙΟΣ		cap ←|	
80.	11231	..... ΟΣ		cap bărbos ←|	
ȘTAMPILE CU LEGENDA PARȚIAL PĂSTRATĂ					
81.	11235	Αἰσχίνης ὁ Α ... Ν ...	— Καλλισθένης	rupt	

1.	2.	3.	4.	5.
82.	11248	'Αρ ..... νης ὁ ..... ονικου Μενεκράτης	—	
83.	11192	Α ..... ΠΟΣΙ	rupt	
84.	11221	..... ΟΜΟΥ .... ΧΑΡΟΥ ..... Ο.	Nike cu torță aprinsă în mîna stîngă ⊢→	
85.	11194	⊢ ..... Α .... Υ	ghioagă ↓	
86.	11224	Α ..... Ε	șters	
87.	11226	.... Ο .... ΟΥ ..... Χ	neclar	
88.	11233	.... ΟΣΤΟΥ ..... Υ	neclar	
89.	11177	..... Υ ..... Σ	tirs cu panglică ↑	
90.	11232	..... 'ΟΥ ..... ΤΟΥ ..... Υ	vas cu corp globular și două apucători ↑	
91.	11162	..... ΟΜΟΥ ..... Υ	probabil ciorchine ↓	
92.	11191	..... Σ ..... Υ ..... Σ		

1.	2.	3.	4.	5
93.	11321	..... Y ..... Y	trofee ←	
94.	11206	..... ΤΟΣ	proră de corabie	
95.	11193	.... ΟΣ	ciorchine ↓	
96.	11223	....	proră de corabie	
97.	11200	.... M .. .. Y .... ΟΥΝΤΟΣ ..... ΟΥ	două profile |→	asemănător vezi Dacia NS, XIII, 1969, p. 226, nr. 678
98.	11013	ΑΣ ..... Η	cap de bărbat |→	
99.	11212	..... ΥΝΟΜΟΥ	cap de bărbat cu coroană ←|	
100.	11218	..... ΟΥ	cap bărbos ←|	Iconografie asemănătoare, V. Canarache *Importul...*, nr. 358
101.	11222	.... Ο	cap bărbos ←|	Asemănător, ștampila cu numele astynomului Πυθυκλῆς (E. M. Pridik, *Inventarnîi katalog kleim*, 1917, tabl. IX)

1.	2.	3.	4.	5
STAMPILE LA CARE S-A PĂSTRAT NUMAI SIMBOLUL				
102.	11150	.....	cornul abundenței ↑	
		.....		
		.....		
103.	11021	.....	cap de bărbat ?	
		.....		
		.....		
104.	11243	.....	cap de bărbat |→	
105.	11172	.....	cap bărbos |→	ștampilă îngustă aplicată oblic

ȚARA LUI DROMIHAITES

RADU FLORESCU

Problema localizării stăpînirii regelui get Dromihaites, adversarul lui Lysimahos, regele macedonean al Traciei, este deschisă de mult, dar numai în parte rezolvată pînă acum. În adevăr, din toate izvoarele care dau precizări topografice, rezultă clar că trebuie situată în stînga Dunării. Precizarea zonei din stînga Dunării în care ar putea fi situată Helis, capitala expres numită de izvoare însă, a rămas încă obiect de dispută, două variante posibile confruntîndu-se pînă astăzi. Prima, cea mai veche, datorată lui Vasile Pârvan, o așează în Bărăgan, tinzînd e.g. să o situeze în zona Piscului Crăsanilor [1]. A doua, datorată lui Constantin Daicoviciu, propune situarea capitalei lui Dromihaites pe cursul superior al Argeșului [2]. Deși ambele ipoteze se bazează pe argumente extrase din izvoarele literare, ele nu au fost coroborate, la vremea cînd au fost formulate, cu fapte arheologice concludente, ci doar cu niște imagini de ansamblu, de valoare destul de generală, ale descoperirilor arheologice, singurele posibile la vremea respectivă (1924, respectiv 1959).

Înmulțirea datelor topografice precum și precizările cronologice, rezultate din sporirea și intensificarea săpăturilor și studiilor, permit în prezent redeschiderea problemei.

Vasile Pârvan, bazîndu-se pe confruntarea izvoarelor literare — Diodor din Sicilia, Pausanias, Strabo, Polybiu, — a retrasat, în limitele unui tablou verosimil, epurat de elemente anecdotice, istoria conflictului dintre Diadohul macedonean și regele get, iar povestirea lui a devenit clasică, fiind preluată în toate lucrările de specialitate și chiar în manualele școlare. Pe temeiul unui fragment din Strabo — VII, 3. 14 (C305) — în care geograful grec asocia expediția fără succes a lui Dareios ahemenidul cu aceea nefericită a lui Lysimahos, pentru a ilustra asprimea condițiilor din așa numita *pustie getică*, Pârvan încearcă să extragă

[1] Vasile Pârvan. *Getica*, 1926, p. 55—65.
[2] Constantin Daicoviciu, *Dacica*. Cluj, 1969, p. 97—100.

o indicație cît de cît sugestivă cu privire la localizarea „țării lui Dromihaites". Dificultatea reconstituirii istorice apare cu evidență din faptul că, încă de la început, Pârvan însuși se contrazice, într-un pasaj — *Getica*, p. 57 — afirmînd „Strabo, p. 305, spune clar că în regiunea dintre Dunăre, Marea Neagră și Nistru, adică Moldova de Miazăzi, acolo unde Grecii așează acel „pustiu getic" (...) prin care a trecut și Dareios împotriva Scythilor, făcînd pod peste Dunăre „mai jos de insula Peuce", acolo a trecut și Lysimachos împotriva Geților", pentru ca în celălalt — p. 61 — să afirme cu totul altceva : „Strabo, p. 305, nu ne dă decît faptul în sine al trecerii lui Lysimach în stînga Dunării împotriva Geților, fără a stabili nici o legătură topografică, ci doară una mnemotehnică cu expediția lui Dareios. A propos de o nenorocire pomenește și pe cealaltă. Fapt e însă, că dacă e pe murit de sete, această ocazie o poate avea o armată mai de grabă în Bărăgan, decît în Basarabia sudică, unde sînt o sumă de mari lacuri cu apă dulce".

Oricît ar fi de ingenioasă și subtilă sugestia critică, și oricît a fost acceptată de toți specialiștii care l-au urmat întru totul pe Pârvan [3], examinarea sistematică a textului în discuție duce la cu totul alte încheieri. Fragmentul face parte dintr-o enumerare de detalii specifice geomorfologice — cordonul litoral, pustiile getice, ape — pe care, geograful grec — pentru că Strabo este înainte de toate geograf, iar referințele sale sînt geografice și nu anecdotice — le ilustrează cu exemple celebre, avînd caracter istoric sau pragmatic. În acest context disocierea celor două evenimente nu mai apare ca posibilă. Textul însuși, reconsiderat din punct de vedere filologic, nu oferă nici o particularitate sintactică sau stilistică în măsură să permită raportări diferite a celor două texte. Dimpotrivă, folosirea aceluiași verb — epikindineuo — cea de a doua oară într-o locuție eliptică, de parcă faptul esențial, moartea de sete, ar fi fost de la sine subînțeles — ar îndemna la o asociere de circumstanțe, recte topografică, a celor două evenimente. Prima concluzie este deci că proiectarea episodului lui Lysimah, în altă zonă decît pustiile getice, nu-și găsește nici măcar un suport negativ în textul lui Strabe.

Dar Pârvan, aduce și argumente de ordin geografic — ariditatea Bărăganului și relativa abundență de apă în sudul Basarabiei. În primul caz trebuie, pe de o parte, reamintit că în antichitate Bărăganul avea și zone împădurite, dar mai ales că orice drum spre vest urma în mod obligatoriu cursul Ialomiței. Pentru cel de-al doilea argument este suficient să ne referim la afirmația categorică a lui Strabo, anume că pustia getică este lipsită de apă, coroborată cu faptul că lacurile dulci din sudul Basarabiei pot fi geoformații mai tîrzii, legate de constituirea — începînd de prin sec. 3 î.e.n. — a cordonului litoral. Așadar, nici examinarea comparativă a condițiilor geo-hidro-climatice nu îndreptățesc mai mult deplasarea teatrului de război dintre Lysimah și Dromihaites, din zona de la nord în cea de la vest de fluviu.

[3] Dumitru Berciu. *Din Istoria Dobrogei*. București, 1965, vol. I, p. 133—135 ; Dionisie M. Pippidi. *Ibidem*. p. 215—216.

În ipoteza sa, Constantin Daicoviciu nu a contestat argumentele lui Pârvan, dar admițînd localizarea la vest de Dunăre, a încercat să obțină precizări suplimentare, din comparația altor texte, prezentînd o particularitate discordantă față de versiunile mai ample din izvoarele amintite. Este vorba de un fragment de atribuție incertă — folosit de Suidas — și de un excerpt din Suidas. Primul, citat numai în partea lui esențială de Daicoviciu, este după forma de redactare, un text lexicografic, folosind, după rețeta bine cunoscută, excerpte din autori celebri. Al doilea este cu siguranță un articol de lexicon. Amîndouă prezintă particularitatea de a-l numi pe Dromihaites getul — rege al odrizilor [4]. Sesizînd tocmai această neconcordanță repetată, Constantin Daicoviciu a încercat să o explice ca pe o coruptelă de copist care ar fi scris *odrysoi* în loc de *ordysoi, ordesoi,* recte *ordessenses,* de fapt reconstituire erudită contemporană, după modelul „triburilor" lui Ptolemeu. Construcția, seducător de ingenioasă, își găsește obstacolul tocmai în ceea ce pare la prima vedere să fie temeiul ei cel mai sigur — dubla greșeală a lexicografului — „regele odrizilor", care este mult mai probabil să fie o interpretare — sau glosă — fals erudită, tîrzie, decît o coruptelă dificil de justificat, cu atît mai mult cu cît și cuvîntul original este o reconstituire actuală. Și nu este atestat ca atare de nici un izvor. Mai mult decît atîta — se știe că numele de „triburi" la Ptolemeu au derivații diferite — ethnicoane, nume de localități, atribute, nume proprii — dar *nici unul nu este derivat dintr-un hidronym.*

* * *

Dacă acum, încercăm să comparăm datele izvoarelor literare cu elementele de topografie arheologică, este adevărat, încă incomplete și nu totdeauna suficient de precise și circumstanțiate, dar incomparabil mai bogate, mai precise și mai concludente decît cele de care dispunea Pârvan în 1924 și chiar Daicoviciu în 1959, obținem următorul tablou : în zona dintre Dunăre și Carpați sînt cunoscute astăzi cîteva sute de stațiuni geto-dacice. Numai în Cîmpia Dunării au putut fi repertoriate peste 200 de descoperiri ; dintre acestea din urmă, doar 17 au putut fi datate cu oarecare certitudine în sec. IV î.e.n. Cele mai multe dintre aceste descoperiri nu sînt precizate ca structură, totuși se observă că „cetățile" — așezări cu fortificații de pămînt — sînt situate la vest de rîul Vedea, iar un grup de *așezări* — de o oarecare consistență — se situează la cotul Dunării, în împrejurimile Brăilei. Fără îndoială, cercetări mai aprofundate ar putea aduce noi descoperiri și precizări, dar este sigur că descoperirea a patru cetăți și încă a cel puțin două așezări la vest de Vedea și a nici unei cetăți la est de acest rîu, rămîne concludentă. La aceasta se adaogă faptul că marile cetăți și așezări dacice de pe cursul Argeșului sînt datate — în prezent cu destulă certitudine din sec. II—I î.e.n. [5].

[4] Polybiu, frgm. 102 = Suidas. ed. Ada Adler, I. Lipsiae, Teubner, 1928, p. 167, 1862, s.v. anadromai ; și Suidas, ibidem, II, p. 141, 1534, s.v. Dromihaites.

[5] Mioara Turcu. *Geto-dacii din cîmpia Munteniei.* București, 1979, p. 40—72, D.I.V.R., s.v. Popești, Cetățeni.

În schimb, într-o zonă relativ apropiată de *pustia getică* — anume în împrejurimile Huşilor — Arsura, Moşna, Buneşti — şi ale Iaşilor — Cotnari, Stînceşti [6] a putut fi situat un grup de mari cetăţi de pămînt şi de tezaure, datate în sec. 4. î.e.n., marcînd o zonă de intensă locuire şi organizare.

La aceasta ar mai trebui adăogat şi faptul că pe malul drept al Dunării apar de asemenea cetăţi de pămînt de mari dimensiuni, foarte asemănătoare cu cele din Moldova, datate din aceeaşi perioadă a celei de a doua jumătăţi a sec. 4 î.e.n. (Aegyssus, Beştepe) [7].

Aşadar, pe baza indicaţiilor lui Strabo, care situează cu claritate expediţia lui Lysimah în *pustiile getice,* cea mai probabilă localizare a ţării lui Dromihaites este în zona mijlocie a podişului Moldovei unde existenţa unui grup de aşezări fortificate, dintre care unele de mari dimensiuni, comportînd nuclee de tip palatial — ca aceea de la Stînceşti — precum şi apariţia unuia dintre cele două tezaure princiare getice de aur — la Cucuteni—Băiceni — face plauzibilă şi amplasarea capitalei getice — Helis.

În această perspectivă se poate schiţa şi altă propunere de precizare a obiectului conflictului dintre diadoh şi regele get : acesta din urmă era, probabil, suveranul de care depindeau şi cetăţile dunărene din Dobrogea precum şi într-o formă, poate, de alianţă, şi cetăţile greceşti din Pontul stîng, sau cel puţin cele de lîngă Gurile Dunării. În acest sens, este semnificativ faptul că Lysimah se înverşunează să asedieze Callatis-ul, dar izvoarele nu pomenesc de acţiuni militare în nord, decît legate de lupta cu Dromihaites.

Înţelese astfel, evenimentele de la sfîrşitul sec. 4 î.e.n. capătă alt înţeles, mai amplu şi mai complex, înscriindu-se într-o serie de relaţii tradiţionale între regii geţi şi cetăţile greceşti, relaţii atestate de inscripţii de la Histria, care vorbesc în termeni destul de clari de dependenţa cetăţii de suverani precum Rhemaxos sau Zamoldegicos.

Schiţa de reconstituire expusă mai sus, rămîne ca şi cele anterioare, datorate altor cercetători, ipotetică. Ea apare ca mai plauzibilă, datorită faptului că restituie sensul corect unui izvor literar şi se bazează pe concordanţa dintre informaţiile oferite de acesta şi situaţia topografică, aşa cum aceasta este cunoscută' astăzi, mai complex şi mai detaliat. Fără să închidă drumul pentru alte interpretări şi precizări, pe care noi descoperiri oricînd le pot aduce, ipoteza de faţă atrage atenţia asupra unei zone de interes şi unui fir de cercetare.

---

[6] Ion Miclea, Radu Florescu. *Geto-dacii.* Bucureşti, 1980, p. 8—9 şi 25—30.
[7] *Dobrogea.* Bucureşti, 1978, s.v. Aegyssus, Beştepe.

LE PAYS DE DROMICHAÏTES

Résumé

En comparant les données des sources littéraires avec les éléments de topographie archéologique et en se rapportant à l'interprétation de V. Pârvan et C. Daicoviciu à propos de l'information transmise par Strabon, l'auteur avance une nouvelle hypothèse concernant la localisation du „pays de Dromichaïtes".

L'examen comparatif des conditions géo-hydro-climatiques de l'antiquitié justifie l'auteur de placer les déserts gétique et l'aire du théâtre d'opérations militaire pendant la guerre d'entre Lysimaque et Dromichaïtes au sud de la Bassarabie.

En même temps, l'identification, aux environs des villes de Huşi et Jassy, d'un groupe de grandes cités et trésors, datés au IVe siècle av.n.è, mène à l'identification hypothétique du „pays de Dromichaïtes" dans la zone moyenne du plateau de Moldavie d'où le diadoque pouvait exercer son autorité sur les cités danubiennes de Dobroudja ainsi que sur celles situées sur le littoral.

DESCOPERIRI EPIGRAFICE RECENTE

M. BĂRBULESCU-MUNTEANU şi A. RĂDULESCU

Ne-am oprit în rîndurile de faţă asupra unor inscripţii descoperite în ultimii ani în Dobrogea, monumente care adaugă noi aspecte ale vieţii politice, militare şi spirituale în provincia *Moesia Inferior* în secolele II—III e.n.

1. Inv. 31705 (Muzeul de istorie naţională şi arheologie Constanţa = MINAC). Fragment dintr-o inscripţie monumentală în limba latină apărut cu prilejul demolării unei clădiri din Constanţa, situate în imediata vecinătate a Edificiului roman cu mozaic *. Dimensiuni : î = 0,275 m ; l = 0,475 m ; gr = 0,225 m. Fig. 1.

Inscripţia, săpată pe o placă de calcar, este mărginită în partea superioară de un chenar în relief, lat de 10,5 cm. Scrierea este îngrijită, literele, cu *apices*, sînt înalte de 4,5—5,3 cm.

Textul păstrează o mică parte din primele două rînduri :

VITRAI

OTITR

În marginea din dreapta, atît în r. 1, dar mai ales în r. 2, se vede partea superioară a literei *A*.

Constatăm deci că este o dedicaţie către împăratul Hadrian, care, după exemplele cunoscute din epigrafia tomitană, s-ar putea restitui astfel.

[Imp(eratori) Caes(ari) Di]vi Trai[ani Parthici f(ilio) Divi
Nervae nep]oti Tra[iano Hadriano Aug(usto)
pont(ifici) max(imo) trib(unica) pot(estate) co(n)s(uli) III
p(atri) p(atriae)

* Este vorba de vechiul Cămin de bătrîni de pe str. Sulmona, demolat în 1981.

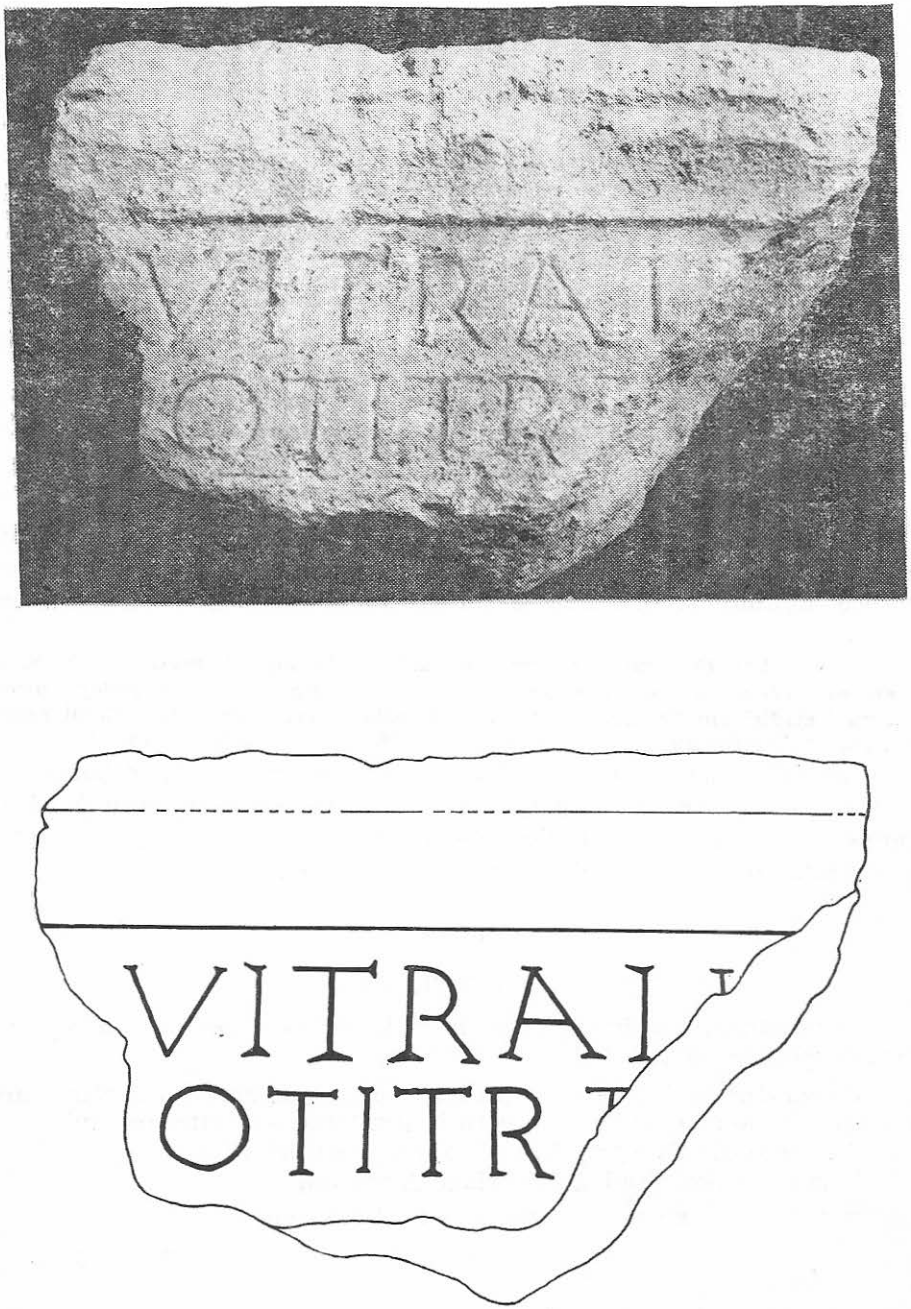

Fig. 1. Fragment dintr-o inscripţie din Tomis, închinată împăratului Hadrian.

resp(ublica) Tomit(anorum) . . . . . .
leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)] **.

Din completarea rîndurilor 1 şi 2 observăm că acestea aveau 31 şi respectiv 30 litere, fapt ce permite să calculăm lăţimea inscripţiei. Într-adevăr, deoarece o literă are în medie 4 cm lăţime şi spaţiul care-i urma 2 cm, rezultă că textul era dispus pe aproximativ 1,80 m, la care s-ar adăuga chenarul de o parte şi de alta, lăţimea totală a pietrei fiind de circa 2 m. Inscripţia începea pe patru sau cinci rînduri, ceea ce înseamnă că înălţimea piesei era de aproximativ 0,50 m, piatra avea deci o formă dreptunghiulară. Nu este exclus ca dedicaţia să fi fost bilingvă, caz în care dimensiunile plăcii erau de 1 × 2 × 0,22 m.

Dintre inscripţiile tomitane în onoarea lui Hadrian, cea mai timpurie pînă acum este cea pusă de *resp(ublica) Tomita(norum)* — βουλὴ δῆμος Τομιτῶν — în anul 120 e.n., în timpul legatului imperial *C. Ummidius Quadratus Severus Sertorius*, inscripţie întregită de curînd, pe baza unui nou fragment descoperit la Tomis [1].

În legătură cu dedicaţia către Hadrian din anul 129 e.n., din partea organelor de conducere ale cetăţii Tomis [2], observăm că se aseamănă cu fragmentul nostru, fără ca cele două inscripţii să se identifice. Nu ştim în ce măsură inscripţia din 129 e.n. scoasă în secolul trecut „de la o moară de vînt, pe malul mării", pierdută apoi, a fost corect transcrisă, dar aşa cum apare ea în *CIL, III, 13740*, diferă de cea de faţă ***.

O atenţie specială ne reţine o altă inscripţie onorifică din Tomis închinată lui Hadrian, din care se cunosc două fragmente, unul găsit în pămîntul de umplutură de la Edificiul roman cu mozaic [3], iar cel de-al doilea descoperit nu de mult, într-o săpătură executată lîngă monumentul amintit [4].

Precizăm aceasta deoarece clădirea în care a fost refolosit fragmentul prezentat de noi, alături de alte blocuri de piatră antică, a fost

---

** Al III-lea consulat şi ultimul al lui Hadrian începe în 119 e.n., iar titlul de *p(ater) p(atriae)* îl primeşte în 128 e.n., dar este notat uneori şi înaintea acestei date, cf. R. Cagnat *Cours d'epigraphie latine* [4], Paris, 1014, p. 195, titluri completate de noi desigur ipotetic.

[1] Gr. Tocilescu, AEM, 6, 1882, p. 12—13, nr. 122 (= *CIL*, III, 7539). AEM, 14, 1891, p. 29, nr. 59 (= *CIL*, III, 12493). R. Cagnat, IGR, I, p. 204, nr. 606. I Stoian, *Tomitana*, Bucureşti, 1962, p. 124, nr. 25, pl. XXX, fig. 2. A. Rădulescu, M. Munteanu, Pontica, 10, 1977, p. 84—87, nr. 5 şi fig. 5, 5 a. D. M. Pippidi, St. Cl., 20 (1981), p. 77—79.

[2] CIL, III, 765 (= 13740). I. Stoian, *op. cit.*, p. 126—127, nr. 27, n. 7 (piatra astăzi pierdută).

*** Literele păstrate pe exemplarul nostru în r. 1 şi 2, erau dispuse în inscripţia din 129 în r. 1 şi 3, vezi *supra* nota 2.

[3] A. Rădulescu, Pontice, 1, 1968, p. 329—330 şi fig. 4.

[4] A. Aricescu, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 423—525, fig. 1. Fragmentul a apărut în cea de a treia încăpere de la est de scara de acces a mozaicului, într-un strat de dărîmături, alături de bucăţi de marmură din placajul edificiului, inclusiv o parte dintr-un capitel, care completa un fragment găsit mai înainte în săpăturile de la mozaic, întocmai ca în cazul acestei inscripţii.

construită pe ruinele termelor de pe faleza de vest a Tomisului [5], la sud-est de Edificiul roman cu mozaic ****.

Deducem deci că ambele inscripţii onorifice, descoperite într-un spaţiu restrîns, au fost refolosite la monumentele antice din această zonă a peninsulei tomitane, poate nu departe de locul lor iniţial.

Fără să cunoaştem ocazia care a dus la ridicarea celor două inscripţii, presupunem că unele monumente închinate împăratului Hadrian au fost prilejuite de vizitele sale în regiunea vest-pontică [6]. De altfel tomitanii par a nu fi întîrziat să-l cinstească pe Hadrian cu titlurile „Olympianul", „Salvatorul" şi „Eliberatorul" [7], ultimul epitet poate nu pur onorific, ci legat de reacordarea libertăţii oraşului [8].

Indiferent de acest aspect, inscripţiile descoperite pînă acum la Tomis, exemplifică pe deplin înflorirea oraşului în vremea lui Hadrian, ca de altfel a întregii provincii [9].

2. Inv. 29705 MINAC. Altar votiv de calcar descoperit întîmplător în anul 1979 în zona aşezării antice de la Gura Canliei *. Dimensiuni : î = 0,415 m ; l şi gr = 0,32 m (profilatura de la bază şi de sus) — 0,25 m (centru). Înălţimea literelor : 3,5—4 cm. Fig. 2.

Inscripţia se păstrează în întregime, literele sînt adînc săpate, unele au un aspect mai puţin îngrijit : *A* fără bară orizontală, *V* cu hasta din dreapta mai înaltă, în r. 1, etc.

Textul se poate completa :

Cauti
M(arcus) Domi(t)i(us)
Vale(n)s
p(osuit).

Ne aflăm deci în faţa unui altar dedicat lui *Cautes*, unul din însoţitorii lui Mithras, primul exemplar din Dobrogea, după cîte ştim, închinat acestei divinităţi.

Altarul păstrează în partea superioară o adîncitură dreptunghiulară de 11/4 cm, folosită probabil pentru fixarea statuiei zeului, inscripţia servindu-i drept bază.

---

[5] A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 325—329, nr. 3.

**** În timpul demolării s-au observat, la baza clădirii, urme din zidurile şi pavajul termelor. Informaţie Gh. Papuc, căruia îi mulţumim şi cu acest prilej. De altfel din planurile întocmite cu prilejul săpăturilor de la terme, existente la fondul documentar MINAC, rezultă că termele depăşesc spaţiul clădirii moderne amintite.

[6] W. Weber, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrian*, Leipzig, 1907, p. 150—155 ; 264—267. R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, 2, Bucureşti, 1968, p. 136—137. Al. Suceveanu, Pontica, 8, 1975, p. 123, n. 40 : în iarna anului 123/124 şi eventual 132 e.n.

[7] Gr. Tocilescu, AEM, 19, 1896, p. 97 ; nr. 45 : Αὐτοκράτ[ο]ρι Καίσαρι[...]/αινῷ Σεβα[σ]τῷ Ἐλευθ[ερί]ῳ Ὀλυμπ[ίῳ]/ [Σ]ωτ ῆρι/[κα]ριστήρι/[ο]ν.

[8] Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 122—123, n. 34—39.

[9] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 132—139.

* Piesa a fost găsită de colegul M. Irimia, care ne-a încredinţat-o spre publicare.

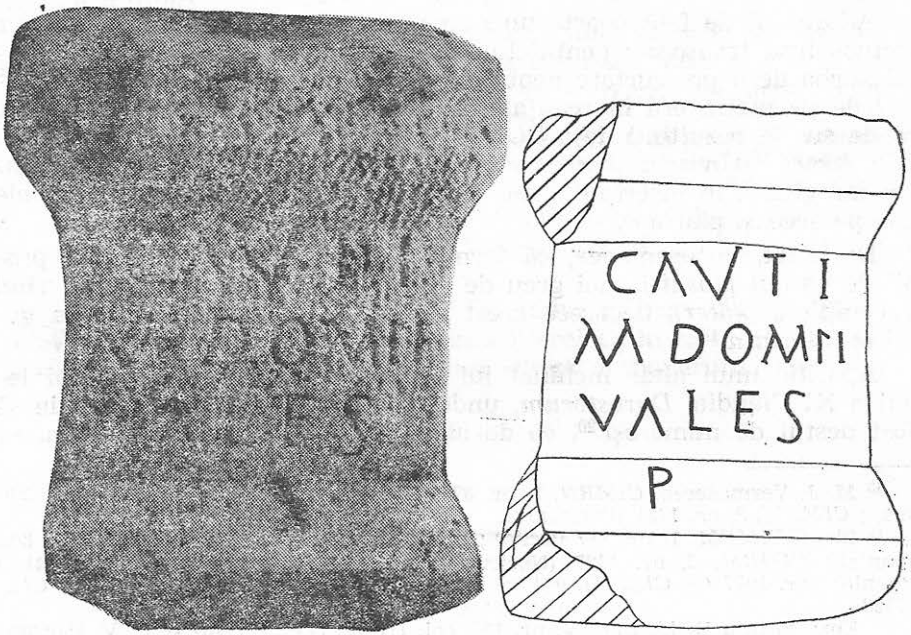

Fig. 2. Altar votiv descoperit la Gura Canliei (jud. Constanța).

În afara obișnuitei prezențe a lui *Cautes* pe reliefurile mithriace, unde încadra cu corespondentul său *Cautopates* scena sacrificiului ritual, înfățișați în costum oriental, cu boneta frigiană pe cap și în mîini cu o faclă, îndreptată de unul în sus, de altul în jos, simbolizînd prin gestul lor răsăritul și apusul soarelui [10], sînt cunoscute în iconografia mithriacă reprezentări ale celor doi dadofori, adorați fie împreună [11], fie individual. Putem aminti astfel o serie de statui ale lui *Cautes* [12], ca să rămînem

[10] Fr. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mythra*, 1—2, Bruxelles, 1894—1896. M. J. Vermaseren, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, 1—2, Haga, 1956—1960 ; idem, *Mithra, ce dieux mystérieux*, Paris-Bruxelles, 1960. R. Merkelbach, *Die Kosmogonie der Mithrasmysterien*, Zürich, 1967. G. Bordenache, *Sculture greche e romane*, București, 1969, p. 90 și urm., nr. 176—201.

[11] M. J. Vermaseren, *CIMRM*, 1, nr. 738 (Aquileia). *CIMRM*, 2, nr. 1165 (Germania) ; nr. 2268, fig. 631 (= D. Detschew, JOAI, 1939, Beibl., 130, nr. 7, fig. 52) (Moesia Inferior.).

[12] M. J. Vermaseren, *CIMRM*, 1, nr. 80, 82, 83 (Syria) ; nr. 123 (Africa) ; nr. 227, 296 (Italia) ; nr. 477, 504 (Roma) etc. D. Tudor, *Oltenia romană* [4], București, 1978, p. 385 : figurină de metal înfățișînd pe Cautes (Cătune) ; *CIMRM*, 2, nr. 2103 ; nr. 2122 (O. Floca, ED, 1935, p. 219, fig. 4 = Fr. Cumont, *Textes*, 2, p. 284, nr. 140 și fig. 130 b) ; nr. 2185. (Dacia).

numai la acesta, precum şi baze de statui şi altare cu dedicaţii simple : „Deo Cauti“ [13] sau numai „Cauti“ [14], de pe tot cuprinsul imperiului.

Adorantul de faţă poartă un nume roman în sistemul *tria nomina*, defectuos însă transcris : gentiliciul apare sub forma *DOMII*, fiind probabil vorba de o prescurtare neobişnuită a numelui *Domitius* [15], fie ultimul *I* de pe piatră era în realitate T, căruia lapicidul a omis să-i pună bara de sus **, rezultînd deci *DOMIT*, cum întîlnim numele abreviat şi în alte locuri [16]. În schimb *cognomen*-ul *Valens* scris *Vales* este de timpuriu înregistrat în inscripţiile din Dobrogea [17], aflîndu-se uneori ambele forme pe aceeaşi piatră [18].

De notat, de asemenea, că formula dedicatorie era încheiată probabil de verbul *p(osuit)*, mai greu de crezut că litera *P* din ultimul rînd s-ar completa *p(ater)*, deoarece acest cuvînt nu apare prescurtat în general în inscripţii [19].

Apariţia unui altar închinat lui Cautes, în apropierea sediului legiunii a XI Claudia, *Durostorum*, unde adoratorii lui Mithras trebuie să fi fost destul de numeroşi [20], ca de altfel în întreaga provincie [21], ni se

---

[13] M. J. Vermaseren, *CIMRN*, 1, nr. 875 (Britannia) ; nr. 903/1 (Galia) ; nr. 336 (Roma) ; *CIMRM*, 2, nr. 1751 (Pannonia).

[14] Idem, *CIMRM*, 1, nr. 317 (Ostia) ; nr. 341 : „Caute/sacrum“ (Roma) ; nr. 802 (Hispania) ; *CIMRM*, 2, nr. 1427 (Noricum) ; nr. 1499 (Cauti/sacrum) şi nr. 1829 (Pannonia) ; nr. 1977 (= *CIL*, III, 944 = Fr. Cumont, *Textes*, nr. 238, Apulum). *CIL*, III, 7863.

[15] Em. Doruţiu Boilă, *ISM*, V, nr. 137, col. III, 8 : Do. . . . (137 e.n.). V. Pârvan, *Ulmetum*, 2, ARMSI, nr. 2, t. 36, p. 359—365, nr. 15 = *ISM*, V, p. 89—91, nr. 66 : „Domet(ium) Consulem“ ? (178 e.n.). *CIL*, III, 771 (Tomis) : „. . . M(arco) Domitio Capetolino (centurioni) Leg(ionis) XI Cl(audiae) p(iae) f(idelis) domo Capetoliade *(sic)*. P. Nicorescu, BCMI, 9, 1916, p. 73 :... C(aio) Numerio Val(enti), mil(iti) [L]eg(ionis) XI Cl(audiae) et C(aio) Demitio...“.

Domitius Antigonus, guvernator al provinciei Moesia Inferior în anii 235—236, atestat în două inscripţii din Bulgaria, una din Nigrinianis-Candidiana — azi Malâc Preslavec. (V. Velkov, Klio, 39, 1961, p. 215—216. J. Filtz, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior*, Weimar, 1966, p. 43, nr. 21) şi alta din Lometʒ (*CIL*, III, 14429) cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 226, n. 34 şi 35.

** În text *A* nu are bară orizontală.

[16] *CIL*, III, 8119 : Domit(ius) Iulius ; 7422 : L. Domit(ius) Narcissus.

[17] V. Pârvan, *Histria*, 7, ARMSI, ser. 3, t. 2, mem. 1, Bucureşti, 1923, p. 39—45 ; CIL, III, 12489 (Histria) ; *CIL*, III, 12479 (Cius) ; *CIL*, III, 12473 ; 14214^{4} ; 14214^{14} (Tropaeum Traiani) etc., cf. S. Stati, *Limba latină în inscripţiile din Dacia şi Scythia Minor*, Bucureşti, (1961) p. 64, 71.

[18] E. Doruţiu—Boilă, *ISM*, V, nr. 137, col. II,, 5, 10 ; II, 30, etc.

[19] M. J. Vermaseren, *CIMRM*, 1, nr. 317 : [An]tonin[us]/pater/Cauti ; nr. 738, 2 : Cuti/Q. Baienus/Procul(us)/pater. Vezi totuşi *ibidem*, nr. 797 : Caute/Tib(erius) Cl(audius) Artemidoru[s] p(ater ?) *sive* p(osuit). Asupra lui *pater* v. Fr. Cumont, *Textes...*, 1, p. 318. D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, Bucureşti, 1969, p. 260, n. 105—106.

[20] *CIL*, III, 7475 ; 7483 = 12468, cf. V. Pârvan, *Municipium Aurelium Durostorum*, Rivista di filologia e di istruzione classica, n.s., 2, 1924, p. 325. I. I. Russu, AISC, 2, 1933—1935, p. 213—215, nr. 3.

[21] R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 230, n. 2. M. J. Vermaseren, *CIMRM*, 2, nr. 2297—2309. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 293, n. 33—36, p. 306 şi urm. Z. Covacef, Al. Barnea, Pontica, 6, 1973, p. 87—95. M. Munteanu, Pontica, 7, 1974, p. 164—165, nr. 5.

pare firească ; *M. Domi(t)i(us) Vale(n)s* a servit poate chiar în această unitate şi ulterior s-a stabilit în teritoriu.

După caracterele paleografice, inscripţia datează de la sfîrşitul sec. al II-lea e.n. sau prima jumătate a celui următor.

3. Inv. 21401 MINAC. Placă funerară de marmură descoperită întîmplător în anul 1976, pe str. Mihai Viteazu din Constanţa.

Inscripţia, încadrată de un chenar dublu, în relief, în formă de *tabula ansata*, este spartă în mai multe fragmente, lipsind începutul primelor trei rînduri şi porţiuni din chenar. Dimensiuni : î = 0,565 m l = 0,61 m ; gr = 0,035 m. Fig. 3.

Scrierea este îngrijită, lipsesc ligaturile, iar după cuvintele prescurtate apar *hederae* sau mici triunghiuri. Înălţimea literelor este de 4,1—4,5 cm.

Observăm în spărtura plăcii, în rîndul 2, bara din dreapta a literei *V*, cea a literei *M*, în r. 3, şi baza literei *C*, în r. 4 ; se păstrează, de asemenea, o mică parte din canelura stîngă a chenarului, rîndurile 1—6 se cunosc, astfel, în întregime.

Inscripţia este dispusă pe şase rînduri :

[D(is)] M(anibus)
[? Iulius] Vitales
[mil(es) *sive* vet(eranus) leg(ionis) V] Mac(edonicae)
C(aius) Iulius Festus
frater et h(eres) t(itulum) f(aciendum)
c(uravit)

Nu cunoaştem *praenomen*-ul defunctului, iar numele a fost completat după cel al fratelui, care i-a pus piatra de mormînt.

În r. 3, din care lipsesc aproximativ 7 litere, putea fi scris fie *mil(es)*, fie *vet(eranus) leg(ionis) V Mac(edonicae)* sau numai *leg(ionis) V Mac(edonicae)* *, dacă era vorba de un *centurio*.

Fără să putem stabili cu precizie dacă Iulius Vitales a fost militar în funcţiune sau veteran, pare mai probabilă prima situaţie, din moment ce îi era moştenitor fratele. Amintim în acest sens monumentul funerar al lui Iulius Ponticus, soldat din legiunea a V-a Macedonica, pus la Troesmis de Iulius Ponticus, Sentius Ponticus, veteran şi Sentius Ponticus, soldat în aceeaşi legiune, fraţi de comoştenitori [22] ; tot astfel inscripţia funerară a lui Antonius Florus, *beneficiarius consularis*, ridicată la Capidava de fratele său Antonius Florianus, *optio* în leg. I Italica [23].

Cum s-a putut preciza pe baza materialului epigrafic, aria de acţiune a legiunii a V-a Macedonica de la Troesmis, cuprindea un

* Rîndul este ceva mai scurt decît celelalte.

[22] Gr. Tocilescu, AEM, 6, 1882, p. 41, nr. 84 ; idem, AEM, 11, 1887, p. 31, nr. 28 ; *CIL*, III, 7502. Em. Doruţiu-Boilă, *ISM*, V, p. 219—220, nr. 186.

[23] Gr. Tocilescu, AEM, 19, 1896, p. 88, nr. 28. *CIL*, III, 14214[19]. Gr. Florescu, *Capidava*, Bucureşti, 1958, p. 107—108, nr. 29. Em. Doruţiu-Boilă, *ISM*, V, p. 66—67, nr. 41.

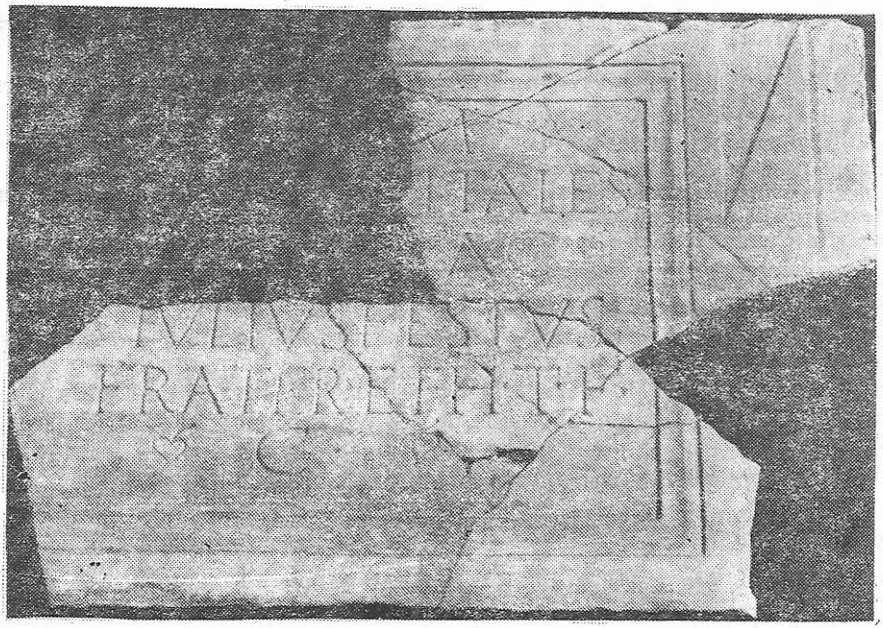

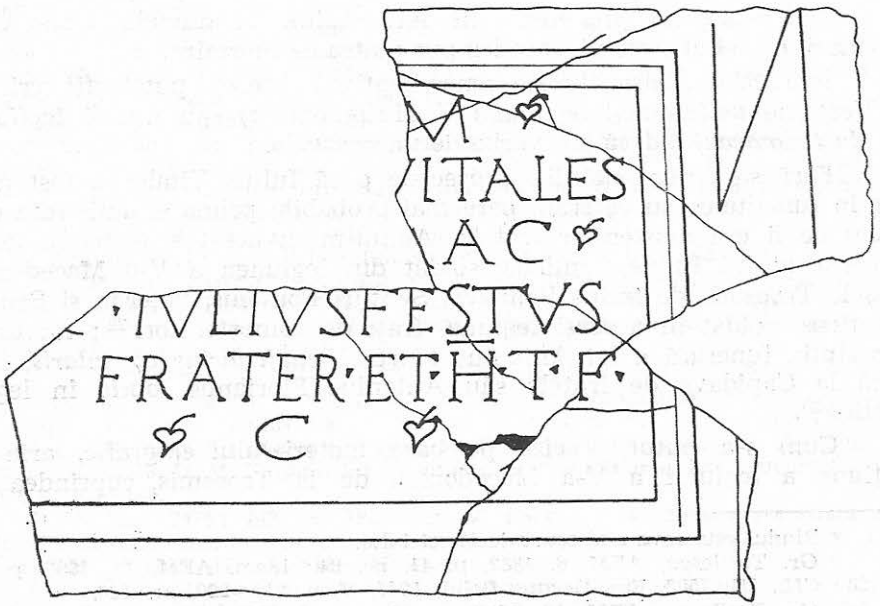

Fig. 3. Inscripție funerară din Tomis.

spațiu întins pe linia Dunării, precum și orașele grecești de pe litoral [24]. Menționăm astfel, o dedicație de la Tomis închinată lui *IOM* și *Heros*, din partea lui Q. Trebellius Maximus, *centurio trecenarius* al cohortei a III-a din *Legio V Macedonica*, subunitate care s-a aflat probabil pentru o vreme aici, în prima jumătate a sec. al II-lea [25].

La Tomis exista o *statio* de *beneficiarii consularis*, detașați din leg. a V-a Macedonica, în care a slujit M. Sufena Titianus [26] și probabil P. Valerius Pacatus [27].

Prezența militarilor activi la Tomis se datorează deci fie antrenării lor în vreo misiune oficială, fie pentru paza drumurilor sau la lucrările de construcții (cum par a dovedi fragmentele de cărămizi cu ștampila legiunii a V-a Macedonica, descoperite la Histria și Callatis [28]).

Revenind la inscripția de mai sus amintim că atît numele gentilic *Iulius* [29], cît și cele două cognomina, *Festus* [30] și *Vitales* (în loc de *Vitalis*) [31], sînt frecvente în onomastica provinciei.

Placa funerară din Tomis aparține, după caracterele paleografice, secolului II e.n. **

4. Inv. 21402 MINAC. Inscripție funerară în limba latină pe o placă de marmură apărută ocazional pe str. M. Viteazu din Constanța *. Fig. 4.

Se conservă o parte din cîmpul drept al inscripției cu chenarul lateral decorat cu profilaturi și vrejul viței de vie. Dimensiuni : î = 0,27 m ; l = 0,99 m ; gr = 0,11 m. Înălțimea literelor este de 2,5 cm.

La începutul r. 1 se distinge litera *E*, tot astfel în r. 2, în r. 6 o hastă verticală, probabil *I*, iar la sfîrșitul acestui rînd un *S* de dimensiuni mai mici, rescris pe chenar răsturnat.

---

[24] Em. Doruțiu-Boilă, SCIV, 23, 1972, 1, p. 45—62. A. Aricescu, Pontica, 10, 1977, p. 179—188.

[25] *CIL*, III, 7534. A. Aricescu, *op. cit.*, p. 185.

[26] D. Tudor, Materiale, 2, 1956, p. 581, nr. 49.

[27] *CIL*, III, 7550.

[28] Al. Suceveanu, RRH, 13, 1974, 2, p. 234, n. 10. A. Aricescu, *op. cit.*, p. 184, n. 43 și 44. D. Tudor, Pontica, 13, 1980, p. 245, nr. 22 ; p. 244, fig. 2/14.

[29] Numai în listele de veterani de la Troesmis, lăsați la vatră în timpul guvernatorului Sextus Iulius Maior, în anul 134 e.n., figurează 34 *Iulii*, vezi Em. Doruțiu-Boilă, *ISM*, V, p. 163—170, nr. 137.

[30] Gr. Tocilescu, AEM, 6, 1882, p. 41, nr. 85. *CIL*, III, 7509 : „...Festus augur mun(icipii) Troes(mensium)", sec. II—III e.n. C. Moisil, Convorbiri literare, 39, 1905, p. 563—566. V. Pârvan, *Salsovia*, București, 1906, p. 25—43. Em. Doruțiu-Boilă, *ISM*, V, p. 297—298, nr. 290, a : „Fl(avius) Festus centurio) leg(ionis) [I It(alicae) ?]", Mahmudia, sec. II—III e.n.

[31] CIL, III, 7506 : „[Ti]b(erius) Vitales ex[b(ene)f(iciario)] vet(eranus) leg(ionis) V Mac(edonicae)..." Troesmis, sec. II e.n. *CIL*, III, 13737. Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 104, nr. 25 „Cocceius Vitales", sec. II e.n. Em. Doruțiu-Boilă, *ISM*, V, nr. 8 și 57 a, b : Iulius Vitales, centurionul de legiune, care înfăptuiește o delimitare a teritoriului capidavens, din porunca guvernatorului provinciei Mantennius Sabinus, în anul 229 e.n. Pentru redarea lui *i* posttonic prin *e*, v. H. Mihăilescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, 1960, p. 41, 31.

**Dacă Iulius Vitales a fost militar activ, inscripția trebuie să fi fost pusă înaintea plecării legiunii a V-a Macedonica în Dacia (167 e.n.).

* Inscripția a fost descoperită pe str. M. Viteazu, în dreptul nr. 27, într-o grămadă de pămînt, strada aflîndu-se la acea dată în renovare. Informație prof. A. Popeea, căruia îi mulțumim și pe această cale.

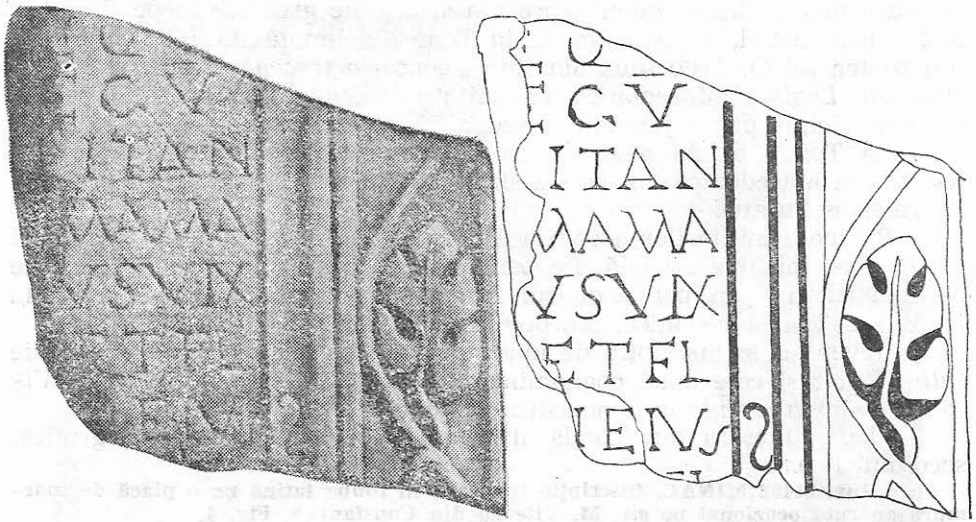

Fig. 4. Fragment de inscripţie funerară din Tomis.

După textul păstrat inscripţia pare să fi avut încă o dată lăţimea actuală, adică rîndurile să fi cuprins aproximativ 8—10 litere, fără să excludem ca piatra să fi avut o lăţime mai mare.

. . . . . .
. . . . . ex] eq(uite)
[vet(eranus) l]eg(ionis) V
[Mac(edonicae) vix]it an(nis)
. . . . et] Mama
[con(iux) ? ei]us vix(it)
[an(nis) . . .] et Fl(avius)
[. . . . . f]i(lius) ? eius

Constatăm deci că personajul pomenit mai întîi în inscripţie a slujit în legiunea a V-a Macedonica avînd gradul de *eques*. În lista de la Troesmis a veteranilor legiunii lăsaţi la vatră în 134 e.n. figurează alţi cîţiva *equites* [32].

Mama, probabil soţia veteranului, poartă un nume hipocoristic răspîndit în onomastica greacă, tracă, orientală [33], în Dobrogea îl întîlnim

[32] *CIL*, III, 6178—6180. Em. Doruţiu-Boilă, *ISM*, V, p. 163—170, nr. 137 : col. II, 30 ; III, 17, 27 ; IV, 8, 16 ; VIII, 21, 27 ; IX, 12.

[33] I. Sundwall, *Die einheimischen Namen der Lyker nebst einem Verzeichnis kleinasiatischer Namenstämme*, Leipzig, 1913, p. 140 şi 287. M. Wuthnow, *Die semitischen Menschennamen in den griechischen Inschriften und Papyri des Vorderen Orients*, Berlin, 1930, p. 71. L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Prag, 1964, p. 281—285, 851—1—19. D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 283—284.

într-o altă inscripție din Tomis [34], dar și la Histria [35], Dulgheru [36] și Capidava [37].

În schimb fiul ** (?) poartă un nume roman, *Flavius*, la fel ca unii militari ai legiunii a V-a Macedonica de proveniență orientală [38], gentiliciu care, asociat cu numele *Mama*, ar sugera o astfel de origine și pentru familia veteranului de față [39], fapt mai greu de dovedit pe baza fragmentului de inscripție păstrat.

Piesa se încadrează, după caracterele paleografice, sec. II—III e.n.

Inscripțiile prezentate mai sus înscriu deci o nouă dedicație închinată lui Hadrian la Tomis, un aspect inedit al cultului mithriac în Dobrogea, cel închinat lui *Cautes* și dovedesc încă o dată supravegherea litoralului vest-pontic de către legiunea a V-a Macedonica, pînă la plecarea ei în Dacia [40].

NEUE EPIGRAPHISCHE ENTDECKUNGEN

Zusammenfassung

Die Verfasser stellen einige in den letzten Jahren in der Dobrudscha erschienene Inschriften vor.

1. Inv. 31705 (Museum für Nationalgeschichte und Archäologie Constanța). Bruchstück aus einer monumentalen Inschrift in lateinischer Sprache auf einer Kalksteinplatte, die in Constanța neben dem römischen Mosaikgebäude gelegentlich des Abreißens eines zeitgenössischen Hauses erschienen ist.

Das Bruchstück weist einen kleinen Teil der ersten zwei Reihen einer Widmung für den Kaiser Hadrian auf. Die heutigen Ausmaße des Stücks : H. (Höhe) = = 0,275 m ; L (Länge) = 0,475 m und D (Dicke) = 0,225 m. Nach der Anordnung des Textes kann festgestellt werden, daß die unlängst entdeckte Inschrift nicht ein Teil der heute verlorengegangenen tomitanischen Widmung von 129 v.u.Z. (CIL, III, 13740) ist.

---

[34] CIL, III, 7559 : „Mama Dadae sacerdos To[mit]anorum."

[35] V. Pârvan, Dacia, 2, 1925, p. 238—239, nr. 38, fig. 61 și 62 : Mama, Da[dae ?] lib[ert]a.

[36] A. Rădulescu, SCIV, 14, 1963, 1, p. 93, nr. 13, fig. 14 : Μάμα Κρήσκεντος

[37] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 95—96, nr. 18 : Mammusa (nume tracic), în realitate „Lallname". V. I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki, 1965, p. 243. L. Zgusta, *op. cit.*, p. 285—286. D. Detschew, op. cit., p. 284, cf. Em. Doruțiu-Boilă, *ISM*, V, p. 60, nr. 34.

** *Filius* apare mai rar abreviat *Fl*, vezi totuși R. Cagnat, *Cours d'epigraphie latine* [4], p. 430. Dacă inscripția avea lățimea mai mare, atunci r. 6—7 ar putea fi completate : „...et Fl(avii) [...et... fili]i eius".

[38] Troesmis : *CIL*, III, 7501 = ISM, V, p. 216—218, nr. 184 (*T. Flavius Valens* de origine din *Amastris*, Bithinia). R. Vulpe, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 557—562 = *ISM*, V, p. 187—189, nr. 155 (*T. Flavius Alexander* din *Ancyra*, Galatia).

[39] N. Gostar, Pontica, 11, 1978, p. 283.

[40] A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 34. V. *supra* notele 24—28.

Das Bruchtück bereichert die Gruppe der Widmungen zu Ehren Hadrians von Tomis.

2. Inv. 29705 (Museum für Nationalgeschichte und Archäologie Constanţa). Votivaltar aus Kalkstein, in Stüdwesten der Dobrudscha im Gebiet der antiken Siedlung von Gura Canliei (Kr. Constanta) entdeckt. Ausmaße : H = 0,415 ; L und D = 0,32 m (an der Basis) und 0,25 m (Mitte).

Es ist der erste, Cautes gewidmete Altar in Scythia Minor. Das *gentilicium* des Widmers, auf dem Stein fälschlicherweise *DOMII* abgekürzt, war wahrscheinlich Domitius. Die Widmungsformel war mit *p(osuit)* beendet, denn es ist schwer zu glauben, daß der Buchstabe *P* in der letzten Reihe mit *p(ater)* zu vervollständigen wäre.

Die Inschrift ist den paleographischen Zeichen nach vom Ende des 2. Jh. oder vom Anfang des 3. Jh. u.Z.

3. Inv. 21401. Grabinschrift auf einer Marmorplatte, die zufällig in Constanţa (Tomis) entdeckt wurde. Ausmaße : H = 0,565 m ; L = 0,61 m ; D = 0,035 m.

Ohne daß genau festgestellt werden kann, ob Iulius Vitales Soldat im Dienst oder Veteran war, scheint die erstere Lage wahrscheinlicher, da sein Bruder ihn beerbte (siehe Noten 22 und 23).

Ins Operationsgebiet der V. Legion Macedonica von Troesmis waren auch die Städte am Meeresufer einbegriffen, wie auch die tomitanischen Inschriften beweisen, die für Soldaten dieser Legion aufgestellt wurden (siehe Noten 25—27).

Die vorliegende Inschrift ist aus dem 2. Jh. u.Z.

4. Bruchstücke von einer Grabinschrift aus Marmor, die zufällig in Constanţa entdeckt wurde. Ausmaße : H = 0,27 ; L = 0,29 m ; D = 0,11 m.

Es ist der Grabstein eines gewesenen *eques* aus der Legion V Macedonica, die ebenfalls für *Mama*, wahrscheinlich seine Gattin, und *Flavius*, seinen Sohn, aufgestellt wurde.

Das Stück ist den paleographischen Zeichen nach aus den Jahrhunderten 2—3 u.Z.

Liste der Abbildungen

1. Bruchstück von einer dem Kaiser Hadrian gewidmeten Inschrift aus Tomis.
2. Bei Gura Canliei (Kreis Konstanza) entdeckter Votivaltar.
3. Grabinschrift aus Tomis.
4. Bruchstück von einer Grabinschrift aus Tomis.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL TEZAURULUI DE LA DĂENI

BUCUR MITREA

Descoperirile monetare, fie sub formă de tezaure, fie sub formă de aflări izolate, sînt solicitate azi să contribuie, cu specificul lor, la lămurirea unor laturi istorice încă puțin sau deloc cunoscute. Din rîndul acestora, pe lîngă aspectul economic, cunoscut și acceptat de toți, își fac loc tot mai insistent și altele noi, rămase pînă acum în penumbra istoriei. Am în vedere pe cel politic, militar, social și artistic, ca să nu amintesc decît pe cele majore.

Dar pentru a putea trece la asemenea interpretări, descoperirile monetare au nevoie de o temeinică cercetare prealabilă. Nu am de gînd să repet ceea ce am spus și scris cu alte ocazii. Acum și aici vreau să insist în mod deosebit asupra importanței cercetării felului în care se fac împrăștierile dintr-un tezaur monetar.

Într-adevăr, în trecut, înainte ca știrea să ajungă la cunoștința autorităților competente, adeseori monedele aflate se împărțeau între descoperitori. De aci ele treceau la rude, cunoștințe și nu rareori, la colecționari. În această privință pot fi citate două exemple : unul mai vechi și altul mai nou. Am în vedere pentru primul caz tezaurul de la Oboroceni [1], jud. Iași, iar pentru cel de-al doilea caz, pe cel de la Fedești [2], jud. Vaslui. Adaug amănuntul că în primul caz am avut de-a face cu denari romani imperiali, deci monedă de argint, pe cînd în cel de-al doilea, cu monedă de bronz istriană, din secolul al IV-lea î.e.n. Dacă aceasta a fost situația cînd tezaurele erau formate din monede de bronz sau argint, nu este greu de imaginat ce se întîmplă cînd monedele

[1] B. Mitrea și Emilia Zaharia, ArhMold, V, 1967, p. 82—124. Pentru restul bibliografiei v. Virgil Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, București, 1980, p. 273, nr. 166. În acest caz monedele s-au dispersat în 12 loturi, ajunse la 12 persoane. Situația a fost analizată în mod amănunțit și au fost trase concluziile pe care materialul le sugera.

[2] B. Mitrea, C. Buzdugan, M. Rotaru și V. Apostol, Tezaurul de monede histriene de la Fedești (jud. Vaslui), Mss. O scurtă notiță informativă în Dacia, N.S., XXV, 1981, p. 383, nr. 17.

descoperite erau de aur. În acest ultim caz secretul descoperirii era păstrat cu străşnicie pentru un anumit timp. Aceasta, pînă cînd unul din descoperitori încerca să înstrăineze sau să valorifice, într-un fel sau altul, parte din monedele ce i-au revenit. Pentru aceasta nu va ezita să ia drumul marilor centre urbane, în care va încerca să-şi pună în valoare preţioasele documente. Ca urmare firească pe „pieţele" acelor oraşe apăreau „monede de aur", provenind dintr-o anumită descoperire. Prin trecerea lor în posesiuni diferite, ele vor ajunge la cunoştinţa cercetătorilor ca „fără loc de proveniență". Sau, în unele cazuri, este presupus ca loc de găsire oraşul pe raza căruia au fost achiziţionate sau împrejurimile lui imediate. Cercetătorul care nu are posibilitatea de a verifica informaţia astfel consemnată, se vede obligat să o folosească ca atare, adăugînd, poate, unele rezerve.

Un exemplu ni-l oferă tezaurul de stateri de aur de la Dăeni. Ţin să notez că cercetarea de faţă se va limita, pentru moment, doar la unele aspecte. Primul va consta din precizarea împrejurărilor în care s-a făcut descoperirea. Cel de-al doilea va urmări împrăştierile pe care le-au avut monedele. În continuare se va încerca să se vadă în ce măsură aceste „împrăştieri" se fac sau nu după regulile statisticii matematice. În final, voi prezenta unul din cele trei loturi în care s-a fragmentat tezaurul. Este vorba de lotul ajuns la Muzeul din Galaţi. El este format din 12 stateri de aur.

*

Localitatea Dăeni [3] se află situată pe malul drept al Dunării, între Ostrov, jud. Tulcea, la nord şi Gîrliciu, jud. Constanţa, la sud. Despre descoperirea tezaurului de stateri de aur de la Dăeni s-a aflat în martie 1957 [4]. Cercetările întreprinse pentru recuperarea preţioaselor documente monetare au început imediat. Ele au fost pe cît de îndelungate pe atît de anevoioase, extinzîndu-se pe raza mai multor localităţi şi oraşe. Mă voi limita să amintesc doar oraşele. Ele se numesc Galaţi, Constanţa şi Bacău.

Rezultatul acestor vaste investigaţii datorate autorităţilor administrative, cărora le aducem un binemeritat omagiu, ne-a adus numeroase preciziuni în legătură cu importanta descoperire. Le voi menţiona pe rînd pe cele mai importante.

[3] Localitatea Dăeni mai este cunoscută şi printr-o altă descoperire monetară. Este vorba de un imens tezaur de drahme histriene, care, după informaţiile de care dispunea Const. Moisil, s-ar fi ridicat la 800—1 000 exemplare. Convorbiri Literare, 1909, p. 1168, 1172—3—Cf. B. Mitrea, în *Inventary of Greek Coin Hoards* (= prescurtat IGCH), New York, 1973, p. 108—109, nr. 814. Pentru aşezările getice din regiune, a se vedea studiul lui M. Irimia, Pontica, XIII, 1981, p. 66—118, mai ales p. 74 şi urm.

[4] O primă menţiune despre descoperire, în SCIV, IX, 1, 1958, p. 152 Cf. Dacia, N.S., II, 1958, p. 493—494, nr. 1. Mai apoi, IGCH, 865, un rezumat sintetic la care a colaborat şi M. Thompson.

Mai întîi data la care tezaurul a fost descoperit a putut fi stabilită cu exactitate : începutul lunei iulie 1956 [5]. Apoi punctul în care s-a găsit tezaurul a fost și el precizat : marginea drumului ce duce spre Hîrșova, la circa 100 m distanță de liziera nordică a comunei Dăeni. Împrejurările descoperirii au fost și ele stabilite. Sînt cele obișnuite. Pe cînd scotea lut pentru confecționarea chirpicilor, locuitorul Ion Chirales, sora sa Ana Bosca, împreună cu fina lor, Petruța Oeru, au sesizat la descărcatul lutului, monedele de aur. A urmat apoi o cercetare atentă la locul descoperirii. De aci au strîns toate monedele ce-au putut fi găsite și apoi le-au împărțit între ei.

Numărul total al exemplarelor descoperite nu a putut fi stabilit cu exactitate. Autoritățile administrative care au instruit cazul, s-au oprit la cifra de 110 stateri, care ar reprezenta, probabil, numărul de exemplare aflate. Dar au fost sesizate și unele indicii că numărul de monede aflate ar fi fost mult mai mare. El s-ar fi ridicat la circa 130—140 de exemplare. Din totalul monedelor aflate au putut fi urmărite 105 piese. Ele s-au distribuit între cei trei descoperitori, precum urmează : Ion Chirales 62, Ana Bosca 22 și Petruța Oeru 21 bucăți. Deci, în total 105. Principalul descoperitor și deținător de monede, I. Chirales, a înstrăinat un număr de 46 monede lui Octavian Palade din Dăeni. Acesta, la rîndu-i, le-a ascuns în pămînt într-o grădiniță ce aparținea unei rude din orașul Bacău. Ele au fost ulterior recuperate. Același I. Chirales a încercat printr-un cumnat al său, pe nume Mielu Antipa, să plaseze la Galați un număr de 11 bucăți. Acesta din urmă, prin niște intermediari locali, a făcut ca monedele să ajungă la bijutieri, negustori, dentiști și ceasornicari din localitate. Din numărul de 11 monede ajunse la Galați au mai putut fi recuperate doar șase exemplare. Restul ar fi fost transformate în bijuterii, lucrări dentare sau pur și simplu nu s-a mai putut da de urma lor.

Un lot, impresionant ca număr, 31 de exemplare, constituit din colaborarea lui Chirales și Oeru, a luat drumul Constanței. Ca intermediar a servit o rudă a lor, ceasornicar de meserie în orașul Constanța. Din totalul monedelor ajunse în orașul de pe coasta Pontului Euxin, în diferite reprize au mai fost recuperate 17 exemplare. S-a avut impresia la un moment că restul pieselor ajunse în metropola Pontului, ar fi fost prelucrate și transformate în bijuterii sau pur și simplu înstrăinate. Totuși, cercetările ulterioare au reușit, fără alte preciziuni, să recupereze alte 15 exemplare.

Descoperitorii din Dăeni au mai păstrat alte cîteva exemplare. Astfel la Dumitru Oeru, tatăl Petruței Oeru, au mai fost aflate 16 exemplare. De la Chirales a mai putut fi obținută o monedă, păstrată de el în podul casei, sub streașină.

[5] În acest sens trebuie corectată și completată informația dată de mine la IGCH, 865, unde anul descoperirii este „c.1957". Acum putem nota sigur că anul aflării tezaurului este 1956.

Pentru a avea o privire de ansamblu mai clară asupra împrăştierilor şi recuperărilor de monede, pe descoperitori şi oraşe, am întocmit următorul tablou, în care datele de mai sus au fost sistematizate.

Numele descoperitorului	Numărul de monede	Localitatea în care au fost dispersate	Numărul de exemplare	Recuperate	Nerecuperate
Chirales I.	62	Bacău	46	46	—
		Galaţi	11	6	5
Boscu Ana	22	Constanţa	31	17	14
Oeru D.	21	Dăeni, Oeru	16	16	—
		Dăeni, Chirales	1	1	—
Total	105		105	86	19
	Recuperate ulterior			15	4
Total general	105		105	101	4

Cifrelor de mai sus, stabilite de organele administrative, desigur nu fără multă trudă şi în urma unor lungi eforturi, pe care le socotim fructuoase, eu le acord o semnificaţie simbolică mai largă. Anume pe „pieţele" celor două mari oraşe, (am în vedere Galaţi şi Constanţa), dar nu exclud de loc nici alte oraşe (ca de exemplu Bucureşti), au rămas nerecuperaţi un număr de stateri de aur din tezaurul de la Dăeni. În ceea ce priveşte aprecierea numărului lor cred că trebuie plecat de la ipoteza vagă, dar probabil mult mai realistă, că numărul staterilor s-ar fi ridicat la aproximativ 130—140 exemplare.

Din tabloul de mai sus reiese că au fost recuperaţi în total 102 din stateri (unul fiind doar o jumătate) din tezaurul descoperit la Dăeni. Cred însă că este posibil să completăm numărul lor şi cu alte exemplare, care au apărut la timpul respectiv pe „pieţele" deja menţionate, de unde şi-au găsit refugiu în diferite colecţii de monede. Ele pot fi depistate şi chemate să întregească inventarul tezaurului. O parte din ele fiind posibil să fie oferite spre cumpărare chiar muzeelor locale sau centrale. În această privinţă există două elemente sigure de care se poate ţine seama : data descoperirii şi structura internă a tezaurului. Cerinţa este ca staterul respectiv să fi fost achiziţionat după anul 1956 şi să se încadreze în parametrii structurali generali ai tezaurului de la Dăeni. În această direcţie sînt de aşteptat progrese, care să reiasă dintr-o colaborare între instituţiile regionale şi cele centrale, precum şi dintre colecţionarii particulari.

Am văzut mai sus că tezaurul de la Dăeni a ajuns la cunoștința noastră în trei loturi principale. Primul lot (notat în statistica de mai jos cu cifra I), intrat în colecțiile Institutului de arheologie (iar mai tîrziu cedat Muzeului de istorie a R.S.R.) era format din 75 stateri. Cel de-al doilea lot (ajuns în colecțiile CN al Bibliotecii Academiei R.S.R. în două reprize [6], și trecut și el în același Muzeu de istorie R.S.R., notat cu II). În sfîrșit, cel de-al treilea lot (III) a ajuns la Muzeul de istorie din Galați [7]. Să examinăm acum structura fiecărui lot luînd ca criteriu principalele tipuri de monede. Pentru moment ne vom limita la două : tipul Alexandru și tipul Lysimah. În acest scop am întocmit statistica de mai jos.

Stateri de tip	Lot I		Lot II		Lot III	
Alexandru	exempl. 39	% 38,24	exempl.	% 12,75	exempl. 5	% 4,90
Stateri de tip Lysimah	36	35,29	13 2	1,96	7	6,86

Din datele prezentate mai sus pot fi trase unele concluzii de natură imediată pentru tezaurul nostru, dar și unele de natură mai generală. Pentru nevoile noastre momentane observăm că în toate trei loturile în care s-a fragmentat tezaurul, tipurile principale de monede se află în fiecare lot monetar. Explicația trebuie căutată în statistica matematică, după ale cărei reguli se face fragmentarea tezaurelor. Dacă constatarea statisticii matematicii confirmă acest punct de vedere, și noi vedem că descoperirile monetare îi vin în sprijin, atunci putem face un pas mai departe : fragmentele de tezaure în teză generală reflectă imaginea întregului tezaur [8]. Punctul acesta de vedere a mai fost susținut de mine și cu alte ocazii [9] și el pare a-și găsi confirmare și în cazul de față. Evident, problema este mai vastă și mai nuanțată. Dar aceasta este o bază documentară și realistă de la care se va păși mai departe.

[6] Octavian Iliescu, Caiet selectiv, 8, 1963, p. 326 menționează că din descoperirea de la Dăeni a intrat în anul 1958 în colecțiile Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academei R.S.R. un număr de opt stateri. Ei au fost înregistrați sub nr. 1471. Mai tîrziu, în anul 1963, alți șapte stateri din aceeași descoperire au ajuns și au fost înregistrați la același Cabinet numismatic sub nr. I/17. O descriere a celor două loturi, loc. cit., p. 327—329, nr. 297—311.

[7] Cercetările asupra lotului de stateri păstrați la Galați le-am făcut în iulie 1960 Exprim calde mulțumiri conducerii Muzeului de istorie din acea vreme pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție materialul monetar și îngăduința de a-l studia și publica.

[8] O ilustrare a acestui punct de vedere se găsește în fragmentarea tezaurului de denari romani imperiali de la Oboroceni. A se vedea mai sus nota 1.

[9] Este vorba de comunicarea „La fragmentation des trésors monétaires et la statistique mathématique", care a fost expusă la colocviul de la Frankfurt/M în februarie 1976.

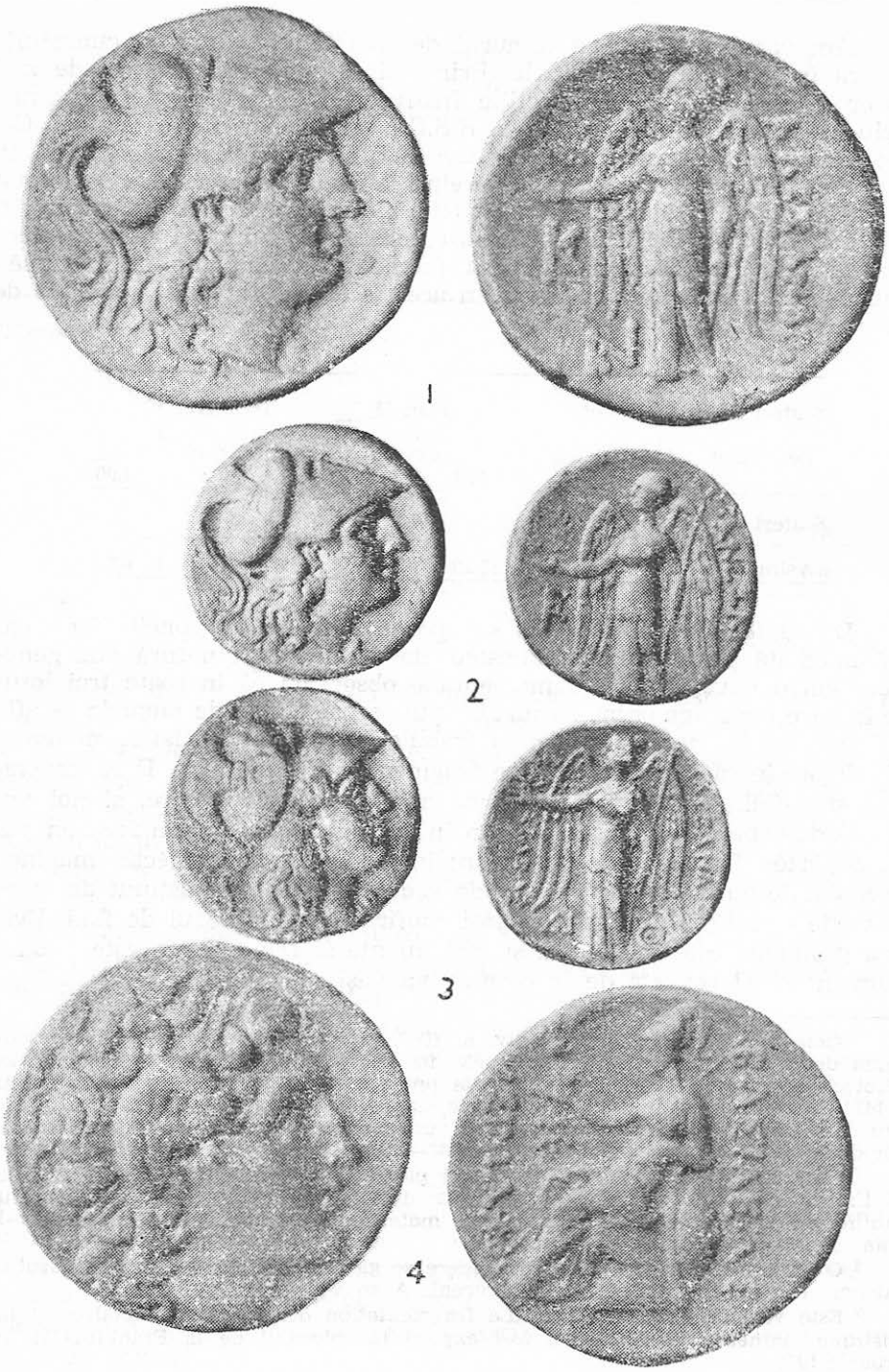

Fig. 1. Stateri din tezaurul de la Dăeni (mărițli). Tip pseudo-Alexandru 1—3 : atelier Callatis (1—2) și Odessos (3). Tip pseudo-Lysimah (4), atelier Callatis.

În final, încheiem cu inventarul sumar al celor 12 stateri aflați în colecțiile Muzeului de istorie din Galați.

Stateri de tip Alexandru cel Mare . . . . . 5 exemplare

1. Callatis

Capul zeiței Atena cu cască corintică spre dr. La gît, colier.

Rv. Nike în picioare spre st., ține în dreapta întinsă o cunună. Înapoia ei, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. În cîmp st., sub brațul zeiței, monograma K ; jos, st., sigla A/ . Capetele literelor sînt ușor, dar vizibil globulate.

AV 8,30 [10] g ; 19 mm. Conservarea bună. (Fig. 1/1, mărită).

L. Müller, **Numismatique d'Alexandre le Grand,** Copenhague, 1855 817. Pentru emisiunile atelierului din Callatis, a se vedea Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N. S., XVIII, 1974, p. 108.

2. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus. Aceleași sigle.

AV 8,35 g ; 19 mm. Aspect barbaroid.

3. Ca mai sus.

Rv. Nike, ca mai sus. În cîmp st., sub brațul zeiței, sigla K ; Înapoia ei : ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Capetele literelor sînt globulate.

AV 8,40 g ; 19 mm. Conservarea bună. (Fig. 1/2, mărită).

4. Capul zeiței, ca mai sus.

RV. Nike, mai sus. Înapoia ei, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. În cîmp st., sub brațul zeiței ; sigla EK

AV. 8,55 g ; 19 mm. Conservarea bună.

Atelier ? Callatis.

Odessos

5. Capul zeiței Atena, dar alt tipar monetar.

Rv. Nike, ca mai sus, dar părul formează un coc în vîrful capului. Legenda ΑΛΕΞΑΝΔΡ[ΟΥ] ΒΑ ΣΙΛΕΩΣ. În cîmp, jos, st., A/ iar jos dr. ⊙ = ΟΔ. (Fig. 1/3 mărită)·

Müller, Alexandre, 403 sq. Cf. Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N.S., XVIII, 1974, p. 108, numerele 58—62. Cf. și Adolf Rogalski, Numizmatika (Sofia), XII, 4, p. 4 și fig. 3. Pentru emisiunile cetății Odessos, vezi Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N.S.,

[10] Greutatea fiecărui stater este aceea cu care s-a înregistrat la Muzeul de istorie din Galați. Ea a fost preluată în studiul de față fără vreo verificare prealabilă.

XVIII, 1974, 108 şi urm. Cf. acelaşi, *Les statères ouest-Pontiques de type Alexandre le Grand et Lysimaque*, Revue belge de numismatique, CXXV, 1979, p. 39—51.

Stateri de tip Lysimah . . . . . 7 exemplare

Abydos

6. Capul zeificat al lui Alexandru cel Mare cu coarne de Ammon spre dr.

Rv. Pallas Atena, în armură şi coif orientată spre st. şi ţine în dr. întinsă o Nike. În st., jos, scutul. Înapoia ei, ΒΑΣΙΛΕΩΣ, în faţă, ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ. Sub braţul zeiţei, sigla

AV 8,45 g ; 20 mm. Capetele literelor sînt globulate.

Pentru atelierul Abydos, vezi Margaret Thompson, *The mints of Lysimachus*, în Essays in Greek Coinage, presented to Stanley Robinson, Oxford, 1967, p. 172, nr. 69, anii 297/6—282/1.

Acelaşi atelier

7. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus şi aceeaşi siglă.

AV. 8,40 g ; 19 mm. Conservarea bună. Capetele literelor sînt globulate.

M. Thompson, op. cit., p. 172, nr. 69, anii 297/6—282/1.

Byzantion (?)

8. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus. Sub braţul zeiţei, sigla , iar st. jos,

Capetele literelor sînt globulate.

Av 8,50 g. 20 mm. Conservarea foarte bună. (Fig. 1/4, mărită).

L. Müller, *Die antiken Münzen des thrakischen Königs Lysimachus*, Copenhaga, 1857. H. Seyrig, *Monnaies hellénistiques de Byzance et Calcédoine*, în Essays... Robinson, p. 193, 1.

Atelier pontic neprecizat

9. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus, legenda întreagă. Cîteva litere au capetele globulate. Fără sigle sau simbol.

AV 8,45 g ; 18 mm.

10. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus, legenda întreagă. În cîmp st., sub braţul zeiţei, sigla

AV 8,45 g ; 18 mm. Conservarea foarte bună.

11. Ca mai sus, dar BAΣIΛE[ΩΣ]ΛYΣIMAXOY. Sub brațul întins al zeiței, sigla . Efigia în relief înalt.

AV 8,45 g ; 18,5 mm. Conservarea foarte bună.

12. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus, dar legenda întreagă. Literele au în parte capetele globulate. Sub brațul zeiței . În exergă, spic orizontal spre st. Callatis

AV 8,50 g ; 18 mm. Conservarea foarte bună [11].

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DU TRÉSOR DE DAENI

Résumé

Le trésor de statères d'or du type pseudo-Alexandre et pseudo-Lysimaque a été découvert, par hasard, au mois de juillet 1956, dans la commune de Dăeni, district de Tulcea. Les monnaies d'or ont été éparpillées dans les villes de Galatzi, Constantza et Bacău ainsi que dans quelques localités rurales. Ont pu être récupérés 101 statères entiers et un fragmentaire sur un total de quelque 130—140. Les pièces récupérés sont arrivées en trois lots, à des dates et institutions différentes : l'Institut d'Archéologie de Bucarest (74 exemplaire + 1 fragment), le Cabinet numismatique de la Bibliothèque de l'Académie de la R. S. de Roumanie (15 exemplaire) et le Musée d'histoire de Galatzi (12 exemplaire).

En comparant la structure des trois lots de monnaies il ressort que les deux principaux types de monnaies se trouvent dans un certain rapport dans chacun des trois lots. Leur présence en certaines proportions s'exemplique fort bien à base de la statistique mathématique.

Finalement, est publié pour la première fois l'inventaire des statères arrivés en 1960 au Musée d'Histoire de Galatzi.

[11] Pentru o privire de ansamblu asupra tezaurelor de monede de aur de tip Filip II și Alexandru cel Mare în regiunile thraco-geto-dacice, a se vedea Georges Lerider. *Le monnayage d'argent et d or de Philippe II frappé en Macédoine de 359 à 294*, Paris, 1977. Mai nou, dar problema privită din alt punct de vedere, S. A. Bulatovici, în Issledovanija po anticinoi arheologii iugo-zapada Ukrainskoi SSR, Kiev, 1980, p. 52—71. Asupra valorificării istorice a întregii descoperiri voi reveni în studiul de ansamblu ce-l pregătesc.

Mai notez că aparenta neconcordanță între cifrele date de mine în tabelul de la p. 174, unde la coloana „recuperate" figurează cifra 101, iar în publicațiile curente cifra staterilor este de 102 se datorește faptului că la cifra 101 nu s-a adăugat un stater păstrat doar fragmentar. În publicații acest fragment a fost socotit ca o piesă. De aci, aparenta nepotrivire.

DIE LOKALE HERSTELLUNG DER BELEUCHTUNGSGEGENSTÄNDE — — LUCERNAE

A. RĂDULESCU

Wie auch in anderen Fällen, die lokale Produktion der Keramikgefässe betreffend, wurde noch kein vollständiges Studium über Öllämpchen veröffentlicht, das wissenschaftliche Betrachtungen im Zusammenhan mit der Typologie und Chronologie dieser enthält. Die einzige Ausnahme bildet ein sehr nützlicher Katalog [1], in dem sowohl lokale als auch importierte Öllämpchen behandelt werden. Trotzdem ist die Keramikkategorie der Öllämpchen aus Scythia Minor bekannter als andere Keramikgruppen.

Neuere Funde erweitern den Verständnishorizont dieses Aspektes des Handwerkslebens an der Unteren Donau, zur Zeit der Römerherrschaft. Obwohl die Anzahl der Informationen nicht sehr befriedigend ist, versuchen wir weiter unten, anhand aufschlussreicherer archäologischen Daten, eine Skizzierung der lokalen Produktion der Öllämpchen aufzustellen, da die importierten Öllämpchen das Thema mancher Studien [2] schon gebildet haben. Dieses scheint aber sehr schwer durchführbar zu sein, da das Unterscheiden der einheimischen Produkte von den importierten sowohl schwierig als auch riskant ist. Wie weiter ersichtlich ist, stützt sich dieses Studium auf die Werkstattprodukte — Öllämpchen, und besonders Abdruckformen — da in der gegenwärtigen Dokumentierungsphase überzeugende Hinweise bezüglich der Herstellung von Öllämpchen in manchen bekannten Werkstätten aufgrund der archäologischen Forschungen schwer zu geben sind. Folglich werden wir sie behandeln, indem wir nur die lokalen Öllämpchen in Betracht nehmen.

---

[1] C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, Konstanza, 1967. S. 167, Abb. 244.

[2] C. Iconomu, *a.a.O.*; Gh. Papuc, Pontica, 9, Konstanza, 1976, S. 201—205.

Keramiköfen sind bekannt in : Konstanza [3], Oltina [4], Dinogeția [5], Neptun [6], Telița [7], Gura Canliei [8], in der Umgebung der Burg von Capul Dolojman [9] und in Histria [10], die weniger erforscht wurden, und wo ein Verbrennungsofen für *lucernae* verzeichnet ist, ohne die Lage genau zu analysieren. Wir sind uns aber dessen noch nicht sicher ob in all diesen Öfen — und noch in vielen anderen, die wir hier nicht aufgezählt haben — unbedingt auch Öllämpchen erzeugt wurden. Für die Bestimmung mancher Produktionszentren für Öllämpchen, und besonders mancher *officinae,* haben wir die grosse Anzahl dieser Produkte als Ergebnis einer regen Tätigkeit der lokalen Handwerker in Betracht genommen. Folglich kann man die Existenz einer Werkstatt aufgrund ihrer Erzeugnisse, und nicht durch das Auffinden ihrer Überreste, bezeugen. Das ist der Fall auch für die Kategorie der Öllämpchen. Da sie für den Alltagsgebrauch bestimmt waren, sind sie überall in der Dobrudscha, beginnend vom 6. Jh. v.u.Z. bis zum Frühfeudalismus, anzutreffen.

Die Bestimmung der lokalen Herstellung der Öllämpchen führt zur Hervorhebung dieses Handwerkaspektes mit denjenigen für Scythia Minor spezifischen Markmalen. Dafür stehen mehrere Möglichkeiten, wodurch die lokalen Markmale eines Produktes bestimmt werden können, die ihn von einem Import unterscheiden. Eine erste Öllämpchenkategorie, die wir besprechen werden, weist auf dem Boden Stempel auf, die dan Namen des Herstellers oder manchmal seinem Herkunftsort angeben.

Die zweite Kategorie bilden diejenigen Öllämpchen, die in grosser Anzahl am selben Ort abgelagert wurden. Das ist ein Hinweis auf die Spuren einer Werkstatt oder eines Absatzzentrums. In dieser Lage besteht oft die Schwierigkeit, wodurch die in der antiken Stadt oder ausserhalb deren entdeckten Öllämpchen mancher Handelspunkte oder mancher öffetlichen — oder Privatgebäude angehören und somit als Importware betrachtet werden können. Deshalb ist das Auffinden mancher Abdruckformen und Modelle der aufschlussreichste Beweis für die Existenz einiger *officinae.*

Der grösste Teil der entdeckten Lampen sind Importwaren, und zwar : griechische, mikro-asiatische, italische, nordafrikanische usw.,

---

[3] R. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*, Konstanza, 1966, S. 6—23, Abb. 1—8.

[4] M. Irimia, Pontica I, Konstanza, 1968, S. 379—408.

[5] Gh. Ștefan, SCIV, 8, 1957, 1—4, S. 339—346.

[6] C. Iconomu, Pontice, I, Konstanza, 1968, S. 261 ff.

[7] A. Rădulescu, Pontica, 4, Konstanza, 1971, S. 273—285 ; Ders., Pontica, 6, Konstanza, 1973, S. 132 u. Note 13.

[8] D. Vîlceanu, SCIV, 13, 1962, 1, S. 141—145 ; A. Rădulescu, Pontice, 2, Konstanza, 1969, S. 331—351.

[9] Maria Coja, Peuce, 6, Tulcea, 1977, S. 163—179.

[10] Em. Condurache u. Mitarbeiter, *Histria I*, Bukarest, 1954, S. 453 ; Ders. Histria, für die ältere Epoche, besonders für die hellensitische Epoche erwähnen wir das Studium von M. Coja, SCIV, 13, 1962, 1, S. 19—46 (= in Dacia, NS, 6, 1962, S. 115—138) ; Al. Suceveanu, GCIV, 18, 1976, 2, S. 243—268.

gehören aber der römischen Epoche [11] an. Da viele von diesen importierten Lampenkategorien, dank der zahlreichen Arbeiten, deren Thema sie bilden [12], bekannt sind, bleiben, durch das Ausschliessen dieser, eine Reihe anderer Kategorien, von denen die meisten durch Form, Ornament, Stempel oder *graffiti*, Farbe und Zusammensetzung der Paste usw ; nur in der Dobrudscha anzutreffen sind. Obwohl die Anwendung dieser Methode manchmal heikel ist, nehmen wir an, dass eine Reihe Öllämpchentypen lokaler Herkunft aufgezählt werden kann, und besonders diejenigen von Tomis, wo die meisten archäologischen Stücke dieser Art aufgefunden wurden.

Es ist bekannt, dass die importierten Öllämpchen im allgemeinen von sehr guter Qualität sind und dass viele von den hierher gebrachten Typen oft den Gegenstand mancher minderwärtigen und von den lokalen Handwerkern verferigten Nachahmungen bildeten. Das qualitative Aussehen dieser, mit der verwischten und schwierigen Verzierung, mit der ungenügend gebrannten Paste und teilweise angebrachten Angobe, stellt oft, wie auch bei anderen Keramikkategorien der Fall ist, den besten Hinweis für die Bestimmung lokaler Produktion dar. Man muss aber noch dazurechnen, dass die lokale Produktion zahlenmässig die importierten Lämpchen übertrifft, din sowohl teuer als auch in einer kleineren Anzahl da waren und die für eine geringe Bevölkerungsgruppe bestimmt waren.

Aufgrund dieser Kriterien können mehrere Öllämpchenkategorien unterschieden werden, die den Werkstätten vom Linken Pontus angehören. Einige davon können klar bestimmt werden, wärend für andere Stücke manche archäologische Elemente nötig sind, um sie in einem bestimmten Typ einzugliedern. Zu behalten ist, dass diese Stücke, im Vergleich zu anderen Keramikgefässen dank ihrer kleinen Dimensionen, leichter importiert werden konnten. Das erklärt die Anwesenheit, in der römischen Dobrudscha, einer so grossen und verschiedenen Anzahl von Öllämpchen, die aus den näheren oder entfernteren Zentren, aus dem ägäischen — und Mittelmeerraum stammen.

Die Öllämpchen aus der römischen Epoche sind zahlreich und bieten genügende Daten, aufgrund deren die Existenz mancher Werkstätte für die Herstellung der Öllämpchen bezeugt werden kann, die chronologisch einer grösseren Periode angehören.

Bis jetzt haben wir im 1.Jh.u.Z. noch keinen Beweis für die Anwesenheit einer lokalen Produktion. In dieser Periode sind Öllämpchen hellenistischer Herkunft [13] und grösstenteils italischen Typs [14] im Umlauf.

[11] Gh. Papuc, *a.a.O.*

[12] *Ebda.*

[13] W. Deonna, BCH, 1908, S. 153 ; R. H. Howland, *The Athenian Agora*, Bd. 4, *Greek Lamps and their Survivals*, Princeton, 1958, Typ 49 A —, in der Dobrudscha im 1, Jh.u.Z. bekannt, Siehe C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, S. 10, Typ VIII, Nr. 140—149, Abb. 16, S. 11, Typ IX, Nr. 150—164, Abb. 17—18.

[14] H. Menzel, *Antike Lampen im römisch-germanischen Zentral-Museum zu Mainz*, Mainz, 1954, S. 60, Typ X ; C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, S. 14, Typ XII, Nr. 187—190, Abb. 24—26.

Zugleich mit der allgemeinen ökonomischen Entwicklung des Reiches, und miteinbegriffen die der Scythia Minor, erscheinen in autonomer Epoche eine Reihe lokaler Werkstätte mit ausgebildeten Handwerkrn, deren Erzeugnisse von den Formen und Verzierungen der oft angetoffenen Lampen der römischen Welt der Jahrhunderte 1—2 u.Z. sehr stark beeinflusst sind. Nebst einigen originellen Aspekten befestigt sich eine Reihe geborgter Merkmale, die zwei — drei jahr — hundertelang in typischen Formen fortdauern.

Da man, wie schon vorher erwähnt, für die im Museum für Nationalgeschichte und Archäologie Konstanza befindlichen Öllämpchen einen Katalog [15] zusammengestellt hat, in dem die typologische und chronologische Bestimmung ihren Anfang fand, werden wir uns weiterhin nur auf einige, manchmal erweiterte Bemerkungen beschränken und verzichten auf eine eingehend deskriptive Einordnung der Prototypen, Varianten, Nachahmungen usw.

Modelle [16], die für Nachahmungen dienten, (Tafel I/1—6) haben eine runde Körperform und einen weiten Diskus, auf dem verschiedene Verzierungen und Motive im Relief geschildert werden : geometrische und pflanzliche Figuren, Vögel, Gottheiten usw. Die Randverzierung besteht aus Perlen und Alväolen von verschiedenen Formen und Grössen ; von der herzförmigen Schnauze verlaufen Ranken oder Spiralien. Der Henkel, wenn er anwessend ist, ist lamellenförming und weist eine oder zwei senkrechte Kannelüren auf. Auf der runden Stützfläche, die von einem oder zwei eingeschnittenen Kreisen abgegrenzt wird, befinden sich verschiedene Stempel oder Herstellungszeichen, von denen die etingeschnittene *planta pedis*, eines der charakteristischen Herstellungszeichen [17] zu erwähnen ist. Die Öllämpchen, und besonders diejenigen, die in tomitanischen Werkstätten hergestellt wurden, werden die oben erwähnten Merkmale nur teilweise übernehmen und behalten. Obwohl die Körperform rund bleibt, neigen die von der Schnauze verlaufenden Ranken ganz zu verschwinden. Der lamellenförmige Henkel wird mit runden Henkeln ersetzt, die nach der Zusammenfügung beider Lämpchenteile angebracht werden.

Die Reihe der Darstellungen auf dem Diskus begrenzt sich auf drei Bilder : Hahn, Traube, Krater, die auf eine grosse Anzahl von Stücken wiedergegeben wurden (Tafel II/1—7). Die rosa oder gelblichrote Farbe der importierten Öllämpchen erhält bei den lokalen Erzeugnissen eine Angobe oder bräunlichrote Farbe.

---

[15] C. Iconomu, *a.a.O.*

[16] *Ebda*, S. 10 ff, Typ X—XVII.

[17] H. Menzel, *a.a.O.*, S. 49—50, Taf. 44 ; J. Perlzweig, *The Athenian Agora*, Bd. 7, *Lamps of the Roman Period*, Princeton, 1961, Nr. 125—136, S. 83 ff, Taf. 5 ; Nr. 143, S. 85, Taf. 6 ; Nr. 160—174, S. 86—87, Taf. 6 ; C. Iconomu, *a.a.O.*, Nr. 171—173, S. 58, Abb. 85—86 u. Abb. 213—214 ; Nr. 176, S. 59, Abb. 89, 216 ; Nr. 182, S. 60, Abb. 91 ; Nr. 201, S. 65 ; Nr. 252, S. 72, Abb. 111, 222 ; Nr. 256—257, S. 73, Abb. 114—115, 223 ; Nr. 268—270, S. 75, Abb. 120, 225 ; Nr. 691, 696, S. 134, Abb. 158, 240 ; Nr. 669, S. 135, Abb. 49, 241 ; Nr. 700, S. 135 ; Nr. 804, S. 154, Abb. 206.

Tafel I

1

2

3

4

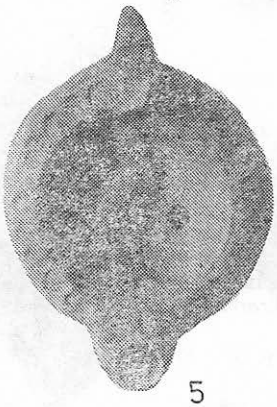

5

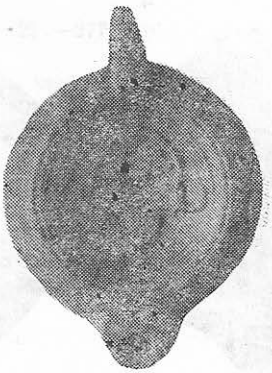

6

Tafel II

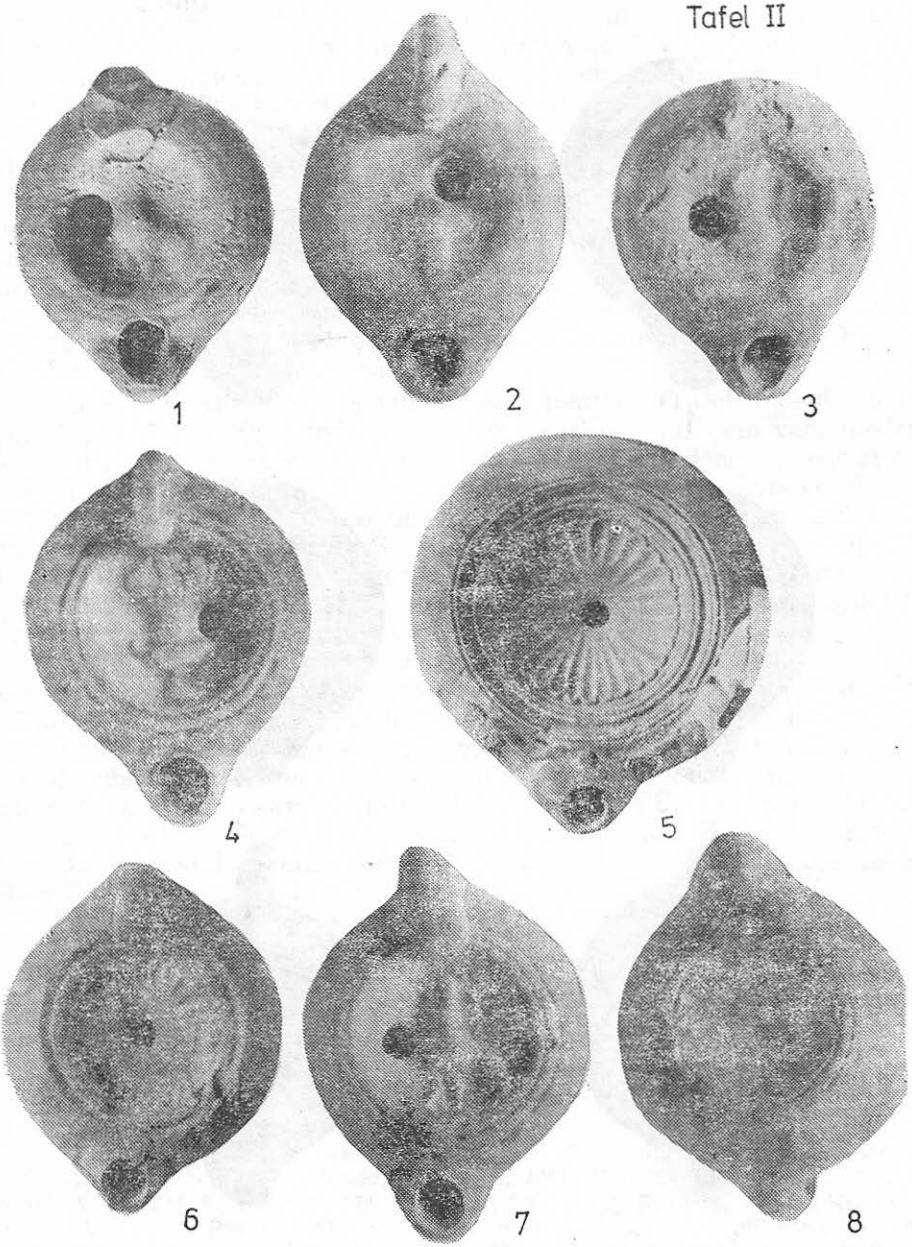

Im 3. Jh.u.Z., in der Periode der politischen und ökonomischen Krise des Reiches, sinkt die Qualität der Öllämpchen noch mehr. Die Lampen haben jetzt eine ungefähr runde Form und die Diskus — und Randverzierungen verschwinden manchmal gänzlich, während der Ton und die Angobe viel minderwärtiger als in den vorherigen Epochen sind.

Obwohl wir nicht zahlreichere Abdruckformen und Funde von Öllämpchen aus der Zone der antiken Öfen von Konstanza besitzen, bestehen trotzdem genügende Hinweise, die uns veranlassen, Tomis als ein wichtiges Produktionszentrum für manche Öllämpchenkategorien anzusehen. Die wichtigste Werkstatt scheint Öllämpchen mit dem Stempel von *Euctemon* [18] erzeugt zu haben, dessen *officinae* wir vorläufig nicht lokalisieren können. Diese haben auf dem Diskus eine sehr beschränkte Bilddarstellung : Hahn, Traube, Krater und Muschel. Ebenfalls von Konstanza ist uns ein noch unveröffentlichtes Öllämpchen vom-*Firmalampen* Typ mit dem Stempel Εὐκτήμων ἐποίει (Tafel II/8) bekannt. Es ist höchstwahrscheinlich, dass zwischen dem Öllämpchen mit dem Stempel von dieser aussergewöhnlichen Form und den runden Stücken mit demselben Herstellungszeichen ein Zusammenhang besteht. Abgesehen wo die Werkstatt *Euctemons* gestanden hat, bezeugt sie ihre Bedeutung durch die grosse Anzahl von Funden. Nur im Museum für Nationalgeschichte und Archäologie Konstanza befinden sich über 100, besonders in Gräbern aufgefundene Exemplare. Ausser den Funden von Tomis erwähnen wir noch : Histria [19], Callatis [20], Sîmbăta Nouă (neben Topalu) -- woher wir eine grosse Anzahl besitzen — und, im allgemeinen, die ganze Dobrudscha und Westen von Klein Asien. Diese Tatsache lässt uns glauben, dass Euctemons Öllämpchen aus einem grossen pontischen Zentrum stammen. Es scheint, dans die Nachahmungen fast in jeder westpontischen Burg [21] erzeugt wurden.

---

[18] C. Iconomu, *a.a.O.*, Typ. XX, S. 18—20, Nr. 271—277, Abb. 226 ; Nr. 326—332, 374—376, 397—403, 435.

[19] Obwohl in Histria zahlreiche Lampenfunde gemacht wurden, sind sie noch nicht veröffentlicht worden. Aufgezeichnet wurde eine Werkstatt von Luxuslampen, deren Spuren in der Nähe des grossen Tores aufgefunden wurden, siehe *Histria I*, S 453, u. einige griechisch-hellenistische Lampen, siehe *Histria II*, passim. Für den Rest der Stücke von Histria, besonders für die der römischen Epoche, haben wir keine anderen Kenntnisse, als diejenigen vom Ausgrabungsplatz, aus dem Museumsdepot von der Burg oder von den Bukarester Kollegen. Es wurde festgestellt, dass im allgemeinen die in Tomis erzeugten Typen, besonders die Nachahmungen von Euctemon, ungefähr gleichmässig auch in der Burg vom Ufer des Sinoe Sees aufzufinden sind.

[20] Die Informationen erhielten wir auf dieselbe Weise, wie diejenigen von Histria.

[21] Chronologisch und typologisch gehen die Öllämpchen mit herzförmiger Schnauze, aus den Jh. 1—2 u.Z., denen von Euctemon voran, siehe D. Iványi, *Die pannonischen Lampen. Eine typologisch-chronologische Übersicht*, in *Diss. Pann.*, Serie 2, Nr. 2, Budapest, 1935, Typ VII, S. 13.

Diesem Typus entsprechen, im allgemeinen, in den Jahrhunderten 1—2 u.Z. [22], mehrere Varianten von originellen Stücken und Nachahmungen, die wie folgt eingeteilt werden können :

a) *Öllämpchen von grossen Dimensionen* [23]. Die originellen Stücke haben einen runden Körper (Tafel II/5) und dünne, aus feinem Ton ausgearbeitete Wände, die mit einer gelblichroten oder rotbraunen Farbe angestrichen wurden. Die Öllämpchen sind mit Ranken verziert, die von der herzförmigen Schnauze ausgehen und sich bis zum Rand verlängern. Auf dem Diskus erscheint die für diesen Typ gewöhnliche Verzierung, das Motiv der Muschel oder Rosette. Eines von den Stücken aus Tomis (Tafel II/8) trägt auf dem Boden den Stempel Εὐκτήμου ἐποίει, mit einem eckigen *E* und kursiv geschriebenen Buchstaben.

Die Nachahmungen nach diesem Typ behalten die runde Form und die herzförmige Schnauze, aber die Rankenverzierung vom Rand fehlt. Die Verzierung auf dem Diskus — Muschel oder Rosette — hat verwischte Umrisse ; der Boden ist plattförming ohne Stempel und die dicken, aus ziegelrötlichem Ton ausgearbeiteten Wände haben eine gelbliche oder rötliche Angobe. Alle Nachahmungen haben, ohne Aussnahme, einen ringförmigen Henkel, der nacher angeklebt wurde (Tafel III/1).

b) *Öllämpchen von kleinen Dimensionen* [24]. Die originellen Stücke von disem Typ haben eine runde Körperform und eine herzförmige Schnauze, auf dem manchmal Traubenranken oder je eine Palmette, wiedergegeben werden. Der Henkel ist ringförmig, der Rand ist einfach und die Verzierung auf dem Diskus besteht aus den wenigen in Relief wiedergegebenen Bildern : Hahn, Krater, Muschel, Rosette und Traube. Der Diskus wird von der Kante durch einen profilierten, aus zwei eingeschnittenen Kreisen gebideten Rand abgegrenzt. Unveränderlich erscheint auf dem Boden, der auf drei Reihen geshriebene Stempel der Werkstatt *Euctemons* (Tafel II/7—8, Tafel III/1—5).

Die lokalen Nachahmungen haben meist runden Körper, seltener von länglicher Form (Tafel II/2—4, Tafel III/6—11). Das Bild auf dem Diskus, wie auch die Randprofilatur sind verwischt und neigen zu vershwinden. Der Henkel wird, ohne Ausnahme, ringförmig und der runde Boden weist kein Herstellungszeichen mehr auf. Der Stempel von grossen Dimensionen, der auf *Euctemons* Öllämpchen aus dem 2.Jh.u.Z. erscheint, hat eine entsprechende Erweiterung der Stützfläche hervorgerufen (Tafel II/8). Obwohl manchmal der Stempel auch fehlt, bleiben diese Dimensionen erhalten (Tafel IV/1).

Ebenfalls in dieser Periode weisen die Öllämpchen, die aus fremden Werkstätten stammen, eine kleine Stützfläche auf (Tafel IV/2). Dank der Einstellung der Stempelpraxis, wie auch des Einflusses der Öllämpchen mit planta pedis wird der Durchmesser der Stützfläche bei den späten

---

[22] D. Iványi, *a.a.O.*, Typ VII, S. 13 ; J. Perlzweig, *a.a.O.*, S. 84, N. 133—134. In unserem Fall wurde die Datierung aufgrund des archäologischen Kontextes und insbesonders des Grabinhaltes gemacht.

[23] C. Iconomu, *a.a.O.* Typ XVIII, S. 18, Abb. 31, Nr. 199—234 ; S. 64—69, Abb. 95—101.

[24] *Ebda*, Typ XX, S. 18 ff., Abb. 34—36, Nr. 238—634.

Tafel III

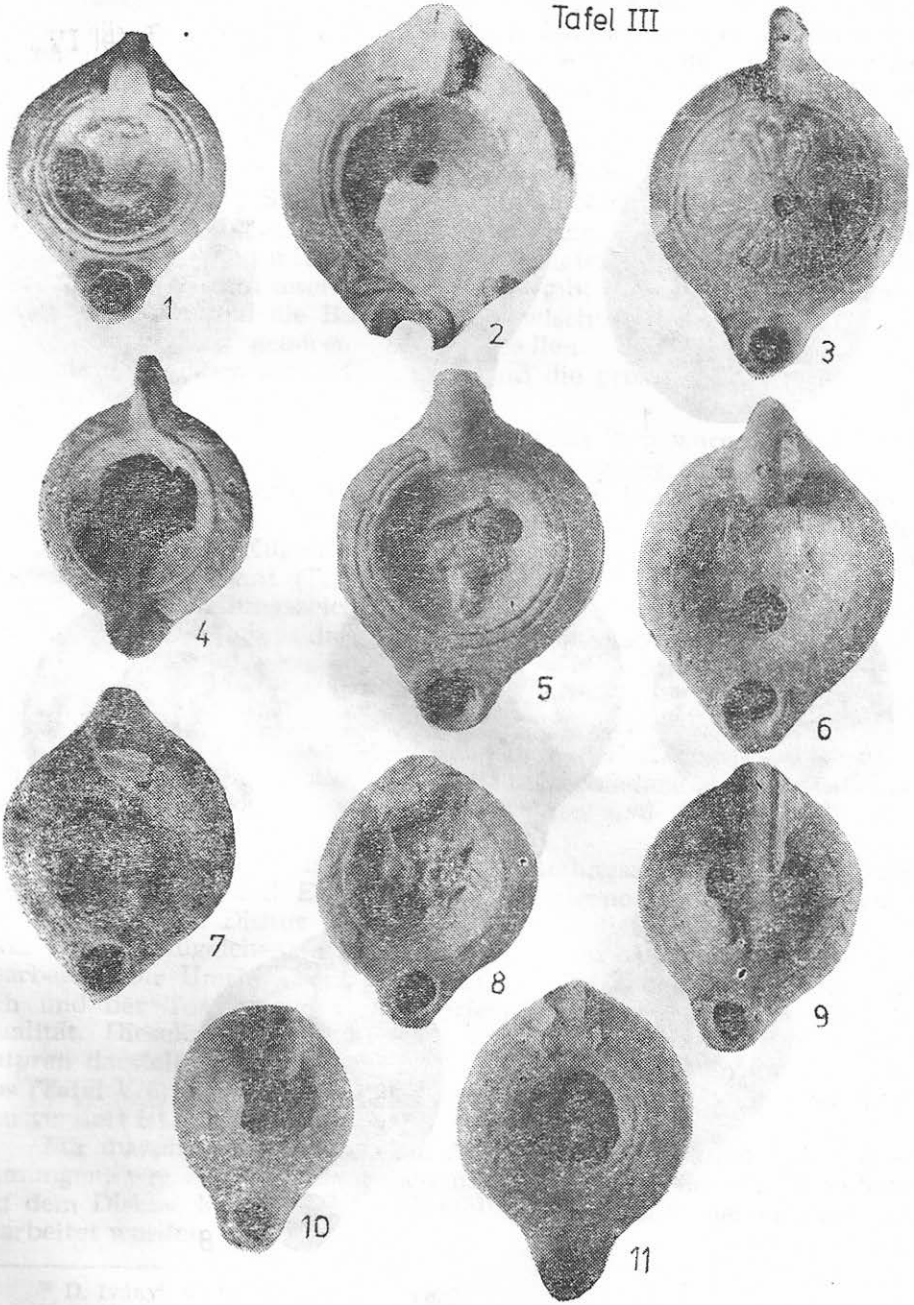

Tafel IV

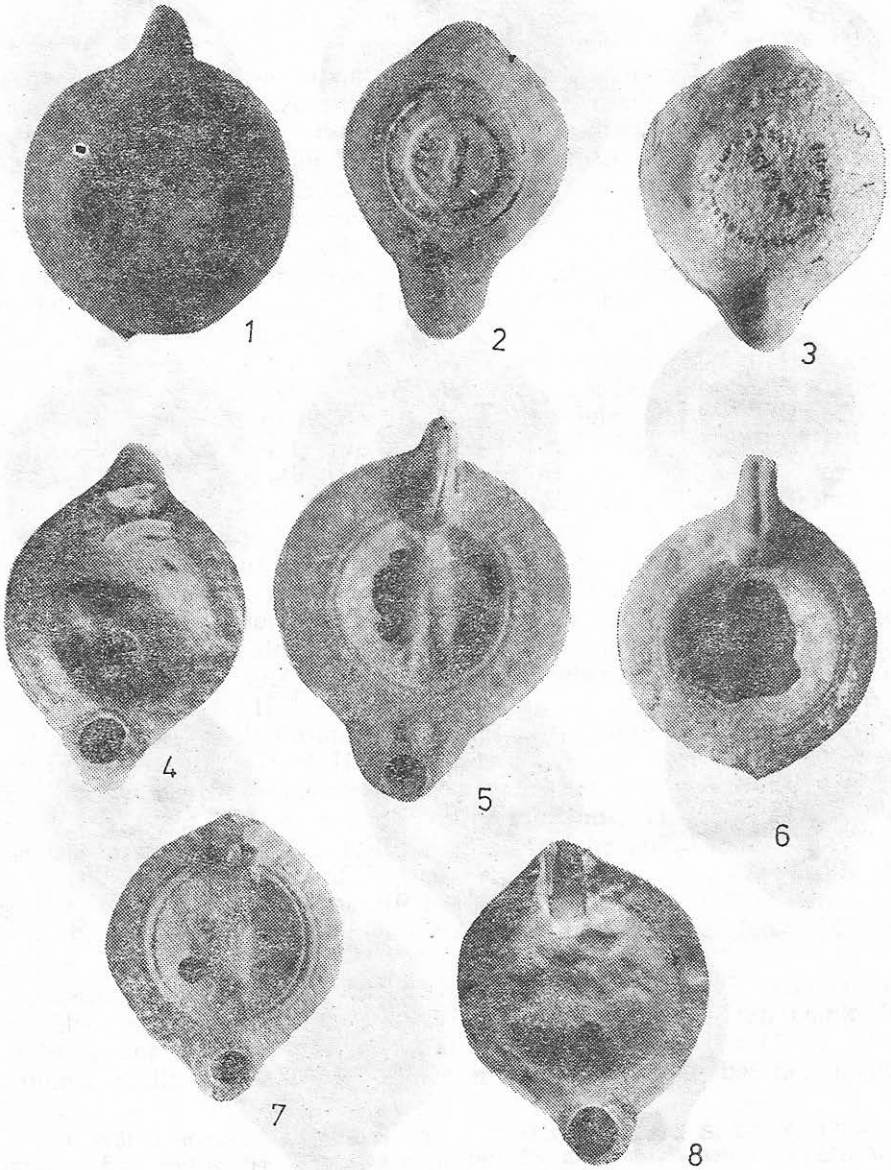

Nachahmungen der Öllämpchen von *Euctemon*, am Ende des 2. Jh.u.Z. und entlang des 3.Jh., immer kleiner und der profilierte Rand ist im Begriff zu verschwinden (Tafel IV/3). Die Lampen werden aus schwerem ziegelrötlichem Ton mit Unreinigkeiten in der Paste und ziegelroter Angobe hergestellt (Tafel IV/4). Bei den Nachahmungen werden meist die Öllämpchen mit der Darstellung des Hahnes, des Kraters und der Traube bevorzugt (Tafel II/2—4, Tafel III/9).

Vorläufig wissen wir noch nicht in welche Kategorie wir die guten, dem originellen Stück qualitativ nahen Nachahmungen ohne Stempel einschreiben können. Es kann möglich sein, das es trotzdem orginelle Stücke ohne oder mit schwach eingeprägtem unleserlichem Stempel sind. Lampen mit gut leserlichem Stempel gibt es eigentlich sehr wenige, bei den meisten sind die Buchstaben verwischt und unleserlich.

Chronologisch gehören die originellen Stücke und die guten Nachahmungen dem 2.Jh.u.Z.an, während die groben Nachahmungen in das 3.Jh.u.Z. einzuschreiben sind [25].

c) Nebst den Öllämpchen von Euctemon Typ waren in der römischen Dobrudscha eine Reihe Varianten mit derselben Stützflächenform [26], aber mit kleinen Unterschieden, in Umlauf. Von Konstanza sind Öllämpchen von runder Form, mit lamellenförmigem oder kannelürtem Henkel und mit Alväolen, Kügelchen, Blätter oder Trauben und Ranken verziertem Rand bekannt (Tafel IV/5—8). Auf der Stützfläche dieser erscheint das Herstellungszeichen *planta pedis*, je drei Halbmonde im Relief oder je ein verwischt dargestelltes Körbchen. Sowohl der Ton, aus dem diese Öllämpchen ausgearbeitet wurden, als auch die Herstellungsart zeugen von Feinheit und besonderer Aufmerksamkeit. Die Reihe der Bilder, die den Diskus verzieren, ist sehr verschieden : Tiere. Olivenblätter, Panther mit Kantharos, alleinstehender Kantharos, Vogel mit dem Olivenzweig, Gladiator, wie auch verschiedene Gottheiten, z.B. : *Nereide einen Hypokampus reitend, Poseidon und Amphitrite, Harpocrate* usw. (Tafel V/1—5).

Bei der Durchführung dieser Nachahmungsarbeiten wurden manche Stilisierungen und Einschränkungen unternommen. So z.B. wurde die Lampe, deren Diskus zwei kämpfende Gladiatoren und deren Rand zwei Reihen Kügelchen darstellt, in einer sehr rudimentären Art ausgearbeitet. Die Umrisse sind verwischt, die Randkügelchen fehlen gänzlich und der Ton, aus dem sie verfertigt wurden, ist von schlechter Qualität. Dieselbe Lage wiederholt sich beim Öllämpchen, das einen *Satyren* darstellt, bei einem mit zwei Götterdarstellungen auf dem Diskus (Tafel V/6) und bei dem Lämpchen, dessen Rand mit vier Perlenreihen verziert ist (Tabel V/7).

Für manche Lampen mit dem Aussehen und Merkmalen der Nachahmungen, wie z.B. das Lämpchen mit dem Geier oder dem Gladiator auf dem Diskus, kennt man die originellen Stücke, nach denen diese ausgearbeitet wurden, nicht.

---

[25] D. Iványi, *a.a.O.* ; C. Iconomu, *a.a.O.*
[26] C. Iconomu, *a.a.O.*, S. 20.

Tafel V

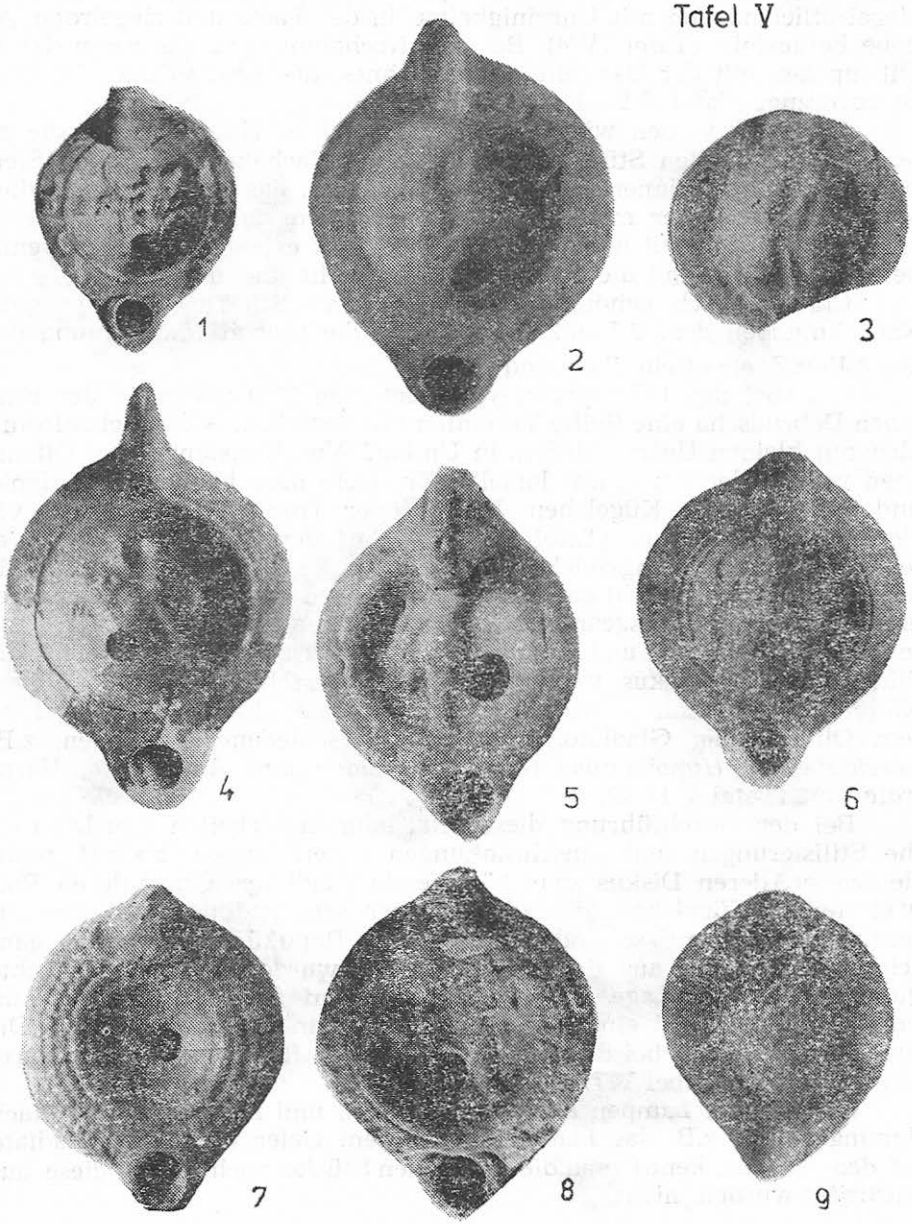

Zur selben Lämpchenserie, die im 2. Jh. u. Z. im Umlauf waren — und die von derselben Grundform ausgehen — gehört auch die Variante, deren Diskusbild ein Stier darstellt, deren Kante mit Alväolen verziert ist und die auf dem Boden einen Stempel trägt (Tafel V/8—9), wie auch die Variante, die mit der Rosette auf dem Diskus und einer auf der Rückseite eingedrückten Traube verziert ist.

Bei beiden Varianten können zwei Kategorien unterschieden werden :

— Fein ausgearbeitete Öllämpchen mit Stempel und

— rudimentär ausgearbeitete Öllämpchen ohne Herstellungszeichen auf der Stützfläche.

Die letzteren können mit Sicherheit als lokale Erzeugnisse betrachtet werden, und die Frage, ob diejenigen mit Stempel importiert wurden oder aus ihrem Fundort Tomis stammen, bleibt offen. Wir neigen dazu sie zu den einheimischen Gefässen zu zählen.

Die zweite Variante, mit der eingedrückten Traube auf der Stützfläche, hat ein minderwärtigeres Aussehen. Sie ist aus dunkelrotem, unreinem, schwerem und schlecht gebrantem Ton ausgearbeitet. Die Blättergirlande und die Trauben auf der Kante, wie auch die Ranke über dem *rostrum,* erinnern an die wichtigsten Öllämpchen des 2. Jh. u. Z. Einige Stücke aus der späteren Epoche sind von einer noch groberen Qualität. Sie sind in das 3. Jh. u. Z. einzuschreiben, können aber auch am Anfang des 4. Jh. u. Z.[27] angetroffen werden.

d) Eine letzte Lampenkategorie aus der Serie der lokalen Nachahmungen, nach dem Euctemon Typ, bilden die sehr groben Öllämpchen, ohne Verzierungen, die aus unreinem, schlecht gebranntem Ton, von zigelroter Farbe mit grauen Flecken, ausgearbeitet wurden.

Die Stücke dieser Kategorie haben eine relativ runde, manchmal auch längliche Form und im allgemeinen kleine Dimensionen. Zu bemerken ist das Fehlen jeder Bemühungen für eine der Serie eigenen Darstellungen auf dem Diskus. Diese Lampen, die in reativ grosser Anzahl sowohl in Tomis, als auch in der ganzen Provinz anzutreffen sind, werden nur in das 3. Jh. u. Z. eingeschrieben, da das die letzte Herstellungsphase dieses Typs von grossem Umgang war. (Tafel III/6).

Alle vorher erwähnten Öllämpchen haben dieselbe Chronologie wie diejenigen, die in Euctemons Wenkstätten hergestellt wurden. Zu unterstreichen ist aber, dass die Importe und die sehr guten Nachahmungen in das 2. Jh. u. Z. eingeschrieben werden, während die groben Nachahmungen dem 3. Jh. u.Z. angehören [28].

e) Eine besondere Art von Öllämpchen aus Tomis sind die Nachahmungen nach den korynthischen und anthenischen Lämpchen, die in der römischen Welt sehr verbreitet waren [29]. Da die Importwaren, im

[27] J. Perlzweig, *a.a.O.*, passim.

[28] C. Iconomu, *a.a.O.*, S. 18.

[29] J. Perlzweig, *a.a.O.*, passim ; C. Iconomu, *a.a.O.*, S. 23 ff. Zu unterstreichen ist, dass auch diese Öllämpchen teilweise aus dem Gräberinhalt stammen.

allgemeinen, von sehr guter Qualität sind, kann man diese von den lokalen Waren leicht unterscheiden. Zu den letzteren ist ein sehr klarer Stempel hinzuzfügen Μάρκου Τομεῖτης ἐποίει, wodurch eine klare Bestimmung der Tomis — Erzeugnisse möglich ist [30]. (Tafel VI/1—1a). Marcus' Werkstatt ist für Nachahmungen von Öllämpchen spezialisiert, die auf dem Diskus die Büste von *Athene Promachos* dargestellt haben.

Die originellen korythischen und athenischen Stücke, die vom 2. Jh. u. Z. bis zum 5. Jh. u. Z. [31] in Umlauf waren, sind von grossen Dimensionen, haben eine trapezoförminge Schnauze, einen lamellenförmigen Henkel mit Kanellüren und einen Rand, der mit Ähren, Kügelchen und Alväolen oder mit gegenübergestellten Stäbchen verziert ist. Der für die attischen Keramikprodukte spezifische Ton ist fein und dunkelrosa.

Die Nachahmungen behalten die grosen Dimensionen und die runde Körperform, wie auch die Darstellung der *Athene Promachos* mit Helm, die korynthischen Typs ist. Andre Elemente ändern sich. Die Schnauze wird rund und der Teil der Schnauze, der dem Diskus zugerichtet ist, ist gerade. Die Verzierung des engen Randes beschränkt sich auf eine Reihe kleiner und dichter Alväolen. Der Hendkel ist jetzt ringförimg und der ziegelrote Ton ist von einer roten, rotbraunen oder dunkelgelben Farbe überzogen.

Von den wenigen Stücken dieser Serie trägt nur eines den Stempel der Werstatt von Marcurs Tomitanus. Zum erstenmal erscheint in der Stempelreihe, neben den Töpfernamen, auch der Name des Abstammungsortes. Das ist aber nicht vorgeschrieben, dass das Adjektiv τομεῖτης, das sich auf den Abstammungsort des Töpfers bezieht, auch einen Beweis für die Identifizierung einer lokalen Werkstatt ist. Trotzdem veranlasst uns die Tatsache, dass die Nachahmungen des Typs, mit der Darstellung der *Athene Promachos* auf dem Diskus, die in geringer Zahl und nur in Tomis aufgefunden wurden, anzunehmen, dass der Töpfer dadurch nicht nur seinen Abstrammungsort, sondern sich selbst unter seinen Mitbürgern bekannt macht. Aufgrund der Keramik- und Numismatikstücke, die zusammen mit Marcus' Öllämpchen aufgefunden wurden, kann man die letzteren in das 2. Jh. u. Z. datieren [32].

f) Eine andere Öllämpchenreihe, die vermutlich auch in Tomis hergestellt wurde, widerspiegelt auf dem Diskus die Göttin *Fortuna*, die das Steuer hält (Tafel VI/3). Auf dem Rand dieses Öllämpchentyps befinden sich kleine Kügelchen, der Henkel ist ringförmig und auf der Stützfläche besitzt es den Stempel und Graphit Μάρκου (Tafel VI/4). Die Lampen sind aus schwerer, dunkler ziegelbrauner Paste hergestellt.

[30] C. Iconomu, *a.a.O.*, Typ XIX, S. 17, Abb. 32—33 u.S. 70, Nr. 235—237.
[31] J. Perlzweig, *a.a.O.*, Nr. 649, 653, 660, 668, S. 112, Taf. 15.
[32] C. Iconomu, *a.a.O.*, S. 17—18, S. 70, Nr. 235.

Tafel VI

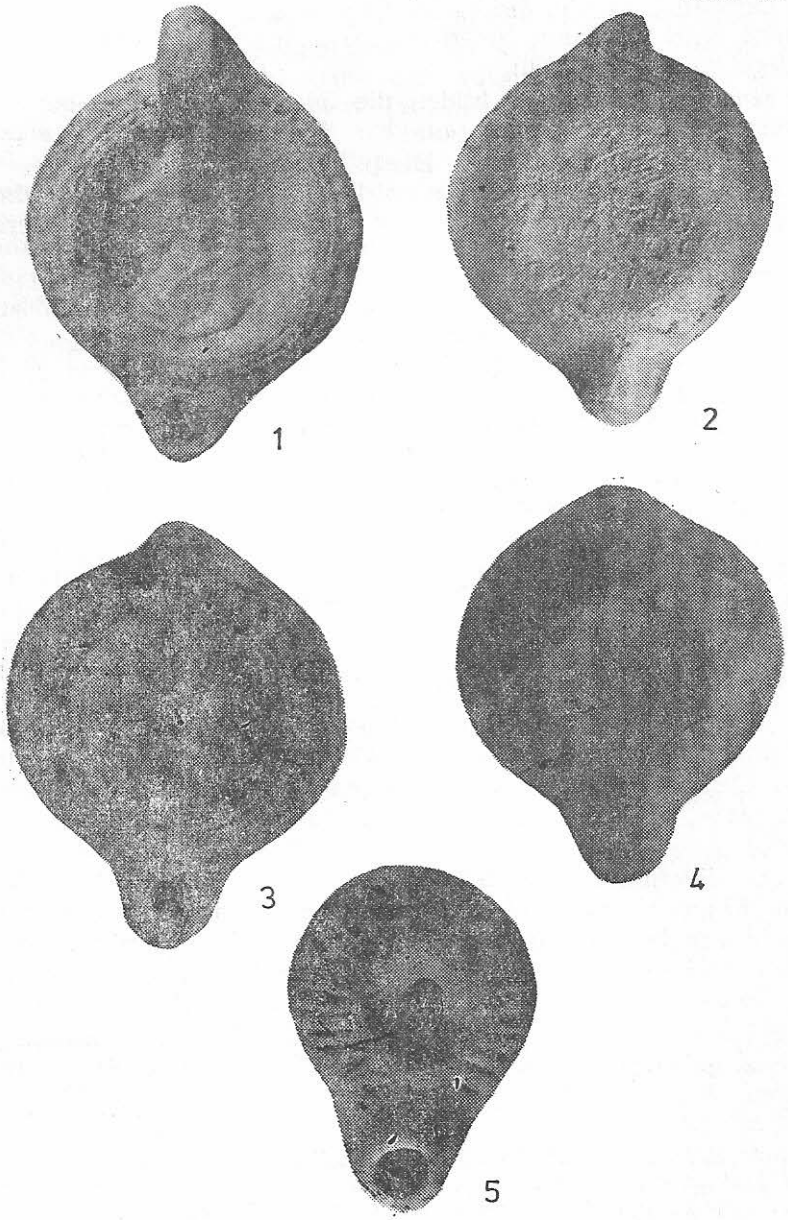

Das Fehlen dieses Typs [33] — mit der Darstellung der *Fortuna* auf dem Diskus — aus der Reihe der griechischen, korythischen und athenischen Lampen lässt uns diesen als lokales Erzugnis ansehen. Es kann aber auche eine Ware aus einem westpontischen, an Fundort Tomis nahe gelegenen Zentrum sein.

g) Eine andere Gruppe bilden die lokalen Nachahmungen nach einem korythischen Öllämpchen aus dem 2. Jh. u. Z., die in Ῥουφείνος[34] Werkstatt hergestellt wurden. Diese Lampen haben einen kleinen Diskus und die im Relief dargestellten Bilder sind verwischt. Sie sind aus gelbem Ton erzeugt, der mit dunkelbrauner Farbe überzogen wurde.

Es muss noch geklärt werden, ob ein so grobes Erzeugnis nicht einer Werkstatt angehört, die der Provinz Scythia Minor fremd ist.

h) Ein Öllämpchentyp mit rundem Körper, ringfömigen Henkel und mit länglicher und abgerundeter Schnauze — ohne die dem originellen Stück charakteristische Volute. Auf dem Diskus ist das Bild der Göttin *Fortuna* mit dem Füllhorn in der Hand wiedergegeden. Dar Rand ist mit Alväolen verzert. Auf der Rückseite trägt er den Stempel *K*. Dieser Typ [35] kann auch der Lampenkategorie angehören, die vermutlich nicht lokale Erzeugnisse sind.

i) Für die lokalen Nachahmungen nach den attischen Lampen [36] erscheint noch ein Lämpchentyp, der auf dem Rand sehr schematisch dargestellte Lateralstäbchen hat und deren Schnauze von zwei Linien, die an die alte Trapezoform der importierten Öllämpchen erinnert, abgegrenzt ist. Die runde Stützfläche wird von einem breiten Kreis gebildet, der den Rand umreisst. In der Reihe der Öllämpchen, die zu diesem Typ gehören, ist der Diskus zerbrochen und deshalb kann man das nachgeahmte originelle Stück nicht bestimmen.

Die Chronologie der Nachahmungen bleibt dieselbe mit der der Originalistücke, d.h. die Jh. 2—3 h. Z., vielleicht auch Anfang des 4. Jh. u. Z.[37].

j) Für dieselbe Epoche besteht noch ein Öllämpchentyp mit kleinem, länglichem Körper und von einer primitiven Herstellungsweise [38]. Die Verzierung besteht aus auf dem Rand strahlenförmig angeordneten Rillen, und im Relief dargestellten Kügelchen und aus tief eingedrücken Palmetten und Kreiss, die sich oberhalb der Schnauze befinden.

Der Henkel ist ring — oder lamellenförming, seltener rollenförmig. Die ziegelrote Paste wurde mit einer rotbraunen Farbe überzogen (Tafel VI/5).

---

[33] *Ebda*, S. 21, Typ XXII, Abb. 39 u. S. 122, Nr. 639.
[34] J. Perlzweig, *a.a.O.*, Nr. 231, S. 91, Taf. 8.
[35] C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, S. 21, Typ XXII, S. 22, Abb. 40.
[36] *Ebda*, S. 126, Nr. 655.
[37] *Ebda*, S. 17 ff.
[38] *Ebda*, S. 24, Typ XXVI, Abb. 47.

Der bedeutendste Öllämpchenfund aus Scythia Minor — ebenfalls von Tomis — ergänzt und bereichert die Anzahl der bis jetzt bekannten Daten über die Produktion mancher Werkstätte dieser Art aus der Dobrudscha der Jahrhunderte 3 — 4 u. Z. Es handelt sich um ein Öllämpchendepots, der dank der Ausgrabungsarbeiten des neuen Postgebäudes in Konstanza ans Tageslicht gebracht wurde [39].

Die Wiederherstellung und Einteilung der Materialien : 141 fragmentäre, aber gänzlich oder teilweise zusammenstellbare Öllämpchen, 54 Lämpchenstützflächen, 28 Diskusfragmente usw. erlauben die Bestimmung einer Zahl von 11 Lampenvarianten, unter denen einige Grundtypen zu unterscheiden sind, die von dem bis jetzt erwähnten Katalog ganz verschieden sind [40].

Bevor wir die Typen mit ihren allgemeinen Merkmalen bekanntmachen, unterstreichen wir die Tatsache, dass bei jeder Variante die Dimensionen der Lampen, wie auch die Qualität des Tons, fast gleich sind, woher wir schliessen können, dass dieselben Abdruckformen verwendet wurden. Zu bemerken ist der Farbenunterschied, der durch das ungleiche Brennen der Stücke oder durch das Verwenden der rosa, braunen oder dunkelbraunen Farben zu erklären ist.

Bei der Bestimmung dieser Typologie der Öllämpchen unterscheiden wir :

— Einen ersten Typ bilden die Öllämpchen [41] deren Rand mit Lateralstäbchen verziert sind, und de trapezförmige Schnauze von tiefen oder im Relief hergestellten Linien abgegrenzt wird. Der Boden wird von zwei eingeschnittenen Kreisen dargestellt. In manchen Fällen ist der Diskus mit *Eros'* Bild oder mit einer Blume verziert (Tafel VII/1—2), in anderen aber, deren Körper länglich ist, ist das Bild der Göttin *Athena* zu sehen (Tabel VII/3) und letztens kämpfende Gladiatoren (Tafel VII/4). Die Öllämpchen mit der Darstellung des an der Lyra spielenden *Eros* können laut Analogien, dem Anfang des 4. Jh. u. Z. eingeordnet werden.

Wenn wir den Stempel *EY* vom Boden dieses Types in Betracht nehmen, können wir den Namen des berühmten athenischen Töpfers ευ (τύχης), ergänzen, dessen Werkstatt ungefähr ein Jahrhundert lang in Betrieb war, und zwar zwischen Hälfte des 3. Jh. u. Z. bis Mitte des nächsten Jahrhunderts [42]. Die Motive, mit denen dieser den Dis-

[39] Alle Elemente, die das Depot aus einem 1,80 m tiefen Graben zusammenstellen, wurden wiedergewonnen — mit den betreffenden wissenschaftlichen Bemerkungen —, gewaschen, restauriert, und sind in die Depot des Museums für Nationalgeschichte und Archäologie Konstanga abgelagert worden Inventarnummern ; 16932—16953, 16956—17003, 18266—18352. Siehe auch C. Iconomu, Pontica, 3, Konstanza, 1970, S. 237 ff.

[40] Für unsere Bemerkungen über die lokale Produktion der Öllämpchen stand uns der Katalog *Opaițe greco-romane* zur Verfügung, woraus wir die für unser Thema wichtigsten Daten entnommen haben. Diese wurden mit den aufmerksamsten Beobachtungen der Materialien der Depots vom Konstanzaer Museum verwertet.

[41] J. Perlzweig, *a.a.O.*, Nr. 684, 688, S. 114, Taf. 16 ; H. Menzel, *a.a.O.* Nr. 546, S. 82—83, Taf. 46.

[42] J. Perlzweig, *a.a.O.*, S. 34 ; C. Iconomu, Pontica III, 1970, S. 251.

Tafel VII

1

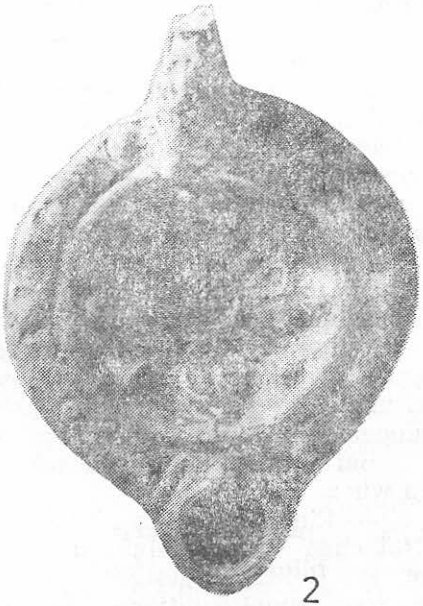

2

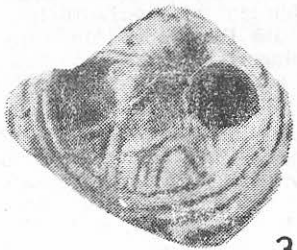

3

4

Tafel VIII

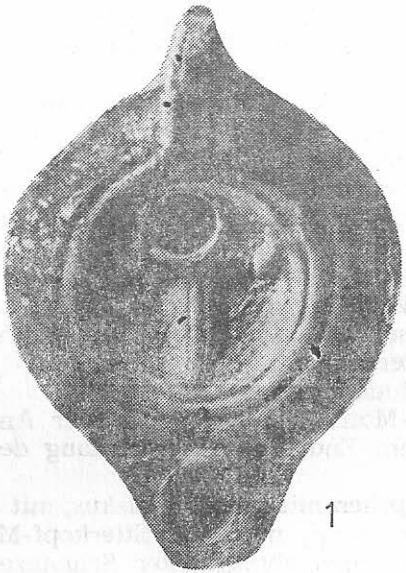

1

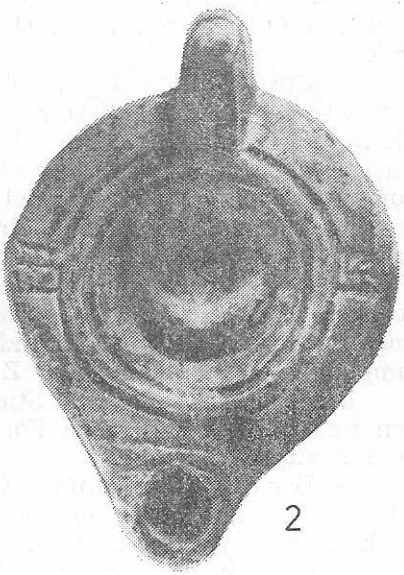

2

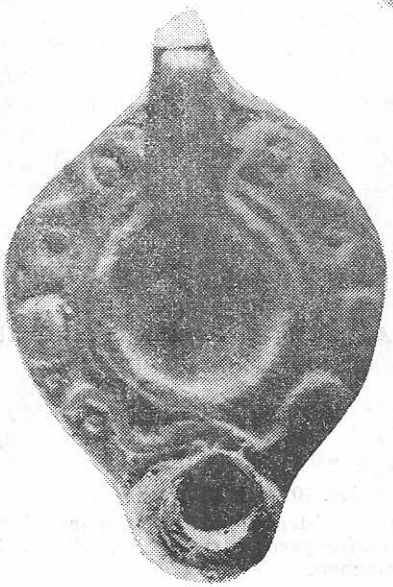

3

kus seiner Öllämpchen verzierte, wurden — wie auch bei anderen athenischen Töpfern — aus einer Bilderreihe der attischen Sarkophage entnommen : *Eros* mit verschiedenen Musikinstrumenten — Lyra, Panflöte oder Doppelflöte — oder *Eros* mit Fackel oder mit Kantharos [43].

Ebenfalls zum ersten Typ gehören die Lampen mit der Darstellung von Gladiatoren auf dem Diskus — das am öftesten angetroffene Motiv dieses Depots —, die der ersten Hälfte des 4. Jh. u. Z. angehören [44], wie auch das Öllämpchen mit *Athenas* Bild, ebenfalls aus derselben Periode [45].

— Zum zweiten Typ gehören die Öllämpchen, die auf dem Rand in zwei geteile Lateralstäbchen aufweisen, und oberhalb der Schnauze mit Doppellinien und auf dem Boden mit fünf tief ausgearbeiteten Kreisen verziert sind [46]. Zu diesen zählen wir die mit Stierköpfen und Halbmonde verzierten Lampen (Tafel VIII/1—2). Die Variante mit dem Halbmond auf dem Diskus kann, obwohl für sie keine näheren Analogien bestehn — mit dem angebrachten Vorbehalt — in die erste Hälfte des 4. Jh. u. Z. eingeschrieben werden [47]. Diese chronologische Eingliederung ist umso befriedigend, desto mehr diese Verzierung, die mit der Darstellung der Göttin *Selene* verbunden werden kann, gewöhnlich auf den Lampen der Jahrhunde 3—4 u. Z. zu finden sind [48].

Die Variante mit dem Stierkop-Motiv wird, aufgrund der Analogien mit Lampen derselben Form, dem Ende des 3. — Anfang des 4. Jh. u. z. zugeschrieben [49].

— Der dritte Typ umfasst Öllämpchen mit kleinem Diskus, mit dem mit Spiralen und Stäbchen verzierten Rand, mit dem Stierkopf-Motiv am Ende des Henkels und mit Doppellinien abgegrenzter Schnauze, so wie beim vorher besprochenen Typ ; Auf dem Boden ist ein einziger, im Relief durchgeführter Kreis zu sehen (Tafel VIII/1-3) [50]. Obwohl wir dafür keine Analogien besitzen, kann man sie, dank derselben Umstände, in dieselbe Periode, Jh. 3—4 u.Z. einschreiben.

— Der letzte Typ, den wir für die Öllämpchen von der neuen Post bestimmt haben, wird durch folgende Merkmale charakterisiert : weiter Diskus, lamellenförmiger Henkel ohne Kannelüren, runde Schnauze und Voluten. Für diesen Typ unterscheiden wir zwei Varianten : eine mit einfachem und unverziertem Diskus und die andere mit dem im Relief dargesteilten Löwen-Motiv (Tafel IX/1-3).

---

[43] J. Perlzweig, *a.a.O.*, S. 22 ; C. Iconomu, Pontica III, 1970, S. 251.

[44] J. Perlzweig, *a.a.O.*, Nr. 837, S. 124, Taf. 19 ; C. Iconomu, *a.a.O.* S. 240—242, Abb. 8—9.

[45] J. Perlzweig, *a.a.O.*, Nr. 660, S. 112, Taf. 15 ; C. Iconomu, *a.a.O.*, S. 240, Abb. 6—7.

[46] C. Iconomu, *a.a.O.*, S. 250,

[47] J. Perlzweig, *a.a.O.*, Nr. 1072, S. 134, Taf. 22.

[48] Anne Bovon, *Lampes d'Argos, Études peloponnesiennes*, Paris, 1966, Nr. 457, S. 68—69 ; C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Nr. 663, S. 128, Abb. 148, dem Typ XXIV angehörendes Öllämpchen.

[49] J.Perlzweig, *a.a.O.*, Nr. 1038, S. 132, Taf. 22.

[50] C. Iconomu, Pontica III, 1970, S. 242, Nr. 7, Abb. 14—15.

Tafel IX

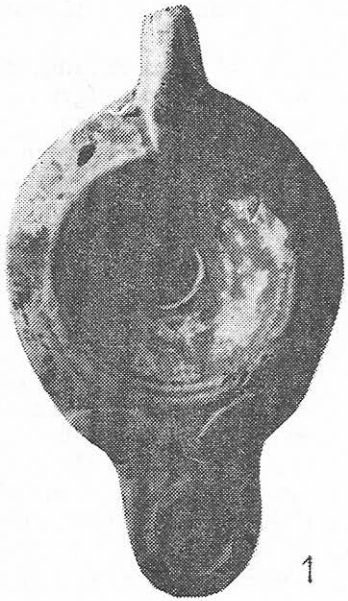

1

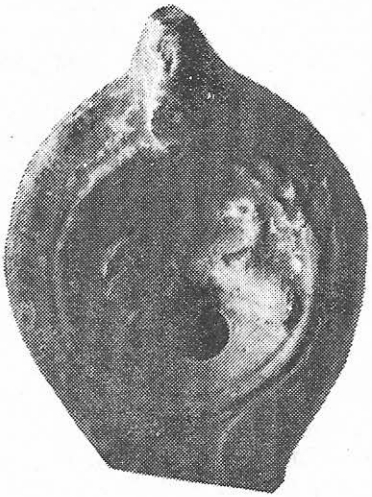

2

3

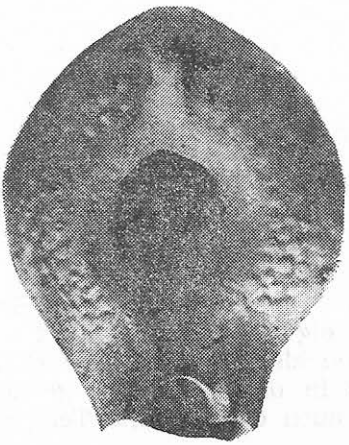

4

Manche Inkonsequenzen, die in der typologischen Einteilung anderer Öllämpchen, die wir hier nicht mehr in Betracht nehmen, zu bemerken sind, kann die Datierung der ganzen Anzahl von Öllämpchen in dieselbe Periode nicht beeinflussen. So z.B. bilden das Öllämpchen von grossen Dimensionen, dasjenige mit der Theatermaske auf dem Diskus u.a. die erwähnte Ausnahme, aus deren Grund wir auf eine eingehende verzichten und sie zum letzten Typ zählen.

Obwohl nur ein einziger Stempel *Eutyches'* Herstellungszeichen trägt, kann leicht festgestellt werden, dass alle Varianten aufgrund Analogien in die Jh. 3—4 u.Z. eingeschrieben werden, Periode, in der ihre herstellende Werkstatt in Betrieb war. Trotzdem ist eine engere chronologische Eingliederung, dank der Eigenschaften als archäologischer Komplex dieser Öllämpchengruppe, nötig. Dieses Depot entspricht einer bestimmten Betriebsspanne der Werbstatt. Auf diese, Weise erwähnen wir, dass die mit *Eros*, Halbmond und *Athena* verzierten Lämpchen in die erste Hälfte des 4. Jh.u.Z. einzuschreiben sind ; Diejenigen mit dem Stierkopf-Motiv auf dem Diskus waren in den Jh. 3—4 u.Z. in Umlauf, während die Länpchen mit der Theatermaske das einzige Stück — aufgrund der Analogien — ist, das der zweiten Hälfte des 3. Jh.u.Z. angehört. Dank des einheitlichen Charakters des entdeckten Materials, muss man die chronologische Einordnung dieser Lampe ändern und das ganze Depots in das 4. Jh.u.Z. einschreiben, d.h. in die Epoche Constantins, Periode, in der Scythia Minor nach den schwer erschütternden Ereignissen des 3. Jh. wahrnehmbar wieder aufblüht [51]. Obwohl nur eine Lampe den Stempel trägt, nehmen wir ohne zu fehlen, aber mit dem betreffenden Vorbehalt an, dass auch die ungestempelten Öllämpchen, dank der Eigenschaften als archäologisches Komplex, aus derselben Werkstatt *Euthyches'* stammen. Es bleibt noch festzustellen, in welchem Masse der Töpfer zur Herstellung der Öllämpchen, die sein Herstellungszeichen tragen, und aller anderen aus dem Graben der neuen Post beigetragen hat. Es ist selbstverständlich, dass der Stempel *EY* vom Boden der Variante mit dem Bild *Eros'* auf dem Diskus, ein Hinweis auf *Euthyches'* Werkstatt [52] ist und dass er auf dem bekannten Weg des Handels nach Tomis gelangt ist. Das ist die ideellste Schlussfolgerung, die zu ziehen wäre, falls sich die archäologische Wirklichkeit nicht wiedersetze.

Wie wir vorher erwähnten [53] ist kein Öllämpchen gänzlich erhalten und alle zu diesem Depot gehörenden Stücke waren dort aufgelöst, wo der obere Teil mit dem Behälter befestigt war. Diese Sachlage kann nur folgendermassen erklärt werden, und zwar, dass die Stücke zu ihrer Zeiten als Ausschuss betrachtet wurden und aus diesem Grunde ebenfalls in diesen Graben geworfen. Der Feuchtigkeitsmangel des Tons, wie auch die zu hohe Temperatur des Ofens, haben das Auflösen der

[51] Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bukarest, 1938, S. 292 ff. ; *Istoria României*, I, Bukarest, 1960, S. 59 ff. ; I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, Bd. 2 ; *Romanii la Dunărea de Jos*, Bukarest, 1968, S. 284 ff.

[52] J. Perlzweig, *a.a.O.*, S. 22.

[53] *Supra*, Note 39.

Öllämpchen an ihrem empfindlichsten Teil — am Befestigungsteil des Behälters mit dem Diskus — verursacht. Diese Schlussfolgerung ist umso wahrheitsgetreuer, desto mehr Varianten in einer grossen Anzahl von Stücken anzutreffen ist, Lage, die durch die in Serien herstellende *officina* erklärt werden kann. Jeder Beschickung und jeder Variante von Öllämpchen entspricht ein bestimmter Prozentsatz von Ausschuss.

Auf diese Weise veranlasst uns die aufgefundene Tatsachenlage anzunehmen, dass die lokalen Hersteller importierte Abdruckformen für die Erfüllung einer Serienproduktion verwendenten. Diese trugen, in manchen Fällen, den Stempel des Exporteuren. Obwohl uns die Abwesenheit des Stempels auf der Mehrheit der Lampen dazu veranlässt, die eventuelle Herkunft aller Abdruckformen aus *Euthyches'* Werkstatt, mit einem Vorbehalt zu betrachten, bewegt uns die chronologische und statistiche Einheit anunehmen, dass die stempellosen Abdruckformen aus anderen griechischen Gebieten, eventuell Athen, stammen, Stadt, die für die Ausfuhr von Öllämpchen und Abdruckformen in manchen Gebieten wie : Syzilien, Ägypten, die Nordküste und, in unserem Fall auch die Westküste des Schwarzen Meeres [54] ausgebildet war.

Da diese Ausfuhr in unseren Gebieten für das 3. Jh. u Z.[55] bestimmt wurde, scheint uns eine Fortsetzung dieser Tätigkeit auch im 4. Jh. umso angebrachter, desto mehr sie mit einer Ruhe — und Blüteperiode zusammenkommt.

Wegen der Genauigkeit und Feinheit der Ausführung, weniger die Qualität des Tons und der Farbe, nehmen wir an, dass die Öllämpchen von der neuen Post nicht Nachahmungen, die anhand der Abdruckformen nach importierten Lämpchen hergestellt wurden, sondern Stücke nach originellen Abdruckformen aus einer oder mehreren athenischen Werkstätten sind.

Obwohl die vorherigen Betrachtungen im Zusammenhang mit den bei der neuen Post entdeckten Öllämpchen, als lokale Erzeugnisse, gewissermassen hypothetisch sind, bleibt trotzdem für vorläufig bestimmt, dass sie nach importierten Abdruckformen, im 4. Jh. u. Z., von einer *officina* aus Tomis hergestellt wurden, deren Betriebsplatz sich in der Nähe des Ausschussdepots [56] — in einer Zone ausserhalb der Stadtmauern[57] — befand.

Allgemein betrachtet, haben die in Scythia Minor, in den Jh. 3—4 u. Z. hergestellten Öllämpchen vielfältige Formen und Verzierungen, und insbesonders, als hervorragendes Kennzeichen, bringen die importierten und nichtimportierten Abdruckformen die vielfältige Ornamentik Griechenlands, Kleinasiens und Italiens in dieses Gebiet, Elemente die von den rezeptiven lokalen Meistern aufgenommen wurden [58].

---

[54] J. Perlzweig, *a.a.O.*, S. 66.
[55] C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, S. 23.
[56] Ders., Pontica III, 1970, S. 253.
[57] Für die topographische Lage von Tomis, in den Jh. 3—4 u.Z. : V. Pârvan, *Zidul cetăţii Tomis*, in ARMSI, Serie 2, Bd. 37, S. 415—450 ; V. Canarache, *Tomis*, Bukarest, 1960, die Karte der Festung Tomis.
[58] C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, S. 24, Typ XXVI.

Dieses Handwerk wird auch in den nächsten Jahrhunderten sehr intensiv betrieben. Da erscheinen verschiedene Kategorien von Importlämpchen. Viele von den lokalen Produkten kennzeichnen sich durch zahlreiche Darstellungen von christlichen Symbolen [59]. Ausser den Öllämpchen vom nordafrikanischen Typ [60] sind in dieser Epoche auch diejenigen vom Efes Typ bekannt, die auf dem Rand Kügelchen aufweisen und die auf dem Diskus einen Teil der Themen und Motiven aus der Heidenmythologie behalten [61].

Von den Öllämpchen, die auf dem Rand mit Kügelchen und oberhalb der Schnauze mit Palmetten verziert sind, kennen wir ausser dem originellen Stück, dessen Herstellungszentrum noch nicht festgelegt wurde und das auf dem Boden fünf in Kreuzform angeordnete Kreise aufweist, drei Varianten :

— Die erste Variante, die auf dem Boden die *planta pedis* aufweist und mit ziegelroter Farbe überzogen ist, behält noch die Merkmale des originellen Stückes (Tafel IX/4) ;

— Bei der zweiten und dritten Variante fehlen die Kügelchen vom Rand und der einfache Boden weist kein Herstellungszeichen mehr auf. Der Diskus ; wie auch der Körper, werden immer kleiner und die Durchführung immer rudimentärer. Diese Tendenz zur Einschränkung der Dimensionen, der Qualität, wie auch der zu komplizierten Ornamente ist den lokalen Nachahmungen eigen. Die vorher erwähnten Merkmale lassen uns die letzten zwei Varianten als einheimische Erzeugnisse zu betrachten, wenn wir nicht vielleicht dasselbe auch über die erste Variante aussagen können.

Zu erwähnen ist noch ein Öllämpchen, das nach einem attischen oder mikroasiatischen Original nachgeahmt wurde, wobei as aber auch möglich sein kann, dass die Nachahmungen nicht am Linken Pontus durchgeführt, sondern nur nachher hierher gebracht wurden [62].

Obwohl wir den oberen Teil einer Abdruckform und den unteren Teil einer anderen besitzen, ist das Problem der lokalen Produktion der Öllämpchen vom nordafrikanischen Typ noch sehr schwer zu lösen. Die grosse Anzahl der Öllämpchen dieses Typs und ihr primitives Aussehen würde, nebst den erwähnten Abdruckformen, das Problem einer ersten Werkstatt für die Herstellung von Öllämpchen in Scythia Minor stellen, ohne diese auch lokalisieren zu können. Trotzdem veranlassen uns die zwei erwähnten Abdruckformen, anhand deren wir die in den Jh. 5—6 u. Z. wirkende Werkstatt bestimmen, eine *officina* in Tomis zu lokalisieren. Diese Werkstatt war für die Herstellung der Öllämpchen mit länglichem Körper und dem von Kreisen [63] verzierten Rand ausgebildet.

---

[59] *Ebda*, S. 25 ff.

[60] Gh. Papuc, *a.a.O.*, S. 202.

[61] D. Iványi, *a.a.O.*, Typ XII, S. 15 ; H. Menzel, *a.a.O.*, S. 90—91 ; C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, Typ XXVII—XXVIII, S. 25—26.

[62] J. Perlzweig, *a.a.O.*, Nr. 2424, S. 176, Taf. 39.

[63] C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, S. 156, Nr. 806.

Von besonderem Wert ist für unsere Beschäftigungen, hinsichtlich dieses Problems, bei dem in Jahre 1965 entdeckten Gebäude mit Mosaik, dar Gewölbe Nr. 4 vom Unterbau. Es handelt sich um fünf Abdruckformen aus rotem Ton — vier für den Diskus und eine für Öllämpchen — alle sehr gut erhalten und jede mit unterschiedlicher Form [64].

— Die erste Abdruckform (Tafel X/1—1a) weist auf dem Öllämpchenrand zwei Reihen von Kügelchen auf und auf dem Diskus eine Blume mit vier Blütenblätter (ebenfalls mit Kügelchen in der Mitte), die kreuzförming angeordnet sind und deren Enden mit derselben Verzierung miteinander verbunden sind. Auf der Rückseite erscheint ein mondförmiges *E* von 2,5 cm Höhe.

— Die anderen drei Abdruckformen drücken auf den Öllämpchen rand senkrechte Linien auf. Diese Verzierung wird von der Schnauze auf beiden Seiten von je einem kleinen eingeschnittenen Kreis abgegrenzt. Eine von den drei Abdruckformen dieser Variante weist auf dem Grenzteil zwischen Schnauze und Diskus ein kleines Kreuz auf (Tafel X/2) ; der senkrechte Arm des Kreuzes ist an den Enden breiter, während der waagerechte von zwei grossen Punkten kennzeichnet wird. Dasselbe christliche Zeichen ist auf einer zweiten Abdruckform dieser Variante zu finden (Tafel X/3), mit dem Unterschied, dass diese auf den Öllämpchen ein zweites mit längeren, dickeren Armen und an den Enden breiteres Kreuz einprägt. Die dritte Abruckform dieser Variante weist keine Diskusverzierungen auf. (Tafel XI/1).

— Schliesslich ist die Abdruckform für Öllämpchenboden einfacher ; dieser hat eine breite Linie, von der sich eine Rille für eine Verbindungsverzierung der Schnauze zu verlängert. Auf der Rückseite befindet sich ein 4 cm. hohes, in roher Paste schön eingeschnitztes Kreuz. Sowohl die Enden, als auch die anderen Kreuze sind breiter (Tafel XI/2—3).

Als allgemeines Kennzeichen ist festzustellen, dass alle Abdruckformen nur Öllämpchen mit länglicher Form einprägten. Die Tatsache, die ihren intensiven Gebrauch in Tomis bezeugt, ist dass ihnen — mit der Ausnahme der ersten — diejenigen aus den Ausgrabungen des römischen Gebäudes mit Mosaik oder aus anderen Teilen von Tomis und Scythia Minor stammenden Öllämpchen entsprechen, die sich in vier Varianten einteilen lassen.

Die fünf Abdruckformen, denen die anderen zwei, in Tomis aufgefundenen hinzuzuzählen sind [65], bezeugen mit Gewissheit eine lokale Öllämpchenproduktion im 6. Jh. u.Z., in der die Meister auch jetzt die importierten Lampen als Modell verwendenten, denen sie aber, wie gewöhnlich, merkbare Ornamentänderungen gebracht haben. Den bestimmten Ort der Werkstatt ; an dem diese Abdruckformen ihren Gebrach fanden, kennen wir noch nicht, aber wenn wir den Handels — und

[64] C. Iconomu, Pontica, 9, Konstanza, 1976, S. 135—145.
[65] C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Nr. 805, S. 155 ; Nr. 806, S. 156

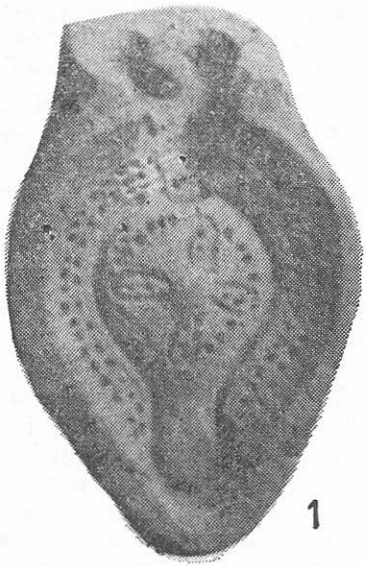

1

1a

2

3

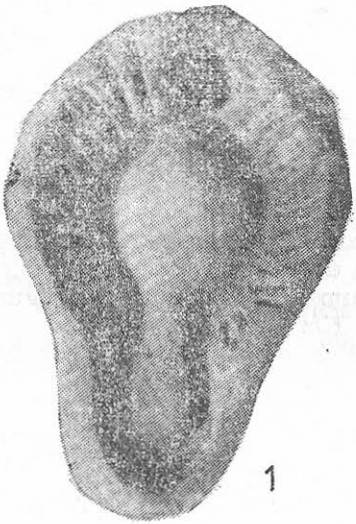

1

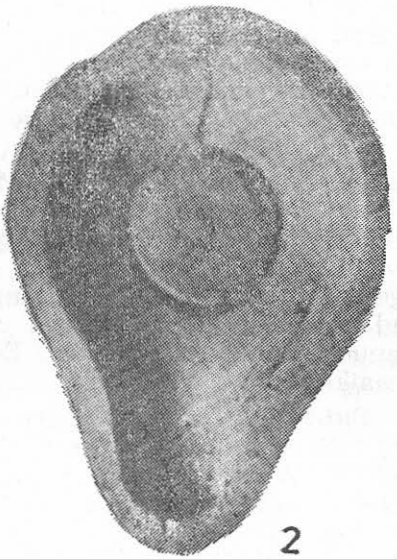

2

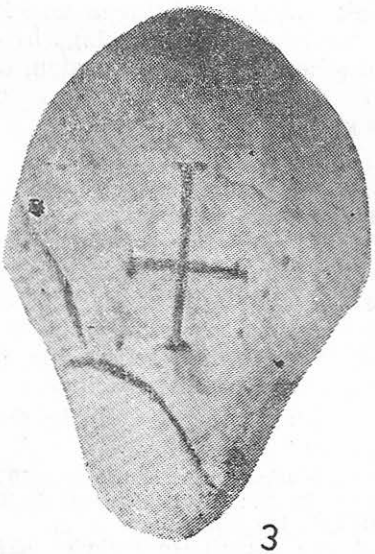

3

vielleicht auch Handwerkscharakter dieses Gebäudes mit Mosaik [66], von der Küste des gewesenen tomitanischen Hafens, in Betracht nehmen, kann es sehr möglich sein, dass diese sich hier befand. Wenn wir annehmen, dass das Gebäude mit Mosaik in der Übergangszeit vom 5. zum 6. Jh. teilweise zerstört wurde, so können wir aussagen, dass die nichtangegriffenen Lagerräumen vom Unterbau nachher auch als Werkstätte benützt wurden, genauso wie der Raum Nr. 1, der von der Freske mit einem Heiligenbild auf der rechten Wand vom Eingang als paläochristliche Basilika bezeugt wird (?).

Zur Begründung dieser Hypothese, dass wenigstens eines der gewölbten Lagerräume auch als Werkstatt zum Brennen der Keramikgegenstände gedient hat, steht das Auffinden der zwei runden aus Zigeln hergestellten Ofenherde aus dem Lagerraum Nr. 10 zur Verfügung. Rund um diese Herde wurden zahlreiche Keramiküberreste und Verbrennungsspuren aufgefunden. Es ist folglich sehr möglich, dass hier Keramikmeister tätig waren.

Die Reihe der archäologischen Funde, die das Bestehen mancher Werkstätte für Öllämpchen in Scythia Minor bezeugen, ist ziemlich gross. Im Lichte dieser bezeugen wir eine wichtige Produktion in den Jh. 5—6 — in Tomis. Histria, Callatis — besonders für die Lampen des mikroasiatischen Typs von Efes. Dieselben Öllämpchenkategorien sind in grosser Anzahl auch in Ulmetum anzutreffen — die leider bis heute unklassifiziert und unveröffentlicht geblieben sind [67].

Zu behalten ist ebenfalls die Tatsache, dass für dieselbe Zeit, hybride Formen, aus den vorher erwähnten Typen und Varianten der Jh. 5—6 u. Z. auch in Oltenien dank der Ausgrabungen von Ziegelöfen erschienen sind [68]. Ohne anzunehmen, dass sie unbedingt in den Verbrennungsöfen gebrannt wurden, muss hervorgehoben werden, dass sie lokale Erzeugnisse sind, vielleicht aus einer *officina,* die an diejenige für Ziegelherstellung gebunden war.

Der christliche Charakter der meisten Öllämpchen aus den Jh. 5—6 u. Z. wird von den zahlreichen, überall in der Dobrudscha aufgefundenen Stücken bezeugt. Im jetzigen Forschungsstadium können wir uns hinsichtlich des lokalen Charakters einiger christlichen Öllämpchen mit Inschrift noch nicht äussern. Wir erwähren aber nur eines, das sehr wichtig ist, da die folgenden Forschungen vielleicht dasselbe bezeugen werden, was uns jetzt interessiert : ihre Erzeugung in diesem Teil des Reiches. Wir beziehen uns auf das Öllämpchen, das auf dem Diskus das Bild Christi und rund um dieses die Inschrift : *Pacem meam do vobis* trägt und dessen Diskusverzierung die Büste der 12 Apostel

[66] V. Canarache, *Edificiul cu mozaic din Tomis,* Konstanza, 1968, S. 7, 28, 30 ; A. Rădulescu, BMI, 39, Nr. 3, 1970, S. 52 ff. ; ders., Pontica, 6, Konstanza, 1973, S. 193—207 ; C. Iconomu, Pontica 9, 1976, S. 140 ff.

[67] Die von V. Pârvan ausgegrabenen Materialien befinden sich im Nationalmuseum für Antiquitäten von Bukarest. Einige Bilder wurden von V. Pârvan vorausgesehen, *Ulmetum,* I, S. XXX, 2, nr. 8 (Abdruckform).

[68] M. Irimia, *a.a.O.,* S. 397, Abb. 18.

darstellt [69]. Bekannt sind ebenfalls die Öllämpchen von Dinogeţia mit dem Monogramm Christi [70] oder mit dem Bild eines Pfaus auf dem Diskus, rund um den kleinere fliegende Vögel dragestellt sind [71]. Sicherlich kann ein Vorbehalt für die Öllämpchen, die wir als lokal betrachten, und sogar für die vorher erwähnten christlichen Lampen bestehen.

Unabhängig von diser Lage sind die Werkstatt *Marcus'*, die Nachahmungen vom *Euctemon* Typ, die Öllämpchen aus den Jh. 3—4 u. Z. — im allgemeinen — wie auch — insbesonders — die römisch-byzantinischen Abdrukformen aus den Jh. 5—6 u. Z., die damals sehr wichtig waren, entscheidende Beweise für die tomitanische Erzeugung und bezeugen, dass das Betreiben dieser Handwerke vom Nützlichkeitszweck gefördert wurde.

Überall in der Dobrudscha haben, wie uns die Ausgrabungen von Dinogeţia, Troapeum Traiani, Argamum, Noviodunum usw. bezeugen, in den mehr oder weniger entwickelten Werkstätten lokale Öllämpchenproduktionen bestanden. Es ist aber nicht ausgeschlossen, und das besonders für die Perioden der Krise und Auswanderungen, dass die Herstellungsart der Öllämpchen einen häuslichen Charakter erhalten hat, da wegen der Existenz der Abdruckformen, primitivere Öllämpchen auch ohne eine besondere Ausbildung hergestellt werden konnten.

Da die grosse Anzahl des in der Dobrudscha entdeckten Materials — sei es auch zufällige Entdeckungen — sehr verstreut sind, kann man noch kein allgemeines Studium über die Öllämpchen aufstellen. Daher führt der Versuch für Klassifizierung der Öllämpchen, besonders anhand der Abdruckformen, zur Schlussfolgerung, dass in Scythia Minor — nach dem Beispiel der Stadt Tomis — zahlreiche Werkstätte für Herstellung der Öllämpchen bestanden haben, im Rahmen deren sowohl die der Provinz eigenen Produktion als auch die Importerzeugnisse, die Lebensnotwendigkeiten der Menschen in der römischen und in der ganzen klassischen Antike befriedigten.

[69] I. D. Ştefănescu, Byzantion, 6, 2, 1931, S. 571—572; M. Macrea, Dacia, 11—12, 1945—1947, S. 288, Note 3.

[70] Gh. Ştefan u. Mitarbeiter, SCIV, 2, 1951, 1, S. 38, Abb. 26.

[71] Ders., SCIV, 5, 1954, 1—2, S. 164, Abb . 4; I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, Bd. 2, S. 491.

DATE NOI DESPRE FORTIFICAȚIA DE LA OVIDIU — MUNICIPIUL CONSTANȚA

(CAMPANIA 1980)

M. BUCOVALĂ și GH. PAPUC

Săpăturile arheologice efectuate în anul 1979 pe malul lacului Mamaia, în marginea sud-estică a comunei suburdane Ovidiu la 10 km N. de Constanța, au dus la identificarea unui quadriburgium. Lungimea fortificației este de 69 m, iar lățimea de 53 m. La capetele curtinei dinspre lac se află cîte un turn dreptunghiular (notate A și B), iar latura de vest este mărginită de turnuri circulare (notate C și D) care au diametrul de 9 m. Grosimea zidurilor acestor turnuri variază între 1,90 m și 2,20 m. S-a observat că sub turnul A, de formă dreptunghiulară, se afla un turn circular (notat A'), demantelat pînă la nivelul de construcție al primului [1].

Pe baza materialului arheologic rezultat s-a stabilit că fortificația a fost construită în sec. IV [2] și a funcționat pînă în sec. VI—VII [3].

Campania de săpături arheologice a debutat în 1980 la 24 iunie, iar scopurile propuse constau în stabilirea unor raporturi cronologice între turnurile suprapuse, descoperirea căii de acces, modul de racordare a turnului circular C cu cele două curtine (de vest și de nord), și în final observații stratigrafice în legătură cu incinta, mai ales pe latura vestică.

Pentru atingerea primului obiectiv propus (relația dintre cele două turnuri), s-a trecut la desființarea unor martori. Cu această ocazie a apărut intrarea în turnul A, lată de 1,25 m, nivelul de călcare fiind la 0,60 cm față de intrare, fapt ce a dus la așezarea unor blocuri de piatră

[1] M. Bucovală, Gh. Papuc, *Pontica 13*, p. 275—283.

[2] Materialele descoperite pînă acum, în special cele numismatice, pot proba această afirmație,

[3] În sec. VII nu mai poate fi vorba de aspectul defensiv al fortificației, ci de locuirea care continuă între zidurile burgului.

utilizate drept treaptă. În latura frontală a turnului A a fost înglobată, pe o lungime de peste 2 m, o parte din turnul circular A (fig. 1). Date fiind zidurile fragmentare [4] înglobate de latura estică a turnului dreptunghiular A, se poate stabili aproximativ că frontul turnului circular A' era spre sud-vest. Aşadar, etapa constructivă marcată de turnul A', demantelat, cuprindea un perimetru deosebit de cel al burgului de sec. IV, vechea arie aflîndu-se sub lacul din imediata vecinătate. Prin executarea unui mic sondaj în interiorul turnului A, implicit în interiorul turnului A' (sub nivelul de construcţie a lui A dar în depunerile lui A'), alături de fragmente ceramice diverse, a apărut şi o monedă de la Septimiu Sever [5], ceea ce ne îndeamnă să considerăm că prima etapă funcţiona în sec III. În interiorul turnului A, pe nivelul acestuia de călcare (deasupra zidurilor rase ale turnului A') au fost descoperite, printre altele, o amforă fusiformă specifică sec. VI e.n.[6], o fibulă de fier de tipul cu „capete de ceapă", precum şi o monedă de la Iustinian bătută la 540—541 [7] e.n.

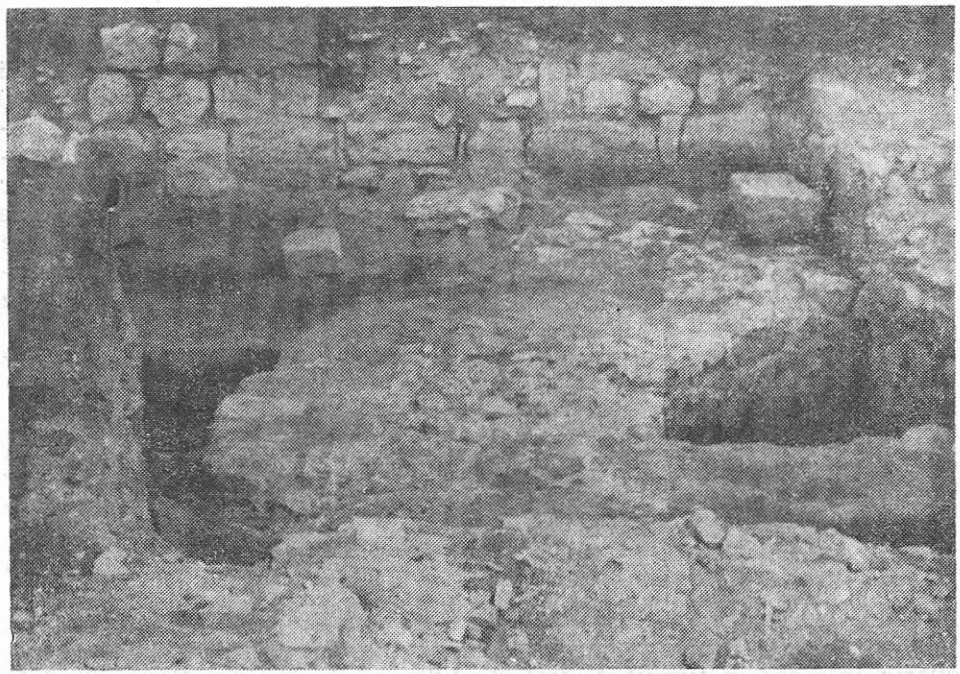

Fig. 1

[4] Vezi nota 1.

[5] Identificarea monedei, ca şi a întregului material numismatic a fost făcută de către colega A. Vertan, căreia îi mulţumim.

[6] *Pontica 9*, 1970, p. 156—170, pl. XIV, 4—6.

[7] *M.I.B.*, 1, p. 115, nr. 96, cf. informaţiei date de G. Custurea, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

Cel de-al doilea scop propus a determinat deschiderea pe traseul curtinei vestice, a 9 carouri de 4 X 4 m. Aici au ieșit la lumină o serie de noi detalii ale zidului de incintă, care în zona sa centrală are lățimea de 4,30 m, ceea ce reprezintă dublul grosimii zidului de plecare din turnul C și în general față de lățimea cunoscută pînă acum. Punctul de îngroșare al incintei a fost identificat în jumătatea de sud, la 16,5 m (fig. 2) de turnul D ; este lucrată din blocuri țesute organic cu zidul propriu-zis, nefiind vorba de o îngroșare ulterioară. Care numai faptul că era cea mai expusă latură a determinat acest mod constructiv ? Cercetările viitoare vor da răspunsul cert în cazul de față.

Săpăturile din zona turnului C au relevat că acesta se leagă organic cu cele două curtine, care au grosimea de 2,20 m și care se păs-

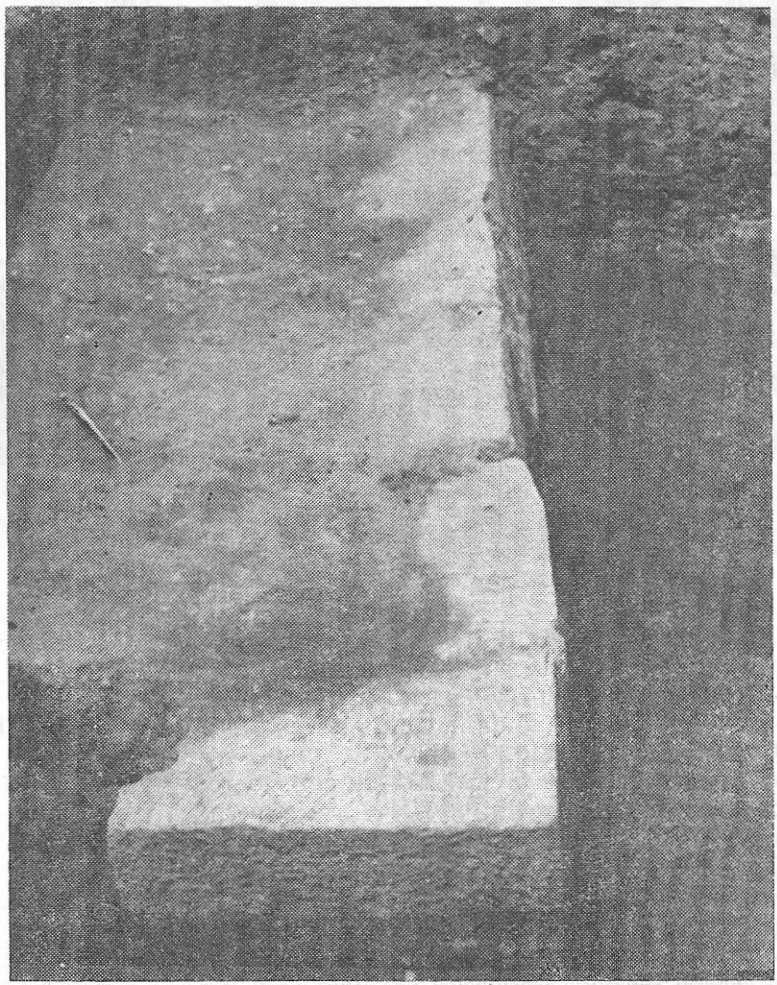

trează pe înălţimea a două asize, cea de-a două fiind retrasă cu cca 12 cm faţă de prima. Intrarea în turnul C era pavată cu cărămizi de formă aprox. pătrată. În interior în unghiul dintre cele două curtine, se observă un pavaj alcătuit din două rînduri de cărămizi suprapuse, care stau pe o suprafaţă acoperită cu mortar. Utilitatea acesteia urmează să fie stabilită de cercetările viitoare (fig. 3).

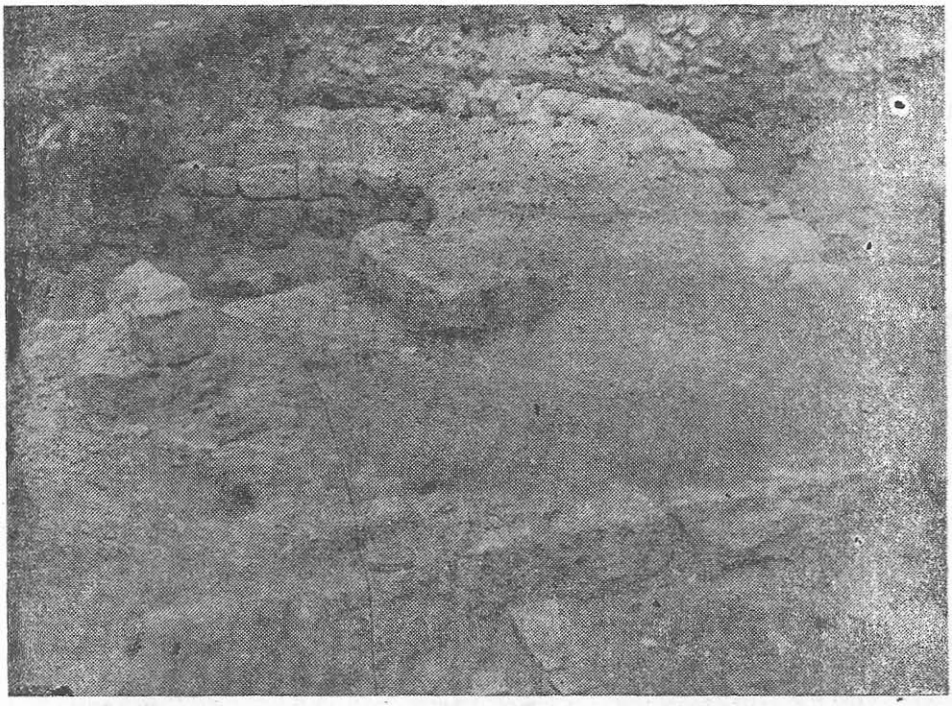

Fig. 3

Pînă la această dată, din punct de vedere stratigrafic, lîngă curtina de vest, în interior, situaţia se prezintă astfel :

— strat vegetal (20—30 cm grosime).

— strat de depunere, din pămînt cenuşiu gălbui cu resturi de cărămizi şi fragmente ceramice.

— nivelul I (apare la cca. 35—40 cm), marcat de cărămizi întregi şi de consistenţa pămîntului [8].

În interiorul turnurilor, depunerile arheologice au următoarea structură :

— strat vegetal gros de 20—30 cm.

— strat de depunere naturală gros de 15—20 cm.

[8] În general săpătura arheologică pe latura de vest nu a depăşit 2,5 m. spre interior faţă de incintă.

— strat ce conține țigle, olane, cărămizi fragmentare, urme vizibile de ardere secundară (grosimea 40—60 cm).

— strat de cenușă cu urme de lemn carbonizat, cuie de fier etc., gros de cca. 10 cm.

— nivelul I (care în cazul turnului A, include zidul demantelat al turnului A').

Dacă amintim că situația aceasta se repetă și în cazul turnului A și B, constatăm că fortificația a suferit o distrugere violentă către mijlocul sau în prima jumătatea a sec. VI e.n.[9]. În imediata vecinătate a turnurilor, în interior, deasupra nivelului cu distrugerea amintită, se mai află un nivel de locuire, lucru care denotă că aria a continuat să fie locuită și după distrugerea semnalată, cînd funcționalitatea expres defensivă a fortificației fusese abandonată [10].

Materialele arheologice recoltate în această campanie sînt, în general, fragmente de amfore tîrzii ornamentate cu caneluri și striuri orizontale ondulate sau drepte, fragmente din farfurii sau platouri cu decor ștampilat, fragmente de vase de sticlă (pahare și cupe), opaițe. Monedele descoperite (cu excepția celor de la Septimiu Sever și Iustinian menționate mai sus) datează din sec. IV—V.

Pe baza descoperirilor făcute în campaniile de săpături din anii 1979—1980, putem preciza că la Ovidiu a funcționat o fortificație militară, un quadriburgium. Tehnica de construcție și materialele arheologice scoase la lumină probează funcționarea acesteia în veacurile IV—VI. Din punct de vedere constructiv, obiectivul de la Ovidiu are analogii cu cele localizate la Traian (jud. Tulcea) [11], Hinova și Putinei (jud. Mehedinți) [12], precum și cu fortificațiile de pe malul iugoslav [13] al Dunării.

Fortificația de la Ovidiu nu este unicul punct fortificat de pe malul fostului golf al Mării Negre. Perieghezele efectuate au dus la identificarea în satul Palazu Mare a unui burgus ce are dimensiuni aproximative de 15—25 m. Acesta se află la cca. 3 km spre sud-est de obiectivul de la Ovidiu. În apropierea Constanței, în zona cea mai sudică a lacului, în apropierea Cișmelei, între șoseaua ce merge spre Mamaia și lac, pe un promontoriu, se află un alt punct fortificat marcat de blocuri de piatră, fragmente arhitectonice, cărămizi și un bogat material ceramic. Se observă conturul unor ziduri ce înconjoară aria pe care se află materialele arheologice menționate mai sus. În spatele zidurilor, pe trei laturi (mai puțin spre lac) sînt vizibile urmele unui val de pămînt ce apăra incinta.

---

[9] Moneda de la Iustinian nu poate fi considerată decît ca o dată ante quem distrugerii surprinse.

[10] Situație similară la Tropaeum Traiani, vezi Gh. Papuc, *Pontica 10*, p. 357—360.

[11] Al. S. Ștefan, *Actes de IXe Congrès International d'Etudes sur les Frontières Romaines*, p. 108.

[12] D. Tudor, *O.R.* (ed. IV), 1978, p. 277—286.

[13] *Stare Kulture v Djerdapu*, Galerija Sîrpske Akademije Nauka i Utmetnosti, Beograd, 1969, p. 86, 105, 143.

Spre nord pe malul lacului Topraichioi, a fost descoperit un burgus avînd dimensiunile de 14—38 m ; grosimea zidului de incintă fiind de 3,40 m. Fortificaţia a funcţionat în sec. IV—VI e.n.[14].

La 2 km nord de marginea oraşului Babadag, pe malul lacului cu acelaşi nume se află o fortificaţie romano-bizantină [15], aşezată pe un promontoriu, mărginită de lac, o vale naturală şi un şanţ.

Pe malul aceluiaşi lac, la cca. 8 km de punctul menţionat mai sus, au fost localizate cele două obiective de la Enisala. Enisala 1 este aşezată pe un promontoriu. Latura de sud are lungimea de 150 m, traseul fiind perfect rectiliniu. Latura estică, perpendiculară pe prima, este lungă de 85 m. Celelalte laturi au traseul adaptat terenului. Fortificaţia pare să fi fost prevăzută cu turnuri [16]. La est de fortificaţia amintită se află Enisala 2, de formă rectangulară, avînd dimensiunile de 30—40 m, prevăzută cu şanţ de apărare. Acest burgus era aşezat la capătul unui dig pe care îl apăra [17].

Fortificaţiile menţionate mai sus pun problema defensivei zonei litorale în sec. IV—VI e.n. şi în general a Dobrogei. Considerăm că sistemul de apărare din Dobrogea secolelor IV—VI e.n. este mult mai complex decît se cunoaşte pînă la această dată. Cercetările arheologice coroborate cu interpretarea aerofotogramelor şi cu studiul documentelor de arhivă, pot crea imaginea atît de complexă a modului în care autoritatea imperială rezolvase această problemă.

NEUE DATEN ÜBER DIE FESTUNG VON OVIDIU — KREIS KONSTANZA (AUSGRABUNGSARBEITEN 1980)

Zusammenfassung

Dank der Ausgrabungen des Jahres 1980 wurden neue Belege im Zusammenhang mit der 10 Km nördlich von Konstanza gelegenen römisch-byzantinischen Festung von Ovidiu ans Tageslicht gebracht. Es wurde festgestellt, dass die Westmauer, ungefähr in der Mitte, auf einer bis jetzt noch nicht festgestellten Länge, eine massive Verdickung (Breite von 4,30 m) aufweist. Im Turm A wurden Materialien aus der Mitte und aus der zweiten Hälfte des 6. Jh. u.Z. aufgefunden.

[14] A. Opaiţ, *Materiale, 13*, Oradea, 1979, p. 325—332.
[15] *SCIV*, V, 1964, 1—2, p. 112 ; *SCN*, 1958, p. 450.
[16] A. S. Ştefan, *BMIA*, XLVI, 1977, 2, p. 15—24.
[17] *Ibidem*.

LA DOBROUDJA ET BYZANCE A L'EPOQUE DE LA GENESE DU PEUPLE ROUMAIN (VIIe—Xe SIECLES)

P. DIACONU

Il convient de reconnaître d'emblée la pénurie des sources littéraires en ce qui concerne la Dobroudja au VIIe—Xe siècles. Cependant, les rares références relevées dans les chroniques byzantines du temps fournissent quelques éléments susceptibles de nous faire saisir le statut politique de l'ex-province Scythia Minor.

Si l'on procède par recoupements, les données disponibles montrent qu'au commencement du VIIe siècle, les Slaves traversèrent en masse le Danube, dans le secteur situé à l'ouest de Durostorum, en occupant le Nord-Est de la Bulgarie [1]. La Dobroudja resta sous l'autorité byzantine pendant tout le VIIe siècle, comme Théophane le sous-entend en affirmant que les „chrétiens" (autrement dit, les Byzantins) détenait les bouches du Danube dans la seconde moitié du VIIe siècle [2]. D'autre part, l'expédition du Constantin IV dirigée en 679—680 contre les Bulgares massés au Nord du Bas-Danube [3] n'aurait pas eu le sens, si la présence des Bulgares en ces lieux ne lésait pas les intérets des Constantinopolitains [4].

---

[1] Voir Petre Diaconu, *Autour de la pénétration des Slaves au sud de Danube*, dans Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie slave, Bratislava, 7—14 septembre 1975, tome 1, Bratislava, 1979, p. 165—169.

[2] Théophanes, Chronographia, I, Leipzig, 1883, p. 356 ; cf. N. Bănescu, *La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube*, dans «Bulletin de la section historique — Académie Roumaine» tome XIIIe, Bucarest, 1927, p. 14 ; P. Diaconu, *Realités archéologiques et considérations historiques*, dans Rev. Roum. d'hist. V, 3, Bucarest, 1966, p. 438 ; I. Barnea, *Din Istoria Dobrogei*, III, Bucarest, 1971, p. 11.

[3] *Ibidem.*

[4] Selon notre avis l'Onglos se trouvait en Valachie. „Pareille situation implique que les luttes de 681 entre les Bulgares d'Asparuch et les armées de Constantin IV se déroulèrent en Valachie et non aux bouches du Danube, comme on l'admet généralement". Cf. Petre Diaconu, *Le problème de la localisation de l'Onglos*, dans Dacia, N.S., XIV, 1970, p. 331.

Pour notre part, nous sommes même d'avis que l'Empire continua à excercer son autorité en Dobroudja et tout particulièrement dans la région du Delta danubien au VIIIe siècle également. C'est toujours la chronique de Théophane qui fournit des témoignages en ce sens. Elle nous apprend que Justinien II Rinothmetos, partant de Cherson, s'arrêta aux bouches du Danube pour toute la durée des pourparlers de son représentant avec le khan bulgare Tervel [5]. Les-dits pourparlers avaient pour object de faire gagner à Justinien le concours du khan dans sons entreprise visant à reprendre le trône perdu auparavant. Or, il va de soi que cette halte de l'ex et futur empereur ne peut se justifier qu'en admettant qu'à l'époque la région du Delta se trouvait toujours sous le contrôle byzantin. Un autre indice à l'appui de la thèse soutenant la présence byzantine aux bouches du Danube au VIIIe siècle découle du fait que les troupes terrestres et maritimes de Constantin V Copronyme (741—745) avaient été dirigées vers cette région pour la préserver justement du danger bulgare [6].

Au IXe siècle, si l'on excepte le bref intervalle du règne de Krum (803—814), le khan bulgare, les bouches du Danube ont continué d'être tenue par l'Empire. Quelques byzantinistes, dont Hélène Ahrweiler, vont jusqu'à admettre l'existence d'une base navale byzantine au bouches du Danube à cette époque (le IXe siècle) [7]. Ils s'appuient sur la dédicace du patriarche Photios sur la première feuille de son Lexique, à Thomas, protospathaire et archonte de Lykostomion. L'interprétation de la dédicace du patriarche conduirait à un Thomas, protospathaire byzantin, auquel était confiè le commandement d'une flotte byzantine basée à Lykostomo. Les mêmes spécialistes avances l'hypothèse que le „fonctionaire" byzantin chargé du commandement de la flotte du litoral ouest-pontique s'intitulait ἄρκων. Il este fort possible que ce soit bien cette flotte qui ait transporté à leurs foyers, en 837—838, les 10.000 Romains adrianopolitains, transplantés par Krum sur la rive guche du Danube [8].

Les fouilles archéologiques ont montré que le grand vallum de terre qui sillonne la Dobroudja depuis Axiopolis (l'actuelle Cernavoda) jusqu'à Tomis (l'actuelle Constanza) fut, édifié vers le milieu du IXe siècle [9]. Sans aucun doute, il s'agit d'une oeuvre stratégique édifiée par une puissance politique dominant — à un moment donné — le Sud de la Dobroudja et conçue comme moyen de défense contre une autre puissance, celle-ci dominant dans le Nord de la province. En ce qui nous con-

[5] Théophanes, *op. cit.*, p. 373.

[6] Ibidem, p. 446.

[7] Héléne Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Paris, 1966, p. 57, 87—90 et 101 ; P.S. Năsturel, in RESEE, IV, 1966, p. 3—4, p. 649—651 ; I. Barnea, *op. cit.*, p. 12.

[8] Léo Grammaticus, Chronographia, Bonn, 1842, p. 231 affirme qu'il s'agit de 12.000 personnes.

[9] Voir Petre Diaconu, *Date noi privind „Valul mare de pămînt" din Dobrogea* (Nouvelles données relatives au grand vallum de terre de Dobroudja), dans Peuce, IV, Tulcea, 1973—1975, p. 199—209. Cf. Petre Diaconu, *Cîteva consideraţii în legătură cu valurile din Dobrogea* (Quelques problèmes ayant trait aux „vallums" de terre de la Dobroudja), dans Pontica, Constanţa, 1972, p. 376.

cerne, nous pensons que le khanat de Pliska l'avait édifiée, pour se protéger des éventuelles incursions parties du Nord de la Dobroudja byzantine.

Pendant le règne du tzar Siméon, c'est à dire le fin du IXe siècle et début du Xe siècle, les bouches du Danube ne changèrent pas de main à ce qu'il semble, restant toujours sous le controle de l'Empire. Notons la présence de la flotte byzantine dans la région du Delta au cours de la dernière décennie du IXe siècle ; elle y assure la traversée du fleuve par le Magyars, alliés des Byzantins, qui se préparaient à envahir les territoires bulgares. À en juger d'après les sources littéraires, ces territoires bulgares s'étendaient à partir de Dorostolon vers l'Ouest. Si telle était la situation du temps de Siméon, il n'y a pas de raison qu'elle ait changé dans l'intervalle allant de la mort du tzar Siméon et jusqu'à l'avènement de Jean Tzimiskès, donc le Nord de la Dobroudja devait se trouver toujours entre les mains des Byzantins. D'autre part, la célèbre inscription de Mircea Vodă, datée de l'an 934, mentionne les Grecs aussi Nous inclinons à y voir les Grecs du Nord de la Dobroudja et, dans ce cas-la, l'inscription aurait été posée lors de l'invasion petchénègue de 943 [10], invasion des suites de laquelle eurent à pâtir les Grecs du Nord de la Doubroudja.

Ce serait la les grandes lignes du paysage politique de la Dobroudja dans l'intervalle des VIIe—Xe siècles, ou, pour etre plus précis, jusqu'en 971, moment ou cette province réintègre l'administration byzantine, dans sa forme classique.

Il s'ensuit donc que l'ex-province Scythia Minor était restée aux VIIe—Xe siècle sous le controle byzantin plutôt que celui des Bulgares. Les documents archéologiques et numismatiques le confirment [11]. Naturellement, il est difficile de preciser comment, par quels moyens, ce controle a pu s'y exercer, car il est hors de doute qu'à cette époque il n'y avait plus de forteresses puissantes allignées le long du Danube. L'armée organisée suivant un schéma classique n'existait plus au VIIe—Xe siècles. Le plus vraisemblable serait que cette autorité se soit exercée par l'intermédiare de la flotte, s'appuyant sur des populations clientelaires vivant au Nord des bouches du Danube et dans l'espace nord-pontique. De toute évidence, aucune flotte byzantine n'aurait pu résister dans la région du Delta sans avoir des points d'appui sur toute la longueur du littoral ouest-pontique, depuis Constantinople jusqu'a Istros. De telles bases navales ont pu exister dans des centres come Mangalia (Callatis), par exemple. C'est aux fouilles archéologiques de les découvrir et d'en mesurer si possible l'envergure. Bien que, comme de juste, la domination byzantine en Dobroudja et aux bouches du Danube suppose l'existence d'une population autochtone dans ces régions, les sources littéraires sont muettes a ce sujet. Il est à présumer que des Grecs, des Slaves, voire des Goths aient vécu par la. Rappelons en ce sens le témoignage du fameaux moine bavarois, Walahfried Strabo, qui

[10] Michaelis Glycae, Annales (ed. Imm. Bekkerus), Bonn, 1836, p. 584.
[11] Cf. I. Barnea, *op. cit.*, p. 31—69.

nous dit que vers le milieu du IXe siècle il y avait encore des Goths en Dobroudja. Nous avons déja eu l'occasin de traiter ce sujet [12], c'est pourquoi nous n'y reviendrons pas maintenat [13].

De toute façon, la population majoritaire de la Dobroudja au VIIe—Xe siècles était une population proto-roumaine. Nous fondons cette affirmation sur le fait que sa culture matérielle, typique pour cette époque et connue sous le nom de Dridu, est de tradition certainement romano-provinciale. Les habitations, la céramique, les outils et les parures mis au jour dans les agglomérations de type Dridu sont l'écho, indéniable bien que tardif, de la civilisation romaine. En fin, ces témoignages sont corroborés par une toponymie d'origine romaine, conservée jusqu'a nos jours.

[12] Walafridi Strabi Fuldensis monachi *De ecclesiasticum rerum exordiis et incrementis liber unus*, ed. Migne, P.L. vol. CXIV, 1879, col. 919—966 (voir aussi Fontes Historiae Daco-Romanae, II, Bucarest, 1970, p. 640—641).

[13] Petre Diaconu et P.S. Năsturel, *Quelques observations sur le complexe archéologique de Murfatlar (Basarabi)*, dans Dacia, N.S., XIII, 1969, p. 448—451.

UNELE CONSIDERAȚII ASUPRA CIRCULAȚIEI MONETARE ÎN DOBROGEA ÎN PERIOADA 969—1092

G. CUSTUREA și N. S. ANDRONESCU

În anii din urmă, materialul numismatic descoperit în Dobrogea a făcut obiectul a numeroase lucrări de specialitate. Pentru perioada cuprinsă între secolele V—VII, ca și pentru secolul al XII-lea, există ample sinteze [1].

Descoperirile monetare din Dobrogea din intervalul de timp dintre reforma monetară a lui Ioan Tzimiskes și aceea a lui Alexius I Comnenul, deși tratate în unele lucrări [2], nu au fost încă sintetizate. Din materialul publicat [3], vom încerca să desprindem cîteva concluzii pe baza analizei statistice [4]. Pentru o imagine cît mai veridică asupra perioadei studiate, vom analiza în paralel descoperirile din Dobrogea și de la Păcuiul lui Soare [5], iar pentru comparația cu realitatea economică din Imperiul Bizantin folosim descoperirile monetare de la Atena [6], care

---

[1] Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 377 ,396 ; Ernest Oberländer-Târnoveanu, Dacia, NS, 23, 1979, p. 265—274.

[2] Al. Popeea, Peuce, 4, 1975, p. 175—198 ; Al. Popeea, V. H. Bauman, Peuce, 6, 1977, p. 207—226.

[3] I. Barnea, O. Iliescu, C. Nicolescu, *Cultura bizantină în România*, 1971, p. 185—186, C. Chiriac, O. Bounegru, Peuce, 4, 1975, p. 102 ; O. Iliescu, SCN, 2, 1958, p. 447—462 ; B. Mitrea, BSNR, 1973—1975, p. 313—326 ; idem, Dacia NS, 5, 1961, p. 591 ; idem, Dacia NS, 7, 1963, p. 597 ; idem, Dacia NS, 10. 1966, p. 412 ; 11, 1967, p. 389 ; 12, 1968, p. 459 ; 15, 1971, p. 412 ; E. Oberländer-Târnoveanu, Peuce 8, 1980, p. 248—280 ; p. 451—458 ; p. 499—514 ; R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, Pontica, 5, 1972, p. 478 ; 7, 1974, p. 412 ; 8, 1975, p. 443 ; Gh. Poenaru Bordea, Al. Popeea, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 219—220 ; Gh. Poenaru Bordea, SCN, 4, 1968, p. 400 și 401, Al. Popeea, BSNR, 1973—1975, p. 119—122. În calcul au fost luate în considerație și 83 piese descoperite în anii 1977—1980. care se află în colecțiile muzeului din Constanța.

[4] R. Ocheșeanu, *Monedele descoperite la Tropaeum Traiani* (mss. 1975) introduce această metodă pentru monedele bizantine din secolele VI—VII.

[5] B. Mitrea, în vol. *Păcuiul lui Soare*, 1, 1972, p. 181—212.

[6] M. Thompson, *The Athenian Agora II Coins from the Roman through the Venetian period*, Princeton, New Jersey, 1954.

considerăm că reflectă destul de fidel variaţiile socio-economice ale capitalei. Fiecare domnie constituie o perioadă aparte, fiind numerotate cronologic; domeniul de studiu cuprinde astfel zece perioade, fapt ce permite folosirea analizei statistice. Din punct de vedere statistic aceste perioade formează serii cronologice [7].

Materialul numismatic a fost prelucrat şi concentrat în tabelele 1—3.

În graficele întocmite, perioadele au fost marcate prin intervale egale întrucît se studiază variaţia sistemului socio-economic, iar valorile în cadrul perioadei reprezintă media comportamentală a acesteia. În graficul 1 am reprezentat numărul de monede descoperite în Dobrogea, Atena şi la Păcuiul lui Soare pentru toate cele 10 perioade. În cazul Dobrogei şi al aşezării Păcuiul lui Soare trebuie avut în vedere că există un anumit număr de monede, penetrate sub forma soldelor pentru plata garnizoanelor, dar care participă la schimburile marfă—bani.

Pentru analiză folosim graficele frecvenţelor relative (2) şi a indicilor monedă/an domnie (3) coroborate cu variaţia densităţii absolute cu baza în lanţ (coloana 8 din tabelele 1—3). Graficul frecvenţelor relative redă ponderea numărului de monede emise într-o anumită perioadă, faţă de totalul numerar monedă emisă în intervalul studiat. Folosim ca ipoteză de lucru că această pondere este apropiată de ponderea reală [8]. Orice descoperire ulterioară de monede va modifica graficul frecvenţelor absolute (1), dar graficul frecvenţelor relative (2) va suporta modificări puţin semnificative, ceea ce îndeplineşte condiţia de reprezentativitate. Graficul 2 reflectă situaţia de la sfîrşitul fiecărei perioade pentru că este vorba de suma monedelor emise (penetrate) în timpul unei perioade, în timp ce graficul 3 reprezintă media anuală comportamentală a subsistemului economic. În vederea analizei comportamentului mediu anual folosim indicele monedă/an domnie, ceea ce reprezintă pentru cele trei subsisteme economice viteză medie de penetraţie monetară. În circulaţia monetară reală, fiind vorba de monedă cu valoare intrinsecă, coexistă atît numerarul emis în perioada respectivă cît şi cel rămas pe piaţă din emisiunile anterioare [9]. În acest sens vîrfurile reale ale graficului 1 vor fi modificate în sensul creşterii valorilor absolute.

Moneda avînd valoare intrinsecă, coeficientul de transfer monetar de la o perioadă la alta îl considerăm apropiat de 1, indiferent dacă mo-

---

[7] M. Biji, E. Biji, *Statistică teoretică*, 1979, p. 65.

[8] În lucrare folosim observarea selectivă, cuprinzînd numai o parte din unităţile monetare emise. Înregistrarea nu poate reproduce identic seria de distribuţie a variabilei monedă emisă. Repetînd selecţia (noi descoperiri monetare pentru aceeaşi perioadă, în acelaşi loc) fiecare eşantion va fi caracterizat printr-o anumită serie de distribuţie care se va deosebi într-o măsură mai mică sau mai mare de caracteristica monedei total emise şi circulate. Cf. M. Biji, E. Biji, op. cit., p. 178.

[9] Ca un indiciu al monedei aflate în circulaţie pe piaţă la un moment dat pot fi considerate unele tezaure monetare.

neda anterioară este preluată fără modificări, retopită și emisă din nou sau surfrapată. Aplicarea datelor din coloana 8 în analiza statistică se află în strînsă legătură cu graficul 3, arătînd viteza de penetrație monetară într-o anumită perioadă față de perioada anterioară.

În perioada I, ca urmare a luptelor purtate de Ioan Tzimiskes, Dobrogea reintră în granițele Imperiului Bizantin [10], fapt ce explică viteza mică de penetrație a monedei bizantine în noua provincie.

Perioada II se caracterizează printr-o creștere masivă a penetrației monetare datorită stabilității economice și politice a Imperiului sub domnia lui Vasile II. Creșterea densității absolute în Dobrogea și Atena de 482,85%, respectiv 255,76% față de prima perioadă, ca și creșterile din

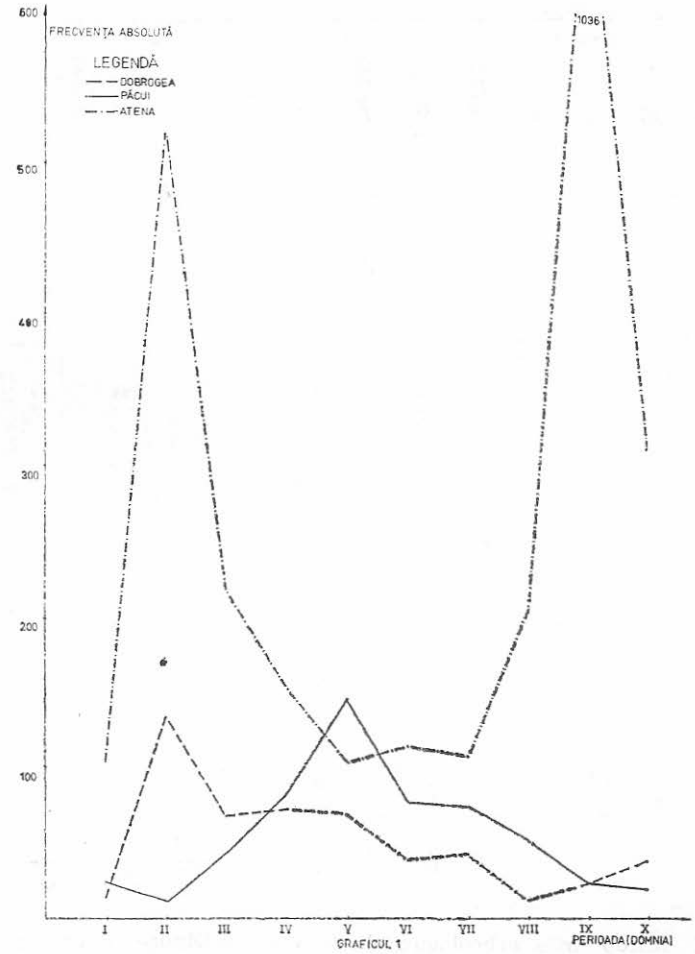

GRAFICUL 1

[10] Asupra împrejurărilor reintegrării Dobrogei în granițele Imperiului Bizantin, vezi I. Barnea, St. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, 3, 1971, p. 71—97.

perioada III, la care participă şi Păcuiul lui Soare, sînt consecinţa stabilităţii social-politice şi a unei economii dinamice. Se remarcă o viteză de penetraţie monetară aproape dublă în cazul Dobrogei faţă de Atena, rezultat al deschiderii subsistemului economic al provinciei spre schimbul de mărfuri cu imperiul. Descoperirile arheologice vin să întărească această afirmaţie prin constatarea unei producţii locale de bunuri pentru piaţă [11]. Scăderea înregistrată la Păcuiul lui Soare se datorează întreruperii temporare a vieţuirii în aşezarea de aici [12].

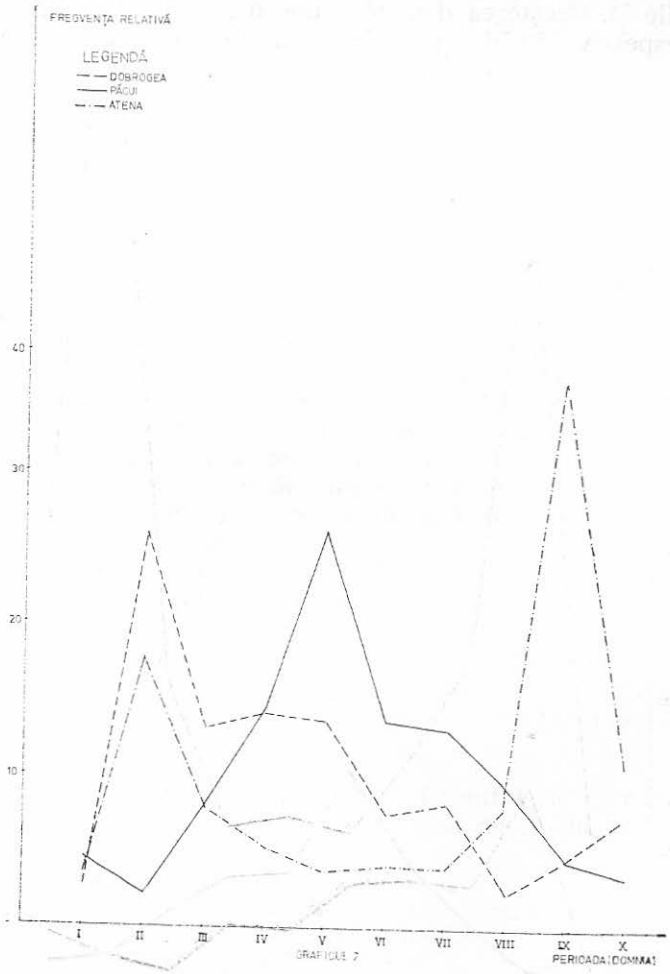

GRAFICUL 7

[11] Vezi descoperirile arheologice de la Garvăn-Dinogeţia, cf. Gh. Ştefan, I. Barnea, E. Comşa, M. Comşa, *Dinogeţia*, 1, p. 69 ; Capidava, cf. Gr. Florescu, R. Florescu, *Capidava*, p. 232 ; Păcuiul lui Soare, Cf. P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare*, 1, 1972, p. 179.

[12] P. Diaconu, D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 53.

TABELUL 1

DOBROGEA

Perioada	Interval		Nr. monede	Frecvența relativă %	Densitate absolută	Indici de dinamică %		
						cu bază fixă	cu bază în lanț	
i		k i	f a i	$f r i = \frac{fi}{\Sigma fi}$	$\rho a = \frac{fai}{ki}$	$Ii/I_1 = \frac{\rho a\ i}{\rho_1}$	$Ii/i-1 = \frac{\rho a\ i}{\rho a\ i-1}$	$I'i/i-1 = \frac{fai}{fai-1}$
1	2	3	4	5	6	7	8	9
I	969— 989	20	14	2,75	0,70	100	—	—
II	989—1028	39	132	25,98	3,38	482,85	482,85	942,85
III	1028—1034	6	67	13,18	11,16	1594,28	330,17	50,75
IV	1034—1041	7	72	14,17	10,28	1468,85	92,11	107,46
V	1042—1055	13	69	13,58	5,30	757,14	51,55	95,83
VI	1059—1067	8	39	7,67	4,87	695,71	91,88	56,52
VII	1067—1071	4	42	8,26	10,50	1500	215,60	107,69
VIII	1071—1078	7	12	2,36	1,71	244,28	16,28	28,57
IX	1078—1081	3	23	4,52	7,66	1094,28	447,95	191,66
X	1081—1092	11	38	7,48	3,45	492,85	45,03	165,21
TOTAL MONEDE			508	100%				

TABELUL 2

PACUIUL LUI SOARE I

Perioada	Interval		Nr. monede	Frecvența relativă %	Densitate absolută	Indici de dinamică %		
						cu bază fixă	cu bază în lanț	
i		k i	f a i	$f r i = \frac{fi}{\Sigma fi}$	$\rho a = \frac{fai}{ki}$	$Ii/I_1 = \frac{\rho a\ i}{\rho_1}$	$Ii/i-1 = \frac{\rho a\ i}{\rho a\ i-1}$	$I'i/i-1 = \frac{fai}{fai-1}$
1	2	3	4	5	6	7	8	9
I	969— 989	20	24	4,36	1,2	100	—	—
II	989—1028	39	12	2,17	0,30	25	25	50
III	1028—1034	6	45	8,16	7,5	625	2500	375
IV	1034—1041	7	81	14,70	11,57	964,16	154,26	180
V	1042—1055	13	145	26,31	11,15	929,16	96,36	178,01
VI	1059—1067	8	76	13,79	9,5	791,66	85,20	52,41
VII	1067—1071	4	73	13,24	18,25	1520,83	192,10	96,05
VIII	1071—1078	7	52	9,43	7,42	618,33	40,65	71,23
IX	1078—1081	3	24	4,35	8	666,66	107,81	46,15
X	1081—1092	11	19	3,44	1,72	143,33	21,50	79,16
TOTAL MONEDE			551	100%				

TABELUL 3

ATENA

Perioada	Interval		Nr. monede	Frecvența relativă %	Densitatea absolută	Indici de dinamică %		
						cu bază fixă	cu bază în lanț	
i		ki	fai	$fri = \frac{fi}{\Sigma fi}$	$\rho a = \frac{fai}{ki}$	$Ii/I_1 = \frac{\rho a\ i}{\rho_1}$	$Ii/i-1 = \frac{\rho a\ i}{\rho a\ i-1}$	$I'i/i-1 = \frac{fai}{fa\ i-1}$
1	2	3	4	5	6	7	8	9
I	969— 989	20	104	3,58	5,20	100	—	—
II	989—1028	39	519	17,89	13,30	255,76	255,76	499,03
III	1028—1034	6	218	7,51	36,33	698,65	273,15	42,00
IV	1034—1041	7	154	5,31	22	423,07	60,55	70,67
V	1042—1055	13	104	3,58	8	153,84	36,36	67,53
VI	1059—1067	8	115	3,96	14,37	276,34	179,62	110,57
VII	1067—1071	4	108	3,72	27	519,23	187,89	93,91
VIII	1071—1078	7	229	7,89	32,71	629,03	121,14	212,03
IX	1078—1081	3	1036	35,72	345	6634,61	1054,72	452,40
X	1081—1092	11	313	10,79	28,45	547,11	8,24	30,21
TOTAL MONEDE			2900	100%				

Pentru Dobrogea şi Atena perioada III reprezintă primul maxim al vitezei de penetraţie din intervalul studiat, cu creşteri de 330,17%, respectiv 273,15% faţă de perioada precedentă. Remarcăm puternica revenire la o viaţă economică înfloritoare în aşezarea de la Păcuiul lui Soare, reflectată de indicele de creştere a densităţii absolute cu baza în lanţ, în valoare de 2.500%. Creşterea vitezei de penetraţie monetară (graficul 3) îşi poate avea explicaţia în abrogarea de către Roman III Argyros a impozitului allelengyon, mărind în compensaţie soldele ostaşilor de la graniţa dunăreană [13].

Perioada IV indică o scădere a monedei penetrate la 60,55% în cazul Atenei, iar pentru Dobrogea o scădere puţin semnificativă (7,89%). Aceste scăderi le punem pe seama invaziilor pecenege, care se intensifică în timpul domniei lui Mihail IV Paphlagonianul. La Păcuiul lui Soare se înregistrează o creştere de 154,26% datorită faptului că aşezarea este ocolită de invazia din 1036 [14] şi a aportului demografic din aşezarea de la Dervent [15].

Perioada domniei lui Constantin al IX-lea Monomahul constituie un interval de scădere a indicilor în subsistemele analizate cu deosebirea că la Păcuiul lui Soare această scădere este nesemnificativă (3,64%), ceea ce arată că în aşezarea de aici este vorba de o economie dinamică ce duce la acumularea de monedă (graficele 1, 2, 5).

Perioada VI, respectiv domnia lui Constantin X Ducas, înregistrează scăderi ale vitezei de penetraţie în Dobrogea şi la Păcuiul lui Soare determinate şi de invazia uzilor din 1064 [16]. Starea de nesiguranţă creată de această invazie este reflectată şi de ascunderea unor tezaure monetare în Dobrogea [17].

Perioada VII se caracterizează printr-o penetraţie monetară dublă (coloana *8*), penetraţie din care nu se poate sesiza cu exactitate, în stadiul actual al cercetării, ponderea ce o deţin monedele turnate [18], aspect valabil şi pentru perioadele VIII şi IX.

În timpul domniei lui Mihail VII Ducas în Dobrogea şi la Păcuiul lui Soare, datorită răscolei condusă de vestarhul Nestor [19], se constată o scădere a penetraţiei monedei, ajungînd la 16,28%, respectiv 40,65% în timp ce la Atena se observă o creştere a penetraţiei.

Perioada IX reprezintă pentru Atena un caz de excepţie prin valoarea deosebită a indicelui frecvenţei absolute (graficul 1). Din compararea materialului descoperit în regiuni diferite ale Imperiului Bizantin se constată că emisiunile semnate ale lui Nicefor III Botaniates deţin la Atena şi Corint o pondere însemnată faţă de totalul monedelor atribuite

[13] P. Diaconu, *Les Petchénègues aux Bas-Danube*, 1970, p. 42—43, nota 112.
[14] Ibidem, p. 49.
[15] Ibidem, p. 49 ; vezi şi DID 3, p. 124.
[16] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 79.
[17] La Dinogeţia s-a găsit un tezaur ascuns cu acest prilej, cf. *Dinogeţia*, p. 379. La Păcuiul lui Soare a fost descoperit în anul 1973 un mic depozit monetar ascuns cu aceeaşi ocazie, cf. P. Diaconu, Muz. Naţ., 3, 1976, p. 235—240.
[18] I. Iordanov, Numizmatika, 2, 1980, p 9.
[19] M. Attaliates, *Historia*, FHD, 3, p. 73—75.

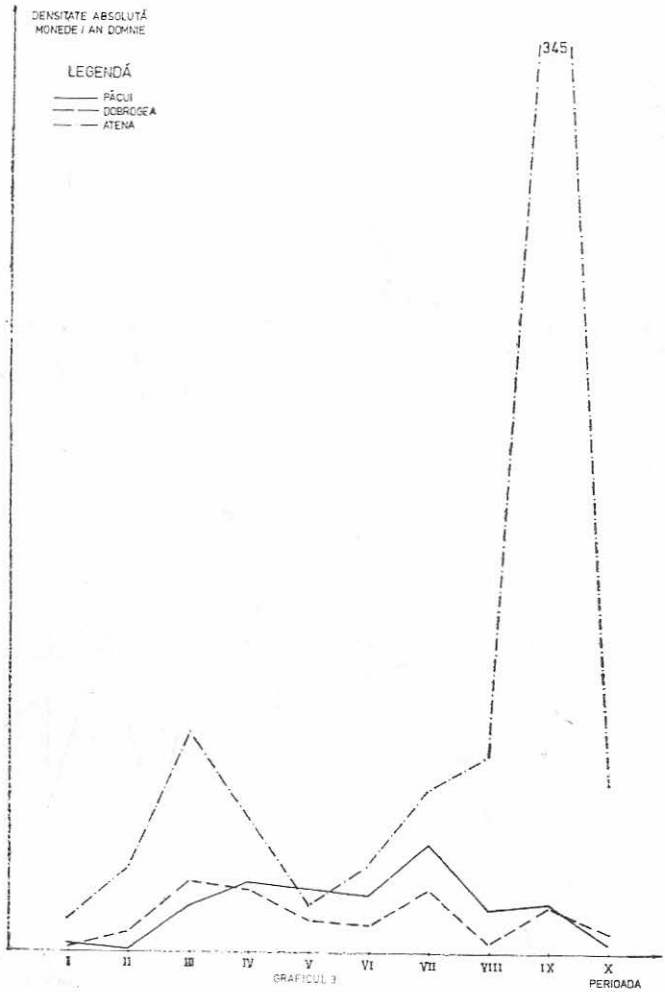

GRAFICUL 3

acestei domnii [20]. Absența din descoperirile din Dobrogea și de la Păcuiul lui Soare a monedelor semnate emise de Nicefor III duce la concluzia existenței în Grecia, provincie pe care se sprijină în lupta dinastică, a unei monetării locale emitentă a acestui tip monetar [21]. Dobrogea înregistrează o penetrație monetară intensă (447,95%), rezultat al unei perioade lipsite de evenimente locale. La Păcuiul lui Soare se observă o situație staționară pe planul schimburilor marfă—bani.

[20] Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, III, 2, p. 642, tabelul 23.

[21] *Ibidem*, p. 642.

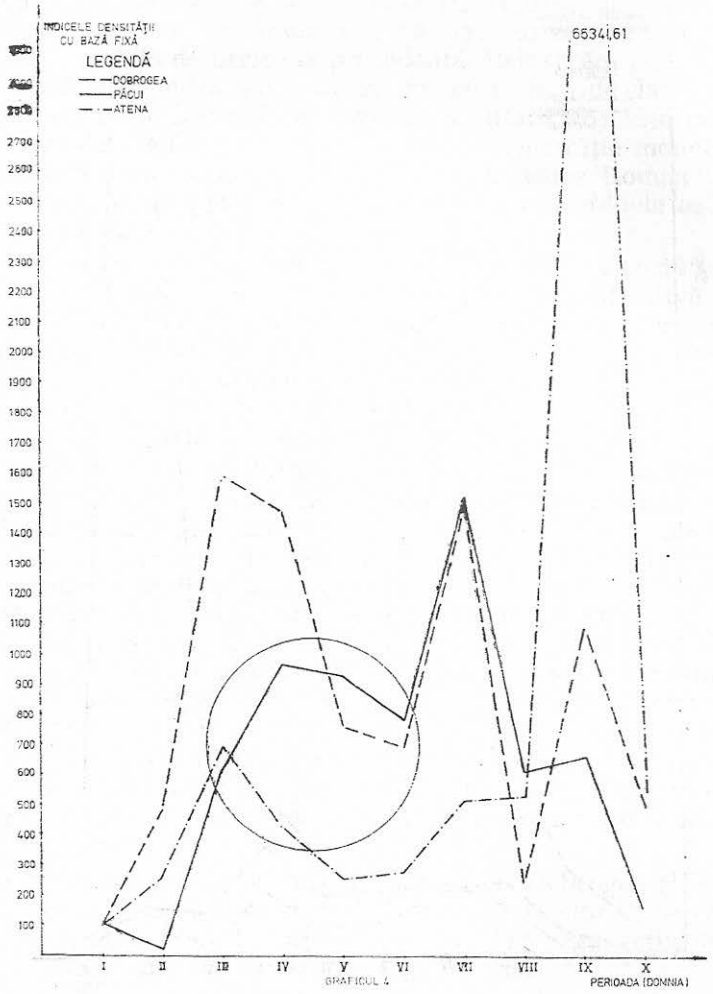

GRAFICUL 4

În perioada X cuprinzînd domnia lui Alexius I Comnen pînă la reforma monetară din 1092 [22], se constată o viteză de penetraţie redusă în toate subsistemele analizate, reflex al crizei politico-economice pe care o traversează Imperiul Bizantin. Pentru Dobrogea înregistrăm în schimb o creştere a numărului de monede faţă de perioada IX (graficul 1). La Păcuiul lui Soare din analiza graficelor 1, 2 şi 3 se remarcă scăderea numărului de monede, dar graficul 5 arată creşterea masei monetare aflate în circulaţie, fapt ce ne îndreptăţeşte să afirmăm că este vorba de o acumulare de masă monetară, ceea ce înseamnă o producţie de

[22] **Asupra reformei monetare a** lui Alexius I vezi M. F. Hendy, Dumbarton Oaks Studies, 12, 1969, p. 14—50.

mărfuri date pe piața externă, mai mare decît în perioada anterioară, deci o creștere și nu o scădere cum ar fi părut în lumina graficelor 1, 2, 3.

* * *

Pentru studierea circulației monetare de-a lungul întregului interval am folosit indicii de variație ai densității absolute cu baza fixă, perioada I reprezentînd 100%. Variația acestor indici este reprezentată în graficul 4. Pe baza sistemului de tabele, s-a calculat abaterea standard după următoarea formulă [23]. $\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{n} (x_i - \bar{x})^2}{n}}$ ce va fi folosită în studierea coeficientului de variației a cărui formulă este $V = \frac{\sigma}{\bar{X}} \cdot 100$ în care $\bar{X} = \frac{\sum_{i=1}^{n} x_i}{n}$ [24].

$$\bar{X}_1 = \frac{59{,}01}{10} = 5{,}901$$

$$\sigma_1 = \sqrt{\frac{27{,}05+6{,}35+27{,}65+19{,}17+0{,}36+1{,}06+21{,}15+17{,}56+3{,}09+6}{10}} =$$

$$= \sqrt{\frac{129{,}44}{10}} = 3{,}59$$

$$V_1 = \frac{3{,}59}{5{,}901} \cdot 100 = 60{,}83\,\%$$

$$\bar{X}_2 = \frac{76{,}61}{10} = 7{,}661$$

$$\sigma_2 = \sqrt{\frac{41{,}74+54{,}18+0{,}02+15{,}28+12{,}17+3{,}38+112{,}12+0{,}55+0{,}11+35{,}29}{10}} =$$

$$= \sqrt{\frac{274{,}84}{10}} = 5{,}23$$

$$V_2 = \frac{5{,}23}{7{,}661} \cdot 100 = 68{,}36\,\%.$$

$$\bar{X}_3 = \frac{532{,}56}{10} = 53{,}236$$

[23] M. Biji, E. Biji, *op. cit.*, p. 138.
[24] *Ibidem*, p. 103.

$$\sigma_3 = \sqrt{\frac{2307,45+1594,88+275,81+975,68+2046,29+1510,56+688,32+}{10}}$$

$$\frac{+421,31+85126,23+614,34}{10} = \sqrt{\frac{95570,9}{10}} = 97,76$$

$$V_3 = \frac{97,76}{53,236} \cdot 100 = 183,63\%$$

După cum rezultă din calcule, coeficienţii de variaţie au valori mari, ceea ce impune, conform analizei statistice, studierea pe grupe a fenomentului circulaţiei monetare [25].

Din analiza variaţiei caracteristicii graficului 4 se observă că perioadele I, II, III exprimă tendinţe de dezvoltare asemănătoare, ceea ce înseamnă strînse legături economice între imperiu şi provincia danubiană. Evenimente locale îşi pun amprenta, după cum am amintit deja, asupra variaţiei caracteristicii Păcuiului lui Soare în perioada II. De remarcat că Dobrogea şi Atena au configuraţia graficului asemănătoare în perioadele I—V, tocmai ca rezultat al integrării acestei provincii în viaţa social-economică şi politică a Imperiului Bizantin.

La Păcuiul lui Soare, în perioadele III—IV, putem afirma existenţa unui subsistem economic quasiautonom. Pentru aşezarea de pe ostrov, perioadele IV—VIII, reprezintă o deschidere a schimburilor economice cu Paristrion-ul. Zona delimitată din graficul 4 evidenţiază stabilitatea mai mare a subsistemului socio-economic al aşezării Păcuiul lui Soare faţă de restul provinciei, fapt dovedit şi de descoperirile arheologice din aşezare, care probează o producţie locală de mărfuri [26].

Perioada VII reprezintă pentru Dobrogea o epocă cu o economie de schimb înfloritoare la acelaşi nivel cu perioada III. Creşterea lentă a caracteristicii graficului Atenei ne îndeamnă a afirma existenţa unei economii provinciale prospere [27].

Perioada VIII se caracterizează printr-o scădere masivă a penetraţiei monedelor emise în timpul lui Mihail VII Ducas, datorită evenimentelor locale, în timp ce la Atena întîlnim o stabilitate a schimburilor faţă de perioada precedentă.

Emisiunea masivă a monedelor semnate, ale lui Nicefor III Botaniates determină în perioada IX vîrful proeminent din graficul Atetei, în timp ce în Dobrogea se observă o creştere a penetraţiei monetare pe care o punem pe seama revenirii la o viaţă economică lipsită de tulburări. Păcuiul lui Soare se izolează încercînd să ocolească oscilaţiile subsistemelor economice exterioare.

Perioada X înregistrează în toate cazurile scăderi ale schimburilor marfă-bani.

---

[25] *Ibidem*, p. 140.

[26] P. Diaconu, D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 178—179.

[27] P. Diaconu, Actes du XVe Congrès international d'études byzantines, 1980, Athènes, p. 99.

Din analiza globală a graficului 4 rezultă puternice interacțiuni economice între subsistemele Dobrogei și Păcuiul lui Soare pe de o parte, și subsistemul Atenei, reprezentînd Imperiul, pe de altă parte. Remarcăm că panta graficului Dobrogei este asemănătoare cu aceea a Atenei, cu excepția segmentelor V—VI și VII—X, ceea ce dovedește încă odată dependența subsistemului de sistem.

Păcuiul lui Soare are strînse interdependențe cu subsistemul provincial — o dovadă în acest sens sînt și coeficienții de variație care au valori apropiate — numai că fiind un complex de sine stătător răspunde pe cît posibil numai momentelor de creștere economică exprimată prin schimburile economice. Aceasta poate însemna o fază incipientă de constituire a unei conștiințe economice. Graficul așezării Păcuiul lui Soare urmează creșterile și se opune scăderilor graficului Dobrogei (perioadele IV, V, VII, VIII, IX).

În intervaul VII—X ies în evidență deosebiri comportamentale economice între subsistemele Dobrogea și Păcuiul lui Soare pe de o parte, si sistemul Imperiului, pe de altă parte, ceea ce denotă cristalizarea unor realități economice locale. Din considerente economice și politice apare necesitatea monedei turnate, care are rolul să mijlocească schimburile locale de mărfuri și să asigure plata soldelor [28]. Pentru aceeași perioadă de timp, izvoarele bizantine menționează existența formațiunilor politice de la Dunărea de jos conduse de Tatos (Chalis), Satza și Seslav [29].

* * *

Cunoscînd valorile masice ale monedelor descoperite la Păcuiul lui Soare, în intervalul studiat, am analizat dependența pe perioade a următoarelor caracteristici statistice :

— număr monede/perioadă
— masă monetară/perioadă
— media unității monetare/perioadă

Datele sînt cuprinse în tabelul 4 [30].

Variația celor trei caracteristici este ilustrată în graficul 5.

Cu toate că unele valori ale graficului sînt mici (I, II, IX, X), considerăm că analiza celor trei caracteristici, pe întreg intervaul, nu va fi semnificativ influențată de descoperirile viitoare.

În cazul în care media unității monetare ar fi aceeași de-a lungul întregului interval, atunci analizele făcute ar fi identice după caracteristica : număr monede și masă monetară.

După cum se observă din tabelul 4, media unității monetare este o variabilă dependentă de perioadă.

---

[28] P. Diaconu, SCIVA, 32, 1981, 3, p. 411.

[29] Ana Comnena, *Alexiada*, în FHD, 3, p. 89.

[30] În calcul nu au fost incluse piesele în stare fragmentară. Acestea există în proporție de 0—5,47% ceea ce permite neglijarea lor. Media unității monetare urmează aproximativ aceeași variație la piesele descrise în Ph. Grierson, *op. cit.*, p. 648—706 ; p. 774—778 ; p. 796—797 ; p. 818—820.

TABELUL 4

Perioada	Nr. monede	Media unităţii monetare	Masa monetară
I	24	8,71	209,04
II	12	12,06	144,77
III	45	8,76	399,3
IV	80	6,95	556,12
V	141	6,63	935,15
VI	74	6,44	477,17
VII	69	4,73	326,52
VIII	52	4,32	224,84
IX	23	3,02	69,63
X	19	5,11	97,19

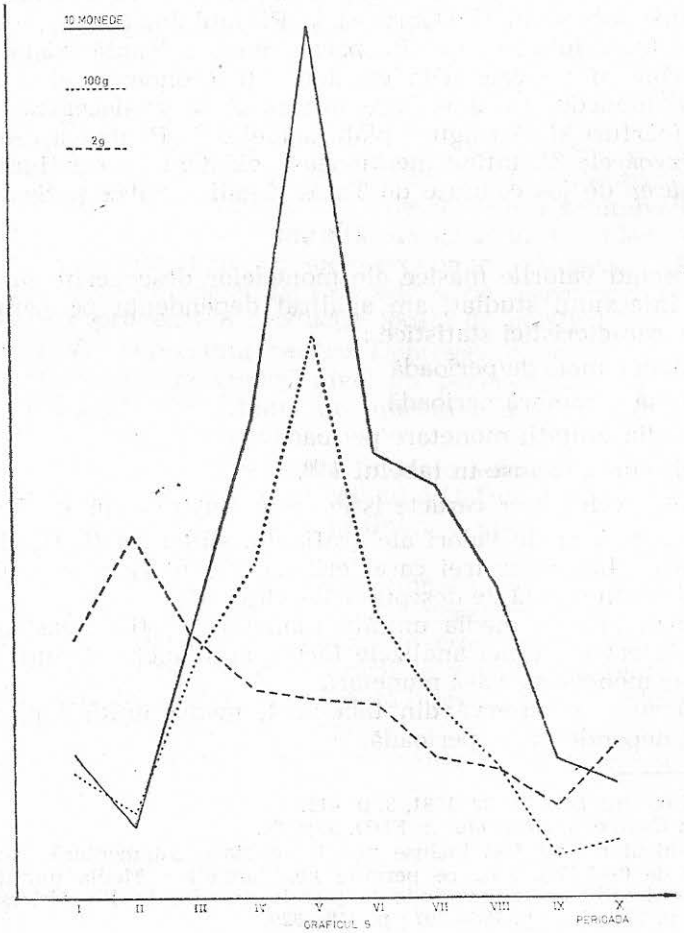

GRAFICUL 5

Calculînd coeficientul de variație a mediei unității monetare $V = \frac{\sigma}{\bar{X}} \cdot 100$, unde $\bar{X} = \frac{66,73}{10} = 6,673$

$$\sigma = \sqrt{\frac{4,1616 + 29,0521 + 4,3681 + 0,0784 + 0,0016 + 0,0529 + 3,7636 + 5,5225 + 13,3225 + 2,4336}{10}} = 2,505$$

$$V = \frac{2,505}{6,673} \cdot 100 = 37,54\%$$

Valoarea coeficientului de variație arată că media mediilor unității monetare este nesemnificativă [31], ceea ce demonstrează politica financiară diferită practicată de la o perioadă la alta.

În contextul analizat atragem atenția (ținînd seama de valoarea intrinsecă a monedei din bronz) că în unele perioade numărul monedelor penetrate poate să scadă, în timp ce masa totală monetară poate crește, așa cum este cazul perioadei X față de IX.

O analiză bazată în exclusivitate pe însumarea descoperirilor monetare poate duce la concluzii eronate.

Publicarea monedelor din colecția Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța [32], a noilor descoperiri monetare de la Păcuiul lui Soare și a loturilor monetare de la Dinogeția [33] și Isaccea [34] vor aduce precizări ipotezelor formulate în lucrare.

SOME CONSIDERATIONS ABOUT THE MONETARY CIRCULATION IN DOBRUDJA BETWEEN 969—1092

Summary

On the basis of the published monetary discoveries from Dobrudja, the authors study by way of statistics the monetary circulation in the province in the above mentioned period.

The discoveries from Athens have been taken into consideration as representing the system of the Byzantine. Empire and those from Păcuiul lui Soare as a social-economic microsystem.

[31] M. Biji, E. Biji, *op. cit.*, p. 140.

[32] În colecția cabinetului numismatic al muzeului constățean se află 348 monede emise în intervalul studiat. Cf. Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 378.

[33] În cursul săpăturilor au fost descoperite circa 700 monede din perioada studiată. Cf. *Dinogeția*, p. 379.

[34] I. Barnea, B. Mitrea, Materiale, 5, 1959, p. 471.

There have been done graphics of the absolute frequency (1), relative frequency (2), of the index coin / year of reign (3) and of the absolute density with a steady basis (4) for all the analysed microsystems.

Studying these graphics one can notice important interactions between the system of the Empire and the provincial microsystem and in the same time between the provincial system and the one of the settlement of Păcuiul lui Soare.

However, for the period between 971 and 1092 there are differences on the monetary circulation between the system of the Empire on one hand and the economic microsystems of Dobrudja and Păcuiul lui Soare on the other hand, a clear evidence of a local economic development.

As an example, the authors mention the existence of the political structures of Tatos (Chalis), Satza and Seslav.

On the basis of the published numismatic material from Păcuiul lui Soare the authors draw up graphic nr 5 which shows an accumulation of coins between 1081—1092 while the numerical analysis shows a diminuation of the monetary units.

This accumulation shows an increase of the exchange goods / money, increase that does not result from the simple analyse of the number of monetary units.

The authors draw the attention to this aspect which can be confirmed when publishing the entire lot of monetary discoveries from Păcuiul lui Soare.

NOTE

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE RECENTE LA RASOVA (jud. Constanța)

M. IRIMIA

În vara anului 1980 au fost efectuate unele lucrări de excavații în zona „Malul Roșu", în vederea amenajării șoselei Cernavodă—Rasova și a supraînălțării digurilor împotriva viiturilor Dunării. Cu acest prilej au fost excavate mari cantități de pământ dintr-un mal înalt, situat în marginea de est a șoselei, la aproximativ 80—100 m spre sud-est de zona cercetată anterior [1]. Deoarece lucrările amintite au afectat un cuptor antic, a fost executată o scurtă săpătură de salvare în vederea cercetării obiectivului apărut [2].

A fost efectuată o casetă orientată nord-sud, cu dimensiunile de 3 × 2,50 m (fig. 1/1). Din punct de vedere stratigrafic (fig. 2/1) s-a constatat că sub solul negru vegetal gros de 15—20 cm, urmează un strat discontinuu negru-cenușiu, gros de 25—35 cm, fără resturi arheologice, care reprezintă probabil solul vegetal antic. Sub acesta se află un strat de pământ galben, gros de 65—70 cm în care s-au descoperit doar cîteva fragmente de vase și de olane romane. Acesta pare să reprezinte fie o nivelare de epocă romană realizată în vederea amenajării orizontale a terenului, care prezintă o pantă foarte accentuată, fie, mai degrabă, un strat de pământ steril dislocat din partea superioară a malului și care, alunecînd, a suprapus cuptorul și materialele arheologice aflate în preajma lui. Urmează un strat cenușiu, gros de 45—55 cm în care s-au

[1] Cunoscută prin descoperirile arheologice anterioare, cf. M. Irimia, Pontica, 7, 1974, p. 75—137 ; cu acel prilej am constatat că așezarea se întinde pe o zonă relativ mare, pe mai multe platouri învecinate, pe o parte și de alta a șoselei Cernavodă—Rasova.

[2] Săpătura de salvare a fost realizată de colegul Traian Cliante, care ne-a pus la dispoziție, cu multă amabilitate, observațiile sale și materialul arheologic recoltat ; îi exprimăm și cu acest prilej întreaga noastră gratitudine.

descoperit materiale ceramice hallstattiene. Din acet ultim nivel pornea și groapa hallstattiană surprinsă în colțul de nord-est al casetei, între adîncimile de 1,85—2,20 m.

CUPTORUL ROMAN (fig. 1/1—2)

Era orientat aproximativ pe direcția nord-vest sud-est. Din vatra focarului, de formă rectangulară, cu fundul alveolat, s-au păstrat parțial numai două laturi, cu dimensiunile de 1,45 m și 1,48 m. Pe vatră a fost descoperit un strat de cenușă și cărbuni cu grosimea de 2—3 cm. Focarul cuptorului a fost realizat prin amenajarea unei gropi rectangulare cu pereții oblici, mai largă la partea superioară, săpată în pămîntul galben, steril. Pereții acestuia aveau înălțimea de 0,96 m pe o latură și 1,17 m pe cealaltă. În interiorul focarului a fost construit pilonul central pentru susținerea grătarului. În secțiunea orizontală avea o formă dreptunghiulară, cu laturile de 46 și 53 cm ; se păstra pe o înălțime de 88 cm. Pilonul central era construit din chirpici de foarte mari dimensiuni (egale cu cele ale pilonului în secțiunea orizontală), groși de 8—10 cm. Atît pereții focarului cît și pilonul au fost acoperiți cu un strat de lut galben gros de 1—2 cm, amestecat cu paie. Focarul și pilonul central întăriți — aproape zgurificați — prin arderi repetate, asigurau o mare rezistență întregii construcții.

Din grătarul cuptorului nu s-a mai păstrat în momentul cercetării nici un fragment care să permită reconstituirea formei sale originale. Ținînd seama de forma focarului, este posibil ca atît grătarul cît și camera de ardere a materialului ceramic să fi fost rectangulare. La partea superioară a celor doi pereți ai focarului s-au păstrat doar orificiile oblice de tiraj, două pe o latură și patru pe cealaltă. Aveau diametrul relativ mare, de circa 20 cm. Nu putem preciza dacă grătarul era străpuns și de alte orificii de tiraj, dar dimensiunile relativ mari ale cuptorului fac plauzibilă această presupunere. Probabil și ceilalți doi pereți ai focarului prezentau la partea superioară orificii oblice de tiraj.

În umplutura focarului au fost descoperite cantități mari de olane, țigle și cărămizi fragmentare, precum și chirpici întregi (cu dimensiunile de 29 × 28 × 8 cm). Este posibil ca o parte din acest material să provină din grătarul prăbușit al cuptorului. Nu putem preciza nici dacă pereții camerei de ardere erau săpați tot în pămîntul steril, întărit ulterior prin arderi repetate, ori dacă erau clădiți din chirpici sau cărămizi. Ținînd seama de adîncimea relativ mare la care a fost surprinsă vatra cuptorului, considerăm mai probabil ca întreaga instalație să fi fost săpată inițial în pămînt, construindu-se ulterior doar pilonul și grătarul.

Nu s-au păstrat elemente ale unui eventual *praefurnium* sau ale gurii de alimentare, ambele fiind situate probabil spre sud-vest.

În zona cuptorului au fost descoperite doar cîteva fragmente ceramice : o toartă fragmentară de amforă, cu secțiunea ovală și două fragmente din corpul altei amfore (fig. 3/11—13 ; inv. 31221. Acestea au pasta cărămizie, fină, moale, cu foarte puțin nisip fin în compoziție ; la

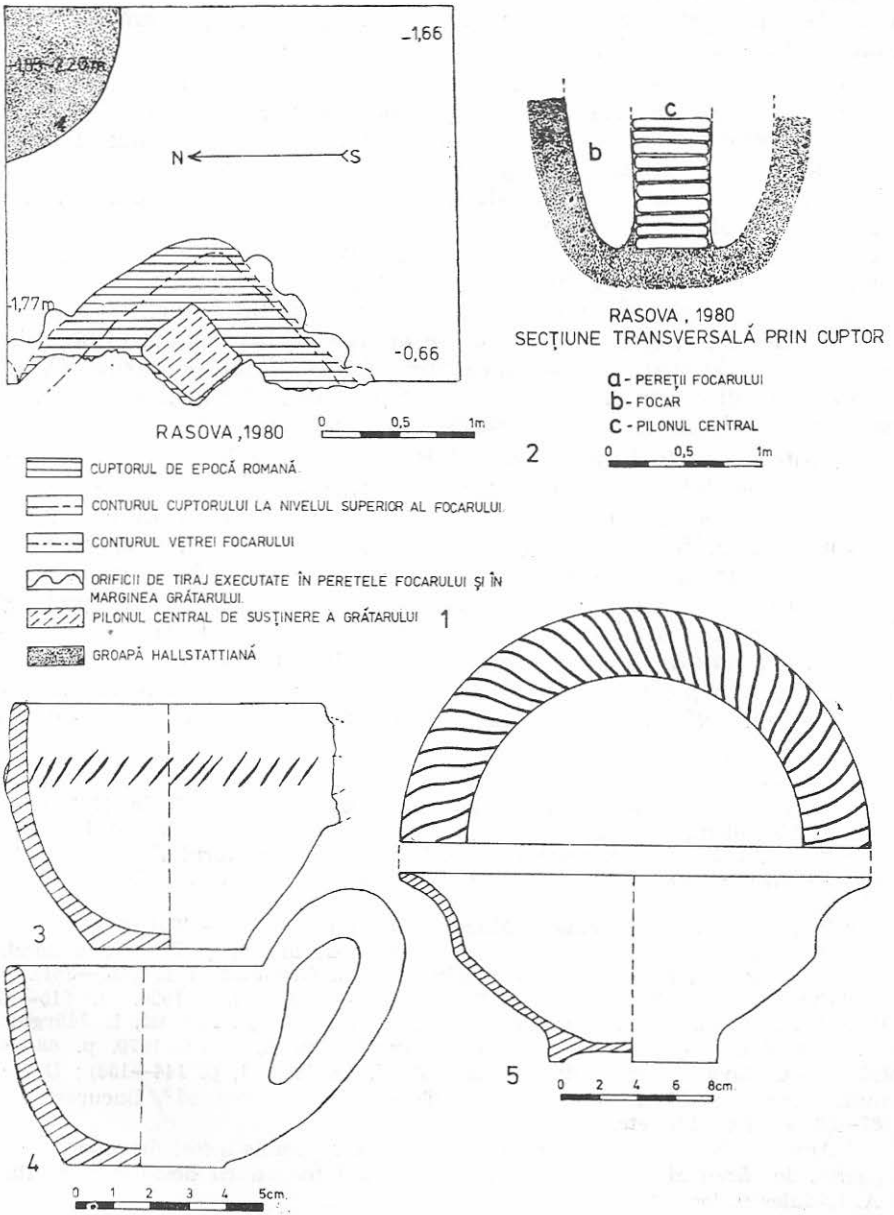

Fig. 1 : (3 : vas miniatural — inv. 31 203 ; 4 ; ceaşcă — inv. 31 204 ; 5 : strachină — inv. 31 206).

exterior sînt de culoare roză-cărămizie. Fragmentele amintite par să aparţină unor exemplare caracteristice secolului II — începutului secolului III e.n., ceea ce ar permite atribuirea instalaţiei amintite, cu o anumită rezervă, aceleiaşi perioade.

Cuptorul de la Rasova—Malul Roşu aparţine unui tip de instalaţii cunoscut în zona Dunării de Jos. Cuptoare oarecum asemănătoare, circulare, cu pilonul central circular sau rectangular în secţiune orizontală, s-au descoperit la Histria, în epoca greacă şi elenistică [3]. Un cuptor asemănător, rectangular, dar cu pilonul central realizat din pămînt cruţat, aparţinînd secolelor V—VI e.n. s-a descoperit la Tomis [4]. Aceluiaşi tip îi poate fi atribuit şi un cuptor dreptunghiular pentru ars bombarde din ceramică, descoperit la Teliţa [5], care avea în focar un pilon central construit din cărămizi, iar în colţuri doi piloni mai mici ; orificiile de tiraj din colţurile şi din centrul camerei de ardere au fost făcute oblic, pentru a ocoli stîlpii de susţinere ai platformei. A fost datat în secolul IV e.n.[6]. Cuptoare cu pilon central de susţinere a grătarului se întîlnesc de asemenea în mai mule centre meşteşugăreşti ale Daciei romane [7].

Cuptorul de la Rasova—Malul Roşu a fost utilizat probabil pentru arderea materialelor de construcţie [8] — cărămizi, ţigle sau olane. Această destinaţie este asigurată de forma rectangulară, dimensiunile relativ mari şi dispunerea orificiilor de tiraj — contraindicată pentru cuptoarele de vase, la care încălzirea grătarului şi a camerei de ardere trebuia realizată uniform, dar acceptabilă în cazul arderii materialelor de construcţie. Ţinînd seama de fapul că asemenea instalaţii specializate pentru arderea ceramicii sau a materialelor de construcţie apar de obicei în grupuri mai mari [9], este posibil ca în viitor să se descopere în zonă şi alte cuptoare, datorită existenţei unei argile de bună calitate şi a apei care putea fi adusă din imediata apropiere, de la Dunăre.

---

[3] M. Coja, Materiale, 6, 1959, p. 284, nr. 3, pl. VI ; idem, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 122, fig. 5 ; idem, Histria, V, 1979, p. 22—27, fig. 4 ; p. 36, tipurile I b şi I c.

[4] A. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetăţii Tomis*, Constanţa, 1965, p. 6—12 şi fig. 2—4 ; idem, Pontice, 2, 1969, p. 340—342 (tipul III).

[5] Informaţie Gavrilă Simion, Muzeul „Delta Dunării" — Tulcea.

[6] Pe baza monedelor descoperite în camera de ardere şi în groapa bombardelor, dintre care una reprezintă o emisiune de la Constantius II (337—361).

[7] Cristeşti (Al. Ferenzi, ACMIT, 1, 1926—1928, Cluj, 1929, j. 215—217 ; D. Popescu, Materiale, 2, 1956, p. 155) ; Micia (Oct. Floca, Şt. Ferenzi, L. Mărghitan, *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1970, p. 68—69) ; Stolniceni-Buridava romană (Gh. I. Petre, SCIV, 19, 1968, 1, p. 144—158) ; Drobeta, Romula, Sucidava, Slăveni, Celei etc. (D. Tudor, *Oltenia romană*[3], Bucureşti, 1968, p. 87—88 şi fig. 18) etc.

[8] Amintim că pe grătarul cuptorului C III de la Tomis a fost descoperit *in situ* un pachet de cărămizi, care a fost pus în legătură tocmai cu destinaţia instalaţiei (cf. A. Rădulescu, *loc. cit.*).

[9] Un asemenea grup, cuprinzînd mai multe cuptoare, a fost semnalat în anul 1980 la aproximativ 6—7 km sud-vest de obiectivul în discuţie, tot în teritoriul localităţii Rasova, punctul „Pescărie" ; cercetări de salvare şi informaţii Traian Cliante.

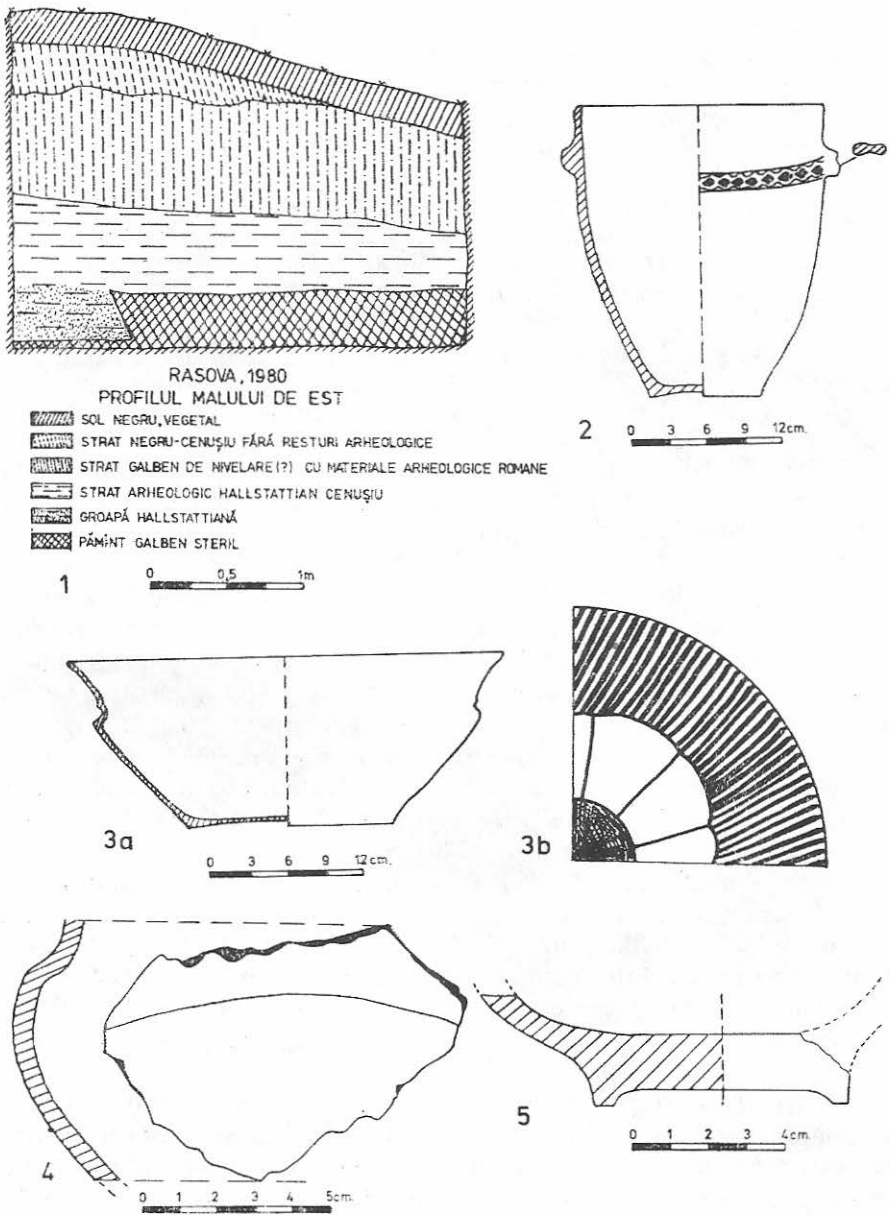

Fig. 2 : (2 : vas-sac — inv. 31 202 ; 3/a : strachină — inv. 31 205 ; 3/b : detaliu ; 4 : fragment de strachină ; 5 : fund de strachină — inv. 31 222).

EPOCA HALLSTATTIANĂ

În nivelul hallstattian, dar mai ales în groapa corespunzătoare lui (fig. 1/1 ; 2/1), au fost descoperite diferite materiale ceramice fragmentare, în cea mai mare parte întregibile, pe care le prezentăm mai jos.

1. *Vas-sac* (fig. 2/2 ; 3/1) cu corpul tronconic, relativ înalt, buza cu marginea rotunjită și fundul plat. Sub buză prezintă un brîu alveolat uniform, adînc și lipit de corp. Brîul este întrerupt de două proeminențe mici, plate, prevăzute frontal cu cîte o adîncitură sub formă de șea. Pastă gălbuie, grosieră, cu cioburi pisate în compoziție și pete cenușii-negre, datorate arderii secundare. Vasul a fost lustruit sumar, pe ambele suprafețe. Dimensiuni [10] : h. — 21,8 cm ; d.g. — 20 cm ; d.f. — 9,5 cm. Inv. 31202.

2. *Vas-sac* miniatural (pahar ?) (fig. 1/3 ; 3/3), cu corpul scund, tronconic, bombat, buza rotunjită și fundul mic, plat. Sub buză prezintă un brîu organic, îngust, cu secțiunea triunghiulară, crestat oblic. Peste brîu, într-o zonă în care acesta era abia schițat, a fost aplicată o mică tortiță. Pastă grosieră, cu cioburi pisate mai mărunt decît la exemplarul anterior și culoarea maronie-gălbuie ; pe unele porțiuni vasul este maroniu-cenușiu sau chiar negru, din cauza arderii secundare. Dimensiuni : h. — 6,6 cm ; D. — 8,3 cm ; d.f. — 4,6 cm. Inv. 31203.

3. *Ceașcă* tronconică (fig. 1/4 ; 3/2) de mici dimensiuni cu buza rotunjită și fundul plat. Toarta supraînălțată, trasă din buza vasului, cu secțiunea rotundă, are punctul inferior de inserție situat puțin mai sus de baza vasului. Pastă cu cioburi pisate și nisip în compoziție. La exterior vasul are o culoare cenușie-gălbuie, cu nuanțe cenușii închise, datorate arderii secundare. Deși aparține, ca și exemplarele anterioare, aceleiași categorii ceramice grosiere, ea a fost lustruită mai îngrijit, fără să prezinte prea multe porozități. Dimensiuni : h. — 5,4 cm (fără toartă) ; D. — 7,5 cm ; d.f. — 4,6 cm. Inv. 31204.

4. *Strachină* (fig. 1/5 ; 3/10) cu corpul tronconic, umărul proeminent sub forma unei muchii ascuțite și buza răsfrîntă, cu marginea rotunjită. Fundul înalt, inelar, profilat. Buza foarte lată a vasului este canelată oblic pe partea interioară, chiar de la linia umărului. Pastă neagră-cărbune la interior și cenușie-maronie la exterior, cu cioburi pisate și nisip fin în compoziție. Dimensiuni : h. — 10,2 cm ; D. — 25,3 cm ; d.f. — 9,5 cm. Inv. 31206.

5. *Strachină* (fig. 2/3 ; 3/9) de foarte mari dimensiuni oarecum asemănătoare exemplarului anterior. Buza înaltă, mai puțin răsfrîntă, lată, este ornamentată cu caneluri transversale, foarte puțin oblice. Fundul plat. Strachina prezintă în interior, din spre fund către buza vasului, 12 nervuri radiale puțin reliefate. Pastă grosieră, cu cioburi pi-

[10] h = înălțimea ; D = diametrul maxim ; d.g. = diametrul gurii ; d.f. = diametrul fundului ;

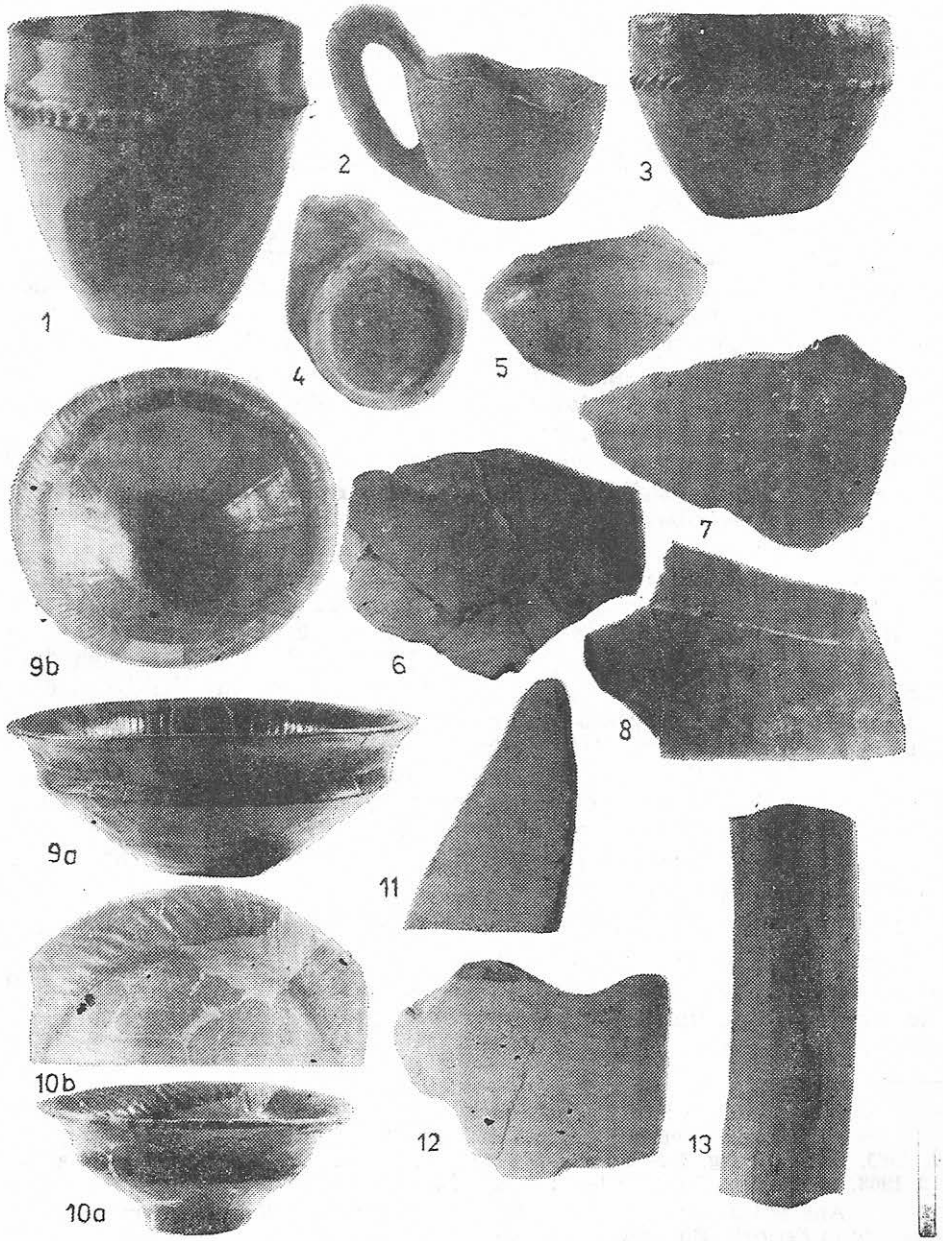

Fig. 3 : (1 : vas-sac ; 2 : ceaşcă ; 3 : vas miniatural ; 4 : fragment de strachină ; 5 : fund de strachină ; 6—8 ; fragmente ceramice — inv. 31 222 ; 9/a : strachină — inv. 31 205 ; 9/b : suprafaţa interioară ; 10/a : strachină — inv. 31 206 ; 10/b : detaliu ; 11—13 : fragmente ceramice romane — inv. 31 221).

sate, nisip fin și mici concrețiuni calcaroase în compoziție. Strachina este lustruită, de culoare neagră pe ambele suprafețe, ceva mai deschisă la exterior. Dimensiuni : h. — 13,3 cm ; D. — 35,7 cm ; d.f. — 11,5 cm. Inv. 31205.

Au mai fost recuperate și alte fragmente de vase : un exemplar grosier, lustruit la exterior și cu ambele fețe maronii (fig. 3/6) ; un fragment de strachină (fig. 2/4 ; 3/5) cu umărul profilat, suprafața exterioară gălbuie-cenușie, lustruită și cea interioară neagră ; un fund de strachină (fig. 2/5 ; 3/4) cu buza inelară, profilată, suprafața exterioară cenușie, lustruită, iar cea interioară de culoare neagră ; două fragmente (fig. 3/7—8) de vase bitronconice, negre, lustruite la exterior și de culoare cenușie-maronie pe suprafața interioară. Inv. 31.222.

Pentru ceramica amintită mai sus întîlnim analogii chiar în descoperirile anterioare de la Malul Roșu. Cercetările au scos la iveală fragmente de străchini asemănătoare, cu buza foarte lată, răsfrîntă, ornamentată cu caneluri transversale [11]. După cum s-a precizat, străchinile de acest tip, descoperite la Rasova—Malu Roșu, sînt asemănătoare ca formă unor exemplare întîlnite în cultura Basarabi." [21] Pentru străchinile de mai sus alte analogii ne conduc spre unele exemplare evazate de tipul I D, descoperite la Ferigele [13], care au decorul întrucîtva asemănător, iar aspectul tipic al pastei este de asemenea negru în interior și brun la exterior. Se apropie mai ales de unele străchini încadrate în primele două grupe de combinații (= faza Ferigele-Sud), care au fost datate recent către 650 î.e.n. și în a doua jumătate a secolului VII î.e.n., considerîndu-se că ele urmează, în timp, orizontului Basarabi-Balta Verde [14]. Într-o anumită măsură străchinile descoperite recent se apropie și de cele de la Piatra Frecăței [15]. Ceașca cu toarta supraînălțată și vasele-sac aparțin aceluiași orizont cultural, iar fragmente de vase asemănătoare s-au descoperit și în săpăturile anterioare.

După cum se cunoaște, sectorul sondat în 1970, 1972—1973 al așezării de la Rasova-Malul Roșu a fost atribuit orizontului cultural Babadag III [16]. Descoperirile recente completează repertoriul ceramicii hallstattiene de la Rasova-Malul Roșu cu cîteva exemplare noi, care ar putea fi atribuite fie Hallstatt-ului mijlociu, respectiv orizontului Babadag III, fie, mai probabil, unui orizont cultural de tip Ferigele-Bîrsești și pe care cîteva descoperiri anterioare îl semnalaseră mai de mult în Dobrogea.

[11] M. Irimia, *op. cit.*, p. 91, 103, 107 și fig. 12/3 ; 22/2, 4, 6, 8.

[12] A. Vulpe, Materiale, 8, 1962, p. 364—365 și fig. 6/1—4 ; idem, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 108 și fig. 1/7—11, 13—15 ; 2 ; 4/3 ; 6/2—4 ; Vl. Dumitrescu, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 220—223 și fig. 25/1—7 ; 26, 27, 28.

[13] Analogii pe care le datorăm lui S. Morintz ; cf. A. Vulpe *Necropola hallstattiană de la Ferigele*, București, 1967, p. 41—44.

[14] A. Vulpe, Dacia, NS, 21, 1977, p. 83—85, 91 și fig. 5/19 ; 6/A2 ; 7/A2, B2 ; 8/1, 3 ; 9/Al, B1 ; 11/Al.

[15] G. Simion, Thraco-dacica, 1, 1976, p. 145 și fig. 1/1—2.

[16] În legătură cu acest orizont cultural, vezi S. Morintz, Dacia, NS, 8, 1964, p. 101 și urm. ; cf. M. Irimia, *op. cit.*, p. 120—124.

NEUERE ARCHÄOLOGISCHE ENTDECKUNGEN IN RASOVA (KREIS KONSTANZA)

Zusammenfassung

Der Autor führt einen Herd aus der römischen Epoche und einige Keramikmaterialien des Hallstatt vor, die 1980 an einem Ufer aufgefunden wurden, und zwar in „Malul Roşu", ungefähr 80—100 m südöstlich von der in den Jahren 1970, 1972—1973 erforschten Zone. (M. Irimia, Pontica, 7, 1974, S. 75—137).

Der fragmentär erhaltene Herd gehört zu einem Typ, der im Brennbereich mit einem Hauptpfeiler versehen war, dem Herdtyp von rechteckiger Form. Bei diesem befand sich der Verbrennungspunkt und Verbrennungsraum in der der unfruchtbaren gelben Erde. Der Hauptpfeiler und das Gitterwerk für die Verbrennung der Gefässe waren aus unterschiedlichen Materialien hergestellt (wahrscheinlich aus ungebrannten grossen Ziegelsteinen). Dieser Herd wurde für die Verbrennung der Baumaterialien benützt und gehört wahrscheinlich zu einer grösseren Gruppe solcher Konstruktionen. Er wird in die Jahrhunderte 2 — Anfang 3 v.u.Z. datiert.

Die Hallstatt-Epoche. Im Hallstratt-Niveau und im dezugehörenden Graben wurden archäologische Materialien aufgefunden, die den vorherigen Funden von Malul Roşu ähnlich sind. Durch ihre Formen sind die Schüsseln einiger Exemplare, die desonders der Basarabi Kultur spezifisch sind, ähnlich, haben aber andere Verzierungen. Die neulichst entdeckte Keramik gehört ebenfalls dem Babadag III-Horizont an.

Die aufgefundenen Schüsseln betreffend, führen andere Analogien zu manchen ausladenden Exemplaren des I D Typs von Ferigele, die zu den ersten zwei Zusammenstellungsgruppen gehören, und zu zwel Gefässen von Piatra Frecăţei. Die neuesten Funde ergänzen die Hallstattkeramik von Rasova-Malul Roşu mit einigen neuen Exemplaren, die dem mittleren Hallstatt und wahrscheinlich auch einem schon früher in der Dobrodscha angezeigten Kulturhorizont vom Ferigele—Bîrseşti Typ zugeschrieben werden können.

CÎTEVA DESCOPERIRI IZOLATE DE LA CALLATIS

O. BOUNEGRU și C. CHIRIAC

În urma unei deplasări efectuate în împrejurimile orașului Mangalia am descoperit cîteva torți ștampilate grecești, precum și o ștampilă tegulară ; toate acestea au fost găsite în mai multe puncte situate în perimetrul necropolei tumulare a cetății Callatis. Cu toate că este vorba de descoperiri fortuite, fără a avea un context arheologic clar, am considerat utilă publicarea lor, fie și numai pentru faptul de a intra în circuitul științific [1].

THASOS

1 Toartă ștampilată păstrată fragmentar (pl. I, 1). Simbolul este reprezentat de o secure cu două tăișuri.

Πουλυάδου

Θασίω[ν]

L = 4,2 ; l = 1,7. Astfel de ștampile apar la Koukos [2] și în agoraua Atenei, dar cu simbol diferit [3]. Datare : 320—200 î.e.n.[4].

2 Toartă ștampilată avînd ca simbol capul Gorgonei (pl. I, 2).

[Θασίων] [Τη]λεφάνης Λυσκλῆς

L = 2,9 ; l = 1,7 Datare : 350—330 î.e.n. (grupa a IV-a) după Vinogradov [5], dacă nu chiar sfîrșitul grupei a III-a (cca. 350 î.e.n.)

---

[1] Mulțumim și pe această cale tov. L. Buzoianu pentru sprijinul pe care ni l-a dat în identificarea ștampilelor.

[2] Y. Garlan, BCH, suppl., V, p. 240, nr. 43.

[3] *The Atenian Agora*, XII, p. 397.

[4] G. Vinogradov, NE, X, 2, 1972, grupa V.

[5] *Ibidem*, p. 49, 61.

SINOPE

1 Toartă ştampilată fragmnetară (pl. I, 3).

ἀστ[υνόμου]
Ἱκεσ[ίου τοῦ]
Βακ[χίου]
Ἀτώτ[ης]

L = 1,8 ; l = 2,8. Astynomul Ἱκεσίος ὁ Βακχίου este întîlnit în Dacia[6] şi pe litoralul vest-pontic, dar împreună cu alţi producători.[7]. Acest astynom apare deci în zona amintită pentru prima oară în asociere cu producătorul Ἀτώτης. Datare : 150—120 (după Gracov) sau 183—150 (după Braşinski).

2 Toartă ştampilată păstrată fragmentar (pl. I, 4). În dreapta este reprezentată ca simbol o tolbă cu săgeţi.

[Ἡρ] ακλείδη[ς]
ἀστυνόμ[ου]
Καλλιτθ[ένου]

L = 4,7 ; l = 2,2. Trei exemplare identice la Callatis[8]. Astynomul Καλλισθένης este comun grupelor IV şi V la Gracov, respectiv perioada 180—150 şi 150—120 î.e.n. Exemplarul nostru aparţine se pare grupei a IV a cronologice.

3 Toartă ştampilată păstrată fragmentar (pl. I, 5). În dreapta se găseşte simbolul, un vas cu două torţi (amforă ?).

[ἀστυ]νόμου
[Ἐστι]αῖου sive [Ἑκατ]αῖου
...λιος

L = 4,3 ; l = 2,7. Ambele nume sînt comune grupelor IV şi V la Gracov, deci 180—150 şi 150—120 î.e.n. sau 220—183 şi 183—150 după Braşinski. După simbol, credem că ştampila aparţine mai degrabă astynomului Ἑστιαῖος[9].

4 Toartă ştampilată păstrată fragmentar (pl. I, 6). În dreapta este plasat simbolul, divinitate feminină sprijinită pe o coloană şi ţinînd în mîna stîngă cornul abundenţei.

---

[6] Astynomul Ἱκεσίου ὁ Βακχίου apare şi în Dacia, la Moigrad ; I. Glodariu, *Relaţiile Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Editura Dacia, Cluj, 1976, p. 196, nr. 66.

[7] La Callatis apare în asociere cu Ἡρακλείδης : M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N.S., XIII, 1969, cat. 557.

[8] *Ibidem*, p. 204, nr. 488—490.

[9] I. B. Braşinski, *Anticinîi gorod*, Moscova, 1963 ; V. A. Vasilenko, S.A., 1971, p. 245—250.

1

2

3

4

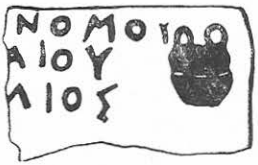

5

6

7

8

9

10

11

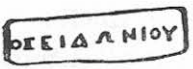

12

13

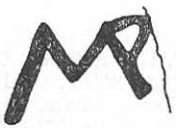

14

Planşa 1 ; 1—2 Thasos ; 3—7 Sinope ; 8—9 Rhodos ; 10 Chersones,; 11 Heraclea ; 13 Knidos ; 14 ştampilă tegulară.

[ἀστυ]νόμου
[Ποσιδεί]ου
[τοὺ Θεα]ρίωνο[ς]

L = 3,8 ; l = 2,4. Numele acestui astynom apare destul de des la Callatis [10], Tomis [11], Histria [12] precum şi la Costineşti [13] şi la Fîntîna Mare [14]. Datare : 150—120 (după Gracov) sau 183—150 (după Braşinski).

5 Toartă ştampilată (pl. I, 7). În dreapta se găseşte simbolul, reprezentat printr-un ciorchine.

'αστυνόμου
Αἰσχίνου
Φιλοκράτης

L = 4,8 ; l = 1,6. Numele astynomului apare foarte frecvent în Dobrogea mai ales la Callatis [15] şi la Histria [16] Datare : 180—150 (după Gracov) sau 220—183 (după Braşinski).

RHODOS

1 Ştampilă circulară slab imprimată (pl. I, 8). În centru se găseşte floarea de rodie.

ἐπὶ ['A]ρίστον[ος] θεσμοφο[ρίου]

Diametrul = 3,6. Numele acestui eponim [17] mai apare în Dobrogea la Histria [18] dar şi la Cetăţeni (jud. Argeş) [19]. Datare : 220—180 î.e.n.

2 Toartă ştampilată păstrată fragmentar (pl. I, 9). Din ştampilă se mai păstrează doar literele E Π. Este de proveniență rodiană, fără a putea face alte precizări.

CHERSONES

1 Toartă ştampilată păstrată fragmentar (pl. I, 10). Legenda este dispusă pe două rînduri. În stînga rîndului de jos se află monograma AP.

Πολυσ [τράτου]
'αστυνόμ[ου]

[10] M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, nr. 571—576 şi 641.
[11] Idem, SCIV, 19, 1968, 1, nr. 27—28.
[12] V. Canarache, *Importul amforelor ştampilate la Istria*, Editura Academiei, Bucureşti, 1957, nr. 323—328.
[13] M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, Dacia, XIII, cat. 1124.
[14] M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 23, nr. 3.
[15] M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, nr. 368.
[16] V. Canarache, *op. cit.*, cat. 216.
[17] R.E., suppl. V, s.v. *Rhodos*, col. 836, nr. 82.
[18] V. Canarache, *op. cit.*, nr. 551.
[19] I. Glodariu, *op. cit.*, p. 185, nr. 16 = D. Tudor, Arh. Mold., V. 1967, p. 54, nr. 21.

Numele acestui astynom, însoţit de monograma AP, este întîlnit la Chersones [20] şi la Callatis [21]. Datare : 250—220 î.e.n.[22].

HERACLEA

1 Ştampilă englifică aplicată pe gîtul unei amfore (pl. I, 11). Cele două rînduri ale legendei sînt despărţite de un simbol, reprezentînd un tirs.

.....ολλ....

.....ω.....

Datare : ultimul sfert al secolului al IV-lea î.e.n. [23].

CNIDOS

1 Toartă ştampilată (pl. I, L3). În colţul din dreapta jos prezintă un simbol reprezentat printr-o ancoră.

[ἐ]πὶ Ἑρμοκρά

τευ[ς] Θευδο

σίου Κνίδι[ον]

L = 4,5 ; l = 1,6. Datare : sfîrşitul secolului al III-lea — începutul secolului al II-lea î.e.n.[24].

Stampilă aplicată pe toarta unui lagynos (pl. I, 12).

[Π]οσειδώνιου

L = 1,8 ; l = 0,7. Numele producătorului Ποσειδώνιος apare pentru prima oară pe teritoriul Dobrogei. Datare : secolul al III-lea î.e.n.

Ştampilă tegulară păstrată fragmentar (pl. I, 14). A fost descoperită în curtea C.A.P.-ului din Mangalia într-un mormînt de incineraţie datat în secolul al IV-lea î.e.n. Ştampila a fost imprimată în negativ. S-au mai păstrat doar primele două litere, în ligatură, anume MP sau MA. Acestea reprezintă începutul unui nume propriu, probabil al producătorului de ţigle, nume greu de întregit, datorită lipsei unor indicii clare. Oricare ar fi însă numele acestui producător, important ni se pare faptul că îl putem adăuga pe lista producătorilor de ţigle care au activat, în perioada elenistică, la Callatis [26].

---

[20] B. B. Borisova, N.E., XI, 3, nr. 13.

[21] M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, nr. 902—903.

[22] R. B. Ahmerov, V.D.I., 1949, p. 99, nr. 4.

[23] I. B. Broşinski, N. E., V, 1965.

[24] V. Grace, *Stamped amphora handles found in 1931—1932*, p. 241.

[25] M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanţa, 1967, p. 34, mormîntul CCCVI.

[26] Pentru alţi producători de ţigle de la Callatis, în perioada amintită, vezi Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis*, în *L'archéologie en Roumanie*, Bucarest, 1938, fig. 107 şi 108.

QUELQUES DÉCOUVERTES ISOLÉES DE CALLATIS

Résumé

Les auteurs présentent une série de 13 sceaux appliqués sur les anses des amphores grecques découvertes à Callatis et une inscription sur tuile provenent de la même localité. Les sceaux grecs proviennent des amphores fabriqués à : Thasos, Sinope, Rhodos, Cnidos, Kersones et Heraclea. En ce qui concerne le sceau sur tuile, étant conservé en état fragmentaire il est difficile à préciser un completement tant soit peu admissible.

NOI DESCOPERIRI EPIGRAFICE PE LIMESUL DUNĂRII DE JOS

MIHAI ZAHARIADE, CRIŞAN MUŞEŢEANU, COSTEL CHIRIAC

Cărămizile şi ţiglele care fac obiectul atenţiei noastre au fost descoperite întîmplător, în cursul unor periegheze arheologice întreprinse cu diverse prilejuri pe diferite sectoare ale liniei Dunării. Deşi piesele provin din zone şi localităţi diferite, prin conţinutul lor ele aduc o contribuţie la îmbogăţirea zestrei epigrafice de pe limesul Dunării de jos [1].

Lotul de cărămizi şi ţigle se compune din şapte piese, astfel :

Andolina, comuna Ciocăneşti, jud. Călăraşi.

1. Cărămidă fragmentară ştampilată din pastă de culoare brun-vînătă, cu dimensiunile actuale de 19 × 23 × 3,5 cm. Descoperită la suprafaţa solului, în arătură într-o zonă situată între satele Andolina şi Vărăşti, în apropierea drumului ce duce la Grădiştea Ulmilor. Cartuşul este dreptunghiular, cu dimensiunile de 7 × 3 cm ; hl : 2,5 cm ; ştampilă retrogradă ; lectura : MAXEN (tius) ; A + X şi E + N în ligatură. Nr. inv. 1081. Fig. 1, a, b.

Carsium

2. Ţiglă fragmentară ştampilată din pastă cărămizie, avînd dimensiunile actuale de 17,8 × 13,4 × 2,5 cm. A fost descoperită în zidul curtinei de vest a celei de-a doua incinte a castrului de la Carsium. Cartuş dreptunghiular fragmentar cu dimensiunile de 5,5 × 4,2 cm ; hl : 2 cm. Lectura : [...] FL. Fig. 2.

[1] Periegheze care au avut ca rezultat descoperirea materialului tegular ştampilat, aflat azi în muzeele din Tulcea şi Călăraşi, au fost întreprinse în anii 1953—1959 de către N. Anghelescu, în 1972 de către C. Chiriac şi în 1980 de către M. Zahariade şi A. Opaiţ. Ţipla de la Andolina a fost obiectul unei comunicări a lui C. Muşeţeanu la sesiunea ştiinţifică a Muzeului jud. Ialomiţa, Slobozia, 1978.

Arrubium

3. Țiglă fragmentară ștampilată din pastă roz-gălbuie ; dimensiuni 15,9 × 10,3 × 2,4 cm. Descoperită în structura incintei castrului de la Măcin ; folosită ca material de construcție. Literele sînt imprimate negativ pe o lungime de 4,7 cm, fără cartuș ; hl : 1,1 cm ; lectura : CIVIB sau CIVID sau CIVLB/R/D. Fig. 3.

Noviodunum

4. Țiglă fragmentară avînd dimensiunile de 11,5 × 9 × 2 cm ; hl : 2 cm, pastă de culoare cărămiziu-închisă, cu urme de pietriș calcaros fin și nisip ; cartuș dreptunghiular fragmentar 7,5 × 3 cm. Lectura : CLFW : *CL(assis) FL(avia) M(oesica)* : M răsturnat. Fig. 4 a.

5. Țiglă fragmentară avînd dimensiunile de 14,8 × 10 × 2 cm ; hl : 2 cm ; pastă de culoare cărămiziu deschisă cu urme de pietriș calcaros fin și nisip ; cartuș dreptunghiular fragmentar 9 × 3 cm ; lectura : [C] LFW ; *[C] L(assis) F(lavia) M(oesica)* ; M răsturnat. fig. 4 b.

6. Țiglă fragmentară cu dimensiunile actuale de 12 × 10,4 × × 2,2 cm. Pastă de culoare cărămizie închisă cu urme de pietriș calcaros. Cartuș dreptunghiular fragmentar, se păstrează doar partea inferioară, lectura : [C FL M] (?) : *C(lassis) FL(avia) M(oesica)*. Fig. 4 c.

7. Cărămidă fragmentară cu dimensiunile actuale de 9,7 × 7,3 × × 3 cm ; hl : 1,5 cm. Pastă de culoare cărămizie închisă cu urme de pietriș calcaros, cartuș dreptunghiular fragmentar : 4,8 × 2 cm. Lectura : [CLA] S F.M : *[Cla]s(sis) F(lavia) M(oesica)* ; se observă partea inferioară a hastei drepte a literei A care cade în ruptura cărămizii ; punct între F și M ; F și M tălpică la partea inferioară ; litere drepte, subțiri, trasate îngrijit. Fig. 4 d.

*

Cărămida de la Andolina cu lectura MAXEN (tius) este singura descoperire de acest fel făcută în sectorul de limes cuprins între Tegulicium și gurile Dunării. Prezența piesei la nord de Dunăre, în apropierea unei necropole birituale getice și a uneia de tip Sîntana de Mureș—Cerneahov nu aduce elemente în plus în ce privește proveniența ei. Numele Maxentius este cunoscut pe materialul tegular de pe limesul pannonic. La Felsögöd *(Contra Constantiam)*, unde se află un castru [2], s-au găsit patru cărămizi fragmentare de tipul OF ARN MAXENTI A VIN, trei exemplare de tipul OF ARN MAXENTI ARP și o cărămidă fragmentară cu numele lui Maxentius simplu [3]. La Dunakeszi s-au descoperit,

[2] S. Soproni, *Das Spätromische Limes zwischen Esztergom und Szentendre*, Akademiai kiadó, Budapesta, 1978 (mai departe lucrarea va fi citată S. Soproni, SRLES), p. 79—81.

[3] Pentru primul tip vezi *ibidem*, p. 80—81, pl. 82, 6 ; 83, 183 ; J. Szilágyi, Diss. Pann., 2, 1, Budapesta, 1933,pl. XXVI, 21 ; pentru cel de-al doilea tip S. Soproni, SRLES, pl. 82, 1, 4 ; 83, 4 și J. Szilagyi, *op. cit.*, pl. XXVI, 19 ; cf. S. Soproni, SRLES, p. 79 și pl. 82, 2 ; cf. J. Szilagyi, *op. cit.*, pl. XXVI, 20 sau 21.

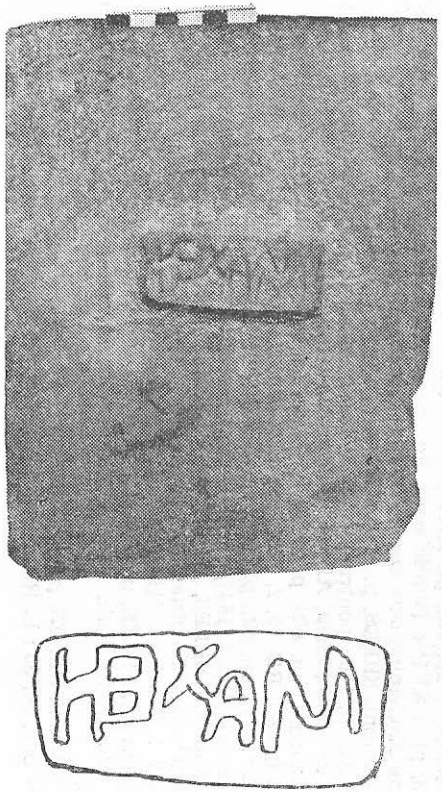

Fig. 1, a,b. — Cărămida de la Andolina.

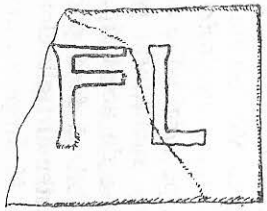

Fig. 2. Ţigla de la Carsium.

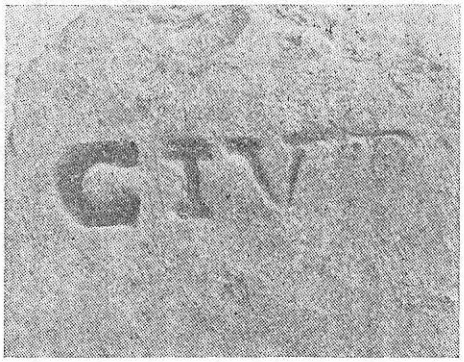

Fig. 3. Ţigla de la Arrubium.

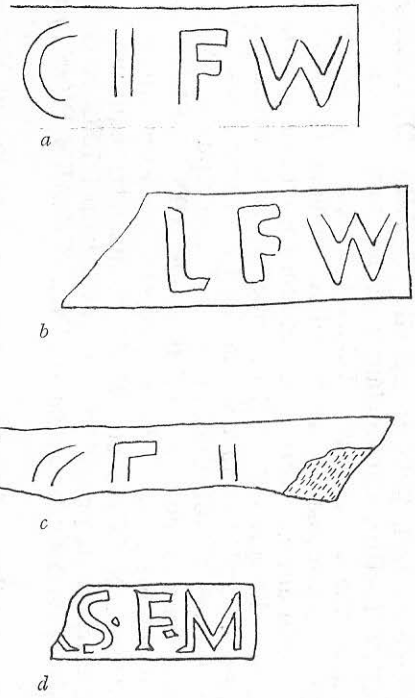

Fig. 4, a—d. Ţigle şi cărămizi de la Noviodunum.

într-un picior de pod, țigle de tipurile OF ARN, OF ARN A VIN, OF ARN MAXENTI ARP[4]. Semmnalăm în același timp și existența la Carnuntum și Vindobona a ștampilei LEG X G MAG MAXENTI [5]. Castrul de la Felsögöd a fost construit în timpul lui Constantius II așa cum indică atît numele său antic, *Contra Constantiam* (provincia Valeria), cit și tipul de cărămizi cu literele OF ARN descoperite în structura incintei [6]. Acest tip se găsesc la Pać, în Slovacia, la nord de fluviu, unde fortificația de aici a fost construită sub Constantius II [7]. Din tipul OF ARN mai citäm seria pe care apar numele lui Ursicinus (OF ARN URSICINI MAG) [8], magister equitum între 349—359 și magister peditum între 359—360 [9] și Bonosus (OF ARN BONO sus MAG) [10], magister equitum in 347 [11]. Pe o altă serie apare în primul rînd numele trupei LEG X G apoi demnitatea MAG urmată de nume ca DIGN..., (OF ARN DIGN...) și SATURNINUS [12].

Toate tipurile au fost datate anterior domniei lui Valentinian I în timpul lui Constantius II (337—361) [13]. A. Mocsy considera tipurile cu Ursicinus și Maxentius contemporane, dar numai primul deține un rang militar superior cu prescurtarea funcției după nume [14]. Maxentius este prin urmare un *magister figlinarius* sau *magister in figlinis*, proprietar al unor mari ateliere producătoare de țigle și cărămizi [15], ținînd de legiunea a X-a Gemina cantonată în această epocă la Vindobona în Pannonia Prima, sub comanda unui *dux Pannoniae Primae et Norici Ripensis* [16]. Produsele acestui atelier al legiunii circulau pe largi zone ale limesului pannonic pentru construcții civile și militare incluzînd provincia Valeria unde s-a găsit și un important lot de piese de acest tip.

Cărămida de la Andolina pare foarte probabil să facă parte din seria emisă în perioada în care la Vindobona magister al figlinelor de aici era Maxentius, în timpul domniei lui Constantius II. Împrejurările adu-

---

[4] Despre castru vezi S. Soproni, SRLES ; p. 79 ; L. Nagy, Bud. Rég. 12, 1937, p. 271.

[5] J. Szilakyi, *op. cit.*, pl. XXVI, 16 (Carnuntum) ; A. Neumann, RLIÖ, XXVII Viena, 1973, pl. LXVI, 4 (Vindobona). Pe exemplarul de la Vindobona apare și numele legiunii X Gemina sub forma LEG X G MAG MAXENTI.

[6] S. Soproni, SRLES, p. 81.

[7] *Ibidem*, p. 186 ; pentru cercetări în castrul de la Pać vezi T. Kolnik, în SA, 19, 1971, p. 499—509 ; idem, AR, 24, 1952, p. 59—68.

[8] J. Szilagyi, *op. cit.*, pl. XXV, 2—4 ; S. Soproni, SRLES, p. 185.

[9] A. Lippold, RE, 70, 2, 1961, col. 1058—1063, s.v. *Ursicinus*.

[10] J. Szilagyi, *op. cit.*, pl. XXVII, 38 ; S. Soproni, SRLES, p. 185.

[11] O. Seeck, RE, 3, 1897, col. 714, nr. 2, s.v. *Bononus*.

[12] S. Soproni, SRLES, p. 186. Asupra persoanei lui *Saturninus* care pare să fie mai degrabă un *magister figlinarius* decît un ofițer superior vezi Keune, RE, neue Beob., 3, 2, 1921, col. 217—218, nr. 23, s.v. *Saturninus*.

[13] S. Soproni, SRLES, p. 186.

[14] A. Mocsy, în Folia Arch., 10, 1958, 104 ; vezi și R. Egger, Anz. Wien, 5, 1954, p. 108.

[15] S. Soproni, SRLES, p. 186.

[16] ND Occ, 34, 35 ; E. Ritterling, RE, XII, 1925, col. 1687.

cerii ei din provncia Pannonia Prima în Moesia Secunda și apoi la nordul Dunării sau direct aici, rămîn încă necunoscute. Descoperirea ei în această zonă reprezintă un fapt carateristic pentru larga circulație a materialului tegular de-a lungul întregului limes dunărean la mijlocul secolului al IV-lea e.n.

Piesa fragmentară de la Carsium conține literele... FL. Descoperirea ei în zidul curtinei de vest a celei de-a doua incinte a cetății nu reprezintă în actualul stadiu al cunoștințelor un indiciu sigur de datare dată fiind lipsa cercetărilor la fortificația de aici [17]. Țigla este evident refolosită în construcția celei de-a doua incinte, data emiterii ei fiind deci anterioară ridicării acesteia. Literele... FL de pe ștampila fragmentară ar putea sugera la prima vedere lectura : *CL(assis) FL(avia) (Moesica)*. Cum însă pe materialul tegular și ștampilat aparținînd flotei moesice apare întotdeauna și indicativul *M(oesica), My(sica)* [18], lectura nu ni se pare probabilă, chiar dacă și în perioada romană ca și în cea bizantino-genoveză și turcească a putut exista un port la Carsium. Credem mai degrabă că ultimele două litere reprezintă supranumele unei unități militare. FL ar putea fi prescurtarea de la *FL(avia)/aviana)*. Singura trupă auxiliară menționată în Moesia Inferioară cu supranumele *FL(aviana)* este *Ala Gallorum FL(aviana)*. Ea apare în diplomele din anii 99 și 105 [19]. A. Aricescu făcea presupunerea că unitatea s-ar fi putut afla în Moesia Inferioară încă în vremea lui Vespasianus [20]. La mijlocul secolului al II-lea în anii 159/160 ea este atestată în Moesia Superioară [21]. La Carsium se cunoaște pînă în prezent doar *Ala II Hispanorum et Aravacorum* care a refăcut castrul în piatră în anul 103 [22]. Prezența a două alae la Carsium în aceeași perioadă, prima jumătate a secolului al II-lea, pare puțin probabilă ; țigla poate să dateze prin urmare ori din secolul I anterior venirii alei de aravaci la Hîrșova fie, ulterior jumătății secolului al II-lea, eventual din secolul al III-lea. Literele drepte, îngrijite, mari, frumos trasate, indică mai degrabă că piesa datează din secolul I, eventual din ultimul său sfert. În această situație s-ar confirma ipoteza staționării Alei Gallorum Flaviana la Carsium în secolul I, probabil în timpul domniei lui Vespasian. La sfîrșitul aceluiași secol și începutul celui următor, în cadrul vastei acțiuni de refacere și întărire a limesului Dunării de jos sub Traian, unitatea a fost mutată în

[17] Despre castrul de la Carsium vezi Gr. Tocilescu, mss. 5131, f. 54—56 ; C. Patsch, RE, 3, 1897, coll. 1616, s.v. *Carsium ;* V. Brătulescu, BCMI, 33, 1940, 105, p. 3—24 ; TIR L 35, p. 30 ; A. Aricescu, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 304—305 ; idem, Pontica, 4, 1971, p. 351—370 ; Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*, București, 1979, p. 65 ; E. Doruțiu-Boilă, ISM, V. p. 119—120.

[18] cf. A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 70.

[19] CIL, XVI 44 (a. 99) ; 50 (a. 105).

[20] A. Aricescu, *op. cit.*, p. 54.

[21] CIL, XVI, 111 (a. 159/160).

[22] A. Aricescu, *op. cit.*, p. 55—56 cu întreaga bibliografie.

Moesia Superioară [23], fiind înlocuită tot de o trupă de cavalerie *Ala II Hispanorum et Aravacorum*.

Împrejurări de descoperire asemănătoare, sînt și în cazul țiglei fragmentare de la Arrubium. Și aici, lipsa cercetărilor arheologice [24] împiedică deocamdată orice posibilități de datare precisă a piesei și contextului în care a fost descoperită.

Întregirea pe care o presupunem este *C(ohors) I V i B(iorum)*. Litera I dintre V și B se distinge foarte slab și este aproape imperceptibilă.

În Dacia sînt cunoscute ștampile ale acestei unități la Orheiul Secuiesc sub forma CIVB [25]. Pe diploma din anul 157, din Dacia Superioară apare varianta I VLBIOR [26] iar la Micia forma VE sau VS [27].

Cohorta este atestată în Moesia Inferioară în diploma de la Oltina din anul 99 [28] și probabil din cea de la Adamclisi din 112 [29] și de asemenea printr-o inscripție a unui prefect în care se precizează provincia de staționare *coh. Ubior Moes Infer* [30]. S-a emis ipoteza că unitatea ar fi staționat la Capidava, pe baza descoperirii unei inscripții a unui signifer veteran înmormîntat aici [31]. În anul 144 cohorta apare în Dacia Superioară [32], ceea ce arată că înainte de această dată fusese mutată în noua provincie, locul ei fiind luat de *Cohors I Germanorum* adusă în Moesia Inferioară din Germania Superioară cîndva între 143 și 149 [33]. Descoperirea țiglei la Arrubium, în structura incintei, ar putea fi luată drept dovadă a staționării măcar a unei vexilații a cohortei de ubi, probabil cu ocazia unor lucrări de refacere a castrului.

La Arrubium a staționat neîntrerupt, din secolul I pînă în secolul III *Ala I Vespasiana Dardanorum* [34], căreia nu i se cunosc alte deplasări în afara provinciei, de aceea țigla cu ștampila Coh I Ubiorum pare să fie mai mult rezultatul unor activități de construcție decît de sta-

---

[23] Plecarea alei Gallorum Flaviana din Moesia Inferioară s-a produs oricum după anul 105, în legătură cu organizarea teritoriului militar al legiunii a V-a Macedonica la Dunărea de jos, cînd părăsesc provincia și alte trupe auxiliare : *cohors I Lepidiana* (J. Benes, în Sbornik Praci Filosoficke Fakulty Brnenske, E—15, 1970, p. 181, nr. 69) ; *cohors IIII Gallorum* (CIL, XVI, 103, 106, Syria), *cohors VII Gallorum* (CIL, XVI, 103, 106, Syria) ; *ala I. Flavia Gaetulorum* (CIL, XVI, 61, Pannonia Inferior).

[24] Pentru castrul de la Arrubium : W. Tomaschek, RE, 2, 1895, coll. 1487, s.v. Arrubium ; Gr. Tocilescu, mss, 5132, f. 102 ; 5140, f. 190 ; C. Moisil, BCMI, 4, 1911, p. 45—46 ; 8, 1915, p. 41 ; TIR, L 35, p. 24, Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 61 ; E. Doruțiu-Boilă, op. cit., p. 269.

[25] CIL, III, 8074, 25a.

[26] I. I. Russu, IDR, I, nr. 15.

[27] CIL, III, 1343.

[28] CIL, XVI, 44.

[29] CIL, XVI, 58.

[30] CIL, X, 6015.

[31] Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică*, București, 1957, p. 74, nr. 1 ; A. Aricescu, *op. cit.*, p. 64.

[32] vezi nota 26 la care mai adaug I. I. Russu, IDR, I, nr. 17 (a. 159).

[33] A. Aricescu, *op. cit.*, p. 60—61.

[34] *Ibidem*, p. 51.

ţionare. Data la care vexilaţia din această cohortă a lucrat la Arrubium se plasează înainte de anul 143 cînd pleacă în Dacia Superioară.

Ţiglele şi cărămizile ştampilate ale flotei moesice nu prezintă un interes deosebit din punct de vedere epigrafic, înscriindu-se în tipurile binecunoscute. Publicarea lor ni s-a părut însă oportună deoarece, adăugîndu-se lotului deja cunoscut, pot contribui în viitor la încercările de tipologie a materialului tegular al flotei moesice. Remarcăm piesele nr. 4 şi 5 pe care literele sînt mari, groase, cu M invers, care pot avea o dată tîrzie, secolul al III-lea ?, precum şi exemplarul nr. 7 în care S nu este dublu, ci urmează imediat după A, o variantă după cîte ştim mai puţin cunoscută.

Deşi puţine la număr şi în mare parte fragmentare, piesele prezentate aduc date noi privind armata romană din zona limesului de la Dunărea de jos.

NEW EPIGRAPHICAL DISCOVERIES ON THE LOWER DANUBIAN LIMES

Abstract

There are seven stamped tiles and bricks which are presented in this article. They were found occasionaly during some area investigations on the Danube line. The epigraphical material includes a brick found north of the river, in the perimeter of Andolina village, com. Ciocaneşti, Călăraşi district ; it bears a retrograde stamp : MAXEN (tius). The authors consider this brick as representing the name of Maxentius *magister* in the *figlinae* of Vindobona during Constantius II reign.

From Carsium a fragmentary stamped tile is presented. The stamp is :.... Fl which is Ala Gallorum Fl (aviana) and it is dated either in the Ist century A.D., before the coming of ala Hispanorum et Aravacorum to Carsium, or, less probable, after the middle of the IInd century, eventualy in the IIIrd century A.D.

The tile which was found in Arrubium bears the mark CIVB. The authors' suggestion is coh (ors) I Vib(iorum) ; as for the date of the piece they propose a period until A.D. 143, when this unit moved to Dacia Superior.

The tiles and bricks of the Moesian fleet found in Noviodunum (nr. 4—7) go with the already known types of that unit.

Although few and in great part fragmentary, the presented pieces bring new data concerning the Roman army from the Lower Danube Limes.

MORTARIA ȘTAMPILATE COMUNE ÎN DACIA ȘI MOESIA INFERIOR

CLOȘCA L. BĂLUȚA

Din a doua jumătate a secolului al II-lea e.n. importul produselor meșteșugărești nu a mai putut satisface nevoile sporite ale pieței provinciei Dacia. În aceste condiții producția meșteșugărească și manufacturieră indigenă s-a dezvoltat vertiginos, creîndu-se în scurtă vreme o adevărată industrie ceramică specializată [1]. Printre produsele acestei industrii diversificate, *mortaria* [2] este una din speciile ceramice larg răspîndite atît în stabilimentele militare cît și în complexele arheologice ale așezărilor civile [3].

Mortaria descoperite pînă acum în provincia carpatică sînt, fie lucrate din marmură sau rocă dură, fie modelate din lut ars. Pe unele din *mortaria* de lut ars, îndeosebi pe cele destinate bucătăriilor militare sînt imprimate, de-o parte și de alta a jghiabului *(crestatum)*, ștampile cu numele artizanului, proprietar al unei *figlina* specializată în astfel de produse ceramice [4].

Unele *mortaria* cu ștampila aceluiași proprietar de *figlina* au fost descoperite nu numai în centre diferite ale aceleiași provincii ci și în

---

[1] C. L. Băluță, Arh. Vestn., XXVI, Ljubljana, 1975 ; RCRF Congressus IX, Emonae 5—8 sept. 1973, p. 111—115 ; Al. Popa, Apulum XVI, 1978, p. 149—160 ; V. Moga, Apulum, XVI, 1978, p. 161—167 ; N. Gudea, Apulum, XVI, 1978, p. 135—147 ; D. Isac — M. Rusu — C. L. Băluță, Apulum XVII, 1979, p. 225—263 ; C. L. Băluță, RCRF, XXI, 1981, p. 87—102.

[2] DA, III/2, p. 2008—2009 ; *Der kleine Pauly Lexikon der Antike*, III, 1969, p. 1386.

[3] E. Ritterling, *Der Obergermanisch-Raetische Limes des Römerreiches*, Heidelberg,31, 1909, p. 119—120, pl. XIII—XIV ; V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929 ; B. Kuzsinszky, Bud. Rég., 11, 1932, p. 335—336 ; A. Schörgendorfer, Die römerzeitliche Keramik der Ostalpenländer,, München-Wien, 1942, p. 74 ; E. Gose, Bonner Jahrb., Bonn, 1950, Beiheft, 1, p. 38—39.

[4] J. R. Terisse, OGAM, 11, -1959, 6, p. 471—473, fig. 1 ; J. Lecornec, OGAM, 16. 1964, 4—6, p. 305—328.

provincii limitrofe. Astfel, în provinciile Dacia romană și Moesia Inferior au fost descoperite pînă acum *mortaria* cu ștampile asemănătoare sau identice [5] modelate în *figlinae* aparținînd ceramiștilor *Alexander Domitianus, Claudius Domitius Evarestus, Marcus Aretio* și *Philemonos.*

ALEXANDER DOMITIANVS.

Originar de prin părțile Galatei Asiei Mici, Alexander Domitianus este cunoscut pe ștampila aplicată pe un *mortarium* descoperit la Ampleum [6], în zona arheologică pe care a staționat, se pare, Numerus Maurorum Hispanorum [7] și pe ștampila de pe un *mortarium* provenit din zona arheologică a canabelor și castrului legiunii a XI-a Claudia, de la Durostorum [8]. Stampilele de pe ambele *mortaria* au cartușul dreptunghiular, de aceeași dimensiune și cîmpul inscripției aproape identic. Gravarea pe ștanță a fost făcută invers, de la stînga spre dreapta, cu litere „pozitive", dispuse pe două registre, separate de un ornament în formă de ramură de brad [9]. Lectura se face astfel, retrovers. Asemănător este, de asemenea, și modul de aplicare a ștampilei, precum și orientarea ei față de jgheab. Ambele *mortaria* sînt datate în ultimele decenii ale secolului al II-lea e.n.

Mortarium de la Ampelum se deosebește de cel de la Durostorum prin calitatea lutului și prin capacitate, avînd diametrul mai mic cu 13 cm. Calitatea lutului, care este asemănătoare cu a urnelor locale, specifice de incinerație, ar putea indica, credem, modelarea lor în *figlinae* diferite.

CLAUDIUS DOMITIUS EVARESTUS.

Mortaria cu ștampila lui *Claudius Domitius Evarestus*, gravată de asemenea în cartuș dreptunghiular, pe două registre, cu același ornament central ca și la ștampila precedentă, au fost descoperite în Dacia Supe-

---

[5] Despre ștampilele identice păstrăm rezerva unor insignifiante diferențieri de mărime, devieri ale formei literelor sau a spațiilor dintre ele datorate imprimării defectuoase a stampilelor, plasticității lutului sau formei concave a buzei.

[6] C. L. Băluță, Apulum, XV, 1977, p. 243—252, fig. 1; C. L. Băluță — Șerban, RCRF, Acta XIX—XX, p. 203.

[7] CIL, III, 1294, 1149; V. Christescu, *Istoria militară* a Daciei romane, București, 1937, p, 198; W. Wagner, *Die Dislokationen der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 209—210; Al. Popa — I. Berciu, *Numerus Maurorum Hispanorum en Dacie*, în Acta of The Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy, Cambridge, 1967, Oxford, 1971, p. 357—360; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1968, p. 108; Al. Popa, I. Berciu, P. Roman, Apulum, VII/1, 1968, p. 407—411.

[8] V. Culică, SCIV, 22, 1971, /2, p. 335, nr. 4, fig. 1/4.

[9] Ornamentul este cunoscut ca reprezentînd o ramură de brad sau un spic de grîu, cf. OR[3], p. 85; M. R. Hull și colab., *Roman Colchester*, Oxford, 1958, p. 292, fig. 123/497; J. W. Hayes, Hesperia, 37, 1967, 4, p. 338, nr. 81, 104.

rior — la Illișua [10] și Apulum [11], în Dacia Inferior — la Romula [12] și Slăveni [13] și în Moesia Inferior — la Durostorum [14]. Caracterul literelor, dispunerea lor pe ștampilă și modul defectuos de imprimare au dus la unele erori, confuzii și interpretări controversate ale antroponimului. La examinarea atentă a ștampilelor de pe *mortaria* cu acest antroponim, cunoscute pînă acum, se observă unele diferențieri structurale esențiale. Astfel, dimensiunile ștampilelor sînt variabile de la provincie la provincie, dar constante în cadrul aceleiași provincii. Modul de aplicare a ștampilelor, longitudinal sau transversal pe bază este de asemenea diferit în cele două provincii romane. Orientarea ornamentului dintre cele două registre ale ștampilei este diferită la *mortaria* din provincia nord-dunăreană față de cele din provincia sud-dunăreană. De o mare variabilitate este și capacitatea vaselor din Dacia în raport cu cele din Moesia Inferior, dar faptul poate fi explicat și de multipla lor funcționalitate [15]. Toate aceste elemente sînt indicii că *mortaria* cu ștampila lui Claudius Domitius Evarestus au fost modelate în *figlinae* diferite. În privința datării, atît cele din Dacia cît și cele din Moesia Inferior provin din *figlinae* active în ultimele decenii ale secolului al II-lea și începutul celui următor.

MARCVS ARETIO.

Mortaria cu ștampila lui Marcus Aretio, despre care s-a crezut că este aretin, au fost descoperite în Dacia Superior — la Ulpia Traiana Sarmizegetusa [16], în Dacia Inferior — la Buridava [17] și Romula [18], iar în Moesia Inferior — la Durostorum [19]. Stampilele au antroponimul gravat în cartuș dreptunghiular, dispus pe două rînduri. Toate ștampilele sînt aproape identice, ceea ce ar indica proveniența lor dintr-o *figlina* centrală, unică, al cărei sediu era, foarte probabil, la Durostorum. Dar,

[10] CIL, III, 8077, 2 b, (...DOOMIT.../...VAPEST) ; V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 69 ; N. Gudea, Apulum, XVI, 1978, p. 141.

[11] CIL, III, 8077, 2 a, (CL. DOMITI/EVARESTO) ; C. L. Băluță, Apulum, XV, 1977, p. 249—252 și notele 17, 18 ; C. L. Băluță, I. Șerban, RCRF, Acta XIX—XX, p. 304—305 ; N. Gudea, op. cit., p. 141.

[12] D. Tudor, BCMI, 31, 1938, 96, p. 89, nr. 462 ; idem, SCIV, 16, 1965, 1, p. 186, nr. 16, fig. 26/9 ; OR^2, p. 159 ; Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 49, pl. XVIII ; N. Gudea, op. cit., p. 152 ; IDR, II, 472.

[13] Gh. Popilian, op. cit., p. 49, nota 239 ; N. Gudea, op. cit., p. 142.

[14] V. Culică, SCIV, 22, 1971, 2, p. 332, nr. 2, fig. 1/2.

[15] J. R. Terisse, OGAM, 12, 1960, 2—3, p. 158—164, fig. 1 și 2 ; B. Kuzzinszky, op. cit., p. 336 ; Gh. Popilian, op. cit., p. 47, notele 224, 225 ; D. Baatz, RCRF, Acta, XVII—XVIIII, 1977, p. 147—158.

[16] CIL, III, 8077, 7 ; N. Gudea, op. cit., p. 141.

[17] D. Tudor, SCIV, 13, 1962, 1, p. 120—121, nr. 4, fig. 3/1 ; idem, SCIV, 17, 1966, 3, p. 602, nota 27 ; idem, OR^4, p. 84, 141 ; Gh. Popilian, op. cit., p. 49 ; V. Culică, SCIV, 16, 1965, 2, p. 373 ; N. Gudea, op. cit., p. 142 ; IDR, II, 568.

[18] D. Tudor, BCMI, 31, 1938, 96, p. 89, nr. 460, OR^2, p. 130 ; OR^3, p. 157, fi. 26/6 ; Gh. Popilian, op. cit., p. 49 ; IDR, II 468.

[19] V. Culică, SCIV, 16, 1965, 2, p. 373—377, fig. 1 și 2.

pînă la aprofundarea cercetărilor, localizarea acestei *figlina* la sud de Dunăre rămîne ipotetică. Toate exemplarele datează tot din deceniile de la sfîrșitul secolului al II-lea e.n. și începutul secolului următor.

PHILEMONOS

Ștampilele cu numele ceramistului oriental, Philemonos, aplicate pe *mortaria* sînt structural diferite în provincia Dacia față de cele din Moesia Inferior. Astfel, pe un *mortarium* descoperit în extremitatea occidentală a provinciei carpatice, la Tibiscum [20], numele a fost gravat pe ștanță cu caractere latine, în timp ce pe un *mortarium* descoperit în zona sudică a Moldovei, la Barboși, antroponimul este imprimat cu litere grecești, la genitiv, pe două registre separate de o ramură de brad [21]. Inscripția „stilo scripta" de pe un *mortarium* descoperit la Durostorum [22] are tot caractere latine. Tot Philemonos trebuie citită, credem, și ștampila de pe un *mortarium* descoperit la Răcari citită greșit HILEMO/AIN...D [23]. Structura total deosebită a ștampilelor cu acest antroponim, cunoscute pînă acum în cele două provincii dunărene învecinate este, credem, un indiciu că ele provin din *figlinae* diferite. Localizarea lor, în stadiul actual al cercetărilor nu poate fi făcută. Și aceste ștampile datează din aceeași perioadă.

Una din esențialele probleme pe care le pune existența acestor *mortaria* ștampilate, comune în cele două provincii învecinate, este aceea a originii sau proveniență lor. Ele au putut fi modelate atît într-o figlina principală, unică și exportate în centrale urbane amintite, ca în cazul ștampilelor identice de pe *mortaria* din centre și provincii diferite, cît și în *figlinae* locale, provinciale, ca în cazul ștampilelor deosebite structural ,tipologice ale aceluiași meșter, descoperite de asemenea în provincii și centre diferite.

Existența unor *figlinae* indigene, locale care activau sub egida aceluiași meșter ceramist ar putea fi justificată și de dificultatea transportării la distanțe atît de mari a acestor produse ceramice fragile și de dimensiuni extrem de variate, precum și, eventual, de imposibilitatea unei *figlina* principală de a furniza cantitatea solicitată, ceea ce a determinat, ca o necesitate imperativă, crearea unor *figlinae* locale.

Originea sau proveniența acestor produse ceramice dintr-o singură *figlina* principală sau din *figlinae* diferite, locale, nu poate fi stabilită decît în urma analizelor chimice a lutului din toate *mortaria* cunosute în cele două provincii învecinate și compararea valorilor constantelor obținute. În acest scop, pentru *mortaria* descoperite pe teritoriul dublului

[20] IDR, III/1, p. 237, nr. 237, nr. 268, fig. 184 ; N. Gudea, op. cit., p. 142.
[21] S. Sanie, I. T. Dragomir, Ș. Sanie, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 190, nr. 4, fig. 1/5—6 ș 2/6.
[22] CIL, III, 14215, 14, cf. Gr. Tocilescu, AEM, 19, p. 85.
[23] OR[1], p. 184 ; OR[2], p. 298 ; OR[3], p. 436 ; OR[4], p. 146 ; IDR, II, 172.

centru urban, Apulum [24], anexăm rezultatul analizei chimice a luturilor, cu speranţa că investigaţiile vor fi extinse, generalizate. S-ar crea astfel posibilitatea stabilirii exacte a raportului dintre produsele de import şi cele indigene, sau dintre cele de imitare sau copiere şi cele de import, precum şi posibilitatea de a preciza aria de răspîndire a atelierelor ceramice în care au fost modelate aceste produse, pe ştampilele cărora figurează valoroase elemente antroponomastice cu interesante particularităţi paleografice.

	ALEXANDER DOMITIANVS	CL. DOMITIVS EVARESTVS
SiO_2 %	55,24	55,70
Fe_2O_3 %	5,98	5,91
Al_2O_3 %	18,48	17,89
TiO_2 %	urme	urme
CaO_2 %	8,42	8,00
MgO %	3,64	2,50
Na_2O %	2,14	2,86
K_2O %	3,56	4,33
P.C.%	2,60	2,68

Rezultatul analizei chimice a luturilor

MORTARIA ESTAMPILLÉES COMMUNES EN DACIE ET MOESIA INFERIOR

Résumé

Des *mortaria* à l'estampille *Alexander Domitianus*, découvertes à Ampelum (Dacia Superior) et Durostorum (Moesia Inferior), celles à l'estampille *Claudius Domitius Evarestus*, découvertes à Ilişua et Apulum (Dacia Superior), Romula, Slăveni (Dacia Inferior) et Durostorum (Moesia Inferior) ainsi que celles estampillées *Philemonos* découvertes à Tibiscum (Dacia Inferior), à Durostorum et Barboşi (Moesia Inferior) ont été, paraît-il, modelées dans des *officinae* différentes.

Des mortaria à l'estampille *Marcus Aretio* découvertes à Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Dacia Superior), Buridava, Romula (Dacia Inferior) et Durostorum (Moesia Inferior) proviennent de la même *officina*.

[24] Al. Popa, Apulum, XIV, 1976, p. 65—71.

O NOUĂ DESCOPERIRE DE LUCERNE LA CONSTANȚA

C. ICONOMU și C. BORDEIANU

În această lucrare ne propunem să prezentăm cîteva lucerne descoperite la Constanța cu prilejul unor lucrări edilitare.

Din cîte s-a putut afla, aceste piese au ieșit la iveală în intervalul anilor 1962—1970, fără ca să beneficieze de asistența de specialitate a unui arheolog și fără ca să ajungă la muzeu [1].

Lucernele, în număr de cinci [2], provin dintr-un mormînt de inhumație, cu locul mai exact de găsire din Constanța neprecizat.

Chiar în aceste condiții descoperirea este totuși importantă deoarece cele cinci opaițe provin din același mormînt, au aceeași datare, iar mărcile de olar cu care sînt prevăzute constituie o mărturie în plus asupra producției meșteșugărești locale.

Tipul de lucernă în care pot fi încadrate și aceste noi piese cunoaște o largă răspîndire în acest centru pontic ca și în Dobrogea, în secolele II—III e.n. și poate fi atribuit categoriei opaițelor cu ciocul cordiform [3] sau, mai larg, printre lămpile cu corpul rotund și ciocul scurt, reliefat în jurul orificiului de ardere.

Forma acestor cinci lucerne este rotundă, cu diametrul variind între 5,5—6 cm, cu ciocul rotund, mic, înconjurat în jurul orificiului de ardere de o proeminență derivată din motivul decorativ cordiform. Bordura este întotdeauna nedecorată, toarta inelară a fost aplicată ulterior scoaterii din tipare, fundul rotund este delimitat de unul sau două cercuri incizate și poartă în majoritatea cazurilor o ștampilă adîncită executată odată cu tiparul. Iată în detaliu descrierea acestor piese :

---

[1] Lucernele au fost găsite de către Dumitru Dumitriu din satul Vînători-Neamț, care atunci lucra ca muncitor la canalizările din Constanța.

[2] Lucernele au fost recuperate de către prof. C. Bordeianu și se află în Muzeul școlar din satul Vînători-Neamț.

1. *Lucernă cu cantharos pe disc* (fig. 1 a—b).

Dimensiuni : L = 7 cm. ; D = 5,9 cm. ; I = 2,5 cm. Argilă cărămizie, acoperită cu angobă portocalie. La cioc apar mici deteriorări.

Pe disc este reprezentat, în relief, un cantharos plin cu fructe avînd torţile înalte, în formă de S întors şi decorat cu caneluri în partea inferioară. Discul este mărginit de două cercuri concentrice incizate, ciocul reliefat în jurul orificiului de ardere. Pe fundul rotund, delimitat de două cercuri concentrice apare ştampila incizată pe trei rînduri realizată odată cu tiparul : EYK'THM/ΩNEΠOI/EI. Toarta inelară a fost aplicată după scoaterea din tipare

2. *Lucernă cu cocoş pe disc* (fig. 2 a—b).

Dimensiuni : L = 6,7 cm. ; D = 5,3 cm. ; I = 2,4 cm. Argilă cărămizie, angobă de aceeaşi culoare.

Pe disc este reprezentat un cocoş cu capul întors spre stînga. Ciocul lucernei este reliefat, discul mărginit de două cercuri concentrice incizate. Toarta inelară a fost aplicată după scoaterea din tipare. Fundul rotund al lucernei se delimitează prin două cercuri concentrice incizate. Datorită execuţiei grosolane, din marca incizată, realizată cu tiparul, se mai pot recunoaşte doar cîteva litere din rîndul întîi al ştampilei producătorului Euctemon, astfel încît inscripţia se prezintă astfel : [EYK] TH ? [M/ΩNEΠOI/EI].

3. *Lucernă cu crater pe disc* (fig. 3 a—b).

Dimensiuni : L = 7,2 cm. ; D = 5,6 cm. ; I = 2,7 cm. Argilă cărămizie, angobă cărămiziu-gălbuie.

Pe disc este reprezentat un crater plin cu fructe, decorat cu caneluri verticale pe corp. Ciocul este reliefat în jurul orificiului de ardere iar discul este delimitat de bordură prin două cercuri concentrice incizate. Toarta inelară a fost aplicată după scoaterea din tipare. Pe fundul rotund, mărginit de două cercuri incizate, concentrice, se găseşte ştampila adîncită, incompletă, pe trei rînduri, realizată cu tiparul : [EYK] TH[M]/[ΩN]EΠ[OI]/EI.

4. *Lucernă cu vultur pe disc* (fig. 4 a—b).

Dimensiuni : L = 7,1 cm. ; D = 5,7 cm. ; I = 2,8 cm. Argilă cărămizie, angobă roşie-portocalie. La suprafaţă şi pe fund apar spărturi şi exfolieri.

Pe disc este reprezentată în relief o acvilă cu aripile desfăcute, cu capul întors spre dreapta aşezată pe capătul profilat al unui signum sau al unui altar. Discul este delimitat de bordură prin două cercuri concentrice incizate. Ciocul este reliefat în jurul orificiului de ardere printr-un profil ce aminteşte motivul cordiform. Toarta inelară a fost

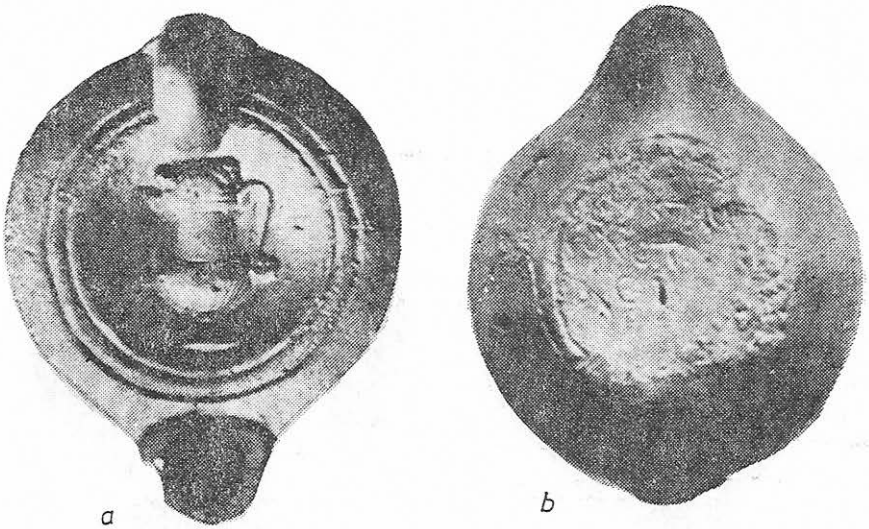

Fig. 1 a—b. Lampe avec le canthare sur le disque. A l'envers la marque d'Euctemon.

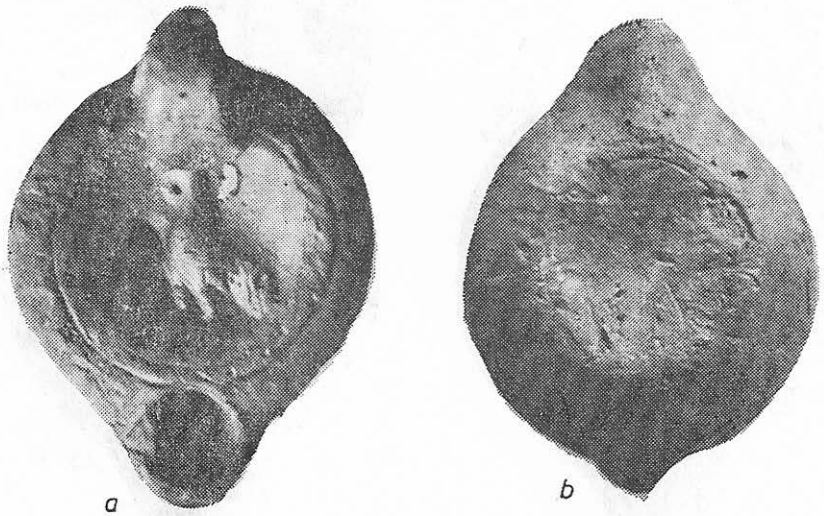

Fig. 2 a—b. Lampe avec un coq sur le disque. A l'envers, des lettres de la marque d'Euctemon.

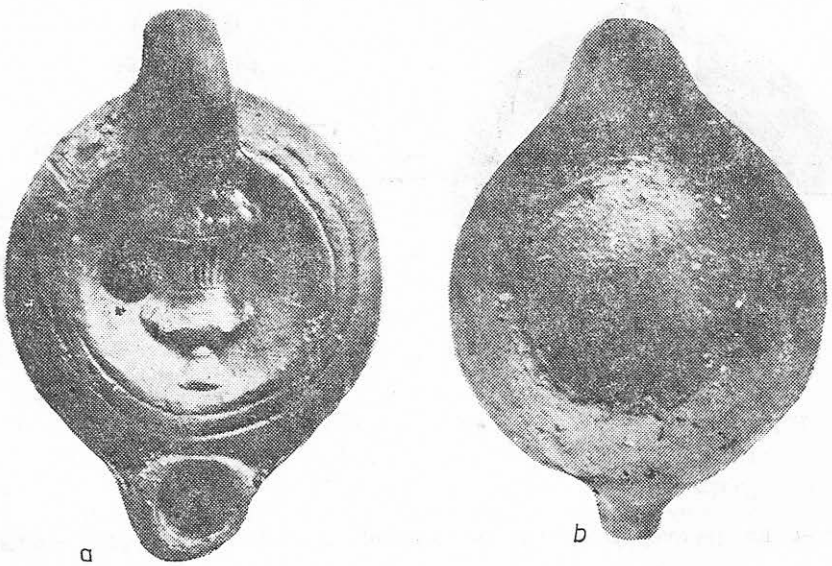

Fig. 3 a—b. Lampe avec un cratère sur le disque. À l'envers, des lettres de la marque d'Euctemon.

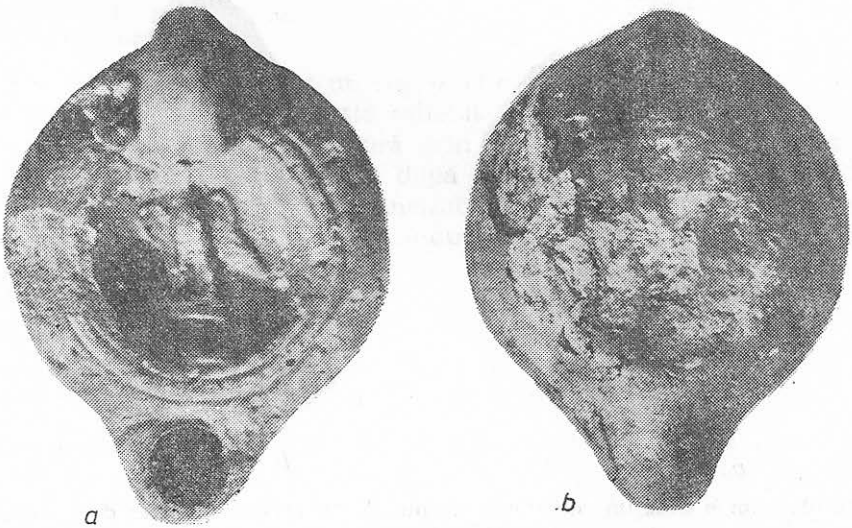

Fig. 4 a—b. Lampe avec un vautour sur le disque. À l'envers manque de marque.

aplicată după scoaterea din tipare. Fundul rotund este înconjurat de două cercuri concentrice foarte slab incizate. Nu se observă nici o ștampilă.

5. *Lucernă cu două zeități pe disc* (fig. 5 a—b și 6).

Dimensiuni : L = 7,3 cm. ; D = 6,1 cm. ; I = 2,9 cm. Argilă cărămizie, angobă brun roșcată cu asperități. Și această piesă este rotundă, ca și celelalte, cu deosebirea că diametrul corpului este ceva mai mare.

Pe disc sînt reprezentate două zeități seminude așezate. Personajul din stînga ține pe umărul drept cornul abundenței. Zeitatea din dreapta apucă cu mîna stîngă un tirs. Discul este delimitat de bordura nedecorată prin două cercuri concentrice incizate. Ciocul este reliefat în jurul orificiului de ardere, toarta inelară a fost aplicată după scoaterea din tipare. Pe fundul rotund, de diametrul mai mic ca a celor patru lucerne anterioare, mărginit de un cerc incizat, se găsește ștampila adîncită pe două rînduri, aplicată odată cu tiparul : AMIA/ΕΠΟΙΕΙ (fig. 5 b și 6).

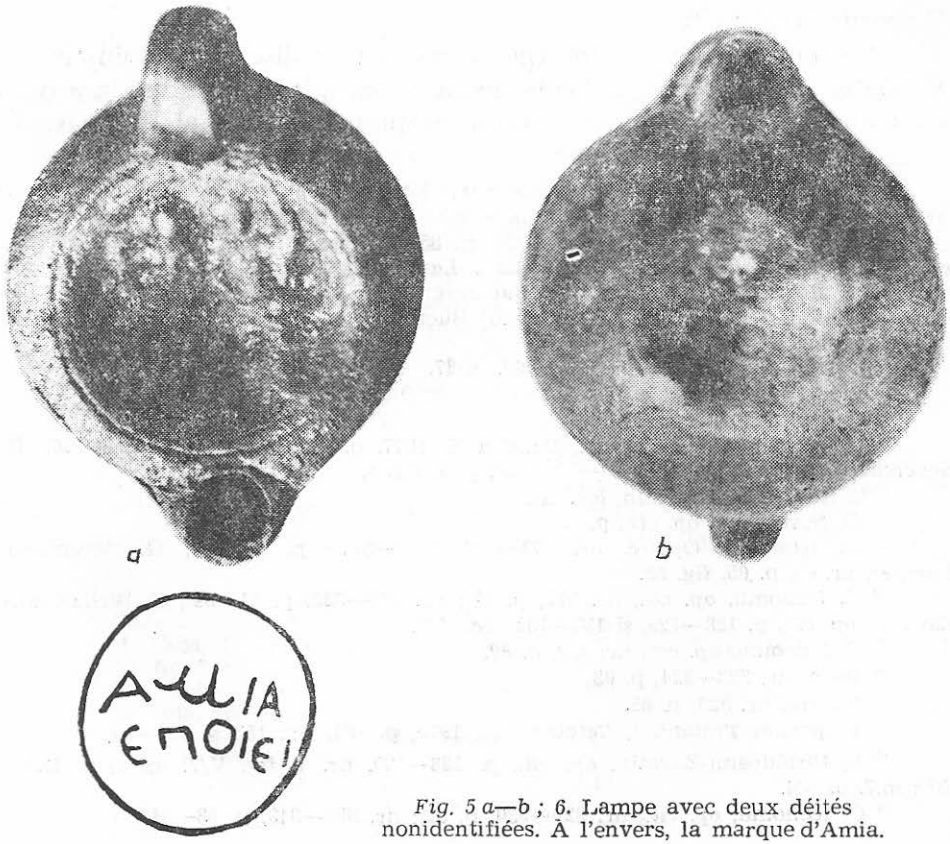

Fig. 5 a—b ; 6. Lampe avec deux déités nonidentifiées. À l'envers, la marque d'Amia.

În legătură cu cele cinci lucerne găsite întîmplător la Constanţa se poate opera o analiză a răspîndirii lor în Dobrogea cît şi stabilirea datării lor dat fiind că astfel de descoperiri se produc curent, mai ales în morminte.

Opaiţul avind ca decor pe disc cantharosul cu torţile în formă de S întors se întîlneşte într-un număr ridicat de exemplare la Constanţa [4], Ovidiu [5], Simbăta Nouă [6], unul cu provenienţa necunoscută dar din Dobrogea [7] şi la Mangalia [8].

Descoperirile din mormintele de la Constanţa, şi în special din cele de la Mangalia, permit încadrarea cronologică a lucernelor, decorate cu cantharosul avînd torţile în formă de S întors, în secolul al II-lea e.n.[9]. Apariţia unei astfel de lucerne într-un mormînt cu monedă de la Antoninus Pius impune o datare chiar mai precisă pentru acest opaiţ — mijlocul sau al treilea sfert al secolului al II-lea e.n.[10]. Al doilea exemplar cu cocoşul în relief pe disc este una din cele mai răspîndite forme de lucernă din Dobrogea. Este atestat prin numeroase descoperiri la Constanţa [11], Mangalia [12], Ovidiu [13], Pecineaga [14], peştera „La Adam" [15], Tropaeum Traiani [16].

Descoperirea cîtorva lucerne cu cocoşul pe disc în mormintele din Mangalia a permis datarea lor în epoca Antoninilor, mai exact în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n. şi începutul secolului al III-lea e.n.[17].

---

[3] C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, Muzeul regional de arheologie Dobrogea, 1967, tip. XX, p. 18. În continuare se va prescurta *Opaiţe*.

[4] C. Iconomu, *Opaiţe*, nr. 346—367, p. 85—87 ; unul inedit la Edificiul roman cu mozaic din Constanţa ; G. Severeanu, *Lampes en terre-cuite appartenant aux collections du Musée municipal de Bucarest et du dr. Severeano*, Bucureşti. Revista muzeului şi pinacotecii municipiului Bucureşti, 1—2, 1936, nr. 57, p. 63, fig. 52 ; în continuare se va prescurta *Lampes*.

[5] C. Iconomu, *op. cit.*, nr. 368—369, p. 87.

[6] Idem, nr. 370—372, p. 87—88.

[7] *Ibidem*, nr. 373, p. 88.

[8] Elena Bîrlădeanu-Zavatin, Pontica X, 1977, p. 133, fig. V/3, p. 135—136 ; G. Severeanu, BSNR, XXIV, nr. 69—72, 1929, p. 5, fig. 5.

[9] E. Bîrlădeanu-Zavatin, *loc. cit.*

[10] G. Severeanu, *op. cit.*, p. 3.

[11] C. Iconomu, *Opaiţe*, nr. 271—276 ; 278—317 ; p. 76—82 ; G. Severeanu, *Lampes*, nr. 63, p. 65, fig. 58.

[12] C. Iconomu, *op. cit.*, nr. 277, p. 77 ; nr. 318—321, p. 81—82 ; E. Bîrlădeanu-Zavatin, *op. cit.*, p. 128—129, şi 133—134, fig. V/7.

[13] C. Iconomu, *op. cit.*, nr. 322, p. 82.

[14] Idem, nr. 323—324, p. 82.

[15] *Ibidem*, nr. 325, p. 82.

[16] *Tropaeum Traiani*, I, *Cetatea*, EA, 1979, p. 184, fig. 153 şi 154—9.5.

[17] E. Bîrlădeanu-Zavatin, *op. cit.*, p. 128—129, nr. 1, fig. V/7, m. 6, p. 133—134 ; m.7, p. 134.

[18] C. Iconomu, *op. cit.*, nr. 329—330, p. 83 ; nr. 333—343, p. 83—84.

Lucerna cu crater pe disc este întîlnită pînă acum la Constanța [18], Sîmbăta Nouă [19], Mangalia [20], Histria [21] și Isaccea [22].

Una dintre lămpile decorate cu crater de la Histria, găsită într-un mormînt bine datat, se încadrează către limita dintre secolele II și III e.n.[23].

Opaițul cu vultur în relief pe disc este mai puțin răspîndit în descoperirile din Dobrogea și întotdeauna nu are ștampila producătorului. Pînă acum se cunosc cîteva exemplare la Constanța [24], Sîmbăta Nouă [25] și Mangalia [26], unde a apărut într-un mormînt cu monedă de la Antoninus Pius. Ca atare această lucernă se poate data la mijlocul secolului al II-lea sau al treilea sfert al aceluiași secol.

Ultima piesă din această descoperire are reprezentate pe disc două zeități ce pot fi identificate ipotetic cu Poseidon și Amfitrita, Pluton și Proserpina sau Demeter și Proserpina etc. Pînă acum se cunosc doar două exemplare de acest fel la Constanța, fără ștampilă, în condiții de descoperire ce nu au permis datarea lor decît în mare, în secolul al II-lea e.n.[27].

În privința încadării cronologice a acestor cinci lucerne, am constatat că opaițele cu cantharos și vultur pe disc au apărut în morminte cu monedă de la Antoninus Pius ; cele avînd ca decor cocoșul și craterul au fost datate larg în secolul al II-lea și începutul secolului al III-lea e.n. Deoarece două lucerne din cele cinci cîte fac obiectul acestei lucrări se cunosc în morminte cu monedă de la Antoninus Pius, toate piesele din această descoperire pot fi încadrate la mijlocul sau al treilea sfert al secolului al III-lea e.n. Întrucît lămpile de această formă, cu ștampila lui Euctemon lizibilă, sînt datate mai timpuriu în comparație cu exemplarele grosolane sau fără ștampilă din secolul al III-lea e.n., nu excludem pentru aceste exemplare, cu încadrare cronologică, chiar al doilea sfert al secolului al II-lea e.n.

Tot aici, facem cuvenita precizare că datarea propusă de noi se referă doar la aceste cinci noi piese de la Constanța și că tipul din care fac parte are o cronologie mult mai largă — secolele II—III e.n.[28], eventual începutul secolului al IV-lea e.n.

Dintre aceste opaițe, trei exemplare, acelea decorate cu cantharos, cocoș și crater în relief pe disc, prezintă ștampila incizată, întreagă sau fragmentară a producătorului de lucerne Euctemon, atestat prin numeroase descoperiri în Dobrogea, dar mai ales la Constanța și Man-

[19] Idem, nr. 326—328, p. 82—83.
[20] *Ibidem*, nr. 332, p. 83 ; nr. 344—345, p. 84—85.
[21] M. Coja, SCIV, 1, 25, 1974, p. 41, pl. I/10 ; Al. Suceveanu, SCIV, 2, 18, 1967, p. 247, fig. 5/3.
[22] Gh. Ștefan, Dacia IX—X, 1941—1944, p. 479, nr. 5, fig. 7/2.
[23] M. Coja, *op. cit.*, p. 44.
[24] C. Iconomu, *op. cit.*, nr. 559—569, p. 110.
[25] Idem, nr. 561, p. 111.
[26] E. Bîrlădeanu-Zavatin, *op. cit.*, pl. V/5, p. 140.
[27] C. Iconomu, *op. cit.*, nr. 250—251, p. 72.
[28] Idem, tip. XX, p. 18—20.

galia. Avînd în vedere acest lucru, susţinem, aşa cum s-a făcut şi cu alt prilej [29], caracterul autohton al producătorului dobrogean, al cărui atelier se găsea la Tomis sau Callatis. Cît priveşte celălalt opaiţ, cu ştampilă, avînd ca decor pe disc cele două zeităţi, subliniem că numele producătorului Ἄμια este pentru prima dată atestat pe o lucernă de pe coasta vest pontică sau aiurea. Notăm că ştampila cît şi decorul reprezentat de cele două zeităţi pe disc nu se întîlnesc în alte centre decît numai la Constanţa şi ca atare şi pentru această lucernă se poate presupune o origine locală, tomitană [30].

Descoperirea celor cinci opaiţe de la Constanţa este relativ importantă deoarece acestea, făcînd parte din acelaşi complex arheologic, au permis realizarea unei mai bune datări pentru lucerna cu cele două zeităţi reprezentate pe disc, iar lucerna cu cantharos avînd torţile în formă de S întors, se întîlneşte acum pentru prima dată cu ştampila lui Euctemon.

Repertoriul lucernelor producătorului Euctemon se îmbogăţeşte prin această descoperire cu încă trei exemplare. În sfîrşit, este atestat un nou meşteşugar, fabricant de opaiţe la Tomis, cu numele Amia, ce producea această lucernă în cantităţi mici, avînd ca decor caracteristic cele două divinităţi reprezentate pe disc, încă neidentificate.

UNE NOUVELLE DÉCOUVERTE DE LAMPES À CONSTANŢA

Résumé

Au moment de la découverte occasionnelle d'un tombeau d'inhumation à Constanţa, on a trouvé encore cinq lampes dans le même complexe archéologique.

Ces pieces se caractérisent par un corp arrondi, le bec court, entouré d'une proéminence qui provient du motif décoratif cordiforme ; le disque est délimité par deux cercles incisés, l'anse appliquée ulterieurement au détachement de la moule.

Trois de ces lampes ont comme décor sur le disque le canthare, le coq et le cratère et à l'envers, la marque du producteur Euctemon artisan attesté par des marques de potier à Constanţa et Mangalia.

La quatrième pièce sans marque est décorée sur le disque avec un vautour ; la cinquème, deux déités non identifiées.

Cette dernière lampe a connue marque de potier, le cachet d'Amia attesté jusqu'à maintenant seulement à Constanţa justement par cette découverte.

Euctemon et aussi Amia peuvent être considérés producteurs de Dobroudja antique, éventuellement des tomitaines.

Les lampes peuvent etre datées, selon des analogies, au milieu ou au troisième quart du IIe siècle notre ère.. Le type dont elles font partie circule plus frequemment aussi au IIIe siècle notre ère, éventuellement au début du IVe siècle notre ère.

[29] *Ibidem*, p. 20.
[30] L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Praga, 1964, nr. 57—3, p. 56.

DESCOPERIRI ARHITECTONICE ȘI SCULPTURALE DE LA VALU LUI TRAIAN

ZIZI COVACEF

An de an colecțiile de antichități ale Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța se îmbogățește cu o mare varietate de piese arheologice provenind atît din cercetările organizate, sistematice, cît și din descoperirile fortuite. Din categoria acestora din urmă fac parte și monumentele sculpturale, arhitectonice și epigrafice care au fost aduse de la Valu lui Traian. Este vorba de două capitele — unul ionic, al doilea corintic —, o parte dintr-un fus de coloană, simplu, un fragment de friză, un altul dintr-o stelă funerară și două inscripții. Fragmentul de fus de coloană și cele două inscripții au fost descoperite împreună în localitatea Valea Seacă [1]; celelalte piese, găsite mai de mult [2], erau păstrate la școala generală din comuna Valu lui Traian.

În cele ce urmează ne vom opri la două dintre aceste monumente, ce se remarcă în chip deosebit prin calitățile lor artistice sau tematice: capitelul ionic și fragmentul de stelă funerară [3].

1. *Capitelul*, lucrat dintr-un calcar spongios, de culoare albă, de mari dimensiuni (0,72 × 0,64 × 0,28 m), se prezintă într-o bună stare de conservare (fig. 1) [4].

Abaca nu este prea groasă, în schimb canalul cu șanțul volutelor este profund, acestea apărînd mari și bine conturate. Echina este decorată cu trei ove, de asemenea bine reliefate. Lateral, pe trompele volutelor, este realizat un decor de frunze de lotus, executate îngrijit, cu linii pure, care echilibrează unitatea ansamblului.

---

[1] Informație Gh. Papuc, care a adus materialele la muzeu.

[2] Piesele au fost descoperite în NV localității Valu lui Traian, în urma lucrărilor de aplatizare a valului de piatră, în scopul redării terenului agriculturii.

[3] Mulțumim și pe această cale colegului Gh. Papuc, care ne-a cedat materialele pentru studiu.

[4] Capitel, inv.

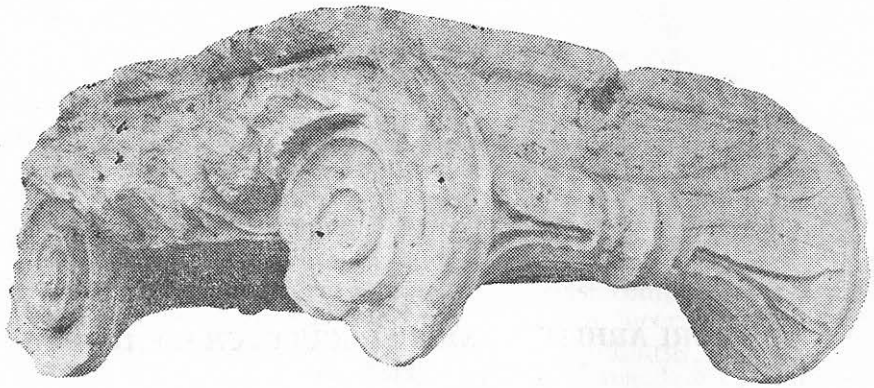

Figura 1

Capitelul aparţine — ca decor şi tehnică — ordinului ionic elenistic roman care — luînd în consideraţie materialele descoperite, mai ales la Tomis — a fost intens utilizat pînă prin secolul II e.n., cînd a fost înlocuit cu capitelul corintic — preferat pentru decorul său mai abundent.

Procesul elenizării arhitecturii romane a început încă din sec. al II-lea î.e.n. şi a continuat în secolul următor, afirmîndu-se atît prin adaptarea stilului doric elenistic, cît şi prin introducerea stilurilor ornamentale elenistice — ionic şi, mai ales, corintic [5]. Cît priveşte ordinul ionic, după o primă fază de aplicare a tipului elenistic asiatic, elementele acestui tip încep să aibă o largă difuzare în arhitectura republicii, prilejuind interpretări variate [6]. Astfel, de la tipul importat din Asia Mică, pînă la viitorul ordin ionic roman — care este de fapt o variantă mult simplificată şi romanizată a stilului [7] — o serie de forme jalonează pătrunderea şi dezvoltarea ordinului ionic în diversele provincii ale Imperiului roman [8].

Referindu-ne la cetăţile pontice, trebuie să remarcăm faptul că pînă acum nu a fost elaborat un studiu exhausitiv al evoluţiei ordine-

[5] R. Bordenache, H. Stern, *Documentar analitic. Studiul ordinelor şi elementelor de arhitectură clasică*, Bucureşti, 1958, p. 58 şi urm.

[6] *Idem, op. cit.*

[7] Cantitatea mare de capiteluri, în special ionice şi ionice impostă, descoperite în cetatea Tropaeum Traiani, au oferit detalii convingătoare privind tendinţa acestora spre simplificare, cf. Monica Mărgineanu-Cârstoiu şi Alexandru Barnea, cap. *Piese de arhitectură din cetatea Tropaeum Traiani*, vol. *Tropaeum Traiani. I. Cetatea*, Bucureşti, 1979, p. 138 şi urm.

[8] Monica Mărgineanu-Cârstoiu şi Alexandru Barnea, *loc. cit.*, urmăresc evoluţia ordinului ionic la Tropaeum Traiani, pornind de la formele tîrzii ale tipului clasic descoperite aici.

lor arhitectonice şi al activităţii edilitare [9]. Stadiul actual al cercetărilor, precum şi bogăţia materialelor arhitectonice descoperite, ar permite o astfel de întreprindere care poate lămuri una din laturile importante ale dezvoltării economico-sociale a Dobrogei antice.

2. Al doilea monument care ne-a reţinut atenţia este un fragment dintre-o *stelă funerară*, care păstrează o parte din scena banchetului. Dimensiunile fragmentului (In. 0,455 m, l. 0,30 m, gr. 0,26 m) ne îndreptăţesc să afirmăm că acesta aparţinea unei stele de proporţii considerabile, cu mai multe registre — basoreliefuri şi inscripţie — de tipul danubian [10] (fig. 2).

Se mai păstrează pilastrul din stînga, care încadra scena şi parte din chenarul de deasupra. Din scena propriu-zisă au mai rămas partea superioară a personajului feminin, aşezat pe *cathedra*, în stînga imaginii, şi un fragment din veşmîntul personajului care era întins pe *kliné*. Cathedra are laturile arcuite spre interior şi spătarul mai înalt decît kliné-a pe care o vedem profilată pe fundalul scenei.

Veşmîntul personajului feminin este format dintr-un chiton larg, încreţit pe lîngă gît şi strîns sub bust cu mîna dreaptă. Personajul este înfăşurat într-un himation cu falduri bogate, care-i acoperă şi capul. Mîna stîngă, care iese de sub himation, este ridicată în dreptul obrazului în intenţia de a trage vălul peste faţă. De sub văl se vede părul bogat, ondulat, pieptănat cu cărare pe mijocul capului şi — se bănuie după direcţia şuviţelor — strîns la spate într-o coadă, după moda din timpul Antoninilor [11]. Datorită spărturilor nu se pot deslusi trăsăturile chipului ; din acesta n-au rămas decît ochii, mari şi foarte expresivi.

O notă deosebită, faţă de imaginile obişnuite ale chenarelor stelelor funerare, este adusă de ornamentica pilastrului care încadrează scena. Acesta este decorat cu un basorelief, marcat de borduri simple, format dintr-un vrej cu spirale puternic profilate, avînd frunzuliţe mici, ce se termină la partea superioară cu o făclie. Pilastrul este încununat de un capitel aparţinînd stilului compozit. Echina acestuia este decorată cu ove ; marginile şi centrul capitelului sînt ocupate de cîte o frunză de acant ; volutele — avînd un canal profund — pornesc de pe echină — în centru — şi formează ochiul în colţurile superioare, sub abacă. Deasupra pilaştrilor, şi încadrînd scena la partea superioară, se afla un antablament simplu, tripluprofilat.

Meşterul a încărcat excesiv monumentul, fapt evident atît la decorul vegetal, cît şi la veşmintele personajelor, cu falduri ample ; prin

---

[9] Studiile realizate pînă acum se referă doar la anumite probleme de arhitectură : Gabriella Bordenache, Dacia, NS, 4, 1960, pp. 255—272 ; Dinu Theodorescu, Dacia, NS, 9, 1965, pp. 147—161 ; Idem, 12, 1968, pp. 261—303 ; şi un studiu mai complet pentru Tropaeum Traiani, cf. Monica Mărgineanu-Cârstoiu şi Alexandru Barnea, *op. cit.*

[10] Gabriella Bordenache, Dacia, NS, 9, 1965, p. 254.

[11] M. Wegner, *Die Herrscherbildnisse in antoninischer Zeit*, Berlin, 1939, pp. 324—325 ; A. Vostchinina, *Le portrait romain*, Musée de l'Ermitage, Leningrad, 1974, p. 176, nr. 55, pl. LXXVIII—LXXIX.

Figura 2

proporţionalitate însă ansamblul capătă echilibru. Singurul lucru care frapează, creînd o notă discordantă în acest echilibru, este mîna cu care personajul feminin îşi ridică vălul spre obraz, mînă care are dimensiuni aproape cît ale capului, şi degete prea lungi şi prea groase, cu unghii mari.

Monumentul se adaugă numeroasele stele — întregi sau fragmentare — care au reprezentată în basorelief scena banchetului funerar. Decorul pilastrului [12] este un element nou în sculptura funerară din Do-

[12] Decor foarte asemănător cu acela al pilaştrilor descoperiţi la Constanţa încă în 1906, cf. Gabriella Bordenache, Dacia NS, 4, 1960, p. 269 şi urm., fig. 7, monumente datate în a doua jumătate a sec. II. e.n.

brogea romană, unde, de obicei, basoreliefurile erau încadrate de un chenar pe care era reprezentată coarda de viță de vie, cu frunze și ciorchini sau iederă [13]. Mobilierul însă este cel tradițional [14], în ansamblul evoluției acestui element în arta decorativă a stelelor funerare.

Elementul cel mai important — și din fericire bine păstrat — îl constituie îmbrăcămintea. După iia largă și încreștită la gît [15] credem că putem presupune că personajul reprezentat făcea parte din populația locală și, luînd în considerație și alte elemente : coafură, atitudine, felul de a purta himationul, după moda romană, este probabil o băștinașă romanizată. Desigur, este vorba de o simplă ipoteză ce va trebui verificată în viitor. Monumentul se datează în a doua jumătate a sec. II e.n.[16].

Noul lot de monumente arhitectonice, sculpturale, epigrafice, aduse de la Valu lui Traian [17], pe lîngă faptul — deosebit de important — că îmbogățește patrimoniul cultural, vine să se adauge unei serii numeroase de piese arheologice, descoperite de-a lungul anilor în zona acestei localități [18]. Ne punem întrebarea dacă toate aceste monumente erau aduse din Tomis pentru a fi utilizate la construirea valului de piatră dintre Tomis și Axiopolis [19], sau proveneau, poate, și din unele așezări locale. În zona localității Valu lui Traian au fost depistate ruinele unui castru [20], precum și urmele unei așezări romane [21].

Descoperirile de pînă acum dovedesc că, mai ales în sec. II e.n., centrele rurale din jurul localităților pontice, și în special cele de pe teritoriul tomitan, ajunseseră la un grad superior de dezvoltare [22].

---

[13] Gabriella Bordenache, Dacia NS, 9, 1965, p. 264 și urm., fig. 10, 12, 14, 15, 18, 19, 23.

[14] *Idem op. cit.*; Nezih Firatli, *Les stèles funéraires de Byzance greco-romain*, Paris, 1964.

[15] Ie asemănătoare cu cea purtată de femeile dace reprezentate pe metopele LIII și LIV de pe monumentul Troapeum Traiani, cf. Fl. Bobu Florescu, *Das Siegesdenkmal von Adamklissi. Tropaeum Traiani*, București, 1965, pp. 471—472, fig. 231—232.

[16] Datare confirmată de îmbrăcămintea și, mai ales, coafura personajului, precum și de decorul pilastrului, cf. *supra*, notele 11, 12.

[17] Descoperite fie la Valu lui Traian, fie la Valea Seacă.

[18] AEM, 11 (1887), 62, nr. 125 ; 17 (1894), 97, nr. 33 ; CIL, 7535, 7573 ; Radu Vulpe, AnDb, 16, 1935, pp. 185—186 ; Th. Sauciuc-Săveanu, AnDb, 16, 1935, pp. 152—154 ; Ion Micu, *Călăuza vizitatorului în Muzeul Regional al Dobrogei*, 1937, nr. 199 ; A. Rădulescu, SCIV, 14, 1, 1963, p. 92, nr. 12 ; idem, Pontica, 11, 1978, p.151—154, Z. Covacef, Pontica, 14, 1981, nr. 1.

[19] Radu Vulpe, *loc. cit.*

[20] *TIR*, L 35, p. 77.

[21] A. Rădulescu, *manuscris*, datat 8.V.1957, la Serviciul Documentare al Muzeului de istorie și arheologie Constanța.

[22] V. Pârvan, *Ulmetum, I*, p. 580 ; Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană, secolele I—IV e.n.*, București, 1977, p. 59.

Numeroasele monumente arhitectonice [23], sculpturale [24] și epigrafice [25], cele mai multe datîndu-se în sec. II și începutul sec. III e.n., ne fac să presupunem existența la Valu lui Traian a unui important centru care a durat, se pare, cel puțin pînă în sec. VI e.n., cînd se datează ultimele materiale arheologice descoperite aici. Pentru a avea însă certitudinea unei atari afirmații se impune o cercetare amplă și minuțioasă a zonei [26].

DÉCOUVERTES ARCHITECTONIQUES ET SCULPTURALLES DE VALU LUI TRAIAN

Résumé

L'auteur présente un chapiteau appartenant à l'ordre ionique hellénistique romain ainsi qu'un fragment d'une stèle funéraire, découverts dans la commune de Valu lui Traian.

Le personnage féminin conservé sur la stèle funéraire est habillé d'une „ie" — chemise des autochtones — ce qui détermine l'auteur à supposer qu'il s'agisse d'une autochtone romanisée.

Les deux monuments sont datés dans la seconde moitié du IIe siècle de n.è.

En rappelant que, dans la zone de la commune de Valu lui Traian, ont été faites de nombreuses découvertes de monuments architectoniques, sculpturales, épigraphiques ainsi qu'une série de menues pièces, l'auteur suppose que tous ces vestiges ne soient pas apportés de Tomi en vue de la construction du vallum de pierre qui reliait la cité pontique à Axiopolis et que certains en proviennent d'un habitat local.

[23] Radu Vulpe, *op. cit.*, pp. 185—186.

[24] G. Bordenache, *Sculture greche e romane*, I, București, 1969, p. 71, nr. 131 ; A. Aricesu, SCIV, 22, 2, 1971, pp. 337—344 ; Z. Covacef, *loc. cit.*

[25] Radu Vulpe, *op. cit.* ; Th. Sauciuc-Săveanu, *loc. cit.* ; Idem, AnDb, 16, 1935, pp. 155—161 ; A. Rădulescu, SCIV, 14, 1, 1963, p. 92 ; idem, Pontica 11, 1978, p. 151—154 ; Maria Munteanu, Pontica, 6, 1973, p. 74, 78.

[26] Dacă Tomisul nu poate fi cercetat, decît atunci cînd lucrările edilitare ne-o permit, ar trebui întreprinse cercetări în teritoriul său. Începutul a fost făcut, și cu rezultate deosebit de importante, la Ovidiu, cf. Mihai Bucovală, Gh. Papuc, Pontica, 13 și Pontica, 14.

MONNAIES RARES OU PEU CONNUES D'ANTIOCHE DE PISIDIE

ANTOANETA VERTAN

À côté de nombreux materiaux archéologiques et monuments épigraphiques [1], les rélations de la région de l'embouchures du Danube avec les provinces orientales de l'Empire sont mis aussi en relief par une autre catégorie importante des sources historiques celle du monnaies grecques d'époque romaine découvertes en Dobroudja [2].

Les bronzes impérials grecs ont d'habitude une puissance de pénétration réduite. Par conséquent, ces monnaies reflétent surtout la circulation des hommes [3], quoi que la production de quelques centres de fabrication de la monnaie, comme par exemple Nicaea, a été aussi utilisée comme marchandise d'exportation sur les marchés oú on sentait l'absence du menue monnaies [4] et leur présence dans des milieux pareilles a tout à fait une autre signification historiques. Les découvertes de monnaies grecques jalonnent le chemin oriental, qui en passant par le Bosphor il s'arêtait à Viminacium ou en Dobroudja au l'embouchures du Danube et elle indiquent l'ampleur et la dynamique de la circulation Orient-les Balkans dans l'époque du début de l'Empire.

Dans la collection du cabinet numismatique de Constantza, on garde deux monnaies battues par la florissante colonie romaine Antiochia de Pisidia [5]. Les deux exemplaires provient de petites collections de Dobroudja et on suppose qu'on a découvert les monnaies ici, dans

---

[1] R. Vulpe, I. Barnea, *Din Istoria Dobrogei*, vol. II, Bucureşti, 1968, passim.

[2] M. Munteanu, R. Ocheşeanu, Pontica, 8, 1975 ; R. Ocheşeanu, Gh. Papuc, Pontica, 5, 1974, p. 395, Pontica, 8, 1975, p. 429, Pontica, 9, 1976, p. 215.

[3] L. Robert, *HEN*, Paris, 1966, p. 113—114, R. Ocheşanu, Pontica, 7, 1974, p. 202.

[4] J. P. Callu, *La politique monétaire...*, Paris, 1969. B. Mitrea, SCIV, 23, 1972, p. 135, nr. 1 ; M. Munteanu, R. Ocheşanu, *op. cit.*, p. 179.

[5] Pour la monnaie émise pendant Gordien III, les informations sur le lieu de découvert sont absentes. Nous croyons quand même qu'elle a étée trouvé sur le territoire de la Dobroudja, parce qu'elle a fait partie d'une collection particulière constituée par des matériaux provenant de Dobroudja (No. inv. 1396).

la province de l'embouchures du Danube qu'elles ont été procurées par le commerce avec les antiquités.

Très intéréssantes de point du vue numismatique, les monnaies présentées en bas, apportent des complètements utils au corpus des monnaies de la colonie Caesarea Antiochia, élaboré par la chercheure scientifique polonaise Aleksandra Krzyzanowska [6].

1. **GORDIEN III**

AE. ↙.6, 82 g. 23 mm.

Pl. I. *Monnaies d'Antioche de Pisidie :*
1 — Gordien III ; 2 — Gallien (augmentées).

[6] Aleksandra Krzyzanowska, *Monnaies coloniales d'Antioche de Pisidie*, Varsovie, 1970.

Av. XXIX. IMP CAES (M ANT) GORDIANUS AV Buste lauré de Gordien à droite avec cuirasse et paludamant vu de dos. Grènetis.

Rv. 107 bis. COL CE-S ANTIOC Buste de Men à droite coiffé d'un bonnet phrygien orné aux éttoiles, croissant de lune aux épaules. Dans la champ SR. Grènetis.

Aleksandra Krzyzanowska, p. 185, pl. XXXIX. Variante revers.

La monnaie conservée dans le cabinet numismatique de Constantza, constitue une nouvelle variante pour la légende du revers des monnaies de l'empereur Gordien III avec le buste du dieu Men [7]. Nous ajoutons en même temps l'obsérvation que sur le revers de l'exemplaire de Paris on voit, il est vraie moins clair sur le moulage, les étoiles qui parent le bonnet du dieu Men.

Avec la publication du monnaie conservée à Constantza, nous proposons un nouveau graphique du liaisons avers-revers pour les monnaies de l'empereur Gordien III ayant sur le revers le buste du dieu Men [8].

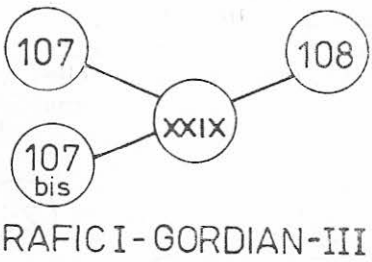

Graphique I — Gordien III

2. **GALLIEN.**

AE. ↑ 6,72 g. 23,8 mm.

Av. IMP CAES P LIC — GALLIENO PIVC AVC Buste lauré de Gallien à droite avec cuirasse et paludament, vu de dos. Grènetis.

Rv. 32 bis. AN-TIOC-HI CIL Femme en robe longue, coiffée d'un calathos, debout à gauche, tenant un rameau de la main droite et de la gauche une corne d'abondance. Dans le champ gauche renversé. A l'exerque SR. Grènetis.

Aleksandra Krzyzanowska, p. 207, pl. LII.

[7] A. Krzyzanowska, donne la légende suivante : COL CESANTIOCI, mais sur le moulage on voit clairement COL CE-S ANTIOC (probablement une erreure s'est écoulée).

[8] Ibidem, p. 242, graphique 27.

Cette monnaie paraît offrire une nouvelle légende pour l'avers encore inconnue dans la fabrication de la monnaie d'Antiochia, mais par comparaison l'avers de notre exemplaire à des pièces similaires comme type du corpus [9] et les planches, on remarque le fait que cette légende est semblable à la légende incomplete de l'avers XII. A une étude minutieuse de la photographie j'ai pu distinguer pour la légende de l'avers XII au lieu de GALLIENOC... AVC ,ainsi qui l'auteure du corpus des monnaies d'Antiochia lisait, la légende GALLIENO P...C AVC. La monnaie de Constantza rectifie la régende du type XII d'avers, qui aura être lu *„Imp caes plic — gallieno piuc auc"*.

Sur le revers du monnaie de Constantza le signe de la valeur est représenté inversé, avec l'angle ouvert vers la gauche. En examinant la photographie de l'exemplaire de Paris (av. XII, rv. 32) on remarque, avec certaine difficulté, la partie supérieure du signe de la valeur dans la même position. Les deux monnaies appartient a des variantes différentes de l'emission à légende du l'avers XII, parce que les légendes du revers sont différentes.

Grâce a cette variante il est nécessaire de modifier les graphiques des liaisons avers-revers pour les emissions de l'empereur Gallien et Tychepoleis sur le revers [10].

Pour les monnaies de Gallien dans lesquelles son nom est écrit avec E, l'auteure du corpus des monnaies d'Antioche de Pisidie propose plus récente que pour les monnaies dans lesquelles le nom de l'empereur est écrit avec H. Ces monnaies sont datées dans la première partie de son regne [11].

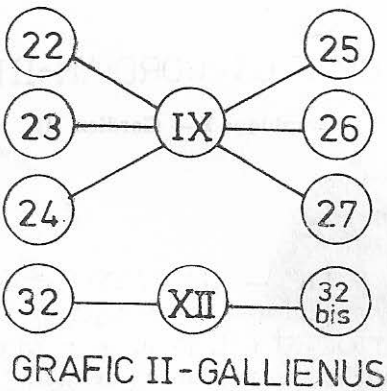

Graphique II — Gallien

[9] Ibidem, p. 207, pl. LII.

[10] Ibidem, p. 246, graphique 37.

[11] Ibidem, p. 83 (IMP CA GALIHNEUS PIUS ou IMP GALIHNUS PIUS AUG, avec la lettre E grécisée peuvent appartenir à la période suivante des emissions de Gallien à Antioche. Cette lettre E du nom de l'empereur, sur les monnaies portant l'inscription grecque est transcrite comme H. Au reste cette classification cronologique des monnaies de Gallien n'est qu'hypothétique.

Les monnaies de la Colonie Caesarea Antiochia publiées ici, viennent de compléter les nombreuses temoignages sur les rélations de la province située entre le Danube et la Mer Noire avec la partie orientale du commencement de l'Empire. Il est quand même nécéssaire de préciser que les sources numismatiques quoi que très importantes pour connaître la vie économique et les liaisons du pays de l'embouchures du Danube avec les autres provinces romaines, ne sont pas assez explorées, les recherches sont encore faites par intermittence, seulement la publication soutenue à l'avenir de plusieurs découvertes de Dobroudja, de monnaies impériales grecques, pourra changer cette état de choses.

OBSERVAȚII ASUPRA CÎTORVA PORTRETE TOMITANE DIN SEC. III e.n.

ZIZI COVACEF

Amploarea cercetărilor arheologice din ultimele decenii, precum și numeroasele săpături de salvare, provocate de explozia edilitară, au determinat — cum era și firesc într-o regiune atît de bogată în vestigii — o creștere considerabilă a patrimoniului muzeal cu monumente de o mare diversitate. Însă, tocmai datorită bogăției descoperirilor, nu toate materialele au putut fi făcute cunoscute imediat, multe dintre ele rămînînd, pentru multă vreme, inedite. Prezentăm mai jos trei dintre aceste descoperiri mai vechi. Este vorba de două portrete descoperite în necropolele Tomisului și unul în teritoriul rural al acestei cetăți pontice.

1. CAP DE ÎMPĂRAT

Sculptura a fost descoperită întîmplător la 10 km de Constanța, pe traseul valului de piatră, la periferia comunei Valu lui Traian, în anul 1966 [1]. Inv. 2 444. (Fig. 1).

Fragmentul sculptural din care se păstrează capul cu o parte din gît, făcea parte, probabil, dintr-o statuie sau dintr-un bust [2]. În general capul se păstrează bine, exceptînd faptul că bărbia este puțin spartă, vîrful nasului martelat și are cîteva zgîrieturi pe obrazul drept.

Monumntul, din marmură alb-cenușie, este lucrat cu dalta și s-a bucurat de o realizare îngrijită,

---

[1] Imaginea a fost reprodusă în cataloage sau ghiduri de expoziții : V. Canarache, *Muzeul de arheologie Constanța*, Constanța, 1967 ; *Römer in Rumänien*, Köln, 1969, p. 249, G 105, pl. 73 ; *Civiltà romana in Romania*, Roma, 1970, p. 243, G 84.

[2] Dimensiunile : Înălțimea capului 0,225 m, lățimea 0,162 m, iar grosimea 0,184 m.

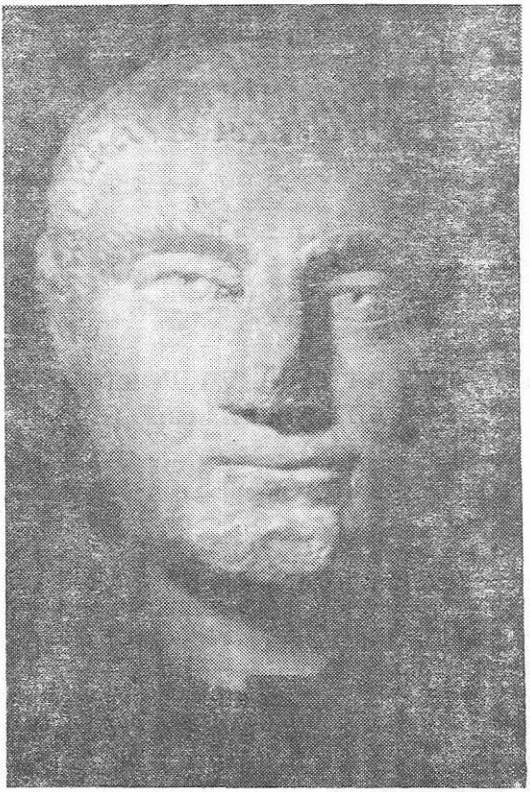

Figura 1

Faţa, rasă, este masivă şi energică. Fruntea mică, asimetrică, este netedă, fără nici o cută. Sprîncenele stufoase, pe arcadele proeminente, sînt exprimate plastic : demarcate la partea superioară prin cîte o incizie curbă, sub care sînt realizate linii oblice — spre exterior— sugerînd firele de păr. Ochii mari au pleoape grele. Irisul, lucrat în relief, este redat prin cercuri concentrice, iar pupilele — foarte adînci — ca şi fosele lacrimale, sînt săpate cu sfredelul sub forma unor orificii rotunde. Realizarea pupilelor lîngă pleoapa superioară sugerează o privire hieratică. Nasul este mare şi cu nările largi. Gura, potrivită, are buze subţiri şi strînse, cu colţurile marcate. Două cute, abia schiţate, coboară de la marginea nărilor spre colţurile gurii. Bărbia masivă, voluntară, este uşor întoarsă. Urechile, relativ mari, sînt îndepărtate de ţeastă. Părul des şi cîrlionţat este redat prin incizii care sugerează şuviţe scurte.

Se păstrează şi o parte din gîtul puternic, iar în spate pe toată înălţimea gîtului, este realizată o proeminenţă verticală, lată, menită să ofere stabilitate capului pe bustul ce îi era destinat.

Elementele stilistice sînt tipice secolului III e.n. și aparțin perioadei imediat anterioare rigidului stereometrism tetrarhic [3]. Este evidentă asimetria liniamentelor care deformează anatomia chipului în scopuri expresioniste, sculptorul oprindu-se în mod special la sublinierea unor caracteristici personale : maxilare masive, care conferă chipului duritate și ochii mari, ușor asimetrici, care sînt umbriți de arcade puternice. Meșterul a știut de asemenea să sublinieze accentuata asimetrie a părții drepte a chipului : sprînceana din această parte a feței, frumos arcuită, fiind realizată mult mai sus decît cea stîngă, diferență marcată și de descendența acentuată a liniamentelor părții stîngi.

Părul scurt, fața masivă, nasul mare, sînt cîteva elemente portretistice care ne sugerează identificarea cu împăratul de origine siriană *Filip Arabul*. Este de fapt singurul împărat pentru perioada din care datează monumentul, a cărui vîrstă și trăsături să corespundă cu ale portretului nostru. Un argument pentru identificarea propusă este de ordin istoric. Se știe că între anii 245—246 a avut loc cea mai mare invazie a carpilor asupra posesiunilor romane de la Dunăre [4] ; carpii vor fi învinși în urma unor lupte grele conduse chiar de Filip Arabul care va adopta, după victorie, titlul de *Carpicus Maximus*. Numeroasele tezaure monetare datînd din această perioadă [5] dovedesc faptul că atacurile carpilor au atins și ținuturile dintre Dunăre și Mare. Cîteva monumente epigrafice închinate lui Filip Arabul și fiului său [6], sau în sănătatea împăratului, a împărătesei Otacilia Severa și a fiului lor [7], puse în anul 246, sînt dovezi concludente referitoare la acest eveniment [8]. Adăugăm la acestea faptul că în timpul lui Filip Arabul a fost cantonată la Tomis o vexilație din *cohors I Cilicum milliaria equitata* [9], cohortă care căpătase supranumele de *Philippiana* în semn de atașament față de împărat ; epitetul va apare aici pentru prima dată [10].

Victoria împotriva carpilor, ca și organizarea unei serbări fastuase la Roma pentru comemorarea unui mileniu de la întemeierea cetății

---

[3] *Civiltà romana in Romania*, Roma, 1970, p. 243, G 84.

[4] Gh. Popilian, *Date noi cu privire la invazia carpilor în Dacia*, Centrul de istorie, filologie și etnografie, Craiova, 1967, 55 p ; Radu Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, vol. 2, București, 1968, p. 240 și urm. ; Ioan Piso, *Războiul lui Philippus cu carpii*, *In Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 301—309 ; D. Tudor, Pontica, 9, 1976, pp. 89—96.

[5] B. Mitrea, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 611—640 ; Constantin Preda, SCN, 4, 1968, p. 175—196 ; B. Mitrea, A. Rădulescu, Pontica, 8, 1975, p. 125—171, cu o bogată bibliografie la temă.

[6] S. Lambrino, în RÉL, 11, 1937, p. 458—461. Apud Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 241.

[7] Gr. Florescu, SCIV, 9, 1958, 2, p. 342—347.

[8] Cf. B. Mitrea, A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 147.

[9] D. Tudor, Materiale, 2, 1956, p. 582—584, nr. 51, 52 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 241 ; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 100, 104.

[10] D. Tudor, *op. cit.*, p. 582.

eterne [11], au determinat omagierea împăratului. Credem că portretul pe care l-am prezentat, lucrat poate într-un atelier tomitan — eventual la cererea acelei vexilații din *cohors I Cilicum Philippiana*, cantonată la Tomis — datează din această perioadă, mai precis din anul 247 e.n.

2. PORTRET MASCULIN

Fragment dintr-o stelă funerară, descoperit în luna septembrie 1964, pe strada Panait Moșoiu din Constanța, în zona necropolelor [12]. Inv. 6 299. (Fig. 2).

Monumentul este din marmură de culoare alb-cenușie, cu cristale mari, bine șlefuită. În realizarea portretului s-a utilizat mai ales dalta [13].

Stela-ediculă avea frontonul arcuit, cu două acrotere simple, sprijinite pe pilaștrii dreptunghiulari cu capitele corintice [14]. În nișă a fost sculptat bustul defunctului. Se mai păstrează din bust partea supe-

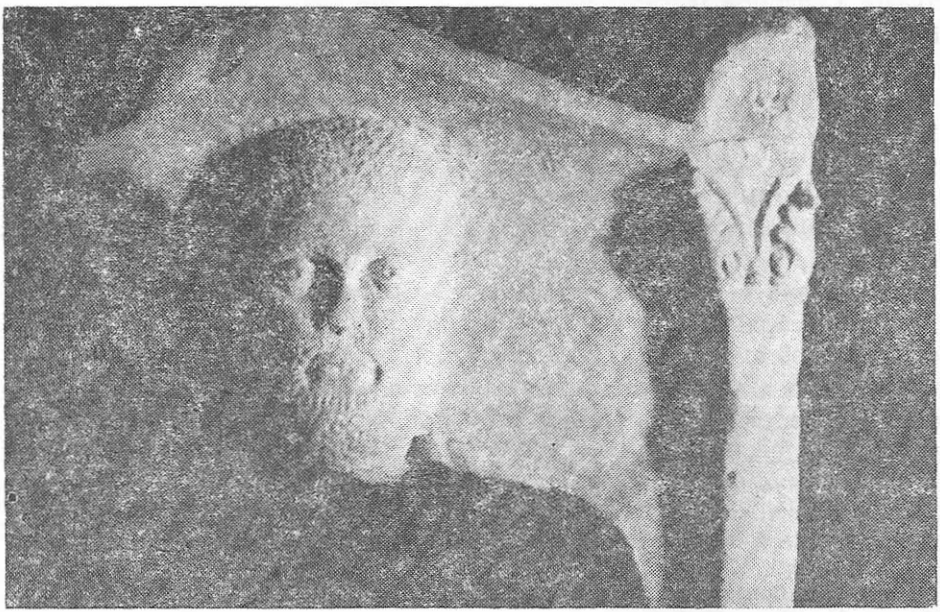

Figura 2

[11] Mileniul Romei a fost serbat la 21 aprilie 247.

[12] Fotografia a fost reprodusă în : V. Canarache, *Muzeul de arheologie Constanța*, Constanța, 1967.

[13] Dimensiunile generale ale fragmentului de stelă : 0,575×0,550×0,140 m. Înălțimea totală a capului este de 0,29 m, iar de la bărbie pînă la linia părului măsoară 0,21 m.

[14] Se mai păstrează doar acrotera și pilastrul din partea dreaptă.

rioară a umărului stîng și marginea de lîngă gît a veșmîntului. Capul în schimb este foarte bine conservat. Lucrat în muchii, acest portret degajă o mare expresivitate. Impresionează, în primul rînd, maniera adoptată de sculptor pentru delimitarea fiecărui element al chipului, fără a-l rupe însă de ansamblu. O linie profund incizată, în formă de arc, delimitează părul de frunte, acesta căpătînd astfel aspectul unei calote. Sprîncenele sînt și ele conturate prin linii curbe, incizate ; la fel sînt conturate și buzele. Pe arcadele orbitale, proeminente, sprîncenele arcuite — și unite deasupra nasului — sînt sugerate printr-o serie de linii oblice. Ochii mari au conturate ambele pleoape ; globul ocular, mic, are irisul redat printr-un cerc incizat, iar pupila este mult adîncită.

Nasul mare are formă trapezoidală. Buzele groase, frumos conturate, sînt înconjurate de mustață și barbă. Pometii obrajilor sînt proeminenți iar urechile mici, datorită bărbii stufoase, par realizate prea sus.

Barba, foarte deasă, îmbracă toată partea inferioară a chipului, ajungînd pînă sub urechi. Părul și barba, foarte cîrlionțate și tunse scurt, sînt redate printr-o mulțime de linii scurte — unele abia schițate — și prin puncte.

Pielea obrazului stă întinsă pe osatura masivă, sugerată plastic printr-un joc de umbre și lumini, realizat atît prin cioplire cît, mai ales, prin șlefuire.

Trăsăturile greco-orientale ale chipului, pometii dezvoltați ai obrajilor, ne indică faptul că portretul reprezenta poate, un localnic.

Maniera stilistică și tehnica de lucru prezintă bune analogii cu portretul lui Filip Arabul, descoperit la Valu lui Traian, ceea ce ne determină să-l considerăm un produs contemporan acestuia, realizat poate, în același atelier. Propunem ca datare mijlocul secolului III e.n.

3. PORTRET FEMININ

Sculptura a fost descoperită în anul 1959, pe strada Cuza Vodă din Constanța, în zona necropolei cetății [15]. Inv. 1 877. (Fig. 3).

Monumentul este lucrat din marmură de culoare albă cu cristale mari, bine șlefuită [16].

Destul de bine conservat : lipsește parte din coafura prinsă într-o coadă pe creștetul capului, iar vîrful nasului este spart. Are numeroase zgîrieturi mici pe frunte, pe obrazul drept, pe buze, la partea inferioară a obrazului stîng și pe gît.

---

[15] Din cele cîteva necropole depistate pe teritoriul orașului de astăzi, aceea care cuprinde și str. Cuza Vodă este cea mai apropiată de zidurile cetății antice.

[16] Portretul are înălțimea totală, împreună cu gîtul, de 0,27 m, înălțimea capului este de 0,22 m, iar de la bărbie la linia părului măsoară 0,20 m.

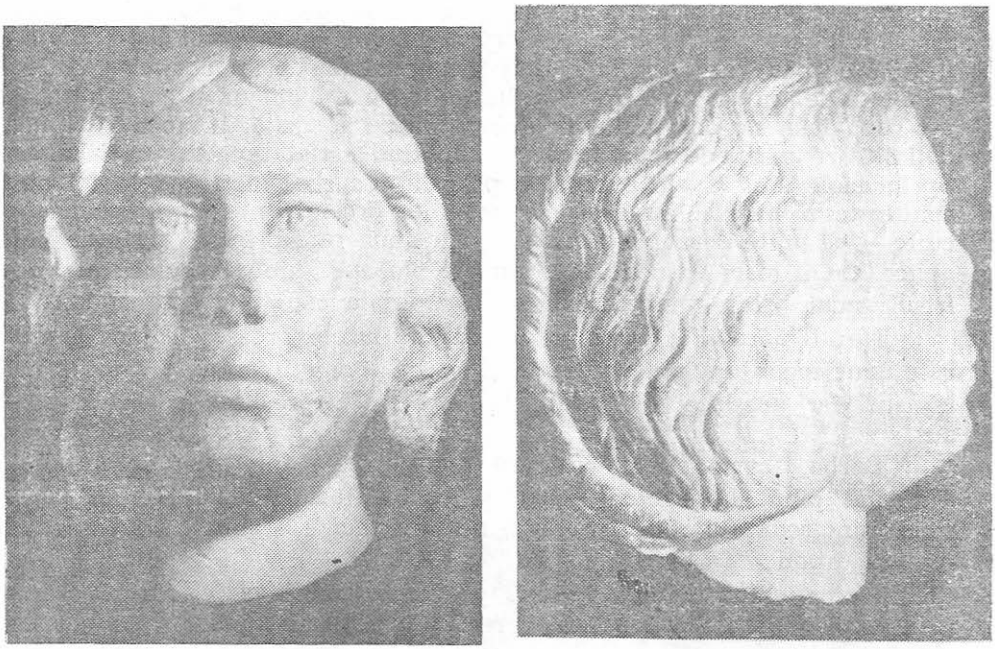

Figura 3

Acest cap se numără printre puținele portrete aflate într-o stare destul de bună de conservare. Impresionează prin trăsăturile realiste sugerate printr-un reușit joc de umbre și lumini.

Fruntea este înaltă, netedă. Sprîncenele sînt frumos arcuite pe arcadele proeminente care umbresc ochii mari, alungiți pe orizontală și cu pleoape bine conturate. Irisul și pupila sînt indicate prin două cercuri incizate adînc.

Pomeții obrajilor sînt proeminenți. Nasul este fin, drept. Gura închisă, are buza inferioară ușor răsfrîntă. O serie de linii realizate descendent, dau un aer de tristețe chipului. Perechile de cute — de la rădăcina nasului și de sub buza inferioară — nu sînt săpate și au fost realizate prin șlefuirea pietrei.

Bărbia este mică, rotundă ; în schimb gîtul este masiv, puternic, aproape masculinizat.

Părul, despărțit printr-o cărare pe mijlocul capului, înconjoară fruntea în formă de acoladă. Meșele de păr ondulate, coboară liber de-o parte și de alta a feței, acoperind urechile, iar la spate sînt împletite într-o coadă ce era adusă pînă în vîrful capului.

Trăsăturile chipului, cu pomeții obrajilor proeminenți, cu ochii alungiți, sînt orientale, pieptănătura este însă realizată după moda ro-

mană [17], ceea ce ne determină să presupunem că persoana făcea parte poate, dintr-o familie locală, romanizată.

Caracteristicile acestui portret : fruntea senină, netedă, ochii mari și mai ales genul de pieptănătură, le întîlnim la cîteva din portretele împărăteselor de la mijlocul sec. III e.n., mai ales la Oltacilia [18], ceea ce ne îndreptățește să-l încadrăm între anii 245—250 e.n.

* * *

În urma prezentării celor trei potrete putem expune cîteva observații, cel puțin pentru perioada de la mijlocul secolului III e.n., în cea ce privește arta sculpturală din provincia Scythia Minor.

Este evident, în primul rînd, faptul că populația locală se romanizase în cea mai mare parte, mai ales în jurul centrelor mari, cum este cazul Tomisului — capitala provinciei dintre Dunăre și Mare. Tomisul care cunoaște o mare dezvoltare în timpul stăpînirii romane se evidențiază și în producția sculpturală [19] și put a afirma că aici se formese un curent special : pe fondul spiritual anterior, arta provincială romană de origine italică se întîlnește cu influența greco-orientală. În cazul de față evidențiem certele analogii somatice dintre cele două portrete private, precum și analogii tehnice dintre portret l lui Filip Arabul și portretul masculin, care ne dică proveniența lor, poate, din același atelier.

Stilurile portretistice lansate la Roma în diferite etape istorice, capătă uneori forme originale, datorate influenței artei elenice cu care vin în contact tipurile locale. Analogiile cu portretele din alte părți ale Imperiului sînt făcute mai ales pentru a stabili epoca, stilul, caracteristicile generale tipologice, pentru că arta Dobrogei romane este uneori, întrucîtva, originală. Faptul este mai evident în portrete, acestea reprezentînd tipuri cu trăsături personale. Dacă portretul lui Filip Arabul, prezentat mai sus, poate fi categorisit drept un portret *tipologic*, oarecum idealizat, realizat cu ajutorul cîtorva trăsături care să-l caracterizeze — sculptorul necunoscînd direct modelul —, cele două portrete private pot fi considerate *fizionomice* [20], păstrînd trăsăturile individuale ale persoanelor pe care sculptorul le-a văzut.

Credem că portretul lui Filip Arabul completează seria de prezentări sculpturale ale împăratului, iar celelalte două portrete aduc date noi privind somatica populației din Dobrogea romană.

---

[17] Pentru pieptănătură cf. Marianne Bergmann, *Studien zum römischen Porträt des 3. Jahrhunderts n. Chr.*, Bonn, 1977, pl. 7/5, 6 ; pl. 8/1, 2.

[18] *Idem.*

[19] Stau mărturie, pentru această afirmație, numeroasele descoperiri sculpturale provenind din Tomis și care se află nu numai în muzeul constănțean ci și în muzee din țară (București, Cluj, Brăila etc.) sau de peste hotare (Varna, Sofia — R. P. Bulgară etc.), precum și resturile unuia dintre atelierele sculpturale descoperite în apropierea portului.

[20] Cf. discuția despre clasificarea și evoluția portretelor la Ranuccio Bianchi Bandinelli, *Il ritratto nella Antichità*, Roma, 1965, p. 2—3, 14.

BETRACHTUNGEN, EINIGE TOMITANISCHE PORTRÄTS AUS DEM 3.Jh.u.Z. BETREFFEND

Zusammenfassung

In ihrem Vortrag behandelt die Verfasserin drei Porträts. Ein im Hinterland von Tomis entdecktes Kaiserporträt kann durch Vergleiche als Philippus Arabs identifiziert werden. Zwei weitere Porträts sind private Bildnisse eines Mannes und einer Frau. Alle drei genannten Porträts lassen sich aus stilistischen Gründen in die Mitte des 3.Jh. datieren. Der Kaiserkopf und das männliche Privatbildnis entstanden wahrscheinlich — nach der Technik der Ausführung zu urteilen — in einer Provinzwerkstatt.

Abschliessend werden die spezifischen Züge provinzial-römischer Porträtkunst in Scythia Minor hervorgehoben.

MORMINTE CREȘTINE TIMPURII DESCOPERITE LA OSTROV

C. CHERA-MĂRGINEANU

Cu prilejul săpăturilor arheologice desfășurate în vara anului 1980 în sud-vestul Dobrogei, în zona Ostrov, ocazionate de apariția altor obiective de importanță majoră, am acordat o atenție sporită unor urme materiale ce indicau existența unei necropole în acest perimetru.

La circa 10 km de localitatea Ostrov, în stînga șoselei ce leagă această comună de Constanța, într-un punct situat în dreptul satului Bugeac, a fost sesizată existența unor blocuri de piatră de dimensiuni diferite, răspîndite pe o mare suprafață între șosea și Dunăre.

Terenul fiind proaspăt arat, am hotărît executarea unor secțiuni de sondaj pe o terasă ce corespunde în malul abrupt al fluviului și inclinată ușor spre est.

În cele trei secțiuni, orientate vest-est (S_1 și S_2 și nord—sud (S_3) au fost identificate, în total, patru morminte, dintre care unul de copil. Primele două secțiuni au dimensiunile de 3 × 6 m, iar cea de-a treia de 3 × 7 m. În S_1 a apărut primul mormînt, iar în S_3 au apărut celelalte, pentru S_2 neputînd fi relevate urme de înmormîntare.

Toate cele patru schelete erau așezate vest—est, cu capul la vest și constituiau un grup amplasat pe o suprafață de cca 20 m^2, la o adîncime pînă la 0,50 m.

Pentru individualizarea fiecărui obiectiv considerăm necesară amintirea dimensiunilor fiecăruia, precum și a caracteristicilor constructive evidențiate. Astfel, M1 prezintă o lungime totală de 2 m și o lățime de 0,40 m. De jur împrejur scheletul era înconjurat cu blocuri de piatră, mai mult sau mai puțin îngrijit fasonate. Din păcate, atît scheletul cît și pietrele au fost găsite deranjate de uneltele agricole folosite aci de-a lungul vremii pentru lucrarea pămîntului.

În M2 a avut loc înmormîntarea simplă, fără nici o protejare prin pietre sau alte materiale, a unui copil de cca 8—10 ani. Corpul a fost așezat într-o groapă, din care am putut marca o lungime de 0,80 m și

o lățime de 0,30 m, situația de aici fiind în mare parte similară cu cea amintită anterior.

M3 a apărut în colțul de sud—vest al lui S_3 și nu era deranjat. În lungime (1,90 m) defunctul era protejat de cîte o scîndură masivă, iar la capete groapa era prevăzută cu cîte un bloc de piatră așezat transversal. Trebuie amintită aici starea relativ bună de conservare a lemnului, păstrat pe toată lungimea menționată. Între cele două scînduri, lățimea mormîntului era de 0,52 m la capătul vestic și de 0,37 m la cel estic (fig. 1).

M4 era de asemenea constituit din blocuri fasonate de piatră ce încadrau scheletul pe toate patru laturile. O caracteristică a lor este aceea că nu păstrează aceleași dimensiuni în ceea ce privește înălțimea (15—25 cm), grosimea (13—26 cm) și lungimea (39 cm—1 m). Nu s-a acordat o grijă deosebită așezării pietrelor într-o linie continuă, cel puțin în partea interioară. Astfel, rezultă o lățime de 0,54 m la capătul vestic al supra-

Fig. 1

feței încadrate și în care se află scheletul, și de numai 0,24 m în capătul estic. Lungimea interioară — 2, 10 m. (Fig. 2, 3).

Pot fi sesizate două aspecte în privința materialului folosit la demarcarea spațiului destinat înmormîntării. Din capul locului putem deosebi din acest punct de vedere trei tipuri de morminte : fără nici o protejare a corpului (M2), cu protejarea prin scînduri și piatră (M3) și cu protejarea numai prin piatră (M1 și M4). Se poate ușor constata că piatra folosită provine de la alte construcții din zonă, dat fiind faptul că este relativ îngrijit fasonată, dar avînd în vedere îndeosebi dimensiunile foarte diferite.

Ca element caracteristic comun, deși numărul de morminte cercetate și păstrate intact este numai de două, semnalăm diferența de lățime dintre extremitățile estice și cele vestice ale construcțiilor funerare.

În cursul săpăturii nu au fost recuperate obiecte care să poată fi considerate ca făcînd parte din inventarul vreunuia dintre morminte.

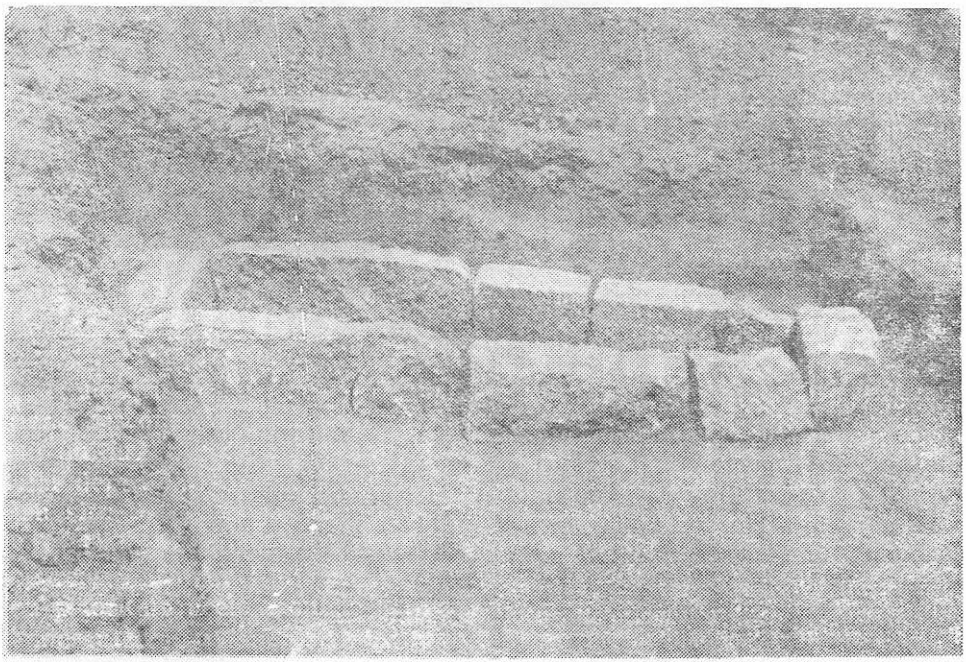

Fig. 2

Cu totul ipotetică ni se pare apartenența unui vîrf de săgeată de cca 5 cm lungime și a unei mărgele de sticlă de formă alungită la M1. Pentru a întregi însă aspectul informativ amintim că vîrful de săgeată se afla la 15 cm de schelet, la stînga sa, iar mărgica la 23 cm la dreapta.

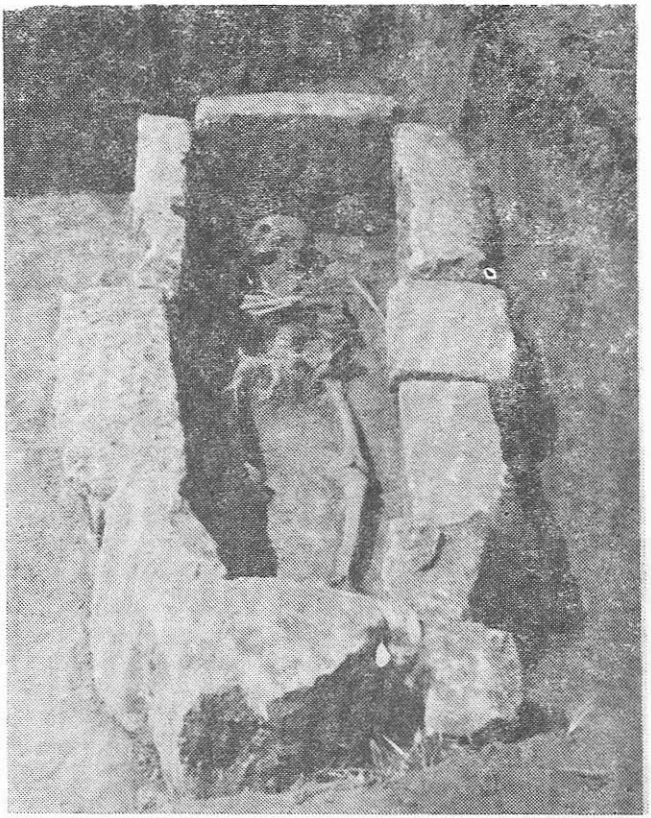

Fig. 3

Acordînd atenţia cuvenită sărăciei sau inexistenţei inventarului, precum şi aşezării defuncţilor pe spate, cu faţa în sus, cu capul la vest şi cu mîinile pe piept, înaintăm ipoteza că mormintele cercetate prezintă vădite aspecte de rit creştin.

Ni se pare important să amintim aici gradul relativ scăzut de afectare a osemintelor de către agenţii naturali inerenţi unei înmormîntări la mică adîncime (reamintesc — pînă la —0,50 m), deşi avem în vedere şi factorii de eroziune a solului. Această observaţie vrea să se constituie într-un argument pentru datarea complexului, care va urma.

Deocamdată dorim să precizăm că în zona cercetată nu a fost depistat vreun alt strat arheologic, înmormîntările fiind efectuate prin aşezarea corpului direct pe pămîntul viu, pietrele protectoare sprijinindu-se de asemenea pe acest nivel. Toate acestea în condiţiile în care toată zona este pur şi simplu înţesată de urme de vieţuire veche. Veche pentru că în afară de locuirea getică de la Bugeac, de cea romană de la Durostorum — aflată ce-i drept la o distanţă mai mare — şi de

cetățile de la Dervent — Păcuiul lui Soare, care-și fac toate simțită prezența printr-o mare cantitate de ceramică, o serie întreagă de unelte din silex, descoperite în arătură, ar indica o locuire a terasei amintite din apropierea Dunării încă din musterian. De altfel nu numai ceramica getică, cioburile de amforă romane și cioburile feudal-timpurii de la vase de uz comun din pastă cenușie și neagră lustruite, dar și abundența pe o întindere mare a pietrelor de diferite dimensiuni cu urme de prelucrare este semnificativă pentru importanța acordată zonei în diferite epoci. Este poate sugestiv să semnalăm și prezența pe o arie foarte largă a zeci de tumuli, dintre care nu a fost încă cercetat nici unul.

Revenind la obiectivele care constituie subiectul prezentei lucrări, trebuie subliniat că ele au analogii în Dobrogea. Lucrările efectuate în necropola feudală timpurie de la Capidava au condus la descoperirea unor morminte asemănătoare cu cele prezentate aici și datate acolo în sec. IX—X pe baza unui inventar la fel de redus cantitativ.

De curînd, cercetări în zona Fabricii de mobilă din Constanța, au dat posibilitatea de a se constata o situație similară în cazul a șapte morminte. Ca elemente de datare au stat la îndemînă numai două verigi de bronz atipice și cioburi feudal-timpurii antrenate în umpluturile gropilor.

Dacă lipsa inventarului, caracteristică și descoperirilor amintite împiedică o recunoaștere lipsită de îndoieli a contemporaneității grupurilor de morminte de la Constanța, Capidava și Ostrov, asemănările de ordin structural-constructiv ne îndreptățesc, avînd în vedere și contextele arheologice, coroborate cu știrile transmise de cronicari pentru epoca feudal-timpurie, să datăm cele patru morminte în sec. IX—X. Este perioada în care creștinismul își continua și pe aceste meleaguri ascensiunea ca religie dominantă, cu toate fonomenele specifice care se răsfrîng asupra obiceiurilor funerare.

Numeroasele incursiuni slave, mai ales pe linia Dunării, îi obligă pe împărații bizantini să acorde o atenție sporită acestor regiuni și să organizeze o apărare eficientă a graniței lor nordice. Aceste deziderate puteau fi împlinite și printr-o cooptare bazată pe interese comune a populației românești stabilite mai ales de-a lungul fluviului amintit și care parcurgea etapele finale din procesul de formare a ethos-ului românesc.

Sub rezerva unor cercetări viitoare, care să confirme cu noi date ipoteza noastră, considerăm că cele patru morminte cercetate pînă acum aparțin unei necropole de rit creștin din sec. IX—X, poate populației românești stabilite în apropierea unui vechi centru de civilizație romană, într-o zonă avantajoasă din punct de vedere economic. Importanța unor concluzii de acest fel, confirmate deocamdată de dovezi materiale limitate cantitativ, impun extinderea ariei de investigații în această necropolă feudal-timpurie cu trăsăturile amintite din zona Ostrov, care ar putea contribui la augmentarea cunoștințelor noastre despre primii români din Dobrogea.

CUPTOR DE ARS MATERIALE DE CONSTRUCȚII DESCOPERIT LA ULMETUM.

A. PANAITESCU

Investigațiile arheologice efectuate în al doilea deceniu al secolului nostru de către V. Pârvan în fortificația romană tîrzie de la Pantelimonu de Sus — Ulmetum au identificat cel puțin două momente de intense eforturi constructive în existența sa : sec. IV și sec. VI e.n. Cantitatea mare de cărămidă, țigle și olane scoasă la iveală în timpul săpăturilor nu poate fi explicată decît prin existența unor instalații de producere și ardere a acestor tipuri de materiale constructive. Astfel, în mai multe părți din interiorul zidului de incintă al cetății este întrebuințată cărămidă. Ea este întîlnită și la stîlpii din mijlocul turnului mare de N—V, de asemenea la turnul de V al porții de N—V ca și în alte locuri din cetate.

A fost descoperită o cantitate apreciabilă de olane la turnul de V al porții de N—V, a turnul de S al porții d S—V, în interiorul așezării fortificate spre N—E de poarta de N—V [1].

În luna septembrie 1980 în urma prăbușirii unui mal aflat la 300 m S de poarta de S—V a cetății Ulmetum, a apărut un cuptor. Acesta vine să îmbogățească pe de o parte datele privind cetatea și așezarea ei extramurană, iar pe de alta se adaugă la cele aproape 15 cuptoare descoperite pe teritoriul Dobrogei la : Garvăn—Dinogeția [2], Constanța—Tomis [3], Neptun [4], Oltina—Altinum [5], Gura Canliei [6], Telița [7],

[1] V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, AARMSI, Tom XXXV, 1913—1914, p. 265, 274, 280, 282, 299.

[2] A. Rădulescu, *Pontice* II, 1969, p. 332.

[3] Idem, *op. cit.*, p. 332.

[4] Ibidem, *op. cit.*, p. 332.

[5] Ibidem, *op. cit.*, p. 332.

[6] Ibidem, *op. cit.*, p. 332.

[7] Ibidem, *op. cit.*, p. 332.

ilustrînd intensa activitate în domeniul construcţiilor pe care romanii şi apoi bizantinii au desfăşurat-o aici.

În vederea sesizării tuturor elementelor instalaţiei şi a problemelor stratigrafice, am executat o secţiune orientată N—S de 5 × 1 m, iar la capătul de N al acesteia o casetă de 2 × 2 m orientată către E, adică spre vale, în care am surprins camera de ardere (fig. 1, fig. 2).

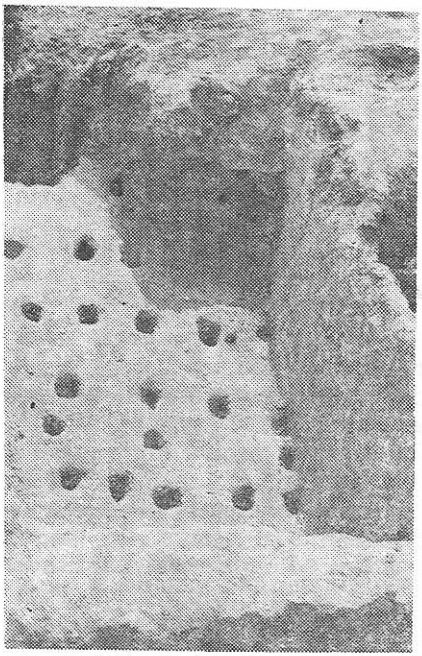

Fig. 1 — Camera de ardere

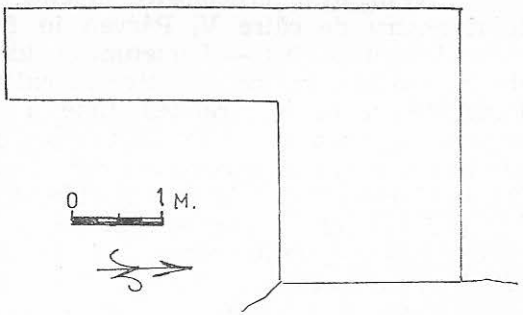

Fig. 2 — Planul săpăturii

Stratigrafic precizăm că datorită structurii solului, lutos, şi a spălării de către apele pluviale a solului vegetal, acesta din urmă este deosebit de subţire, chiar înainte de a începe săpătura de salvare, distingîndu-se la suprafaţă dunga roşiatică a pereţilor camerei de ardere. În al doilea rînd, în imediata vecinătate a zonei cercetate se disting la suprafaţă urme de blocuri de piatră constituind resturi de la construcţii şi ceramică romană tîrzie aparţinînd cu siguranţă aşezării extramurane a castellumului de la Ulmetum.

Camera de ardere păstrează pereţii pe o înălţime de 1 m de la platforma de ardere. Nu este vorba de pereţi construiţi dintr-un material special, ca în cazul unor cuptoare de la Sarmizegetusa, Micia, unde peretele este realizat din cărămizi sau din chirpici, aşa cum întîlnim la Garvăn şi Constanţa, sau piatră ca la Orheiul Bistriţei, ci, pereţii gropii, săpaţi iniţial pentru cuptorul de la Ulmetum s-au întărit prin arderi puternice şi repetate căpătînd culoarea roşie şi rezistenţa chir-

picului ca și în cazul altor instalații de la Constanța și Neptun—Mangalia [8].

Fețele interioare ale pereților camerei de ardere au fost lutuite.

Platforma de ardere, cu lungimea de 4,30 m, și lățimea de 3,60 m, are o grosime de 0,40 m măsurată prin orificiile de tiraj. Acestea sînt dispuse în 8 rînduri și au diametrul de 0,05 m. Distanța dintre orificiile aceluiași rînd este cuprinsă între 0,20—0,25 m, iar cea dintre rînduri este variabilă. De altfel, nu există o prea mare regularitate în dispunerea orificiilor în sensul respectării riguroase a distanțelor (fig. 3).

Focarul are intrarea pe latura de S—E a cuptorului. Gura pentru alimentare cu combustibil s-a păstrat doar pe o mică porțiune datorită prăbușirii malului și anume a peretelui de S—E. Focarul este împărțit longitudinal de un zid median. Un asemenea sistem constructiv îl întîlnim și la cuptoarele de la Oltina, Constanța, dar așa cum este cazul la unele din cuptoarele de la Micia, zidul median al cuptorului pe care îl descriem nu a fost construit dintr-un anume material, ci s-a cruțat

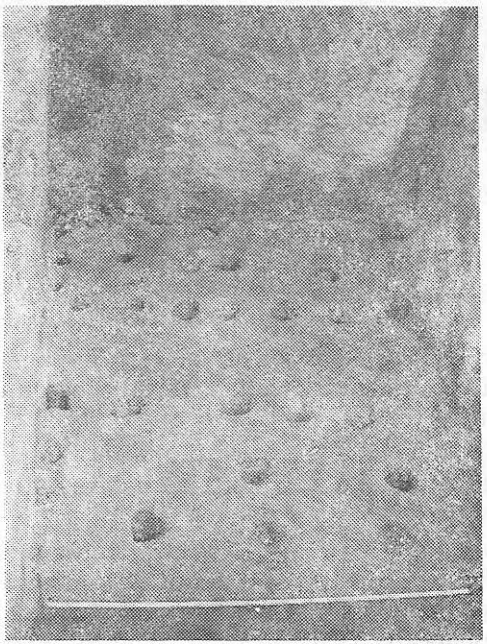

Fig. 3 — Platforma de ardere

din pămîntul lutos un zid central longitudinal care s-a întărit apoi prin arderi repetate. Ca și la pereții camerei de ardere zidul longitudinal este lutuit. Partea superioară a sa face corp comun cu platforma de ardere (fig. 4).

[8] Ibidem, *op. cit.*, p. 339.

Fig. 4 — Bolta de nord a focarului

În fiecare din cele două încăperi ale focarului zidul sprijină de o parte și de alta cîte 7 arce, care în partea opusă au fost prinse în nișe practicate în pereții perimetrali ai cuptorului. Arcele au fost lucrate din chirpici. Ca și zidul median pereții focarului au fost lipiți cu un strat gros de lut.

În toate cele 8 intervale, chirpicii platformei de ardere așezați în poziție verticală și încadrînd alți doi chirpici așezați perpendicular realizează orificiul de tiraj.

Înălțimea focarului este de 1,22 m, lungimea sa de 4.30 m, iar lățimea de 4 m. Vatra focarului nu prezintă o amenajare specială ci este doar fundul gropii cuptorului întărit prin arderi intense și repetate. Pe vatră s-au descoperit fragmente de olană și un strat de cenușă cu o grosime de 0,35—0,40 m.

Fragmentele de olane descoperite pe vatra cuptorului, dar mai ales cele in camera de ardere, constituie o dovadă că această instalație servea la arderea olanei. Avînd în vedere că alături de olană am identificat și fragmente, mai puțin numeroase, de țigle, considerăm că instalația a servit mai ales la arderea acestora, poate și a altor materiale de construcții.

Situația stratigrafică, faptul că totul se plasează în pămîntul lutos și că pereții camerei de ardere nu au fost executați dintr-un material specific, ci erau pereții gropii, reprezintă o dovadă că instalația nu putea fi decît subterană.

Situația aceasta, faptul că și la Ulmetum întîlnim instalații de ardere a olanelor și a țiglelor, este normală. Orice așezare, dar în special cele de tip urban aveau asemenea activități legate de construcții potrivit cu mărimea așezării. Existența apei în imediata apropiere (la baza malului în care este construit cuptorul și în zilele noastre curge un fir de apă care face parte din bazinul rîului Casimcea), asigura unul din elementele indispensabile activității de producere a materialelor de construcție din lut.

Lutul este din abundență în zonă, V. Pârvan făcînd chiar o categorisire a pămîntului utilizat la confecționarea cărămizilor de la Ulmetum[9]. Avînd în vedere aceasta, putem include și olanele și țiglele descoperite în instalația recent identificată în grupa pămîntului de culoare galben-roșcat [10].

Un material utilizat la arderea olanelor, țiglelor și cărămizilor a fost lemnul ; acesta există deasemenea în zona cetății și așezării extramurane de la Pantelimonu de Sus. Descoperirea în timpul săpăturilor vechi a unor bîrne din stejar și a unei „unelte de tăiat lemne în pădure" [11] vine să confirme afirmația noastră.

Nu este exclus ca în zonă să mai existe și alte cuptoare, poate chiar grupate pe ateliere (officinae) avînd în vedere că ne aflăm la una din limitele așezării extramurane și mai ales pe drumul ce pornea de la poarta de S—V a cetății și care facilita transportul materialului constructiv rezultat, către fortificație.

Lipsa ceramicii în săpătura pe care am executat-o îngreuiază o datare mai strînsă a cuptoruui. Ceramica romană tîrzie aflată în imediata apropiere și menționea lui Procopius din „De aedificiis" [12], că împăratul Justinian a refăcut castellmumul de la Ulmetum, ca și periodizarea făcută de V. Pârvan pentru sec. VI e.n. privind evoluția cetății, în care după o perioadă militară un moment îl constituie o dezvoltare mare a vieții „civile" [13], ne permit să considerăm, cu rezervele cuvenite, că instalația de ardere a olanelor datează din prima jumătate a sec. VI e.n. Pe baza elementelor constructive includem cuptorul de la Ulmetum în tipul IV, conform clasificării încercate pentru Dobrogea, tip datat în sec. V—VI e.n.[14].

În vederea clarificării problemelor legate de activitatea constructivă în fortificația de la Ulmetum, dar mai ales a acelora pendinte de așe-

[9] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 312.
[10] Idem, *op. cit.*, p. 312.
[11] Idem, *op. cit.*, p. 269, 309.
[12] DID, vol. II, 1968, p. 420, 421.
[13] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 402.
[14] A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 344.

zarea extramurană a castelum-ului, considerăm că sînt necesare săpături sistematice, cercetări care vor scoate la lumină viața atît de bogată în evenimente din Dobrogea veacurilor antichității romane și romano-bizantine.

FOUR POUR LA CUISSON DES MATÉRIAUX DE CONSTRUCTION DÉCOUVERT À ULMETUM

Résumé

L'auteur décrit un four découvert fortuitement en 1980 dans la zone extramuros du *castellum* d'Ulmetum. A base d'analogies avec d'autres installations à cuire de matériaux de construction découvertes antérieurement sur le territoire de la Dobroudja et de 1 division en périodes faite par V. Pârvan au sujet de l'évolution du *castellum* d'Ulmetum, l'auteur date le four aux V—VI siècle de n.è.

CÎTEVA MONEDE BIZANTINE DIN SECOLELE VII—XI E.N. DESCOPERITE ÎN DOBROGEA

RADU OCHEȘEANU

Dacă în provincia Scythia Minor circulația monetară din secolul VI e.n. este, acum, relativ bine cunoscută, datorită lucrărilor publicate în ultimii ani [1], descoperirile monetare din secolele VII—X e.n. sînt încă, astăzi, mult prea sărace, pentru a putea dispune de instrumentul numismatic adecvat studierii fenomenelor de viață economică și evenimentelor politico-militare din Dobrogea acelor vremuri [2]. Astfel, pentru primele două decenii ale secolului VII e.n., prin documentele de ordin numismatic se reflectă atît gradul de intensitate a circulației monetare, de altfel caracteristic unei etape în care primatul economiei naturale începe să se simtă și pe piețele Imperiului Bizantin și care, comparativ cu secolul anterior, este mult mai redus, dar și situația politică și militară a Bizanțului la Dunărea de Jos, care devine tot mai precară, cu toate încercările de restabilizare a situației de aici după marea invazie avaro-slavă din 602/603 e.n., precum și limitele în care stăpînirea bizantină a reușit, chiar și precar, refacerea vieții în cadrul economiei bănești [3]. De asemenea, fluctuațiile, care se observă în frecvența descoperirilor de monede datate după anul 615/616 e.n., precum și gruparea descoperirilor în zona de litoral a Dobrogei, indică tendința de înlocuire a economiei bănești

[1] Irimia Dimian, *SCN*, I, 1957, p 189 și urm.; Constantin Preda, H. Nubar, *Histria, III, Descoperirile monetare, 1914—1970*, București, 1973, p. 78—85; Gh. Poenaru Bordea, *BMI*, XL, 3, 1971, p. 51—60; Bucur Mitrea, *Pontica*, 7, 1974, p. 49 și urm.; Gh. Poenaru Bordea și Al. Popeea, *SCIVA*, 27, 2, 1976, p. 215—229; Gh. Poenaru Bordea, *Actes du XIVe congrès international des études byzantines*, București, 1976, p. 203—213; Gh. Poenaru Bordea și R. Ocheșeanu, SCIVA, 31, 3, 1980, p. 377 și urm.

[2] Al. Popeea și Gh. Poenaru Bordea, *Monede bizantine din colecția Muzeului regional de arheologie Dobrogea*, în *mss*; Constantin Preda, SCIV, 23, 2, 1972, p. 375 și urm.

[3] Gh. Poenaru Bordea, *Actes...*, p. 210.

și de instaurare tot mai accentuată a relațiilor de schimb caracteristice economiei naturale, dar și menținerea stăpînirii bizantine în Dobrogea, măcar pentru așezările de pe coasta Mării Negre, pînă către anii 679—680 e.n. [4], iar mai apoi continuarea legăturilor cu Bizanțul, pe cît o făcea posibilă bariera creată prin întemeierea în Balcani a primului Țarat Bulgar [5].

Fiecare nouă informație, care se adaugă dosarului numismatic al epocii, devine, astfel, o mărturie importantă pentru lămurirea unor probleme de istorie dobrogeană. Din această cauză, este necesară acordarea unei atenții sporite fiecărei monede bizantine emisă în secolele VII—X e.n., care se găsește în Dobrogea, și chiar republicarea unor exemplare mai demult cunoscute, atunci cînd cataloagele recente aduc noi precizări [6], pentru ca, astfel, să se afle la îndemîna cercetătorului un instrument de lucru, care, curățat de erori să fie cît mai apropiat de realitățile istorice pe care le reflectă [7].

Prima monedă, pe care o prezentăm aici, a fost descoperită la Iulia (lîngă Baschioi) [8], jud. Tulcea. Exemplarul este un follis emis de împăratul Phocas în atelierul monetar din Antiochia. Celelalte monede, a căror republicare o însoțim acum și de fotografii [9], fac parte dintr-o mică colecție, care a fost strînsă în împrejurimile Mangaliei, mai precis între Callatis și Bizone [10]. Cu o singură excepție, asupra căreia vom insista mai jos, monedele au fost emise de monetăria din Constantinopolis, atelier a cărui producție este frecvent întîlnită în secolul VII e.n. la Dunărea de Jos.

Atelierul monetar din Alexandria este prezentat cu o monedă de nominal I + B (12 nummia). Moneda a fost emisă de monetăria egipteană în timpul ocupației persane a cetății de la începutul secolului VII e.n. Deși legăturile provinciei dintre Dunăre și Mare cu Egiptul, mai întîi lagid, apoi roman și bizantin sînt bine documentate arheologic și epigrafic [11], iar pentru epocile elenistică și romană și cu suficient mate-

---

[4] *Ibidem*, p. 210—213. Gh. Poenaru Bordea și R. Ocheșeanu, op. cit., p. 390.

[5] Constantin Moisil, *ARMSI*, t. XI, 1924, p. 210; I. Minea, *BSNR*, 27—28, nr. 81—82, 1933—1934, p. 109; Ir. Damian, *op. cit.*, p. 204—205; C. Preda, *op. cit.*, p. 389.

[6] Oct. Iliescu, SCN, II, 1958, p. 453—454, nr. 13, moneda emisă la Alexandria a fost datată, după catalogul Wroth, în uz la acea vreme, între anii 628—629 e.n., după recucerirea Egiptului de către bizantini.

[7] Vezi Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, *BMI*, XL, 3, 1971, p. 56 și nota 62.

[8] Conform însemnării lui Constantin Moisil de pe plicul în care se păstra moneda

[9] Dorim să mulțumim și pe această cale tovarășului Octavian Iliescu, care ne-a permis să republicăm aceste monede.

[10] Conform registrului inventar al CNBARSR, nr. 1407, colecția cuprinde monede antice pontice, autonome și coloniale, romane imperiale, monede bizantine, monede otomane, monede feudale și moderne din Polonia, Ungaria, precum si din statele Imperiului Romano-German, toate găsite între Callatis și Bizone.

[11] D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1970, p. 60—82; I. Barnea, *Pontica*, 5, 1972, p. 251 și urm.

rial numismatic [12], monedele emise în secolul VI e.n. şi în primele decenii ale secolului VII e.n. de atelierul din Alexandria, apar deosebit de rar în descoperiri izolate.

Astfel, din Dobrogea mai sînt cunoscute doar alte trei descoperiri izolate, toate cu monede de nominal I + B. Prima monedă, care a fost emisă în timpul domniei lui Iustinian I, a fost găsită în jurul comunei Costineşti [13]. Cel de-al doilea exemplar, emis în vremea împăratului Mauriciu Tiberiu, a fost descoperit în comuna Ovidiu [14]. O altă monedă, cu emitentul neprecizat şi locul de descoperire necunoscut, se păstrează în colecţia muzeului din Constanţa [15]. Din Dobrogea se cunoaşte un singur tezaur care să conţină monede emise la Alexandria, tezaurul de la Topalu în care se află două exemplare de nominal I + B, care au fost emise sub Iustinian I [16]. În acest stadiu al cercetării, slaba frecvenţă în descoperirile dobrogene a monedelor bizantine emise de atelierul din Alexandria s-ar putea pune pe seama barierei care o reprezintă, în circulaţia acestui nominal, greutatea legală, care este mai mare decît a dekanumiei. Conform legii lui Gresham, dodekanummia, nominal emis numai de monetăria egipteană, va fi, imediat ce pătrunde pe pieţele monetare învecinate, înlăturată din circulaţie de nominalul cu o greutate legală mai mică. Astfel, monedele bizantine, emise de atelierul monetar alexandrian şi descoperite în Dobrogea, surprind circulaţia oamenilor între graniţele Imperiului şi nu legăturile comerciale, care sînt reflectate de alte categorii de materiale [17].

I IULIA

1. Phocas.

Atelier : Antiochia.
Nominal : ЈΓΓ = follis.
Doc, II, 1, p. 187, nr. 84, a. 603/604 e.n.
MIB, II, p. 133, nr. 83 a 2 ; a. 603/604 e.n.
AE. ↖. 9,95 g ; 27 mm ; CNBARSR, inv. 1479.

---

[12] Radu Ocheşeanu, *Pontica*, 7, 1974, p. 199 şi urm.; C. Secăşanu, *CNA*, XIII, 109, 1938, p. 14—17.

[13] Irimia Dimian, *op. cit.*, p. 192, Costineşti, nr. 4.

[14] Conform registrului inventar al CNBARSR, inv. nr. 1101.

[15] *Catalogul monedelor bizantine din colecţia Muzeului de istorie naţională şi arheologie Constanţa*, în *mss.*, nr. 961, inv. 7308 ; Gh. Poenaru Bordea şi R. Ocheşeanu, *op. cit.*, p. 393.

[16] Irimia Dimian, *op. cit.*, p. 192, Topalu, nr. 25 ; pentru datarea tezaurului vezi Gh. Poenaru Bordea şi R. Ocheşeanu, *op. cit.*, p. 389, nota 32.

[17] J. Jouroukova, Arheologija Sofia, 6, 1964, p. 7—9, pentru modul în care pătrund în părţile europene ale Imperiului monedele emise în Africa bizantină.

II MANGALIA ŞI ÎMPREJURIMI

2. *Heraclius*

Atelier : Constantinopolis.
Nominal : M = follis.
DOC, II, 1, p. 279, nr. 76 b, officina B, a. II/I = 612/613 e.n. surfrapare.
AE. ↓. 9,95 g ; 28 mm ; CNBARSR, inv. 1407/140.

3. *Heraclius.*

Atelier : Alexandria.
Nominal : I + B = dodekanummia.
DOC, II, 1, p. 336, nr. 191, . 618—628 e.n. (ocupaţia persană).
BNP, I, p. 294, tip 2 b, a. 617—628 e.n. (ocupaţia persană).
AE. ↓.6,95 g ; 17 mm ; CNBARSR. inv. 1407/138.

4. *Heraclius şi Heraclius Constantinus.*

Atelier : Constantinopolis.
Nominal : M = follis.
DOC, II, 1, p. 295, nr. 205 a, officina A, a X/X = 629/ 630 e.n.
BNP, I, p. 277, tip 4, sus crude, a. 629/630 e.n.
AE. ↓. 14,45 g ; 22 mm ; CNBARSR. inv. 1407/139.

5. *Leon VI.*

Atelier : Constantinopolis.
Nominal : follis.
DOC, III, 1, p. 518. clasa a 3-a, a. 886—912 e.n.
BNP, II, p. 555, tip 3, a. 886—912 e.n.
AE. ↑. 6,72 g ; 21 mm ; CNBARSR. inv. 1407/141.

6. *Romanus IV Diogenes.*

Atelier : Constantinopolis.
Nominal : 2/3 ? miliaresion.
DOC, III, 2, p. 794, clasa 2-a, nr. 6 b, a. 1068—1071 e.n.
ENP, II, p. 651, tip 1, bust Christ, a. 1068-1071 e.n.
AR. ↓. 4,45 g ; 19 mm ; CNBARSR. inv. 1407/146.

1

2

3

4

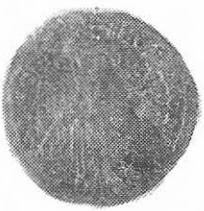

5

6

QUELQUES MONNAIES BYZANTINES DES VIIe—XIe SIÈCLES DE N.È. DÉCOUVERTES EN DOBROUDJA

Résumé

L'auteur présente six monnaies byzantines émises aux VIIe—XIe siècles de n.è. et souligne l'importance des découvertes numismatiques pour une meilleure connaissance de la vie économique dans la Dobroudja de ces siècles-là. En insistant sur les pièces émises par l'atelier monétaire d'Alexandrie à l'époque byzantine, on essaie de définir leurs lieu et signification dans le cadre de découvertes monétaires de Scythia Minor à l'époque byzantine.

OVIDIANUM

PONTUS EUXINUS
ÎN OPERELE OVIDIENE DIN EXIL

IOAN MICU

Clarissimis inter magistros viris **Stephano Bezdechi** et **Theodoro Naum** qui Ovidiana opera studuerunt atque ea pulcherrime in linguam Daco-Romanorum verterunt [1] hoc opusculum dedico

În afară de cunoscutele opere *Tristia* și *Pontica*, traduse mult la noi [2] fie parțial, fie integral, și deci în mai mare circulație decît celelalte creații ovidiene de tinerețe și maturitate, activitatea literară a marelui exilat de la Tomis s-a îmbogățit cu o serie de poeme scrise fie în limba geților [3] pe care și-o însușise pînă la posibilitatea compunerii unor versuri, pierdute însă cu trecerea anilor, dar al căror conținut îl cunoaștem chiar din relatările poetului — și cu alte trei poeme, în limba latină, care au ajuns pînă azi, două dintre ele fără pierderi *(Ibis* și *Nux)*, iar al treilea fragmentar *(Halieutica)*. Nu mai luăm în considerație, dacă se cuvine să dăm crezare (și de ce nu le-am da ?) celor afirmate de poet, versurile puse chiar de el pe foc, singura delectare fiindu-i, în exil, creațiile literare, în ideea trecerii cu folos a timpului, în loc să și-l piardă

---

[1] Pentru unele date cu privire la viața și activitatea acestor doi iluștri profesori ai Universității clujene, v. Marin Bucur, *Istoriografia literară românească*, Ed. Minerva, București, 1973, p. 299—301 *(Ștefan Bezdechi)* și 302—303 *(Teodor Naum)*. Versurile din *Tristia* sînt traduse de Șt. Bezdechi, iar cele din *Pontica*, de T. Naum. Traducerile în proză și din unul și din celălalt poem, precum și din *Halieutica* ne aparțin.

[2] N. Lascu, *Clasicii antici în România*, Ed. Dacia, Cluj, 1974, p. 892—1093.

Notă. Am prescurtat : *Tristia* = T ; *Pontica* : P.

[3] PIV, 13, 33—38 : e vorba de un poem apologetic, *Laus Augusti*, în onoarea familiei imperiale, creație realizată în limba geților, într-al șaselea an de exil, cînd își însușise limba acestora.

jucînd zaruri sau ţinînd companie adoratorilor lui Bacchus [4]. În orice caz, productivitatea poetică, după cum vedem, nu-i scăzuse celui care, în tinereţe, se lăuda că, sub stylul său, devenea vers tot ce încerca să scrie : *et quod tentabam scribere versus erat* [5].

Dintre oprele scrise de sulmonezul devenit tomitan, vom fructifica în tratarea temei noastre din „Tristia" şi „Pontica", numai acele pasaje din care am cules date cu privire la Pontul Euxin, precum şi din mai sus amintitul poem „Halieutica" sau „Halieuticon", tratatul despre peşti şi pescuit, din care au înfruntat mileniile numai 134 de versuri. Am putea lua, fără îndoială nu integral, aceste poeme ca opere dedicate mării, deoarece, în ele, vuiesc mările pe care le-a străbătut : poetul a avut cruda experienţă a unor mări furtunoase — Adriatica, Ionica, Egeea — ce i-au mărit spaima întîlnirii cu o mare ale cărei primejdii îi erau cunoscute din scrieri greceşti şi latineşti : *Pontul Euxin*. Acest lucru l-a şi determinat să evite, încă de la început, contactul de îndată cu Pontul Euxin. Se ştie că, după ce sosise în insula Samotrace, Ovidius a lăsat corabia de sub egida zeiţei Minerva, cu care străbătuse valurile egeice, să-şi continue drumul pe mare cu bagajele ce-şi luase, iar el a preferat călătoria pe uscat, cu toate peripeţiile şi riscurile unui astfel de drum, bucurîndu-se însă, de protecţia amicului său Sextus Pompeius [6], care deţinea o funcţie militară de prestigiu şi care îi va pune la dispoziţie o escortă şi chiar un sprijin bănesc, dîndu-i astfel posibilitatea să ajungă la ţărmul Pontului Euxin. La Odessos, avea să-şi reia corabia cu bagajele, iar de acolo, cu escale desigur la Dionysopolis şi Callatis, avea să ajungă, în fine, la Tomis, capătul călătoriei [7] şi locul de exil pînă la moarte.

Pontus Euxinus intră în atenţia poetului abia cu a treia carte din „Tristia". O imagine a mării euxine o avea Ovidius din lecturile sale, dar şi din cele auzite de la călătorii, negustorii şi marinarii care ajunseseră şi pe acele meleaguri, deşi el avea să ne spună într-o scrisoare că rari sînt mateloţii care, plecînd din Italia, să străbată atîtea mări. Asprimile mărilor străbătute anterior, şi ele, îl pregătiseră sufleteşte pentru „marea întîlnire" cu Pontul Euxin, al cărui poet avea, mai pe urmă, să ajungă. Nu o dată va spune el că viaţa îi oferise, în loc de tihna poeziei, furtunile pe mări [8], prilejul să le fie peştilor hrană [9], pînă să atingă ţărmurile sălbatice ale Pontului stîng, *laevi feri litora Ponti* [10]. Nu o dată, înspăimîntat de talazurile înfuriate ce izbeau ca nişte baliste [11] în zidul de bîrne al cetăţii plutitoare cu care îşi com-

[4] PI, 5, 43—46 : Ce pot să fac eu alta ? Să stau în lenevie ? / Dar pentru mine-i moarte nimica să nu fac. / Nu-mi place pînă-n ziuă s-o duc într-o beţie, / cu mîna tremurîndă nici zarul să-l arunc.

[5] TIV, 10, 26 : în unele ediţii apare *dicere* în loc de *scribere*.

[6] PIV : 1, 24 ; 5, 33—34 ; 15, 4.

[7] Émile Ripert, *Introduction*, p. IX, în vol. *Ovide-Les Tristes-Les Pontiques. Ibis-Le Noyer-Halieutiques*, Paris, Libr. Garnier Frères, 1937.

[8] TI, 1, 41—42.

[9] ibidem, 2, 56.

[10] ibid., 83.

[11] ibid., 48.

para corabia, așa cum își va asemui soarta cu a unei nave cu pînze *in medio mari* [12] fie prinsă de furtună [13], fie izbită de fulger [14], fie dusă, după naufragiu, pe un șantier naval [15], comparație tot mai des realizată cu trecerea timpului [16], ca o mărturie a spaimelor pe care le înfruntase pe mări. De aceea, prietenii ce i-au mai rămas sînt, pentru el și fragila-i barcă, *fragili phaselo*, limanul salvator [17], dar spre care nu se îndreaptă acum ambarcațiunea lui, *sed non per placidas it mea puppis aquas* [18]. Nu numai o dată amintește el de amarele încercări, de primejdiile mării [19], de mușcăturile continue ale necazurilor ce-i rod inima, cum roade viermele *teredo navalis* — lemnul corăbiilor [20]. Amicul Cotta Maximus îi rămîne singura ancoră pentru corabia sfărîmată : *tu lacerae remanes anchora sola rati* [21]. Vasul prins de furtunile pe mare, așa cum îl zugrăvește poetul e ca în marinele lui Aivazovschi sau, la noi, ca în ale lui Florian ori Știubei.

Marea Neagră i-a oferit poetului circumstanța utilizării unor variate toponime : *Pontus* [22], *Pontus Euxinus* [23], *ostia Ponti* [24], *Scythicus Pontus* [25], *Scythicum fretum* [26], *mare Euxinum* [27], *Euxinum aequor* [28], *Euxini unda maris* [29], *Euxinae aquae* [30], *Euxinae undae* [31], *Getici litoris aquae* [32], *laevus Pontus* [33], *Pontus sinister* [34] ș.a. Amintite frecvent de Ovidius sînt : *laevi litora Ponti* [35], *Pontica terra* [36], *Ponti ora sinistri* [37], *inhospita litora Ponti* [38], *Ponti loca* [39], *arva Ponti* [40], *Euxini deformia litora aequoris* [41], *litora*

[12] TV, 6, 46.
[13] TV, 5, 17 ; 9, 17 ; 11, 13—14.
[14] TIV, 5, 6.
[15] TIV, 8, 17.
[16] PII, 3, 26—28, 57—58 ; 6, 12 și 37 ; PIV, 3, 5 ; 9, 73—74 ; 14, 21—22.
[17] PI, 10, 39.
[18] PII, 2, 30.
[19] TV, 2, 29.
[20] PI, 1, 69.
[21] PIII, 2, 6.
[22] TI, 2, 83 ; TV, 2, 1.
[23] TIII, 13, 27—28.
[24] TI, 10, 13 ; TIII, 2, 7—8.
[25] TIII, 4, 46.
[26] TV, 2, 62 ; 10, 14.
[27] TIV, 8, 41 ; 10, 97.
[28] TV, 2, 63—64.
[29] TV, 10, 2.
[30] PIII, 2, 60.
[31] PIV, 7, 1.
[32] TI, 10, 14.
[33] TI, 2, 83.
[34] TI, 8, 40.
[35] TI, 2, 83.
[36] ibid., 94.
[37] TI, 8, 40.
[38] TIII, 11, 17.
[39] TIV, 1, 19.
[40] TV, 2, 61.
[41] TV, 2, 63—64.

ab Euxino [42], *latus ubi aequoreis additur Hister aquis* [43], *Scythici terra vere sinistra freti* [44], *de Getico litore* [45], *Tomitana arena* [46], *Euxini litora laeva* [47], *Euxini litora Ponti* [48], *maris Euxini terra sinistra* [49] ş.a. Pentru „mare", noţiune acvativă deseori întîlnită în scrisorile trimise de la Tomis, Ovidiu foloseşte o serie de termeni de o varietate remarcabilă : *mare, fluctus, fretum, aquae, undae, aequora, montes aquarum, Oceanus, pontus, pelagus* et coetera.

Zeii mării pe care îi roagă să-l ocrotească în timpul furtunilor pe mare sînt *numina ponti caerulei* [50], adică puteri divine ale mării albastre—verzui, albastre—negre, ale unei mări a furtunilor, care oglindeşte în ea un cer plin de nori învolburaţi, prevestitori de furtună, nişte zei ai unei mări sălbatice, furioase, fioroase chiar.

Întîia carte de elegii a scris-o poetul pe puntea vasului, în timpul călătoriei pe mările Adriatică, Ionică şi Egee, iar a doua carte, cunoscută sub numele de *elegia unica*, a compus-o fiind în Tracia, deci pe uscat mai mult decît pe mare ; numai cu cea de-a treia carte va începe să scrie chiar de pe locurile exilului, căci — afirmă el — „după ce pe uscat şi pe mări am trecut prin atîtea, / Pontului veşnic geros pradă acum i-ajunsei" [51]. Încă de pe cînd călătorea spre Tomis, Ovidius ţinea să spună că spaţiul pontic se află undeva foarte departe : „mai încolo de-acest loc nu vezi decît duşmani şi... frigul : / undele mării de-aici încremenite-s de ger" [52]. Vrea oare să ne facă atenţi, în aceste versuri, că încă din iarna cînd sosise la Tomis — februarie, lună şi azi de iarnă încă aspră — a avut imaginea unui Pont Euxin îngheţat, aşa cum o va descrie în anii următori ai exilului ?

Poetul zugrăveşte, pentru cei de la Roma, un tablou al ţinutului unde se găseşte exilat : „O regiune-aşezată sub zodia Carului Mare / mă împresoară, un loc veşnic de ger îngheţat. / Dincolo se-află Bosforul *(id est* „cimerian") şi Donul, şi bălţile scitice / şi-alte vreo două sau trei nume ce-abia se cunosc, / iar mai departe nu este decît o pustie de gheaţă. / Cît de aproape mai sînt eu de al lumii hotar !" Pontul Euxin e într-o zonă extremă a Europei, sub constelaţii arctice care nu ating niciodată marea, *stellis nunquam tangentibus aequor* [54], în sensul că nu apun niciodată. Sub diferite alte expresii, unele în veşmînt mitologic, Ovidius înfăţişează locurile exilului său ca existente undeva, în regiuni cu totul

[42] TV, 4, 1.
[43] TV, 7, 2.
[44] TV, 10, 13—14.
[45] PI, 1, 2.
[46] PI, 6, 49.
[47] TIV, 1, 60.
[48] TIV, 4, 55.
[49] TIV, 8, 41.
[50] TI, 4, 25.
[51] TIII, 2, 7—8.
[52] TII, 195—196.
[53] TIII, 4, 47—52.
[54] TIII, 10, 3.

septentrionale : *Lycaonio sub axe* [55], *Parrhasis Arctos* [56], *Maenalis Ursa* [57], *Ursa mare* şi *Ursa mică* (una — călăuza corăbiilor greceşti, alta — a celor feniciene) [58], *sub axe Borea* [59], *sicca signa* [60], *haec terra gelido sub axe iacet* [61], *suppositum stellis Cynosuridos Ursae* [62], *ab arcto* [63] *extremi sub cardine mundi* [64]. Poetul îşi leagă exilul de locuri celebre în mitologie : „nu prea departe de noi — spune el — e locul în care altarul / crunt al Dianei stropit este de sînge uman", adică Taurida, *nec procul a nobis locus est, ubi Taurica dira / caede pharetratae pascitur ara deae* [65]. Pontul Euxin a fost străbătut pentru întîia oară de corabia Argo, „întîia trecu pe neumblatul talaz", *per non temptatas prima concurrit aquas* [66], de Iason şi Medeea care, prin fapta ei criminală, şi-a legat numele de al cetăţii unde poetul se află exilat [67]. De reţinut că o primă viziune asupra mării, „de pe malul înalt", *tumulo ab alto* [68], — cum va fi privit spre larg, de multe ori, şi Ovidius — o găsim acum şi prin ochii străjerului, *speculator* [69], pus de Medeea să scurteze depărtările marine spre a sesiza dacă erau ori nu urmăriţi. Medeea, ne aminteşte Ovidius, a fost cea dintîi care „zice-se, şi-ar fi tras vasul la vadul de-aici", *dicitur his remos applicuisse vadis* [70]. Pe Iason ni-l înfăţişează poetul ca pe unul ce şi-a condus „corabia sfîntă", *trabs sacra* [71], pe apele euxine spre Colchis şi cu care nu pregetă să se compare [72]. Pentru atari motive, exilatul nu are cuvinte de laudă nici pentru uscatul, nici pentru

---

[55] TIII, 2, 2 ; PIV, 7, 2 ; *Lycaon*, regele Arcadiei, a cărui fată, *Callisto*, a fost metamorfozată de Hera, geloasă de legăturile acesteia cu Zeus, în ursoaică şi transformată de părintele zeilor, împreună cu fiul ei *Arcas* în constelaţiile *Ursa mare* şi *Ursa mică*.

[56] TI, 3, 48 *Parrhasis*, numele unui munte din Arcadia, de unde era Callisto (v. supra).

[57] TIII, 11, 8. *Maenalis*, — idos s.f., *Maenalos* sau *Menalus*, — i : munte din Arcadia, ca şi Parrhasis, la amîndoi referindu-se mitul Ursei mari şi al celei mici. Acestei constelaţii poetul îi asociază şi pe *Boreas (cumque suo Borea)*, ca să arate şi mai precis că e vorba de o regiune nordică, unde suflă aprigul Boreas.

[58] TIV, 3, 1—6.

[59] TIV, 8, 40.

[60] TIV, 9, 18 : „Zodii (= constelaţii) uscate" se referă la cele două Urse despre care mai spusese că nu apun niciodată, *stellis nunquam tangentibus aequor*, „zodii ce niciînd **nu se afundă-n Ocean", (TIII, 10, 3), cum** traduce Şt. Bezdechi, în ambele locuri citate.

[61] TV, 2, 64.

[62] TV, 3, 7 ; *Cynosuris*, — idis sau — idos (= Ursei mici) ; Cynosura, cuv. gr. cu înţelesul de „coadă de cîine", constelaţia fiind numită astfel după forma ei (v. É. Ripert, *op. cit.*, p. 515, nota 514.

[63] TV, 5, 39.

[64] PII, 10, 45—46.

[65] TIV, 4, 63—64.

[66] TIII, 9,8.

[67] ibid., 5—35.

[68] ibid., 11.

[69] supra ; şi pe zidurile tomitane erau astfel de străji, *speculatores*, care scrutau depărtările, ca să semnaleze apropierea invadatorilor.

[70] TIII, 9, 10.

[71] PI, 3, 76.

[72] PI, 4, 27.

marea lîngă care a fost relegat : „De laudă nici marea nu este : fără soare, în veci / de-un vînt sălbatic noianu-i vînzolit", *neve fretum terra laudes magis ; aequora semper / ventorum rabie, solibus orba, tument* [73]. În alt loc Ovidius susţine că pămîntul pontic, *Pontica tellus,* e o altă imagine a mării, *et in terra est altera forma maris* [74], că aici „primejdia te paşte pe mare, pe uscat", *nec pede quo quisquam nec rate tutus eat* [75], şi că trăieşte în nişte locuri „pe unde-abia mai suflă un vînt de miază-zi", *languida quo fessi vix venit aura Noti* [76].

Poetul le relatează celor de la Roma, cu vădită intenţie de a-i înspăimînta şi, deci, a-l compătimi, un fapt de necrezut : Pontul Euxin îngheaţă !... Nu-i de mirare că nu l-au crezut contemporanii lui ; să ne gîndim că nici mai tîrziu, după două milenii, nu au crezut unii cele relatate de poet, pînă în iarna lui 1928—1929, cînd, în fine, s-a dat crezare versurilor ovidiene [77] : „Poate că n-o să mă credeţi, dar / (...) am văzut nesfîrşita mare cuprinsă de gheaţă / şi-ncremenitul talaz acoperit de un sloi. / Nu numai că am văzut-o, dar mers-am pe apa-nghe-ţată, / însă de-a undelor culmi nu-mi fu piciorul udat. / (...) Încovoiaţii delfini nici nu pot să mai zburde prin aer ; / chiar dacă ei ar voi, gheaţa-i opreşte pe loc. / Chiar dacă Crivăţul şuieră cu-aripi întinse pe ape, / nu mai vedem nici un val pe-nlănţuitul abis. / Înţepenită de ger o să stea ca-n marmură luntrea, / căci prin talazu-nghe-ţat nu poate vîsla răzbi. / Peşti încă-n stratul de gheaţă înţepeniţi eu văzut-am ; / chiar şi atunci nu puţini vii printre ei mai erau" [78]. Că marea îngheaţă, poetul îl ia ca martor, *testis,* pe Vestalis : „Doar bine vezi tu singur aici că marea îngheaţă", *ipse vides certe glacie concrescere Pontum* [79]. Vestalis [80] luase parte, sub comanda lui P. Vitellius, la recucerirea cetăţii Aegyssus (Tulcea), pe care, în anul 12 e.n., geţii liberi o cuceriseră, măcelărind garnizoana odrisă care păzea acest punct important de la ramificaţia Deltei. Cu drept cuvînt, prin urmare, i se adresează Ovidius lui Vestalis, acesta „fiind trimis (...) pe ţărmul euxinic, / la miază-noapte tocmai, dreptatea să împarţi *(ut positis reddas iura sub axe locis)* ; vezi singur în ce locuri eu zac de-atîta vreme (era într-al şaselea an de exil) / şi singur tu eşti martor că eu mă plîng pe drept" [81]. Confirmarea de către Vestalis a celor spuse de poet cu privire la pămîntul getic, dar şi la marea ce-i scălda ţărmurile, era cu atît mai demnă de crezare cu cît venea din partea unui om trăit în regiuni alpine, întrucît Vestalis, cum ni-l prezintă Ovidius însuşi, era o „fragedă odraslă a

[73] PI, 3, 53—54.
[74] PIII, 1, 20 ; *Pontica tellus,* ibid., 7.
[75] ibid., 28.
[76] PII, 1, 2.
[77] C. Brătescu, *Anuar de geogr. şi antropogeogr.,* II, 1910—1911 ; idem, *An. Dobr.,* XI, 1930, p. 215—217 ; Ioan Micu, *Pontica,* 4, 1971, p. 11—12.
[78] TIII, 10, 35—40, 43—50.
[79] PV, 7, 7.
[80] PI, 8, 11—20 ; IV, 7, 19—54. Cu privire la aceste lupte, R. Vulpe şi I. Barnea *Din istoria Dobrogei vol. II, Romanii la Dunărea de jos,* Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1968, p. 44.
[81] PIV, 7, 1—4.

regilor din Alpi", „*Alpinis iuvenis regibus ortus*[82]. Într-o scrisoare către Albinovanus[83], poetul amintește iar de marea înghețată : „Aicia cu piciorul mergi iarna pe noian : / pe unde altădată băteai cu vîsla marea, / cu nava n-ai ce face și calci ca pe uscat !"[84]. El se tînguie că amicii săi de la Roma nu-l cred, cînd le scrie că Pontul Euxin îngheață : „Cei care vin din Roma ne spun că voi nu credeți", *qui veniunt istinc* (= de acolo, i.e. de la Roma) *vix vos ea credere dicunt*[85a]. De aceea îi cere lui Albinovanus să-l creadă totuși, *credere tamen*[85b], și — ca să-l facă să creadă — îi și explică de ce îngheață marea, *horrida Sarmaticum cur mare duret hiems*[85c]. După opinia lui Ovidius, dar nu numai a lui[86], Pontul Euxin îngheța din două cauze : întîi, pentru că regiunea respectivă, inclusiv marea, se află sub influența lui Boreas, deci sub regimul unei temperaturi foarte scăzute aduse de crivăț[87] ; apoi, pentru că apele Pontului Euxin, datorită atîtor fluvii care se varsă în bazinul pontic, au o salinitate redusă și de aceea îngheață mai ușor[88].

Cu privire la hidronimul „Pontus Euxinus", părerea lui Ovidius este că pe nedrept i-a fost dat unei astfel de mări. Motivele invocate de el sînt îndeobște subiective, pentru că erau legate de situația lui ca exilat „nu departe de apa Stixului", *a Styge nec longe Pontica distat humus*[89], cum îi scria lui Cotta Maximus, dar într-o oarecare măsură și obiective, Pontul Euxin fiind o mare a furtunilor și a spaimelor chiar pentru navigatori încercați. Apollonios din Rhodos, autorul poemului *Argonautica*[90], o făcuse cunoscută pe temeiul marilor încercări și primejdii prin care trecuse Iason și argonauții săi, căci el fusese, cum credea Ovidius, întîiul navigator care bătuse marea euxină cu vîslele, *aequor Iasonio pulsatum remige primum*[91] (vezi și supra). Poetul contestă epitetul „euxinus" acordat acestei mări și îl consideră fals, *Euxinis falso nomine dictus*[92]. În alt vers arată că „de mult se chema țărmul cel neprimitor", *dictus ab antiquis axenus ille fuit*[93], / căci de năpraznice vînturi marea de-aici-i frămîntată (...) / Astfel uscatu-i temut tot ca și valul perfid ; *nec minus infida terra timetur aqua*"[94].

---

[82] ibid., 6.

[83] E vorba de *Caius Albinovanus Pedo* și nu de *Celsus Albinovanus*, căruia i se adresa *Horatius* (Ep. I, 3, 15 ; 8, 1 și 17).

[84] PIV, 10, 32—34.

[85] a, b, c ; ibid., 35, 37, 38.

[86] *Viitorul mărilor și oceanelor*, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1980. *Pontus Euxinus*, 1/1980. Complexul muzeal de științe ale naturii din Constanța. Ambele volume sînt adevărate tezaure în problemă. Trebuie amintit aici și buletinul de informare „*Halieutica*", editat de un colectiv de redacție (Cornelia Maxim, Maria Vorobiov, Maria Rusu) din Institutul Român de cercetări marine-Constanța.

[87] PIV, 10, 39—44.

[88] Ibid., 45—64.

[89] PIII, 5, 56.

[90] Apollonios din Rhodos, *Argonautica*, traducere, prefață și note de Ion Acsan, Ed. Univers, Buc., 1976.

[91] PIII, 1, 1.

[92] TIII, 13, 28.

[93] TIV, 4, 56. Vezi Radu Vulpe, *Pontica*, X/1977, p. 25—34.

[94] TIV, 4, 56—57, 60.

Pentru „stîng", Ovidius face uz de două adjective : *laevus şi sinister*. De primul se foloseşte în orientarea geografică, pe cînd celui de al doilea îi dă şi o conotaţie cu o anumită încărcătură afectivă, ca pentru orice acţiune ce se întîmpla în stînga cuiva şi care avea, pentru antici, o semnificaţie „sinistră" : faptul devenea vestitor de nenorociri, defavorabil, nefericit. Pentru cine trecea de *ostia Ponti*, „gurile Pontului Euxin", adică trecea de Bosfor şi intra în apele Mării Negre, partea din stînga era *laevus / sinister Pontus ;* cînd însă voia să lege aceste locuri de nefericirea vieţii lui ca exilat, poetul nu amintea decît de *Pontus sinister*, de *litus sinistrum*, de *loca sinistra* sau *terrae sinistrae* etc. De aceea, *pulsus ad Euxini Naso sinistra freti*[95] nu vrea să spună doar „Ovidiu, exilatul la Pontul Euxin", ci recurgea şi la un joc de cuvinte, punînd alături, dar şi în contrast, *ad Euxini — sinistra freti*, înţelesul fiind că el a fost alungat *(pulsus)* în nefericitele *„(sinistra)* părţi ale mării „ospitaliere" *(euxinus)*.

Poetul care nu o dată se va fi plimbat pe malul nisipos al mării *(cum fulva spatiarer arena)*[96], nu a pregetat să-i acorde acestui ţărm pînă şi epitetul de „mendax" : *Euxini mendax cognomine litus*, „limanul numit pe nedrept Euxinus" sau, în traducere textuală, „ţărmul în chip mincinos poreclit *euxinus*"[97].

* * *

Un poem dedicat de Ovidius mării, conceput, se pare, încă din Italia, dar scris în ultimii ani ai relegării la Tomis, cum ne informează Plinius, autorul „Istoriei naturale", *Historia naturalis*, este *Halieuticon* sau *Halieutica*. Poemul respectiv, pus înainte la îndoială sub aspectul apartenenţei la opera ovidiană, a intrat, cu trecerea anilor, tot mai mult în atenţia nu numai a filologilor clasici, dar şi a naturaliştilor, în speţă a ihtiologilor. În ultimii douăzeci de ani, ca dovadă a interesului prezentat de poemul halieutic ovidian, au apărut nu mai puţin de patru lucrări de seamă[98], una din ele fiind chiar în două volume ce totalizează peste 600 de pagini ! Spuneam mai sus că naturalistul Plinius ne informează, cu privire la acest *opusculum*, că a fost scris de Ovidius la Tomis, *in Ponto*[99a], şi anume în ultimii lui ani de viaţă, *supremis suis temporibus*[99b] ; numai moartea nefericitului poet, survenită în anul 17 sau 18 e.n., a întrerupt realizarea integrală a poemului care azi ne interesează mult, întrucît e vorba, în el, nu numai de specii piscicole din Mediterana, ci şi din Pontul Euxin. Plinius, care a cunoscut *Halieutica* lui Ovidius, a consultat-o şi a scos din ea note pentru *Naturalis histo-*

[95] PII, 2, 2.
[96] PIV, 4, 11.
[97] TV, 10, 13.
[98] F. W. Lenz, *P. Ovidii Nasonis Halieutica*, Corpus scriptorum Latinorum Paravianum, Torino, 1956, ediţia a II-a ; J. A. Richmond, *The Halieutica ascribed to Ovid*, London, 1962 ; F. Capponi, *P. Ovidii Nasonis Halieuticon* (Coll. Roma Aeterna), 2 vol., Leiden, Brill, 1972 ; Ovide, *Halieutiques*, texte établi, traduit et commenté par E. de Saint-Denis, Paris, Les Belles Lettres, 1975.
[99] a, b : Plinius, *Nat. hist.*, 32, 152.

ria, confirmă neîndoielnica paternitate ovidiană a poemului : „Mi se pare de-a dreptul uluitor ceea ce ne-a dezvăluit Ovidius cu privire la felul de viaţă al peştilor în acel volumen care poartă titlul de *Halieuticon*", *mihi videntur mira, quae Ovidius prodidit piscium ingenia, in eo volumine quod Halieuticon inscribitur* [100]. Cu toate că acest poem a ajuns pînă la noi cu o serie de lacune, întrucît textul a suferit alterări sensibile [101], versurile ce au supravieţuit ne permit să facem o serie de reflecţii concludente.

Atras de abundenţa şi varietatea peştilor existenţi în apele euxine, Ovidius şi-a dat seama de meritele unei astfel de opere şi de interesul ce l-ar fi trezit ea printre romani, care au manifestat totdeauna preocupări pentru lumea studiată de ştiinţele naturii. În poemul său Ovidius se referă la peştii apelor sărate şi salmastre în care se practica pescuitul maritim. De altfel chiar titlul poemului, care derivă din gr. *halieus,* „pescar", dezvăluie intenţia poetului şi caracterul didactic al poemului : e vorba de un „tratat" despre peşti şi pescuit. Ceea ce a reţinut autorul poemului, cu privire la fauna marină, se referă nu atît la diversificarea după ambianţele trofice, cît la belşugul şi la diversitatea peştilor mediteraneeni şi pontici. În preocupările sale au intrat o serie de vieţuitoare marine, de la cele mărunte (caridele, de exemplu) pînă la cele mai mari şi mai vestite (sturionii). Poetul se dovedeşte preocupat de zona litorală, unde aceste fiinţe marine găseau condiţii de proliferare şi dezvoltare, dar şi de largul mării.

Productivitatea pescuitului în apele noastre litorale şi în Delta Dunării era în antichitate apreciabilă, cum rezultă şi din *horothesia* teritoriului rural al Histriei, descoperită în 1914 şi publicată de Vasile Pârvan [102], reinterpretată ulterior de D. M. Pippidi [103]. Inscripţia respectivă conţine hotărîri cu privire la teritoriul histrian şi privilegiile cetăţii Histria începînd chiar din timpul preluării de către romani a administrării ţinutului ponto-danubian după desfiinţarea Statului odris. Documentul se referă la o perioadă de timp cuprinsă între anii 47—68 ai e.n., pe durata guvernării a patru *legati Augusti pro praetore : Tullius Geminus* (47—50 e.n.),*Flavius Sabinus* (50—57 e.n.), *Ti. Plautius Silvanus Aelianus* (cca. 57—67) şi *Pomponius Pius* (67—68 e.n.) [104]. Rezultă din respectivul document că pescuitul histrian era de o mare importanţă pentru economia şi comerţul cetăţii care, prin numele ei, amintea de Dunăre *(Istros, Hister),* din apele căreia, ca şi din cele salmastre de la gura braţului Peuce, azi Sf. Gheorghe, îşi scoteau histrienii mijloacele de trai. La Tomis, ca şi la Histria şi, desigur, şi în alte aşezări pontice, oamenii practicau pescuitul căci „peştele sărat sau marinat

[100] ibid., 32, 2.

[101] E. Ripert, *op. cit.,* p. 559.

[102] V. Pârvan, *Histria,* IV, p. 556—593 ; R. Vulpe şi I. Barnea, *Din istoria Dobrogei,* vol. II, Romanii la Dunărea de Jos, p. 49—55.

[103] D. M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României,* ed. a II-a, Ed. şt., Buc., 1967, p. 349—385.

[104] V. Pârvan, *op. cit.,* p. 574—576 ; R. Vulpe şi I. Barnea, *op. cit.,* p. 50.

(era) exportat spre sud în mari cantităţi“ [105]. Această bogăţie în ce priveşte ihtiofauna, remarcată în partea vestică a Mării Negre, se datora, ca şi astăzi abundenţei de organisme vegetale şi animale ce trăiesc pe fundul apelor, constituind ceea ce ştiinţific poartă numele de „bentos“ [106], în medie de 3 ori mai mult decît în Adriatica (amintită şi de Ovidius în *Halieutica)* [107] şi de 100 de ori mai mult decît în multe părţi din Mediterana [108].

Printre termenii ce definesc peşti şi sînt amintiţi de Ovidius, — numărul acestora se ridică la 56 — cei mai mulţi sînt greceşti şi mai puţini latineşti. Impresia noastră este că, sub unele denumiri latineşti şi greceşti menţionate de poet, s-ar putea (este, desigur, numai o ipoteză) să fie disimulate nume autohtone de peşti, întrucît însuşi poetul ne relatează că la Tomis geţii erau mai numeroşi decît grecii : „căci locuiesc împreună cu noi de-a valma barbarii, / care-n oraş stăpînesc cele mai multe clădiri“, *quippe simul nobis habitat discrimine nullo / barbarus, et tecti plus quoque parte tenet* [109]. Iată cîteva nume de peşti din textul ovidian : *lupus, bos, saxatilis, faber, umbra, merulla, sus, asellus.* Plinius [110] citează mai multe nume de peşti, nescunoscute altor autori cu excepţia lui Ovidius şi care, după părerea sa, nu existau în alte mări decît Pontul Euxin. Următoarele numiri de peşti : *bos, iulus* sau *iulis, mormyr, chrysophrys, perca, maena, epodes,* între care, cum vedem, sînt şi cuvinte latineşti, dar şi greceşti, Plinius le credea „tomitane“, în consecinţă erau pentru el specii caracteristice coastelor tomitane ale Pontului Euxin şi purtau nume folosite de locuitorii cetăţii pontice unde Ovidius fusese exilat. Sîntem însă tentaţi să dăm o altă explicaţie acestor nume „tomitane“ ale poemului ovidian : ele sînt în realitate, mai ales cele latineşti, substitute pentru numele getice ale peştilor pe care Ovidiu voia să le comunice, prin poemul lui, cititorilor săi de la Roma. Că nu le-a dat cu numele getic, e şi firesc : cine le-ar fi înţeles, într-o astfel de haină, la Roma ? Să reţinem că nici în versurile în care se scuză că s-au strecurat cuvinte getice ori sarmatice poetul nu a folosit cuvinte de-ale aborigenilor.

În ipoteza de mai sus ne sprijinim şi pe constatările unuia dintre specialiştii noştri în ihtiologie, Mihai Băcescu, directorul Muzeului de istorie naturală „Gr. Antipa“ din Bucureşti, care a scris, acum circa trei decenii (1947), o carte — publicată de Institutul de cercetări piscicole din România — intitulată *Peştii, aşa cum îi vede ţăranul-pescar român,* în care afirmă că ţăranii noştri sînt nişte pescari neobosiţi, ca şi

[105] D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 38.

[106] Ioan Porumb, Virgil Iordănescu, Nicolae Papadopol, *Viitorul mărilor şi al oceanelor*, p. 174—183, în special cap. *Locul Mării Negre, din punctul de vedere al productivităţii biologice faţă de bazinele învecinate ;* în *Micul dicţ, encicl.*, cuv. *bentos,* derivat din gr. *benthos* „adînc, fund“, se referă la „totalitatea organismelor animale şi vegetale care trăiesc pe fundul apelor“.

[107] *Halieutica*, v. 125 : *Hadriaco... litore.*

[108] supra, nr. 105, p. 176.

[109] TV, 10, 29—30.

[110] Plinius, *Nat. hist.*, 32, 152.

străbunii lor, dacii şi geţii. El îşi pune problema : Ce au devenit numele de origine dacă sau getică ale acestor peşti ? Ihtiologul român a constatat că, la noi, în limbajul ţăranilor, există aproximativ o mie de nume populare pentru 175 de specii de peşti din apele dulcicole şi 81 pentru speciile marine. Multe dintre aceste nume îşi trag, desigur, originea din denumirile date peştilor de geto-daci, constituind astfel un fapt demn de reţinut în ce priveşte continuitatea noastră în aceste regiuni carpatice, danubiene şi pontice.

Iată, dar, cîteva probleme pe care le pune opera din exil a sulmonezului ajuns tomitan şi care, trăind aproape un deceniu pe meleagurile noastre, cunoscînd şi uscatul, şi Dunărea, şi Pontul Euxin (pentru el mai degrabă „axenos"), ne-a lăsat o serie de informaţii într-un domeniu pînă nu de mult mai puţin studiat, anume tezaurul ihtiofaunei mării.

PONTUS EUXINUS DANS LES OEUVRES OVIDIENNES DU TEMPS DE L'EXILE

Résumé

L'ouvrage en question se réfère à une hypostase nouvelle du Sulmonais relégué à Tomi : Ovide-poète de la mer. Dans la première partie, en s'appuyant sur des passages des „Tristes" et de „Pontiques", l'auteur épuise les modalités dont s'est servi Ovide pour traiter le sujet de la mer en général et du Pont-Euxin en spécial : la tradition orale, les lectures personnelles, des notes autobiographiques. On met en évidence de différents toponymes, comparaisons, épithètes à connotations affectives etc. Le Pont-Euxin est défini tour à tour dans l'espace cosmique, géographique et mythologique.

La deuxième partie de l'ouvrage se réfère à un autre poème dédié à la mer — „Halieutica" ou „Halieuticon". En s'appuyant sur des informations épigraphiques et historiques, l'auteur souligne l'importance du poisson et de la pêche pour l'économie des contrées pontiques et propose l'hypothèse que certains noms latins ou grecs qui désignent les poissons de la Mer Noire seraient en réalité des noms gétiques.

CRONICA

DESCOPERIRI MONETARE ÎN DOBROGEA (III)

ANTOANETA VERTAN și GABRIEL CUSTUREA

Cronica din acest an cuprinde, cum e și firesc, descoperirile monetare cele mai recente provenind de la șantierele arheologice ale Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța : Adamclisi, Albești, Capidava, Ovidiu, Păcuiul lui Soare și Sacidava. Am continuat să publicăm, de asemenea, monede din loturi mai vechi care, datorită stării de conservare, nu au fost identificate pînă în prezent. În lucrare sînt incluse și monede provenite din colecții particulare constituite „in situ" : V. Tințu din Agigea, V. Zădărniceanu din Cernavodă și St. Mitrea din Hîrșova.

Dintre monedele grecești cuprinse în cronică se remarcă o monedă de bronz din Aegyna descoperită recent la Albești. De altfel, așa cum era de așteptat pentru Dobrogea, majoritatea monedelor descrise aici aparțin epocii romane.

Pentru perioada medievală sînt de remarcat monedele transilvănene descoperite la Constanța. Nu este exclus să avem de-a face cu un lot unitar. În cronică am introdus și un tezaur de monede rusești ce se afla depus într-o pungă, descoperit la Niculițel, fapt semnificativ pentru situația Dobrogei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

Datorită numărului mare de monede antice și bizantine ce vin să sporească patrimoniul numismatic al muzeului constănțean, publicăm cu prioritate acele monede pentru care condițiile de descoperire ne sînt cunoscute.

Dintre monedele bizantine semnalăm aici două piese variante neînregistrate în MIB I, II :

Nr. 331 moneda emisă de Justin I este variantă pentru stelele de pe revers față de tipul consemnat în MIB I, p. 103, nr. 11.

Nr. 329 moneda emisă de Tiberiu II Constantin este variantă pentru anul 578/579 față de tipul înregistrat în MIB II, p. 105, nr. 23b.

MONEDE GRECEŞTI
ADAMCLISI

Moneda a fost găsită în campania 1978 în sectorul C.I., secţiune 3.

253. MARKIANOPOLIS : Elagabal
AE ↓ 3, 82 g, 17 mm. Tocită.
Pick, 910. Inv. 21496.

ALBEŞTI

Moneda a fost găsită în raza cetăţii în 1979 de către Anefi Oskin.

254 AEGYNA : Epoca autonomă.
AE 2,06 g. 12,5 mm. Netocită.

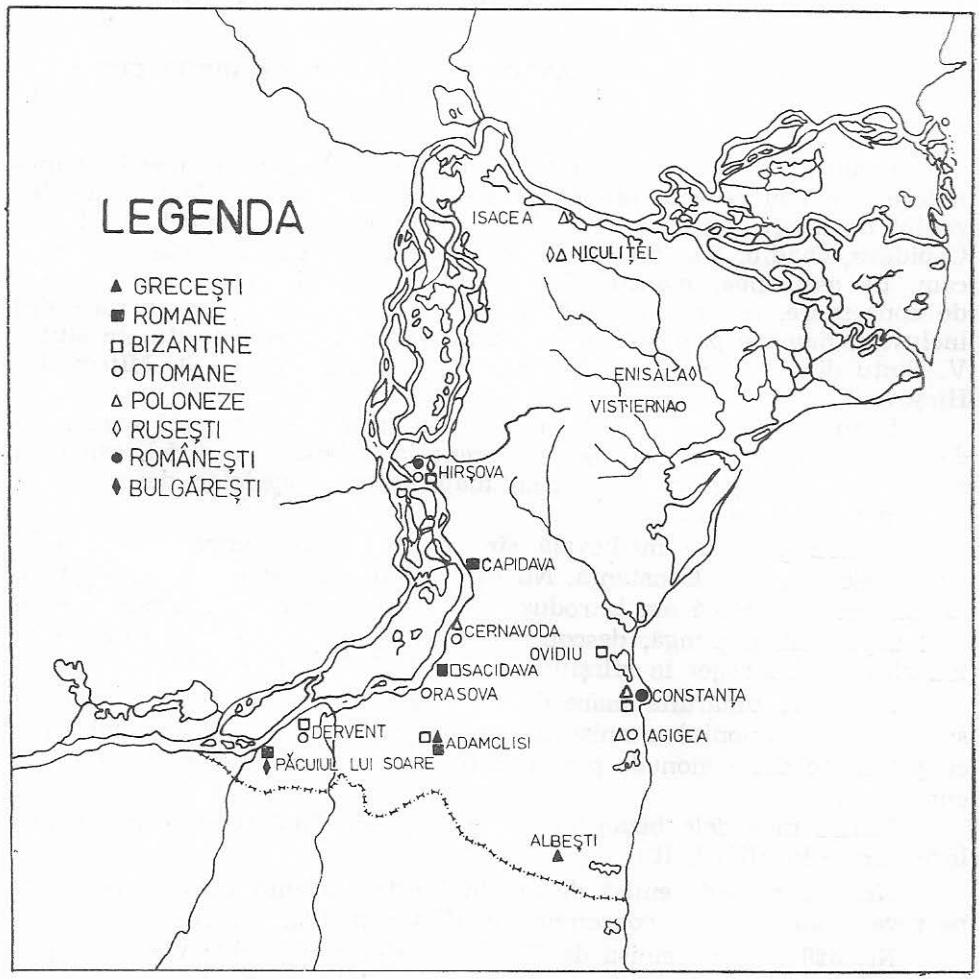

S. W. Grose, tip general, 6057, sigla în revers de la 6053.
Inv. 46.101 .
Din săpăturile efectuate de M. Bărbulescu în 1978, provine moneda pe care o prezentăm.

255 CALLATIS : Epoca autonomă
AE 2,08 g. 14,5 mm. Tocită.
Pick-Regling, p. 103, nr. 230. Inv. 46.120.

MONEDE ROMANE
ADAMCLISI

Din sectorul C, din săpăturile efectuate de A. Panaitescu în cursul campaniilor din 1979—1980, provin următoarele monede romane.

256 CONSTANTINOPOLIS
AE ↓ 1,98 g. 19 mm. Tocită.
LRBCI, tip VICTORY on prow. Anii 330—335. Constantinopolis.
Inv. 21.501.

CONΔ

257 CONSTANTIUS II
AE ↓ 1,77 g. 18,5 mm. Tocită
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH 3). Anii 346—361.
Inv. 46.115.

258 CONSTANTIUS II
AE ↑ 1,22 g. 14 mm. Foarte tocită.
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH 3). Anii 351—361.
Inv. 46.559.

259 CONSTANTIUS II
AE ↓ . 2,23 g. 18 mm. Puțin tocită.
LRBC II, 1900. Anii 351—354. Heraclea. Inv. 21.495.

SMHϵ

260 VALENTINIAN I
AE ↑ . 2,14 g. 15 mm. Tocită.
LRBC II, tip SECURITAS REIPUBLICAE. Anii 364—378.
Inv. 21.492.

261 VALENS
AE ↓ , 2,28 g. 165 mm. Puțin tocită.
LRBC II, 2517—20. Anii 364—365. Cyzic. Inv. 19.968.

SMKΔ

262 VALENTINIAN II
AE ↑ . 1, 02 g. 12 mm. Foarte tocită.
LRBC II, tip VOT V. Anii 378—383. Inv. 21.493.

263 ARCADIUS
AE ↑ . 1,46 g. 13 mm. Tocită.
LRBC II, tip SALUS REIPUBLICAE (FH 4). Anii 383—395.
Constantinopol. Inv. 21.491.

CONSΓ

264 ARCADIUS
AE ↑ . 0,96 g. 12 mm. Tocită.
LRBC II, tip SALUS REIPUBLICAE (FH 4). Anii 383—395.

265 THEODOSIUS II?
AE ↙. 0,90 g. 12 mm. Foarte tocită.
LRBC II, tip Cross within wreath (FH 4). Anii 425—450.
Inv. 46.563.

266 THEODOSIUS II
AE ↓ . 0,34 g. fragm. Foarte tocită.
LRBC II, tip Cross within wreath (FH 4). Anii 425—450.
Inv. 21.497.

267 THEODOSIUS II
AE ↓ . 0,68 g. 10,8 mm. Foarte tocită.
LRBC II, tip Cross within wreath (FH 4). Anii 425—450.
Inv. 46.556.

268 LEO I
AE ↓ . 1,14 g. 12 mm. Tocită.
LRBCII tip Emperor and captive. Anii 457—474. Inv. 21.500.

269 ANASTASIUS I
AE ↑ . 0,72 g. 10,5 mm. Tocită.
LRBC II 2288. Anii 491—518. Inv. 46.555.

270 ANASTASIUS I
AE ↓ . 0,45 g. 7,8 mm. Foarte tocită.
LRBC II 2288. Anii 491—518. Inv. 46.562.

CAPIDAVA

Înserăm aici monedele romane descoperite la Capidava de către Z. Covacef în cursul campaniilor din 1978—1979.

271 TRAIAN.....
AE ↙ . 8,23 g. 19,5 mm. Foarte tocită.
BMC III, p. 197, nr. 930 Roma. Anii 104—111. Inv. 46.110.

272 TRAIAN
AE ↓ . 11,49 g. 28 mm. Tocită.
BMC III, p. 189, nr. 892. Roma. Anii 104—111. Inv. 46.113.

273 ANTONINUS PIUS
AE ↑ . 9,68 g. 27,5 mm. Tocită.
BMC IV, p. 300, nr. 1836. Roma. Anii 148—149. Inv. 46.114.

274 SALONINA
ANT ↗ . 3,48 g. 22 mm. Puţin tocită.
RIC, 63, Cohen [2] 31. Anii 255—8. Inv. 46.438.

275 CLAUDIU II
AE ↓ . 2,32 g. 17,5 mm. Foarte tocită.
Cohen [2], 302. Inv. 46.112.

276 CONSTANTIUS II
AE ↓ . 1,85 g. 15,5 mm. Foarte tocită.
LRBC II, tip FEL TEMP PREPARATIO (FH 3). Anii 351—361.
Inv. 46.040.

277 VALENS
AE ↓ . 1,22 g. 12 mm. Tocită.
LRBC II, tip SECURITAS REIPUBLICAE. Anii 364—378.
Inv. 46.111.

278 THEODOSIUS I
AE ? 1,81 g. 16 mm. Tocită.
LRBC II, 2393—96. Anii 383—392. Nicomedia Inv. 46.041.
SMNA

279 THEODOSIUS I
AE ?. 0,71 g. 13 mm. Foarte tocită.
LRBC II, 2710—11. Anul 383. Inv. 46.109.

280 ARCADIUS
AE ↓ . 2,24 g. 16,5 mm. Puţin tocită.
LRBC II, p. 90, nr. 2205—06. Anii 395—408. Constantinopol.
Inv. 46.439.
CONSA

PĂCUIUL LUI SOARE

Din campaniile de săpături arheologice întreprinse între anii 1970—1980, provine un însemnat lot de monede romane.

281 SALONINA
AE ↑ . 2,38 g. 23 mm. Foarte tocită.
Cohen [2], 39 p. 500. Inv. 46.351.

282 CLAUDIU II ?
AE ↓ . 2,76 g. 19,5 mm. Foarte tocită.
Cohen [2]. Inv. 46.100.

283 AURELIAN.....
AE ↓ . 3,36 g. 20 mm. Foarte tocită.
Cohen [2], 100, RIC 345. Inv. 46.536.

284 PROBUS
AE ↑ . 3,14 g. 22 mm. Tocită.
Cohen [2], 206, RIC 366. Inv. 46.042.

285 PROBUS
AE ↑ . 2,45 g. 24 mm. Tocită.
Cohen [2], 669. Inv. 46.538.

286 CARINUS
AE ↓ . 3,62 g. 22,5 mm. Tocită.
Cohen [2] 24, RIC V, 2, p. 175, nr. 295. Ticinum. Inv. 45.948.

287 GALERIUS MAXIMIANUS
AE ↓ , 3,72 g. 20,5 mm. Foarte tocită.
RIC VII, p. 562, nr. 54 a. Anii 308—310. Inv. 46.537.

288 GALERIUS MAXIMIANUS
AE ↑ , 3,40 g. 22,5 mm. Foarte tocită.
RIC VII, p. 562, nr. 54 a. Anii 308—310. Inv. 45.950.

289 LICINIUS I
AE ↓ . 2,66 g. 23,5 mm.
RIC VII, p. 424, nr. 17. Anii 315—316. Siscia.
Inv. 45.951.

290 LICINIUS I
AE ↑ . 2,18 g. 18 mm. Foarte tocită.
RIC VII, p. 604, nr. 24. Anii 317—320. Nicomedia.
Inv. 46.534.

291 CONSTANTIN I
AE ↑ . 2,85 g. 18 mm. Tocită.
LRBC I, p. 13, nr. 489. Anii 324—327. Inv. 46.535.

292 CONSTANTIN I
AE ↓ . 1,49 g. 17 mm. Tocită.
LRBC I, p. 26, nr. 1116—17. Anii 330—335. Nicomedia.
Inv. 45.957.

293 CONSTANTIN I
AE ↑ . 2,22 g. 18 mm. Tocită.
LRBC I, p. 28, nr. 1212—3. Anii 330—335. Cyzic.
Inv. 46.530.

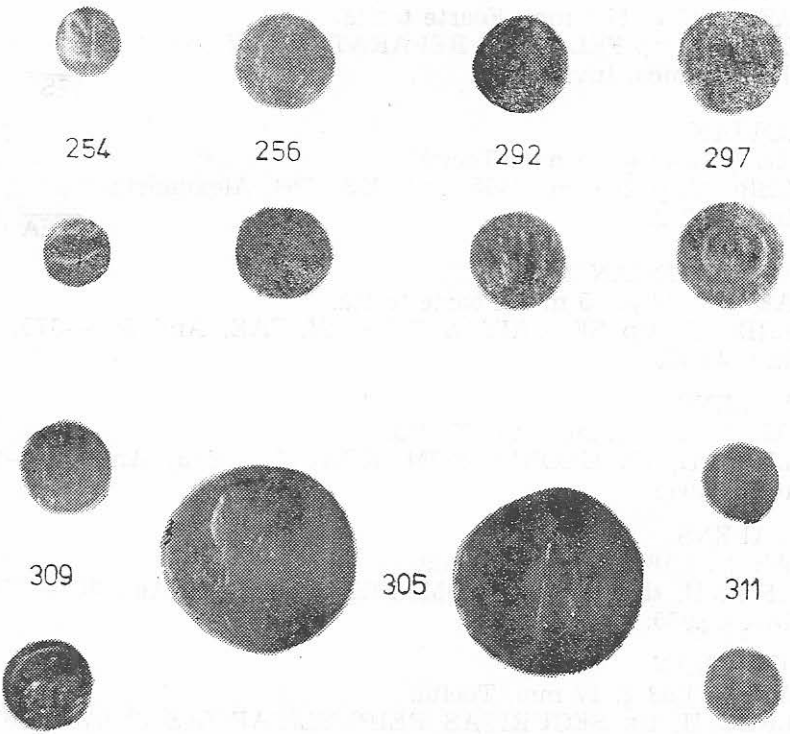

Planşa 1

294 CONSTANS
AE ↓ . 2,59 g. 20 mm. Tocită.
LRBC II, p. 77, nr. 1637—42. Anii 346—350. Inv. 45.906.

295 CONSTANTIUS II
AE ↑ . 1,44 g. 17,5 mm. Foarte tocită.
LRBC II, tip SPES REIPUBLICE. Anii 355—361. Inv. 45.946.

296 IULIAN
AE ? 1,64 g. 17,5 mm. Foarte tocită.
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO. Anii 354—358.
Thessalonica. Inv. 45.905.
TESΓ

297 IOVIAN
AE ↑ . 2,46 g. 19 mm. Tocită.
LBRC II, p. 104, nr. 2855. Anii 363—364. Alexandria.
Inv. 45.949.
ALEA

298 VALENTINIAN I
AE ↑ . 1,14 g. 15 mm. Foarte tocită.
LRBC II, tip SECURITAS REIPUBLICAE. Anii 367—375.
Inv. 45.939.

299 VALENS
AE ↑ . 2,50 g. 26,5 mm. Tocită.
LRBC II, tip GLORIA ROMANORUM (AE 3) Anii 364—378.
Inv. 45.945.

300 VALENS
AE ↑ . 1,18 g. 18,5 m. Tocită.
LRBC II, tip GLORIA ROMANORUM (AE 3). Anii 364—378.
Inv. 45.955.

301 GRATIAN
AE ↓ . 1,93 g. 17 mm. Tocită.
LRBC II, tip SECURITAS REIPUBLICAE (AE 3). Anii 367—375.
Inv. 46.529.

302 VALENTINIAN II ?
AE ↑ . 1,22 g. 13,5 mm. Tocită.
LRBC II, tipSALUS REIPUBLICAE (AE 4) Anii 383—395.
Inv. 45.937.

303 ARCADIUS sau
HONORIUS
AE ? 2,08 g. 17 mm. Foarte tocită.
LRBC II, tip VIRTUS EXERCITI (2). Anii 395—408.
Inv. 45.944.

304 THEODOSIUS II
AE ↗ . 1,38 g. 14,5 mm. Foarte tocită.

LRBC II, tip GLORIA ROMANORUM (21). Anul 402.
Constantinopol. Inv. 46.528.
CONSA

SACIDAVA

În timpul săpăturilor efectuate la Sacidava în anul 1979, a fost recoltat şi un vast material numismatic din care prezentăm cîteva monede.

305 HADRIAN
AE ↓ . 23,99 g. 33 mm. Tocită.
BMC III, p. 424, nr. 1258. Roma. Anii 119—138. Inv. 46.128.

306 LICINIUS I
AE ↑ . 3,00 g. 24 mm. Tocită.
RIC VII, p. 498, nr. 2. Anii 313—316. Thessalonica.
Inv. 46.124.
TS.A.

307 CONSTANTIN I
AE ↓ . 2,47 g. 19 mm. Tocită.
RIC VII. tip IOVI CONSERVATORI. Anii 317—318. Nicomedia.
Inv. 46.132.
ꟾIB
SMN

308 CONSTANTIN I
AE ↓ . 1,16 g. 16 mm. Foarte tocită.
LRBC I, 1107—11. Anii 324—330. Nicomedia. Inv. 46.123.
SMNA

309 URBS ROMA
AE ↑ . 1,49 g. 16 mm. Tocită.
LRBC I, tip Wolf and Twins. Anii 330—335. Thessalonica.
Inv. 46.139.
SMTSЄ

310 CONSTANTIN I
AE ↓ . 1,70 g. 17 mm. Tocită.
LRBC I, 845. Anii 335—337. Thessalonica.
Inv. 46.137.
SMTSA

311 CONSTANTIN I
AE ↑ . 1,14 g. 14 mm. Puţin tocită.
LRBC I, 1041. Anii 337—341. Inv. 46.136.

312 COMSTANS
AE ↓ . 0,92 g. Fragm. Foarte tocită.
LRBC I, tip VOT XXMVLTXXX. Anii 341—346. Inv. 46.127.

313 CONSTANTIUS II
AE ↑ . 1,27 g. 16 mm. Tocită.
LRBC I, 1148. Anii 341—346. Nicomedia. Inv. 46.141.
SMNB

314 CONSTANTIUS II
AE ↑ . 2, 17 g. 15 mm. Tocită.
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO. Anii 346—350 Inv. 46.140.

315 CONSTANTIUS II
AE ? 1,89 g. Fragm. Foarte tocită.
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO. Anii 346—350. Inv. 46.125.

316 CONSTANTIUS II
AE ↓ . 4,62 gr. 21 mm. Tocită.
LRBC II, p. 86, nr. 2037—38. Anii 351—352 Constantinopol.
Inv. 46.121.
·S·I✱
CONSA

317 CONSTANTIUS II
AE ↖ . 1,99 g. 17 mm. Tocită.
LRBC II, p. 78, nr. 1684—86. Anii 355—361. Thessalonica.
Inv. 46.134.
MI
SMTSA

318 VALENTINIAN I
AE ? 1,59 g. 13 mm. Foarte tocită.
LRBC II, tip SECURITAS REIPUBLICAE. Anii 367—375.
Inv. 46.122.

319 VALENTINIAN I
AE ↓ . 1,76 g. 16 mm. Foarte tocită.
LRBC II, tip GLORIA ROMANORUM (8). Anii 367—375.
Inv. 46.142.

320 VALENTINIAN I
AE ↑ . 1,08 g. 17,5 mm. Foarte tocită.
LRBC II, tip GLORIA ROMANORUM (8). Anii 367—375.
Inv. 46138.

321 VALENTINIAN I
AE ↗ . 2,49 g. 18 mm. Tocită.
LRBC II, tip GLORIA ROMANORUM (8). Anii 367—375.
Inv. 46.130.

322 VALENS
AE ↑ . 2,02 g. 18,5 mm. Tocită.
LRBC II, tip GLORIA ROMANORUM (8). Anii 367—375.
Thessalonica. Inv. 46.133.
SMTS

323 VALENS
AE ↑ . 1,31 g. 17 mm. Foarte tocită.
LRBC II tip SECURITAS REIPUBLICAE (FH 3). Anii 364—378. Inv. 46.135.

314 VALENS
AE ↓ . 2,56 g. 16,5 mm. Tocită.
LRBC II, tip SECURITAS REIPUBLIGAE (FH 3). Anii 364—378. Inv. 46.131.

MONEDE BIZANTINE

ADAMCLISI

Moneda a fost descoperită pe „via principalis" în anul 1980.

IUSTIN II
325 AE ↑ . 4,53 g. 17 mm.
MIB II, p. 102, nr. 70 b, Thessalonica, val. K = 20 nummia, anul Ч/// = 572/573. Tocită. Inv. 46.564.

CONSTANȚA

Moneda a fost achiziționată de la E. Marinescu în anul 1978.

JUSTINIAN I
326 AE ↓ . 14,56 g. 29 mm.
MIB, I, p. 112, nr. 88, tip general, Constantinopol, val. M = 40 nummia, anii 532—537. Tocită. Inv. 19966.

DERVENT

Moneda a fost descoperită întîmplător în anul 1980

JUSTIN II
327 AE ↙ . 12,61 g, 28,5 mm,
MIB, II, p. 94, nr. 43 a, Constantinopol, officina B, val. M = 40 nummia, anul Ч = 570/571. Puțin tocită. Inv. 48907.

HÎRȘOVA

Monedele au fost achiziționate de la Șt. Mitrea.

JUSTIN II (?)
328 AE ?, 1,12 g. 14,5 mm,
MIB, II, p. 101, nr. 65, tip general, Antiochia, val Є = 5 nummia anii 569/570. Foarte tocită. Inv. 46372.

TIBERIU II CONSTANTIN

329 AE ?, 8,85 g, 26,8 mm,
MIB, II, p. 105, nr. 23 b, Constantinopol, officina Є
val. M = 40 nummia, anul Ч = 578/579, var.
Tocită. Inv. 40637.

OVIDIU

Moneda a fost descoperită în campania arheologică din anul 1980

JUSTINIAN I

330 AE ½, 8, 69 g, 25 mm,
MIB I, p. 115, nr. 96, Constantinopol, officina B,
val. K = 20 nummia, anul XII (XIII) = 538/539 (539/540).
Tocită. Inv. 46373.

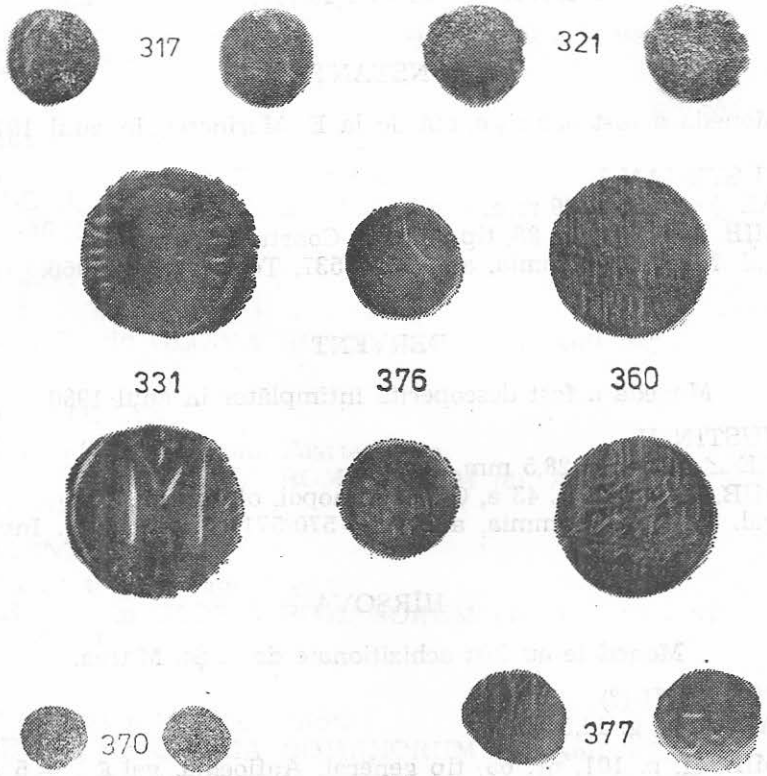

Planşa II

SACIDAVA

Moneda a fost descoperită în campania arheologică din anul 1979

JUSTIN I

331 AE ↑ , 14,98 g. 31 mm,
MIB, I, p. 103, nr. 11, Constantinopol, officina Ɛ
val. M = 40 nummia, anii 518—522, var. stele cu 9 raze.
Puţin tocită. Inv. 46143.

MONEDE ROMÂNEŞTI

CONSTANŢA

Monedele au fost achiziţionate de la P. Vlăduţ.

GABRIEL BÁTHORY

332 AR. Groş, 1,15 g, 21,2 mm, MBR, p. 156, nr. 931, Baia Mare, 1610, var. GAB : Puţin tocită, Inv. 31104.

333 AR. Groş, 1,90 g, 21 mm, MBR, p. 158, nr. 982, Baia Mare 1611. Puţin tocită. Inv. 31103.

334 AR. Groş, 2,40 g, 20,7 mm, MBR, p. 159, nr. 1015, Baia Mare, 1612. Puţin tocită. Inv. 31095.

335 AR. Groş 1,40 g, 21,3 mm, MBR, p. 160, nr. 1073, Baia Mare, 1613. Puţin tocită. Inv. 31107.

336 AR. Groş, 1,10 g, 21 mm, MBR, p. 160, nr. 1070, Baia Mare, 1613. Tocită. inv. 31106.

GABRIEL BETHLEN

337 AR. Broş, 1,36 g, 21,5 mm, MBR, p. 166, nr. 1223, 1617. Tocită ; perforată. Inv. 31096.

338 AR, Groş, 1,35 g, 21 mm, MBR, p. 167, nr. 1243, 1619. Puţin tocită. Inv. 31094.

339 AR. Groş, 1,41 g, 21,5 mm, MBR, p. 168, nr. 1266, 1620. Puţin tocită. Inv. 31097.

340 AR. Triplu groş, 1,62 g, 20,5 mm, MBR, p. 175, nr. 1481, 1623. Tocită. Inv. 31102.

341 AR. Groş, 1,16 g, 21,5 mm, MBR, p. 179, nr. 1582/Av, nr. 1588/Rv, Baia Mare, 1624. Puţin tocită. Inv. 31098.

342 AR. Groş. 1,50 g. 20,5 mm, MBR, p. 181, nr. 1701, Košice (?), 1626. Puţin tocită. Inv. 31101.

343 AR. Groş, 1,40 g, 20,5 mm, MBR, p. 181, nr. 1702, Košice (?), 1626, var. PR · P · R · .... RA · D. Puţin tocită. Inv. 31100.

344 AR. Groş, 1,33 g, 20,5 mm, MBR, p. 181, nr. 1702, Košice (?), 1626, var. · PR · P · R. Puţin tocită. Inv. 31105.

345 AR. Groş, 1,22 g, 20,5 mm, MBR, p. 181, nr. 1701, Sibiu, 1927, var. · R. Puţin tocită. Inv. 31099.

HÎRŞOVA

Moneda a fost donată de Şt. Mitrea.

EMISIUNE SADAGURA

346 AE. Para (3 Denghi), 10,98 g., 29 mm, MBR, p. 104, nr. 1087, 1772. Puţin tocită. Inv. 48908.

PASSIM

Monedele au fost achiziţionate de la B. Krell.

SIGISMUND BÁTHORY

347 AR. Taler, 28,31 g, 40 mm, MBR, p. 135, nr. 408, 1591. Netocită. Inv. 31056.

GHEORGHE RÁKÓCZI II

348 AR. Taler, 28,39 g, 45 mm, MBR, p. 195, nr. 2035, 1649. Netocită. Inv. 31054.

MONEDE POLONEZE

AGIGEA

Monedele au fost achiziţionate de la V. Tinţu în anul 1967.

STEFAN BÁTHORY

349 AR. Triplu groş, 2,20 g, 21 mm, Gumowski, nr. 715, 1586, var. Av. REX · POLO ·, Rv. POLONIA. Puţin tocită. Inv. 31124.

SIGISMUND III

Gdansk

350 AR. Ort, 6,13 g, 29 mm, Gumowski, nr. 1380, 1615. Puțin tocită ; perforată. Inv. 31123.

CERNAVODA

Monedele au fost achiziționate de la V. Zădărnicianu.

SIGISMUND III

351 AR. Triplu groș, 2,09 g, 20,5 mm, Gumowski, nr. 1066, 1597, var. Av. 3 DGR · — POLONI. Tocită ; perforată. Inv. 31184.

Gdansk

352 AR. Ort, 6,01 g, 29 mm, Gumowski, nr. 1384, 1615 var. bust tip. 1380. Netocită. Inv. 31183.

CONSTANȚA

Moneda a fost donată de I. Graur.

SIGISMUND III

Riga

353 AR. Triplu groș, 2,16 g, 21 mm, Gumowski, nr. 1454, 1598. Puțin tocită. Inv. 31195.

ISACCEA

SIGISMUND III

354 AR. Triplu gros, 2,13 g, 20 mm, Gumowski, nr. 1066/Av, nr. 1060/ Bromberg, 1597. Tocită. Inv. 45863.

NICULIȚEL

Moneda face parte dintr-un tezaur compus din monede rusești.

STANISLAS PONIATOWSKI

355 AE. Groș, 3,46 g, 21 mm, H—C II, nr. 3078, 1766. Tocită. Inv. 31859.

PASSIM

Monedele fac parte din vechea colecţie a muzeului.

SIGISMUND III

356 AR. Triplu groş, 2,25 g, 21 mm, Gumowski, nr. 1013, Olkusz, 159z, Puţin tocită. Inv. 40635.

Gdansk

357 AR. Ort, 5,80 g, 29 mm, Gumowski, nr. 1384, 1616. Puţin tocită ; perforată. Inv. 31031.

358 AR. Ort, 6,20 g, 29 mm, Gumowski, nr. 1384, 1616. Puţin tocită. Inv. 31030.

359 AR. Ort, 6,80, 29 mm, Gumowski, nr. 1391, 1623. Puţin tocită. Inv. 31029.

MONEDE OTOMANE

AGIGEA

Moneda a fost achiziţionată de la V. Tinţu în anul 1967.

AHMED III

360 AR. 1/2 zolta 9,74 g, 27 mm, Nuri Pere, nr. 521, Kostantiniye, 1115H. Netocită. Inv. 31122.

CERNAVODA

Monedele au fost achiziţionate de la V. Zădărniceanu.

SELIM II

361 AR. Akçe, 0,67 g, 12 mm, Nuri Pere nr. 253, Novabîrda, 974H. Puţin tocită ; perforată. Inv. 31190.

362 AR. Akçe, 0,48 g, 12 mm, Nuri Pere, nr. 253. Novabîrda, 974H. Puţin tocită ; ruptă. Inv. 31192.

DERVENT

Monedele au fost descoperite întîmplător în anul 1980.

MAHMUD II

363 AR. 10 Parale, 0,61 g, 17 mm, Nuri Pere, nr. 829, Kostantiniye, 1223H, anul 29 al domniei. Tocită ; Perforată. Inv. 48909.

364 AR. Akçe, 0,10 g, 12 mm, Nuri Pere nr. 832, Kostantiniye, 1223H, anul 28 al domniei. Tocită. Inv. 46608.

HÎRȘOVA

Moneda a fost donată de C. Chiriac în anul 1980.

SÜLEYMAN II

365 AE. Mangîr, 1,28 g, 18 mm, Nuri Pere, nr. 471, Kostantîniye, 1099H. Puțin tocită ; ruptă. Inv. 48919.

LESPEZI

Moneda a fost achiziționată de la I. Dancu în anul 1973.

SÜLEYMAN I

366 AR. Akçe, 0,81 g, 12 mm, Nuri Pere, nr. 203, Sidrekipsi, 926H. Tocită. Inv. 45901.

RASOVA

Moneda a fost descoperită întîmplător în anul 1980.

SÜLEYMAN II

367 AE Mangîr, 1,59 g, 19 mm, Nuri Pere, nr. 471, Konstantiniye, 1099H. Puțin tocită. Inv. 46181.

VISTIERNA

Monedele au fost descoperite întîmplător în anul 1960 și au fost donate muzeului de N. Furtună.

MAHMUD I

368 AR. Para, 0,67 g, 17 mm. Nuri Pere, nr. 578, Kostantiniye, 1143H. Tocită ; perforată. Inv. 31613.

ABDULHAMID I

369 AR. Onluk, 4,33 g, 24 mm, Nuri Pere, nr. 679, Kostantiniye, 1187H, anul 5 al domniei. Puţin tocită ; perforată. Inv. 45.900.

PASSIM

Monedele fac parte din vechea colecţie a muzeului.

MEHMED II FATIH

370 AR. Akce, 0,75 g, 12 mm, Nuri Pere, nr. 89, Konstantiniye, 886 H. Netocită. Inv. 48010.

BAYAZID II

371 AR. Akce, 0,73 g, 11 mm, Nuri Pere nr. 105, Novabirda, 886 H. Puţin tocită. Inv. 31559.

372 AR. Akçe, 0,71 g, 10 mm, Nuri Pere nr. 105, Serez, 886H. Puţin tocită. Inv. 31670.

SÜLEYMAN II

373 AE. Mangîr, 1,00 g, 19 mm, Nuri Pere nr. 471, Kostantiniye, 1199H. Tocită. Inv. 31789.

MAHMUD I

374 AR. Yirmilik, 11,34 g, 31 mm, Nuri Pere nr. 574, Kostantiniye, 1143H. Puţin tocită. Inv. 31652.

MUSTAFA III

375 AR. Guruş, 18,47 g, 38 mm, Nuri Pere nr. 635, Islâmbòl, 1171 (86). Puţin tocită. Inv. 31651.

SELIM III

376 AR. Beşlik, 1,36 g, 19 mm, Nuri Pere nr. 712, Islâmbol, 1203H, anul 10 al domniei. Puţin tocită ; perforată. Inv. 45861.

MONEDE BULGĂREŞTI

PĂCUIUL LUI SOARE

Monedele au fost descoperite în cursul săpăturilor arheologice din anii 1979, 1980

IOAN ALEXANDRU ŞI MIHAIL

377 AE 0,83 g, 16 mm, Muşmov nr. 123/Av, nr. 128/Rv, 1331—1355. Tocită. Inv. 46605.

378 AE 0,54 g, 18 mm, Muşmov, tip general, p. 118—122, 1331—1355. Tocită ; ruptă. Inv. 45892.

IVAN ŞIŞMAN

379 AE 0,74 g, 16 mm, Muşmov, tip cu cruce, p. 146—149, 1371 — 1393. Tocită. Inv. 45890.

380 AE 0,74 g, 17 mm, Muşmov, tip cu cruce, p. 146—149, 1371 — 1393. Tocită. Inv. 45959.

MONEDE RUSEŞTI

ENISALA

Moneda face parte din vechea colecţie a muzeului

ANA IVANOVNA

381 AE, Denga, 5,97 g, 25 mm, Chaudoir II, nr. 1740. Puţin tocită. Inv. 31386.

NICULIŢEL

Din colecţia veche a muzeului s-a păstrat un tezaur descoperit la Niculiţel într-o pungă. Date asupra anului descoperirii nu s-au păstrat.

ANA IVANOVNA

382 AE, Poluşka, 3,97 g, 20 mm, Chaudoir, nr. 1051, 1735. Tocită. Inv. 31860.

ECATERINA II

383 AE. Poluşka, 3,48 g, 17 mm, Chaudoir, nr. 1862, Ecaterinburg, 1767. Tocită. Inv. 31857.

384 AE. Poluşka, 2,49 g, 17,5 mm, Chaudoir, nr. 1862, Ecaterinburg, 1767. Puţin tocită. Inv. 31856.

385. AE. Poluşka, 1,97 g, 17 mm, Chaudoir, nr. 1868, Ecaterinburg, 1786. Puţin tocită. Inv. 31858.

386 AE. Poluşka, 3,29 g, 17,5 mm, Chaudoir, nr. 1871, Ecaterinburg, 1789. Puţin tocită. Inv. 31853.

387 AE. Poluşka, 280 g, 17 mm, Chaudoir, 1871, Ecaterinburg, 1789. Puţin tocită. Inv. 31855.

388 AE, Poluşka, 2,34 g, 15,5 mm, Chaudoir, nr. 1871, Ecaterinburg, 1789. Puţin tocită. Inv. 31854.

389 AE. Poluşka, 2,07 g, 17 mm, Chaudoir, nr. 1871, Ecaterinburg, 1789. Puţin tocită. Inv. 31852.

PAVEL I

390 AE, Poluşka, 3,28 g, 20 mm, Chaudoir, nr. 2101, Annensc, 1797. Puţin tocită. Inv. 31867.

391 AE. Poluşka, 3,26 g, 20 mm, Chaudoir, nr. 2101, Annensc, 1797. Puţin tocită. Inv. 31872.

392 AE. Poluşka, 2,93 g, 20 mm, Chaudoir, nr. 2101, Annensc, 1797. Puţin tocită. Inv. 31868.

393 AE. Poluşka, 2,92 g, 20 mm, Chaudoir, nr. 2101, Annensc, 1797. Puţin tocită. Inv. 31869.

394. AE. Poluşka, 2,89 g, 19,3 mm, Chaudoir, nr. 2101, Annensc, 1797. Puţin tocită. Inv. 31866.

395 AE. Poluşka, 2,71 g, 19,3 mm, Chaudoir, nr. 2101, Annensc, 1797. Puţin tocită. Inv. 31862.

396. AE. Poluşka, 2,55 g, 20 mm, Chaudoir, nr. 2101, Annensc, 1797. Puţin tovită. Inv. 31871.

397 AE.Poluşka, 2,13 g, 20 mm, Chaudoir, nr. 2101, Annensc, 1797. Puţin tocită. Inv. 31870.

398 AE. Poluşka, 2,12 g, 19,5 mm Chaudoir, nr. 2101, Annensc, 1797. Puţin tocită. Inv. 31863.

399 AE. Poluşka, 2,00 g, 19 mm, Chaudoir, nr. 2101, Annensc, 1797. Puţin tocită. Inv. 31864.

400 AE. Poluşka, 1,99 g, 19,5 mm, Chaudoir, nr. 2101, Annensc, 1797. Tocită. Inv. 31861.

401 AE, Poluşka, 1,97 g, 19,2 mm, Chaudoir, nr. 2101, Annensc,1797. Puţin tocită. Inv. 31865.

402 AE. Poluşka, 3,01 g, 20 mm, Chaudoir, nr. 2103, Annensc, 1798. Netocită. Inv. 31848.

403 AE. Poluşka, 2,50 g, 19,5 mm, Chaudoir, nr. 2103, Annensc, 1798. Puţin tocită. Inv. 31842.

404 AE. Poluşka, 2,50 g, 20,5 mm, Chaudoir, nr. 2103, Annensc, 1798. Puţin tocită. Inv. 31843.

405 AE. Poluşka, 2,46 g, 20 mm, Chaudoir, nr. 2103, Annensc, 1798. Puţin tocită. Inv. 31841.

406 AE, Poluşka, 2,04 g, 19,5 mm, Chaudoir, nr. 2103, Annensc, 1798. Puţin tocită. Inv. 31847.

407 AE. Poluşka, 1,97 g, 19 mm, Chaudoir, nr. 2103, Annensc, 1798. Puţin tocită. Inv. 31845.

408 AE. Poluşka, 1,95 g, 19 mm, Chaudoir, nr. 2103, Annensc, 1798. Puţin tocită. Inv. 31844.

409 AE. Poluşka, 1,64 g, 20 mm, Chaudoir, nr. 2103, Annensc, 1798. Puţin tocită. Inv. 31846.

410 AE. Poluşka, 1,51 g, 20 mm, Chaudoir, nr. 2103, Annensc, 1798. Puţin tocită. Inv. 31850.

411 AE. Poluşka, 1,38 g, 19,5 mm, Chaudoir, nr. 2103, Annensc, 1798. Puţin tocită, ruptă. Inv. 31849.

412 AE. Poluşka, 2,48 g, 20 mm, Chaudoir, nr. 2100, Ecaterinburg, 1798. Puţin tocită. Inv. 31851.

413 AE. Poluşka, 2,24 g, 19 mm, Chaudoir, nr. 2100, Ecaterinburg, 1798. Puţin tocită. Inv. 31840.

INDEX I

Impăraţi şi membrii familiilor domnitoare	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Traian	Capidava	271, 272	2
Hadrian	Sacidava	305	1
Antoninus Pius	Capidava	273	1
Salonina	Capidava	274	1
	Păcuiul lui Soare	281	1
Claudiu II	Capidava	275	1
	Păcuiul lui Soare	282	1
Aurelian	Păcuiul lui Soare	283	1
Probus	Păcuiul lui Soare	284, 285	2
Carinus	Păcuiul lui Soare	286	1
Galerius Maximianus	Păcuiul lui Soare	287, 288	2
Licinius I	Păcuiul lui Soare	289, 290	2
	Sacidava	306	1
Constantin I	Păcuiul lui Soare	291, 292, 293	3
	Sacidava	307, 308, 310, 311	4
Constantinopolis	Adamclisi	256	1
Urbs Roma	Sacidava	309	1
Constans	Păcuiul lui Soare	294	1
	Sacidava	312	1
Constantius II	Adamclisi	257, 258, 259	3
	Capidava	276	1
	Păcuiul lui Soare	295	1
	Sacidava	313, 314, 315, 316, 317	5
Iulian	Păcuiul lui Soare	296	1
Iovian	Păcuiul lui Soare	297	1
Valentinian I	Adamclisi	260	1
	Păcuiul lui Soare	298	1
	Sacidava	318, 319, 320, 321	4
Valens	Adamclisi	261	1
	Capidava	277	1
	Păcuiul lui Soare	299, 300	2
	Sacidava	322, 323, 324	3

Împărați și membrii familiilor domnitoare	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Gratian	Păcuiul lui Soare	301	1
Theodosius I	Capidava	278, 279	2
Valentinian II	Păcuiul lui Soare	302	1
Arcadius	Adamclisi	263, 264	2
	Capidava	280	1
	Păcuiul lui Soare	303	1
Theodosius II	Adamclisi	265, 266, 267	3
	Păcuiul lui Soare	304	1
Leo I	Adamclisi	268	1
Anastasius I	Adamclisi	269, 270	2
Iustin I	Sacidava	331	1
Iustinian I	Constanța	326	1
	Ovidiu	330	1
Iustin II	Adamclisi	325	1
	Dervent	327	1
	Hîrșova	328	1
Tiberiu II Constantin	Hîrșova	329	1
Ioan Alexandru și Mihail	Păcuiul lui Soare	377, 378	2
Ivan Sisman	Păcuiul lui Soare	379, 380	2
Mehmed II Fatih	Dobrogea	370	1
Bayazid II	Dobrogea	371, 372	2
Süleyman I	Lespezi	366	1
Selim II	Cernavoda	361, 362	1
Ștefan Báthóry	Agigea	349	2
Sigismund Báthóry	Dobrogea	347	1
Sigismund III	Agigea	350	1
	Cernavoda	351, 352	2
	Constanța	353	1
	Isaccea	354	1
	Niculițel	355	1
	Dobrogea	356, 357, 358, 359	4
Gabriel Báthóry	Constanța	332, 333, 334, 335, 336	5
Gabriel Betlen	Constanța	337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345.	9
Gheorghe Rakoczi II	Dobrogea	348	1

Împăraţi şi membrii familiilor domnitoare	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Süleyman II	Hîrşova	365	1
	Rasova	367	1
	Dobrogea	373	1
Ahmed II	Agigea	360	1
Ana Ivanovna	Enisala	381	1
	Niculiţel	382	1
Mahmud I	Vistierna	368	1
	Dobrogea	374	1
Mustafa III	Dobrogea	375	1
Stanislas Poniatowski	Niculiţel	355	1
Ecaterina II	Hîrşova	346	1
	Niculiţel	383, 384, 385, 386, 387, 388, 389	7
Abdul Hamid I	Vistierna	369	1
Pavel I	Niculiţel	390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413.	24
Selim III	Dobrogea	376	1
Mahmud II	Dervent	363, 364	2

INDEX II

MONEDE GRECEŞTI

Monetării	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Aegyna	Albeşti	254	1
Callatis	Albeşti	255	1
Markianopolis	Adamclisi	253	1

MONEDE ROMANE

Monetării	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Ticinum	Păcuiul lui Soare	286	1
Roma	Capidava	271, 272, 273	3
	Sacidava	305	1
Siscia	Păcuiul lui Soare	289	1
Thessalonica	Păcuiul lui Soare	296	1
	Sacidava	306, 309, 310, 317, 318.	5
Cyzic	Adamclisi	261	1
	Păcuiul lui Soare	293	1
Constantinopol	Adamclisi	256	1
	Capidava	280	1
	Păcuiul lui Soare	304	1
	Sacidava	316	1
Heraclea	Adamclisi	259	1
Nicomedia	Capidava	278	1
	Păcuiul lui Soare	287, 288, 290, 292.	4
	Sacidava	307, 308, 313	3
Alexandria	Păcuiul lui Soare	297	1

MONEDE BIZANTINE

Monetării	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Constantinopol	Constanța	326	1
	Dervent	327	1
	Hîrșova	329	1
	Ovidiu	330	1
	Sacidava	331	1
Thessalonica	Adamclisi	325	1
Antiochia	Hîrșova	328	1

MONEDE MEDIEVALE

Monetării	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Baia Mare	Constanța	332, 333, 334 335, 336, 341.	6
Kosice	Constanța	342, 343, 344	3
Sibiu	Constanța	345	1
Sadagura	Hîrșova	346	1
Gdansk	Agigea	350	1
	Cernavoda	352	1
	Dobrogea	357, 358, 359	3
Riga	Constanța	353	1
Bromberg	Isaccea	354	1
Olkusz	Dobrogea	356	1
Constantinopol	Agigea	360	1
	Dervent	363, 364	2
	Hîrșova	365	1
	Rasova	367	1
	Vistierna	368, 369	2
	Dobrogea	370, 373, 374 375, 376.	5
Novabîrda	Cernavoda	361, 362	2
	Dobrogea	371	1
Sidrekipsi	Dobrogea	372	1
Serez	Lespezi	366	1
Annensc	Niculițel	390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411.	22
Ecaterinburg	Niculițel	383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 412, 413.	9

DAREA DE SEAMĂ ASUPRA ACTIVITĂȚII MUZEULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA, ÎN INTERVALUL NOIEMBRIE 1979—NOIEMBRIE 1980.

Pentru colectivul de muzeografi, conservatori, restauratori și toți ceilalți oameni ai muncii din cadrul instituției care are astăzi onoarea să găzduiască această prestigioasă reuniune științifică, anul care a trecut, marcat de titlul acestei retrospective, înseamnă în realitate un bilanț căruia i se circumscriu înfăptuiri pe care sîntem datori să le raportăm sesiunii, respectînd indiscutabil și tenta autocritică inerentă în astfel de împrejurări.

În 1979, în același anotimp, făgăduiam să amplificăm cadrul muzeal de prezervare a tot mai numeroaselor noastre valori patrimoniale. Sîntem astăzi în măsură să raportăm că, în bună parte, programul a fost îndeplinit, grație măsurilor energice și îndemnurilor tot mai insistente pe care permanent le-am avut din partea Comitetului județean al P.C.R. Constanța, cît și al Comitetului de cultură și educație socialistă de pe lîngă Consiliul popular al aceluiași județ.

— Mai întîi semnalăm că noua clădire a Muzeului cetății Histria, este pe cale să se sfîrșească. Trustul de construcții locale, angajat de mult să continuie zidirea unei clădiri frumoase și necesare — ce părea altfel abandonată — s-a obligat ca la sfîrșitul acestui an s-o predea muzeului „la cheie".

Am luat măsurile cuvenite ca în cursul anului 1981 să fie amenajată expoziția, potrivit unui plan tematic acum în curs de elaborare de către unii membri ai colectivului de muzeografi de la Constanța. Zestrea sa patrimonială îi este asigurată prin materialele scoase la lumină în îndelungata suită de campanii arheologice inaugurate de Vasile Pârvan încă din 1914 ; tot ceea ce s-a acumulat în depozitele cetății, la București și la Constanța, de proveniență histriană, va fi triat, selectat și folosit în ilustrarea muzeală, care se prefigurează în noul muzeu. Pentru reușita scontată în această direcție, se impune cu necesitate o mai strînsă și rodnică colaborare între muzeografii constănțeni și cercetătorii Institutului de arheologie din București. Aceasta cu atît mai mult cu cît, reconstituirea prin anastiloză a fațadei aparținînd templului marelui zeu, pentru care s-a prevăzut la Histria, în muzeu, un spațiu special, impune o atentă conlucrare între arheologi și arhitecți, deci între cercetători și proiectanți, încît, fără o asistență sigură, permanentă și competentă, din partea tuturor celor interesați, nu putem garanta reușita planurilor propuse.

Într-un alt mare centru arheologic al Dobrogei, de data aceasta pe limes-ul dunărean, la Capidava, anul acesta am înregistrat rezultate satisfăcătoare. În sfîrșit, mult promisul *Antiquarium* cu posibilitate de conservare și valorificare a atîtor bunuri arheologice, a fost împlinit. Clădira fostei școli din satul omonim, a fost preluată de către muzeu, reparată și amenajată ca o expoziție a cetății, în

trunind atributele unui punct muzeal care ar putea edifica perfect turiştii în trecere pe la Capidava. El vine să se adauge obiectivelor mai vechi din zonă, în speţă cetăţii şi colecţiei de artă plastică din Topalu, — „Dinu şi Sevasta Vintilă" — adevărată revelaţie în muzeografia românească contemporană.

Circuitul Constanţa—Hîrşova—Capidava—Cernavodă—Medgidia şi iarăşi Constanţa cu litoralul său, va putea deveni un traseu turistic interesant, instructiv şi, de bună seamă, atractiv, atît prin varietatea şi pitorescul peisajului dintre Dunăre şi Mare, cît şi prin existenţa acestor puncte muzeale, care acum sînt indiscutabil mai mici şi mai necunoscute, dar trebuie să devină în timpul cel mai scurt, obiective de atracţie de valoarea acelora care sînt deja conservate pe această linie, la Histria, Callatis, Adamclisi ş.a.

Am lăsat în mod special pe al treilea plan *Ansamblul rupestru de la Murfatlar*. În raportul de anul trecut consemnam că eforturile noastre de a se relua lucrările construcţiei de prezervare a marelui complex, erau pe cale de a fi împlinite. Cauze absolut obiective, au făcut să amînăm încă o vreme punerea în şantier a Basarabilor. Dar, este locul să subliniem, ca pe un mare cîştig, eforturile de ultimă oră ale Comitetului judeţean de partid, care a impus înscrierea în planul de investiţii pe anii viitori al C.S.P., construcţia de la Basarabi, care atinge cifra de 10 000 000 lei.

În măsura în care în anul viitor va începe această lucrare, menită să păstreze unul dintre cele mai însemnate monumente arheologice din ţară, putem considera că aplicarea programului de conservare şi prezervare a patrimoniului istoric-arheologic din judeţul Constanţa, va fi împlinit.

Rămînem datori cu acel mult promis muzeu al Complexului hidroenergetic şi de navigaţie Dunăre-Marea Neagră, cu sediul la Medgidia, şi cu amenajările pe care ni le-am propus în insula cetăţii bizantine de la Păcuiul lui Soare, unde autorităţile de partid ale judeţului preconizează o bază turistică. Dar, despre aceste lucruri, vom da seamă în faţa dumneavoastră, anul viitor.

Compartimentul activităţii educative, ca scop primordial al activităţi noastre, a înregistrat anul acesta un mare aport de înfăptuiri, dar şi unele neîmpliniri.

Întregul colectiv de muzeografi a concurat efectiv şi cu rezultate remarcabile la numeroase acţiuni iniţiate de muzeu, de Şcoala interjudeţeană de partid, de Cabinetul de partid, Universitatea cultural-ştiinţifică ş.a. pentru susţinerea unui vast program de conferinţe şi simpozioane în municipiul şi judeţul Constanţa. Apreciem că în afara cursurilor şi lectoratelor curente de la Universitatea cultural-ştiinţifică, cadrele noastre, numai prin muzeu, au susţinut peste 250 de conferinţe, au participat la mai multe simpozioane şi reuniuni în ţară şi peste hotare, ori au susţinut comunicări la sesiuni ale muzeelor.

Merită amintit că 10 membri ai colectivului muzeului, au participat la lucrările celui de-al XV-lea Congres Internaţional de Istorie, unii cu intervenţii care vor fi publicate în volumele închinate acestuia.

Către sfîrşitul lunii august 1980, s-au desfăşurat la sediul muzeului lucrările celui de-al III-lea Congres Internaţional de studii ovidiene, cu o apreciabilă participare românească şi străină. Este în realitate o parte a programului de lucru al Centrului de studii ovidiene de la Constanţa, în strînsă conlucrare cu Asociaţia internaţională *Ovidianum*, cu sediul la Bucureşti.

Parte organică a activităţii noastre de propagandă, expoziţiile temporare, cu subiecte şi teme statornicite prin înalte hotărîri de partid, şi-au găsit locul în cadrul muzeului. Este locul să menţionăm că Simpozionul *„2050 de ani de la constituirea primului stat dac centralizat şi independent de sub conducerea lui Burebista"*, susţinut în luna mai, a fost precedat de vernisajul unei ample şi interesante expoziţii : „Burebista şi Pontul Stîng", organizată împreună cu Muzeul „Delta Dunării" din Tulcea. Expoziţia a întrunit elogii din partea unui mare număr de vizitatori.

De asemenea, în colaborare cu Muzeul de istorie a P.C.R., a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice din România", din București, am organizat expoziția temporară închinată activității celor 15 ani de conducere a partidului și statului de către tovarășul Secretar General al P.C.R., Președintele Republicii Socialiste România, Nicolae Ceaușescu. Aceasta a fost pe cît de binevenită, pe atît de mult vizitată, funcționarea sa coincizînd cu desfășurarea sezonului turistic 1980.

În decursul celor peste 10 luni ale acestui an, muzeul, împreună cu unitățile sale din județ (Adamclisi, Histria și Mangalia) a înregistrat un număr de aproape 500 000 de vizitatori români și străini. De notat că și anul acesta, ca și în anii trecuți, majoritatea covîrșitoare a celor dornici să ne cunoască istoria și mărturiile de civilizație antică, sînt tot vizitatorii români. Acest fapt constituie pentru noi un motiv în plus de satisfacție. Oameni ai muncii, elevi, tineret venit pe litoral, ostași, studenți, pionieri etc., iată ce compune structura majoră a vizitatorilor. Nu putem însă ignora faptul că anul acesta, grație intervenției energice a secției de propagandă a Comitetului județean al P.C.R., organizațiile de turism de pe litoral au făcut să fie vizitate obiectivele muzeale și de către un mare număr de străini. Aceasta a făcut să fie compensat un mare neajuns înregistrat în activitatea noastră de propagandă : lipsa materialelor de popularizare = ghiduri, pliante, îndreptare turistice ș.a. În ciuda atîtor insistențe pe lîngă conducerile unor tipografii, cu toate măsurile luate încă din iarnă pentru asigurarea standurilor cu materiale publicitare, variate și în mai multe limbi de circulație internațională etc., totuși comenzile noastre n-au fost onorate, din lipsă de hîrtie.

Tot acestei cauze i se datorează faptul nedorit că întîmpinăm această sesiune științifică, fără volumul anual *Pontica* — cel de-al XIII-lea număr — la fel ca și fără prima culegere de articole și materiale de istorie modernă și contemporană, a cărei primă corectură, ne-a sosit abia acum.

Pentru a curma această mare defecțiune și pentru a asigura anul viitor bagajul necesar de materiale publicistice, menit să satisfacă cererile atît de mari ale publicului vizitator, la fel ca și necesitățile îndeplinirii planului propriu de încasări, vom aplica de pe acum, măsurile corespunzătoare, apelînd indiscutabil la sprijinul Comitetului de Cultură și Educație Socialistă. Credem însă că nu impietăm cu nimic dacă am sugera aici că un rol important în tipărirea acestor lucrări, la fel ca și în asigurarea cantităților necesare de hîrtie, ar reveni C.C.E.S. Credem și sugerăm că pentru atingerea scopului scontat ar trebui să se creeze o editură și o tipografie, destinată exclusiv acestui țel. Si aceasta, la Constanța.

Cercetarea arheologică de teren a fost orientată și în acest an spre a cuprinde toate perioadele, pentru cunoașterea mai deplină a evoluției istorice a ținutului dintre Dunăre și Mare.

S-au continuat astfel săpăturile pe șantierele arheologice permanente ale muzeului : la *Medgidia-Satu Nou*, s-a investigat așezarea aparținînd primei faze a culturii Hamangia, surprinzîndu-se limita de est și diverse elemente de conținut ale acesteia. La *Gura Canliei* au continuat săpăturile în așezarea hallstattiană, fiind cercetate deopotrivă straturile superioare aparținînd epocii romane și feudalismului timpuriu. La *Albești* a fost cercetată latura de sud a fortului din a doua jumătate a sec. IV î.e.n., precum și un interesant lăcaș de cult surprins în același sector. La *Capidava*, în necropola așezării, s-a săpat tumulul XII, cu patru morminte de incinerație din sec. II e.n. și alte 12 din sec. IX—X e.n. Paralel, au continuat săpăturile în cetate, în sectorul V, dezvăluindu-se un complex de sec. VI e.n. La *Ovidiu*, s-a cercetat latura de vest a fortificației din sec. IV—VI e.n., precum și diverse faze constructive ale turnului A. La Tropaeum Traiani au continuat săpăturile pe *via forensis* și pe latura de est a acesteia.

Pe întreg parcursul anului 1980 s-au întreprins salvări în diverse puncte din municipiu și județ : la *Agigea*, pe traseul Canalului Dunăre-Marea Neagră, s-a investigat un tumul din epoca bronzului. La *Rașova*, la nord-de localitate, în punctul „Malul Roșu", s-a cercetat un complex ceramic de epocă romană, iar la sud-vest de Rasova, în punctul „La Pescărie" s-au întreprins primele sondaje într-o așezare de epocă romană timpurie. Au fost executate săpături de salvare și la *Ostrov — Regie*, într-un obiectiv de epocă feudală ; pe *dealul*

Bugeacului, unde au apărut cîteva morminte de epocă creştină timpurie (sec. IV—VI e.n.) şi la sud-est de *Alimanu*, într-un interesant obiectiv de epocă feudală timpurie. Amintim de asemenea cercetările de salvare de la *Ulmetum* (Pantelimonul de Sus), într-un complex ceramic de epocă romană tîrzie, de la *Tîrguşor*, în aşezarea şi necropola din sec. XVII—XVIII e.n., precum şi săpăturile de salvare din peninsula tomitană şi din zona zidului de incintă din sec. VI e.n., care au dus la cunoaşterea unor importante edificii din epoca romană tîrzie ; de amintit, de exemplu, o criptă a unei bazilici, ieşită la iveală cu puţin timp în urmă.

La toate acestea s-ar adăuga participarea membrilor colectivului nostru pe şantierele de la Histria şi Păcuiul lui Soare, în colaborare cu specialiştii Institutului de arheologie din Bucureşti.

Paralel cu cercetarea arheologică, Muzeul de istorie naţională şi arheologie a continuat investigarea fondului documentar şi arhivistic local ori naţional, pentru cunoaşterea mai amănunţită a istoriei medievale, moderne şi contemporane a acestui ţinut.

Astfel, colectivul secţiei de istorie a studiat, printre altele, dezvoltarea învăţămîntului în Dobrogea între anii 1800—1870, aspecte ale dezvoltării portului Constanţa în primii ani ai secolului XX, ale fabricii de ciment şi a fabricii de şuruburi din Cernavodă, ca şi aspecte mai generale privind dezvoltarea economică a judeţului Corstanţa la sfîrşitul secolului al XIX-lea reflectate în documentele epocii ori în presa timpului. Au fost abordate de asemenea în temele de cercetare : structura proprietăţii în judeţul Constanţa la sfîrşitul secolului al XIX-lea, dezvoltarea staţiunilor balneare litorale pînă la cel de-al doilea război mondial, viaţa politică în Dobrogea la începutul secolului XX, societăţi şi asociaţii culturale în judeţul Constanţa în perioada interbelică. Un fapt înbucurător pentru dezvoltarea studiilor acestei perioade îl reprezintă realizarea primului volum de articole de istorie medievală, modernă şi contemporană aflat în stadiul final de tipărire. Menţionăm de asemenea realizarea de către trei membri ai colectivului nostru a unei monografii a Şantierului naval Constanţa, care, de asemenea, urmează a fi tipărită.

Fondul documentar al muzeului s-a îmbogăţiti cu noi materiale. Au fost deja stabilite temele de cercetare pentru etapa următoare, avîndu-se în vedere atît îmbogăţirea cu noi materiale a expoziţiei muzeului, cît şi cunoaşterea unor aspecte istorice mai puţin abordate în studiile de pînă în prezent.

Laboratorul de restaurare, în cele patru subsecţii (ceramică, metal, piatră-marmoră, investigaţie) a funcţionat conform planului de muncă şi restaurare stabilit şi aprobat de Comitetul executiv al Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste Bucureşti.

Atelierul de ceramică a efectuat un număr de 250 de vase ceramice, iar în afara acestora s-au mai efectuat operaţiuni de spălare, neutralizare, sortare a unor cantităţi masive de material ceramic scos din săpături efectuate în şantierele de la Albeşti, Bugeac, Mangalia, Adamclisi, Tomis, Capidava, Medgidia, Ovidiu, Sacidava, Păcuiul lui Soane, Şiriu.

S-au efectuat şi o serie de activităţi privind intervenţii operative pe teren (Albeşti, Histria, Adamclisi ş.a.).

Menţionăm faptul că s-au lucrat piese aparţinînd Muzeului de istorie naţională şi arheologie Constanţa, Muzeului de artă Constanţa, Muzeului marinei şi Muzeului din Slobozia.

Atelierul de restaurare piatră a efectuat lucrări privind 7 mari inscripţii recuperate din diferite părţi ale Dobrogei.

Laboratorul de investigaţii chimice a efectuat analize calitative la piesele care au intrat la restaurare în laboratorul metal-ceramică.

În perioada 15 ianuarie—30 aprilie 1980, laboratorul zonal de restaurare, a servit ca laborator pilot pentru Centrul special de perfecţionare a cadrelor în instruirea şi perfecţionarea unui număr de 14 restauratori metal-ceramică din întreaga ţară.

În încheiere, consemnăm la activul colectivului nostru numeroase fapte îmbucurătoare, împliniri la care au contribuit cei mai mulți dintre oamenii muncii din instituție : muzeografii și îndrumătorii la îndrumarea și la conducerea delegațiilor oficiale ; serviciul de contabilitate și magazie — la asigurarea bunei funcționări a vînzărilor și încasărilor, restauratorii — la condiționarea, recondiționarea și restaurarea materialelor necesare expoziției și patrimoniului muzeal ; supraveghetorii — la asigurarea și întreținerea obiectelor din expoziție. Continuăm acțiunile de organizarea depozitelor, evidența patrimonială, modificări și adaptări în expoziție, gospodărirea mijloacelor fixe etc.

Organizația de partid și conducerea muzeului apreciază că în general s-a lucrat bine, cu mai multă pasiune și conștiinciozitate față de anii precedenți și sub semnul unei mai strînse coeziuni morale a colectivului de muzeografi. Sîntem convinși că acest colectiv care a putut consemna în fața dumneavoastră astfel de înfăptuiri, este capabil de mai mult și de mai bine. Credem că un angajament în acest sens, ar întruni sufragiile tuturora, mai ales acum, cînd atmosfera de muncă și de creație în muzeu a devenit mult mai propice, mult mai conformă cu realitățile și prestigiul instituției noastre.

A. V. RĂDULESCU

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ A MUZEULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA (20—22 NOV. 1980)

C. CHERA-MĂRGINEANU

Ședința plenară festivă de deschidere a lucrărilor sesiunii științifice a avut loc la 20 noiembrie 1980, ora 10,30, în sala de recepție a muzeului.

Tovarășul A. Rădulescu, directorul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța a salutat prezența la această manifestare a unor cadre de seamă din conducerea de partid și de stat a județului precum și pe numeroși oaspeți din municipiu și din țară, care au răspuns invitației de a participa la prestigioasa reuniune științifică.

Tovarășa E. Borodi, secretar al Comitetului Județean Constanța al Partidului Comunist Român a rostit un *cuvînt de salut.*

Directorul instituției a prezentat apoi *Darea de seamă asupra activității muzeului în perioada noiembrie 1979 — noiembrie 1980.*

De la ora 11, în ședința plenară, au fost prezentate următoarele lucrări :

— A. Rădulescu, M. Bărbulescu : *Din nou despre legația lui Traian în Moesia Inferior între 103—108 e.n.*

— E. Bantea : *Noi documente ale fostului inamic despre insurecția română.*

— M. Constantin : *Trecutul militar înaintat în conștiința națiunii române.*

În încheiere, R. Vulpe a adus un omagiu memoriei lui N. Iorga, de la moartea căruia s-au împlinit 40 ani.

După amiază, începînd de la orele 16, lucrările sesiunii au continuat pe secții,

La secția I : *Arheologia comunei primitive,* lucrările au fost conduse de Eugen Comșa.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

— M. Cîrciumaru : *Vegetația, schimbările climei și cultura materială din pleistocenul superior de pe teritoriul României privit în contextul situației europene.*

— P. Hașotti : *Prima fază a culturii Hamangia, în lumina studiului ceramicii din așezarea Medgidia-Satu Nou.*

— N. Harțuchi : *Date privind culturile neoeneolitice din sudul și sud estul Munteniei.*

— E. Comșa : *Despre figurinele plate din os din perioada de sfîrșit a culturii Gumelnița.*

— E. Tudor : *Date privind bronzul timpuriu carpato-danubian.*

— M. Ignat : *Depozite de bronz descoperite în podișul Sucevei.*

În cadrul discuțiilor, tov. D. Galbenu a arătat că în Dobrogea cultura Gumelnița încetează din faza B I, care este documentată de unelte și ceramică spe-

cifică. Tot în legătură cu comunicarea tov. M. Harţuche, se subliniază că ceramica culturii Cernavodă I are o puternică tradiţie gumelniţeană, apariţia ei făcîndu-se pe un puternic fond gumelniţean. Tov. M. Harţuche este de acord cu cele spuse de tov. D. Galbenu, adăugînd că mai tîrziu au avut loc influenţe nordice şi sudice.

Tov. Brudiu subliniază importanţa comunicării tov. M. Cîrciumaru, raliindu-se totodată la opiniile expuse şi care arată că pentru România, datorită condiţiilor deosebite se impun şi criterii deosebite de analiză şi periodizare a paleoliticului. Se arată că în situaţia în care analiza cu C 14 nu este sugestivă pentru paleolitic, importanţa cercetărilor tov. M. Cîrciumaru creşte, folosirea metodelor de acest gen căpătînd o semnificaţie sporită pentru argumentarea arheologică.

Tov. A. Laszlo întreabă dacă totuşi n-ar trebui să existe un sistem european unitar de raportare cronologică. Tov. M. Cîrciumaru răspunde că trebuie conturată o cronologie regională, specificîndu-se sincronismele respective în Europa.

Tov. E. Comşa subliniază importanţa comunicării tov. D. Galbenu şi întreabă pe tov. P. Haşotti dacă la Medgidia — Satu Nou există un singur nivel de locuire. Răspunsul este afirmativ. Tov. D. Galbenu şi tov. E. Comşa subliniază importanţa acestei aşezări care oferă un material unitar, permiţînd delimitarea unei faze clare a culturii Hamangia.

Tov. M. Cîrciumaru afirmă că la Rîmnicelu agricultura ar putea fi mai dezvoltată decît a admis tov. M. Harţuche. Discuţiile converg spre admiterea acestui fapt.

Tov. E. Tudor întreabă pe tov. M. Harţuche dacă a determinat pentru faza Cernavoda I C procentajul la ceramică pentru a putea surprinde aportul adus de cultura Gumelniţa pe de o parte şi de elementele sudice pe de alta. Tov. Harţuche răspunde afirmativ subliniind că analiza totală a ceramicii va apare curînd în revista muzeului din Brăila.

Tov. E. Comşa arată importanţa comunicării tov. Harţuche întrucît se adună laolaltă date vechi şi noi privitoare la arheologia acestei epoci.

Tov. D. Galbenu menţionează noutatea şi importanţa comunicării tov. E. Comşa şi crede că figurile din os se purtau nu numai de către femei ci şi de anumite personaje cu rang.

Tov. E. Comşa arată că importanţa comunicării tov. E. Tudor constă în descoperirea unui nou complex datat în bronzul timpuriu şi cel mijlociu.

Tov. A. Laszlo subliniază justeţea concluziei tov. M. Ignat după care unele complexe din podişul Sucevei încep în Hallstattul A.

La secţia III : Arheologie clasică greco-romană, lucrările au fost conduse de Constantin Preda şi Nicolae Vlassa.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

— L. Buzoianu : *Consideraţii asupra ştampilelor sinopeene de la Edificiul roman cu mozaic.*

— E. Bîrlădeanu : *În legătură cu începutul epocii romane în Dobrogea pe baza descoperirilor din necropolele Callatisului.*

— Al. Suceveanu : *Un relief sabasiac de la Fîntînele — jud. Constanţa.*

— V. Bauman : *Venus de la Lanurile.*

— O. Bounegru : *Reprezentări de ambarcaţiuni pe monumentele din Sciţia Minor în sec. II—III e.n.*

— I. Micu : *Pontul Euxin în operele ovidiene din exil.*

— I. Mitrofan : *Cultul Nemeselor în Moesia Inferior şi Dacia Porolissensis.*

— N. Vlassa : *Despre inscripţia unei geme magice de la Porolissum.*

— A. Opaiţ : *O nouă unitate militară atestată la Aegyssus.*

În cadrul discuţiilor, tov. Al. Suceveanu scoate în evidenţă în legătură cu comunicarea tov. L. Buzoianu, că dacă sub nivelul mozaicului se află un astfel de material, există posibilitatea ca aici să fie prezente bogate straturi romane timpurii, amintind şi de ipoteza lui A. Aricescu, care leagă existenţa uneia din nişe de un nivel de aceeaşi epocă. Apoi remarcă prudenţa şi uşurinţa cu care autoarea se mişcă în problematica epocii elenistice. Consideră comunicarea tov. E. Bîrlădeanu ca extrem de valoroasă, pentru că ne oferă noi date privind perioada dintre 70 î.e.n. şi începutul sec. II e.n. Subliniază că Tomisul era mult mai receptiv la schimbări în comparaţie cu Histria şi Callatis. În privinţa comunicării tov. O. Bou-

negru sugerează îmbogăţirea repertoriului cu date referitoare la ambarcaţiuni găsite *in situ* şi aminteşte de menţionarea unui *liburnum armatae la Noviodunum*. Consideră comunicarea tov. N. Vlassa ca un exemplu de metodă în abordarea subiectului respectiv. Privitor la comunicarea tov. A. Opaiţ, sugerează ipoteza dislocării trupei amintite la Aegyssus între perioada de domnie a lui Hadrian şi 230 e.n.

Tov. P. Alexandrescu, după ce semnalează rigurozitatea exemplară a comunicării tov. L. Buzoianu, sugerează valorificarea lotului de toarte ştampilate de la Bucureşti. În legătură cu comunicarea tov. E. Bîrlădeanu, afirmă că datele oferite privind necropolele de la Callatis sînt interesante, dar prea generale. Pune apoi întrebări pentru clarificarea unor aspecte privind ritul funerar şi propune îmbogăţirea lucrării cu mai multe date exacte. În legătură cu comunicarea tov. V. Bauman, este de părere că prima statuie este mai degrabă un portret. În linii mari, este de acord cu datarea propusă dar se îndoieşte că poate fi pusă în legătură cu cultul Venerei.

Tov. C. Preda subliniază felul ştiinţific şi corect de abordare a subiectului în comunicarea tov. L. Buzoianu, apreciind introducerea implicaţiilor de ordin istoric şi evidenţierea analogiilor privind situaţia economică şi îndeosebi cea comercială. Referindu-se apoi la comunicarea tov. E. Bîrlădeanu spune că necropolele de la Mangalia lasă impresia de neunitate, în momentul de faţă fiind greu de stabilit o situaţie foarte clară în privinţa lor. Comunicarea a pus accent pe perioada romană timpurie, iar cercetările sînt într-o primă fază, descoperirile nefiind numeroase şi nici foarte clare. În perioada de limită între elenistic şi roman cercetarea are un caracter dificil. Este de părere că în comunicarea tov. Al. Suceveanu se relevă importanţa unui document arheologic descoperit în teritoriul de ocupaţie romană. Îl felicită pe tov. O. Bounegru pentru comunicarea prezentată, care poate servi ca bază pentru un studiu amplu. Se oferă să-i dea date cu privire la reprezentările de nave pe monede.

Tov. I. Barnea felicită pe autorii comunicărilor pentru contribuţiile aduse şi se referă în continuare la două detalii epigrafice. În comunicarea tov. N. Vlassa forma lui Σ nu îndreptăţeşte o datare mai timpurie decît jumătatea sau mijlocul sec. II e.n., iar pentru tov. I. Mitrofan aminteşte modificarea caracteristicilor epigrafice la începutul sec. III e.n., chiar în epoca Severilor. Exprimă părerea că materialele noi trebuiesc publicate cît mai curînd.

Tov. V. Bauman aduce o completare în legătură cu ştampila prezentată de tov. A. Opaiţ. Dacă la Aegyssus au existat trupe terestre, ştampila descoperită şi datată în prima jumătate a sec. III e.n. îmbogăţeşte ştirile noastre în această privinţă. Ne putem gîndi la existenţa acestor trupe aici la sfîrşitul sec. II şi prima jumătate a sec. III e.n., chiar dacă ştampila ar fi datată în a doua jumătate a sec. III e.n. Apreciază apoi comunicarea tov. N. Vlassa pentru întregirea cunoştinţelor asupra istoriei religiilor oglindite în artă şi îl felicită pentru că a subliniat adevărata valoare ştiinţifică a unui document considerat epuizat. S-a făcut astfel o demonstraţie a felului cum trebuie publicat un astfel de document.

Tov. A. Opaiţ mulţumeşte tov. Al. Suceveanu pentru sugestie şi completează că în perioada lui Antoninus un detaşament militar desfăşura o activitate de construcţie la Oescus. Contextul arheologic indică clar mijlocul sec. III — sfîrşitul sec. III. Alt argument este acela că Aegyssus reprezenta fostul *oppidum* getic care în sec. II începe să fie fortificat. Nu se ştie unde se află castrul militar, dar la această dată unitatea nu putea sta in *civitas*. Aegyssus este fortificat începînd cu mijlocul sec. III, iar cohorta este considerată că şi-a adus contribuţia la aceasta.

Tov. N. Vlassa se referă la datarea gemei magice prezentată. Este greu de spus dacă textele de pe acest gen de geme sînt gravate concomitent cu confecţionarea lor. Semnul este întîlnit şi în sec. III şi IV e.n.

La secţia IV : *Arheologie şi istorie medievală*, lucrările au fost conduse de Petre Diaconu şi Tudor Mateescu.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

— P. Diaconu, P. Vlădilă : *Consideraţii pe marginea unei locuinţe medievale de la Păcuiul lui Soare.*

— Gh. Mănucu-Adameşteanu : *Noi descoperiri din sec. X—XIII de pe linia Dunării.*

— G. Custurea : *Precizări cu privire la sfîrşitul aşezării de la Păcuiul lui Soare, în lumina descoperirilor monetare.*

— T. Mateescu : *Chilia Veche în timpul stăpînirii otomane.*

— D. Căpăţînă : *Cetatea medievală Giurgiu — săpăturile arheologice din anul 1980.*

— Gemil Tahsin : *O nouă ştire despre Dobrogea românească în prima jumătate a secolului al XIII-lea.*

— Th. Papasima : *Despre sigiliile în alb din cetatea bizantină Păcuiul lui Soare (jud. Constanţa).*

— I. Bitoleanu : *Un izvor istoric controversat : însemnările dobrogene ale abatelui R. G. Boscovich.*

— M. Ionescu : *O sursă străină recentă despre secolele XVIII—XIX românești.*

În cadrul discuţiilor tov. E. Bantea cere o clarificare a relaţiei I. Terter-Ivanco, cu precizări asupra identităţii şi intenţiilor sale, precum şi a felului cum s-a ajuns la aceste concluzii.

Face apoi unele precizări şi observaţii de geografie climatică, referindu-se la defrişările la care probabil a contribuit şi revoluţia industrială începînd din sec. XVIII, urbanizarea şi accentuarea masivă a caracterului cerealier al agriculturii faţă de cel pastoral.

Tov. T. Mateescu întreabă dacă nu poate fi valabilă ipoteza că Kleeman n-a văzut nimic la Chilia Veche din cauza unei distrugeri de moment.

Tov. P. Diaconu răspunde că despre Ioan Terter nu se ştia nimic pînă în 1977. De 25 de ani, în fiecare campanie de cercetare, au apărut monede de tipul amintit, monede atribuite de Muşurov lui Gh. Terter (1290—1399), concluzie acceptată de toţi numismaţii. Monedele lui Gheorghe Terter apăreau însă la sfîrşitul sec. XIV. În SCIVA 1977 a fost lansată o ipoteză, confirmată în 1979 prin descoperirea unei monede tip Gh. Terter-Ivanco, documentînd că este aceeaşi persoană : Ioan Terter (sfîrşitul sec. XIV). Consideră apoi că urbanizarea, industrializarea şi extinderea culturilor au contribuit la schimbarea regimului climatic. Marile baze navale din antichitate se găseau la coada limanurilor de pe malul drept al Dunării, în prezent acestea fiind înnămolite datorită eroziunii malului stîng şi al depunerilor pe malul drept.

Tov. T. Mateescu nu găseşte explicaţia pentru relatarea lui Kleeman. O acţiune războinică a avut loc abia în 1771, iar relatarea este din 1768. O cercetare mai amănunţită poate duce la descoperirea urmelor altor distrugeri ; cercetarea ar fi destinată formării unei imagini corecte asupra evenimentelor, mai ales că intervine o nepotrivire între Kleeman şi alte izvoare. Trebuie văzut care dintre aceste izvoare este mai veridic.

Tov. S. Baraschi întreabă pe tov. Mateescu ce izvoare a folosit pentru sec. XII—XIV. Acesta răspunde că au fost folosite numai izvoare cartografice pentru că izvoarele turceşti publicate de N. Beldiceanu, M. Alexandrescu-Derscа-Bulgaru se referă la Chilia Nouă.

Tov. N. Constantin cere o lămurire de la tov. P. Diaconu în privinţa folosirii numelui Dobrotici sau a celui de Dobrotiţă.

Tov. P. Diaconu răspunde că Mutafciev a făcut o analiză a izvoarelor bizantine şi italiene şi a ajuns la concluzia că numele corect este cel de Dobrotiţă. Această concluzie ne avantajează în sensul că numai în limba română există sufixul — iţă. Ambasadorii lui Ivanco erau Costea şi Ciolpan — nume cu rezonanţă românească, respectiv cumană.

Tov. Gh. Mănucu-Adameşteanu întreabă pe tov. T. Mateescu despre localizarea satului Ahmed Faci.

Tov. T. Mateescu răspunde că protocoalele ruso-turce pentru delimitarea zonei neutre după 1829 îl localizează la cotul Bugeacului. Va studia amănunţit localizarea pentru că la hărţi se revine tot timpul ; probabil era o aşezare românească, pentrucă fruntaşii satului chemaţi la Babadag erau români.

Tov. P. Diaconu consideră că au fost prezentate comunicări interesante, bogate în date arheologice şi istorice. Comunicările asupra cetăţii de la Păcuiul lui Soare aduc date noi care aruncă o nouă lumină asupra acestei aşezări. Tov. Gh. Mănucu-Adameşteanu a prezentat o comunicare interesantă, sugerînd cu prudenţă o cronologie a materialelor discutate. T. Mateescu a prezentat o comunicare cu numeroase informaţii, care stabilesc continuitatea aşezării Chilia Veche de la înfiinţare şi pînă în zilele noastre. Este convins că Licostomo nu se numea şi Chilia. Tov. D. Căpăţînă a prezentat o comunicare precisă, matematică. În privinţa comunicării tov. G. Tahsin spune că este într-adevăr vorba de Valahia Asăneştilor şi adaugă că o cronică islandeză din sec. XIII numeşte această parte a Dunării de Jos — Blocumenland — Ţara Valahilor. Tov. I. Bitoleanu a subliniat foarte bine realităţile pe care Boscovich le-a ignorat sau cunoscut prea puţin. În dreapta Dunării nu a existat populaţie bulgărească ci numai românească în locuri ca Dăieni, Băltăgeşti etc. Defterul publicat de Bistra, Tvetcova menţionează la 1574 nume de gelepi, care sînt numai români. Tov. M. Ionescu a prezentat o comunicare interesantă pentru istoria modernă românească.

Vinei, 21 noiembrie.

La secţia II : *Civilizaţia traco-getică*, lucrările au fost conduse de prof. Radu Vulpe şi Constantin Preda.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

— E. Ciocea : *Consideraţii asupra aşezărilor şi locuinţelor hallstattiene timpurii din spaţiul extracarpatic.*

— A. Laszlo : *Noi date privind cultura Gava Holihrady de pe teritoriul României.*

— M. Comşa : *Viticultura la traco-daci în lumina cercetărilor arheologice.*

— V. Vasiliev : *O piesă scitică în stil animalier descoperită la Telna.*

— Em. Moscalu : *Necropola de la Canlia şi unele aspecte ale problemei scitice în aria tracică.*

— M. Mănucu-Adameşteanu : *Cîteva observaţii preliminare asupra tezaurului de monede vîrf de săgeată de la Vişina (com. Jurilovca).*

— A. Cioara şi colectiv : *Rezultate preliminare ale analizei FRX a tezaurului de la Vişina.*

— C. Preda : *Unele probleme privind monetăria dacică de tip roman republican.*

— V. Zoran şi colectivul : *Rezultate preliminare ale analizei nedistructive a unor denari romani republicani şi imitaţii ale acestora.*

— V. Sîrbu : *Relaţii comerciale între geţi şi greci din Bărăganul de nord.*

— V. Lica : *Profesorul N. Gostar despre inscripţia „Decebalus per Scorilo".*

— R. Vulpe : *Asemănările de aspect dintre daci şi iranieni.*

Nu au avut loc discuţii.

La secţia III : *Arheologie clasică romană*, lucrările au fost conduse de Emilian Popescu şi Cristian Vlădescu.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

— M. Brudiu : *Castellum de pămînt din cartierul Dunărea-Galaţi şi semnificaţia lui.*

— R. Florescu : *Moesia Inferior şi războaiele dacice.*

— V. Georgescu, T. Cliante, V. Lungu : *Contribuţii la urbanistica Tomisului, în lumina săpăturilor de salvare din zona peninsulară.*

— C. Muşeţeanu, Dan Elefteresc u : *Opaiţe romane de la Durostorum.*

— I. T. Dragomir : *O statuetă dionisiacă de marmură, descoperită în castrul de la Tirighina-Barboşi.*

— R. Ocheşeanu : *Tezaurul de monede romane tîrzii de la Mircea Vodă.*

— C. Petolescu : *Inscripţiile de pe mortaria din Dacia şi Moesia Inferior.*

— C. Vlădescu : *Masca de coif roman de la Carsium.*

— A. Opaiţ, M. Zahariade : *Burgul roman tîrziu de la Topraichioi.*

— M. Bucovală, Gh. Papuc : *Noi date despre fortificaţia de tip quadriburgium de la Ovidiu.*

În cadrul discuţiilor, tov. R. Florescu semnalează că varietatea tipurilor de fortificaţii s-a îmbunătăţit în Dobrogea. În legătură cu burgul de la Topraichioi

precizează că este vorba de pile (cele patru piese). Privind inscripțiile pe mortaria sugerează o extindere a analogiilor (quadriburgium) și în afara granițelor românești. Amintește de fortificația din Ostrovul Banului, care nu este asemănătoare cu cea de la Ovidiu, avînd în centru o piață de arme și la colțuri cîte un turn, dar care evidențiază varietatea acestui tip de fortificații.

C. Petolescu subliniază în legătură cu comunicarea tov. I. T. Dragomir trăsăturile acolitului lui Dionisos ca fiind ale lui Pan. Dar subliniază și sincretismul (Jupiter-Dionisos) la această statuie ca o idee nouă care este întîlnită în arta figurată a Daciei romane. Informează despre noi descoperiri legate de castrele de pe linia Transalutanus — castrul de pămînt Porceni (Bumbești), castrul de la Voinești, cu zid de piatră și cărămizi stampilate cu nume de unități militare (Leg. XI Claudia). Privind limesul transalutan și existența castrelor duble, primul este abandonat în vremea lui Hadrian, iar cele din urmă sînt construite în vremea lui M. Aurelius și Commodus.

Tov. M. Zahariade precizează că stampila *Stefanou* a fost preluată de la tov. C. Vlădescu. În legătură cu burgul de la Topraichioi evidențiază caracterul oarecum aparte al acestuia și că meșterii au fost aduși din Orient, ca și militarii. Este de acord cu ideea tov. R. Florescu privind analogiile cu Răsăritul. (Armenia).

Tov. Emilian Popescu subliniază importanța tuturor comunicărilor și mai ales a celei privind urbanistica Tomisului, prin noutatea descoperirilor prezentate. În legătură cu *castellum*-ul de la Galați nu crede că în ultima sa fază acesta va fi fost utilizat numai ca depozit de ulei și amfore. Privind tot urbanistica Tomisului și îndeosebi bazilicile, le consideră cele mai importante descoperiri de monumente creștine din sec. IV—VI e.n. din Tomis. Este posibl să fie un mare complex episcopal în zona actualei catedrale, deoarece în zonă au fost descoperite arhitrave cu inscripții creștine (Farul Genovez), așezate în acropolă. Cripta din sec. V—VI e.n. va fi conservată. Datele prezentate despre burgul de la Topraichioi și despre fortificația de la Ovidiu sînt legate de reformele militare din vremea lui Dioclețian și de inscripțiile ce amintesc de burguri.

La secția V : *Istorie medie, modernă și contemporană,* lucrările au fost conduse de Herbert Rabinovici.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

— N. Ursu : *Aspecte ale unor deplasări demografice din Țara Românească în Dobrogea, în sec. XVII—XIX.*

— A. Murat, A. M. Diana : *Activitatea portului Constanța la mijlocul secolului al XIX-lea, în lumina unor documente inedite.*

— V. Șerban, C. Șerban : *Începuturi de modernizare în Constanța în anii 1878—1900.*

— V. Alexandrescu : *Documente străine inedite referitoare la politica militară a României la sfîrșitul secolului al XIX-lea.*

— S. Lascu : *Începutul activității filialelor partidelor politice în județul Constanța.*

— M. Luca : *Elemente alogene în structura populației dobrogene după 1878 — italienii.*

— S. Rădulescu-Zoner : *Comerțul maritim român la începutul sec. XX, implicații politico-diplomatice.*

— E. Oberländer-Tîrnoveanu : *Circulația monedei sîrbești și comerțul raguzan la Dunărea de Jos în sec. XII—XIV.*

— H. Rabinovici : *Tratatul de pace de la Paris (1920) — consfințirea hotărîrii și voinței poporului român.*

Nu au avut loc discuții.

În după amiaza aceleiași zile a avut loc o vizită de lucru pe limesul dunărean la Capidava — Topalu — Hîrșova.

Sîmbătă, 22 noiembrie.

La secția III : *Arheologie romano-bizantină,* lucrările au fost conduse de Maria Comșa și Alexandru Suceveanu.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

— A. Panaitescu : *Date noi privind cetatea Ulmetum și zona ei extramurană în sec. V—VI e.n.*

— V. Tatomir : *Mărturii arheologice dobrogene, consemnate în arhiva Comisiei Monumentelor Istorice.*
— Al. Barnea : *Basilica Forensis din Tropaeum, în lumina ultimelor săpături.*
— Z. Covacef : *Contribuții privind distrugerea cetății Capidava în sec. VI.*
— C. Chera-Mărgineanu : *Morminte creștine timpurii descoperite la Ostrov.*
— C. Chiriac : *Cîteva considerații asupra circulației monedei bizantine la nordul Dunării de Jos în sec. VI—VII.*

În cadrul discuțiilor tov. A. Opaiț întreabă pe tov. Al. Barnea, cum plasează zidul demantelat din interiorul bazilicii Forensis. Răspunsul este că observațiile privind datele constructive au condus la concluziile enunțate. Sînt însă necesare noi verificări. Apoi, întreabă pe tov. Z. Covacef, unde exact a găsit moneda de la 571—573. Tov. Z. Covacef răspunde că pe zidul cu mortar amintit în comunicare.

Tov. M. Comșa consideră în concluzie că au fost abordate probleme importante, chiar dacă au fost comunicate numai rezultate parțiale. Sînt deosebit de importante aspectele abordate în legătură cu Ulmetum, Tropaeum Traiani. Prin faptul că documentele prezentate de tov. V. Tatomir, menționează monumente care trebuie să intre în atenția arheologilor, trebuie făcute verificări în teren, sarcini mai dificile revenind în acest sens Muzeului din Constanța.

Cele patru morminte de la Ostrov sînt sigur creștine, dar trebuie făcut un efort pentru a surprinde și alte morminte în vederea datării ; dacă sînt din sec. IX va trebui făcută o expertiză antropologică. Ritualul de înmormîntare este interesant, dar vor trebui continuate cercetările. Descoperirea, deși modestă, prezintă o importanță deosebită.

Comunicarea tov. C. Chiriac este interesantă, cercetarea devine însă mai dificilă atunci cînd se lucrează în învățămînt ; concluziile la care a ajuns prin studiul monedelor sînt importante mai ales pentru întregirea imaginii asupra evoluției istorice în teritoriul aflat în discuție.

Remarcă în final că toate comunicările prezentate vor trebui publicate pentru că conțin puncte de plecare pentru cercetările viitoare.

La secția V : *Istorie modernă și contemporană*, lucrările au fost conduse de g-ral maior Eugen Bantea.

Au fost prezentate următoarele comunicări :
— P. Zaharia : *Dezvoltarea economică a orașului Tulcea la începutul sec. XX.*
— S. Suceveanu : *Aspecte ale situației social-economice a țărănimii din județul Constanța la începutul sec. XX.*
— Gh. Dumitrașcu : *Demografia nordului Dobrogei înainte de 1878 în lumina tradiției tîrzii.*
— C. König : *Mărturii despre activitatea creatoare a inventatorului Ion Paulat, realizator al primului hidroavion românesc.*
— A. M. Diana : *Un moment din istoria aviației românești — hidroavionului Getta (1925).*
— V. Ciorbea : *Aspecte ale colonizării rurale din Dobrogea în perioada interbelică.*
— O. Georgescu : *Periodice muncitorești și antifasciste din Dobrogea.*
— I. Dumitrescu : *Profesorul Alexandru Arbore.*
— M. Vicol, M. Bălăbănescu : *Case și locuri istorice legate de mișcarea muncitorească din județul Constanța în perioada interbelică.*
— A. Marinescu : *Unele aspecte ale situației internaționale anterioară declanșării celui de-al doilea război mondial, reflectate în documentele Căpităniei portului Constanța.*
— P. Turlea : *Problema Dobrogei la Conferința de pace de la Paris, în lumina corespondenței primite de Nicolae Iorga.*
— M. Păvăloiu : *Luptele de apărare a malului dobrogean al Dunării, august-septembrie 1944.*

Nu au avut loc discuții.

La secția VI : *Memoralistică, muzeologie,* lucrările au fost conduse de Florica Cruceru.

Au fost prezentate următoarele comunicări :

— D. Mîndru : *Problematica conservării colecţiilor şcolare.*

— C. Boghiţă : *Importanţa restaurării monumentului militar funerar în vederea integrării sale în complexul muzeal Tropaeum Traiani.*

— I. Coţocaru, *O filă din istoria învăţămîntului constănţean — Şcoala normală de institutori — 1893—1896.*

— F. Cruceru : *Cu privire la descoperirea Dobrogei de pictorii noştri.*

— D. Păuleanu : *Tematica dobrogeană în arta românească, tradiţie şi continuitate.*

— A. Fărcaşu : *Problematica peisajului dobrogean în creaţia lui Nicolae Dărăscu, aflată în patrimoniul muzeului constănţean.*

Nu au avut loc discuţii.

Închiderea festivă a lucrărilor a avut loc în sala de recepţii a muzeului, sesiunea putînd fi considerată ca un succes pentru cunoaşterea şi interpretarea ştiinţifică a cercetărilor de ultimă oră.

RECENZIE

BARNEA, I., ARTA CREȘTINĂ ÎN ROMÂNIA, vol. I, (SECOLELE III—VI), BUCUREȘTI, 1979, 280 p., 118 pl. și VOL II, (SECOLELE VII—XIII), BUCUREȘTI, 1981, 238 p., 102 pl.

Arta creștină în România, operă întocmită de I. Barnea de pe poziția unei bogate documentări, a apărut în două tomuri. Primul dintre ele, tipărit în 1979, cuprinde monumentele paleocreștine din sec. III pînă-n sec. VI (inclusiv) ; al doilea tom, ieșit de sub teasc în cursul anului 1981, cuprinde monumentele creștine din sec. VII—XIII (inclusiv).

Vol. I, ca și vol. II, de altminteri, este precedat de o largă introducere ; prin aceasta cititorul ia cunoștință de specificul monumentelor înfățișate și de istoria, bineînțeles, rezumată, a creștinismului primitiv din țara noastră.

Înainte de orice, în introducere sînt amintiți scriitorii creștini care s-au referit la începuturile creștinismului din regiunile noastre, apoi martirii care au pătimit în Scythia Minor cum și „unele descoperiri mărunte... dovezi valoroase ale începuturilor răspîndirii creștinismului pe pămîntul fostei Dacii Traiane înainte de «edictul de la Milano» (313) și poate chiar înainte de părăsirea provinciei nord-danubiene de către împăratul Aurelian (271—275)" (p. 11). „Descoperirile mărunte" constă, îndeosebi, din geme.

I. Barnea se oprește, în introducere, și asupra organizării ecleziastice din Scythia Minor, reamintind — cu acest prilej — lista tuturor ierarhilor de la Tomis. D-sa îi citează și pe episcopii Durostorum-ului, oraș aflat în Moesia Secunda. De notat că autorul menționează și faptul că, spre sfîrșitul sec. V, în Scythia Minor au ființat 14 episcopate, recunoscînd discret în nota 26 de la p. 13 meritul lui Em. Popescu în reliefarea acestor eparhii.

Mai departe, I. Barnea subliniază importanța scriitorilor creștini originari din Dobrogea cum și rolul „călugărilor sciți" în „orientarea credinței religioase în sensul hotărîrilor sinodului al IV-lea ecumenic de la Chalcedon (451)" (p. 15).

După ce, într-un paragraf mai dezvoltat, expune cititorului problemele legate de limba și spiritul inscripțiilor paleocreștine în Dobrogea, autorul caută să sublinieze caracterele generale și particularitățile bazilicilor din această regiune.

Introducerea se încheie cu considerațiile de rigoare privitoare la c parte a obiectelor vechi creștine carc au intrat în economia tomului.

Cele mai multe dintre problemele dezbătute sînt corect puse în ecuație de unde și soluțiile, în general, convingătoare.

Ce-i drept, în introducere și-au găsit loc și unele imperfecțiuni, care nu impietează însă fondul lucrării.

Cîteva exemple : Halmyris (Salmorus, probabil cetatea Zaporojenilor, jud. Tulcea)" nu se afla „în Delta Dunării pe brațul Sfîntul Gheorghe" (p. 7), ci în nordul Dobrogei pe malul drept al amintitului braț. Marcianopolis (Devnia din zilele noastre) se găsea nu în Scythia Minor (p. 18), ci în Moesia Secunda. La p. 36 (ca și la

p. 258, de altfel), se afirmă că tiparul de cruci din pl. 111/1 a fost descoperit la „Olteni (jud. Ilfov)". În fapt, acest tipar s-a găsit la Olteni (jud. Teleorman). Aceeași greșeală s-a menținut și în tabla de materii la p. 278.

La p. 9 autorul susține că martirii de la Niculițel (D-sa îi are în vedere pe toți cei „șase martiri" adăpostiți în cripta din acea localitate), aparțin „cel mai probabil persecuției deslănțuite de Dioclețian în 303—304". În realitate, martirii de la Niculițel (și aici ne referim numai la cei ce se aflau în etajul criptei adică la Zotikos, Attalos, Camasis și Phillipos) au fost omoriți și apoi înmormîntați cîndva în a doua jumătate a sec. IV.[1] Chestiunea determinării cadrului cronologic al înmormîntării celor patru mucenici trebuie să pornească de la următoarele observații înregistrate de arheologi: a) În momentul descoperirii scheletele se aflau în conexiune anatomică; b) Cripta de la Niculițel (ca și bazilica de acolo) a fost construită în a doua jumătate a secolului IV.[2] Admițînd că Zotikos, Attalos, Camasis și Phillipos sînt victimele persecuției lui Diocletian (303—304) sau a lui Liciniu (319—320) n-avem cum explica poziția nederanjată a scheletelor celor 4 martiri, iar aceasta pentru motivul că scoaterea lor din mormîntul sau mormintele primare ,făcute, să zicem, la începutul sec. IV, și aducerea lor într-o criptă, construită în a doua jumătate a sec. IV, trebuia să se soldeze, în chip necesar, cu amestecarea oaselor. Acestea însă nu sînt mișcate. Oricum, ele zac în poziție nederanjată. Iată motivele care ne-au obligat să admitem că data martiriului și a înmormîntării celor patru creștini de la Niculițel nu poate fi anterioară celei de-a doua jumătăți a veacului al IV-lea, fapt confirmat acum și de descoperirea parterului criptei[3]. Întrucît singura persecuție de după mijlocul sec. IV, consumată în regiunile noastre și consemnată în izvoarele literare a fost aceea a lui Athanaric, din anii 369—372, noi am opinat, în urmă cu peste 10 ani[4], că Zotikos, Attalos, Camasis și Phillipos sînt victimele prigoanei deslănțuite de regele got mai sus amintit. Fiind uciși în stînga Dunării, trupurile lor au fost aduse, potrivit obiceiului[5], la sud de fluviu și îngropate în cripta de la Niculițel construită tocmai în acea vreme. Niculițel se afla atunci în teritoriul Novio-

[1] Asupra celor mai recente rezultate ale cercetărilor din cripta de la Niculițel, vezi V. H. Baumann, în „Acta Musei Napocensis", XIV, Cluj-Napoca, 1977, p. 245—255.

[2] La p. 9, I. Barnea înclină să creadă că bazilica de la Niculițel și martyrion-ul de acolo datează „în a doua jumătate sau chiar către sfîrșitul secolului al V-lea — începutul secolului al VI-lea". Același autor, însă, pare să accepte, la p. 40, că „ambele construcții (bazilica și martyrion-ul, n.n.) au fost datate către sfîrșitul secolului al IV-lea — începutul celui de-al V-lea". Și într-un caz și în celălalt, I. Barnea greșește de vreme ce nu ține seama de ultimele observații stratigrafice și documente materiale care l-au obligat pe V. H. Baumann, *op. cit.*, p. 251—252 să conchidă că bazilica și martyrion-ul de la Niculițel datează din a doua jumătate a sec. IV, poate chiar „în timpul domniei lui Valens" și că „acest edificiu a fost parțial distrus la scurt timp după construirea sa, fiind refăcut în timpul împăratului Theodosie al II-lea".

[3] Aici au fost reînhumate oasele calcinate ale unor martiri — doi (dar de ce numai doi ?), după opinia antropologilor — uciși înainte de a doua jumătate a sec. IV. V. H. Baumann, *op. cit.*, p. 251 socotește că oasele celor „doi" inși „reprezintă rămășițele pămîntești ale celor mai vechi martiri atestați arheologic în România". Oricum ar fi, noi vom reține că descoperirea parterului criptei de la Niculițel anulează, dintr-o dată, demonstrația lui I. Barnea (B.O.R., XLI, 1—2, ianuarie—februarie, 1973, p. 226—227) despre modul construirii martyrion-ului, demonstrație făcută întru găsirea unei explicații poziției nederanjate a celor 4 martiri amintiți mai sus.

[4] Vezi precizările de rigoare la Petre Diaconu, în SCIVA, 24, 1973, p. 633—641.

[5] Sîntem în vremurile în care au fost aduse la sud de Dunăre rămășițele pămîntești și ale altor martiri (vezi în Fontes, Historiae Daco-Romanae, II, București, 1970, p. 88—89, p. 725—726).

dunum-ului (Isaccea). În acest caz, menționarea celor patru creștini în lista martirilor de la Noviodunum se explică de la sine. În asemenea liste trebuiau să figureze toți martirii înmormîntați într-o anume localitate, indiferent de locul unde au înfruntat moartea. Există vreo dovadă în acest sens? Da, există! Este cazul lui Dasius menționat în lista martirilor de la Axiopolis pentru că a fost ucis acolo dar și în lista martirilor de la Durostorum pentru că a avut mormîntul aci.

Am insistat ceva mai mult asupra problemei locului uciderii și datei înmormîntării celor patru martiri, nu atît pentru a învedera o eroare care și-a găsit loc și în lucrările altor savanți [6], cît mai ales spre a sublinia importanța monumentului de la Niculițel pentru studierea istoriei trecutului nostru în aceste părți ale țării.

Începînd de la p. 40 sînt prezentate, unul după altul, documentele creștine care intră în alcătuirea tomului. În pagina din stînga se descriu monumentele, dîndu-li-se locul descoperirii (totdeauna) și dimensiunile (nu totdeauna). De multe ori este consemnată și bibliografia respectivă. În pagina din dreapta sînt publicate fotografiile sau desenele (cîteodată în tehnica color) documentelor descrise.

Frazele sînt, în general, limpezi, iar datele oferite, suficiente pentru ca cititorul să-și facă o imagine asupra monumentului sau obiectului prezentat. Acolo unde este cazul, I. Barnea intervine cu scurte considerații, mai mult sau mai puțin utile.

Evident, o lucrare de asemenea anvergură nu putea fi scutită de anume neajunsuri.

Unele piese ca mînerul de cuțit (pl. 37/3), cîntarul de bronz (pl. 37/2), cărămida (pl. 114/2), vasul lucrat cu mîna (pl. 118/2) nu sînt opere de artă — nici măcar de artă minoră — și de aceea nu trebuiau publicate aci.

Ordonarea documentelor nu respectă totdeauna criteriul cronologic. Astfel, bunăoară, întîi este prezentată cripta de la Niculițel (pl. 2), datată de autor în sec. IV—V și apoi de abia gema de la Potaissa (pl. 6/2), datată de același autor în sec. III.

De bună seamă, ar fi fost cît se poate de bine dacă I. Barnea indica peste tot bibliografia respectivă. Nefăcînd-o, cititorul poate rămîne cu impresia, de pildă, că frumosul capitel „cu capete de berbec" de la Mangalia, ilustrat în pl. 51 este publicat prima dată în acest tom, cînd, de fapt, el a văzut lumina tiparului în *Materiale și Cercetări arheologice*, VIII, 1962, p. 444, fig. 13. În legătură cu gema de la Romula, din pl. 7/2, nu se spune nicăieri că ea a fost publicată întîia oară în SCN, IV, 1968, p. 277. În cazul ei precizarea era cu atît mai necesară cu cît autorul a împrumutat ilustrația din revista mai sus citată.

Altădată sînt prezentate, desigur, din neatenție, documente inedite, fără știrea descoperitorului. (A se vedea exemplul piesei din pl. 73/2, vol. II, al *Artei creștine în România*).

În sfîrșit, vom remarca și unele inconsecvențe în determinările geografice, pe de o parte, și în citarea bibliografiei, pe de altă parte.[7]

Nu încape îndoială că toate aceste neajunsuri vor dispare într-o eventuală nouă ediție a opului lui I. Barnea.

Este posibil ca autorul să aibă dreptate cînd pune la îndoială caracterul creștin al monogramei *chi-ro* de pe

[6] De exemplu, P. S. Năsturel, în „Analecta Bollandiana", 91, 1973, p. 5—8; I. Rămureanu, în B.O.R., XLI, 1973, 3—5, p. 471; Ene Branișteș, în *De la Dunăre la Mare*, Galați, 1977, p. 45.

[7] Bunăoară, la p. 122, Sucidava apare însoțită de precizarea „(Celei, Corabia, jud. Olt)", ca aceeași localitate să apară la p. 124 și 264 sub forma „Sucidava (Celei)" și, respectiv, „Sucidava (Celei, Corabia)". La p. 148, Argamum este însoțit de precizarea „(cap Dolojman)" fără a se indica teritoriul comunei în care se află această cetate. La p. 258 se scrie Bucureasca-Ploiești, în loc de Bucureasca-Prahova, iar la p. 270 Cluj-Someșeni, în loc de Someșeni-Cluj. Totdeodată vom atrage atenția că cronica *Historiarum Compendium* este pusă la p. 14 odată sub numele lui Cedren, altădată a lui Cedren-Skylitzes, iar a treia oară sub cel al lui Skylitzes. Desigur, aceste greșeli și alte asemenea lor nu sînt grave; numai că ele vin să rupă, din cînd în cînd, ritmul expunerii lui I. Barnea.

umerii unei amfore de la Barboşi (p. 48) şi al unei piese de sidef, descoperite în aceeaşi aşezare (p. 48). În acest caz, însă, s-ar fi cuvenit ca amfora şi piesa de sidef să nu fie publicate. Într-o lucrare cu implicaţii majore în studierea vieţii spirituale a poporului român dar şi a problemei continuităţii pe aceste meleaguri, trebuie să-şi găsească locul numai documentele *neîndoielnic* determinate, din punctul de vedere al semnificaţiei şi al încadrării cronologice. În aceeaşi ordine de idei vom atrage atenţia că nici gema de la Romula, publicată în pl. 7/2, nu are caracter *sigur* creştin. I. Barnea a considerat-o creştină pentru că pe faţa ei sînt gravaţi doi peşti şi un semn, care a fost interpretat drept o cruce în forma literei T. Prezenţa peştelui în simbolistica creştină este bine cunoscută, după cum bine cunoscută este şi prezenţa crucii în forma literei T. Ambele simboluri sînt specifice, însă, şi lumii precreştine. De altminteri, din această lume au fost preluate de creştini. Despre gema de la Romula, în pofida semnelor gravate pe faţa ei, nu se poate spune cu siguranţă că este creştină din următoarele motive: 1) Fiind datată de autor la sfîrşitul sec. III, crucea nu avea ce căuta pe faţa ei, deoarece acest semn apare la noi ca simbol creştin cel mai de vreme în a doua jumătate a sec. IV. 2) Peştii, în formaţie de doi, se întîlnesc şi în simbolistica păgînă. Bunăoară, pe reversul unora dintre monedele din Bizanţ, bătute sub împăratul Traian, sînt redaţi doi peşti [8], absolut identici, ca siluetă şi poziţie, cu peştii de pe gema de la Romula. Şi într-un caz şi în celălalt este vorba de delfini. De pe monedele lui Traian lipseşte semnul T, dar aceasta n-are cum să ne oprească a ne îndoi de caracterul creştin al gemei de la Romula, gemă pe care acum sîntem înclinaţi să o datăm, mai de grabă, în sec. II, decît în sec. III. Oricum ar fi, trebuie să se mai reţină şi faptul că peştii care apar pe gemele inelelor creştine sînt însoţiţi, în chip obişnuit, de inscripţiile IXΘYC ori Σωτήρ sau chrisma (vezi, de exemplu, Fr. Dölger, IXΘΥC *Das Fischsymbol in frühchristlicher Zeit.* I Band, Rom, 1910, *passim*), ceeace nu e cazul cu gema de la Romula.

În pl. 36 I. Barnea prezintă trei capace de lut descoperite la Biericuţa-Garvăn (jud. Tulcea) [9]. Inscripţia de pe fragmentul de capac din pl. 36/1 este citită de I. Barnea Θε(ός) Μαρια (!!?) Întrucît literele se află în poziţie retrogradă citirea corectă a inscripţiei ar trebui să fie (ἡ) ἁγία Μα(ρία)[10]. Sub această inscripţie, în fotografie, se disting alte trei litere, necitite de autor. Aceste litere ca şi toate celelalte de pe capacul de lut au fost retuşate inoportun [11]. Cele trei litere, aflate de asemenea în poziţie retrogradă, redau cuvîntul φος (în loc de φῶς) [12]. În stînga crucii de pe capac apare de două ori cuvîntul Θε(ός).

Inscripţia de pe capacul din pl. 36/2 este citită de I. Barnea (Βοή)Θ. Întrucît în stînga capacului se mai păstrează o parte din litera θ noi propunem citirea Θ(εέ βοη)Θ. La drept vorbind jumătate din litera θ a fost observată şi de I. Barnea, dar într-un

[8] O monedă de acest gen s-a găsit în Oltenia (vezi B. Mitrea, în „Dacia", XI, 1967, p. 387 şi p. 393, pl. II/2).

[9] Descriindu-le, autorul ne oferă la p. 108 diametrul global de „10—16 cm", care nu foloseşte însă cititorului ce-ar dori să afle diametrul fiecărei piese în parte.

[10] După cum se vede, aici avem de-a face cu cea mai veche atestare epigrafică de pe teritoriul ţării noastre a numelui Maria, însoţit de apelativul ἁγία.

[11] Prin retuşare litera θ din θOC a fost transformată într-un P, iar litera C în E. Drept urmare, I. Barnea a căpătat literele POE pe care le-a introdus într-un inexistent cuvînt ΠΙΡΟΕ (vezi I. Barnea, „Dacia", N.S., 9, 1965, p. 416 şi idem *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Vatican, 1977, p. 98). Poate datorită retuşului fotografiei şi a desenului greşit din „Dacia", N.S., 9, p. 415, fig. 3/10). Emilian Popescu (în *Inscripţiile din sec. IV—XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976, p. 267) a preluat eroarea lui I. Barnea, citind deasemenea ΠΙΡΟΕ.

[12] Pentru folosirea lui o în loc de ω, în sec. VI, vezi Em. Popescu, *op. cit.*, indice XV, p. 426.

alt studiu (vezi „Dacia", N.S., IX, 1965, p. 416).

Pe fața capacului de lut din pl. 36/3, în afară de literele citite de autor se disting bine și literele Θε X (poate de la Θε(ός) Χριστός).

Nu putem încheia considerațiile noastre la *Arta creștină în România*, I, fără a sublinia că acest tom (în bună măsură o traducere fidelă a textului cărții *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*), se înscrie, în pofida unor neîmpliniri, în seria contribuțiilor de față ale lui I. Barnea.

În vol. II sînt publicate cele mai semnificative monumente creștine (biserici, chilii, cruciulițe, vase culturale, reprezentări cu caracter religios, inscripții) din țara noastră, datînd din veacurile VII—XIII.

În prima parte a „Introducerii" I. Barnea încearcă să zugrăvească o imagine a Istoriei Bizanțului la Dunărea de Jos în sec. VII—X. Întrucît sînt publicate și monumente creștine care datează din veacurile XI—XIII, ne-am fi așteptat ca expunerea istoriei Bizanțului la Dunărea Inferioară să acopere și vremea de pînă-n secolul XIV. De fapt, era și mai nimerit dacă în locul istoriei Bizanțului la Dunărea de Jos, în secolele VII—X, autorul ar fi schițat, la fel ca în primul tom, istoria creștinismului din țara noastră, în veacurile VII—XIII. I. Barnea a procedat așa mînat de convingerea că *civilizația bizantină a acționat la desăvîrșirea procesului de formare a poporului nostru* (p. 8). Evident, sîntem în fața unei idei greșite, care — din păcate — este îmbrățișată și de alți cercetători [13]. În realitate, „civilizația bizantină" n-are nimic de-a face cu etnogeneza românilor. Noi, românii, ne-am format ca popor în chip izolat — dacă putem să ne exprimăm așa — de lumea bizantină. De altminteri, în veacurile de etnogeneză românească cuvintele greco-bizantine care au pătruns în română, au venit prin intermediul limbii latine. Acest fenomen este valabil și pentru cuvintele care țin de creștinism (*biserică, înger, botez* etc.) și chiar pentru unele nume proprii de genul lui Nicoară.

Firește, nimeni nu poate nega caracterul bizantin al unora (și de la un moment dat al celor mai multe) dintre documentele materiale creștine din țara noastră, dar acesta este un fenomen exterior procesului formării poporului și limbii române, fenomen care își găsește explicația în prezența politică, militară, economică și chiar religioasă a Bizanțului la Dunărea de Jos, în veacurile de mijloc.

Oricum, această parte a introducerii este utilă fie numai și pentru motivul că ea îl edifică pe cititor asupra rolului jucat de bizantini la Dunărea Inferioară în secolele imediat următoare prăbușirii limes-ului istrian.

Și aici ca și în primul volum și-au croit drum unele erori care — cu puțină atenție — puteau fi ocolite. La p. 9, I. Barnea afirmă că „cultura Dridu este singura cultură materială atestată pe teritoriul românesc și pe unele regiuni de la sud de Dunăre, în secolele VIII—XII, cu etapa ei de maximă desvoltare în secolele X—XI". Afirmația este în contradicție cu stricta realitate. În epoca de „maximă dezvoltare" a culturii Dridu (care se plasează în sec. IX—X și nu în sec. X—XI cum socoate I. Barnea) pe teritoriul țării noastre au existat și alte culturi materiale, de pildă, Hlincea I, în Moldova, aparținînd de asemenea populației românești. În plus, se va reține că așa zisa cultură Dridu nu atinge limitele veacului al XII-lea [14].

I. Barnea, vorbind despre Daphne, menționată ca atare de Ammianus Marcellinus și Procopios, continuă să o numească, desigur, greșit, Constantiniana Daphne. Plecînd de aici, D-sa comite o altă greșeală cînd identifică Constantiniana Daphne (citește Daphne n.n.) cu Constantia din opera lui Skylitzes-Cedren. La p. 15, I. Barnea ne lasă să înțelegem că *noua themă* incluzînd „provincia Scythia (citește Scythia Minor, n.n.) de altă dată, inclusiv toată partea de N.E. a Bulgariei" s-a numit *Paristrion* sau *Para-*

[13] Vezi, de pildă, Dan Gh. Teodor, *Romanitate carpato-danubiană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981, p. 8.

[14] După datele de care dispunem se poate spune că ea își încetează existența în jurul anilor 1000 (Petre Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 37—38.

dunavon imediat după victoria bizantinilor din 971 asupra kievienilor. În realitate, thema despre care este vorba a căpătat numele de Paradunavon, cel mai de vreme, la sfîrşitul celei de-a doua decade a secolului al XI-lea [15].

La p. 16 I. Barnea susţine că printre cetăţile reparate de bizantini, la sfîrşitul secolului al X-lea se numără Nufărul şi Murighiol. În fapt, la Nufărul bizantinii au construit o cetate nouă, din temelie [16], iar la Murighiol n-au reparat nimic pentru simplul motiv că nu s-au aşezat acolo. De altfel, ultimele urme de vieţuire de pe cetatea romană tîrzie de la Murighiol datează de la sfîrşitul sec. VI şi începutul secolului următor [17].

În partea a doua a „Introducerii", I. Barnea face, mai întîi, o judicioasă trecere în revistă a monumentelor rupestre de la Basarabi, fapt explicabil dacă se are în vedere că ele au oferit o mare parte a documentelor vechi creştine publicate în vol. II. Sînt amintite apoi lăcaşele de cult de la Dinogetia-Garvăn, Niculiţel, Drobeta-Turnu Severin, Curtea de Argeş, Alba Iulia, Dăbîca, Streisîngeorgiu etc. Cu excepţia lăcaşelor de cult de la Basarabi, toate bisericile menţionate mai sus construite din piatră sau cărămidă, spre deosebire de cele din veacurile anterioare care, după opinia — îndreptăţită — a lui I. Barnea, „vor fi fost mici biserici din bîrne de lemn, în întregime la suprafaţa solului sau chiar biserici-bordeie, din care nu s-a mai păstrat nici o urmă" (p. 14). De altminteri, adăugăm noi, existenţa bisericilor-bordei este atestată pe teritoriul ţării noastre încă din sec. IV prin termenul de σκη ή [18], aflător în izvoarele literare ale timpului. În legătură cu bisericile prezentate de I. Barnea vom mai reţine că planurile unora dintre ele nu sînt corect redate.

Tot în partea a doua a Introducerii sînt înşirate locurile unde au fost descoperite crucile pectorale. Autorul ne încunoştiinţează că crucile pectorale se împart în două categorii : 1) simple şi 2) duble-relicviar. Din spusele lui I. Barnea aflăm că cele mai vechi cruci-relicviar de bronz „descoperite pe teritoriul României, datează de la începutul secolului al XI-lea, poate şi sfîrşitul celui de-al X-lea, iar cele mai tîrzii din secolele XIII—XIV" (p. 25) şi că „crucile- eugolpion, simple sau chiar duble-relicviar, de mici dimensiuni, erau purtate probabil de oricine" (p. 26).

Drept cea mai veche piesă creştină, dintre cele publicate, este socotită o placă de os, dreptunghiulară, de la Costeşti ? care a slujit ca tipar „pentru prelucrarea prin tehnica presării (au repoussé)". Pe una din feţe sînt înfăţişate, hieratic, chipurile a trei inşi, poate a trei preoţi, după cum susţine I. Barnea. Această piesă (pl. 1), descoperită la Costeşti (jud. Iaşi), datează, potrivit părerii autorului, din sec. VII—VIII. Din punctul nostru de vedere ea datează mai de grabă din sec. IX—X. Independent de aceasta, însă, placa de os de la Costeşti îşi are importanţa sa, de vreme ce ea se înscrie în seria tiparelor pentru prelucrarea obiectelor de podoabă prin tehnica *au repoussé*.

Datorită caracterului creştin al unora dintre piesele din tezaurul de la Sînnicolau Mare, ele se bucură de atenţia cuvenită. Acelaşi lucru se poate spune şi despre celebrul vas ceramic de la Capidava pe umerii căruia olarul — după ce a incizat, în pastă crudă, alfabetul grec — a zgîriat şi numele, de evidentă rezonanţă românească — *Petre*.

După aceea urmează descrierea monumentului rupestru de la Basarabi (jud. Constanţa) compus din 6 bisericuţe, cîteva chilii, coridoare şi morminte. Bisericuţele din cadrul acestui aşezămînt mînăstiresc sînt prezentate cu destulă amănunţime. Ele-s înfăţişate în ordinea descoperirii şi nu cea a vechimii lor. Descrierea, în general, este corectă. Autorul s-a ferit însă să prezinte cititorului mulţimea de semne, reprezentări zoomorfe (cai, iepuri,

[15] Şi mai probabil este ca regiunea să se fi numit Paradounavon începînd de-abia cu a doua jumătate a sec. XI; vezi Petre Diaconu, în „Revista de Istorie", 30, 1977, 10, p. 1896.

[16] Informaţie Silvia Baraschi.

[17] Informaţie Al. Suceveanu şi M. Zahariade.

[18] Vasile Gh. Sibiescu, în „Glasul Bisericii", XXXI, 1972, 3—4, p. 358, vede în expresia εκηνή της ένθαδ εκκλεσίας biserică-cort şi nu biserică-bordei.

lupi etc.) pentru motivul că aceste figuri ar fi „fără vreo legătură cu caracterul sacru al unui lăcaș de cult" (p. 50).

Ajungînd aici se cuvine să atragem luarea aminte că la Basarabi sîntem în fața unui așezămînt mînăstiresc cu caracter inițiatic. El datează din a doua jumătate a sec. X, adică dintr-o vreme în care stăpînirea bizantină din Dobrogea încă nu se sedimentase. Practicile ecleziastice ale comunității de la Basarabi reflectă nu ortodoxismul constantinopolitan, desfășurat în tiparele exacte ale canoanelor religioase, ci mai curînd un fenomen de sincretism între acest ortodoxism și anumite practici religioase păgîne, de neîndoielnică tradiție romană. Într-o atare viziune este explicabilă prezența cailor, iepurilor, păsărilor, lupilor etc. pe pereții monumentului de la Basarabi [19].

Înterpretarea figurilor este corectă de cele mai multe ori. Numai în două-trei cazuri e îndoielnică. De exemplu, referindu-se la figura din pl. 19/1, I. Barnea susține că în ea este redat „probabil un părinte cu copilul său". NU! Nu-i vorba despre așa ceva! Acolo e figurată o scenă mitică legată de cultul morților [20]: un ins ținînd în mîna sa dreaptă un cap de om reprezentînd sufletul expiat.

Despre figura din pl. 19/2 ni se spune că reprezintă *în mod primitiv* „un bărbat îmbrăcat într-un cojoc lung, în atitudine de rugăciune" (p. 66). Figura nu-i a unui bărbat oarecare, ci a unui sfînt și anume a sfîntului Theodor. Aceasta este certificată de inscripția în limba greacă, redată, în poziție cruciformă, de o parte și de alta a capului: ὁ ἅγιος Θεόδορ(ος) [21]; inscripție nedescifrată de I. Barnea.

Un loc aparte în vol. II al *Artei creștine în România* îl ocupă inscripțiile (chirilice, runice și grecești). Inscripțiilor în caractere chirilice și grecești li se dă traducerea. Cele în caractere runice nu sînt încă descifrate. Referindu-se la inscripția chirilică publicată în pl. 24/1, (p. 77) I. Barnea scrie: „Nu este sigur că în partea distrusă a inscripției s-ar fi aflat mențiunea anului 6550 (?) = 1042", după cum a propus G. Mihăilă (p. 45—47). Poziția lui I. Barnea este întru totul justificată, fiindcă ceea ce socotește G. Mihăilă a fi cifra 500 (în chirilică), este — în fapt — o parte din litera chirilică B (dăunată în acel loc), identică cu celelalte litere B din restul inscripției. În schimb, considerațiile asupra numelui lunii august, scrise, după opinia lui I. Barnea (p. 76) ca și a lui G. Mihăilă, fără litera *u* adică în forma *agust*, rămîn fără obiect, iar aceasta pentru simplul motiv că în inscripția păstrată „pe fața de N. a stîlpului cruțat din dreapta intrării principale din pronaos în naosul bisericuței B 4" se citește *august*. Deci litera *u* nu lipsește din cuvîntul respectiv. Altă dată citirea este forțată. De pildă, în inscripția din pl. 18 autorul vede un *jupan* și, plecînd de aici, D-sa găsește „numele unei căpetenii a populației locale" (p. 64). În realitate, acolo nu-i de loc sigur că-i vorba de un *jupan*. Prima literă nu e un *j* iar ultima sigur nu

[19] I. Barnea subliniază că mulțimea și varietatea crucilor este mare. Atunci însă cînd trece la prezentarea lor autorul recurge la parafrazări și propoziții explicative în ciuda faptului că tipurile de cruci beneficiază de denumiri unanim acceptate. Astfel, crucea de tip *Cunei* (p. 63, pl. 17/1) este înfățișată ca o „cruce cu capetele bifurcate și lățite la extremități" (p. 62); crucea de *Latmos* (p. 63, pl. 17/2—3, p. 91, pl. 31/2) este prezentată ca avînd „brațele în formă de triunghiuri, cu vîrful spre centru, unde descriu (citește înscriu, n.n.) un romb" (p. 62 și 90), iar crucea de *Malta* (p. 69, pl. 20/2—3, p. 87, pl. 29/3) este descrisă ca un exemplar „cu brațele care se lățesc treptat spre extremități" (p. 68).

[20] Asupra acestui aspect al problemelor izvorînd din cercetarea reprezentărilor de la Basarabi s-a oprit în de aproape arh. V. Bilciurescu, *Monumentele rupestre de la Basarabi* (monografie în manuscris).

[21] Și aici avem de-a face cu înlocuirea lui ω cu o. Aceasta este prima reprezentare a unui sfînt din țara noastră, în veacurile de mijloc; el trebuie pus în legătură cu prezența reprezentărilor de cai, deoarece acest sfînt este considerat unul dintre patronii cailor.

este un *n* ci un *i*; e mai probabil ca în locul lui *jupan* să avem de-a face cu un verb la imperativ.

În continuare se vorbește despre cruciulițe (metal, piatră, os)[22]. Ele sînt prezentate în ordine cronologică. Descrierea este pe cît de sumară pe atît de sugestivă. Cititorul va reține că cele mai multe s-au găsit la Dinogetia și Păcuiul lui Soare. În rîndul cruciulițelor este publicat și un „medalion" de bronz, avînd pe fața sa reprezentată figura, probabil a sfîntului Mihail (pl. 95). Noi credem că acesta este un tipar pentru obținerea prin tehnica presării (au repoussé), a unor aplici din foiță de aur sau argint.

I. Barnea a procedat cît se poate de bine publicînd în pl. 98 trei funduri de vase smălțuite, avînd pe ele semne cruciforme. Vasele datează din prima jumătate a sec. XII.

Ar fi fost și mai bine însă dacă autorul și-ar fi îndreptat atenția și asupra unora dintre crucile care apar reliefate pe fundal vaselor nesmălțuite în sec. VIII—XI. Drept urmare, Dsa putea documenta și mai elocvent încă „elementele creștine" din veacurile de început ale epocii feudale.

În sfîrșit, încă o observație! Vol. II este mai de grabă *un repertoriu* de obiecte cu caracter creștin, decît *o carte de artă creștină*.

Ajungînd la capătul recenziei noastre vom reliefa o dată în plus efortul lui I. Barnea în realizarea celor două tomuri. Observațiile pe care le-am făcut[23] nu scad cu nimic din meritele cărții. Dealtfel, rostul lor este să completeze această operă care, fără doar și poate, constituie un succes al istoriografiei noastre. Prin publicarea celor două volume, cercetătorii care-și apleacă atenția asupra problemelor paleocreștine din țara noastră capătă un binevenit instrument de lucru. În sfîrșit, cititorul de rînd dar și cel avizat, parcurgînd filele celor două volume va înțelege mai bine că „apariția și răspîndirea creștinismului pe teritoriul Republicii Socialiste România constituie nu numai un important fenomen cultural-istoric, ci și o dovadă a continuității populației autohtone daco-romane [și române] pe acest teritoriu în timpul marei migrații a popoarelor" cum însuși o subliniază I. Barnea în Introducerea primului tom. Dacă meritele lucrării s-ar reduce numai la acest cîștig și încă am avea dreptul să socotim opera lui I. Barnea o reușită.

Un cuvînt de laudă se cuvine și celor ce au trudit la tipărirea în bune condițiuni a textului și ilustrațiilor.

PETRE DIACONU

---

[22] De notat, existența la Păcuiul lui Soare a unei cruciulițe de sticlă. Vezi Petre Diaconu, în „Byzantina", 8, Thessalonic 1976, p. 53, fig. 7—10.

[23] Printre neajunsuri figurează și redarea inexactă a unor păreri exprimate de diferiți cercetători. Astfel, de pildă, la p. 96, I. Barnea, referindu-se la „bisericuța treflată" de la Niculițel, scrie: „Reexaminarea în ultimul timp a celor 7 monede rău conservate, atribuite greșit lui Manuel Comnenul (1143—1180) și datarea lor către sfîrșitul sec. XII — începutul celui de-al XIII-lea (E. Oberländer-Tîrnoveanu, de la Muzeul din Tulcea) duce la datarea mai probabilă a schitului de la Cetățuia-Niculițel în sec. XII—XIII, nu în sec. XI—XII, cum opinam mai înainte (v. și Petre Diaconu, în SCIVA, 23, 1972, 2, p. 307—319)". Plecînd de la fraza lui I. Barnea, cititorul ar putea rămîne cu convingerea că și Petre Diaconu a datat „schitul" de la Niculițel în sec. XI—XII. La drept vorbind, aceasta era datarea propusă de I. Barnea (DID, III, 1970, p. 239). În lucrarea noastră, citată de I. Barnea, am susținut că acest monument datează „din a doua jumătate a secolului al XII-lea", atrăgînd, totdeodată atenția că acolo există și cîteva elemente de cultură materială mai tîrzii. E. Oberländer-Tîrnoveanu datează monumentul de la Cetățuia-Niculițel nu în sec. XII—XIII, cum susține I. Barnea, ci în prima jumătate a sec. XIII. Această datare se bizuie, într-adevăr, pe reexaminarea monedelor descoperite acolo. În ce ne privește, credem că monedele în cauză sînt totuși din vremea lui Manuel Comnenul. Este foarte probabil ca ele să fi fost emisiuni provinciale.

VASILE CULICĂ

La 9 mai 1980 s-a stins din viață Vasile Culică — jurist, om de litere, istoric și arheolog. Prin dispariția sa disciplina arheologică pierde un cercetător harnic, serios și talentat.

Vasile Culică s-a născut în Călărași la 26 aprilie 1916. Școala primară a făcut-o în orașul său natal, iar cursurile liceale la Călărași, Galați și Odorhei. Apoi s-a înscris la Facultatea de Drept a Universității din București. După obținerea licenței a revenit în urbea de pe malul Borcei, punîndu-se în slujba jurisprudenței ca avocat, magistrat sau jurisconsult.

Încă de pe băncile liceului, atras de farmecul poeziei, Vasile Culică a compus versuri, pe care le-a publicat în revistele Pămîntul, Năzuința (Călărași), Festival (Silistra) etc. Activitatea sa literară nu s-a rezumat numai la creațiile din timpul tinereții. În vremurile mai apropiate de noi el a continuat să publice poezii, schițe, reportaje în Arcadia, Tribuna Ialomiței, Civica.

Dragostea sa pentru poezie s-a împletit armonios cu pasiunea pentru tot ceea ce constituia mărturie a trecutului regiunii în care se născuse. Tocmai această pasiune l-a determinat pe Vasile Culică să depună o neîntreruptă activitate în cercetarea arheologică a ținuturilor ialomițene și, în special, a zonei scăldate de apele Istrului. A umblat zile în șir investigînd, metru cu metru, cîmpia Dunării și dealurile dobrogene de lîngă malul fluviului. Drept urmare, a descoperit așezări și necropole din diferite vremuri, a adunat din brazda răsturnată de fierul plugului sau din malurile prăbușite în apele Danubiului sute și mii de obiecte arheologice: monede, sigilii, piese ceramice, unelte, obiecte de podoabă.

Toate aceste vestigii se găsesc astăzi în vitrinele muzeelor din Călărași și Constanța, donate de el pe parcursul vieții. Multe dintre descoperirile sale au făcut obiectul unor note, comunicări, articole, studii, publicate

în revistele de specialitate din țară (SCIVA, Dacia, SCN, Pontica, Ialomița, Istros, BNSR, BOR) sau chiar din străinătate (Izvestija-Sofia).

Studiile lui Vasile Culică excelau prin noutatea documentului înfățișat, seriozitatea prezentării și a acurateții concluziilor.

O parte a lucrărilor sale va rămîne operă de referință în literatura de specialitate din țară și de peste granițe; și aici avem în vedere, în primul rînd, studiile despre monedele din sec. V sau despre plumburile comerciale adunate chiar de el din ruinele cetății Sucidava (Dobrogea).

Meșteșugar desăvîrșit în arta scrisului, contribuțiile sale științifice te cuceresc prin limpezimea frazei și ritmul expunerii.

Vasile Culică poate fi socotit co-ctitor al Muzeului de Istorie din Călărași. Într-adevăr, încă din clipa în care s-a luat hotărîrea înființării acestui lăcaș de cultură el a înțeles să-l ajute, în chipul cel mai direct și eficace, pe Niță Anghelescu, directorul noii instituții, fie adunînd sau donînd documente arheologice, fie muncind la catalogarea și ordonarea lor.

Fire generoasă, nu stătea la îndoială nici o clipă spre a întinde o mînă de ajutor celor mai puțin pricepuți decît el. Respectuos față de semenii săi și de munca acestora, V. Culică și-a cîștigat un binemeritat prestigiu de om al dreptății, cinstei și omeniei.

Bunătatea sa îl mîna să se bucure de bucuria colegilor și prietenilor și să se necăjească la necazul acestora.

Iată de ce regretăm astăzi dispariția dintre noi a celui ce a fost Vasile Culică — distinsul magistrat, poet și arheolog.

PETRE DIACONU

BIBLIOGRAFIE ȘTIINȚIFICĂ

1. *O monedă de la Vlaicu Vodă la Dunărea de Jos*, SCN, 2, 1958, p. 474;
2. *Bolgarskie monety iz Păcuiul lui Soare*, Izvestija-Sofia, 26, 1963, p. 249—256 (în colaborare cu Petre Diaconu);
3. *Croix romano-byzantines découvertes a Pîrjoaia (district d'Adamclisi, région de Dobrogea)*, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 419—426;
4. *Un nou „mortarium" cu ștampilă descoperit în Dobrogea*, SCIV, 16, 1965, 2, p. 373—378;
5. *Fragmente de rame de plumb pentru oglinzi găsite la Pîrjoaia*, SCIV, 17, 1966, 1, p. 189—195;
6. *O unealtă scitică de orfăurărie la Dunărea de Jos*, SCIV, 18, 1967, 4, p. 677—685;
7. *Morminte de incinerație din necropola geto-dacică de la Grădiștea (jud. Ialomița)*, SCIV, 19, 1968, 1, p. 135—145;
8. *Obiecte de caracter creștin din epoca romano-bizantină găsite la Pîrjoaia — Dobrogea*, Pontica, 2, 1969, p. 355—372;
9. *Cărămizi, țigle și olane cu ștampila legiunii a XI-a Claudia găsite în Canabae Aeliae*, Pontica, 3, 1970, p. 365—378;
10. *Fibule din prima și a doua epocă a fierului găsite în sud-vestul Dobrogei*, SCIV, 21, 1970, 4, p. 619—622;
11. *O figurină antropomorfă cu decor incizat din stațiunea eponimă a culturii Boian*, SCIV, 22, 1971, 1, p. 87—91;

12. *Stampile pe mortaria găsite în sud-vestul Dobrogei*, SCIV, 22,
13. *Un topor plat de cupru găsit la Izvoarele*, SCIV, 22, 1971, 4, p. 637—641 ;
14. *Plumburi ale legiunii a XI-a Claudia găsite în sud-vestul Dobrogei*, SCN, 5, 1971, p. 193—197 ;
15. *Moneda măruntă romano-bizantină din secolul al V-lea e.n. și unele replici în plumb de la Izvoarele, jud. Constanța*, Pontica, 5, 1972, p. 367—400 ;
16. *Un relief de plumb privitor la luptele împăratului Traian pentru cucerirea Daciei*, SCIV, 23, 1972, 4, p. 651—657 ;
17. *Obiecte ceramice cu aspect de calapod din așezarea neolitică de la Cunești*, SCIV, 24, 1973, 1, p. 103—107 ;
18. *Un mormînt roman de pe teritoriul rural al municipiului Durostorum*, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 137—141 ;
19. *Un mormînt Sîntana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul municipiului Călărași*, SCIVA, 25, 1974, 3, p. 454—456 ;
20. *Ceramica romană imprimată cu planta pedis și solea din sud-vestul Dobrogei*, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 115—119 ;
21. *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în județul Ialomița*, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 521—527 ;
22. *Plumburi comerciale din cetatea romano-bizantină de la Izvoarele (Dobrogea), I*, Pontica, 8, p. 215—262, 11, Pontica, 9, 1976, p. 115—133 ;
23. *Două ponduri romano-bizantine*, BSNR, 67—69 (1973—1975), 1975, p. 227—230 ;
24. *Despre vasele romane cu chip de om*, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 567—571 ;
25. *Antichități creștine de la Izvoarele (jud. Constanța)*, BOR, 94, 1976, p. 1—13 (extras) ;
26. *Observații cu privire la locul tipului „Rasa" în cronologia emisiunilor numismatice geto-dacice*, Ialomița. Studii și comunicări de muzeologie, arheologie-istorie și etnografie, Slobozia, 1977, p. 69—74 ;
27. *Une amulette paléochrétienne de Dobroudja*, Epigraphica, București, 1977, p. 249—254 (în colaborare cu Ion Barnea) ;
28. *Estampilles de la XIe Légion Claudia de Durostorum*, Dacia, N.S., 22, 1978, p. 225—237 ;
29. *Cu privire la lagărul legiunii a XI-a Claudia la Dunărea de Jos*, Pontica, 11, 1978, p. 113—118 ;
30. *Noi bronzuri romane din sud-vestul Dobrogei*, SCIVA, 30, 1979, 3, p. 445—451 (în colaborare cu C. Mușețeanu) ;
31. *Tipar pentru turnat plumburi comerciale din cetatea romano-bizantină de la Izvoarele (Addenda et corrigenda)* în Pontica, XII, 1979, p. 145—149 ;
32. *Tipar pentru turnat cercei de la Păcuiul lui Soare*, în Pontica, XII, 1979, p. 203—205 ;
33. *Asupra unei monede de la Leon I emisă la Nicomedia*, SCN, 7, 1980, p. 161 ;
34. *Plăci votive și reprezentări sculpturale din cetatea romano-bizantină de la Izvoarele din teritoriul municipiului Durostorum*, SCIVA, 31, 1980, 3, 409—418.
35. *Cu privire la un fragment de platică antropomorfă din neoliticul tîrziu*, Istros, Brăila, 1980, p. 11—17.

LISTA PRESCURTĂRILOR

A(A)RMSI	Analele Academiei Române — Memoriile Secțiunii Istorice.
ACMIT	Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice, secțiunea pentru Transilvania, Cluj.
AEM	Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Wien.
An. Db.	Analele Dobrogei, I—XII, 1920—1938.
Anz. Wien	Anzeiger der Akademie der Wissenschaften, Wien, Philologisch-historische Klasse.
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
AR	Archeologické Rozhledy.
Arh. Mold.	Arheologia Moldovei, Iași — București.
Arheologija Sofia	Arheologija, organ na arh. institut i muzej, Sofia.
Arh. Vestn.	Arheloloski Vestnik, Ljubliana.
BCH	Bulletin de Correspondence Hellénique, Paris.
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.
Ber. RGK	Bericht der Römisch — Germanischen Kommission, Frankfurt am Main.
BMC	British Museum Catalogue.
BMI	Buletinul Monumentelor Istorice, București.
BMIA	Buletinul Monumentelor Istorice și de Artă, București.
Bonner Jahrb.	Bonner Jahrbücher, Bonn.
BSNR	Buletinul Societății Numismatice Române, București.
B. St. Ac.	Buletinul Științific al Academiei R.P.R., București.
Bud. Reg.	Budapesti Régyszègei, Budapest.
Carpica	Carpica, Bacău.
CIL	Corpus Inscriptionum Latinorum.
CIMRM	Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae.
CNA	Cronica Numismatică și Arheologică.
Contribuții [2]	D. M. Pippidi, Contribuții privind istoria României, ed. II, București.
DA	Ch. Dahremberg, Ed. Saglio, Dictionnaire des antiquitès greques et romaines.
Dacia	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
DID	Din istoria Dobrogei.
Diss. Pann.	Dissertationes Pannonicae, Budapest.
DIVR	Dicționar de istorie veche a României.
FHD	Fontes Historiae Daco-Romanae.

FHG	Fragmenta Historicorum Graecorum.
Folia Arch.	Folia Archaeologica, Bucureşti.
HEN	Hautes Études Numismatiques, Paris.
IAK	Izvestia Arheologiceskoi Komisii.
IDR	Inscriptiones Daciae Romanae.
IGR	Inscriptiones Graecae ad Res Romanas pertinentes, Paris.
ISM	Inscripţiile din Scythia Minor.
IGCH	Inventory of Greek Coin Hoards.
Izvestija Varna	Bulletin de la Societé Archeologique de Varna.
JRS	Journal of Roman Studies, London.
Materiale	Materiale şi cercetări arheologice.
Mem. Antiq.	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamţ.
MIA	Materialî i issledovaniia po arheologii SSSR, Moscova.
N.D.Occ.	Notitia Dignitatum Imperii Romani, pars Occidentalis.
NE	Numismatica i epigrafica, Akademija Nauk SSSR, Institut po Arheologii, Moskva.
NEH	Nouvelles Études d'Histoire.
OGAM	Tradition celtique. Histoire, langue, archéologie, religion, numismatique, folklore, textes, Rennes.
OR	D. Tudor, Oltenia romană.
Peuce	Peuce, Tulcea.
Pontica	Pontica, Constanţa.
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Leipzig — Berlin.
RCRF	Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta, Kaiseraugust.
RE	Pauly — Wisowa, Real-Enzyklopedie der klassischen Altertumswissenschaft.
REL	Revue des Études Latines.
Rev. Muz.	Revista Muzeelor, Bucureşti.
RLIÖ	Der römische Limes in Österreich.
RRH	Revue Roumaine d'Histoire.
SA	Sovetskaia Arheologija, Moscova.
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie, Bucureşti.
SCN	Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
Thraco-Dacica	Recueil d'études a l'occasion du IIe Congres International de Thracologie.
TIR	Tabula Imperii Romani.
VDI	Vestnik Dreznej Istorii, Moscova.
ZfTZ	Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie.

Tiparul executat sub comanda nr. 680
la I.P. „Filaret", str. Fabrica de chibrituri
nr. 9—11, Bucureşti
Republica Socialistă România